

МОНГОЛ УЛС

Монгол улсын

ХАА-н салбарын суурь судалгаа

Эцсийн тайлан

2017 оны 8 сар

Японы Олон Улсын Хамтын Ажиллагааны Байгууллага(JICA)

“NTC International” ХК

“Almec VPI” ХК

“IC Net” ХК

3R
JR
17-020

(1) Адуу нядалгааны газар

(2) Хонины махны зоорь

(3) Ногооны зах(Ховд аймаг)

(4) Чацарганы талбай(Ховд аймаг)

(5) Хилийн хорио цээрийн лаборатори
(Замын-Үүд)

(6) Хилийн хорио цээрийн үзлэг
(Замын-Үүд)

(7) ХАА-н бүтээгдэхүүний шууд борлуулалттай танилцах аялал (Японд зохион байгуулсан сургалт)

(8) ХАҮТ болон ХААТанхимын хамтын ажиллагааны жишээ (Японд зохион байгуулсан сургалт)

(9) ХААҮ-ийн төрөлжүүлэлтийн тухай танилцуулга лекц (Японд зохион байгуулсан сургалт)

(10) Семинар, Монголын ХАА-н салбарын давуу болон сул талын тухай дүн шинжилгээ (Японд зохион байгуулсан сургалт)

(11) MOFALI Энх-Амар захирал(Монгол дахь семинар)

(12) Хэлэлцүүлэг(Монгол дахь семинар)

(13) Савласан сүүн бүтээгдэхүүн(БНХАУ дахь зах зээлийн судалгаа)

(14) Ордос ноолуурын үйлдвэрийн оёдлын машин (БНХАУ дахь зах зээлийн судалгаа)

(15) Япон дахь Монголын консулын газар(Зүүн гараас нэг дэхь : Ерөнхий консул, зүүн гараас хоёр дахь : Дэд консул, Японд зохион байгуулсан сургалт)

(16) ОУ-ын хүнсний үзэсгэлэн (Японд зохион байгуулсан сургалт)

Монгол улсын ХАА-н салбарын суурь судалгаа
Эцсийн тайлан

Гарчиг

1	дүгээр бүлэг Судалгааны агуулга	1-1
1.1	Судалгааны үндэслэл, зорилго	1-1
1.1.1	Судалгааны үндэслэл	1-1
1.1.2	Судалгааны зорилго	1-2
1.1.3	Судалгааны үр дүн ба судалгааны багийн гишүүд.....	1-3
2	дугаар бүлэг Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдал	2-1
2.1	Аж үйлдвэрийн бүтэц.....	2-1
2.1.1	Хөдөө аж ахуйн салбарын онцлог	2-1
2.1.2	Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ.....	2-4
2.1.3	Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импортын хэмжээ.....	2-6
2.2	ХАА гаралтай бүтээгдэхүүний зах зээл	2-11
2.2.1	Дотоодын зах зээл	2-11
2.2.2	Гадаадын зах зээл.....	2-12
2.3	Хөдөө аж ахуйн салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого	2-21
2.3.1	ХАА салбарын бодлого	2-21
2.3.2	Өргөн барих хуулийн төслүүд	2-37
2.3.3	ХАА нэмүү өртгийн сүлжээний талаарх салбарын бодлого.....	2-38
2.4	ХАА салбарын оролцогч талууд.....	2-41
2.4.1	Хүнс, Хөдөө аж Ахуй, Хөнгөн Үйлдвэрийн Яам	2-41
2.4.2	Үндэсний Хөгжлийн Газар	2-42
2.4.3	Стандарт Хэмжилзүйн Газар.....	2-43
2.4.4	Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар.....	2-45
2.5	Мэргэжлийн холбоод	2-47
2.5.1	Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн тэнхим.....	2-47
2.5.2	Монголын хөдөө аж ахуйн хоршоологчдын үндэсний холбоо (МХААХҮХ).....	2-48
2.5.3	Хөдөө аж ахуйн салбарын бусад холбогдох байгууллагууд	2-50
2.6	Хандивлагчдын хамтын ажиллагаа	2-52
2.6.1	НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж ахуйн Байгууллага	2-52
2.6.2	Швейцарын хөгжлийн агентлаг	2-53
2.6.3	Дэлхийн банк.....	2-54
2.7	Байгаль орчин.....	2-56
2.7.1	Байгаль орчны холбогдох хууль, төрийн бодлого, төлөвлөгөө (Газар зохион байгуулалт, бэлчээрийн хамгаалал, усны нөөцийн менежмент).....	2-56
2.7.2	Хүрээлэн буй орчны асуудал.....	2-67
2.7.3	Бүс нутгийн усны нөөц бололцоо.....	2-78
2.7.4	Мал аж ахуйг тойрсон сөрөг хүчин зүйл	2-94
3	дугаар бүлэг ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний өнөөгийн байдал ба тулгарч буй асуудал 3-1	
3.1	Бэлтгэн нийлүүлэлт ба маркетинг	3-1
3.1.1	ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний тойм.....	3-1
3.1.2	Нийлүүлэлтийн сүлжээний тоглогчдын ерөнхий тойм	3-4
3.1.3	ХАА-н бүтээгдэхүүний ложистикийн өнөөгийн байдал	3-8
3.1.4	Бүтээгдэхүүн тус бүрийн бэлтгэн нийлүүлэлт, маркетинг болон нэмүү өртгийн сүлжээний бүтэц	3-12
3.1.5	ХАА-н бүтээгдэхүүний маркетингийн өнөөгийн байдал.....	3-30
3.2	ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт	3-43
3.2.1	ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалтын байдал	3-43

3.2.2	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэглээний хэмжээ ба импортын хэмжээ	3-86
3.2.3	Түүхий эдийн нийлүүлэлт	3-88
3.3	Эрүүл ахуй, чанарын баталгаажуулалт	3-97
3.3.1	Эрүүл ахуй, чанарын хяналтын хууль эрх зүйн орчин	3-98
3.3.2	Эрүүл ахуй, чанарын хяналтын өнөөгийн байдал ба шийдвэрлэх асуудал	3-117
3.3.3	Жишээн дээрээс харж болох эрүүл ахуй, чанарын хяналтын асуудлууд	3-121
3.4	Үйлдвэрлэлийн үндсэн суурийн дүн шинжилгээ.....	3-142
3.4.1	Үйлдвэрлэлийн үндсэн суурийн ерөнхий тойм.....	3-142
3.4.2	Бүс нутгийн үйлдвэрлэлийн нөөц бололцоо.....	3-146
3.4.3	Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээн дэх үйлдвэрлэлийн суурь баазын гүйцэтгэх үүрэг	3-155
3.5	Үйлдвэрлэлийн суурь баазад тулгуурлан төвлөрүүлэн хөгжүүлэх	3-156
3.5.1	Төвлөрсөн хөгжлийн ач холбогдол, хэтийн төлөв	3-156
3.5.2	Үйлдвэрлэлийн суурь баазын өнөөгийн байдал.....	3-157
3.5.3	ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг боловсронгуй болгох тулгуур төвийн чигхандлага.....	3-178
3.6	Япон улсад зохион байгуулсан сургалт, БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа, Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын зөвлөлдөх уулзалт	3-180
3.6.1	Япон улсад зохион байгуулсан сургалт.....	3-180
3.6.2	БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа	3-182
3.6.3	Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын зөвлөлдөх уулзалт	3-182
3.7	Тулгамдаж буй асуудал	3-183
3.7.1	Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тутамд тулгамдаж буй асуудлууд	3-183
3.7.2	Тулгамдаж буй асуудлыг нэгтгэх нь	3-189
4	дүгээр бүлэг Нэгдсэн дүгнэлт ба санал.....	4-1
4.1	Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний хөгжлийн стратеги (Ерөнхий төлөвлөгөө) боловсруулах үндэслэл	4-1
4.1.1	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндэслэл	4-1
4.1.2	Холбогдох төрийн бодлоготой уялдсан орчин бүрдүүлэх	4-1
4.1.3	Нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгоход тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх	4-2
4.1.4	Бүс нутгийн нөөц баялгийг үр дүнтэй ашиглах	4-2
4.2	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах дараалал	4-4
4.2.1	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах суурь судалгаа болон дүн шинжилгээ	4-4
4.2.2	Туршилтын төслийн зорилго	4-4
4.2.3	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах суурь судалгаан дахь туршилтын төслийн байр суурь	4-5
4.2.4	Туршилтын төслийн сэдэв ба процесс	4-5
4.2.5	Туршилтын төсөл ба Ерөнхий төлөвлөгөөний уялдаа хамаарал	4-6
4.2.6	Туршилтын төслийн мониторинг хийх	4-8
4.3	Ерөнхий төлөвлөгөөний бүтэц ба хэрэгжүүлэлтийн бүтэц, зохион байгуулалт	4-9
4.3.1	Ерөнхий төлөвлөгөөний байр суурь.....	4-9
4.3.2	Ерөнхий төлөвлөгөөний агуулга	4-9
4.3.3	Хэрэгжүүлэх бүтэц, зохион байгуулалт	4-10
4.3.4	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах судалгааг хийхэд анхаарах зүйлс	4-10

Гарчиг

Зураг 1.1.1	Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө.....	1-4
Зураг 1.1.2	Монголын засаг захиргааны нэгж.....	1-10
Зураг 1.1.3	Судалгаанд хамрагдах бүс нутаг	1-11
Зураг 1.1.4	Япон улсад зохион байгуулсан сургалт, зах зээлийн судалгаа хийсэн газрууд..	1-12
Зураг 1.1.5	БНХАУ-ын зах зээлийн судалгаа хийсэн газрууд.....	1-12
Зураг 2.1.1	ДНБ-ий бүтэц(2016 он)	2-1
Зураг 2.1.2	ДНБ-ий бүтцийн өөрчлөлт(1990-2016 он).....	2-2
Зураг 2.1.3	Малын тоо толгой(1970-2016 он)(Нэгж:1000 толгой)	2-3
Зураг 2.1.4	Тариалангийн талбай(1970-2016 он)(Нэгж: га).....	2-4
Зураг 2.1.5	Улаан буудайн ургацын хэмжээ(1970-2016 он)(Нэгж:100кг/га)	2-4
Зураг 2.1.6	Мах, махан бүтээгдэхүүний экспорт, импортын хэмжээ.....	2-7
Зураг 2.1.7	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний импорт, экспортын хэмжээ.....	2-7
Зураг 2.1.8	Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний дотоодын хэрэгцээ хангасан хувь хэмжээ (2015 он).....	2-9
Зураг 2.1.9	Монгол улсын МАА бүтээгдэхүүний дотоодын хэрэгцээ хангалт (2015 он)	2-9
Зураг 2.1.10	ХАА бүтээгдэхүүний импортын хэмжээ (2014-2016)	2-10
Зураг 2.2.1	Импорт, экспортлогч улсууд	2-12
Зураг 2.2.2	Бүтээгдэхүүн тус бүрийн экспортын дүн(Нэгж : 1,000USD).....	2-15
Зураг 2.2.3	Ноолуур боловсруулалтын шат дараалал	2-16
Зураг 2.2.4	Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ (угаасан ноолуур ороогүй)	2-17
Зураг 2.2.5	Ноос, ноолуурын экспортын хэмжээ (улс тус бүрээр)	2-18
Зураг 2.2.6	Махны экспортын хэмжээ улс тус бүрээр	2-19
Зураг 2.2.7	Арьс ширний экспортын хэмжээ улс тус бүрээр	2-20
Зураг 2.3.1	ХХААХҮ-ийн салбарын бодлогын уялдаа.....	2-29
Зураг 2.3.2	Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ	2-32
Зураг 2.3.3	Түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэх тогтолцоо	2-32
Зураг 2.4.1	ХХААХҮЯ-ны бүтэц	2-41
Зураг 2.4.2	Үндэсний Хөгжлийн Газрын бүтэц, зохион байгуулалт	2-42
Зураг 2.4.3	СХЗГ-ын бүтэц, зохион байгуулалт	2-44
Зураг 2.4.4	МХЕГ-ын бүтэц зохион байгуулалт.....	2-46
Зураг 2.5.1	Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын бүтэц	2-48
Зураг 2.5.2	Хоршоодын тархалт.....	2-49
Зураг 2.7.1	Хур тунадасны хуваарилалт	2-74
Зураг 2.7.2	Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт	2-75
Зураг 2.7.3	Тариалангийн газрын заагийг харуулсан бут сөөг.....	2-76
Зураг 2.7.4	Бэлчээр, тариалангийн талбайн хуваарилалт (Ховд аймгийн жишээ)	2-76
Зураг 2.7.5	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг	2-78
Зураг 2.7.6	Гадаргын усны тархалт	2-79
Зураг 2.7.7	Сав газрын ангилал.....	2-80
Зураг 2.7.8	Сав газруудын гадаргын усны хэмжээ	2-82
Зураг 2.7.9	Сав газруудын нэгж талбайд ногдох ашиглах боломжтой гүний усны хэмжээ ..	2-83
Зураг 2.7.10	Сав газруудын ашиглах боломжтой гүний усны нөөц	2-84

Зураг 2.7.11	Сав газруудын нэгж талбайд ногдох боломжит усны нөөц (гадаргын + гүний)	2-84
Зураг 2.7.12	Сав газруудын нийт усны нөөцөд эзлэх 2021 оны усны хэрэгцээ	2-89
Зураг 2.7.13	Сумдын жилд ногдох малын усны хэрэглээ (2008 он)	2-89
Зураг 2.7.14	Гадаргын усны байгалийн цэвэршилт	2-90
Зураг 2.7.15	Аймгуудын уст цэгийн байршил	2-92
Зураг 2.7.16	Цөлжилтийн байдал (2010оны байдлаар)	2-95
Зураг 2.7.17	2014-2015 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац	2-97
Зураг 2.7.18	2015-2016 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац	2-98
Зураг 2.7.19	2016-2017 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац	2-98
Зураг 2.7.20	1940-2015 оны малын хорогдол (5 хошуу малын нийт дүнг хониор тооцсон)	2-99
Зураг 2.7.21	1989-2016 оны малын тоо толгойн өөрчлөлт	2-100
Зураг 2.7.22	Шүлхий өвчний дэгдэлт (2000-2016 он)	2-104
Зураг 2.7.23	PPR дэгдэлт, вакцинжуулалт (2016 он)	2-105
Зураг 2.7.24	Хонины цэцэг өвчний дэгдэлт (2016он)	2-105
Зураг 3.1.1	Ачааны тэрэгний зорчих хөдөлгөөний эрчимийг харуулсан зураг	3-10
Зураг 3.1.2	Суудлын машин ба автобусны зорчих хөдөлгөөний эрчимийг харуулсан зураг	3-11
Зураг 3.1.3	Улаанбаатар хот дах махны бэлтгэн нийлүүлэлт	3-14
Зураг 3.1.4	Хүчит Шонхор хүнсний захын гол тоглогчид ба махны урсгал	3-15
Зураг 3.2.1	Боловсруулалтын шатыг дамжин өнгөрсөн голлох ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний үнийн өөрчлөлт: Үхийн мах ба үхрийн сүү	3-45
Зураг 3.2.2	Мал нядалганы газраас гадуур мал төхөөрч буй байдал (Захиалгаар төхөөрч зардаг)	3-52
Зураг 3.2.3	Бага хэмжээний нядалгааны газар (Багана болон хана нь бохирдсон цус наалдсан байдалтай харагдаж байна)	3-52
Зураг 3.2.4	Махны бөөний худалдаа, боловсруулалт эрхэлдэг компаниудын үйл ажиллагааны тойм	3-53
Зураг 3.2.5	Хөлдөөгчид тогтсон цана (Хөлдөөлтийн АҮК тааруу)	3-57
Зураг 3.2.6	Мал хаших газрын шал (Мал бүдрэх магадлал өндөр)	3-57
Зураг 3.2.7	Түүхий сүүг задгайгаар зарж байгаа нь (Бактер устгаж ариутгаагүй)	3-59
Зураг 3.2.8	Аймаг бүрийн үхрийн тоо толгой ба сүүний үйлдвэрийн тоо	3-61
Зураг 3.2.9	Бүтээгдэхүүн болгож гаргасан гүүний айраг	3-63
Зураг 3.2.10	Ааруул	3-64
Зураг 3.2.11	Аймаг бүрийн хонины тоо толгой ба ноосны үйлдвэрийн тоо	3-65
Зураг 3.2.12	Аймаг тус бүрийн ямааны тоо толгой болон ноолуурын үйлдвэрийн тоо	3-66
Зураг 3.2.13	Авгалдайнаас үүссэн арьсны гэмтэл	3-70
Зураг 3.2.14	Аймаг тус бүрээр малын тоо ба арьс шир идээлэх, боловсруулах цехийн тоо	3-70
Зураг 3.2.15	Овоолж хураасан арьс	3-72
Зураг 3.2.16	Аймаг тус бүрийн зөгийн сүргийн тоо ба зөгийн аж ахуй эрхлэгчийн тоо	3-74
Зураг 3.2.17	Зам дагуу борлуулж буй зөгийн бал	3-75
Зураг 3.2.18	Газар тариалангийн гол бүтээгдэхүүний сүүлийн жилүүдийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ (тонн)	3-77
Зураг 3.2.19	Аймаг бүрээр гол үр тарианы бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ ба улаан буудайн боловсруулах үйлдвэрийн тоо	3-78
Зураг 3.2.20	Аймаг тус бүрээр төмс тариалалтын үзүүлэлт	3-81
Зураг 3.2.21	Аймаг тус бүрээр хүнсний ногооны үйлдвэрлэл бол боловсруулалт эрхэлж буй аж ахуйн нэгжийн тоо	3-83

Зураг 3.2.22	Аймаг тус бүрийн жимсний үйлдвэрлэл ба боловсруулах үйлдвэрийн тоо.....	3-84
Зураг 3.2.23	Түүхий эд болон боловсруулалтын холбоо хамаарлын төсөөлөл зураг (өнөөгийн байдал)	3-93
Зураг 3.2.24	Түүхий эд болон боловсруулалтын холбоо хамаарлын төсөөлөл зураг.....	3-93
Зураг 3.2.25	Түүхий эд болон боловсруулалтын холбоо хамаарлын төсөөлөл зураг.....	3-94
Зураг 3.3.1	Хүнсний аюулгүй байдлын хяналтын тогтолцоо.....	3-103
Зураг 3.3.2	ISO авсан ААН-ийн тоон үзүүлэлт	3-104
Зураг 3.3.3	ХАБҮЛЛ-ын бүтцийн зураг.....	3-108
Зураг 3.3.4	Хорио цээрийн нэгж	3-111
Зураг 3.3.5	Экспортын бүрдүүлэлт	3-116
Зураг 3.3.6	Махны шинжилгээ, хяналт	3-118
Зураг 3.3.7	Чанарын хяналтын талаарх үндсэн ойлголт.....	3-122
Зураг 3.3.8	Зөгийн бал менежментийн өнөөгийн байдал	3-124
Зураг 3.4.1	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө	3-142
Зураг 3.4.2	Малын тоо толгойн тархалт аймаг тус бүрээр (2015он, төв зам).....	3-144
Зураг 3.4.3	Малын тоо толгойн нягтаршилын өөрчлөлт (1990 оноос 5 жил тутамд аймаг тус бүрээр).....	3-145
Зураг 3.4.4	Аймаг тус бүрийн тариалсан талбайн өөрчлөлт (2012-2015 он)	3-146
Зураг 3.4.5	Бэлтгэх боломжтой махны хэмжээ	3-149
Зураг 3.4.6	Үнээнээс бэлтгэх боломжтой сүүний хэмжээ	3-150
Зураг 3.4.7	Бэлтгэх боломжтой ноос ноолуурын хэмжээ	3-151
Зураг 3.4.8	Арьс ширний бэлтгэн нийлүүлэх нөөц бололцоо	3-152
Зураг 3.4.9	Улаан буудайн үйлдвэрлэлийн нөөц бололцоо.....	3-153
Зураг 3.4.10	Төмс, хүнсний ногоо тариалалт, нөөц бололцоо.....	3-154
Зураг 3.5.1	МОНДЭП-ийн Эдийн засгийн стратеги хөгжлийн корридорын төсөөлөл	3-158
Зураг 3.5.2	Кластер төвийн үндсэн ойлголт	3-159
Зураг 3.5.3	ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн ерөнхий төсөөлөл	3-160
Зураг 3.5.4	ХАА-н үйлдвэр, технологийн парк, аж үйлдвэрийн парк, чөлөөт бүсийн байршил.....	3-161
Зураг 3.5.5	Сэлэнгэ сумын үйлдвэрлэл технологийн паркийн техник эдийн засгийн үндэслэлийн тайлангийн гарчиг	3-167
Зураг 3.5.6	Халх голын сав газрыг хөгжүүлэх ХАА-н тусгай бүс төслийн үндсэн төлөвлөгөө (өмнөх санал).....	3-175
Зураг 4.1.1	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндсэн зарчим	4-3
Зураг 4.2.1	Ерөнхий төлөвлөгөөний судалгаа ба туршилтын төслийн уялдаа	4-5

Хүснэгтийн гарчиг

Хүснэгт 1.1.1	Судалгааны багийн бүрэлдэхүүн	1-3
Хүснэгт 1.1.2	Монголд хэрэгжүүлсэн судалгааны төлөвлөгөө, хөтөлбөр	1-5
Хүснэгт 1.1.3	Япон улсад зохион байгуулсан сургалтын хөтөлбөр	1-7
Хүснэгт 1.1.4	БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа.....	1-8
Хүснэгт 1.1.5	Семинарын хөтөлбөр	1-9
Хүснэгт 2.1.1	Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ (2012-2015)	2-5
Хүснэгт 2.1.2	Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ (2012-2015).....	2-5
Хүснэгт 2.1.3	2014, 2015 оны голлох мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээ, импортоос хараат байдал	2-6
Хүснэгт 2.1.4	2014, 2015 оны газар тариалангийн голлох үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээ, импортоос хараат байдал	2-8
Хүснэгт 2.2.1	Хот, хөдөө орон нутгийн өрхийн сарын дундаж зарлага.....	2-11
Хүснэгт 2.2.2	ХАА бүтээгдэхүүний экспортлогч улс, эзлэх хувь хэмжээ (2015 он).....	2-13
Хүснэгт 2.2.3	Гарал үүслийн гэрчилгээ аван Япон руу экспортолсон бүтээгдэхүүн.....	2-16
Хүснэгт 2.3.1	Хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төрөл.....	2-21
Хүснэгт 2.3.2	Хөдөө аж ахуйн салбарт холбогдох хөгжлийн зорилт	2-22
Хүснэгт 2.3.3	салбарын ХАА холбогдох бодлогын хураангуй	2-28
Хүснэгт 2.3.4	"Монгол мал" үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц, цаашдын асуудал	2-30
Хүснэгт 2.3.5	МАА салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого	2-33
Хүснэгт 2.3.6	Газар тариалангийн салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого.....	2-34
Хүснэгт 2.3.7	Хүнсний салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого	2-35
Хүснэгт 2.3.8	Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого.....	2-36
Хүснэгт 2.3.9	2017-2019 онд өргөн барих хуулийн төслүүд	2-37
Хүснэгт 2.3.10	Өргөн барихаар боловсруулж буй хуулийн төсөл	2-38
Хүснэгт 2.5.1	Хөдөө аж ахуйн салбарын голлох байгууллагууд	2-50
Хүснэгт 2.6.1	ХХААБ-ын хэрэгжүүлсэн болон хэрэгжиж буй төслүүд	2-52
Хүснэгт 2.7.1	Монгол улсын Үндсэн хууль (1992 он) дахь мал, газрын талаарх заалт.....	2-56
Хүснэгт 2.7.2	Газрын тухай хуулин дахь тариалангийн газартай холбоотой заалт	2-58
Хүснэгт 2.7.3	Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөний ХАА усаар хангах.....	2-66
Хүснэгт 2.7.4	Монгол улсын байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын холбогдох хууль дүрэм, стандарт	2-67
Хүснэгт 2.7.5	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн агуулга.....	2-70
Хүснэгт 2.7.6	Сав газар тус бүрийн гадаргын болон гүний усны хэмжээ	2-81
Хүснэгт 2.7.7	Сав газруудын усны тэнцвэрт байдал.....	2-87
Хүснэгт 2.7.8	Аймгуудын уст цэгийн тоо	2-93
Хүснэгт 2.7.9	Барьсан хөв	2-94
Хүснэгт 2.7.10	Цөлжилтийн үйл явц (2006-2015).....	2-95
Хүснэгт 2.7.11	2014-2017 оны өвөлжөө, хаваржааны бэлчээрийн даац.....	2-97
Хүснэгт 2.7.12	Монгол улсад хуульд заагдсан малын халдварт өвчин (хорио цээрийн жагсаалт).....	2-101
Хүснэгт 2.7.13	Монгол улсад хуульд заагдсан малын халдварт өвчин.....	2-102
Хүснэгт 3.1.1	Монгол улсын ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний ангилал	3-3
Хүснэгт 3.1.2	Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй ААН-ийн тоо (Ажиллагчдын тооны бүлгээр)	3-4

Хүснэгт 3.1.3	Идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа ААНБ-ын тоо (ажиллагчдын тооны бүлгээр).....	3-5
Хүснэгт 3.1.4	Малчин өрх ба малчдын тоо 2015 он байдлаар (Бүс нутгаар)	3-5
Хүснэгт 3.1.5	Бизнес регистерт бүртгэлтэй ААНБ-ын тоо (Аймгаар).....	3-6
Хүснэгт 3.1.6	Бүртгэлтэй ААНБ-ын тоо (Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар).....	3-7
Хүснэгт 3.1.7	Дотоодын зах зээл дээр үйл ажиллагаа явуулж буй их дэлгүүр, бөөний худалдааны зах, жижиглэнгийн дэлгүүрийн тоо (2015 он)	3-8
Хүснэгт 3.1.8	Монголын тээвэр ложистикийн салбарын бүтэц	3-9
Хүснэгт 3.1.9	Үхрийн махны үнийн харьцуулалт (1кг/төгрөг).....	3-16
Хүснэгт 3.1.10	Потенциал өндөртэй Монголын бүтээгдэхүүний жишээ (Гадаад ба дотоодын зах зээлд чиглэсэн)	3-31
Хүснэгт 3.1.11	Монголын экмпорт, импортын хандлага (2014 он-2016 он).....	3-33
Хүснэгт 3.1.12	Монголын ноолуурын (түүхий эд) экспортын хэмжээ ба үнийн дүн (2014-2016 он).....	3-35
Хүснэгт 3.1.13	Японд экспортлож буй ноолуурын түүхий эд ба бүтээгдэхүүний тоо хэмжээ ба үнийн дүн.....	3-36
Хүснэгт 3.1.14	Зөгийн балны экспортын байдал (2014 он – 2016 он).....	3-36
Хүснэгт 3.1.15	Зөгийн балны импортын байдал (2014 он-2016 он).....	3-37
Хүснэгт 3.1.16	Японоос импортолж буй суудлын автомашины үнийн дүнгийн өөрчлөлт (2014 он-2016 он).....	3-38
Хүснэгт 3.2.1	Малын гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалттай холбоотой үзүүлэлтүүд	3-45
Хүснэгт 3.2.2	Махны бөөний худалдаа, боловсруулалт эрхэлдэг компаниудын үйл ажиллагааны тойм (Дараагийн хэсэгт үргэлжилнэ).....	3-54
Хүснэгт 3.2.3	Махны үйлдвэр байдал	3-56
Хүснэгт 3.2.4	Томоохон сүү ба сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч ААН-ийн тойм танилцуулга.....	3-62
Хүснэгт 3.2.5	Улаанбаатарт байдаг ноосны үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны ангилал.....	3-65
Хүснэгт 3.2.6	Ноолуур цуглуулах, боловсруулах үйлдвэрлэлийн тойм.....	3-68
Хүснэгт 3.2.7	Японы идээлэх үйлдвэрийн үнэлгээ	3-71
Хүснэгт 3.2.8	Шувууны аж ахуйтай том ААН-үүдийн байдал	3-73
Хүснэгт 3.2.9	Зөгийн аж ахуй эрхлэгчийн тойм.....	3-76
Хүснэгт 3.2.10	Голлох хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ (Р) болон хэрэглээний хэмжээ (С)	3-86
Хүснэгт 3.2.11	Голлох импортын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний задаргаа ба хэмжээ (2015)	3-88
Хүснэгт 3.2.12	Боловсруулалтад шаардагдах түүхий эд нийлүүлдэг газар	3-89
Хүснэгт 3.3.1	Хүнсний аюулгүй байдлын хяналттай холбоотой гол хууль дүрмүүд	3-99
Хүснэгт 3.3.2	МХЕГ-ын шалгалтад хамрагдах зүйлс (ХАА-н болон хүнсний бүтээгдэхүүн)	3-106
Хүснэгт 3.3.3	Хүнсний бүтээгдэхүүн ба ХАА-н бүтээгдэхүүний экспортоор гарсан хэмжээ (2016 он).....	3-111
Хүснэгт 3.3.4	Улсын хилийн боомтын лабораторид хийдэг гол шинжилгээний агуулга.....	3-112
Хүснэгт 3.3.5	ХАА-н бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлэх хилийн боомтын жагсаалт.....	3-114
Хүснэгт 3.3.6	Замын Үүдийн хилийн боомт дээрх лабораторийн шинжилгээний үр дүн (хүнс, ХАА-н бүтээгдэхүүн)	3-115
Хүснэгт 3.3.7	Саруул зах дээрх шинжилгээ	3-120
Хүснэгт 3.3.8	Зөгийн балны шинжилгээнд шаардагдах дээжийн хэмжээ	3-128
Хүснэгт 3.3.9	Мах боловсруулах үйлдвэрийн эрүүл ахуй, чанарын хяналт.....	3-130

Хүснэгт 3.4.1	Хөдөө аж ахуйн газар ашиглалтын байдлын өөрчлөлт.....	3-143
Хүснэгт 3.4.2	Бүс нутгийн малын тоо толгой.....	3-143
Хүснэгт 3.4.3	Хөдөө аж ахуйн зориулалттай нөөц газар.....	3-147
Хүснэгт 3.5.1	ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн тэргүүлэх 8 байршил.....	3-162
Хүснэгт 3.5.2	ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн удаах 9 байршил	3-164
Хүснэгт 3.5.3	Сэлэнгэ сумын хөгжлийн үе шат тус бүрээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүд.....	3-168
Хүснэгт 3.5.4	Сэлэнгэ сумын ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркт байгуулах үйлдвэр, цех, үйлчилгээний төвүүд	3-170
Хүснэгт 3.5.5	Сэлэнгэ сумын ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн хөрөнгө оруулалтын үр ашгийн үзүүлэлтүүд.....	3-171
Хүснэгт 3.5.6	Хагас эрчимжсэн аж ахуйн хөрөнгө оруулалтын эргэн төлөлт тооцоолол..	3-176
Хүснэгт 3.6.1	Япон улсын тэргүүлэх технологи, тогтолцоо.....	3-181
Хүснэгт 3.7.1	Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тутамд тулгамдаж буй асуудлууд.....	3-183
Хүснэгт 3.7.2	Нэмүү өртгийн сүлжээ дэх салбар тус бүрд тулгамдаж байгаа асуудлууд.....	3-189

Товчилсон үгний хүснэгт

Товчлол	Англи нэр	Монгол нэр
ADB	Asian Development Bank	Азийн хөгжлийн банк
ALAGaC	Administration of Land Affairs, Geodesy and Cartography	Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар
APLAC	Asia and Pacific Laboratory Accreditation Cooperation	Ази, Номхон далайн лаборатори итгэмжлэлийн хамтын ажиллагааны байгууллага
AVSF	Agronomes Veterinaires Sans Frontieres Mongolia	Хил хязгааргүй малын эмч нар Монголын салбар
CPF	Country Programming Framework	Үндэсний хөтөлбөрийн стратеги
DEIA	Detailed Environment Impact Assessment	Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ
EIA	Environmental Impact Assessment	Орчны нөлөөллийн үнэлгээ
EPA	Economic Partnership Agreement	Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр
EU	European Union	
FAO	Food and Agriculture Organization	Хүнс, ХААБ
FS	Feasibility Study	ТЭЗҮ
GAP	Good Agricultural Practice	ХАА-н зохистой дадал
GASI	General Agency for Specialized Inspection	МХЕГ
GDP	Gross Domestic Product	ДНБ
GHP	Good Hygiene Practice	Эрүүл ахуйн зохистой дадал
GMP	Good Manufacturing Practice	Үйлдвэрлэгчийн зохистой дадал
GNI	Gross National Income	Үндэсний нийт орлого
HACCP	Hazard Analysis and Critical Control Point	Аюулын дүн шинжилгээ ба эгзэгтэй цэгийн хяналт
IFC	International Finance Corporation	Олон улсын санхүүгийн корпораци
ILAC	International Laboratory Accreditation Cooperation	Олон улсын лаборатори итгэмжлэлийн хамтын ажиллагааны байгууллага
IMF	International Monetary Fund	Олон улсын валютын сан
IRR	Internal Rate of Return	Дотоод ашгийн түвшин
IWMP	Integrated Water Management Plan of Mongolia	Монгол улсын усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөө
JA	Japan Agricultural Cooperatives	Японы ХААХоршоолол
JICA	Japan International Cooperation Agency	ЖАЙКА
JV	Joint Venture	Хамтарсан үйлдвэр
KOICA	Korea International Cooperation Agency	КОЙКА
MASM	Mongolian Agency for Standardization and Metrology	Стандарт хэмжил зүйн газар
MEGD	Ministry of Environment and Green Development	Байгаль орчин ногоон хөгжлийн яам

Товчлол	Англи нэр	Монгол нэр
MEGDT	Ministry of Environment, Green Development and Tourism	Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
MET	Ministry of Environment and Tourism	Байгаль орчин аялал, жуулчлалын яам
MNCCI	Mongolian National Chamber of Commerce and Industry	Монгоын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхим
MNS	Mongolian National Standard	Монголын үндэсний стандарт
MOFALI	Ministry of Food, Agriculture and Light Industry	Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам
MONDEP	Data Collection Survey on the Regional Comprehensive Development in Mongolia	ЖАЙКА-ийн Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа
MPP	Mongolian Potato Project	Монгол төмс төсөл
NAMAC	National Association of Mongolian Agricultural Cooperatives	Монголын ХАА-н Хоршоологчдын холбоо
NAPCC	National Action Plan on Climate Change	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр
NDA	National Development Agency	Үндэсний хөгжлийн газар
NFSP	National Food Security Programme	Хүнсний аюулгүй байдлын үндэсний хөтөлбөр
NPV	Net Present Value	Өнөөгийн цэвэр үнэ
NRL	National Reference Laboratory for Food Safety	Хүнсний аюулгүй байдлын үндэсний лавлагаа лаборатори
OEM	Original Equipment Manufacturer	Брэнд бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл
OIE	International Epizootic Office	Олон улсын мал эмнэлгийн газар
PALC	Pacific Accreditation Laboratory Cooperation	Номхон далайн лаборатори итгэмжлэлийн хамтын ажиллагааны байгууллага
PBP	Pay Back Period	Хөрөнгө оруулалтын зардлаа нөхөх хугацаа
PI	Profitability Index	Ашигт байдлын индекс
PIP	Public Investment Program	Улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр
PPP	Public–Private Partnership	Засгийн газар-хувийн хэвлийн хамтын ажиллагаа
PPR	Peste des Petits Ruminants	Бог малын халдварт өвчин
PUG	Pasture User Groups	Бэлчээр
PV	Present Value	Одоогийн үнэ цэн
SCVL	State Central Veterinary Laboratory	Мал эмнэлгийн төв лаборатори
RUA	Rangeland Use Agreement	Бэлчээр ашиглалтын гэрээ
SEA	Strategic Environmental Assessment	Орчны стратегийн үнэлгээ
SECiM	Support to Employment Creation in Mongolia	Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төсөл
SDC	Swiss Agency for Development and Cooperation	Швейцарын хөгжлийн агентлаг

Товчлол	Англи нэр	Монгол нэр
SPPD	Strategic Planning and Policy Development	Стратегийн бодлого төлөвлөлт
SSC	South-South Cooperation	Өмнөд-Өмнөдийн хамтын ажиллагаа
ULTF	Unified Land Territory Foundation	Газар нутгийн нэгдсэн төлөвлөгөө
UNCCD	United Nations Convention to Combat Desertification	НҮБ-ийн цөлжилттэй тэмцэх конвенци
UNDP	United Nations Development Programme	НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөр

Нэгжиймөнгөнн хөгжли

kg	kilogram
t	Metric tons = 1,000 kg
km	kilometer
km ²	square kilometer
m ³	cubic meter
ha	hectare
°C	degrees centigrade
%	percent
USD	United States Dollar
MNT	Mongolia Tughrk

Тооцсон ханш (2016 оны 12-р сар)

USD1.00= 2,435.6 MNT

USD1.00= 113.1 JPY

1 дүгээр бүлэг Судалгааны агуулга

1.1 Судалгааны үндэслэл, зорилго

1.1.1 Судалгааны үндэслэл

Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбар нь ДНБ-ний 12.2% (2016 оны байдлаар) нийт ажиллагсдын 30%-г эзэлж, уул уурхайн салбарын дараа орох аж үйлдвэрийн голлох салбарын нэг юм. Үйлдвэрлэлийн хэмжээг бүтээгдэхүүн тус бүрээр нь авч үзвэл, мах, сүүн бүтээгдэхүүн, ус ундаа гэх мэт хүнсний бүтээгдэхүүн болон ноос ноолуур гэх мэт нэхмэл бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн салбар нь нийт борлуулалтын орлогын 52% (2016 оны байдлаар)-г бүрдүүлж байна. Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн зах зээл дээрх уул уурхайн бүтээгдэхүүний үнийн уналтын нөлөөгөөр Монгол улсын эдийн засгийн өсөлт огцом удааширч буй өнөө үед хөдөө аж ахуй болон хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалтын салбар нь улсын аж үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэхэд голлох үүрэг гүйцэтгэх хандлагатай байна.

Гэсэн хэдий ч хөдөө аж ахуйн салбар, түүн дотроо уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй голлодог мал аж ахуйн салбарын хувьд хот суурин газар дахь малын нягтаршлаас үүдэлтэй бэлчээрийн талхлалд, түүхий эдийн ашиг шим өндөртэй, бэлэн мөнгө рүү хөрвөх чадвар сайтай боловч өвс ургамлыг үндэстэй хамт иддэг ноолуурын ямааны тоо толгойн өсөлтөөс үүдэлтэй бэлчээрийн доройтол, зуд ган зэрэг байгалийн гамшгийн хохирол, шүлхий гэх мэт малын халдварт өвчин гарахаас сэргийлэх арга хэмжээ нэн чухал асуудал болж байна. Газар тариалангийн салбарын тухайд Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн бодлогын хүрээнд тариалалтын талбай болон ургацын хэмжээ нэмэгдэж, дотоодын хэрэгцээгээ хангах боломж бий болж байгаа боловч өвлийн улиралд үйлдвэрлэл явуулах, нийлүүлэлтийн тогтолцоог бий болгох, импортоор орж ирж байгаа хүнсний ногоонд тавигдах хяналт шалгалтыг сайжруулах зэрэг асуудлууд тулгарч байна. Энэхүү хоёр салбарын аль алинд нь хамрагдах хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, боловсруулалтын хувьд ч технологи хоцрогдмол, хөргөлттэй тээвэрлэлт түгээлтийн суваг бүрэн бус, олон улсын стандартад нийцсэн эрүүл ахуй, чанарын хяналт, хязгаарлагдмал зах зээл, үйлдвэрлэлийн цар хүрээ гэх мэт өнөөгийн байдал нь хангалттай зах зээлийн өрсөлдөх чадварыг бүрэн гаргах боломжгүй байна.

Тиймээс Монгол улсын Засгийн газрын зүгээс олон талын бодлогын зорилтын хүрээнд хөдөө аж ахуй, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалтыг сайжруулах зорилтыг тавьж байгаа ба уламжлалт аж үйлдвэрийн хэлбэр буюу анхан шатны үйлдвэрлэлээс гарч, үйлдвэрлэл боловсруулалт, нийлүүлэлт, борлуулалт, экспортыг бүхэлд нь хамарсан, ахисан түвшний үйлдвэрлэл бий болгоход чиглэн анхаарч байна. Тухайлбал, урт хугацааны бодлого болох “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” (2016 оны 2 сард УИХ-аар батлагдсан) эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангахын тулд хөдөө аж ахуйн салбар нь чухал байр суурьтай хэмээн онцолсноос гадна сүүлийн үеийн дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэн хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний борлуулалтыг дээшлүүлэх, экспортыг нэмэгдүүлэх зорилт дэвшүүлсэн. Түүнчлэн “Төрөөс хүнс хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого” (2015 оны 11 сард УИХ-аар

батлагдсан) нь хүнсний аюулгүй байдал, хүрээлэн буй орчны талаар түлхүү анхаарч, нэмүү өртгийн тогтолцоо болон өрсөлдөх чадварыг сайжруулах, хүнсний бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлэх зорилт тавьсан.

2016 оны 7-р сард байгуулагдсан шинэ Засгийн газраас “Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт” (2016 оны 9 сард УИХ-аар батлагдсан) мах, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр, хөнгөн аж үйлдвэрийн кластерыг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг тусгасан байна.

Нөгөөтгээгүүр ЖАЙКА нь мал эмнэлгийн салбарын сургалт, судалгаанд тулгуурласан хөдөө аж ахуйн салбарын хамтын ажиллагааг өргөжүүлж байна. Цаашид хөдөө аж ахуйн салбар дахь аж үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэхэд голчлон анхаарч, өсөх бололцоо бүхий салбар гэж үзэн, хамтын ажиллагааны шинэ арга хэлбэрийн талаар хэлэлцэнэ.

Ялангуяа ЖАЙКА-ийн өнөөг хүртэл хэрэгжүүлж ирсэн судалгааны үр дүнгээс харахад уламжлалт мал аж ахуй болон хөдөө аж ахуйн салбар дахь аж үйлдвэрийн хөгжил гэсэн хоёр асуудлыг харилцан уялдаатайгаар хамтад нь шийдвэрлэхийн тулд (1) байгаль хамгаалал (бэлчээр хамгаалал, усны нөөцийн хяналт, газар ашиглалтын хяналт), (2) зудын эсрэг арга хэмжээ, (3) аюулгүй (малын гоц халдварт өвчин, эрүүл ахуй, чанарын хяналт гэх мэт), тогтвортой хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ1 бий болгох нэн шаардлагатай гэж үзэж байна. Энэхүү судалгааны агуулга нь тогтвортой хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох цаашдын хамтын ажиллагааны чиглэлийг тодорхойлоход чиглэнэ.

1.1.2 Судалгааны зорилго

Энэхүү судалгаа нь хөдөө аж ахуйн тогтвортой хөгжлийн үндэс болох байгаль орчин (бэлчээр хамгаалал, усны нөөцийн хяналт, газар ашиглалтын хяналт гэх мэт), хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ түүний дотор хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, боловсруулалт, нийлүүлэлт, борлуулалт, экспортын өнөөгийн байдал, тулгамдаж буй асуудлын талаар мэдээлэл цуглуулж, дүн шинжилгээ хийнэ. Мөн өмнө хийгдсэн судалгааны үр дүнд дүн шинжилгээ хийснээр хөдөө аж ахуйн салбарын тогтвортой хөгжил, нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгоход ЖАЙКА-ийн зүгээс цаашид хэрэгжүүлэх дэмжлэг, арга хэмжээний тухай санал зөвлөмж боловсруулах зорилготой юм.

1.1.2.1 Холбогдох яам, тамгын газар болон байгууллага

Хамтран ажиллах байгууллагыг тусгайлан нэр заан онцлохгүй боловч холбогдох яам, тамгын газар болох (1) Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам, (2) Үндэсний хөгжлийн газар, (3) Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, (4) Мэргэжлийн хяналтын газар, (5) Стандартчилал хэмжилзүйн газар, (6) Гадаад хэргийн яам, (7) Зам тээврийн хөгжлийн яам зэрэг байгууллагуудаас мэдээлэл цуглуулсан ба ялангуяа холбогдох яамны сайд, бодлого хариуцсан мэргэжилтэнтэй хийх уулзалт, хэлэлцээрийг голчлон анхаарч ажиллав. Түүнчлэн Худалдаа аж үйлдвэрийн танхим болон бусад мэргэжлийн холбоод, хувийн хэвшлийн төлөөлөл, зарим орон нутгийн захиргаанаас мэдээлэл цуглуулж ажилласан болно.

1.1.3 Судалгааны үр дүн ба судалгааны багийн гишүүд

1.1.3.1 Судалгааны багийн бүрэлдэхүүн

Энэхүү судалгааг дараах бүрэлдэхүүн бүхий судалгааны баг хэрэгжүүлэв.

Хүснэгт 1.1.1 Судалгааны багийн бүрэлдэхүүн

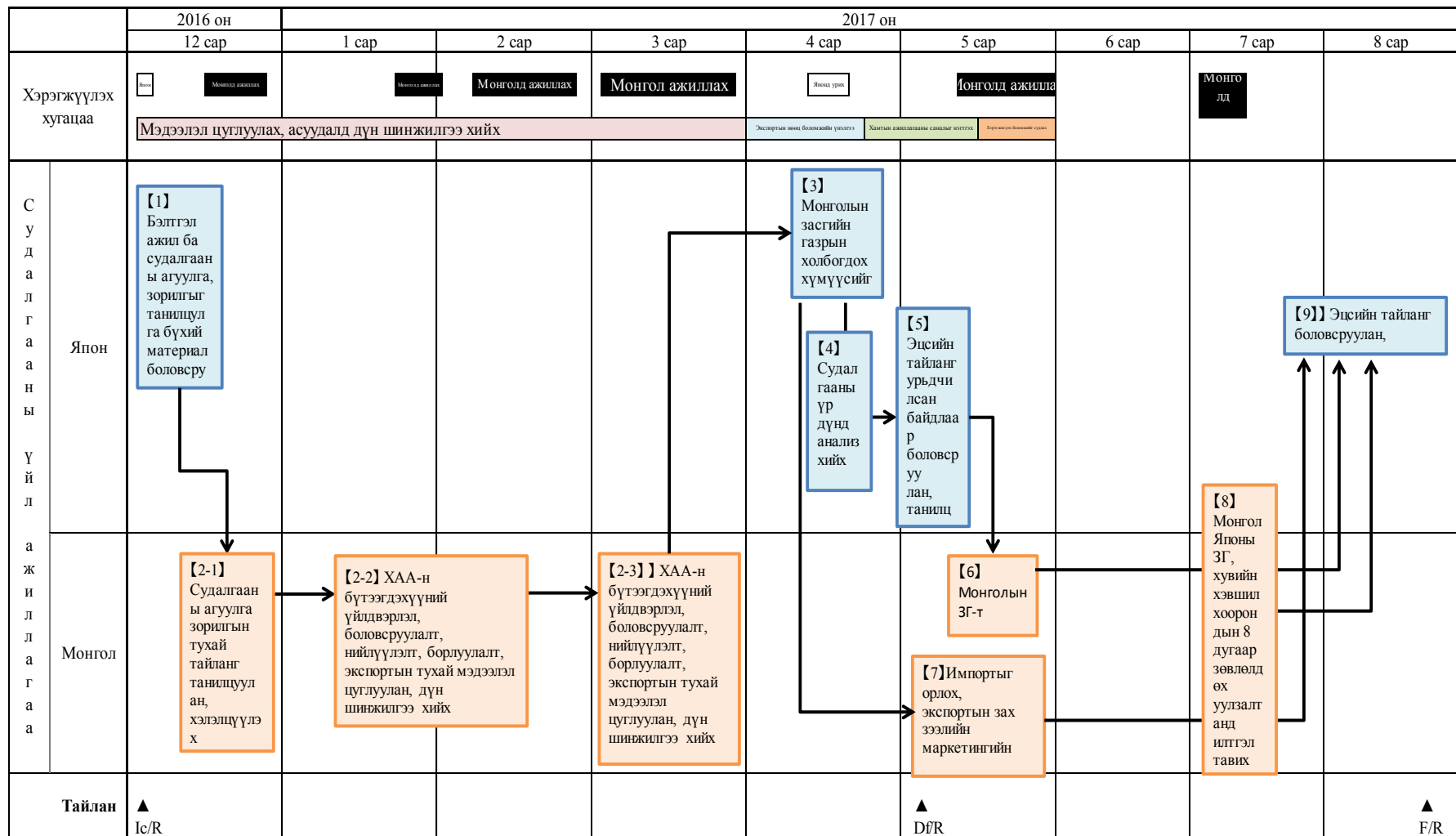
Хариуцсан салбар	Нэр
Багийн ахлагч, ХАА-н бодлого 1	Үэхара Арицүнэ
Дэд ахлагч, ХАА-н бодлого 2	Такэмүра Майко
Нийлүүлэлт, маркетингийн анализ	Хара Хиромичи
ХАА-н бүтээгдэхүүний боловсруулалт	Сайто Хидэки
Үйлдвэрлэлийн суурь шинжилгээ, төвлөрсөн хөгжил 1	Ишида Масаюки
Үйлдвэрлэлийн суурь шинжилгээ, төвлөрсөн хөгжил 2	Нагаока Хироказү
Байгаль орчин, усны нөөцийн хяналт 1	Комияма Хироши
Байгаль орчин, усны нөөцийн хяналт 2	Ооно Нацү
Эрүүл ахуй, чанарын хяналт	Нишияма Акиё

1.1.3.2 Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө болон судалгааны хөтөлбөр

Судалгааны хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа нь (1) Монголын тухай холбогдох мэдээлэл цуглуулах, (2) Япон улсад сургалт зохион байгуулах, (3) БНХАУ, Япон улсын зах зээлийг судлах, (4) Монголд семинар зохион байгуулах гэсэн 4 үндсэн хэсгээс бүрдэнэ.

Үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг дараах хүснэгтэд үзүүлэв. Энэхүү судалгаа нь 2016 оны 12-р сараас 2017 оны 8-р сар хүртэл 9 сарын хугацаатай хэрэгжсэн ба Монгол дахь судалгааг 12-р сарын дундаас 2017 оны 6 сарын эхэн хүртэлх хугацаанд хэрэгжүүлэв.

Зураг 1.1.1 Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө

1.1.3.3 Монгол улсын тухай холбогдох мэдээлэл цуглуулах

Дараах хүснэгтэд уулзалт, ярилцлага хийсэн байгууллага, орон нутаг мөн бусад үйл ажиллагааг хамруулан Монгол улсад хийгдсэн судалгааны төлөвлөгөө, хөтөлбөрийг харуулав.

Хүснэгт 1.1.2 Монголд хэрэгжүүлсэн судалгааны төлөвлөгөө, хөтөлбөр

Хугацаа	Судалгааны хүрээнд хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа
2016 оны 12 сар	- ЖАЙКА-ийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, Япон улсын элчин сайдын яам болон Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох хүмүүстэй уулзаж, судалгааны агуулга, зорилгын тухай тайлбар хийн ба хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан. - ХХААХҮЯ, ҮХГ, МХГ зэрэг Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох хүмүүстэй уулзаж, мэдээлэл цуглуулан, санал солилцсон. - Худалдаа аж үйлдвэрийн танхим, хувийн хэвшлийн төлөөлөлтэй (мах, сүү, арьс шир, хүнсний ногоо гэх мэт) уулзалт хийн, мэдээлэл солилцсон.
2017 оны 1 сар, 2 сар	- ХХААХҮЯ, ҮХГ, БХТЯ, БХБОАЖЯ зэрэг Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох хүмүүстэй уулзалт ярилцлага хийн, мэдээлэл авсан. - Төв аймаг, Сэлэнгэ аймаг, Дархан-Уул аймаг, Булган аймагт ажиллан, холбогдох мэдээлэл авсан. - Япон улсад зохион байгуулах сургалтын бэлтгэл ажил (сургалтын агуулгыг танилцуулах болон сургалтанд хамрагдах хүмүүсийг сонгох)
2017 оны 3 сар, 4 сар	- Япон улсад зохион байгуулах сургалтын бэлтгэл ажил (Монгол болон Японд) - Булган аймгийн Сэлэнгэ сум, Сэлэнгэ аймгийн Мандал сумын орон нутгийн захиргааны холбогдох хүмүүстэй уулзан, өнөөгийн байдал тулгамдаж буй асуудлын талаар судалсан. - Дорноговь аймгийн Замын-Үүд, Сайншандаас БНХАУ-ын Эрээн хот хүртэлх орон нутгийн захиргааны холбогдох хүмүүстэй уулзаж, хил боомт дээрх худалдаа, бараа бүтээгдэхүүний хилийн шалган нэвтрүүлэлтийн байдалтай танилцсан. - Ховд аймгийн нутгийн захиргааны холбогдох хүмүүс болон хувийн хэвшлийн төлөөлөлтэй уулзаж, ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлтэй танилцсан. - Улаанбаатар хот болон хот орчимд үйлдвэрлэл, боловсруулалт, нийлүүлэлтийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгж, мэргэжлийн холбоодтой уулзсан. - МХГ, СХГ, ХХААХҮЯ болон эрдэм шинжилгээний байгууллагуудтай уулзаж санал солилцсон. - Азийн хөгжлийн банк, Дэлхийн ба - нк, Швейцарын хөгжлийн агентлаг зэрэг олон улсын байгууллагуудтай уулзаж, санал солилцсон. - Япон улсад сургалт зохион байгуулсан (4 сарын 12-21)

Хугацаа	• Судалгааны хүрээнд хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа
2017 оны 5 сар	• БНХАУ болон Япон улсад зах зээлийн судалгаа хийсэн. (БНХАУ: 5 сарын 17-19, Япон: 5 сарын 24-27) • Монгол улсад семинар зохион байгуулсан (5 сарын 23) • Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох хүмүүс болон хувийн хэвшлийн төлөөлөгчидтэй уулзаж, нэмэлт судалгаа хийсэн.
2017 оны 7 сар	• Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын 8 дугаар зөвлөлдөх уулзалт дээр “Монгол улсын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээ буюу Япон улсын зах зээлд нэвтрэхэд тулгамдаж буй асуудал, боломж” сэдэвтэй илтгэл тавьсан.

1.1.3.4 Япон улсад зохион байгуулсан сургалт, БНХАУ болон Япон улсад хийсэн судалгаа, Монгол улсад зохион байгуулсан семинар

Япон улсад зохион байгуулсан сургалт, БНХАУ болон Япон улсад хийсэн судалгаа, Монгол улсад зохион байгуулсан семинарын хөтөлбөрийг доор нэгтгэв. Дэлгэрэнгүйг хавсралт материалаас харна уу.

(1) Япон улсад зохион байгуулсан сургалт

Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох тухай Япон улсын туршлага, арга барилаас суралцахын зэрэгцээ Монгол улс дахь ХАА-н бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, боловсруулалт, нийлүүлэлт, борлуулалт, экспортын сүлжээнд нэвтрүүлэх боломжтой Япон дэвшилтэт технологи, тогтолцоог тодорхой болгох зорилгоор энэхүү сургалтыг зохион байгуулсан. 2017 оны 4-р сарын 12-оос 21 өдөр хүртэлх 10 хоногийн хугацаанд Токио, Ибараки, Хоккайдо мужуудад тус тус семинар, танилцах аяллыг зохион байгуулсан.

Хүснэгт 1.1.3 Япон улсад зохион байгуулсан сургалтын хөтөлбөр

Хуваарь		Хөтөлбөр
4/12(Лхагва)	Замд явах	Улаанбаатараас Наритад ирэх 13:40(OM501)
4/13(Пүрэв)	Уулзалт	ЖАЙКА төв оффис
	Семинар	ХАА, ой, усны яам
	Семинар	Эдийн засаг, аж үйлдвэрийн яам /JETRO (Хаана : ЖАЙКА ичигая судалгааны төв)
4/14(Баасан)	Семинар	Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн яам
	Уулзалт	Япон дахь Монгол улсын элчин сайдын яам
	Танилцах	Махны мэдээллийн төв
4/15(Бямба)	Танилцах	Оота хүнсний зах
	Замд явах	Токиогоос Цүкүбад ирэх
	Танилцах	Мизүхо но мүра хүнсний зах
	Танилцах	Хүлэмжийн аж ахуй
4/16(Ням)	Замд явах	Ханэда ОБ-с 11 цагт хөдлөөд Шинчитосэ ОБ-д 12:35 цагт ирэх
4/17(Даваа)	Семинар	ХАА-н хоршоологчдын холбоо, JA Хоккайдо төв
	Семинар	Хоккайдо эдийн засаг, аж үйлдвэрийн газар
	Семинар	Хоккайдо мужийн захиргаа, ХАА-н бодлогын хэлтэс
	Семинар	Хоккайдогийн мал аж ахуйн нийгэмлэг
4/18(Мягмар)	Замд явах	Саппорогоос Токачи шимизүд ирэх
	Танилцах	JAТокачи шимизү хотын ХАА-н хоршоо
	Танилцах	Токачино фромажү, Накасацүнай амралт
4/19(Лхагва)	Семинар	Обихирогийн МАА-н их сургууль, орон нутгийн хөгжлийн төв
	Семинар	Хоккайдогийн жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн нийгэмлэг, Токачи салбар
	Танилцах	Тоёноки ХХК
4/20(Пүрэв)	WS	Багаар ажиллах (Хаана : ЖАЙКА Обихиро)
	Танилцах	Ооно ферм ХХК
	Замд явах	Обихирогоос 15:30-д хөдлөөд (JAL574) Ханэдад 17:15-д ирэх
4/21(Баасан)	Тайлан	ЖАЙКА төв оффис
	Замд явах	ЖАЙКА төв оффисоос Наритад ирэх Наритагаас 14:40 цагт хөдлөөд Улаанбаатарт 19:10цагт буух

(2) БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа

Монгол улстай хиллэдэг болон ойр оршдог орнууд (БНХАУ, Япон гэх мэт) дахь ХАА-н бүтээгдэхүүний экспорт, импортын талаар хэрэгжүүлж буй бодлогын тухай холбогдох байгууллагатай санал солилцож, хэрэгцээ шаардлагын тухай судалгаа хийх зорилгоор БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгааг хэрэгжүүлсэн. 2017 оны 5-р сарын 17-с 19 өдрүүдэд БНХАУ, 2017 оны 5-р сарын 24-с 27 өдрүүдэд Япон улсад тус тус хэрэгжүүлэв.

Хүснэгт 1.1.4 БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа

	Хуваарь		Хөтөлбөр
БНХАУ	5/17 (Лхагва)	Замд явах	06:10 цагт Улаанбаатар - 08:25 цагт Бээжин (OM223)
		Замд явах	• Уулзалт
		Уулзалт	• ӨМӨЗО-н ХАА-н бүтээгдэхүүний үзэсгэлэн Худалдаа, аж үйлдвэрийн танхим
	5/18 (Пүрэв)	Замд явах	08:55 цагт Бээжин - 10:25 цагт Хөх хот (ZH1117)
		Замд явах	11:00 цагт Хөх хот - Ордос (машин) ※ӨМӨЗО Монголын бизнесийн холбооноос газарчлав
		Уулзалт	• Ноолуурын үйлдвэр
	5/19 (Баасан)	Замд явах	07:00 цагт Ордос - Хөх хот
		Уулзалт	• Сүүний үйлдвэртэй танилцах
		Замд явах	17:35 цагт Хөх хот - Улаанбаатар 20:05 (H14678)
Япон	5/24 (Лхагва)	Замд явах	07:55 цагт Улаанбаатар - Нарита 13:40 (OM501), Нарита→Шинжикү
	5/25 (Пүрэв)	Замд явах	Шинжюкү (06:40)→Шинагава (7:07 Нозоми 203)→ ШинОосака(9:53 цагт ирэх)→Шинсайбаши (10:21)
		Уулзалт	• Оосака дахь Монгол улсын консулын газар
		Танилцах	• Хоолны салбарын бизнес долоо хоног 2017 (Интекс Оосака)
	5/26 (Баасан)	Замд явах	Шиноосака(18:03 Нозоми 44)→ Шинагава(20:37)→Шинжюкү(20:57)
		Танилцах	• Олон улсын хүнсний үзэсгэлэн (Токио Биг сайт)
			• Томилолтын тайлан нэгтгэх
	5/27 (Бямба)	Замд явах	Нарита (09:00)→Инчён→Улаанбаатар (16:50) : OZ107、 OM302

(3) Монгол улсад зохион байгуулсан семинар

Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох байгууллагуудад зориулан судалгааны төслийн хэрэгжилтийн явцыг тайлагнах, Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэхэд хүргүүлэх санал зөвлөмжийг танилцуулах семинарыг 2017 оны 5-р сарын 23 өдөр Улаанбаатар хотод зохион байгуулав.

Хүснэгт 1.1.5 Семинарын хөтөлбөр

Монгол Улсын ХАА-н салбар семинар

Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарын суурь судалгаа (MONALIS)-ны хэрэгжилтийн явцыг тайлагнах, Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэхэд хүргүүлэх санал зөвлөмжийг танилцуулах семинарыг зохион байгуулна.

1. Агуулга

- Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарын суурь судалгаа (MONALIS)-ны эцсийн тайлангийн ерөнхий агуулгын тоймыг танилцуулах
- 4 сард Япон Улсад зохион байгуулсан сургалтанд оролцосон Монголын талын ажлын хэсэг сургалтаас авсан туршлага дээр үндэслэн нэгтгэсэн саналаа хүргүүлэх
- Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарын цаашдын хамтын ажиллагааны талаар хэлэлцэх

2. Оролцогчид

Монгол улсын засгийн газрын холбогдох байгууллагууд болон ХХААХҮЯ, ҮХГ, МХГ, ХАҮТ, СХГ-с төлөөлөгчид, мөн Японы талаас судалгааны баг, ЖАЙКА, Япон улсын элчин сайдын яамны төлөөлөл оролцсон.

3. Хөтөлбөр

- Хэзээ : 5-р сарын 23 өдөр (Мягмар) 9:00-14:50
- Хаана : Улаанбаатар зочид буудал 6-р давхар, Номын хүрээ танхим
- Дэлгэрэнгүй :

Цаг	Агуулга
9:00-9:10	Нээлтийн мэндчилгээ ЖАЙКА, Зүүн Азийн хэлтэс Ода Рёотаро судалгааны ахлах мэргэжилтэн
9:10-10:15	Монголын талын танилцуулга ➤ ХХААХҮЯ ➤ ҮХГ
10:15-10:30	Цайны завсарлага
10:30-11:30	Японы талын танилцуулга ➤ Судалгааны эцсийн тайлангийн урьдчилсан тойм
11:30-12:00	Асуулт хариулт
12:00-13:00	Өдрийн хоол
13:00-14:30	Хамтарсан ажлын хэсгийн хэлэлцүүлэг
14:30-14:50	Хаалтын мэндчилгээ ➤ ХХААХҮЯ газрын дарга М.Энх-Амар ➤ ЖАЙКА Монгол дахь төлөөлөгчийн газрын дарга Сато Мүцүми

(4) Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын зөвлөлдөх уулзалт

Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын зөвлөлдөх уулзалт нь Япон улс болон Монгол улсын засгийн газар, хувийн хэвшил хамтран, Монгол улстай харилцах гадаад худалдаа, хөрөнгө оруулалтын салбарт тулгамдаж буй асуудал, Монгол улсын уул уурхайн баялгийн хөгжүүлэх, ашиглалт сэдвээр хэлэлцэж, улмаар хоёр орны хоорондын гадаад худалдаа, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор 2007 оноос зохион байгуулагдаж эхэлсэн. 2017 оны 7-р сарын 4 өдөр Улаанбаатар хотод зохион байгуулагдсан 8 дугаар зөвлөлдөх уулзалтын үеэр энэхүү судалгааны үр дүн дээр үндэслэн “Монгол улсын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээ буюу Япон улсын зах зээлд нэвтрэхэд тулгамдаж буй асуудал, боломж” сэдэвтэй илтгэлийг тавьсан болно.

1.1.3.5 Судалгаанд хамрагдсан бүс нутаг

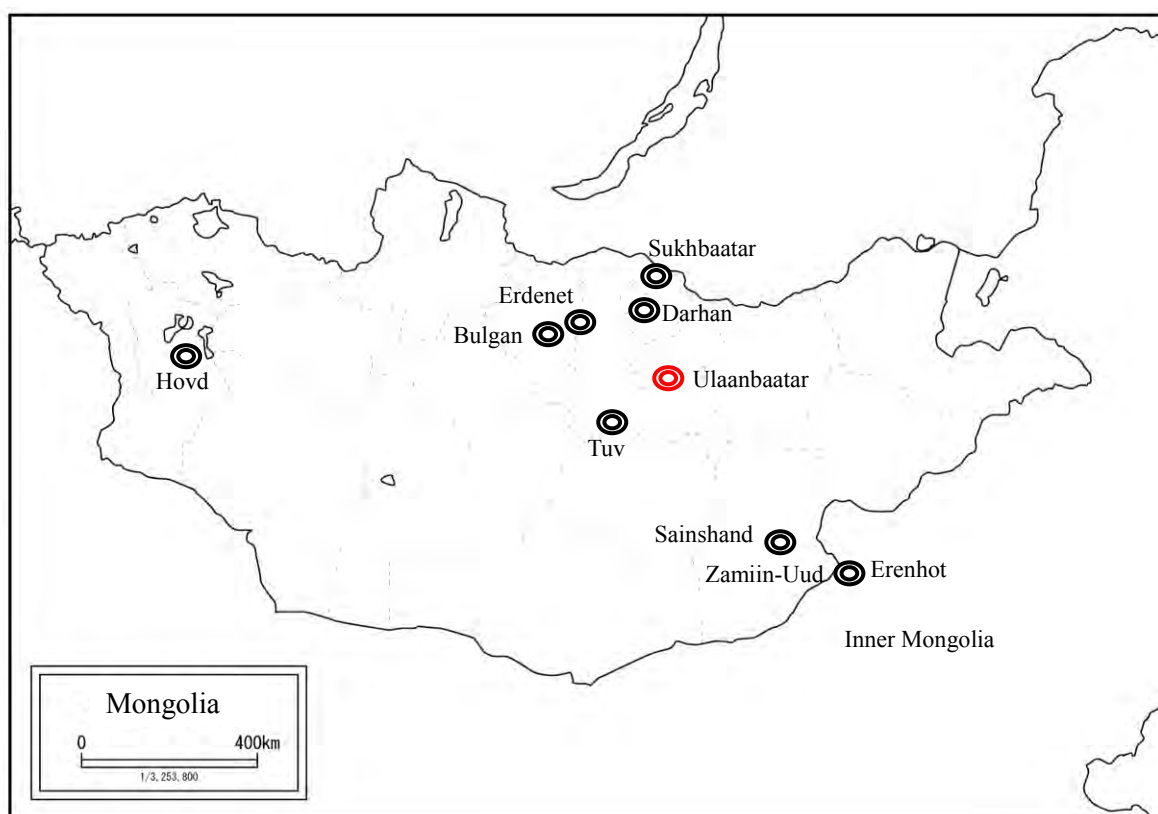
Монгол улсын засаг захиргааны нэгж болох аймаг нь Японы мужтай ижил ба Улаанбаатар хотоос гадна нийт улсын хэмжээнд 21 аймаг байна. Аймгийн доод нэгж нь сум бөгөөд 347 сум, сумын доор 1,681 баг байдаг.

Зураг 1.1.2 Монгол улсын засаг захиргааны нэгж

Эх сурвалж : <https://ja.wikipedia.org/wiki/>

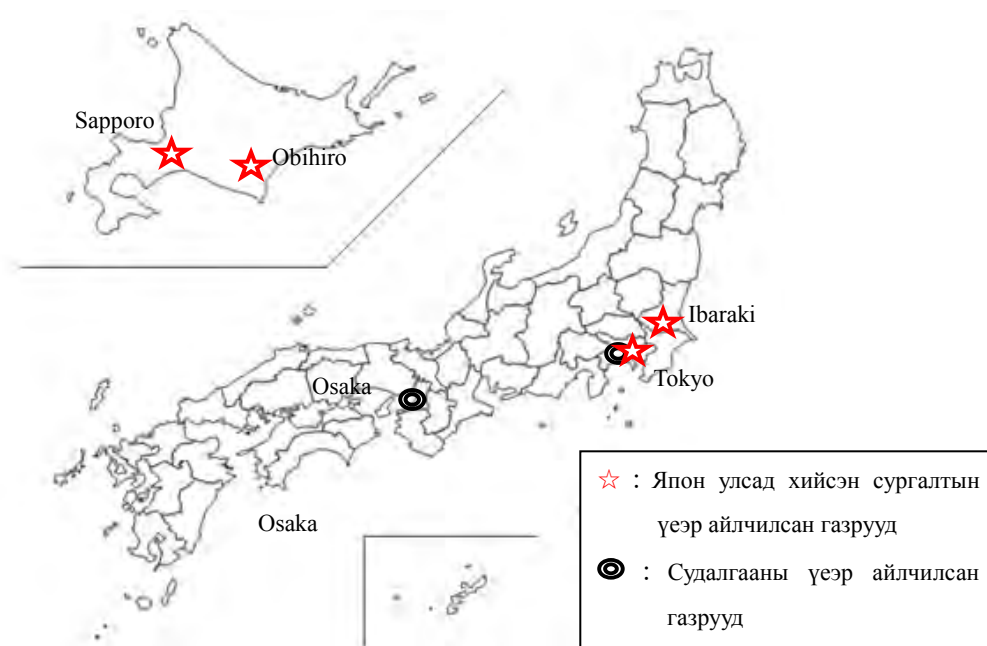
Энэхүү судалгааны хүрээнд өөр өөр нөхцөлтэй хэд хэдэн бүс нутгуудад хөдөө аж ахуйн өнөөгийн байдлын тухай судалгааг хэрэгжүүлэв. Судалгааг хэрэгжүүлэх бүс нутгийг сонгохдоо, (1) МОНДЕП¹ дахь хөгжлийн корридор дагуух бүс нутгийн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний урсгал, (2) Малын тооны нягтаршил болон газар ашиглалтын байдал, (3) Мал аж ахуй, газар тариалангийн нөөц боломж, (4) Холбогдох яам тамгын газраас авсан мэдээлэл зэргийг үндэслэв. Төв, Сэлэнгэ, Булган, Ховд гэсэн аймгуудыг сонгон хэрэгжүүлсэн ба доорх газрын зурагт тэмдэглэв.

Зураг 1.1.3 Судалгаанд хамрагдсан орон нутаг

Мөн Япон улсад зохион байгуулсан сургалт болон БНХАУ, Япон улсад хийсэн томилолтын үеэр айлчилсан газруудыг зураг 1.1.4, зураг 1.1.5-д тус тус үзүүлэв.

¹ ЖАЙКА, Монгол Улсын Бүсчилсэн Хөгжлийн Нэгдсэн Судалгаа, 2016

Зураг 1.1.4 Япон улсад зохион байгуулсан сургалт, судалгааны үеэр айлчилсан газрууд

Эх сурвалж : <http://www.freeformat.co.jp/AddInIndex.htm?FFOptionMapList.htm>

Зураг 1.1.5 БНХАУ-д хийсэн судалгааны үеэр айлчилсан газрууд

Эх сурвалж : <http://abyss.co.jp/china-map/admin/uchimongoru.html>

1.1.3.6 Тайлангийн бүтэц агуулга

Энэхүү тайлан нь дараах агуулгатай.

1 дүгээр бүлэг Судалгааны агуулга

Судалгааны үндэслэл, зорилго болон агуулгыг нэгтгэсэн.

2 дугаар бүлэг Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдал

Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдлын талаар хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, импорт, экспортын хэмжээ, хөдөө аж ахуйн салбар дахь төрийн бодлого, мэргэжлийн холбоод болон хандивлагч байгууллагын үйл ажиллагаа, хөдөө аж ахуйн салбарын орчны тухай нэгтгэсэн.

3 дугаар бүлэг Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн сүлжээний өнөөгийн байдал болон тулгамдаж буй асуудлууд

Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн сүлжээний өнөөгийн байдал болон тулгамдаж буй асуудлыг бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, маркетинг, боловсруулалт, эрүүл ахуй чанарын хяналт, үйлдвэрлэлийн суурь баазын дүн шинжилгээ, төвлөрүүлэлтийн талаас нь нэмүү өртгийн сүлжээнд оролцогчдын бодит жишээ дээр дурдан нэгтгэсэн.

4 дүгээр бүлэг Дүгнэлт ба санал

Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгохын тулд авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээ, үйл ажиллагаа болон ЖАЙКА-ийн зүгээс цаашид хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагааны талаарх саналыг нэгтгэсэн.

2 дугаар бүлэг Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдал

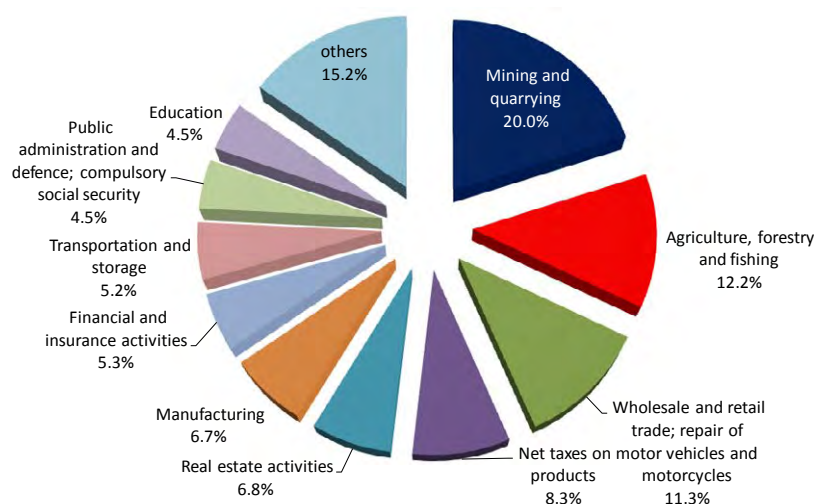
Энэхүү бүлэгт Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын өнөөгийн байдлын талаар хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, экспортын хэмжээ, салбарын бодлого, хөтөлбөр, мэргэжлийн холбоо, донор байгууллагуудын үйл ажиллагаа, хөдөө аж ахуйн салбарын байгаль орчны нөхцөл байдал зэргийг хамруулан нэгтгэсэн болно.

2.1 Аж үйлдвэрийн бүтэц

2.1.1 Хөдөө аж ахуйн салбарын онцлог

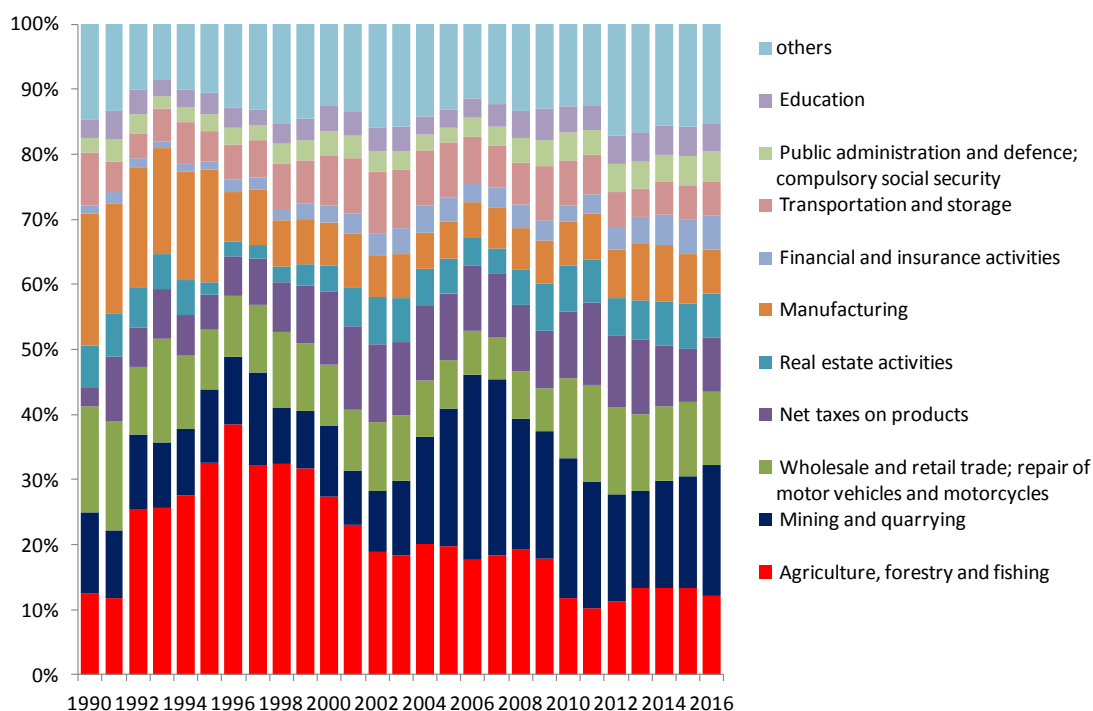
2.1.1.1 ДНБ-д эзлэх хөдөө аж ахуйн салбарын онцлог

Хөдөө аж ахуйн салбарын ДНБ-д эзлэх хэмжээ 2016 онд 12.2%, уул уурхайн салбарын дараа 2-р т байна (Зураг 2.1.1). 2004 он хүртэл 1-р байранд байсан, 1990 оны сүүлээр ДНБ-ий 30%-аас дээш хувийг эзэлдэг. Монгол улсын эдийн засгийн голлох салбар байсан (Зураг 2.1.2). Уул уурхайн салбар хөгжсөнөөр зэрэглэл буурсан хэдий ч эдийн засгийн чухал салбар хэвээр байна. Өнгөрсөн 5 жилийн хугацаанд буюу 2012 оноос 2016 оны хооронд ДНБ-ны жилийн дундаж өсөлтийн хэмжээ 13% , хөдөө аж ахуйн салбар 18%-тай байсан ба улсын эдийн засгийн өсөлтийн тэргүүлэх салбарын нэг юм.

Зураг 2.1.1 ДНБ-ий бүтэц (2016 он)

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс боловсруулав

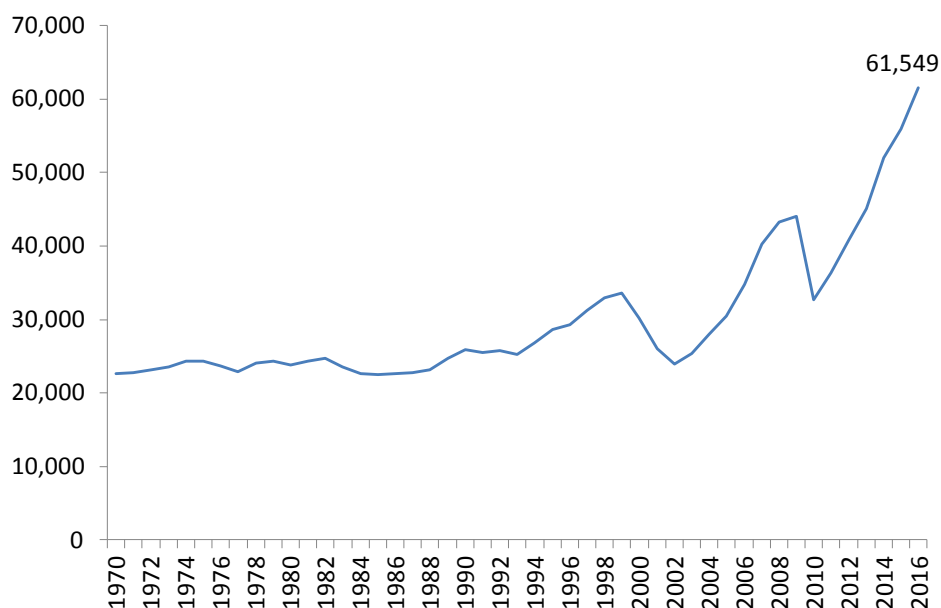
Зураг 2.1.2 ДНБ-ийн бүтэц (1990-2016 он)

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс боловсруулав

2.1.1.2 Мал аж ахуй

Мал аж ахуйн салбар нь нүүдлийн мал аж ахуй голлосон бөгөөд энэ нь ч Монгол улсын байгаль цаг уурын нөхцөлд тохирсон, олон жилийн түүхтэй. Монгол улсын малын тоо толгой ² 2016 онд 61 сая 500 мянгад хүрч, хүн амаас 20 дахин их болсон. Малын тоо толгой нь социалист нийгмийн үеийн 25 сая байсантай нь харьцуулахад 2.5 дахин өссөн байна (Зураг 2.1.3). 2016 оны сүргийн бүтцийг харахад, хонь 27 сая 900 мянга, ямаа 25 сая 600 мянга, үхэр 4 сая 100 мянга, адуу 3 сая 600 мянга, тэмээ 400 мянга байна.0

² Mongolian Statistical Information Service (<http://www.1212.mn>)

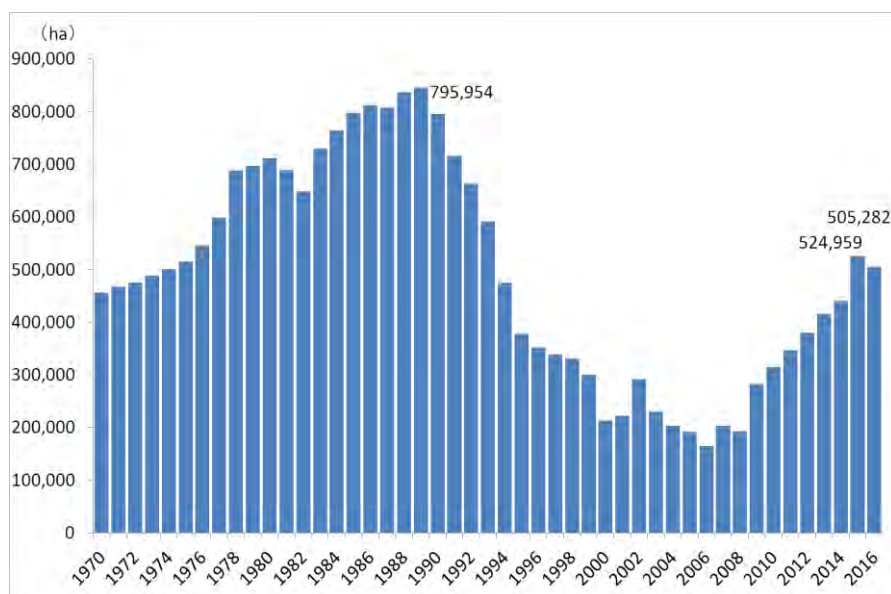
Зураг 2.1.3 Малын тоо толгой (1970-2016 он) (нэгж :1000 толгой)

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс боловсруулав Service

2.1.1.3 Газар тариалан

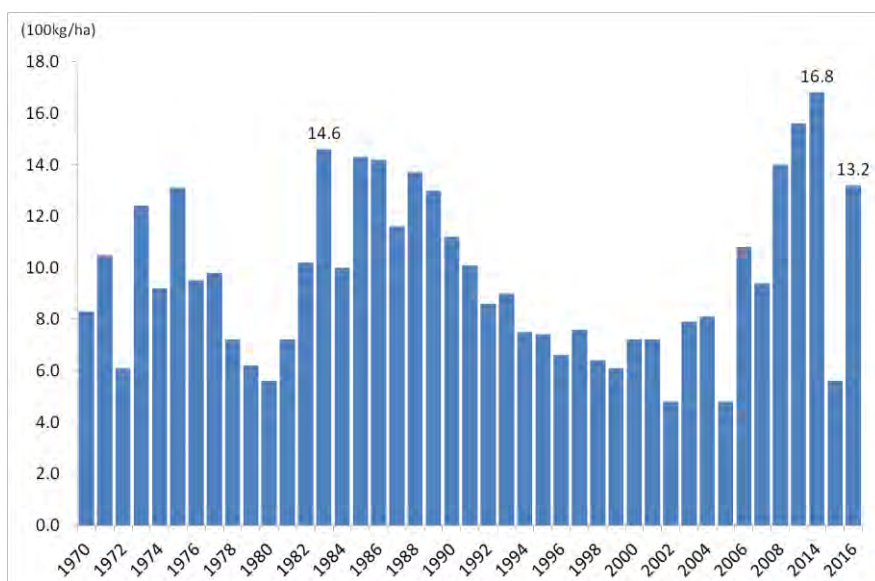
Газар тариалангийн салбарын хувьд социалист нийгмийн үед хөдөө аж ахуйн хөгжлийн бүтээн байгуулалт явагдан, 1980 онд экспортлох хэмжээний үйлдвэрлэл явагдаж байсан³. 2015 оны тариалалтын хэмжээ нь 114,983 га бөгөөд 1990 оны 125,656 га-тай харьцуулахад ойролцоогоор 1 дахин багассан байна (Зураг 2.1.4). Сүүлийн жилүүдэд тариалалтын хэмжээ багасах хандлагатай байгаа ч үр тарианы тариалалт багасаагүй. Социалист нийгмийн үеэс тариалж эхэлсэн улаан буудайн жишээнээс харахад цаг агаарын нөлөөлөл байгаа хэдий ч нэгж талбайд ногдох ургацын хэмжээ социалист нийгмийн үед хамгийн их байсан 1,460 кг/га байсан бол 2014 онд 1,680 кг/га болон нэмэгдэх хандлагатай байна (Зураг 2.1.5). Технологи хөгжсөнөөр үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэхийн тулд тариалангийн талбайн хэмжээг нэмэх шаардлагагүй болсон гэж хэлж болно.

³ “Монгол улсын хөдөө аж ахуйн хөгжлийн түүх” Конагая Юки, 2010, Улсын үндэстэн ястны музей судлалын тайлан, 35 (1) : 9-138

Зураг 2.1.4 Тариалалтын хэмжээ (1970-2016 он) (нэгж:га)

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс боловсруулав

Зураг 2.1.5 Улаан буудайн ургацын хэмжээ (1970-2016 он) (нэгж:100кг/га)

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс боловсруулав

2.1.2 Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ

Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хэмжээг бүтээгдэхүүн тус бүрээр харахад, 2015 онд махны үйлдвэрлэлийн хэмжээ 448 мянган тонн, сүү 874 мянган тонн, ноолуур 8,900 тонн, ноос 36 мянган тонн, арьс шир 15 сая 20 мянган ширхэг байна. Хүснэгт 2.1.1-т, 2012 оноос 2015 оны

бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээг харуулж байна. Махны үйлдвэрлэл 2012 оноос 2014 онд 300 мянган тонноос дээшгүй байсан нь 2015 онд 448 мянган тонн болж 1.5 дахин өссөн. Ноос, ноолуур, сүү, өндөг аль аль нь өмнөх жилүүдээс ойролцоогоор 1.1 дахин өсөж, үйлдвэрлэлийн хэмжээ тогтвортой өсөлттэй байна

Хүснэгт 2.1.1 Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ (2012-2015)

Commodities	thousand tons			
	2012	2013	2014	2015**
Meat, slaughter	263.4	299.3	291.7	448.3
beef	59.7	57.7	54.9	93.2
mutton & goat	123.6	155.0	151.8	220.9
pork	0.4	0.5	0.8	0.6
Hide and skin, mill.pcs	8.6	11.0	10.2	15.2
horse	0.2	0.2	0.2	0.4
cattle	0.5	0.5	0.4	0.7
sheep	3.7	5.2	5.0	7.4
goat	4.0	4.7	4.3	6.2
Sheep wool	17.5	20.2	22.3	25.8
Cashmere	6.3	7.0	7.7	8.9
Milk	588.0	667.0	765.4	874.4
Eggs, mill.pcs	56.6	63.2	72.2	100.6

**орлуулагч

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл 2015 он

Голлох тариалангийн голлох бүтээгдэхүүн нь 2014 онд улаан буудай 470 мянган тонн, төмс 160 мянган, хүнсний ногоо 100 мянган тонн тус бүр тариалсан байна. 2015 онд ган гачиг хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлд нөлөөлсөн. Өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад улаан буудай 0.42, хүнсний ногоо 0.69 буюу цаг агаарын нөлөөлөл хүчтэйг харуулсан. Нөгөөтэйгөөр төмс 1.01 бөгөөд улаан буудай, бусад хүнсний ногоотой харьцуулахад цаг агаарын нөлөөлөлд өртөх нь бага гэдэг нь харагдлаа.

Хүснэгт 2.1.2 Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ (2012-2015)

Commodities	thousand tons			
	2012	2013	2014	2015**
Cereals	432.8	350.2	470.0	194.6
wheat	418.8	331.5	439.5	183.5
Potato	245.9	191.6	161.5	163.8
Vegetables	99.0	101.9	104.9	72.3
cabbage	20.2	20.6	18.7	15.4
turnip	23.8	22.4	23.9	17.6
carrot	32.8	34.5	34.7	18.5
onion	5.5	9.3	9.4	6.7
cucumber	3.7	4.3	4.7	3.8
tomato	2.1	2.5	2.4	1.9
watermelon	6.4	5.4	6.3	6.5

**орлуулагч

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл 2015 он

2.1.3 Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импортын хэмжээ

Дараах хүснэгтэд 2014, 2015 оны мал аж ахуйн салбарын голлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээ, импортоос хараат байдлыг харууллаа. Мах, махан бүтээгдэхүүний тухайд экспортын нөөц бололцоо байгаа хэдий ч сүүлийн жилүүдэд гарсан шүлхий өвчний дэгдэлтээс хамааран салаа туурайтай малын махны экспорт зогсонги байдалтай байна. Нөгөөтэйгөөр, гахай болон тахианы махыг импортолж байгаа бөгөөд бага зэрэг хараат байдалтай байна. Сүү, цагаан идээний хувьд дотоодын хэрэгцээгээ хангах хэмжээний үйлдвэрлэлийн хүчин чадалтай хэдий ч дотоодын үйлдвэрүүд их хэмжээний импортын хуурай сүү ашигладаг тул импортоос хараат байдалтай байна. Дотоодын тахианы өндөгний үйлдвэрлэл бага багар нэмэгдэж буй ч 40% импортоос хараат байна.

Хүснэгт 2.1.3 2014, 2015 оны голлох мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээ, импортоос хараат байдал

	Мах , махан бүтээгдэхүүн (мян.тн)		Сүү, цагаан идээ (мян.тн)		Өндөг (1 сая ш)	
	2014 он	2015 он	2014 он	2014 он	2015 он	2014 он
үйлдвэрлэл	291.7	448.3	765.4	874.4	72.2	100.6
(өрхийн хэрэглээ※)	290.1	286.0	448.3	464.3	118.7	138.0
экспортын хэмжээ	2.6	5.0	0.0	0.0	0.0	0.0
импортын хэмжээ	14.3	11.7	45.7	38.7	87.3	66.4
Импортоос хараат байдал※	4.7%	2.5%	5.6%	4.2%	54.7%	39.8%

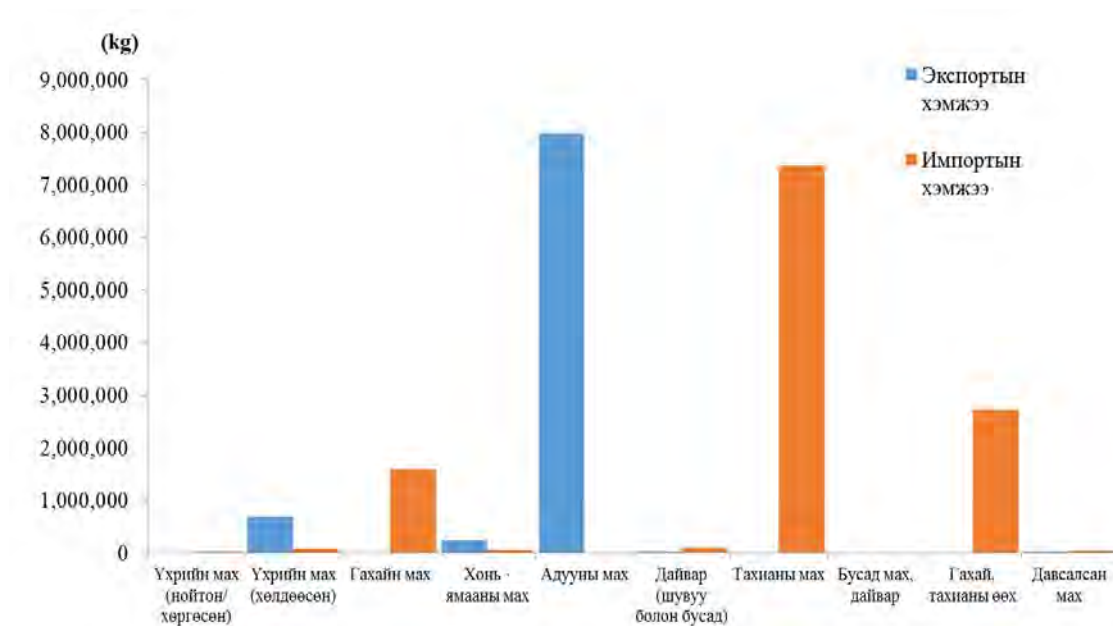
※Сүүний Хуурай сүү 7.55 дахин, Баяжуулсан сүү 3.87 дахин, цөцгийн тос 9.26 дахин, Бяслаг 6.6 дахин

※Өрхийн зардлын хэмжээ нь нэг хүнд ногдох сарын зардлын хэмжээнээс тооцоолсон

※Импортын хамаарлын хувь= импортын хэмжээ ÷ (үйлдвэрлэлийн хэмжээ + импортын хэмжээ)

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл, International Merchandise Trade Statistics

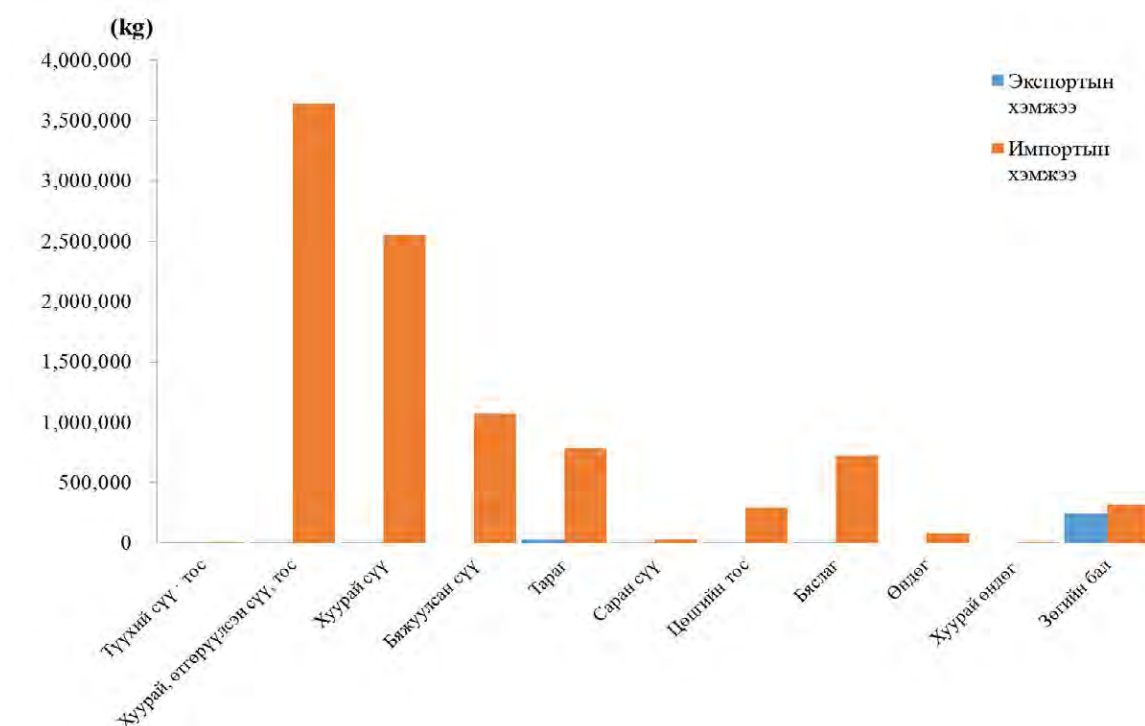
Дараах зурагт, мах болон махан бүтээгдэхүүний экспорт, импортын хэмжээг харуулсан. Экспортын ихэнх нь адууны мах байгаа бөгөөд үхрийн махыг хөлдөөсөн чигээр нь экспортолдог. Импортын хувьд тахиа, гахайн мах голчлох бөгөөд тахианы махны импортын хэмжээ адууны махны экспортын хэмжээтэй ижил байна.

Зураг 2.1.6 Мах, махан бүтээгдэхүүний экспорт, импортын хэмжээ

Эх сурвалж : Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний экспорт, импортын хэмжээний хувьд импортын хэмжээгээр хуурай сүү тэргүүлж байна. Сүү экспортод гаргадаггүй. Зөгийн балын импорт, экспортын хэмжээ бараг ижил байгаа нь БНХАУ-аас ОХУ руу транзит гадаад худалдаа байна.

Зураг 2.1.7 Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний импорт, экспортын хэмжээ

Эх сурвалж : Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

Дараах хүснэгтэд 2014, 2015 онуудын газар тариалангийн салбарын голлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээ, импортоос хараат байдлыг харууллаа. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь зах зээлийн эдийн засагт шилжсэний дараа эрс буурсан хэдий ч 2008 оноос Атрын гурав дахь аяныг хэрэгжүүлснээр газар тариалангийн үйлдвэрлэл их хэмжээгээр нэмэгдэж, улаан буудай⁴, төмсний тариалалт дотоодын хэрэгцээгээ бараг хангаж байгаа, 2005 он гантай байсны улмаас улаан буудайн ургац нэг хэсэг буурсан үзүүлэлттэй байна. Улаан буудай, төмснөөс бусад бүтээгдэхүүн импортоос хараат байдалд, хүнсний ногоо, ургамлын тос⁵ ойролцоогоор 30%~50%, жимс, жимсгэнийн тухайд 90%-аас дээш хэмжээнд импортоос хараат байдалд байна.

Улаан буудайн 2015 оны дүн ахуйн хэрэглээний хэмжээ нь тариалалтын хэмжээ болон импортын хэмжээнээс илүү байгаа нь Монгол улсын улаан буудайн ургацын хугацаа 9—10 сар, 2015 онд хураасан улаан буудай хэрэглээнд очих нь дараа жилийн 2016 он буюу тариалсан жил, хэрэглэх жил өөр байдагтай холбоотой.

Хүснэгт 2.1.4 2014, 2015 оны газар тариалангийн голлох үйлдвэрлэл, хэрэглээ, импорт, экспортын хэмжээ, импортоос хараат байдал

	Улаан буудай, гурилын үйлдвэрлэл (гурил) (мян.тн)		Төмс (мян.тн)		Хүнсний ногоо (мян.тн)		Ургамлын тос※ (мян.тн)		Жимс (мян.тн)	
	2014 он	2015 он	2014 он	2015 он	2014 он	2015 он	2014 он	2015 он	2014 он	2015 он
үйлдвэрлэл	320.8	142.1	161.5	163.8	104.9	72.3	20.8	9.4	1.2	1.4
(өрхийн хэрэглээ※)	349.4	353.3	98.9	94.2	69.2	67.3	16.5	16.8	26.4	23.6
экспортын хэмжээ	0.2	0.2	4.5	4.5	0.0	0.0	17.6	17.6	0.0	0.0
импортын хэмжээ	42.5	35.9	5.4	17.1	66.4	50.5	8.8	9.3	27.8	29.1
Импортоос хараат※	11.7%	20.2%	3.2%	9.5%	38.8%	41.1%	29.7%	49.7%	95.9%	95.4%

※Улаан буудайн гурилын үйлдвэрлэлийн гарцыг 73% аар тооцсон.

※Өрхийн хэрэглээг 1 хүний сарын хэрэглээнээс тооцсон.

※Ургамлын тосны үйлдвэрлэл, экспортын хэмжээнд рапсын тосыг 40% аар тооцсон.

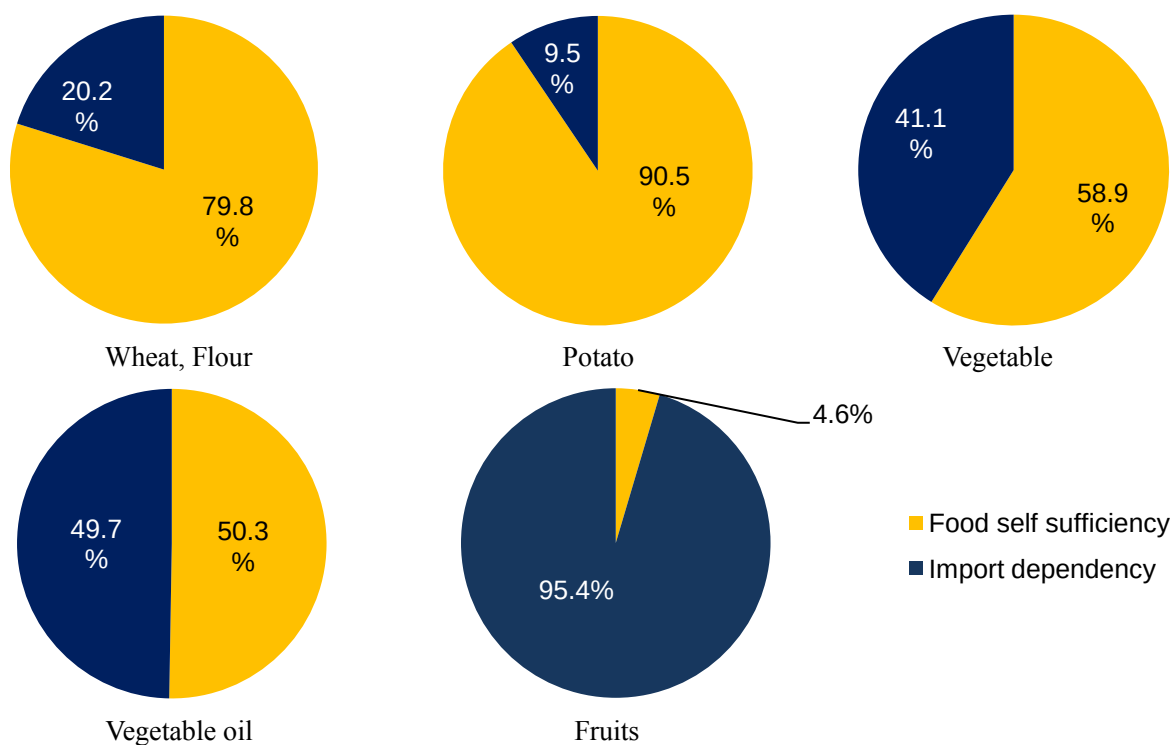
※импортоос хараат байдал = импортын хэмжээ ÷ (үйлдвэрлэл+импортын хэмжээ)

Эх сурвалж : Монголын статистикийн эмхэтгэл International Merchandise Trade Statistics

⁴ Тоон мэдээлэлд гурил, гурилан бүтээгдэхүүн багтсан тул "гурил, гурилан бүтээгдэхүүн" гэв.

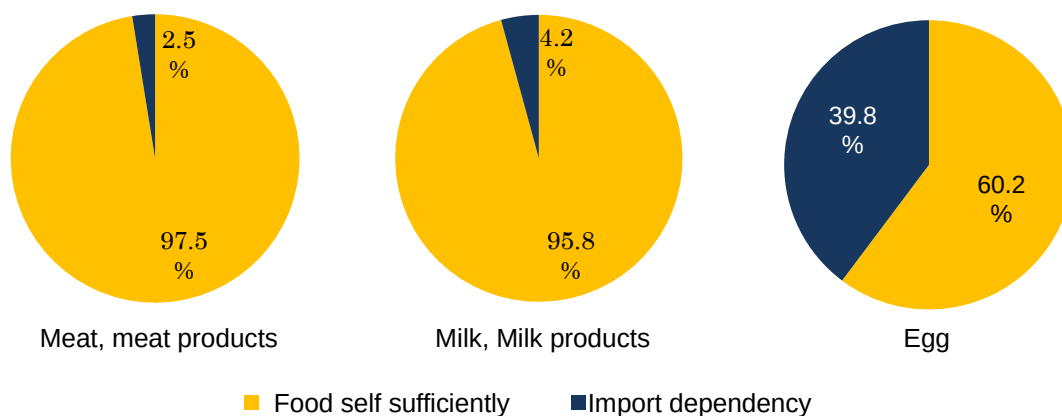
⁵ Дотооддоо рапс тариалдаг хэдий ч ихэнх нь БНХАУ руу экспортлогддог тул дотоодын ургамлын тосны хэрэглээ импортоос хараат байдалтай байна.

Дараах зурагт 2015 оны газар тариалан, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний импортоос хараат байдлын хувь хэмжээг бүтээгдэхүүн тус бүрээр харуулав.

Зураг 2.1.8 Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний дотоодын хэрэгцээ хангасан хувь хэмжээ (2015 он)

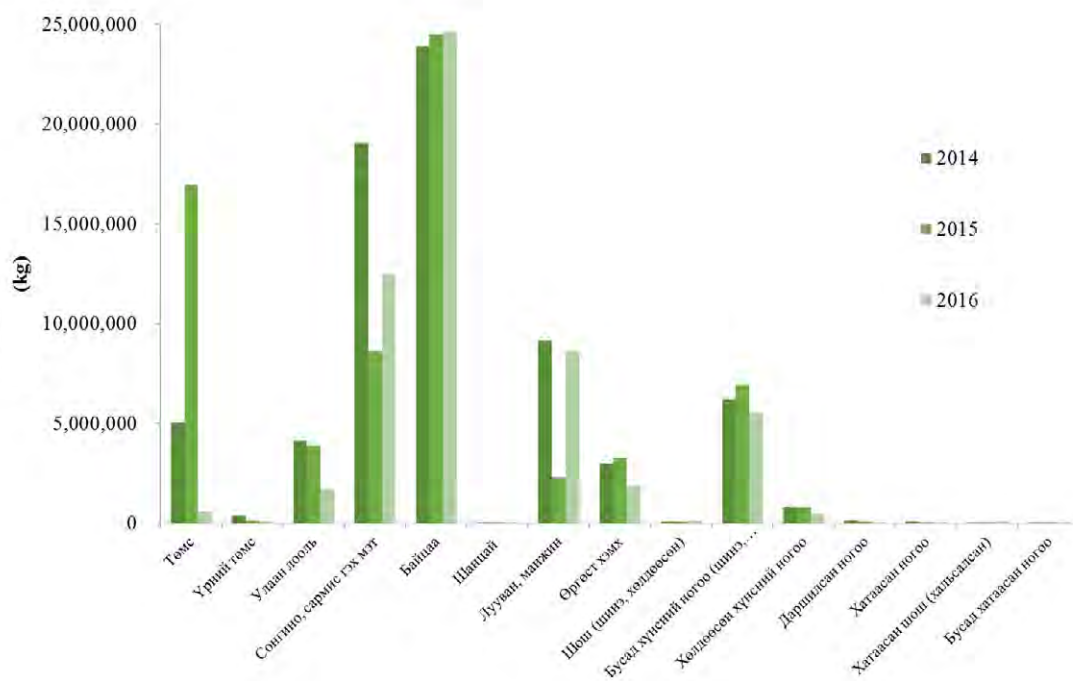
Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл, International Merchandise Trade Statistics

Зураг 2.1.9 Монгол улсын МАА бүтээгдэхүүний дотоодын хэрэгцээ хангалт (2015 он)

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл, International Merchandise Trade Statistics мэдээнээс ашиглав,

Хүнсний ногоо болон боловсруулсан ногооны импортоос хараат байдал өндөр. Импортын хэмжээ хамгийн өндөр байгаа нь байцаа, 2014 оноос 2016 онд жил бүр ойролцоогоор 25 мянган тонн импортолж байна. Түүний дараа сонгино, саримс, лууван, улаан манжин орж байна. Импортолж буй улс нь ихэнхдээ БНХАУ, ОХУ-аас тодорхой хэмжээгээр импортолж байна. Алим, амтат-гуа (тарвас), банана, мандарины импорт их, банана нь Филиппин, бусад жимсийг БНХАУ-аас импортолдог.

Зураг 2.1.10 ХАА бүтээгдэхүүний импортын хэмжээ (2014-2016)

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл

2.2 ХАА гаралтай бүтээгдэхүүний зах зээл

2.2.1 Дотоодын зах зээл

2.2.1.1 Нийслэл хот болон хотын орчим

Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний дотоодын зах зээл болох хот, суурин газруудын өрх тус бүрээр сар тутмын зарлагын хэмжээг харьцуулсан. Зарлагад эзлэх бэлэн мөнгөний хэмжээ хот, суурин газарт 95.3%, хөдөө орон нутагт 80.4% байгаа бөгөөд хөдөө орон нутагт бэлэн мөнгөнөөс бусад арилжаа их байдаг нь харагдаж байна. Бэлэн мөнгөний зарлагад эзлэх хүнсний зардал хотод 25.9%, хөдөө орон нутагт 15.5% байна. Хөдөө орон нутагт бэлэн мөнгөний зардал бага байгаа нь хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг өөрсдөө үйлдвэрлэн, өөрсдөө хэрэглэдэгтэй холбоотой. Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгоход хотын иргэдийн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэглээ чухал нөхцөл юм.

Хотод амьдарч буй иргэдийн эзлэх хэмжээ нийт иргэдийн 50%-аас дээш хэсгийг эзэлж байгаа нь Улаанбаатар хот 100% гадна, Орхон, Дархан Уул, Говь-сүмбэр, Дорноговь, Дорнод, Сэлэнгэ аймаг⁶ байна. Үүнээс Орхон, Дархан-Уул, Говь-Сүмбэр аймаг нь уул уурхайн салбарыг дагаж хөгжсөн хотууд юм. Бусад аймгуудын хотод амьдардаг иргэдийн харьцаа нийт иргэдийн 20-35% байна. Дорноговь, Дорнод, Сэлэнгэ аймгийн хувьд БНХАУ болон ОХУ-тай хиллэдэг аймгууд юм.

Хүснэгт 2.2.1 Хот, хөдөө орон нутгийн өрхийн сарын дундаж зарлага

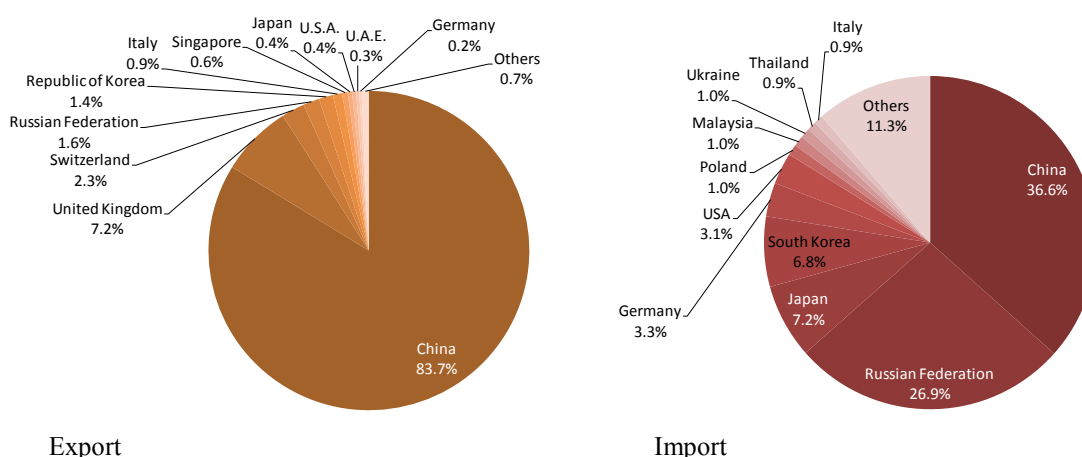
Types of expenditure	2015					
	National average		Urban		Rural	
	(MNT)	(%)	(MNT)	(%)	(MNT)	(%)
Total expenditure	1,064,808	100.0	1,100,058	100.0	999,615	100.0
Monetary expenditure - Total	962,671	90.4	1,048,923	95.3	803,154	80.4
Food expenses	239,436	22.4	285,268	25.9	154,673	15.5
Non-food expenses and services	694,983	65.3	737,192	67.0	616,920	61.7
Gifts and benefits gave for others	28,252	2.7	26,463	2.4	31,561	3.2
Received from other free of charge - Total	50,508	4.7	45,286	4.2	60,165	6.0
Food expenses	19,560	1.8	14,924	1.4	28,133	2.8
Non-food expenses and services	30,948	2.9	30,362	2.8	32,032	3.2
Foodstuff, consumed from private farm or enterprise	51,629	4.9	5,849	0.5	136,296	13.6

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл 2015

⁶ Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2015

2.2.2 Гадаадын зах зээл

Монгол улсын экспортын нийт хэмжээ 4.91 тэрбум ам. доллар, импортын нийт хэмжээ 3.35 тэрбум ам. доллар (2016 он) байна. 2015 оноос 2016 онд санхүүгийн хүндрэлээс шалтгаалан импортын хэмжээ буурч экспортын хэмжээг давсан хэдий ч гадаад худалдааны тэнцэл⁷, 2011 онд -1.78 тэрбум ам. доллар, 2012 онд -2.35 тэрбум ам. доллар, 2013 онд -2.09 тэрбум доллар байсан. Монгол улсын экспортын 87% нь БНХАУ, эдийн засаг БНХАУ-аас хараат байдалтай байна. Нөгөөтгээгүүр голлох импортлогч болох БНХАУ нийт импортын 36.6%, ОХУ 26.9% эзэлж, түүний дараа Япон (7.2%), Герман (3.3%) байна.

Зураг 2.2.1 Импорт, экспортлогч улсууд

Эх сурвалж : Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

Уул уурхайн бүтээгдэхүүн хамгийн их экспортлогдож буй бөгөөд нийт экспортын хэмжээний 71% (2016 он) эзэлж байна. Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний⁸ эзлэх хувь хэмжээ 9% байна. Импортын бараа бүтээгдэхүүнд эзлэх хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний хэмжээ 17% байна⁹.

Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний (мах, хүнсний ногоо, арьс шир, ноос, ноолуур) экспортлогч улс болон экспортын хэмжээг хүснэгт 2.2.2-г харуулсан¹⁰. Экспортын хэмжээгээр хамгийн өндөр нь БНХАУ бөгөөд, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний эзлэх хувь хэмжээ 8.06%, Япон улс 34.36% байна. Экспортын хэмжээнд эзлэх хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний эзлэх хувь хэмжээ 50%-аас дээш байгаа улс нь Итали (99.89%), Герман (56.31%), Франц (67.46%), Австрали (99.18%), Канад (63.79%), 50%-аас доош байгаа нь БНСУ, Финлянд, Турк, Катар, Бельги, Тайланд, Вануату, Чех, Кувейт зэрэг улс орно. БНХАУ руу гаргасан экспортын хэмжээнд эзлэх хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний эзлэх хувь бага хэдий ч бүхий л бүтээгдэхүүн дээр экспортын хэмжээгээр тэргүүлж байна. Бүтээгдэхүүн тус бүрээр нь харахад махны экспортын хэмжээгээр ОХУ, Герман, Солонгос улсууд БНХАУ-ын дараа жагсаж байна. Хүнсний хувьд Арабын Нэгдсэн Эмират улс, ОХУ, Солонгос, арьс ширний экспортоор Итали, Хонконг, Турк, сүлжмэл эдлэлээр Итали, Англи, Япон тус тус орж байна.

⁷ Монгол улсын бизнесийн орчны удирдамж 2017

⁸ Mongolian Statistical Information Service, [Food products, Vegetable origin products, Textiles & textile articles, Live animals, animals origin products, Animal & vegetable fat & oil, Raw & processed hides, skins, fur and articles thereof]

⁹ Mongolian Statistical Information Service

¹⁰ Нийт экспортын үнийн дүн 100,000 ам доллараас бага улсыг хассан.

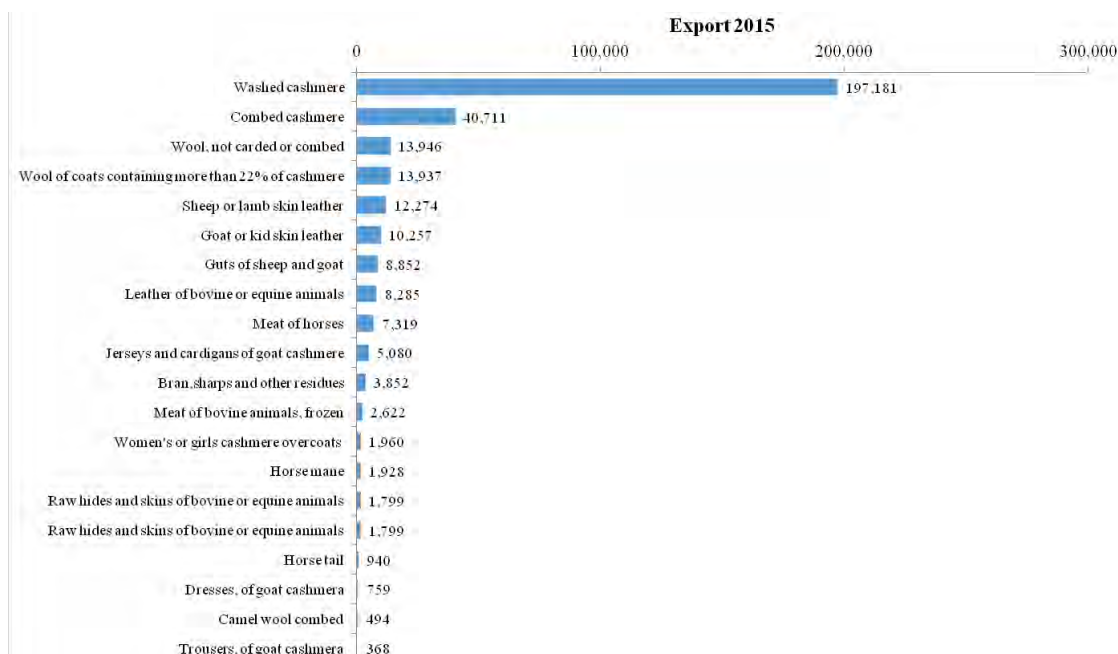
Хүснэгт 2.2.2 ХАА бүтээгдэхүүний экспортлогч улс, эзлэх хувь хэмжээ (2015 он)

Экспортлогч	бүтээгдэхүүн	Үнийн дүн (USD 1,000)	Нийт дүн (USD 1,000)	Хувь хэмжээ (%)	Нийт дүнд эзлэх хэмжээ (%)
China	мах	10030.69	314019.52	0.26	8.06
	ногоо	36149.17		0.93	
	хүнс	12614.99		0.32	
	арьс шир	23484.19		0.60	
	сүлжмэл	231740.48		5.95	
Italy	мах	1919.17	43353.95	4.42	99.89
	арьс шир	8140.33		18.76	
	сүлжмэл	33294.45		76.71	
United Kingdom	мах	0.79	13757.44	0.00	4.08
	арьс шир	19.23		0.01	
	сүлжмэл	13737.42		4.07	
Russian Federation	мах	6121.72	8785.38	7.96	11.43
	ногоо	117.60		0.15	
	хүнс	635.58		0.83	
	арьс шир	22.27		0.03	
	сүлжмэл	1888.21		2.46	
Japan	мах	1256.30	6978.96	6.18	34.36
	ногоо	424.15		2.09	
	хүнс	29.66		0.15	
	арьс шир	104.97		0.52	
	сүлжмэл	5163.88		25.42	
Germany	мах	3549.11	6088.15	32.83	56.31
	хүнс	5.92		0.05	
	арьс шир	17.56		0.16	
	сүлжмэл	2515.56		23.27	
France	мах	1.00	4950.51	0.01	67.46
	арьс шир	9.53		0.13	
	сүлжмэл	4939.98		67.32	
Korea, Rep.	мах	43.46	3059.57	0.07	0.07
	ногоо	234.80		0.35	
	хүнс	271.25		0.41	
	арьс шир	199.34		0.30	
	сүлжмэл	2310.72		3.47	
India	ногоо	279.74	2931.05	7.37	7.37
	арьс шир	0.04		0.00	
	сүлжмэл	2651.27		69.82	
Switzerland	мах	1850.50	2367.81	1.70	1.70
	хүнс	4.25		0.00	
	арьс шир	0.45		0.00	
	сүлжмэл	512.61		0.47	
United Arab Emirates	мах	128.30	1736.85	0.87	11.78
	хүнс	1589.33		10.78	
	арьс шир	0.02		0.00	
	сүлжмэл	19.20		0.13	

Экспортлогч	бүтээгдэхүүн	Үнийн дүн (USD 1,000)	Нийт дүн (USD 1,000)	Хувь хэмжээ (%)	Нийт дүнд эзлэх хэмжээ (%)
Hong Kong, China	мах	116.45	1099.26	0.99	9.31
	хүнс	0.20		0.00	
	арьс шир	618.47		5.24	
	сүлжмэл	364.14		3.08	
United States	мах	72.70	1089.31	0.39	5.82
	хүнс	18.57		0.10	
	арьс шир	41.07		0.22	
	сүлжмэл	956.97		5.11	
Austria	мах	401.66	1038.99	38.34	99.18
	хүнс	4.77		0.46	
	арьс шир	0.55		0.05	
	сүлжмэл	632.01		60.33	
Canada	мах	1.00	1038.89	0.06	63.79
	арьс шир	0.46		0.03	
	сүлжмэл	1037.43		63.70	
Korea, Dem. Rep.	ногоо	691.84	691.84	100.00	100.00
Kazakhstan	мах	171.33	655.68	8.30	31.76
	хүнс	46.32		2.24	
	арьс шир	163.67		7.93	
	сүлжмэл	274.36		13.29	
Vietnam	мах	98.10	455.21	2.08	9.67
	хүнс	248.02		5.27	
	арьс шир	109.09		2.32	
Finland	арьс шир	276.30	348.49	76.74	96.79
	сүлжмэл	72.19		20.05	
Sweden	мах	0.03	338.89	0.00	44.07
	хүнс	0.47		0.06	
	арьс шир	1.24		0.16	
	сүлжмэл	337.15		43.85	
Turkey	мах	0.25	331.58	0.06	79.14
	арьс шир	299.50		71.48	
	сүлжмэл	31.83		7.60	
Qatar	мах	328.47	328.47	100.00	100.00
Belgium	сүлжмэл	254.77	254.77	73.28	73.28
Thailand	арьс шир	230.07	230.07	59.82	59.82
Spain	мах	72.67	166.39	8.58	19.65
	арьс шир	1.60		0.19	
	сүлжмэл	92.12		10.88	
Vanuatu	хүнс	143.46	143.46	100.00	100.00
Czech Republic	сүлжмэл	130.85	130.85	65.82	65.82
Norway	сүлжмэл	124.24	124.24	21.88	21.88
Kuwait	мах	102.69	102.69	100.00	100.00

Эх сурвалж : WITS - World Integrated Trade Solution (<http://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>) мэдээлэлд тулгуурлав

Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний дотор хүнснээс бусад ноос (сүлжмэл), арьс ширэн бүтээгдэхүүний тухайд тур бүрээр нь үнийн дүнг гаргасан. Хамгийн өндөр дүнтэй нь угаасан ноолуур (Washed Cashmere) 197 сая 18 мянган ам. доллар, 2 дугаарт орсон самнасан ноолуураас (Combed Cashmere) 4.8 дахин их байна. Эдгээрийн экспортын үнийн дүн хүнсний үнийн дүнгээс нэлээд өндөр, гол экспортын бүтээгдэхүүн болж байна.

Зураг 2.2.2 Бүтээгдэхүүн тус бүрийн экспортын дүн (нэгж : 1,000USD)

Эх сурвалж : Монголын Статистикийн эмхэтгэл Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

2016 оны 6 сарын 7-нд хүчин төгөлдөр болсон Япон Монгол улс хоорондын эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр (EPA)¹¹ хийгдсэнээр Монгол улсаас Япон руу гаргах бүтээгдэхүүнд гарал үүслийн гэрчилгээ авч байж татварын хөнгөлөлт эдлэх боломжтой. Гарал үүслийн гэрчилгээг олгодог Монголын худалдаа аж үйлдвэрийн тэнхимийн мэдээллээс харахад 2017 оны 4 сарын байдлаар гарал үүслийн гэрчилгээ авч, Япон руу экспортолсон хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн нь ноос, ноолууран бүтээгдэхүүн гэх зэрэг 14 нэр төрлийн бүтээгдэхүүн байна (Хүснэгт 2.2.3). Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээрийн дагуу татварын хөнгөлөлт эдлэх бүтээгдэхүүн нь эдгээрээс гадна сүүн бүтээгдэхүүн, цэвэр зөгийн бал¹², боловсруулсан махан бүтээгдэхүүн, гоймон зэрэг гурилан бүтээгдэхүүн байгаа хэдий ч гарал үүслийн гэрчилгээ аван экспортолсон газар одоохондоо алга.

¹¹ Эдийн засаг, аж үйлдвэрийн яам (http://www.meti.go.jp/policy/trade_policy/epa/epa/mn/)

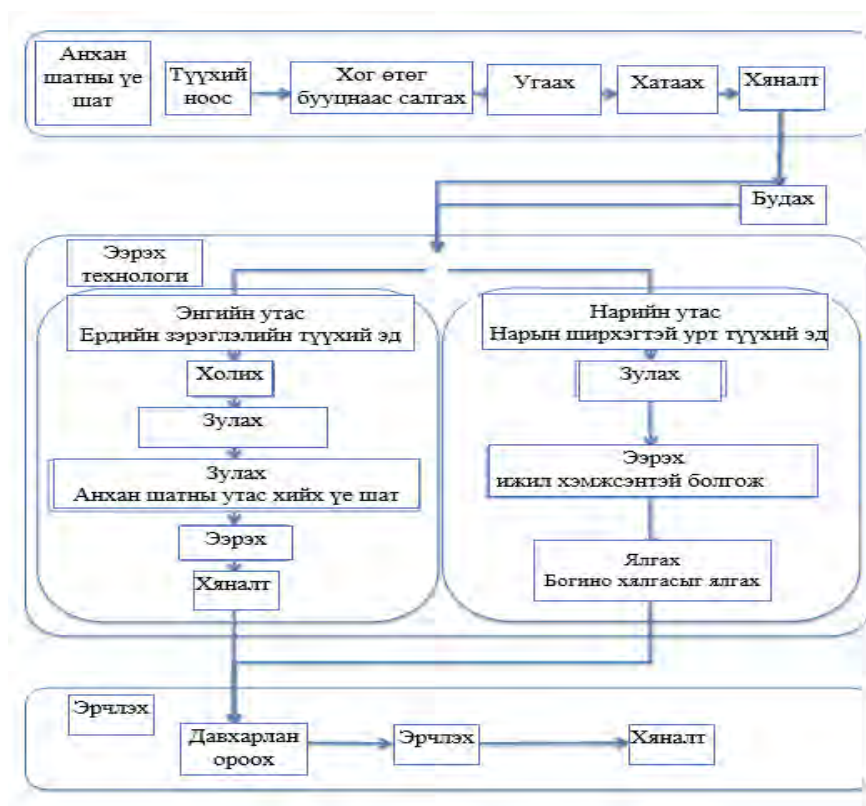
¹² 2017 оны 5 сард зөгийн бал дээр гарал үүслийн гэрчилгээ олгогдсон.

Хүснэгт 2.2.3 Гарал үүслийн гэрчилгээ аван Япон руу экспортлогдсон бүтээгдэхүүн

Экспортын бүтээгдэхүүний төрөл
Ноос, ноолууран бүтээгдэхүүн
Хивс
Ноолууран бүтээгдэхүүн
Самнасан хялгас
Пиво
Эсгий цүнх, шаахай
Сарлагийн ноосон эдлэл
Тэмээний ноос, ноолууран эдлэл
Давсалсан хонины гэдэс
Малын дайвар бүтээгдэхүүн
Нарсны самрын тос
Дунд гарын гэр
Адууны хатаасан элэг
Адууны мах

Эх сурвалж : Монгол улсын Худалдаа аж үйлдвэрийн тэнхимийн мэдээлэл

Экспортлох хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн дотор хамгийн голлох чухал бүтээгдэхүүн болох ноолуурын боловсруулалтын шат дарааллыг дараах Зураг 2.2.3т үзүүлэв.

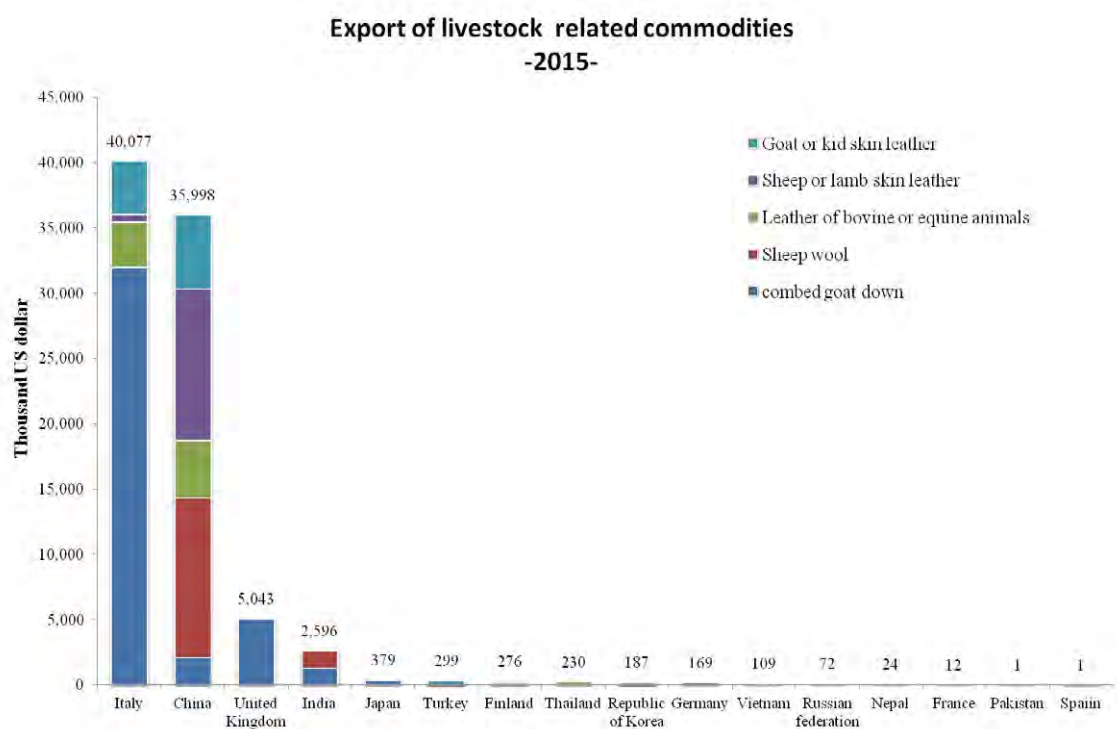
Зураг 2.2.3 Ноолуурын боловсруулалтын шат дараалал

Эх сурвалж : ЖАЙКА -ийн судалгааны баг

Ноолуурын экспортын бүтээгдэхүүний тухайд Зураг 2.2.2-т харуулсанчлан бүтээгдэхүүн тус бүрийн экспортын үнийн дүн дотор хамгийн их болох угаасан ноолуур (Washed Cashmere) болон самнасан ноолуурын (Combed Cashmere) экспортын хэмжээ их, ихэнх нь Итали улс руу гаргасан байна¹³ (Зураг 2.2.4 Combed goat down). Дээрх ноолуурын боловсруулах үе шат дахь дунд талын самнах шатны дараах ноолуур бөгөөд, үс нь харьцангуй урт дээд зэргийн ноолуур юм. Энэхүү нарын ноолууран утсаар дээд зэрэглэлийн хүрэм хийхэд илүү тохиромжтой бөгөөд үнийн хувьд БНХАУ-ын ноолуураас 15 дахин их.

БНХАУ руу экспортолдог угаасан ноолуур (дээрх шат дарааллын дээд талын угаах хэсэг) нь ихэнхдээ ноосон цамц болон кардиган зэрэг бэлэн хувцас хийхэд ашиглагдана.

Самнасан ноолуур гэх мэт анхан шатны боловсруулалт хийгдэн нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний ихэнх нь Итали, Европ луу экспортлогддог, өрсөлдөх чадвар өндөр. Экспортоор дамжуулан хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ бий болгоход эцсийн бүтээгдэхүүн төдийгүй түүхий эдийн анхан шатнаас эхлэн шат дараалал болгонд нэмүү өртөг шингээх боломжтой.

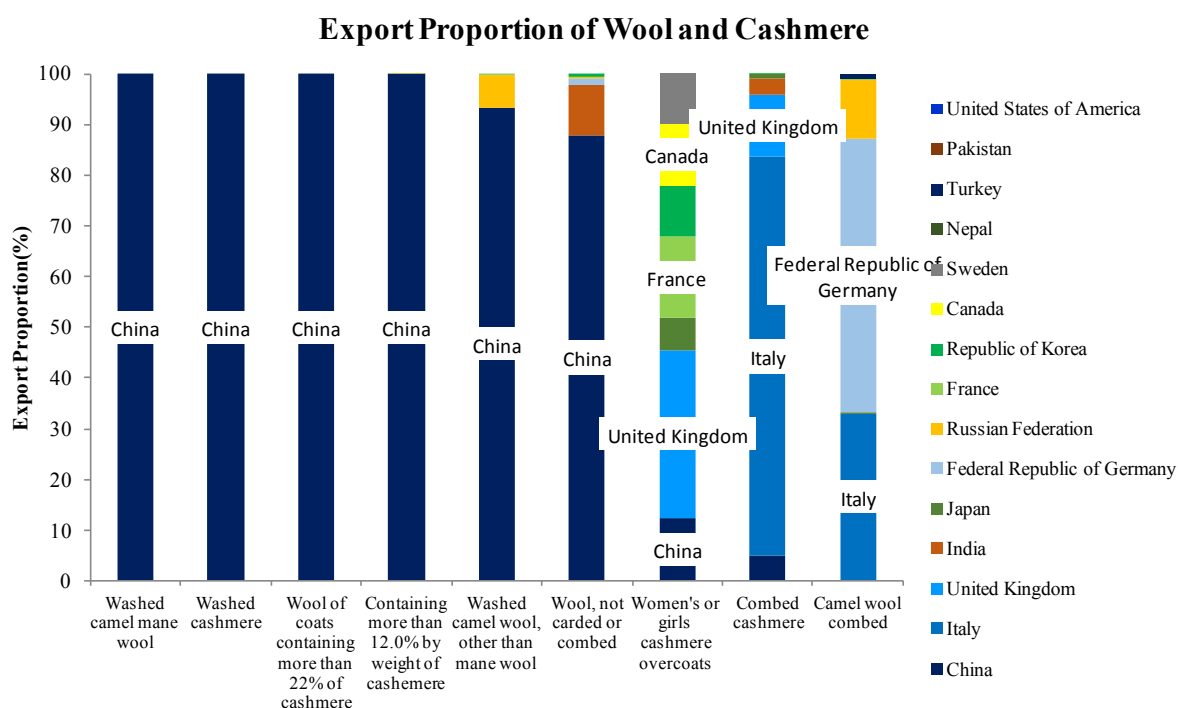
Зураг 2.2.4 Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ (угаасан ноолуур ороогүй дүн)

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл , International Merchandise Trade Statistics

¹³ Monthly bulletin of statistics (2016/12), National statistics office of Mongolia

Ноос, ноолуурыг ихэвчлэн бэлэн хувцасны түүхий эд болгон ашигладаг. БНХАУ дэлхийн зах зээлийн 90% ийг эзэлдэг¹⁴. БНХАУ мөн самнасан ноолуурынхаа ихэнх хувийг Итали руу экспортолдог байна.

Монгол улсын ноос, ноолууран бүтээгдэхүүний экспортолсон улсыг авч үзэхэд ихэнх хувь нь БНХАУ байна. Эмэгтэй ноолууран пальто, самнасан ноолуур, тэмээний самнасан ноосны БНХАУ руу экспортын хэмжээ бага байна. Ноолууран пальто Англи, Франц, Канад, самнасан ноолуурын дийлэнх хувь Итали, тэмээний самнасан ноолуур Герман, Итали руу экспортлогдож байна. Өөрөөр хэлбэл, БНХАУ руу түүхий эд, Европ луу анхан шатны боловсруулалт хийгдсэн хагас болон эцсийн бүтээгдэхүүн экспортлогдож байна. Түүхий эдийн анхан шатны боловсруулалт буюу зорилтот зах зээлээ тодорхойлсон эцсийн бүтээгдэхүүнээр экспортлох улс орны тоо нэмэгдэх тул хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бүрдүүлэхэд, түүхий эдийн анхан шатны боловсруулалт (угаах, самнах), 2 дугаар шатны боловсруулалт (будах, ээрэх, нэхэх) технологийг сайжруулах, зорилтот зах зээлээ тодорхойлсон шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хэрэгтэй юм.

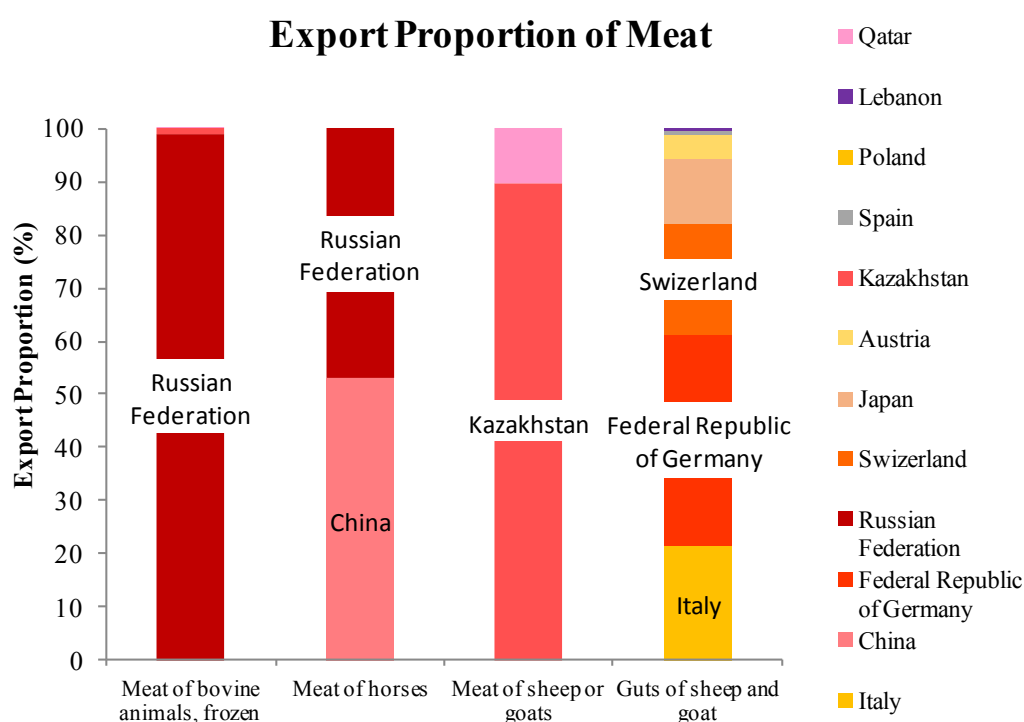
Зураг 2.2.5 Ноос, ноолуурын экспортын хэмжээ (улс тус бүрээр)

Эх сурвалж : Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

¹⁴ “2016 оны Азийн аж үйлдвэрийн суурийг бэхжүүлэх төсөл” судалгааны тайлан 2017 он SELC XK

Махны экспортын хувьд ОХУ, Казахстан улс руу гаргаж байна. Энэ нь хуучин социалист нийгмийн үеийн үйлдвэрлэлийн сүлжээтэй холбоотой. Үхрийн мах ОХУ, хонь, ямааны мах Казахстан, адууны махыг БНХАУ, ОХУ руу экспортолдог байна. БНХАУ-ын махны эрэлт, хэрэгцээ өндөр хэдий ч Монгол улсын зүүн бүсэд илэрдэг малын халдварт өвчний (шүлхий гм) нөлөөгөөр үхрийн мах, хонины сүүлний экспорт хязгаарлагдсан. Хонь болон ямааны өлөн гэдсийг Герман, Итали, Швейцар луу экспортолдог ба энэ нь зайдасны үйлдвэрлэлд ашиглагддаг бөгөөд Япон руу ч экспортлогддог.

2017 онд Иран, Вьетнам луу махны экспорт хийж эхэлсэн бөгөөд цаашид экспортын хэмжээ нэмэгдэх хандлагатай байна¹⁵.

Зураг 2.2.6 Махны экспортын хэмжээ улс тус бүрээр

Эх сурвалж : Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

¹⁵ МОНЦАМЭ (615,616 дугаар) 2017 оны 7 сарын 6, МОНЦАМЭ

Арьс ширний тухайд үхэр, адууны шир, хонины элдсэн арьсны дийлэнхийг БНХАУ руу экспортолж байна. Ямаа, үхэр, адууны элдсэн ширийг БНХАУ, Итали улс руу экспортолдог байна. Ихэнхдээ бэлэн хувцасны түүхий эд болгон ашигладаг байна.

Зураг 2.2.7 Арьс ширний экспортын хэмжээ улс тус бүрээр

Эх сурвалж : Mongolian Statistical Yearbook, International Merchandise Trade Statistics

2.3 Хөдөө аж ахуйн салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого

2.3.1 ХАА салбарын бодлого

2.3.1.1 “Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль”

2015 оны 12 сард УИХ-аар батлагдсан Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль нь Монгол улсын хөгжлийн бодлогын баримт бичгийг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх үе шат, баримтлах зарчим, оролцох талуудын эрх, үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлох, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэх зорилготой.

Хөгжлийн бодлогын бичиг баримт дараах төрөлтэй.

Хүснэгт 2.3.1 Хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төрөл

Төрөл	хугацаа	Бүтэц
Урт	15-20 жил	• Монгол Улсын хөгжлийн үзэл баримтлал
Дунд	8-10 жил	• Төрөөс баримтлах бодлого • Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого • Аймаг, нийслэлийг хөгжүүлэх хэтийн зорилт
	3-5 жил	• Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр • Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр • Үндэсний хөтөлбөр болон дэд хөтөлбөр • Улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр
Богино	1 жил	• Улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл • Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл • Үндсэн чиглэлд нийцүүлэн боловсруулсан улсын болон орон нутгийн төсөв • Засгийн газраас баталсан хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулах нийтлэг журам

Үүнээс дунд хугацааны (8-10 жил) хөтөлбөр болох Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого нь байгалийн баялаг, хөдөө аж ахуйн гаралтай түүхий эдийн нөөцийг оновчтой ашиглах үүднээс нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг түргэтгэн, аймаг бүс нутаг хоорондын хөгжлийн түвшнийг ойртуулахад чиглэсэн бөгөөд хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжил бүс нутгийн хөгжлийн үндэс юм.

Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн хуулиар Үндэсний хөгжлийн газар хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн талаар баримтлах чиглэлийг тодорхойлох, хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулахад нэгдсэн удирдлагаар хангах, арга зүйн зөвлөгөө өгөх, чадавхыг бэхжүүлэх, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн нэгдсэн мэдээллийн сан үүсгэх, эрхлэн хөтлөх үүрэгтэй. Түүнчлэн бүсчилсэн хөгжлийн бодлого, улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр боловсруулах, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах цогц үйл ажиллагаа явуулж байна.

2.3.1.2 “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал -2030”

2016 оны 2 сард УИХ-аар батлагдсан Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал -2030 (SDV2030 : Sustainable Development Vision 2030) нь Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн хуульд тусгагдсан дээд хэмжээний урт хугацааны хөгжлийн бодлогын бичиг баримт юм. Энэхүү үзэл баримтлал 2030 нь “Эдийн засгийн тогтвортой хөгжил”, “Нийгмийн тогтвортой хөгжил”, “Байгаль орчны тогтвортой хөгжил”, “Тогтвортой хөгжлийн засаглал” гэсэн 4 үндсэн салбарт хөгжлийн зорилтыг тодорхойлж, тогтвортой өсөж буй эдийн засгийн олон салбартай улс болох зорилт тавьсан. Үүнд эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн зорилтыг хангахын тулд эдийн засгийн бүтцийг төрөлжүүлэх зорилт тавин, дараах салбарын хөгжилд тэргүүлэх ач холбогдол өгч ажиллахаар тусгасан.

- 1) Хөдөө аж ахуй¹⁶
- 2) Аж үйлдвэр
- 3) Аялал жуулчлал
- 4) Уул уурхайн олборлох салбар
- 5) Эрчим хүч, дэд бүтэц
- 6) Макро эдийн засгийн бодлого
- 7) Бизнесийн таатай орчин

Хөдөө аж ахуйн салбар тэргүүлэх салбарт тодорхойлогдон, эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжилд чухал байр суурьтай байгаа. Хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 тусгагдсан хөдөө аж ахуйн салбар болон холбогдох салбарын хөгжлийн зорилтыг дараах байдлаар нэгтгэн харуулав.

Хүснэгт 2.3.2 Хөдөө аж ахуйн салбарт холбогдох хөгжлийн зорилт

Салбар	Хөгжлийн салбар
Хөдөө аж ахуй	• Олон улсын стандартыг нэвтрүүлэн, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлнэ • Нийлүүлэлтийн сүлжээг хөгжүүлнэ • Эрчимжсэн мал аж ахуйн технологи нэвтрүүлэх • Жижиг дунд тариалан эрхлэгчдийг дэмжих
Аж үйлдвэр	• Хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх • Хүнсний үйлдвэрлэлд дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх
Дэд бүтэц	• Ложистикийн сүлжээг сайжруулна
Бизнесийн таатай орчин	• Худалдаа үйлчилгээг хөнгөлнө

¹⁶ Хөдөө аж ахуй (Agriculture) салбарт мал аж ахуй, газар тариалан аль аль орсон байна.

Хөдөө аж ахуй салбарт холбогдох хөгжлийн зорилт нь хөдөө аж ахуйн салбар төдийгүй аж үйлдвэр, дэд бүтэц зэрэг бусад салбарын хөгжилтэй уялдаж байгаа. Ялангуяа хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл, бэлтгэн нийлүүлэлт төдий бус аж үйлдвэрийн салбарын хөдөө аж ахуйн гаралтай түүхий эдийн боловсруулалт болон хүнсний үйлдвэрлэлийг дэмжин, бэлтгэн нийлүүлэлтийн сүлжээ¹⁷ хөгжүүлснээр хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийг дээшлүүлэх чухал хөгжлийн зорилт юм. Түүнчлэн логистикийн сүлжээг¹⁸ хөгжүүлэх нь хөдөө орон нутагт тархсан хөдөө аж ахуйн түүхий эдийг үр ашигтай бэлтгэн нийлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бүрдүүлэхэд Монгол улсын урт хугацааны үзэл баримтлалд тулгуурлан, салбар хоорондын уялдааг бэхжүүлэх хэрэгтэй.

Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 тусгагдсан хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн зорилтын талаар дэлгэрэнгүй дурдав.

¹⁷ Тариалалт~үйлдвэрлэл • боловсруулалт~хадгалалт~тээвэрлэлт~борлуулалтын сүлжээ

¹⁸ Авто зам, дэд бүтэц зэрэг тээвэрлэлтийн сүлжээ

Хөдөө аж ахуйн салбар

Зорилт 1 : Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон бэлчээрийн малын удмын сан, тэсвэрт чанарыг хадгалж, ашиг шимийг нь нэмэгдүүлэх, бэлчээрийн даацад нийцсэн мал сүргийн тоо, төрлийн зохистой харьцааг бүрдүүлэх, бэлчээрийн газрын доройтлыг бууруулж, нөхөн сэргээх, мал, амьтны өвчний тандалт, хяналт, үйлчилгээний технологид олон улсын стандартыг нэвтрүүлэн, олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Мал сүргийн тоо, төрлийн зохистой харьцааг бүрдүүлэх, Дэлхийн мал, амьтны эрүүл мэндийн байгууллагаас баталгаажуулсан худалдаа, хорио цээрийн шаардлагад нийцсэн мал, амьтны өвчингүй статустай нутгийн хэмжээг нийт газар нутгийн 10-аас доошгүй хувьд хүргэж, мал, малын гаралтай бүтээгдэхүүнийг хөрш орнуудын зах зээлд гаргах мал эмнэлгийн эрүүл ахуйн зохистой орчныг бүрдүүлж, үндэсний мал, амьтны эмнэлгийн тогтолцоог боловсронгуй болгох.
II үе шат (2021-2025)	Мал сүргийн тоо, төрлийн зохистой харьцааг бүрдүүлэх, Дэлхийн мал, амьтны эрүүл мэндийн байгууллагаас баталгаажуулсан худалдаа, хорио цээрийн шаардлагад нийцсэн мал, амьтны өвчингүй статустай нутгийн хэмжээг нийт газар нутгийн 30-аас доошгүй хувьд хүргэж, мал, малын гаралтай бүтээгдэхүүний экспортод гаргах боломжийг өргөтгөх, мал эмнэлгийн эрүүл ахуйн зохистой орчныг боловсронгуй болгож, олон улсын жишигт нийцсэн үндэсний мал, амьтны эмнэлгийн тогтолцоонд шилжих.
III үе шат (2026-2030)	Мал сүргийн тоо, төрлийн зохистой харьцааг бүрдүүлэх, Дэлхийн мал, амьтны эрүүл мэндийн байгууллагаас баталгаажуулсан худалдаа, хорио цээрийн шаардлагад нийцсэн мал, амьтны өвчингүй статустай нутгийн хэмжээг нийт газар нутгийн 60-аас доошгүй хувьд хүргэж, мал, малын гаралтай бүтээгдэхүүний экспортод гаргах боломжийг өргөтгөх, олон улсын стандартад нийцсэн үндэсний мал, амьтны эмнэлгийн тогтолцоотой болох.

Зорилт 2 : Хүн амын төвлөрөл, зах зээлийн эрэлтийг харгалзан эрчимжсэн мал аж ахуйг түлхүү хөгжүүлж, мах, сүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэн, түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, хадгалалт, тээвэрлэлтийн сүлжээг хөгжүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Нийт мал сүрэгт өндөр ашиг шимт мал, амьтны эзлэх хувийг гурван хувьд хүргэж, эрчимжсэн мал аж ахуйд цэвэр үүлдрийн үхрийн тоог 100.0 мянган толгойд хүргэх, гахай, тахианы аж ахуйн тоог нэмэгдүүлж, импортын хэмжээг бууруулан, түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, хадгалалт, тээвэрлэлтийн сүлжээг аймаг, сумын түвшинд бий болгох.
II үе шат (2021-2025)	Нийт мал сүрэгт өндөр ашиг шимт мал, амьтны эзлэх хувийг таван хувьд хүргэж, эрчимжсэн мал аж ахуйд цэвэр үүлдрийн үхрийн тоог 150.0 мянган толгойд хүргэх, гахай, тахианы аж ахуйн тоог нэмэгдүүлж, импортын хэмжээг бууруулан, түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, хадгалалт, тээвэрлэлтийн сүлжээг аймаг, сумын түвшинд хөгжүүлэх.
III үе шат (2026-2030)	Нийт мал сүрэгт өндөр ашиг шимт мал, амьтны эзлэх хувийг найман хувьд хүргэж, эрчимжсэн мал аж ахуйд цэвэр үүлдрийн үхрийн тоог 200.0 мянган толгойд хүргэх, гахай, тахианы аж ахуйн тоог нэмэгдүүлж, импортын хэмжээг бууруулан, түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, хадгалалт, тээвэрлэлтийн үндэсний сүлжээг хөгжүүлэх.

Зорилт 3 Хөрсний үржил шимийг нэмэгдүүлэх, газрын доройтлыг бууруулах, хөрс тордох агротехникийн болон усалгааны хэмнэлттэй, үр ашигтай дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх, үр тариа, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг хангах хүрээнд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэн хөгжүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэх технологи нэвтрүүлэх ажлыг 70 хувьд, усалгааны хэмнэлттэй, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэн, усалгаатай тариалангийн талбайг 65.0 мянган га-д, жилд шаардагдах бордооны хангамжийг 50 хувьд, нутагшсан сортын элит үрийн хангамжийг 75 хувьд тус тус хүргэн, тариаланд ашиглагдаж байгаа талбайн хөрсний шим тэжээлт чанарыг нэмэгдүүлж, элэгдэл, эвдрэлийг сааруулах.
II үе шат (2021-2025)	Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэх технологи нэвтрүүлэх ажлыг 85 хувьд, усалгааны хэмнэлттэй, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэн, усалгаатай тариалангийн талбайг 100.0 мянган га-д, жилд шаардагдах бордооны хангамжийг 70 хувьд, нутагшсан сортын элит үрийн хангамжийг 90 хувьд тус тус хүргэн, тариаланд ашиглагдаж байгаа талбайн хөрсний шим тэжээлт чанарыг нэмэгдүүлж, элэгдэл, эвдрэлийг сааруулах.
III үе шат (2026-2030)	Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэх технологи нэвтрүүлэх ажлыг 90 хувьд, усалгааны хэмнэлттэй, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэн, усалгаатай тариалангийн талбайг 120.0 мянган га-д, жилд шаардагдах бордооны хангамжийг 100 хувьд, нутагшсан сортын элит үрийн хангамжийг 100 хувьд тус тус хүргэн, тариаланд ашиглагдаж байгаа талбайн хөрсний шим тэжээлт чанарыг нэмэгдүүлж, элэгдэл, эвдрэлийг сааруулах.

Зорилт 4: Малчин өрх, хот айл, жижиг, дунд тариалан эрхлэгчдийн аж ахуй эрхлэлтийг дэмжин, орчин үеийн техник, технологи, эрчим хүчээр хангаж, үйлдвэрлэл тогтвортой эрхлэх санхүү, эдийн засаг, эрх зүйн нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Малчин, тариаланчдын 50 хүртэл хувийг өрхийн аж ахуй эрхлэхэд нь хүрэлцэхүйц чадалтай цахилгааны эх үүсвэр, техник, технологиор хангах, лизинг, хөнгөлөлттэй зээл болон бусад төрлийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх.
II үе шат (2021-2025)	Малчин, тариаланчдын 75 хүртэл хувийг өрхийн аж ахуй эрхлэхэд нь хүрэлцэхүйц чадалтай цахилгааны эх үүсвэр, техник, технологиор хангах, лизинг, хөнгөлөлттэй зээл болон бусад төрлийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, малчин өрх, тариаланчдын бэлтгэсэн бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэх оновчтой тогтолцоог бий болгох.
III үе шат (2026-2030)	Малчин, тариаланчид бизнесийн тогтвортой орлогын эх үүсвэртэй болсон байх.

Аж үйлдвэрийн салбар

Зорилт1: Аж үйлдвэрийг дэвшилтэт техник, технологи, инновацид суурилан хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх.

I үе шат (2016-2020)	Нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг 15 хувьд хүргэж, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний биржийн сүлжээг боловсронгуй болгож, дэвшилтэт технологид суурилсан экспортын чиглэлийн боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлж, арьс шир, ноос, ноолуур зэрэг түүхий эдийн бүрэн боловсруулалтыг 60 хувьд хүргэх.
II үе шат (2021-2025)	Нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг 25 хувьд хүргэж, дэвшилтэт технологи, инновацид суурилсан экспортын баримжаатай боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлж, арьс шир, ноос, ноолуур зэрэг түүхий эдийн бүрэн боловсруулалтыг 70 хувьд хүргэх.
III үе шат (2026-2030)	Бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, дэвшилтэт технологи, инновацид суурилсан экспортын баримжаатай боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх, арьс шир, ноос, ноолуур зэрэг түүхий эдийн бүрэн боловсруулалтыг 80 хувьд хүргэх.

Зорилт 2 : Хүнсний үйлдвэрлэлд дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэн, гол нэр төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр хангаж, иргэдийг эрүүл, баталгаат хүнс хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Үр тариа, төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоод эх үүсвэрээр бүрэн хангаж, хот, суурин газрын бүсэд хөдөө аж ахуйн кластерыг хөгжүүлж, хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа махны 30 хувь, сүүний 40 хувийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулах.
II үе шат (2021-2025)	Хүн амын хэрэгцээг эрүүл баталгаатай хүнсээр хангах, шинжлэх ухааны өндөр түвшний технологи нэвтрүүлж, олон улсын зах зээлд “Монгол брэнд” хүнсний бүтээгдэхүүн гаргах, хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа махны 50 хувь, сүүний 60 хувийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулах.
III үе шат (2026-2030)	Хүн амын хэрэгцээг эрүүл баталгаатай хүнсээр бүрэн хангах, олон улсын зах зээлд “Монгол брэнд” хүнсний бүтээгдэхүүний нэр, төрлийг нэмэгдүүлэх, хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлж байгаа махны 70 хувь, сүүний 80 хувийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулах.

Дэд бүтцийн салбар

Зорилт 3 : Эдийн засгийн өсөлтийг хангах зам, тээвэр, ложистикийн сүлжээг хөгжүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Замын-Үүд, Хөшгийн хөндий, Алтанбулагт тээвэр ложистикийн төв байгуулж, олон улсын болон улсын чанартай авто замын сүлжээн дэх хатуу хучилттай авто замын уртыг 1600 км-ээр нэмэгдүүлж, Ухаа худаг– Гашуун сухайт чиглэлийн төмөр замыг барьж ашиглах, Эрдэнэт–Овоот, Богд хаан төмөр замыг барьж байгуулах ажлыг эхлүүлэх, дамжин өнгөрөх тээврийг хөгжүүлэх.
II үе шат (2021-2025)	Хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр, уул уурхайн салбарт түшиглэсэн тээвэр ложистикийн төвүүдийг барьж ашиглалтад оруулах, тээврийн шинэ төрлүүдийг хөгжүүлэх, улсын чанартай авто замын сүлжээн дэх хатуу хучилттай авто замын уртыг 800 км-ээр нэмэгдүүлж, Эрдэнэт–Овоот, Богд хаан төмөр замыг барьж дуусгах, бүсүүдийн төмөр замыг барьж байгуулах ажлыг эхлүүлэх.
III үе шат (2026-2030)	Тээвэр ложистикийн шинэ төвүүдийг хөгжүүлж, улсын болон олон улсын чанартай авто замын уртыг 470 км-ээр нэмэгдүүлж, бүсүүдийн төмөр замыг барьж дуусгах.

Бизнесийн таатай орчин

Зорилт 1 : Худалдаа, үйлчилгээг хөнгөвчлөх, экспорт, импортын барааны тээвэрлэлтийн логистик сүлжээг хөгжүүлэх, тусгай зөвшөөрөл олгох тогтолцоог хялбаршуулах, татвар төлөлтийн болон улсын бүртгэлийн тогтолцоог цахимжуулж, боловсронгуй болгон бизнес эрхлэлтийн орчныг төгөлдөршүүлнэ.

I үе шат (2016-2020)	Худалдаа, үйлчилгээний дэд бүтцийг хөгжүүлэх, чанарыг сайжруулах, хилийн боомт дахь байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулан, хялбаршуулж гадаад худалдаанд /экспортын/ зарцуулж буй хугацааг дунджаар 25 хоног болгон бууруулж, худалдааны өртөг, зардлыг хямдруулах.
II үе шат (2021-2025)	Тусгай зөвшөөрөл олгох тогтолцоог хялбаршуулах, татвар төлөлтийн болон улсын бүртгэлийн тогтолцоог цахимжуулан, боловсронгуй болгож, гадаад худалдаанд /экспортын/ зарцуулж буй хугацааг дунджаар 18 хоног болгон бууруулж, худалдааны өртөг, зардлыг хямдруулах.
III үе шат (2026-2030)	Худалдаа, үйлчилгээний дэд бүтэц, ложистик сүлжээг хөгжүүлэн экспортын барааны өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, импортын барааны тээвэрлэлтийн өртөг, зардлыг бууруулж, гадаад худалдаанд /экспортын/ зарцуулж буй хугацааг дунджаар 10 хоног болгон бууруулж, худалдааны өртөг, зардлыг хямдруулах.

2.3.1.3 “Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”

2016 оны 8 сард УИХ-аар батлагдсан “Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр” нь “1. Эдийн засгийн хүндрэлийг даван туулах онцгой бодлого”, “2. Эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах бодлого”, “3. Нийгмийн бодлого”, “4. Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн бодлого”, “5. Засаглалын бодлого” гэсэн 5 бүлгээс бүрдэнэ. Үүнд, хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын хүрээнд авах арга хэмжээ нь “2.Тогтвортой эдийн засгийн өсөлтийг хангах бодлого”-д тусгагдан, голлох бодлогын тухайд “ЭРҮҮЛ ХҮНС-ЭРҮҮЛ МОНГОЛ ХҮН” үндэсний хөтөлбөр, “ҮЙЛДВЭРЖИЛТИЙН 21 : 100” хөтөлбөр, “ҮНДЭСНИЙ ҮЙЛДВЭРЛЭЛ” хөтөлбөр, “МАХ СҮҮНИЙ АНХДУГААР АЯН”, “АТРЫН-ШАЯН” зэрэг хөтөлбөр хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан. “АТРЫН-ШАЯН” аас бусад нь энэхүү Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрөөр анх удаа хэрэгжих хөтөлбөрүүд юм. р төлөвлөгдөж байна.

“Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр” нь “Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого”, “Төрөөс малчдын тухай баримтлах бодлого”, “Төрөөс аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлого” дээр тулгуурлаж байгаа. Дараах хүснэгтэд тус тусын төрөөс баримтлах бодлогын хураангуйг нэгтгэн харууллаа.

Хүснэгт 2.3.3 салбарын ХАА холбогдох бодлогын хураангуй

Төрийн бодлого	Агуулга
Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого	2015 оны 11 сард УИХ-аар батлагдсан Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого нь хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэн, үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэн өрсөлдөх чадварыг сайжруулахад чиглэгдсэн дараах үндсэн зарчмыг баримтална. 1) хүн амыг шим тэжээллэг, аюулгүй хүнсээр жигд хүртээмжтэй хангасан байх; 2) хүний нөөцийг тасралтгүй чадавхжуулсан байх; 3) үйлдвэрлэл нь судалгаа ба хөгжилд тулгуурласан байх; 4) хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжиж, хамгаалсан байх 5) үйлдвэрлэлийг үнэ цэнийн сүлжээгээр хөгжүүлж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлсэн байх 6) эрсдэлийг бууруулахад чиглэгдсэн байх.
Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого	2009 онд УИХ-аар батлагдсан Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого нь малчдын тав тухтай орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих зэрэг чиглэлийг хэрэгжүүлэх дараах стратегийн зорилт дэвшүүлсэн байна. 1) Малчдын хөдөлмөр, нийгэм хамгааллын эрх зүйн орчныг нэмэгдүүлэх 2) Фермерийн мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн технологийг сайжруулах 3) Малчдын хоршооллыг бэхжүүлэх 4) Эрчимжсэн болон уламжлалт мал аж ахуйг сайжруулах 5) Малчдын амьдрах орчныг сайжруулах 6) Бэлчээрийн эрсдэлийг саармагжуулах
Төрөөс аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлого	2016 оны 8 сард УИХ-аар батлагдсан Төрөөс аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлого нь дэвшилтэт техник технологи, өндөр бүтээмж, өрсөлдөх чадвар бүхий үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэх чиглэлээр дараах зарчмыг дэвшүүлсэн. 1) хүн амын эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, байгаль орчинд ээлтэй үйлдвэрлэлийг дэмжих; 2) экспортын чиг баримжаатай, импортыг орлох, өрсөлдөх чадвар бүхий эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих; 3) дэвшилтэт техник, технологи, өндөр технологи, инновацид суурилсан эдийн засгийн үр ашигтай үйлдвэрлэлийг дэмжин хөгжүүлэх; 4) төр, шинжлэх ухаан, хувийн хэвшлийн үр ашигтай хамтын ажиллагаанд тулгуурлах; 5) аж үйлдвэрийн салбарт оролцогч талуудын үйл ажиллагаанд тэгш байдал, шударга өрсөлдөөнийг дэмжих; 6) аж үйлдвэрийн салбарын бүтээмж, өрсөлдөх чадварын байдалд судалгаа хийж, аж үйлдвэрийн бүтцийг нэмэгдүүлэх стратегийг баримтлах.

Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлагдсанаар Хүнс Хөдөө Аж ахуй, Хөнгөн Үйлдвэрийн Яам (цаашид ХХААХҮЯ гэх) дараах зурагт харуулсанчлан хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, хөтөлбөрийг боловсруулсан. Эдгээр хөтөлбөрийн хоорондын уялдааг дараах Зураг. 2.3.1-т харуулав.

Зураг 2.3.1 ХХААХҮ-ийн салбарын бодлогын уялдаа

Эх сурвалж : ХХААХҮЯ

Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрт үндэслэн “ЭРҮҮЛ ХҮНС-ЭРҮҮЛ МОНГОЛ ХҮН” хөтөлбөрийг томоохон зорилт болгон дэвшүүлсэн. Энэ нь хүнсний боловсруулалт, хадгалалт, тээвэрлэлт, борлуулалтын тогтолцоог бүрдүүлсэн, хүнсний аюулгүй байдлын нэгдсэн бүртгэл, цахим мэдээллийн тогтолцоог бий болгосноор хүн амыг эрүүл, аюулгүй хүнсээр ханган, хүнсний аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх зорилготой. Үүнд тулгуурлан МАА, Газар тариалан, Хүнсний үйлдвэрлэл, Хөнгөн үйлдвэр гэсэн 4 үндсэн салбарт тодорхой хөтөлбөр. Аян хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байгаа бөгөөд эдгээр хөтөлбөрөөс дор дурдав.

(1) “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөр

Мал аж ахуйг зах зээлийн эдийн засгийн өрсөлдөх чадвартай, уур амьсгалын өөрчлөлт, эдийн засгийн хувьд үр ашигтай, тогтвортой байх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүн амыг эрүүл, аюулгүй хүнсээр, боловсруулах үйлдвэрийг чанартай түүхий эдээр хангаж, экспортыг нэмэгдүүлэх зорилготой. Эхний үе шат 2010-2015 онд хэрэгжүүлж, одоо хоёр дахь үе шатыг (2016-2021) хэрэгжүүлж байна. Эхний үе шатанд төлөвлөгөөний 67.8 хувийг хэрэгжүүлсэн байна¹⁹. Эхний үе шатанд хийгдсэн ажлуудыг дараах хүснэгтэд нэгтгэн харуулав. Санхүүгийн эх үүсвэр нь эхэндээ улсын төсвийн 3% дотор хэмээн төсөвлөгдөж байсан хэдий ч сүүлийн жилүүдэд төсөв хумигдсан. Одоогоор тодорхой төсвийн эх үүсвэр шийдэгдээгүй байна. Хариуцсан хэрэгжүүлэгч нь ХХААХҮЯ-ны Мал аж ахуйн бодлого хэрэгжилтийн газар юм.

¹⁹ ХХААХҮЯ-тай хийсэн уулзалт, ярилцлагаас

Хүснэгт 2.3.4 “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц, цаашдын асуудал

Үйл ажиллагаа	Явц	Цаашдын асуудал
Мал аж ахуйн салбарын эрх зүйн орчин, бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох	74%	“Мал амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль”, “Малын удмын сангийн тухай хууль”, “Мал аж ахуйн хөгжлийн тухай хууль” батлагдаагүй байна. ※ 2 хуулийн төслийг 2017 онд УИХ-д өргөн барьсан.
Малын чанар, түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг сайжруулах	74.3%	Хээлтүүлгийн технологи хоцрогдсон, тодорхой бүс нутагт мал үржүүлгийн төв барих барилгын ажил 2017 он хүртэл хойшлогдсон. Малын удмын сангийн үндэсний цогцолбор Дархан хотод баригдсан ч тоног төхөөрөмж, хүний нөөцийг бэлтгэх шаардлагатай байна.
Малын эрүүл мэндийг хамгаалах	—	Шинэ хуулийн төслөөр төрийн шууд удирдлагын доорх мал эмнэлгийн сүлжээ бий болно. Малын эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль шинэчлэгдэн батлагдсанаар илүү өргөн хүрээнд (малын гаралтай бүтээгдэхүүн, эм хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн худалдан авалт, малчдын төлбөр гэх мэт) хяналт тавих боломжтой болно.
Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, эрсдэл даах чадавхыг сайжруулах	60.5%	Тэжээлийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх ажил зорилтот үр дүнд хүрээгүй (бэлчээрийн хяналт, ашигт малтмалын олборлолтоос үүдэх хөрсний доройтол гэх мэт)
Мал, малын гаралтай түүхий эдийн бэлтгэл, борлуулалтын оновчтой сүлжээг бий болгох	72.6%	Малчид шууд ченжид борлуулдаг тул биржийн сүлжээ бий болгох хүндрэлтэй. Нэгдсэн агуулах, хүний нөөц дутагдалтай байна.

(2) “АТРЫН-ШАЯН”

Эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх, үйлдвэрлэлийн технологийн сайжруулалт хийгдсэнээр эрүүл, аюулгүй хүнсээр хүн амыг хангах, импортыг орлох бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлж, дотоодын хэрэгцээг хангах хувь хэмжээг дээшлүүлэх зорилготой. Социалист нийгмийн үеэс хэрэгжүүлж ирсэн “Атрын аяны” гуравдагч аян²⁰ гэж хэлж болно. Атрын 3-р аян 2010 он хүртэл хэрэгжсэн хэдий ч 2017 оны 1 сард энэхүү аяныг үргэлжлүүлэхээр Засгийн газраар шийдвэрлэсэн. Тодорхой үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд “Жимс, жимсгэнэ хөтөлбөр”, “Хүнсний ногоо хөтөлбөр” зэргийг хамруулсан. Одоогоор хэрэгжүүлж эхэлж байгаа тул хэрэгжилтийн явцыг дүгнэх болоогүй. 3 жилийн хугацаанд 72.1 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт шаардлагатай. Хариуцах байгууллага нь ХХААХҮЯ-ны Газар тариалангийн бодлого, хэрэгжилтийг зохицуулах газар байна.

²⁰ Атрын анхдугаар аян 1959-1965 онд, Атрын II аян 1976-1988 онд, Атрын III аян 2008-2010 тус тус хэрэгжсэн.

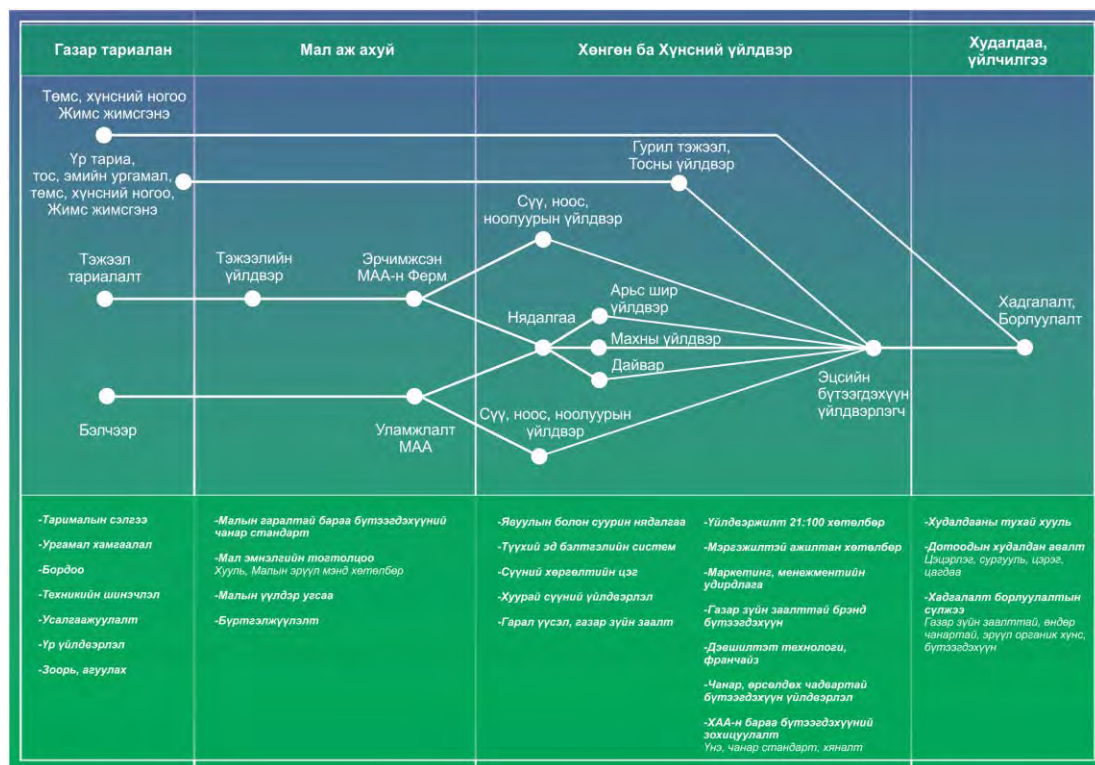
(3) “МАХ СҮҮНИЙ АНХДУГААР АЯН”

Голлох хүнсний бүтээгдэхүүн болох мах, сүүн бүтээгдэхүүний улирлын хамаарлыг багасгаж, эрүүл, аюулгүй хүнсээр хүн амыг тогтмол хангах зорилгоор эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийн сүлжээг бүрдүүлэх, боловсруулалтын салбарыг хөгжүүлэх, дотоодын хэрэглээг нэмэгдүүлэх, экспортыг нэмэгдүүлэх чиглэлд ажиллаж байна. Энэхүү аяны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт 2017 оны 7 сард 4000 тонн хонины мах Иран луу экспортлогдсон байна. Төсвийн хувьд 1 тэрбум төгрөг төсөвлөгдсөн. хариуцагч газар нь ХХААХҮЯ-ны Хүнсний үйлдвэрийн бодлогын хэрэгжилтийн зохицуулах газар юм.

(4) “ҮЙЛДВЭРЖИЛТИЙН 21:100” хөтөлбөр

Орон нутгийн хөгжил болон дотоодын үйлдвэржилтийн дэмжлэг болгон 21 аймагт 100 хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн, боловсруулах үйлдвэрлэл байгуулж, үйлдвэрлэлийн бүс нутгийг тараан байршуулснаар орон нутгийн эдийн засгийн хөгжлийг түргэтгэх, импортыг орлох, экспортыг дэмжих бүтээгдэхүүн бий болгох зорилго тавьж байна. Өнөөг хүртэл 20 гаруй удаа уулзалт хэлэлцүүлэг хийн, боловсруулалтын ажил дуусан, сайдаар батлуулах түвшинд хүлээгдэж байна. ХХААХҮЯ-ны Хөнгөн үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газар хариуцаж байна.

Хөнгөн үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газар энэхүү “Үйлдвэржилтийн 21:100” хөтөлбөрийн хүрээнд Зураг 2.3.2 болон Зураг 2.3.3 үзүүлсэнчлэн хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний ерөнхий төсөөллийг дэвшүүлсэн. Зураг 2.3.2 нь бүтээгдэхүүн тус бүрээр нэмүү өртгийн сүлжээний үе шатыг харуулсан. Зураг 2.3.3 түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэх цэгүүдийн (нэмүү өртгийн сүлжээний үе шатыг холбосон цэг) тогтолцоог харуулсан байна. Эдгээр нь боловсруулалтын шатны саналын түвшинд байгаа бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд тодотгол хийгдэх болно.

Зураг 2.3.2 Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ

Эх сурвалж : ХХААХҮЯ

Зураг 2.3.3 Түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэх тогтолцоо

Эх сурвалж : ХХААХҮЯ

ХХААХҮ-ийн салбарын холбогдох бодлого төлөвлөлт нь МАА, Газар тариалан, Хүнсний үйлдвэрлэл, Хөнгөн үйлдвэр гэсэн 4 үндсэн салбарт хуваагдана. Эдгээр салбар тус бүрийн урт болон дунд хугацааны бодлогын талаар Хүснэгт 2.3.5-2.3.8 нэгтгэн харуулав.

Хүснэгт 2.3.5 МАА салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого

Бодлого	Агуулга
Урт	➤ Малын генетик нөөцийн тогтвортой хэрэглээ, сүргийн бүтцийн зохист харьцааг баримтлах ➤ Мал, амьтны үржил селекцийн ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэн чадавхжуулах ➤ Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, эрсдэлийг бууруулах ➤ Бэлчээр болон байгалийн бусад нөөцийг зохистой ашиглах ➤ Мал, амьтны гоц халдварт болон халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, өвчнийг хяналтад авах, эрүүлжүүлэх стратегийг бүсчлэн хэрэгжүүлэх ➤ Халдварт өвчингүй тайван байдлыг тодорхой бүс нутгаар баталгаажуулан, махны экспортын боломжийг нэмэгдүүлэх
Дунд	➤ Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийн эргэлтийг сайжруулах, дэвшилтэт техник, технологийн шинэчлэлийг хийх, инновацийг нэвтрүүлэх зорилгоор “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлнэ. ➤ “Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого”, “Монгол малчин”, “Малжуулах” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлнэ. ➤ Бэлчээрийн болон эрчимжсэн мал аж ахуй, фермерийн аж ахуйг зохистой хослуулснаар мах, махан бүтээгдэхүүний экспортыг дэмжиж, жилд экспортлох хэмжээг 50 мянган тоннд хүргэж, малчин өрхийн орлогыг нэмэгдүүлнэ. ➤ Мал аж ахуйн мэргэжилтнийг бэлтгэх, давтан сургах, мал аж ахуйн хөгжлийн талаарх олон улсын туршлагыг судлах, нэвтрүүлэх, “Малчдыг мэдлэгжүүлэх, мэдээллээр хангах” хөтөлбөр хэрэгжүүлнэ. ➤ Мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийг хөнгөлөлттэй зээл, хөрөнгө оруулалт, даатгал, татварын уян хатан бодлогоор дэмжих, малын гаралтай түүхий эдийн үнэ ханшийн уналтаас хамгаалах, малчдад ирж буй хүндрэлийг багасгахад чиглэгдсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих тусгай санг өргөжүүлж, малчин өрхийн орлого, амьжиргааны баталгааг хангана. ➤ Малыг бүртгэлжүүлж, малын гаралтай түүхий эд бэлтгэлийн чанар стандартыг дээшлүүлж, гарал үүслийг тодорхой болгох системийг бүрдүүлнэ. ➤ Малчдыг орон сууцны хөтөлбөрт хамруулах, нийгмийн асуудлыг шийдэх арга хэмжээ авна. ➤ Мал эмнэлгийн албаны тогтолцоог олон улсын жишигт нийцүүлж, үйл ажиллагааны шуурхай, нэгдмэл байдлыг ханган, мал, амьтны гоц халдварт, халдварт, зооноос өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, өвчнийг хяналтад авах, тэмцэх стратегийг хилийн боомтуудыг түшиглэн бүсчлэн хэрэгжүүлж, мал аж ахуйн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг экспортлох боломжийг нэмэгдүүлнэ. ➤ Малын тоог чанарт шилжүүлж ашиг шим, хүртээмжийг сайжруулах, генетикийн нөөцийг хамгаалах, үржил селекцийн ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй явуулах, био-технологийн ололтыг нэвтрүүлэх, шинэ үүлдэр, омгийг бий болгох, орон нутгийн мал үржлийн нэгжүүдийг чадавхжуулна. ➤ Малын тэжээлийн үйлдвэрийг бүсчлэн байгуулах үйл ажиллагаанд зээлийн дэмжлэг үзүүлж, өвс тэжээлийн аюулгүй нөөцийг нэмэгдүүлнэ. ➤ Хөдөөгийн хүн ам болон мал аж ахуйн усан хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор бэлчээрт худаг, хөв цөөрөм барьж байгуулан ашиглалт, хяналтыг сайжруулна. ➤ Бэлчээрийн ашиглалтыг сайжруулах, нөхөн сэргээх, талхагдал, цөлжилтийг бууруулах, бэлчээрт хөнөөл учруулж буй мэрэгч амьтан, шавжтай байгаль орчинд халгүй, дэвшилтэт аргаар тэмцэнэ.

	➤ Мал аж ахуйн салбарын тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэгдсэн Малын генетик нөөцийн тухай, Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай, Мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих тухай хуулийг тус тус боловсруулж, эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлнэ. ➤ Мал аж ахуй эрхлэх уламжлалт хэв маяг, мэдлэгийг хадгалах, баяжуулах, малын тоо, төрөл, сүргийн бүтцийн зохист харьцааг баримтлах, эрчимжсэн аж ахуйг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх хөтөлбөр хэрэгжүүлнэ.
--	--

Хүснэгт 2.3.6 Газар тариалангийн салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого

Бодлого	Агуулга
Урт	➤ Тариалангийн газрыг эдийн засгийн эргэлтэд бүрэн оруулж, тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжсэн мал аж ахуйтай хослон хөгжүүлж, тэдгээрийг эрхлэх бүс нутгийг тогтоох ➤ Төвийн бүсэд тариалангийн газрын боломжит орон зайн ашиглалтыг сайжруулах, баруун, зүүн бүсэд атаршсан газрыг эргэлтэд оруулах ➤ Хөрс боловсруулах тэг элдэншүүлгийн технологийг үйлдвэрлэлд үе шаттайгаар нэвтрүүлэх болон тариалангийн газрын хөрсийг салхи, усны элэгдэл, эвдрэлээс хамгаалах нөхцөлийг бүрдүүлэх ➤ эдийн засгийн үр ашигтай, хөрсний үржил шимд ээлтэй таримал, сортыг нутагшуулах, бүс нутгийн хөрс, цаг уурын онцлогт тохирсон ирээдүйтэй, баталгаажсан таримлын үрийн хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлийн үрээр хангах, үр, сортын тариалан, үрийн аж ахуйн тогтолцоог сэргээн хөгжүүлэх ➤ хөрсний бүтэц, үржил шимд сөрөг нөлөөгүй дэвшилтэт технологид суурилсан машин, тракторыг сонгож парк бүрдүүлэх, газар тариалан, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх, техникийн засвар үйлчилгээний тогтвортой сүлжээ байгуулах, зарим машин, багаж, эд ангийг дотооддоо үйлдвэрлэх, угсрах үйл ажиллагааг дэмжих ➤ усны хайгуул, судалгаанд тулгуурлан гадаргын болон бороо, цасны усыг хуримтлуулах, усалтын системийн ашиглалтыг сайжруулах, усалгаатай тариалангийн талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх ➤ төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнийн тариалалтад ус, эрчим хүчний зарцуулалт багатай, байгаль орчинд халгүй дуслын болон хөрсөн доороос нэвчүүлэх усалгааны дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх ➤ химийн гаралтай бордоо, ургамал хамгааллын бэлдмэлийн цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, түүнд тавих хяналтыг төлөвшүүлэх ➤ жимс, жимсгэнийн тариалалт, нэр төрлийг нэмэгдүүлэх ➤ үр тариа, буурцагт болон бусад таримлын төрөл, сортыг нэмэгдүүлэх, буудай, төмс, хүнсний ногоо, тосны ургамлын үйлдвэрлэлээр дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангах, улмаар экспортын чиг баримжаатайгаар хөгжүүлэх ➤ эрчимжсэн мал аж ахуйг бүх төрлийн тэжээлээр хангах, уургийн өндөр агууламжтай таримлыг нутагшуулах, сортын үрийн нөөц бүрдүүлэх ➤ өвөл, зуны хүлэмжийн болон зоорийг аж ахуйг хөгжүүлэн хүнсний ногооны тариалалтыг нэмэгдүүлж, хот, суурин гийн хүн амыг жилийн турш шинэ ургацын ногоогоор тогтвортой хангах
Дунд	➤ Эргэлтийн талбайн ашиглалтыг сайжруулж, газар тариалан, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх бүс нутгийг тогтоон үр тариа, төмс, гол нэрийн хүнсний ногоог 100 хувь, таримал тэжээлийн 50 хувийг дотоодын үйлдвэрлэлээр хангана. ➤ Жимс жимсгэнийн нэр төрөл, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, чацарганын үйлдвэрлэлийн нэгдсэн сүлжээ байгуулан, хүн амыг амин дэм бүхий жимс жимсгэнээр ханган, экспортын орлогыг нэмэгдүүлнэ. ➤ Газрын үржил шим, үр өгөөж, таримал ургамлын үр үржүүлгийн аж ахуйг цогцолбор байдлаар хөгжүүлж, үрийн сорт чанарыг сайжруулах замаар га-аас авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлнэ.

	➤ Ургамал хамгааллын цогц арга хэмжээг төлөвшүүлж, тариалангийн талбайн хөрсийг элэгдэл, эвдрэлээс хамгаалж, үржил шимийг сайжруулах, таримлын зохистой сэлгээ, тэг элдэншүүлгийн технологийг үе шаттайгаар нэвтрүүлнэ. ➤ Усны хайгуул, судалгаанд үндэслэн усалалтын систем шинээр барьж, сэргээн засварлах, усалгааны дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлэхийг дэмжиж, усалгаатай талбайн хэмжээг жил бүр нэмэгдүүлнэ. ➤ Өвөл, зуны хүлэмжийн загвар, цогцолбор аж ахуйг хөгжүүлж, хот суурины хүн амыг шинэ ургацын ногоогоор тогтвортой хангана. ➤ Газар тариалангийн зориулалттай дэвшилтэт техник, тоног төхөөрөмж, бордоо, ургамал хамгааллын бодисыг татварын бодлого, санхүүгийн лизингийн арга хэрэгслээр дэмжинэ. ➤ Зоорь, агуулах, элеватор, үтрэмийн техник, тоног төхөөрөмжийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, хадгалалт борлуулалтын нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ. ➤ Тариалангийн даатгалын эрх зүйн орчныг бүрдүүлнэ.
--	---

Хүснэгт 2.3.7 Хүнсний салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого

Бодлого	Агуулга
Урт	➤ Уламжлалт болон өндөр технологи ашигласан хүнсний боловсруулалт, аюулгүй, тэжээллэг хүнсээр хүн амыг тогтмол хангах ➤ Эрүүл, аюулгүй, тэжээллэг хүнсээр хүн амыг жигд хүртээмжтэй хангах, хүнсний боловсруулах үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн улирлын хамаарлыг бууруулах, импорт орлох хүнсний үйлдвэрлэлийг дэмжих ➤ Стратегийн хүнсний улирлын нөөцийг эрэлт, нийлүүлэлт, хэрэглээний онцлогтой уялдуулан хувийн хэвшлийн оролцоотойгоор бүрдүүлэх ➤ Үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулсан мах, сүүн бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлэх ➤ Хүнсний сүлжээний бүх үе шатанд бүртгэл, чанарын удирдлага, хяналт, баталгаажуулалтын тогтолцоог төлөвшүүлж хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг хангах ажлыг эрчимжүүлэх, хадгалалт, тээвэрлэлтийн стандарт, шаардлага хангасан ложистик сүлжээг хөгжүүлэх ➤ Хүн амын хоол, хүнсний талаарх мэдлэг, боловсролыг дээшлүүлэх, хоол, хүнсээ сонгох, хэрэглэх, хадгалах хандлагыг өөрчлөх, хяналт тавих дадал төлөвшүүлэх, өрхийн хүнсний хэрэгцээгээ хангах, сайжруулах оролцоог нэмэгдүүлэх
Дунд	➤ Хүн амын хүнсний хангамжийг тогтворжуулах, стратегийн хүнсний нийлүүлэлтийн улирлын хамаарлыг бууруулах зорилгоор “Мах, сүүний анхдугаар аян”-ыг зохион байгуулж, хүн амыг эрүүл, аюулгүй бүтээгдэхүүнээр хангана. ➤ Хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн экспортлох боломжийг бүрдүүлнэ. ➤ Органик болон зохицуулах үйлчилгээтэй хүнсний эрх зүйн орчинг бүрдүүлж, энэ чиглэлийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх санхүү, хөрөнгө оруулалт, татварын бодлогыг хэрэгжүүлнэ. ➤ Аймаг, нийслэл, сум, суурин газруудын хэрэгцээнд тохирсон орчин үеийн дэвшилтэт технологи бүхий бага, дунд оврын хүнсний боловсруулах жишиг загвар үйлдвэрийг байгуулахыг дэмжинэ. ➤ Хүнсний аюулгүй байдлын бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн цахим санг бий болгоно. ➤ Иргэдийн эрүүл, баталгаат хүнс хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүнсний бүтээгдэхүүний бэлтгэл, боловсруулалт, хадгалалт, тээвэрлэлт, борлуулалтын тогтолцоог бий болгож, хүнсний аюулгүй байдлыг сайжруулна. ➤ Дотоодын хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрлийг олшруулж, тахиа, гахай, зөгий, загасны аж ахуй зэрэг дэд хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэн, бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, хүртээмжийг нэмэгдүүлнэ.

Хүснэгт 2.3.8 Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын дунд болон урт хугацааны бодлого

Бодлого	Агуулга
Урт	➤ “Үйлдвэржилт 21:100” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, импортыг орлох, экспортын чиглэлийн тэргүүлэх үйлдвэрлэлийг дэмжих ➤ Ноос, ноолуур, арьс ширэн түүхий эдийн бэлтгэл тээвэрлэлт, үндэсний үйлдвэрт тогтвортой нийлүүлэх тогтолцоог бүрдүүлж, түүхий эдийн санг бий болгоно. ➤ Хөнгөн үйлдвэрийн парк байгуулж, салбарын үйлдвэрүүдийн хамтын ажиллагааг дэмжин, кластерыг бүртгэлжүүлэн бодлогоор дэмжинэ. ➤ Хөдөө аж ахуйн биржээр арилжаалах бараа, түүхий эдийн нэр төрөл, тоо хэмжээг нэмэгдүүлж, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоно. ➤ Гадаад орны өндөр болон дэвшилтэт технологи бүхий үйлдвэрийг франчайз-аар оруулж нутагшуулан, хөнгөн, жижиг дунд үйлдвэрийн салбарт “Хөгжлийн загвар” үйлдвэр байгуулахыг дэмжинэ.
Дунд	➤ Үйлдвэржилт 21:100 хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, импортыг орлох экспортын чиглэлийн тэргүүлэх болон жижиг, дунд үйлдвэрлэл, хоршоо, худалдаа, үйлчилгээний салбарын татвар, эрх зүй, бизнесийн таатай орчныг бүрдүүлж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хэмжээг нэмэгдүүлнэ. ➤ Хөдөө аж ахуйн бараа, бүтээгдэхүүний үнийн зохицуулалтын эрх зүйн орчныг бүрдүүлнэ. ➤ Хөнгөн, жижиг дунд үйлдвэр, хоршооны салбарт урт хугацаат хөрөнгө оруулалтын болон санхүү, зээлийн уян хатан бодлого хэрэгжүүлнэ. ➤ Ноос, ноолуур, арьс ширэн түүхий эдийн бэлтгэл тээвэрлэлт, үндэсний үйлдвэрт тогтвортой нийлүүлэх тогтолцоог бүрдүүлж, түүхий эдийн санг бий болгоно. ➤ Олон улсын худалдааны болон хөрш орнуудын боомтын бүсэд үйлдвэрлэл, худалдаа хөгжүүлэхийг дэмжинэ. ➤ Хөнгөн, жижиг, дунд үйлдвэрийн салбарын боловсон хүчнийг бэлтгэх, сургах, давтан сургах тогтолцоог хөгжүүлж “Мэргэжилтэй ажилтан” хөтөлбөр хэрэгжүүлнэ. ➤ Хөнгөн үйлдвэрийн салбаруудыг хөгжүүлэх зорилгоор зөвлөгөө, мэдээлэл, сургалт явуулах мэдээллийн болон инкубатор төвийг тухайн салбарын мэргэжлийн холбоодыг түшиглэн байгуулахыг дэмжинэ. ➤ Гадаад орны өндөр болон дэвшилтэт технологи бүхий үйлдвэрийг франчайзаар оруулж нутагшуулан, хөнгөн, жижиг дунд үйлдвэрийн салбарт “Хөгжлийн загвар” үйлдвэр байгуулахыг дэмжинэ. ➤ Хөнгөн үйлдвэрийн чиглэлээр дэлхийн тэргүүлэх, дэвшилтэт техник технологийн үзэсгэлэнг Монгол Улсад тогтмол зохион байгуулж, гадаад оронд зохион байгуулагдаж буй үйлдвэрийн тоног төхөөрөмж, бараа, бүтээгдэхүүний үзэсгэлэнд үйлдвэрлэгчдийг дэмжиж хамруулна. ➤ Хөнгөн үйлдвэрийн парк байгуулж, салбарын үйлдвэрүүдийн хамтын ажиллагааг дэмжин, кластерыг бүртгэлжүүлэн бодлогоор дэмжинэ. ➤ Хөдөө аж ахуйн биржээр арилжаалах бараа, түүхий эдийн нэр төрөл, тоо хэмжээг нэмэгдүүлж, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоно.

2.3.2 Өргөн барих хуулийн төслүүд

Монгол улсын Засгийн газар эдгээр хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийг тодорхойлон, хэрэгжүүлэхээр холбогдох хууль эрх зүйн орчныг сайжруулахаар ажиллаж байна. Хүснэгт 2.3.9, 2.3.10-т 2017 -2019 онд өргөн барихаар төлөвлөгдөж буй (УИХ-д өргөн баригдсан хуулийн төсөл орсон) хэлэлцэгдэх хуулийн төслийн ерөнхий агуулгыг харууллаа.

Хүснэгт 2.3.9 2017-2019 онд өргөн барих хуулийн төслүүд

2017 он	2018 он	2019 он
【УИХ өргөн барьсан】 - Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль - Малын генетик нөөцийн тухай хууль - Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт 【Өргөн барих】 - ХАА гаралтай бараа, бүтээгдэхүүний үнийн зохицуулалтын тухай хуулийн төсөл - Бэлчээрийн хамгааллын тухай хуулийн төсөл - Худалдааны тухай хууль - Хоршоо, нөхөрлөлийн тухай хуулийн төсөл - Ачаа тээвэрлэлтийн тухай хуулийн төсөл - ЖДҮ-ийн тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт - Тамхины хяналтын тухай хуулийн төсөл	- Тариалангийн даатгалын тухай хуулийн төсөл - ХАА хоршооны тухай хуулийн төсөл - Хүнсний тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт	- Таримал ургамлын үр, сортын тухай хуулийн төсөл - Зохицуулах үйлчлэлтэй хүнсний бүтээгдэхүүний тухай хуулийн төсөл - Баяжуулсан хүнсний бүтээгдэхүүний тухай хуулийн төсөл - ХАА үйлчилгээ нэвтрүүлэх тухай хуулийн төсөл

Хүснэгт 2.3.10 Өргөн барихаар боловсруулж буй хуулийн төсөл

Хуулийн төсөл	Агуулга
ХАА гаралтай бараа, бүтээгдэхүүний үнийн зохицуулалтын тухай хуулийн төсөл	Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн болон бэлэн бүтээгдэхүүний үнийн хэлбэлзлээс урьдчилан сэргийлэх, үнийг тогтворжуулах хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх. Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.50-р заалттай нийцэж байна.
Бэлчээрийн хамгааллын тухай хуулийн төсөл	Бэлчээрийн ашиглалтыг хамгаалан сайжруулахаар ажиллаж байгаа ба хэд хэдэн аймгуудад отрын газрын ашиглалтыг хамгаалан сайжруулах хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх. Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.37-р заалттай нийцэж байна.
Хоршооллын тухай хуулийн төсөл	Хоршооллын тухай хуулийн төсөл нь хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн удирдлагын зохицуулалт, удирдлага, үйл ажиллагааны зарчмыг сайжруулах. Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.51-р заалттай нийцэж байна.
Тариалангийн даатгалын тухай хуулийн төсөл	Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн байгалын эрсдэлийн нөлөөллийг багасгаж, даатгалын зах зээлийг өргөжүүлэх хөдөө аж ахуйн бизнес эрхлэгчдийг эрсдэлээс хамгаалах хууль эрх зүйн орчныг бэхжүүлэх. Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.48-р заалттай нийцэж байна.
ХАА хоршооны тухай хуулийн төсөл	Мал аж ахуйн төрөл, үйл ажиллагааг хуваан шийдвэрлэ, мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэхээр засгийн газраас дэмжлэг үзүүлэх, ажиллах зарчмыг тодорхой болгох хууль эрх зүйн орчныг бий болгох.
Хүнсний тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт	Ресторан хоолны газрын үнэлгээний журмыг батлах
Зохицуулах үйлчлэлтэй хүнсний бүтээгдэхүүний тухай хуулийн төсөл	Хүнсний тухай хуулийн 9-р зүйлийг “9.3-р заалт шинэ технологиор үйлдвэрлэсэн хүнсний эрсдэлийг үнэлэх журам батлах” хэрэгжүүлэх. Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.20-р заалттай Органик болон зохицуулах үйлчилгээтэй хүнсний эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх.
ХАА үйлчилгээ нэвтрүүлэх тухай хуулийн төсөл	Шинжлэх ухааны технологийг хөдөө аж ахуйн салбарт нэвтрүүлэх хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх.

2.3.3 ХАА нэмүү өртгийн сүлжээний талаарх салбарын бодлого

Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын бичиг баримт болох “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” нь эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах төрөлжсөн эдийн засгийн бүтэцтэй байх зорилт тавьсан бөгөөд үүнийг хангах арга хэмжээний хүрээнд 1) өндөр бүтээмжтэй, дэвшилтэт технологи, шинэ нэр төрлийн бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэл, үйлчилгээг дэмжин урамшуулах, 2) байгалийн нөөцийн хэмнэлттэй, хүлэмжийн хийн ялгарал болон хаягдал багатай үйлдвэрлэлийг дэмжих, 3) үр ашигтай, хэмнэлттэй байх зарчмыг эдийн засаг, нийгмийн бүх салбарт баримтлах зарчмыг тодорхойлон, хөдөө аж ахуйн салбарыг тэргүүлэн хөгжүүлэх салбар болгон тодорхойлсон.

Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 д тусгагдсан ХАА салбарын стратеги зорилтод олон улсын стандартыг нэвтрүүлэх, нийлүүлэлтийн тогтолцоог бүрдүүлэх, хөдөө аж ахуйн дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх, жижиг дунд үйлдвэр эрхлэгчдийг дэмжих асуудлууд

тавигдсан байна. Эдгээр нь урт хугацаанд төлөвлөн, шийдвэрлэх шаардлагатай томоохон асуудал билээ.

Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн хуульд заагдсан Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогод байгалийн баялаг, хөдөө аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг оновчтой ашиглах үндсэн дээр улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийг түргэхэд чиглэнэ хэмээн заагдсан. Энэхүү бодлого нь 8-10 жилийн дунд хугацааны хөгжлийн бодлого бөгөөд хөдөө аж ахуйн салбар нь бүс нутгийн хөгжилд томоохон хувь нэмэр оруулах чухал салбар юм.

ХХААХҮЯ нь дунд хугацааны бодлого болох Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого, Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого, Төрөөс аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлоготой уялдуулан, түүнчлэн Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тулгуурлан олон төрлийн хөтөлбөр, аян хэрэгжүүлж байна. 2016 оны 7 сард Засгийн солигдсоны дараа ХХААХҮЯ-нд Хөнгөн үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газар харьяалагдах болсноор үйлдвэрлэлээс борлуулалт хүртэлх үе шатны бүхий л бодлогыг цогцоор нь нэг яам хариуцах болсон. Энэ нь өнөөг хүртэлх бүхий л үе шатанд (үйлдвэрлэл, тариалалт, боловсруулалт, борлуулалт) хэрэгжиж ирсэн бодлогыг илүү үр дүнтэй уялдуулан, цогц нэгдсэн бодлого хэрэгжүүлэх орчин бүрэлдсэнийг харуулж байна. Ялангуяа хүснэгт 2.3.5-2.3.8 д харуулсанчлан дунд хугацааны төлөвлөлт нь мал аж ахуй, газар тариалан, хүнсний үйлдвэрлэл, хөнгөн үйлдвэрлэл гэсэн 4 салбарыг цогцоор нь нэгтгэсэн хэдий ч хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний байр сууринаас хөдөө аж ахуйн салбарын цаашдын бодлогыг авч хэлэлцэх нь зүйтэй.

1) Түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийг тогтолцоо бий болгох.

Өмнө дурдсан Зураг 2.3.3 нь Хөнгөн үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газар Үйлдвэржилтийн 21:100 хөтөлбөртэй уялдуулан боловсруулсан ерөнхий төсөөлөл бөгөөд “Түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн тогтолцоо” хэмээн бодлого боловсруулалтын эхний үе шатанд түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн шинэчлэл хийх асуудал хөндөгдсөн байна. Түүнчлэн “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрт (Хүснэгт 2.3.4) цаашдын асуудал болгон, түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэлтийн тогтолцоонд шинэчлэл хийх хэрэгцээ, шаардлагын талаар дурдагдсан бөгөөд үүний үндэслэл нь түүхий эдийн чанарын түвшинг барих, үнийн зохицуулалт хийхэд хүндрэл гардаг төдийгүй, мал, малын гаралтай түүхий эдийн бэлтгэл, борлуулалтын оновчтой сүлжээг бий болгох, урамшуулал олгох замаар эдийн засгийн эргэлтийг хурдасгах зорилт тавьсан байна. Энэ нь хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний эхлэл болох түүхий эдийг боловсруулалт, үйлдвэрлэлд бэлтгэн нийлүүлэх үе шатны хамгийн чухал асуудал бөгөөд энэхүү асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн тогтолцоонд түлхүү ач холбогдол өгч байгаа хэрэг юм. Ялангуяа боловсруулалт болон зах зээлийн эрэлт хэрэгцээ тогтмол өөрчлөгддөг тул түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн үе шат нь зах зээлийн мэдээлэл хүргэх зэрэг тогтолцоотой шууд уялдсан нэгдсэн механизм байхаар бодлого төлөвлөлт, хөтөлбөр хоорондын уялдаа, холбоог хангах шаардлага гарч ирнэ.

2) Салбарын төлөвлөлт, хөтөлбөрийн уялдаа

ХХААХҮЯ нь “Эрүүл аюулгүй хүнс, Эрүүл Монгол хүн” үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулж, энэхүү хөтөлбөртэй уялдуулан мал аж ахуй, газар тариалан, хүнсний үйлдвэрлэл, хөнгөн үйлдвэрлэлийн 4 салбарт тус тусын төлөвлөгөө, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Үүнд мал аж ахуйн салбарын Монгол мал үндэсний хөтөлбөр болон газар тариалангийн салбарын Атрын 3-р аян нь өнөөг хүртэл хэд хэдэн үе шаттайгаар хэрэгжиж ирсэн бөгөөд хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ дэх үйлдвэрлэлийн суурь баазыг бэхжүүлэх асуудал голлож байна.

Нөгөөтэйгүүр хүнсний үйлдвэрлэлийн салбарт хүнсний аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх, чанарын хяналт, стандартад авах арга хэмжээг тодорхойлсноос гадна “Мах, сүүний анхдугаар аян” хэрэгжүүлж мах, сүү гэсэн тодорхой чиглэлээр төлөвлөлт хийгдсэн. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарт “Үйлдвэржилтийн 21:100” хөтөлбөрөөр орон нутаг тус бүрийн онцлогт тохирсон хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжин, ноос, ноолуур, арьс ширний үйлдвэрлэлийг тэргүүлэх чиглэлээр төлөвлөж (Хүснэгт 2.3.8), үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүн тус бүрийн зорилтот зах зээл болон бусад холбогдох хөндлөн тогтолцооны төсөөллийг оруулснаараа онцлогтой.

Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлснээр эдгээр 4 салбарын асуудлыг цогцоор нь шийдэхээс гадна бүтээгдэхүүнийг хөндлөн тэнхлэг, хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бүрдүүлэх бүхий л үе шатыг босоо тэнхлэг гэж үзвэл, босоо хөндлөн векторыг хослуулан, хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний хөгжлийн чиг хандлагыг авч хэлэлцэх шаардлагатай.

1) Бүс нутгийн хөгжилтэй уялдуулах нь

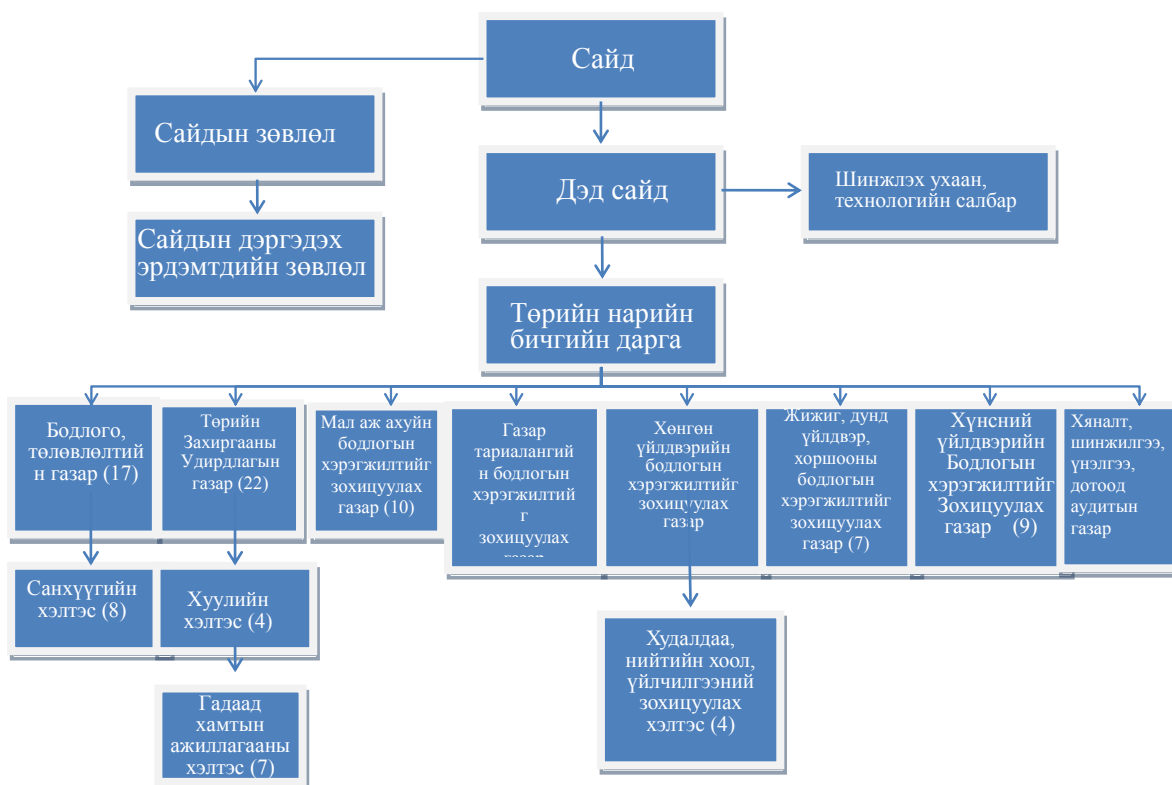
Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлэхэд хаана юу хийх бүс нутгаа тодорхой болгох хэрэгтэй бөгөөд үүнийг тэргүүлэх чиглэл, стратеги болгох хөгжүүлэхийн тулд бүс нутгийн онцлогийг сайтар авч үзэх (байгалийн нөөц, баялаг, үйлдвэрлэлийн суурь бааз, зах зээлтэй ойрхон эсэх гм) нь чухал. Үндэсний хөгжлийн газар бүс нутгийн хөгжил талаас “Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого” боловсруулахаар ажиллаж байгаа бөгөөд бүс нутгийн эдийн засгийн хөгжүүлэхэд аж үйлдвэрийн хөгжил гол тулгуур нь болно. Хөдөө аж ахуй (хөдөө аж ахуйн нөөц) болон холбогдох боловсруулах үйлдвэр нь Монгол улсын хувьд ихэнхи орон нутгийн аж үйлдвэрийн голлох салбар байдаг тул ХХААХҮЯ-ны боловсруулж буй хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний бодлого болон Үндэсний хөгжлийн газрын боловсруулж буй Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого хоорондын уялдаа ихээхэн ач холбогдолтой.

2.4 ХАА салбарын оролцогч талууд

2.4.1 Хүнс, Хөдөө аж Ахуй, Хөнгөн Үйлдвэрийн Яам

2.4.1.1 Бүтэц зохион байгуулалт

Хүнс, Хөдөө Аж Ахуй Хөнгөн Үйлдвэрийн Яам нь (Ministry of Food, Agriculture and Light Industry, цаашид ХХААХҮЯ гэх) 2016 оны 7 сарын 7-нд шинэчлэн зохион байгуулагдсан Засгийн газрын шинэ бүтцээр хуучин ХХААЯ болон Аж үйлдвэрийн яамны бүтцэд байсан Хөнгөн үйлдвэр, жижиг дунд үйлдвэрийн салбарыг нэгтгэн хариуцах болсон. Нийт 8 газартай, үүнээс Бодлого, төлөвлөлтийн газар, Захиргаа газар, Хөнгөн үйлдвэрийн газар нь доороо 4 хэлтэстэй, нийт 121 хүний бүрэлдэхүүнтэй. ХХААХҮЯ нь оёдол, арьс шир, модон эдлэл, хэвлэл, цахилгаан зэрэг хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг хариуцдаг²¹.

Зураг 2.4.1 ХХААХҮЯ-ны бүтэц

() дотор мэргэжилтэний тоо

²¹ Монгол улсын бизнес хөрөнгө оруулалтын гарын авлага 2017 (ЖАЙКА) хуудас 11

2.4.1.2 Үйл ажиллагаа

ХХААХҮЯ-ны эрхэм зорилго нь салбарын бодлогыг оновчтой тодорхойлж хэрэгжүүлэх замаар 1) түүхий эд болон нөөцийг зүй зохистой ашиглах, 2) импортыг орлох, экспортын баримжаатай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, 3) үнэ цэнийн сүлжээг хөгжүүлэх 4) үйлдвэрлэлийн орлого, бүтээмжийг өсгөн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэн салбарын эдийн засгийн өсөлтийг тогтвортой нэмэгдүүлэх, 5) хүн амыг эрүүл, аюулгүй, шим тэжээллэг хүнс, эрүүл ахуй, хэрэглээний шаардлага хангасан хувцас, хэрэгслээр хангах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд оршино.

2.4.2 Үндэсний Хөгжлийн Газар

2.4.2.1 Бүтэц зохион байгуулалт

Засгийн газрын тохируулагч агентлаг Үндэсний хөгжлийн газар (National Development Agency, цаашид ҮХГ гэх) нь 2016 оны 7 сарын 7-нд Ерөнхий сайдын шууд удирдлага дор шинээр байгуулагдсан. Мөн оны 9 сарын 28-ны Ерөнхий сайдын 2016-64 тоот тушаалаар үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлсон. Энэхүү тушаалаар ҮХГ нь Засгийн газрын тохируулагч агентлаг хэмээн Ерөнхий сайдын шууд удирдлага дор нийт 55 хүний орон тоотой. 5 хэлтэс, 3 албатай үйл ажиллагаагаа явуулж байна. 2017 оны 2 сарын 4-ний байдлаар 52 хүний бүрэлдэхүүнтэй байна.

Зураг 2.4.2 Үндэсний Хөгжлийн Газрын бүтэц, зохион байгуулалт

Эх сурвалж : ЖАЙКА, Монгол улсын хөгжлийн бодлого, улсын хөрөнгө оруулалтын суурь судалгааны тайлан, 2017

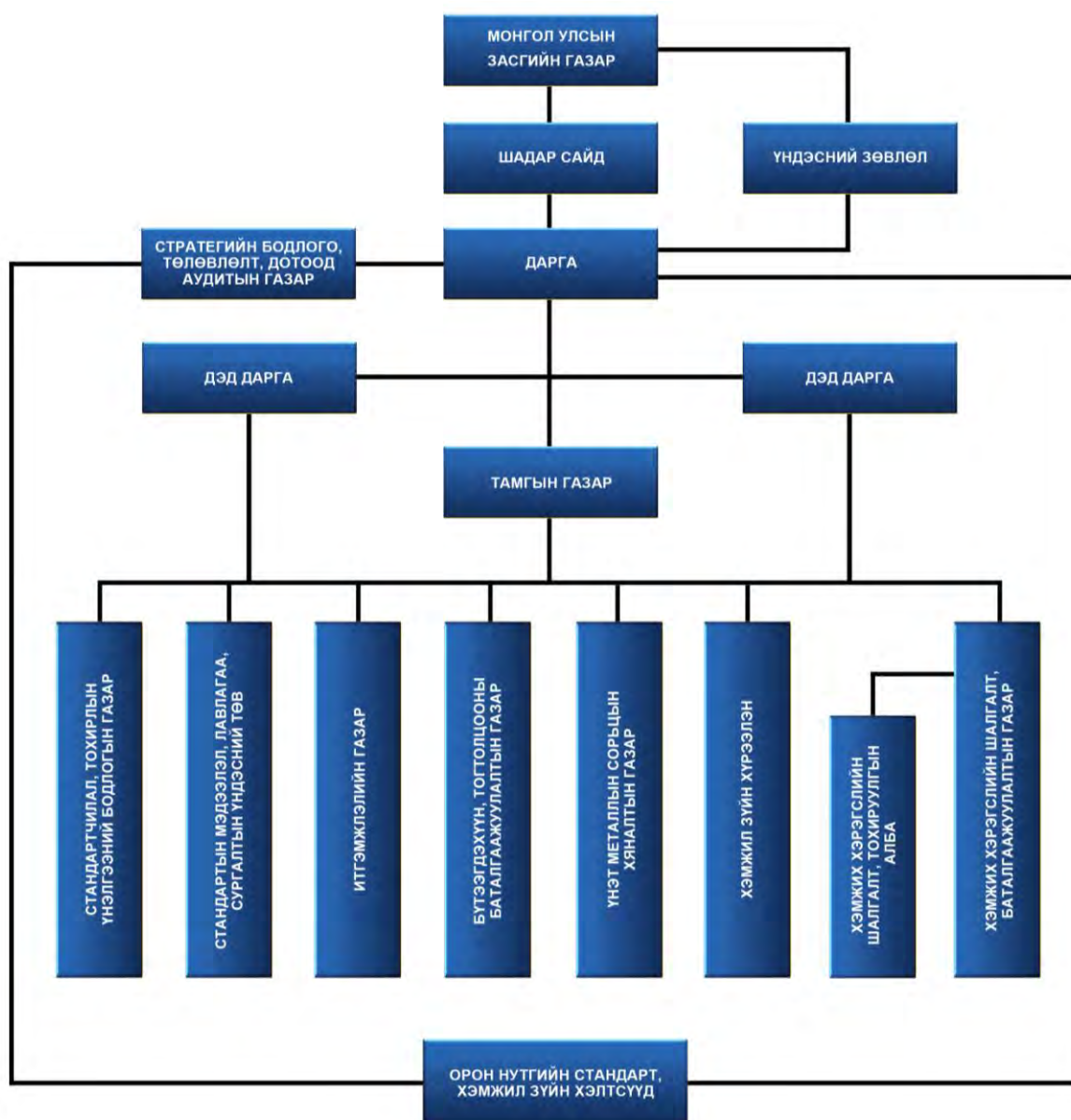
2.4.2.2 Үйл ажиллагаа

2016 оны 7 сард шинээр Үндэсний Хөгжлийн Газар байгуулагдсантай холбогдуулан Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулан, Улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр (Public Investment Program) (Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тухай хуулийн 11.4) Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг боловсруулах (мөн хуулийн 13.2, 13.5) , хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн мэдээллийн нэгдсэн санг эрхлэн хөтлөх (мөн хуулийн 22.3-5) зэрэг үүрэг хариуцлагыг үндэсний хөгжлийн асуудал хариуцсан үндэсний хөгжлийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага хариуцна хэмээн тодорхой тусгагдсан.

2.4.3 Стандарт Хэмжилзүйн Газар

Монгол улсад стандарт, хэмжилзүйн алба анх 1953 онд эхэлсэн ба одоо энэхүү үйл ажиллагааг Монгол улсын Стандарт, Хэмжилзүйн Агентлаг (Mongolian Agency for Standardization and Meteorology) хариуцаж ажилладаг. Газрын дарга нь Засгийн газраас томилогдох ба шадар сайдын шууд мэдэлд харьяалагддаг. Шийдвэр гаргах бүрэн эрх мэдэл нь MASM Council зөвлөл бөгөөд, холбогдох яам, тамгын газар, ТББ, судалгааны хүрээлэн, лаборатори болон аж үйлдвэрийн салбарын төлөөллөөс бүрдэнэ²². Стандарт, хэмжил зүйн газар нь Монгол улсын хөгжлийн стратеги, чиг хандлагад нийцүүлэн улс орон, нийгэм, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангаж, нийгмийн бүхий л үйл ажиллагааг стандартчилал, тохирлын үнэлгээ, сорьцын хяналт, техникийн зохицуулалтын бодлогоор дэмжлэг үзүүлэх эрхэм зорилготой. Байгууллагын үндсэн үүрэг нь 1) улсын хэмжлийн тогтолцооны холбогдох үүрэг хариуцлага, 2) Олон улсын шаардлагад нийцсэн тохирлын үнэлгээний байгууллагын итгэмжлэл, баталгаажуулалтын үйл ажиллагаа, 3) Удирдлагын тогтолцооны баталгаажуулалт, сорьцын баталгаа болон Монгол улсын стандарт (Mongolian National Standards, цаашид MNS гэх) олгох зэрэг болно.

²² Олон улсын стандартын байгууллага (ISO) веб хуудас (<https://www.iso.org/>) 2017 оны 4 сарын 19-ний байдлаар

Зураг 2.4.3 CX3Г-ын бүтэц, зохион байгуулалт

Эх сурвалж : CXГ -ын веб хуудас (2017 оны 4 сарын 19-ны байдлаар) тулгуурлан ЖАЙКА судалгааны баг

Дотоодын стандарт тогтооход холбогдох төрийн байгууллага, сорилын лаборатори болон аж ахуйн нэгж, байгууллагаас бүрдсэн Стандартын Үндэсний Хорооноос (National Committee for Standardization) гаргасан саналд тулгуурлан шаардлагатай нэмэлт, тодотгол хийдэг. Баталгаажуулалтын үйл ажиллагаанд хамрагдах нь шинжилгээний байгууллага (сорил, туршилт, хэмжилтийн багаж, шинжилгээ) итгэмжлэгч байгууллага (бүтээгдэхүүн үйлчилгээ, удирдлагын тогтолцоо, үйлдвэрлэл эрхлэгчид, нүүрсхүчлийн хий) буюу шинжилгээний байгууллага юм.

Одоо итгэмжлэгч 24 байгууллага байгаа бөгөөд удирдлагын баталгаа олгодог 2 байгууллага (CX3Г-ын лаборатори орсон) бараа бүтээгдэхүүний зөвшөөрөл олгодог, лабораторийн

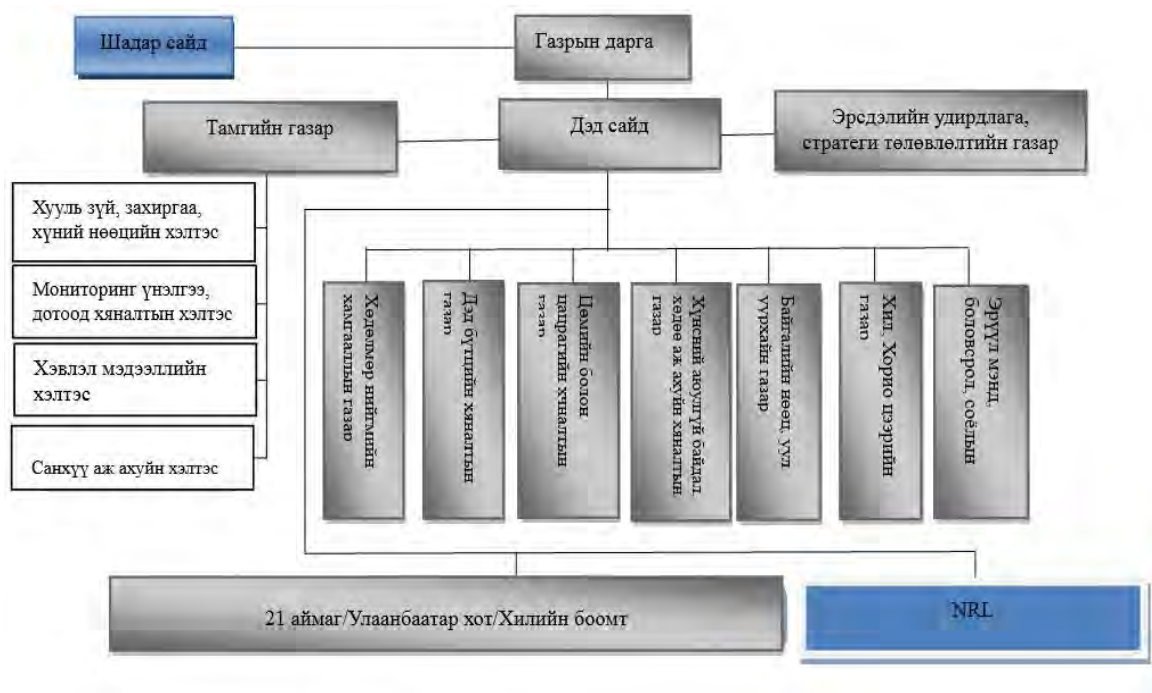
шинжилгээ хянадаг орон нутгийн стандарт хэмжилзүйн газрын 20 нэгж үйл ажиллагаа явуулж байна.

2.4.4 Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар

Стандартад нийцэж буй эсэхэд хяналт тавьж ажиллах нь Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газрын ажил үүрэг юм. Гэнэтийн болон аж ахуйн нэгжид шалгалт хийх байдлаар стандартын мөрдөлтөд хяналт тавьж ажиллах бөгөөд 21 аймаг, хотын бүх дүүргийн салбаруудад мэргэжлийн хяналтын байцаагч нар томилогдон ажиллаж байна. Аймаг, нийслэлийн мэргэжлийн хяналтын газарт ажиллаж буй байцаагч нар МХЕГ-т харьяалагдах бол сумын мэргэжлийн хяналтын байцаагчийн үүргийг сумын захиргааны ажилтан давхар гүйцэтгэнэ. Малын гаралтай бүтээгдэхүүн, хүнсний бүтээгдэхүүнд тавих хяналтыг Хүнсний аюулгүй байдал, хөдөө аж ахуйн хяналтын газар хариуцах ба зах зээлд нийлүүлэгдэж буй малын гаралтай болон хүнсний бүтээгдэхүүнээс гадна хүнсний зах, дэлгүүр, хоолны газрууд зэрэг аж ахуйн нэгжид шалгалт хийх замаар стандарт мөрдүүлэлтэд хяналт тавьж ажилладаг. Жил тутамд хүнсний бүтээгдэхүүний судалгааг хийдэг бөгөөд энэ онд 1) Сүүн бүтээгдэхүүн, 2) Хиам, 3) Сургууль цэцэрлэгийн ундны ус, 4) Байгалийн усны (Гадаргын ус) судалгааг хийхээр төлөвлөж байна. Өнгөрсөн онд 1) Эх орны үйлдвэрийн төмсөнд агуулагдаж буй химийн бордоо, 2) Сүүний афлатоксины хэмжээ, 3) Хуванцар савлагаатай ундны ус, 4) Хуурай сүүний талаарх судалгаа хийгдсэн ч судалгааны үр дүнг олон нийтэд зарлаагүй байна.

Мэргэжлийн хяналтын 551 байцаагч хөдөө аж ахуй, хүнсний бүтээгдэхүүний салбарыг хариуцаж ажилладгаас 218 нь МХЕГ-д харьяалагдаж байна. Мал эмнэлгийн салбарыг 74, малын үржлийг 17, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн болон ургамлын хорио цээрийг 30, хүнсний аюулгүй байдал, стандарт мөрдүүлэлтийг 97 ажилтан хариуцаж ажилладаг. Үлдсэн 333 ажилтан нь сумдын мэргэжлийн байцаагч нар бөгөөд 196 ажилтан мал эмнэлэг, 137 ажилтан мал үржлийг хариуцан ажиллаж байна²³

²³ 2017 оны 3 сарын 13-ны өдөр МХЕГ Хүнсний аюулгүй байдал, хөдөө аж ахуйн хяналтын газарт хийсэн уулзалт болон тус газраас олгосон 「FOOD SAFETY AND AGRICULTURE INSPECTION DEPARTMENT」 материалыг ашиглав.

Зураг 2.4.4 МХЕГ-ын бүтэц зохион байгуулалт

Эх сурвалж : МХЕГ-ын танилцуулга дээр үндэслэн ЖАЙКА- ийн судалгааны баг

2.5 Мэргэжлийн холбоод

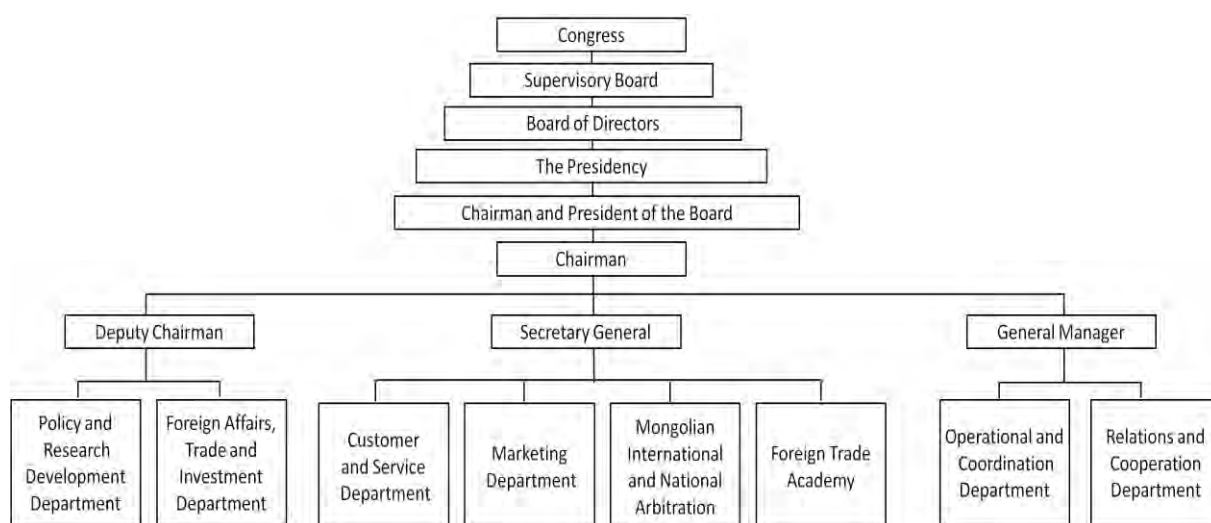
2.5.1 Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн тэнхим

Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн тэнхим (Mongolian National Chamber of Commerce, цаашид МҮХАҮТ) нь 1960 онд байгуулагдсан. Одоо гишүүн 3226 аж ахуйн нэгж, үүнээс 70% нь ЖДҮ бөгөөд хөдөө аж ахуйн холбогдолтой аж ахуйн нэгж 20% эзэлж байна. Ойролцоогоор 1200 аж ахуйн нэгж Улаанбаатар хотод үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд үлдсэн 2000 нь хөдөө орон нутагт үйл ажиллагаа явуулдаг. 21 аймаг болон гадаадын 42 улсад салбар оффистой (үүнээс 30 төлөөлөгч, 12 өргөмжит төлөөлөгчтэй). Өнөөгийн байдлаар худалдаа аж үйлдвэрийн тухай хуулийн хүрээнд доорх стратегийн зорилт тавин үйл ажиллагаа явуулж байна.

- 1) Бизнесийн орчныг сайжруулахад бизнес эрхлэгчдийн оролцоог хангах, төр хувийн хэвшлийн хэлэлцлийн тогтолцоог бүрдүүлэх
- 2) Бизнесийн холбогдолтой хууль тогтоомж, бодлогын бичиг баримтыг боловсруулах, шийдвэрлэх, хэрэгжүүлэх, сайжруулах бүх шатанд бизнес эрхлэгчдийн нийтлэг эрх ашгийг илэрхийлэн хамгаалах
- 3) Гишүүд ба бизнес эрхлэгчдэд зах зээлээ өргөжүүлэх, өрсөлдөх чадвараа нэмэгдүүлэхэд нь бүх талаар дэмжлэг үзүүлэх, урамшуулах
- 4) Бизнесийн олон талын хамтын ажиллагааг хангах, тогтвортой сүлжээг хөгжүүлэх, талуудын харилцан ашигтай түншлэлийг бэхжүүлэх
- 5) Эдийн засаг, зах зээлийн өөрчлөлтөд мэдрэмжтэй хандаж гишүүд, бизнес эрхлэгчид, түншлэгч байгууллагуудыг үнэ цэнэтэй мэдлэг, мэдээллээр хангах
- 6) Танхимын засаглал, менежментийг сайжруулах, дотоод хамтын ажиллагааг гүнзгийрүүлж, нөөцийг бэхжүүлэх

Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын үндсэн үйл ажиллагааны бүрэн эрхийн хүрээнд гарал үүслийн гэрчилгээ, эко шошго олгох, гадаад дотоодын эдийн засгийн байгууллагаа, үйлдвэр худалдааны судалгаа, бизнесийн уулзалт, үзэсгэлэн яармаг, аж ахуй нэгж бизнес эрхлэгчдэд зориулан сургалт семинар зохион байгуулах зэрэг үйл ажиллагаа явуулдаг. Өнөөгийн байдлаар 29 аж ахуй нэгжид 189 гарал үүслийн гэрчилгээг олгосноос гадна 2016 онд “Органик хүнсний тухай хууль” батлагдсантай холбогдуулан Органик хүнсний баталгаажуулалтыг олгох эрх бүхий байгууллагаа болохоор зорьж байгаа.

Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын бүтэц зохион байгуулалтын хувьд Их хурал, хяналтын зөвлөл, удирдах зөвлөл, тэргүүлэгчид, удирдах зөвлөлийн дарга бөгөөд Ерөнхийлөгч, танхимын дарга, орлогч дарга, ерөнхий нарын бичгийн дарга, ерөнхий менежер түүний доор 8 газар байна.

Зураг 2.5.1 Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын бүтэц

Эх сурвалж: Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын цахим хуудас

2.5.2 Монголын хөдөө аж ахуйн хоршоологчдын үндэсний холбоо (МХААХҮХ)

2015 оны байдлаар Монгол улсад 4,111 хамтарсан хоршоо 76,585 гишүүнтэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байна²⁴ Үүнээс 1600 орчим нь мал, хөдөө аж ахуйн чиглэлийнх бөгөөд 400 гаруй нь санхүү, үлдсэн нь байгаль орчныг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байна. Хамтарсан хоршоодыг бүс нутгаар нь ангилбал²⁵, баруун бүсэд 29.1%, хангайн бүсэд 28.2% төвийн бүсэд 19.5%, зүүн бүсэд 6.9%, Улаанбаатар хотод 19.5% нь байрлаж байна (дараах зургаас харна уу). Нийт 21 аймгаас баруун бүсийн 5 аймаг, хангайн бүсийн 6 аймагт нийт хоршоодын 60% нь төвлөрсөн байгааг харж болно.

Монголын хөдөө аж ахуйн хоршоологчдын үндэсний холбоо нь (цаашид МХААХҮХ гэх) 1967 онд Хөдөө аж ахуйн нэгдлийн холбооны дээд зөвлөл нэртэйгээр үйл ажиллагааг эхлүүлж, 1992 онд зах зээлийн системд шилжсэнээр одоогийн нэрээр шинэчлэгдэн байгуулагдсан. Зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнээр төрийн өмч хувьчлагдаж, нэгдэл хуваагдан задрах хугацаанд МХААХҮХ нь хоршоо үүсгэн байгуулагдах явцыг дэмжин ажиллаж ирсэн. 1990 оноос 2000 оны эхэн үе хүртэл эдийн засаг тогтворгүй байсан ч, зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоог ойлгож эхэлснээр холбоонд нэгдэх хоршооны тоо нэмэгдсэн. Хоршоологч нь сайн дурын үндсэн дээр МХААХҮХ-д нэгдэх ба томоохон хөдөө аж ахуйн хоршоологч нар элсэх, ирээдүй бүхий томоохон хоршоололд харьяалалтайгаар элсэх тохиолдол ихсэж байна.

МХААХҮХ нь хөдөө аж ахуйн хоршоо үүсэж, хөгжихийг дэмжих, жилд 30 гаруй удаагийн сургалтыг өөрийн гишүүдийг хамруулан явуулах, гишүүдийн эрх ашиг, саналыг төрийн

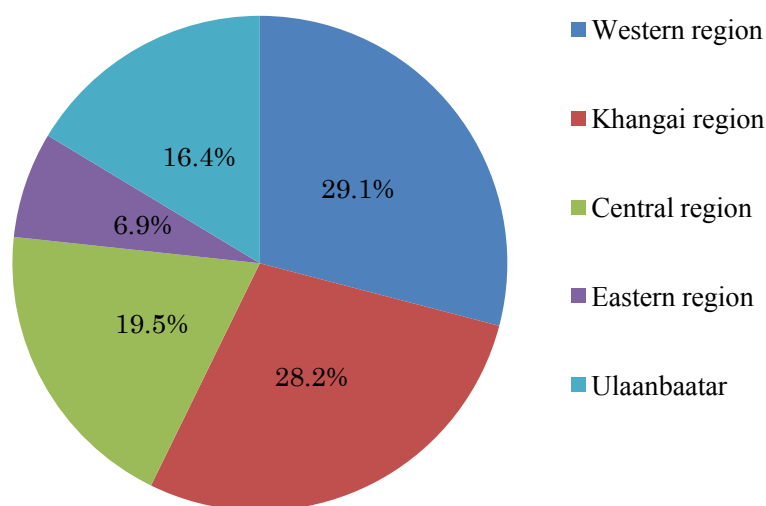
²⁴ Монгол Улсын Үндэсний Статистикийн Хорооноос гаргасан 2015 оны товхимолын 23-р бүлэг

²⁵ Өмнө дурдагдсан материалыг харна уу.

байгууллагад уламжлах, төрийн бодлогод тусгахад дэмжлэг үзүүлэх, олон улсын донор байгууллагатай харилцаа холбоо тогтоох зэрэг байнгын үйл ажиллагаатай.

Монгол улсын мал аж ахуйн салбар цаг уураас ихээхэн хамааралтай, жилийн туршид борлуулалт хийх боломж хязгаарлагдмал тул зарим хоршоод үсчин, хоолны газар ажиллуулах байдлаар мөнгөн хөрөнгөө эргэлдүүлж байна.

Амжилттай үйл ажиллагаа эрхэлж буй жишээгээр Corporate Farming буюу 15 мянгаас 100 мянган га тариалангийн талбай эзэмшдэг, хөдөө аж ахуйн компаниудыг дурдаж болох ч нөгөө талаас 5-10 га тариалангийн талбай эзэмшдэг жижиг тариаланчид орхигдож байгаа тал ажиглагдаж байна. Одоогийн байдлаар жижиг тариаланчид өөрсдийн үйлдвэрлэсэн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг томоохон компани болон лаазлан савлагч компаниудад бие даан борлуулж байна.

Зураг 2.5.2 Хоршоодын тархалт

Эх сурвалж : Монголын Статистикийн Эмхэтгэл 2015 тулгуурлан судалгааны баг

2.5.3 Хөдөө аж ахуйн салбарын бусад холбогдох байгууллагууд

Дараах хүснэгтэд хөдөө аж ахуйн салбарын холбогдох байгууллагуудын үйл ажиллагааны талаар товч дурдав.

Хүснэгт 2.5.1 Хөдөө аж ахуйн салбарын голлох байгууллагууд

Байгууллагын нэр	Үйл ажиллагаа
Мал эмнэлгийн холбоо	Тус холбоо нь 1990 онд байгуулагдсан. 2000 орчим гишүүнтэй. Холбооны тэргүүний яриагаар Монголын малын эмч нарын холбоо 1) Шүлхий, бруцеллэз зэрэг малын хүнд өвчинд тавих хяналт, 2) Эмчийн ²⁶ жороор олгогдох эмийг баталж өгөх ⁴ , зах зээлд нийлүүлэгдэх хүртэлх хорионы хугацааг чанд мөрдүүлэх 3) Мал нядалгааны газарт малын эрүүл ахуйг сахиулах гэсэн 3 үндсэн үйл ажиллагаа явуулдаг. Мөн антибиотик, гормоны бэлдмэл, вакцин хэрэглэх зааврыг малын эмч болон үйлдвэрлэгч тал аль аль нь мөрддөггүйг, дотоодын хэрэгцээний махны дийлэнх хэсэг ариун цэврийн хяналтгүйгээр хэрэглэгчид хүрч буйг дурдаж байв. Хүнсний аюулгүй, найдвартай байдал талаас нэн тэргүүнд шийдвэрлэх асуудал болоод байгаа бөгөөд цаашид ямар байдлаар шийдвэрлэх нь анхаарал татаж байна.
Монголын махны холбоо	Тус холбоо нь 1999 онд байгуулагдсан, мах боловсруулах үйлдвэр, их сургууль, мал нядалгааны газар, хяналт шинжилгээний төв зэргийг хамруулсан 70 гаруй гишүүн бүхий байгууллага юм. Үйл ажиллагааны эхэн үеийн зорилго нь экспортыг дэмжихэд чиглэж байсан ба өнөөг хүртэл монгол махны экспортыг дэмжих тал дээр засгийн газарт нөлөөлөх үүрэгтэйгээр ажиллаж ирсэн. Махны дотоодын нийлүүлэлт албан ёсны, ариун цэврийн хяналт бүхий нядалгааны газраар дамжин нийлүүлэгдэх ёстойг уриалан ажиллаж байгаа ч холбооны тооцоогоор нийт хэрэглээний махны 90% нь ариун цэврийн хяналт шинжилгээгүйгээр нийлүүлэгдэж байгаа бөгөөд тус холбооны цаашид зайлшгүй шийдвэрлэх шаардлагатай асуудал юм.
Монголын ноос ноолуурын холбоо	2011 оны 5 сард байгуулагдсан тус холбоо хувийн хэвшил, хувь хүн, жижиг дунд үйлдвэр зэрэг 395 гишүүнтэй. Монгол ноос ноолуурт хонь,тэмээ, ямаанаас гарах 3 төрлийг хамруулдаг. Тус холбооны яриагаар монгол ноос ноолуурын хэмжээ, чанар нь бүс нутгаас ихээхэн хамааралтайг дурдаж байлаа. Монгол улс баруун, хангайн, төвийн, зүүн гэсэн 4 бүсэд хуваагдах бөгөөд ноос ноолуурын хэмжээгээр хангайн бүс тэргүүлж, төвийн бүс удаалдаг бөгөөд нэхмэлд илүү тохирсон ноос ноолуурыг үйлдвэрлэдэг. Хонины ноосыг Монгол хэлнээ ноолуур хэмээн нэрлэх нь бий бөгөөд монгол нэг хониноос гарах ноосны хэмжээ хэдийгээр бага ч маш нарийн ширхэгтэй байдаг. Монголын ноос ноолуурын холбооны гишүүн байгууллагад боловсруулагдаж буй ноос ноолуур нь химийн бодис огт хэрэглэлгүйгээр боловсруулагддаг тул цаашид энэхүү давуу талаа ашиглан гадаадын зах зээлд нэвтрэх зорилттой.

²⁶ Малыг эмчийн жороор эм зарах тогтолцоо. Энэ тогтолцоогоор антибиотик, Гормоны бэлдмэл зэрэг ашиглахад анхаарах эмийн зохисгүй хэрэглээнээс сэргийлж болно.

Байгууллагын нэр	Үйл ажиллагаа
Монголын арьс ширний үйлдвэрлэгчдийн холбоо	Тус холбоо нь 1997 онд байгуулагдсан хэдий ч эхлэл нь 1911 онд тавигдсан. 1937 онд анх удаа энэ салбарт аж үйлдвэржүүлэлт явагдан, Монгол улсын голлох аж үйлдвэрийн бааз суурь болж ирсэн ч социалист нийгэм задарснаар үйл ажиллагаа уналтад орсон. 2003 оноос энэхүү салбарыг сэргээх ажлууд хэрэгжсэнээр эдүгээ 30 гаруй үйлдвэр ажиллаж байна. Нийт 838 гишүүнтэйгээс 700 гаруй нь түүхий эд нийлүүлэн хангагч (зуучлагч, хувь хүн, гэрээт байгууллага г.м), эцсийн шатны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж буй 108 компани, 30 гаруй боловсруулах үйлдвэр багтаж байна. Малын бүхий л арьс, ширийг ашигладаг ч тус тусын зориулалт нь өөр байх бөгөөд хонины арьсыг хувцас, ямааны арьсыг цүнх болон гутал, үхэр, адуу, тэмээний арьсыг гутлын ул зэрэг хатуу хэсэгт ашигладаг. Шимэгч хорхой нь арьс ширний чанарыг алдагдуулдаг ба үүнээс үүдэн арьсан эдлэлийн үнэ буурдаг тул шимэгч хорхойноос сэргийлэх арга хэмжээ авах зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд засгийн газартай хамтран улсын хэмжээнд урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах хэрэгтэй байна.
Сүүний салбарыг хөгжүүлэх үндэсний зөвлөл	2016 оны 4 сард байгуулагдсан. Энэхүү байгууллагыг 5 хүн үүсгэн байгуулж эдүгээ 10 компанид дэмжлэг үзүүлэн ажиллаж байна. НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллагатай хамтарсан “Монгол улсад ажлын байр нэмэгдүүлэх нь” төслийн хүнсний хэрэглээний мах, сүүн бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээний талаарх тайлангийн нэг хэсгийг тус холбооны тэргүүн хариуцан бичсэнээс харахад Монголын сүүний салбарт өөрсдийн сүлжээтэй, энэ салбарын өргөн мэдлэг бүхий байгууллага юм.

Эх сурвалж : Холбоотой хийсэн уулзалт ярилцлага дээр тулгуурлав

2.6 Хандивлагчдын хамтын ажиллагаа

2.6.1 НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж ахуйн Байгууллага

НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллага (Цаашид ХХААБ гэх) Монгол Улсын ЗГ хоорондын Хамтын ажиллагааны хөтөлбөрт (I) Малын чанар, эрүүл мэнд, ашиг шимийг нэмэгдүүлэх, бэлчээр, тэжээл, усны хангамжийг нэмэгдүүлэх замаар мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг тогтвортойгоор хөгжүүлэх, (II) Байгаль орчинд ээлтэй технологи, усалгааны систем, сэлгэн тариалалтын дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх замаар газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, (III) Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицож, даван туулах, удирдах зорилгоор байгалын нөөцийн тогтвортой менежментийг хөгжүүлэх, (IV) Хүнсний бүтэгдэхүүний чанар аюулгүй байдлын стандарт, маркетингийг хөгжүүлж нэмүү өртгийн сүлжээ бий болгох тэргүүн 4 чиглэлийг тусгасан.

Хүснэгт 2.6.1 ХХААБ-ын хэрэгжүүлсэн болон хэрэгжиж буй төслүүд

Хунацаа	Төслийн нэр
2014-2016	Developing aquaculture for improved fish supply in Mongolia
2014-2016	Technical Assistance under the South-South Cooperation (SSC) with the People's Republic of China in support of the National Food Security Programme (NFSP) in Mongolia-Phase II
2016-2017	Emergency assistance to support drought-cum-dzud response and resilience
2016	Emergency assistance for the control of sheep and goat pox
2015-2018	Mongolia UN-REDD National Programme
2017	Provision of Animal Feed and Health Packages and Pox Vaccination for most vulnerable households
2016-2019	Support to employment creation in Mongolia (SECiM): Piloting quality private sector work in selected livestock and vegetable value chains
2012-2016	Integrated Livestock-based Livelihoods Support Programme
2014-2017	Assistance to Mongolian Organic Agriculture
2015-2016	Improve food security through promoting Chicken farm among vulnerable group in UB* city
2016-2019	Improve food security of group of small farmers through establishing solar water harvesting system UNDP/SPPD

* UB Улаанбаатар

Хамтын ажиллагааны хөтөлбөрийн 4 дэх чиглэлийн дагуу Уул уурхайн салбараас бусад хувийн хэвшлийн салбарт ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зорилго бүхий “Монгол улсад ажлын байрыг нэмэгдүүлэх (SECiM): Хувийн хэвшлийн оролцоотойгоор мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн болон хүнсний ногооны үйлдвэрлэлийн нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлэх төсөл ” хэрэгжүүлж байна. SECiM төслийг Европын Холбоо (цаашид ЕХ гэх) санхүүжүүлж 2016-2019 онд хэрэгжинэ. SECiM төсөл 2 бүрэлдэхүүн хэсгээс тогтож буй бөгөөд эхний хэсэгт (C1) Ажлын байрны бодлогод нэмэлт өөрчлөлт оруулах, Бодлого арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх, хоёр дахь хэсэгт (C2) 1) Мах, 2) Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, 3) Ноос ноолуур (ноолуур, тэмээ, сарлаг, ноос), 4) Арьс шир, 5) Ногоо гэсэн 5 төрлийн бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох замаар ажлын байрыг нэмэгдүүлэхээр тусгасан. 5 төрлийн бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн

сүлжээгээр ажлын байр, орлогыг зохистойгоор нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, байгаль орчинд ээлтэй байх чиглэлээр ажиллаж байна.

2.6.2 Швейцарын хөгжлийн агентлаг

Швейцарын хөгжлийн агентлаг нь (i) Хөдөө аж ахуй, хүнсний аюулгүй байдал, (ii) Мэргэжил олгох сургалт, (iii) Орон нутгийн удирдлага, иргэдийн оролцоо тал дээр арвин туршлагатай бөгөөд хөдөө аж ахуй, хүнсний аюулгүй байдлын чиглэлээр хэрэгжүүлсэн төслүүд нь 2013-2017 оны хугацаанд Монгол улсад үзүүлэх тусламжийн хөтөлбөрийн санхүүжилтийн 25%-г эзэлж байна²⁷.

Мал аж ахуйн чиглэлээр тус агентлаг нь “Ногоон алт” “төсөлМалын эрүүл мэнд”-төслүүдийг хэрэгжүүлж байна. 2004 оноос хэрэгжсэн “Ногоон алт төсөл” нь бэлчээрийн тогтвортой менежментийг төлөвшүүлэх, малчдын бэлчээр ашиглах технологийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, зах зээлд нэвтрэхэд нь дэмжих замаар малчдын амьжиргааг дээшлүүлэх зорилготой. Энэхүү төслөөр бэлчээр ашиглагчдын бүлэг (Pasture User Groups), бэлчээр ашиглалтын гэрээ (Rangeland Use Agreements) байгуулахад дэмжлэг үзүүлж ирсэн. 2013-2016 онд хэрэгжсэн төслийн 4-р үе шатны хүрээнд 1) Бэлчээр ашиглагчдын бүлгийг нэмэгдүүлэх, малчдын тоог нэмэгдүүлэх, 2) Хөдөө аж ахуйн судалгаа шинжилгээний байгууллагыг дэмжих, 3) Хөдөө аж ахуйн технологийг нэвтрүүлэхэд үзүүлэх дэмжлэг (нэвтрүүлэх үйлчилгээний ажилтны ур чадварыг дээшлүүлэх, судалгаа шинжилгээний үр дүнтэй уялдуулах), 4) Сарлаг, тэмээний хөөврөөр хийсэн бүтээгдэхүүний маркетинг хийх тал дээр дэмжлэг үзүүлж ажиллаж байна. Бэлчээр ашиглагчдын бүлэг нь үйлдвэрлэгч, боловсруулагч нэгжүүдтэй нягт холбоо бүхий хоршоо болон хөгжсөнөөр ноос, мах, арьс ширний зэрэг барааны үнэ нэмэгдэж, малчдын орлого нэмэгдэж байна..

Ногоон алт төсөл болон малын эрүүл мэнд төслийг нэгтгэсэн “Ногоон Алт” болон “Малын эрүүл мэнд нэгдсэн төсөл” 2017-2020 онд хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байгаа бөгөөд 1) Бэлчээрийн тогтвортой менежмент, 2) Маркетингийг сайжруулах, 3) Малын эрүүл байдал гэсэн 3 үндсэн зорилт тавин ажиллаж байна.

Тус агентлагийн “Монгол төмс хөтөлбөр”²⁸ (2012-2015 онд хэрэгжсэн) төсөл нь Монгол улсын төмсний дотоод хэрэгцээг хангахад тодорхой хувь нэмэр оруулсан хэмээн үнэлэгдсэн. Хурдан болцтой, өндөр ургац бүхий эрлийз сортыг албан ёсоор бүртгүүлсэн, бөөний үнээр ногооны үр борлуулах дэлгүүрүүдийг нээн ажиллуулсан зэрэг төслийн үр дүнг дурдаж болно.

2016-2019 онд хэрэгжих “Хүнсний ногооны тогтвортой үйлдвэрлэл маркетингийн төсөл” хэрэгжиж эхэлсэн ба энэхүү төслөөр хүйсийн тэгш байдлыг хангасан, хүнсний ногооны

²⁷ Swiss Agency for Development and Cooperation in Mongolia: Green Gold Project Report on “Collective action in the pastoral economy of Mongolia” 2015, Ulaanbaatar, Mongolia

²⁸ Swiss Agency for Development and Cooperation in Mongolia: Summary Results of Potato Project 2015, Ulaanbaatar, Mongolia

салбарыг тогтвортой хөгжүүлэх замаар хөдөө орон нутгийн тариаланчид болон хот суурин газрын эмзэг бүлгийн амьжиргааны түвшинг нэмэгдүүлэх зорилготой. (i) Жижиг хэмжээний тариаланчдад хөдөө аж ахуйн технологи, мэдлэгийг хүртээснээр дотоодын хүнсний ногооны ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх, (ii) Зах зээлийн таатай орчныг бүрдүүлснээр жижиг хэмжээний тариаланчид болон өрх толгойлсон эмэгтэйчүүдийн орлого нэмэгдэх, (iii) Өрхийн хүнсний ногооны үйлдвэрлэлийг хөгжүүлснээр хот болон хотын захын иргэдийн хүнсний ногооны тариалалт, хэрэглээ нэмэгдэх, (iv) Хүнсний ногооны бодлого, хууль дүрэм, тогтолцоог шинэчлэх зэрэг үр дүн гарах боломжтой.

Ногоочдын маркетингийн ур чадварыг дээшлүүлэх, зах зээлийн талаарх мэдээлэл түгээх, хадгалалт, боловсруулалт, борлуулалтын шатны тээвэрлэлтэд дэмжлэг үзүүлэхээс гадна төслийн хүрээнд шинээр байгуулсан 2 ногооны фермерийн төвөөр дамжуулан ногоочдод мэдээлэл, технологийг түгээхээр ажиллаж байна²⁹.

2.6.3 Дэлхийн банк

2013-2017 онд хэрэгжих Түншлэлийн стратеги нь (Country Partnership Strategy) (i) Уул уурхайн эдийн засгийг тогтвортой, ил тодоор удирдах тал дээр Монгол улсын чадавхыг бэхжүүлэх, (ii) Хот болон хөдөөд эдийн засгийн өсөлт, ажил эрхлэлтийг дэмжих тогтвортой, олон тулгуурт суурь бий болгох, (iii) Үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, илүү сайн хүргэх, нийгмийн хамгааллын системийг сайжруулах, гамшгийн эрсдэлийн удирдлагыг боловсронгуй 2 болгох замаар эмзэг байдал, өсөн нэмэгдэж буй тэгш бус байдлын асуудлыг шийдвэрлэх гэсэн 3 үндсэн чиглэлтэй³⁰.

“Тогтвортой амьжиргаа” төсөл нь 2002 оноос хэрэгжиж эхэлсэн, 12 жилийн урт хугацааны хөтөлбөр бөгөөд амьжиргааны аюулгүй болон тогтвортой байдлыг хангах, тэгш бус байдлыг бууруулах зорилготой. Төсөл 3 үе шаттай бөгөөд (i) Бэлчээрийн менежмент, (ii) Малын даатгал зэрэг бичил санхүүгийн үйлчилгээ, (iii) Орон нутагт түшиглэсэн дэд бүтцийн хангамж, нийгмийн суурь халамж үйлчилгээг хөгжүүлэхээр ажиллаж байна. 21 аймгийн 330 сумын орон нутгийн захиргааг хамруулан дэмжлэг үзүүлж байна³¹.

Төслийн туршилтын 1-р үе шат 2002-2007 онд хэрэгжиж, орон нутагт хийгдэх хөрөнгө оруулалтад олон нийтийг оролцуулахад түлхүү анхаарсан орон нутгийн хөгжлийн сан болох “Олон нийтийн санаачилгын сан”, “Бичил санхүүгийн хөгжлийн сан” байгуулах, бэлчээрийн менежментэд чиглэсэн ажлуудыг хийж ирсэн. 1-р үе шатанд нарийвчлан туршигдсан малын индексжүүлсэн даатгалыг 2005 оны Малын индексжүүлсэн даатгал төслөөр бүх орон нутагт нэвтрүүлсэн.

²⁹ Swiss Agency for Development and Cooperation in Mongolia: Factsheet: Inclusive and sustainable vegetable production and marketing project

³⁰ World Bank, Mongolia - Country partnership strategy for the period FY2013-2017

³¹ The World Bank (2014) International Development Association Project Appraisal Document on a Proposed Credit in the Amount of SDR 16.1 Million (US\$ 24.8 Million Equivalent) to Mongolia for a Third Sustainable Livelihoods Project

2007-2013 онд хэрэгжсэн төслийн 2-р үе шатанд мал аж ахуйн эрсдэлийг урьдчилан мэдээлэх тогтолцоо, малын бэлчээрийн менежмент, гамшгаас сэргийлэх хөтөлбөр зэрэг төслийн 1-р үе шатанд хэрэгжсэн ажлуудыг бүх аймгуудад нэвтрүүлсэн. Мөн орон нутгийн хөгжлийн санг ашигласан боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын 6000 гаруй дэд төслүүд хэрэгжсэн.

Төслийн 3-р үе шатыг сангийн тогтвортой байдал болон орон нутагт нэвтрүүлэхэд чиглэсэн хууль эрх зүйн тогтолцоог бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, орон нутгийн захиргааны чадамжийг дээшлүүлэх зорилготойгоор хэрэгжүүлсэн. 2011 онд УИХ-аар нэгдсэн Төсвийн тухай хууль батлагдан, улсын төсвөөс орон нутгийн төсөвт олгохоор дахин хуваарилалт хийх хөрөнгө болох Орон нутгийн хөгжлийн сан байгуулагдан, орон нутгийн эрсдэлийн тогтвортой менежмент, бэлчээрийн хамгаалалт, орон нутгийн оролцоог дэмжих байдлаар хэрэгжсэн.

2.7 Байгаль орчин

2.7.1 Байгаль орчны холбогдох хууль, төрийн бодлого, төлөвлөгөө (Газар зохион байгуулалт, бэлчээрийн хамгаалал, усны нөөцийн менежмент)

ХАА бодлогын тухайд ХАА салбар нь бүсчилсэн хөгжилд гүйцэтгэх үүрэг роль их тул энэхүү хэсэгт Монгол улсын хөдөө аж ахуйн үндсэн суурь болох газар, бэлчээр, усны нөөцийн талаар хууль, төрийн бодлого, төлөвлөлтийн талаарх өнөөгийн байдал болон тулгамдаж буй асуудлыг цэгцэлнэ.

2.7.1.1 Газар зохион байгуулалт

1990 онд ардчилал, зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжсэн Монгол улс 1992 онд шинэ ардчилсан Үндсэн хуулийг баталж, улсын нэрээ Монгол улс болгон өөрчилсөн. Энэхүү Үндсэн хуульд мал нь ард түмний өмч бөгөөд төрийн хамгаалал дор байна, түүнчлэн газар нь төрийн өмч бөгөөд бэлчээрийн газраас бусад газрыг өмчлөх, эзэмших боломжтой талаар тусгагдсан байна.

Хүснэгт 2.7.1 Монгол улсын Үндсэн хууль (1992 он) дахь мал, газрын талаарх заалт

Заалт	Агуулга
1 бүлэг 5.5	Мал сүрэг бол үндэсний баялаг мөн бөгөөд төрийн хамгаалалтад байна.
1 бүлэг 6.2	Монгол улсын иргэдэд өмчлүүлснээр бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн өмч мөн.
1 бүлэг 6.3	Бэлчээр, нийтийн эдэлбэрийн ба улсын тусгай хэрэгцээнийхээс бусад газрыг зөвхөн Монгол Улсын иргэнд өмчлүүлж болно. Энэ нь газрын хэвлийг өмчлөхөд хамаарахгүй (товчлол) .

Энэхүү Үндсэн хуулийн заалтад тулгуурлан, 1994 онд анхны Газрын тухай хууль батлагдсан. Олон улсын донор байгууллагуудын зүгээс газар өмчлөх талаар шахалтын дор хууль баталсан хэдий ч³² бодит байдалд газар өмчлөх эрх, бэлчээрийн ашиглалтын талаар хангалттай заалт тусгагдаагүй. Тус газрын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд, өмчлөх эрх, эзэмших эрх, ашиглах эрх гэсэн 3 ухагдахууны талаар заасан байгаа ч хуульд эзэмших, ашиглах эрхийн талаар тодорхой тусгасан байна. Үүний дараагаас газар өмчлөлийн талаарх санал зөрүүтэй маргаан, хэлэлцээний эцэст буюу 2002 онд тухайн хуулийн шинэчлэл хийгдсэн хэдий ч³³, өмчлөх эрхийн талаар заалт нэмэлтээр тусгагдаагүй байна.

Газар өмчлөх эрхийн талаар газрын тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлттэй ижил 2002 онд Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль батлагдан, тус хуулинд тусгагдсан. Тус хуулинд 1) гэр бүлийн хэрэгцээний 2) аж ахуйн зориулалтаар (газар тариалан болон бусад зориулалтаар

³² Камимура Акира (2004) "Социализмын дараах Монгол улсын МАА салбарын газар зохион байгуулалт — хөгжлийн онол болон нүүдлийн МАА бодит хэрэгжилт —", "Монгол улсын хууль судлал" Нагоя их сургууль

³³ Като Хисаказү (2007) "Огцом өөрчлөгдөх Монгол улсын газрын хууль эрхзүй буюу байгаль орчны тухай хууль" 『2006 оны Монгол улсын ой мод сэргээх судалгааны тайлан』

(амины орон сууц барих гм)) иргэнд газар өмчлүүлэх боломжтой болсон. Түүнчлэн, иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар өмчлүүлэхдээ түүний байршил, зориулалтаар хамааран, нийслэл Улаанбаатар хотод 0.07 га, аймгийн төвд 0.35 га, сумын төв, тосгонд 0.5 га, нийслэлийг аймгийн төвтэй холбосон улсын чанартай авто замын дагуух газарт 0.07 га байх ба иргэнд 1 удаа үнэгүй өмчлүүлнэ. Үндсэн хууль болон газрын тухай хуульд зааснаар гадаадын иргэн болон гадаадын аж ахуйн нэгж өмчлөх боломжгүй. Гэр бүлийн хэрэгцээний газрыг 2005 оны 3 сар хүртэл үнэгүй өмчлүүлж байсан бөгөөд энэхүү бүртгэлийн хугацааг сунган, өнөөг хүртэл энэхүү үнэгүй газар өмчлөл явагдаж байгаа. 2016 оны 4 сарын 4-нд Засгийн газрын ээлжит хуралдаанаар газар өмчлөлийн талаар дараах асуудал хэлэлцэгдэн батлагдсан.

2016 онд Монгол улсын нутаг дэвсгэрт нийт 298,209 га газар өмчлүүлнэ

2016 онд Монгол улсын нутаг дэвсгэрт гэр бүлийн хэрэгцээнд нийт 298,209 га газар, аж ахуйн хэрэгцээнд 39.26 га газар өмчлүүлэхээр шийдвэрлэсэн. 298,209 га газрын 93% нь шинээр өмчлөх газар, 4.5% нь одоо өмчилж буй газар, 2.5% нь улсын чанартай авто зам дагуух газар байна. Аж ахуйн зориулалтаар өмчлөх газрын 55.1% нь төмс болон хүнсний ногоо тариалах, 6.5% нь үр тариа 38.2% нь бусад зориулалтын газар байна. Газар өмчлүүлэх тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойш буюу 2003 оны 5 сарын 1-нээс 2015 оны сүүл хүртэл нийт 446,004 иргэнд Монгол улсын нутаг дэвсгэрийн 478,405 га газар өмчлүүлсэн байна.

Эх сурвалж : Монгол цүүшин сонин 2016 оны No.14, 2 нүүр , МОНЦАМЭ

Хүснэгт 2.7.2 Газрын тухай хууль дахь тариалангийн газартай холбогдох заалт

Заалт	Агуулга
1 дүгээр зүйл Хуулийн зорилт	1.1. Энэхүү хуулийн зорилт нь газрыг иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад эзэмшүүлэх, ашиглуулах болон түүнтэй холбогдсон бусад харилцааг зохицуулахад оршино.
3 дугаар зүйл Хуулийн томьёо нэр	3.1. Энэ хуульд хэрэглэсэн дараах нэр томьёог дор дурдсан утгаар ойлгоно. 3.1.1. “газар” гэж газрын гадаргуу, түүний хөрс, ой, ус, ургамал бүхий орон зайн давхаргыг; 3.1.2. “газар өмчлөх” гэж тухайн газрыг захиран зарцуулах эрхтэйгээр хуулиар зөвшөөрөгдсөн хүрээнд өөрийн мэдэлд байлгахыг; 3.1.3. “газар эзэмших” гэж газрыг гэрээнд заасан зориулалт, нөхцөл, болзлын дагуу хуулиар зөвшөөрсөн хүрээнд өөрийн мэдэлд байлгахыг; 3.1.4. ”газар ашиглах” гэж хуулиар зөвшөөрсөн хүрээнд газар өмчлөгч, эзэмшигчтэй байгуулсан гэрээнд заасны дагуу газрын аль нэг ашигтай чанарыг гаргаж хэрэглэхийг;
6 дугаар зүйл. Газар эзэмшигч, ашиглагч	6.1. Газрыг Монгол улсын 18 насанд хүрсэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага энэ хуульд заасны дагуу эзэмшиж ашиглана. 6.2. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол дараах газрыг төрийн зохих шатны байгууллагын хяналт, зохицуулалттайгаар нийтээр ашиглана. 6.2.1. бэлчээр, бэлчээр дэх уст цэг, хужир мараа бүхий газар 6.2.2. хот, тосгон, бусад суурины нийтийн эдэлбэрийн газар 6.2.3. зам, шугам сүлжээний газар 6.2.4. ойн сан бүхий газар 6.2.1. усны сан бүхий газар 6.3. Гадаад улс, олон улсын байгууллага, гадаад улсын хуулийн этгээд, гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн тодорхой зориулалт, хугацаа, болзол, гэрээний үндсэн дээр хууль тогтоомжийн дагуу газар ашиглагч байж болно.
7 дугаар зүйл. Газрын төлбөр	7.1. Газар эзэмших, ашиглаж байгаа иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага зохих хууль тогтоомж, гэрээний дагуу газрын төлбөр төлнө.
11 дүгээр зүйл. Хөдөө аж ахуйн газар	11.1. Хөдөө аж ахуйн газарт бэлчээр, хадлан, тариалан, атаршсан газар, хөдөө аж ахуйн барилга байгууламжийн дэвсгэр, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хэрэгцээнд зориулсан бусад газар хамаарна.

28 дугаар зүйл. Газар эзэмших эрхийн гэрчилгээний төрөл	28.1. Газар эзэмших эрхийн гэрчилгээний нь доор дурдсан төрөлтэй байна. 28.1.1. Гэр бүлийн хамтын хэрэгцээний (хувийн гэр, орон сууц барих 0.07га, хүнсний ногоо зэрэг таримал ургамал тарих зориулалтаар 0.1 га-гаас илүүгүй) 28.1.1. Төрийн байгууллагын 28.1.1. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын.
30 дугаар зүйл. Газар эзэмшүүлэх хугацаа	30.1. Газрыг 15-60 жил хүртэл хугацаатайгаар эзэмшүүлж болно. Газар эзэмших гэрчилгээг нэг удаад сунгах хугацаа 40 жилээс илүүгүй байна. 30.2. Газар эзэмшигч нас барсан тохиолдолд уг иргэний хууль ёсны өв залгамжлагч эзэмших хугацаа дуустал үргэлжлүүлэн эзэмшиж болно.
52 дугаар зүйл. Бэлчээр, түүнийг зохистой ашиглах, хамгаалах	
53 дугаар зүйл. Хадлангийн талбайг зохистой ашиглах, хамгаалах	
54 дугаар зүйл. Тариалангийн талбайг зохистой ашиглах, хамгаалах	

Газар зохион байгуулалт, ашиглалтын тухайд, юуны өмнө Барилга хот байгуулалтын яам улсын газар газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулна. 2000 оноос 2020 он хүртэлх улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулагдсан байгаа хэдий ч энэхүү төлөвлөгөө 2003 онд боловсруулагдсанаас хойш тодотгол хийгдээгүй, дахин тодотгол хийн 2030 он хүртэлх газар зохион байгуулалтын чиг хандлага боловсруулагдана. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тодотголын саналд БХБЯ-ны зүгээс нийт нутаг дэвсгэрийн хэдэн хувийг хөдөө аж ахуйн зориулалтын газар хэмээн төлөвлөж, хяналт тавина. ХХААХҮЯ тэрхүү төлөвлөгөөнд тулгуурлан, тариалангийн үйлдвэрлэлийн бодлого, төлөвлөгөөгөө гарган, хэрэгжүүлэх тогтолцоо юм. Аймаг, нийслэл Улаанбаатар хотын хувьд ч улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тулгуурлан, аймаг нийслэлийн хэмжээний 12-16 жилийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулна. Мөн нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулдаг бөгөөд энэ нь жилдээ хэрэгжүүлэх зураг төслийн бичиг баримт байна.

Газар ашиглалтын тухайд үндсэндээ орон нутаг өөрсдийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тулгуурлан хуульд заагдсаны дагуу шийдвэр гаргадаг хэдий ч, томоохон хэмжээний газар ашиглалтын тухайд улс шийддэг. Тухайлбал, 30,000 га дээш бэлчээрийн газрыг тариалангийн зориулалтаар ашиглах хүсэлт ирвэл, БХБЯ-аар дамжуулан, Засгийн газраар хэлэлцэнэ. Дорнод аймагт газар тариалан эрчимтэй хөгжиж буйтай холбогдон сүүлийн жилүүдэд их хэмжээний бэлчээрийн зориулалттай газрыг тариалангийн зориулалттай болгох хүсэлт их гарсан байна.

Улсын хэмжээний газар зохион байгуулалтын нөхцөл байдлын тухайд Газрын харилцаа, геодези зураг зүйн газар (Administration of Land Affairs Geodesy and Cartography) жил бүр газрын тухай хуульд заасны дагуу аймаг, орон нутгаас ирүүлсэн тайланг нэгтгэн тухайн оны газрын нэгдмэл тайланг гаргадаг. Тус тайланг дараа оны 3 сард багтаан Засгийн газарт танилцуулна. Монгол улсын газрын нэгдмэл санг үндсэн 6 ангиллаар ангилах (1. хөдөө аж ахуйн газар; 2. хот, тосгон, бусад суурины газар; 3. зам, шугам сүлжээний газар; 4. ойн сан бүхий газар; 5. усны сан бүхий газар; 6. тусгай хэрэгцээний газар) ба хөдөө аж ахуйн газар нь нийт нутаг дэвсгэрийн ойролцоогоор 70% эзэлдэг, ихэнх нь бэлчээрийн газар юм. 2015 оны газрын нэгдмэл сангийн тайланд тусгагдсан хөдөө аж ахуйн газрын талаар дор дурдав.

Хөдөө аж ахуйн газар

Хөдөө аж ахуйн газрын нийт талбай 114.982.800 га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 73.5% хувийг эзэлж байна. Хөдөө аж ахуйн газрын 110.613.600 га буюу 96.2% нь бэлчээр, 1.717.700 га буюу 1.5% нь хадлангийн газар, 1,028,200 га буюу 0.9 %, тариалангийн газар нь 35,000 га буюу 0.3%, хөдөө аж ахуйн зориулалтын барилга байгууламж 74,400 га буюу 0.16%, хөдөө аж ахуйн зориулалтаар ашиглагдаагүй газар 1,259,700 га буюу 1.1% байна.

• Бэлчээр

Бэлчээрийн зориулалттай газар нь 2014 онтой харьцуулахад 33090 га газраар багассан байна. Энэ нь 2015 онд тариалангийн газар, зам, шугам сүлжээний газар, хот, тосгон, суурины газар зэргээр зориулалт өөрчлөгдсөнтэй холбоотой. Тухайлбал, Хэнтий аймагт 10745 га бэлчээрийн газрыг тариалангийн зориулалтын газар болгон өөрчилсөн байна. Энэ нь Засаг даргын 4 жилийн үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тариаланг дэмжих зорилт орсонтой холбоотой юм.

• Хадлангийн газар

2014 онтой харьцуулахад 90 га-аар нэмэгдсэн байна.

• Тариалангийн газар

2014 онтой харьцуулахад 15360 га-аар нэмэгдсэн байна.

Аймаг болгонд газрын алба байдаг хэдий ч Төв аймгийн тухайд шинэ олон улсын онгоцны буудал барьж байгаа болон тариалангийн газрыг тэлсэнтэй холбогдон бэлчээрийн газар багасч буй, түүнчлэн хурдны зам, төмөр зам зэрэг томоохон хэмжээний дэд бүтцийн төлөвлөлт хийгдэж буй тул газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө 2006 оноос 20 жилийн хугацаатай хийгдсэн аймгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тодотгол хийх шаардлагатай, 2017 онд багтаан шийдвэрлэх төлөвлөгөөтэй. Хөдөө аж ахуйн хөгжил сайтай Сэлэнгэ, Дархан Уул аймгийн хувьд тус бүр 3,050,000 га, 32,000 га тариалангийн газар одоогоор ашиглагдаж байгаа бөгөөд үүнийгээ дээд хязгаар болгох чиг хандлагатай.

2.7.1.2 Бэлчээр хамгаалал

“Ногоон хөгжлийн бодлого” нь 2014 оны 6 сарын 13-нд УИХ-аар батлагдсан. “Ногоон хөгжлийн бодлого” нь байгалийн нөөцийг хэмнэлттэй, үр ашигтай ашигласан, экосистемийн үйлчилгээг тэтгэсэн, хүлэмжийн хийн ялгарал болон хаягдал багатай, хүртээмжтэй эдийн засгийн өсөлтийг бий болгох замаар ядуурлыг бууруулах хөгжлийн загвар юм. Ногоон хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх дараах стратегийн 6 зорилтыг дэвшүүлэн тавьсан байна.

Стратегийн зорилт 1: Байгалийн нөөцийн хэмнэлттэй, хүлэмжийн хийн ялгарал болон хаягдал багатай үйлдвэрлэл, хэрэглээг хөгжүүлнэ.

Стратегийн зорилт 2: Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх ажлыг эрчимжүүлэн орчны бохирдол, доройтлыг бууруулж, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгална.

Стратегийн зорилт 3: Ногоон эдийн засгийг дэмжих санхүүжилт, татвар, зээл, урамшууллын оновчтой хөшүүргийг нэвтрүүлж, байгаль хамгаалал, хүний хөгжил, цэвэр технологийг дэмжих хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлнэ.

Стратегийн зорилт 4: Ногоон ажил эрхлэлтийг дэмжиж, ядуурлыг бууруулан ногоон амьдралын хэв маягийг төлөвшүүлнэ.

Стратегийн зорилт 5: Ногоон ажил эрхлэлтийг дэмжиж, ядуурлыг бууруулан ногоон амьдралын хэв маягийг төлөвшүүлнэ.

Стратегийн зорилт 6: Уур амьсгалын өөрчлөлт, бүс нутгийн байгалийн нөөц баялаг, сэргэх чадавхад нийцүүлэн хүн амын суурьшлыг төлөвлөн хөгжүүлнэ.

Энэхүү бодлогыг 2014 оноос 2020 хүртэл 1-р шат, 2021 оноос 2030 он хүртэл 2-р шат хэмээн үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ.

Ногоон хөгжлийн бодлогын хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө (Action Plan for the Green Development Policy) 2016 оны 1 сарын 11-нд УИХ-аар батлагдсан. Дээрх 6 стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх тодорхой төлөвлөгөө тусгагдсан. Хөдөө аж ахуйн салбар болон байгаль орчны удирдлагатай нягт холбогдох үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг дор дурдав.

- 1.5.3. Тариалангийн талбайг хашаажуулах, ойн зурвас байгуулах, таримлын сэлгээнд нэг ба олон наст тэжээлийн ургамлыг тариалж, сэлгээний төрөл, ээлжийн тоог нэмэгдүүлэх замаар хөрсний үржил шимийг хамгаалах. (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016 -2030)
- 1.5.4. Элэгдэл эвдрэлд орж, атаршиж хаягдсан тариалангийн талбайг нөхөн сэргээх ажлыг эрчимжүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2017- 2030)
- 2.12.1. Говийн баян бүрдийг хамгаалах, сэргээх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2017- 2025)
- 2.12.2. Бэлчээрийн менежментийн эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016- 2020)
- 2.12.3. Талхлагдсан бэлчээрийг мал бэлчээрлэхээс чөлөөлж сэлгэх, нөхөн сэргээх, тарималжуулах, тордож сайжруулах отрын тусгай хэрэгцээний бэлчээрийг бий болгох (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016- 2030)
- 2.12.4. Бэлчээрийн даац, нөхөн сэргэх чадавхад тохирсон малын тоо, бүтцийг төрөл тус бүрээр бүсчлэн тогтоож, даацад тохирсон аж ахуй эрхлэх механизмыг татварын болон эдийн засгийн хөшүүрэг ашиглан бүрдүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016- 2020)
- 2.12.6. Хот суурины ойролцоох бүс нутагт эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх газар зохион байгуулалтыг тодорхой болгож, тэдгээрийг татвар, зээлийн бодлогоор дэмжин хөгжүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016- 2030)
- 2.12.7. Авто зам, төмөр зам дагууд болон байгалийн бүс бүслүүр шилжих зааг, цөлжилтөд хүчтэй өртөж байгаа газар нутагт цөлжилтийг сааруулах ойн зурвас байгуулах, бэлчээрийг сэргээх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016- 2030)
- 2.13.1. Байгаль орчинд учруулсан хохирол, нөхөн төлбөр, нөхөн сэргээх газар, түүний зардлын талаарх нэгдсэн мэдээллийн сан бүрдүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016- 2018)
- 2.13.2. Газрын доройтолд орсон, эвдэрсэн газар нутгийг эрэмбэлэн газрыг нөхөн сэргээх ажлыг зохион байгуулах (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016 -2030)
- 2.13.3. Ашигт малтмалын төрөл, олборлох, боловсруулах технологийн онцлогийг тусгасан байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх Европын холбооны болон бусад орны стандартыг нутагшуулж мөрдүүлэх (хэрэгжүүлэх хугацаа 2016-2018)

НҮБ-ын Цөлжилттэй тэмцэх конвенцийн (United Nations Convention to Combat Desertification, цаашид “UNCCD”) тодорхойлолтыг үндэслэн тооцвол Монгол улсын бараг 90% нь хөрсний доройтол, цөлжилтөд өртөмтгий газрын ангилалд орсон байна. 2015 оны судалгаанаас харахад улсын нутаг дэвсгэрийн 76.8% хөрсний доройтол, цөлжилтөнд өртсөн байна. Цөлжилтийн шалтгаан нь уур амьсгалын өөрчлөлт голлох хэдий ч, хүний үйл ажиллагаанаас үүдсэн зүйл ихэнхи нь боловч өнөөгийн байдлаар тодорхой батлаж чадаагүй байна. Хүний үйл ажиллагааны дотор хамгийн гол шалтгаан бол бэлчээрийн даац хэтрэлт буюу бэлчээрийн зохисгүй ашиглалтын үр дүн юм³⁴.

Монгол улс 1996 онд UNCCD нэгдэн, 1996 он, 2003 онд Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулсан. Эдгээр хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хүрээнд Байгаль орчин, Аялал жуулчлалын яам (Ministry of Environment and Tourism, цаашид БОАЖЯ гэх) Цөлжилттэй

³⁴ National Action Program for Combating Desertification in Mongolia (2010-2020)

тэмцэх үндэсний зөвлөл байгуулан, төрөл бүрийн үйл ажиллагаа хэрэгжүүлж ирсэн хэдий ч төдийлөн дорвитой үр дүнд хүрээгүй тул 2010-2020 он хүртэлх Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийг (National Action Program for Combating Desertification in Mongolia 2010-2020) 2010 онд боловсруулан баталсан. Энэхүү хөтөлбөр нь эдийн засаг, нийгэм, хүн амын амьдрал ахуйд нөлөөлөх байдлаар цөлжилт нь 21-р зууны хамгийн томоохон асуудал болоод байгааг тодорхойлон, цөлжилттэй тэмцэх арга хэмжээ, зорилтыг тодорхойлсон. Үүнд хэд хэдэн үндсэн чиглэл, зорилго тодорхойлогдсоны дээр малчдын амьжиргааны талаар дараах байдлаар дурдсан байна.

Монгол улсад цөлжилтийн асуудал хүндээр нүүрлээд байна. Цөлжилт нь уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуй буюу Монгол улсын соёлын онцлогийг аюулд учруулах эрсдэлтэй. Хүн амын 40% хөдөө орон нутагт амьдардаг, хөдөө аж ахуйн зөрчилдөөн үүсэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна. Иймд цөлжилтийг албан ёсоор үндэсний аюулгүй байдлын асуудал хэмээн тэмцэнэ.

Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр нь 1) Байгууллагын чадавхыг бэхжүүлэх 2) Хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, 3) Шинжлэх ухаан, технологийн мэдлэгийн хүрээг өргөжүүлэх, 4) Сурталчилгаа, оролцоог нэмэгдүүлэх, боловсролыг дэмжих, 5) Орон нутгийн түвшинд хэрэгжүүлэх бодит арга хэмжээг дэмжих, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих гэсэн 5 тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлсон бөгөөд бэлчээр ашиглах, эзэмших талаар дараах байдлаар төлөвлөсөн байна.

Component 5: Action line 5.1.2

Орон нутгийн иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх зорилгоор газрын боломжит нөөцийн зохистой ашиглалтыг хангаж чадахуйц газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийг шинэчлэн боловсруулах

Түүнчлэн хөтөлбөрийн хэрэгжүүлэгч талуудын тухайд, ”цөлжилттэй тэмцэхэд шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, бодлого, хууль, эрх зүйн орчныг сайжруулах зорилгоор бодлого тодорхойлогч, шийдвэр гаргагчдыг үнэн зөв мэдээллээр тогтмол хангаж тэдний мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлж шийдвэр гаргахад зөв нөлөө үзүүлэх. Орон нутгийн түвшинд байгаль хамгаалал, байгалийн нөөц ашиглалтын менежментийг боловсронгуй болгох, бодит арга хэмжээг зохион байгуулах замаар цөлжилтийг сааруулна” гэсэн байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлаарх НҮБ-ын суурь конвенц 1992 онд батлагдан, 1995 оноос эхлэн жил бүр гишүүн орнуудын чуулга уулзалт (COP) болдог. Монгол улсад 2000, 2011 онд Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр (National Action Plan on Climate Change) УИХ аар батлагдсан. 2011 онд батлагдсан Үндэсний хөтөлбөр нь уур амьсгалын өөрчлөлтөд нийгэм, эдийн засгийн салбарыг нийцүүлэн хөгжүүлэх стратеги, дасан зохицох арга хэмжээг цогцоор нь тусгасан. 2011-2016 оны хэрэгжүүлэх эхний шатанд уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үндэсний чадавхыг бэхжүүлж, эрх зүйн орчин, бүтэц, зохион байгуулалт, удирдлагын тогтолцоог бүрдүүлэн, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлнэ. 2017-2021 онд уур

амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох боломжит арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хүлэмжийн хийн ялгаралтын өсөлтийг сааруулах үйл ажиллагааг тогтвортой хэрэгжүүлэх эхлэл тавигдана уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох боломжит арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хүлэмжийн хийн ялгаралтын өсөлтийг сааруулах үйл ажиллагааг тогтвортой хэрэгжүүлэх эхлэл тавигдана. Хүлэмжийн хийг бууруулах арга хэмжээний хувьд, хөдөө аж ахуйн салбарт “Бэлчээрийн мал аж ахуйн уламжлалт арга ажиллагаа боловсронгуй болж бод малын зүй бус хорогдол буурна. Ойн нөөцийн менежментийг сайжруулах, ойн нөөцийг бүрэн хамгаалалтад авах, нөхөн сэргээх, мод үржүүлэх ажлыг өргөжүүлэн хүлэмжийн хийн шингээх чадавхыг нэмэгдүүлэх” зэргээр тусгагдсан байна.

Бэлчээрийн даац хэтрэлт, цөлжилтийн асуудал хурцадмал болоод байгаа болон малчдын нүүдлийн мал маллагааны сэтгэхүйн өөрчлөлтөд (уламжлалт мал аж ахуй → суурин • хагас суурин мал аж ахуй) зохицуулалт хийх зорилгоор 2007 онд бэлчээр ашиглалтын талаарх Бэлчээрийн тухай хуулийн төсөл (Law on Pasture) боловсруулагдсан. “1-р бүлэг. Нийтлэг үндэслэл, 2-р бүлэг. Бэлчээрийн ангилал, 3-р бүлэг. Бэлчээрийг ашиглуулах, 4-р бүлэг. Хадлангийн талбай 5-р бүлэг. Бэлчээрийн удирдлага, санхүүжилт, 6-р бүлэг. Бусад зүйл гэсэн бүлгээс бүрдэнэ. 2.6.1. 2.6.2-т уламжлалт мал аж ахуй эрхлэх бэлчээрийг гэрээгээр ашиглуулах, нийтээр ашиглах тухай заалт орсон байна. 3.11-т Бэлчээрийг ашиглуулах тухай заалтад уламжлалт мал аж ахуй эрхлэх зориулалтаар бэлчээрийг малчдын бүлэгт гэрээгээр ашиглуулна (3.11.1), эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх зориулалттай бэлчээрийг эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгч иргэн, хуулийн этгээдэд гэрээгээр ашиглуулна гэсэн заалтууд орсон байна. Энэхүү хуулийн төсөлд SDC зэрэг олон улсын төсөл, хөтөлбөрөөс зөвлөмж гаргасан байна³⁵.

Энэхүү хуулийн төсөл өнөөг хүртэл 4 удаа УИХ-аар хэлэлцэгдсэн хэдий ч хараахан батлагдаагүй байна. Монгол улсын хувьд бэлчээр ашиглуулах, эзэмшүүлэх асуудал түүхэнд анхны том өөрчлөлт болох бөгөөд түүнээс гадна нутгийн онцлогоос шалтгаалан мал аж ахуйн хэлбэр өөр тул хуулиар зохицуулах асуудал хүндрэлтэй. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд малын тоо толгой эрс нэмэгдэж, бэлчээр ашиглалтад хяналт тавих хууль эрх зүйн тогтолцоо бүрдүүлэхгүй бол бэлчээрийн доройтол аюултай хэмжээнд байгааг Засгийн газрын холбогдох хүмүүс ойлгож байгаа. Өнгөрсөн оны 12 сард Бэлчээр хамгаалах тухай хууль (Pastureland Protection Law) түрүүлж батлагдсан. Бэлчээрийн тухай хууль нь 2016-2021 онд хэлэлцэгдэх хуулийн төслийн жагсаалтад байгаа тул ойрын хугацаанд батлагдах болов уу.

2.7.1.3 Усны нөөцийн менежмент

Усны тухай хууль 1995 онд батлагдан, 2002 онд нэмэлт өөрчлөлт орсон ба 2012 онд шинээр Усны тухай хууль (Law on Water of Mongolia) батлагдсан. Энэхүү хууль нь усны нөөц, түүний сав газрыг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах зорилготой. 1-р бүлэг. Нийтлэг үндэслэл, 2-р бүлэг. Усны харилцааны талаарх төрийн болон

³⁵ Green Gold Pasture Ecosystem Management Program (2009) Livelihood Study of Herders in Mongolia

бусад байгууллагын бүрэн эрх, 3-р бүлэг. Усны нөөцийг хамгаалах, усан орчинг нөхөн сэргээх, 4-р бүлэг. Ус ашиглалт, 5-р бүлэг. Усны барилга байгууламж, 6-р бүлэг. Хариуцлага хүлээлгэх гэсэн зүйлээс бүрдэнэ.

1-р бүлгийн 4-р зүйлд, Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь усны сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан, батлана. Усны нөөцийн ашиглалтын тухайд, 4-р бүлгийн 28-р зүйлд хоногт 100 шоометрээс их ус ашиглах, ашиглуулах дүгнэлтийг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, 50-100 шоометр ус болон усан орчин ашиглуулах дүгнэлтийг сав газрын захиргаа, 50 шоометр хүртэлх ус ашиглуулах, хурын ус хуримтлуулж, хөв цөөрөм байгуулах, суваг шуудуу татах дүгнэлтийг аймаг, нийслэлийн байгаль орчны алба тус тус гаргана гэж заасан байна. Түүнчлэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ус ашиглах зөвшөөрлийг 10 хүртэл жилийн хугацаагаар олгож, гэрээгээр хүлээсэн үүргээ бүрэн биелүүлж ирсэн ус ашиглагчийн эрхийг тухай бүр 5 хүртэл жилээр сунгана.

Мөн ус ашигласны төлбөр тооцох журмыг байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага боловсруулж, Засгийн газар батална. 5-р бүлгийн 32-р зүйлд услалтын систем барих, шинэчлэх, засварлах шийдвэрийг байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, сав газрын захиргааны дүгнэлт, аймаг нийслэлийн Засаг даргын саналыг үндэслэн хүнс, хөдөө аж ахуйн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага гаргана гэсэн байна.

2008 онд батлагдсан Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц хөтөлбөрийн (Millennium Development Goals-based Comprehensive National Development Strategy) хэрэгжүүлэлтийн хүрээнд, 2010 онд Ус үндэсний хөтөлбөрийг (National Water Program) УИХ-аар батлуулсан. Энэхүү хөтөлбөр нь усны нөөцийг хомсдол, бохирдлоос хамгаалах, нөөцийг зүй зохистой ашиглан улс орны хөгжлийн түлхүүр болгох, Монгол хүн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх зорилготой, эхний үе шатыг 2010-2015 он, хоёр дахь үе шатыг 2016-2021 онд хэрэгжүүлнэ. Хөтөлбөрийн хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг мөн 2010 онд баталсан. Хэрэгжүүлэлтийг 1990 онд байгуулагдсан Усны үндэсний хороо (National Water Committee) хариуцан ажиллаж байна. Усны үндэсний хороо нь өнгөрсөн он хүртэл Ерөнхий сайдын шууд харъяанд байсан ба шинэ Засгийн газрын шинэчлэлээр БОАЖЯ-ны харъяанд орсон байна.

Дээрх үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 2012 онд шинээр батлагдсан Усны тухай хуулийн 4-р бүлэгт зааснаар 2013 онд “Монгол улсын усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөө” (Integrated Water Management Plan of Mongolia) батлагдан, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг 2013 оны 11 сард УИХ-аар батлуулсан байна. Тус төлөвлөгөөнд Ус үндэсний хөтөлбөрт тусгагдсан арга хэмжээнүүд орсон ба шинжлэх ухааны үндэслэл, орон нутгийн тодорхой мэдээлэл, нөлөөллийн үнэлгээний аргачлал зэргийг оруулж өгснөөр Ус үндэсний хөтөлбөрийг улам бэхжүүлж (underpinning) өгч байгаа юм.

Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөний хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд ХАА холбогдох ус ашиглалтын зорилго хэрхэн тусгагдсан талаар дор дурдав.

Хүснэгт 2.7.3 Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөний ХАА усаар хангах

Зорилт 2 ХАА салбарыг хэрэгцээт усаар хангах			
ДД	Арга хэмжээ	Үйл ажиллагаа	хугацаа
2.1	Хөв цөөрөм, худаг гаргах, газрын усны нөөцийн хайгуул, судалгаа	2015 оныг дуустал 200 газарт, 2021 он дуустал 829 газарт хөв, цөөрөм шинээр байгуулах судалгаа хийнэ.	2014—2021
2.2	Бэлчээрийн даац, ашиглалт, цөлжилтийн байдлыг харгалзан худаг гаргах, хөв, цөөрөм шинээр байгуулах, сэргээн засварлах	2014-2015 онд 1200 худаг, 2016-2021 онд 6050 худаг шинээр гаргаж засварлах 2014-2015 онд 14, 2016-2021 онд 125 хөв цөөрөм байгуулна	2014—2021
2.3	Уст цэгийн ашиглалт, засвар үйлчилгээг сайжруулах	Малчдын бүлгийг дэмжин ажиллаж 2015 он дуустал 150 бүлэг, 2016-2021 онд 900 бүлэг байгуулна.	2014—2021
2.4	Эрчимжсэн фермерийн аж ахуйн ус хангамжийг сайжруулахад дэмжлэг үзүүлэх	Улаанбаатар, Дархан, Эрдэнэт хот орчмын фермерийн аж ахуйнууд байгуулна.	2014—2021
2.5	Усалгаатай тариалан, хадлангийн талбайн усны эх үүсвэрийн хайгуул, судалгаа хийх	Усалтын систем шинээр байгуулах, сэргээн засварлах газрын хайгуул, судалгаа хийнэ.	2014—2021
2.6	Усжуулалтын зориулалтаар боомт, усан сан байгуулах, сэргээн засварлах	2015 оны түвшинд 22 мянган га.д 6291 мянган м3 /жилд, 2021 оны түвшинд 32 мянган га талбайд 9,193.5 мянган м3/жилд усалгаа хийх хүчин чадал бүхий усан сангуудыг шинээр болон шинэчлэн засварлана.	2014—2021
2.7	Усалтын системийн толгойн барилга, гол сувгууд болон усалтын системийг шинээр байгуулах, шинэчлэх	2015 оны эцэст 1400 га, 2021 оны түвшинд 10600 га аар сэргээн засварлах усалтын системийн талбайг 2015 оны эцэст 7100 га, 2021 оны түвшинд 22500 га-аар тус тус нэмэгдүүлнэ.	2014—2021
2.8	Усалтын системийн ашиглалтын менежментийг сайжруулах	2021 оны түвшинд 50 бүлэг байгуулна.	2014—2021
2.9	Усалгаатай тариалангийн агротехнологийг сайжруулах, усыг хэмнэлттэй зарцуулах технологи нэвтрүүлэх	Усалгаатай тариалангийн агротехнологийг сайжруулж, дуслын болон бороожуулах усалгааны шинэ технологиуд нэвтрүүлнэ. Монгол орны нөхцөлд тохирсон, ган зудад тэсвэртэй шилмэл сортын ургамлуудын тариалалтыг нэмэгдүүлнэ. Усалгааг хөрс хамгаалах технологитой хослуулан ашиглахыг дэмжинэ.	2014—2021

2.7.2 Хүрээлэн буй орчны асуудал

2.7.2.1 Монгол улсын байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын тогтолцоо

Монгол улсын байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын тухай хууль тогтоомж, стандартын талаар дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 2.7.4 Монгол улсын байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын холбогдох хууль дүрэм, стандарт

Салбар	Хууль дүрэм, стандартын нэр	Батлагдсан он
Ерөнхий	Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (Law on Environmental Protection)	1995он 2005/2006/2008/2010 он. нийт 12удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон
Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний хууль (Law on Environmental Impact Assessment)	1998 2001, 2006. 2012 онд нэмэлт өөрчлөлт орсон
	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх аргачилсан заавар	2010 он
	Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, Орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөр боловсруулах заавар ба нөхөн сэргээлт хийх журам, аргачлал	2006 он
	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээний аргачлал	2000 он
Агаар	Агаарын тухай хууль (Law on Air)	1995, 2010он, 2012 он нэмэлт өөрчлөлт орсон
Ус	Усны тухай хууль (Law on Water)	1995, 2004, 2012 он нэмэлт өөрчлөлт орсон
Тусгай хамгаалалттай газар	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хууль (Law on Special Protected Areas)	1994 он 1997/2002/2003/ 2004/2006/2008 он нийт 7 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон
Экологи	Байгалийн ургамлын тухай хууль (Law on Natural Plants)	1995 он 1997/2002/2010 нэмэлт өөрчлөлт орсон
	Ойн тухай хууль (Law on Forests)	1995, 2012 онд нэмэлт өөрчлөлт орсон
Хөрс	Газрын тухай хууль (Law on Land)	(1994 он) 2002/2003/2004/ 2005/2006/2009/ 2010он нийт 10 удаа өөрчлөлт орсон
	Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль (Law on Land Privatization)	2002 он 2005/2008/2011 он нэмэлт өөрчлөлт орсон
Хог хаягдал	Хог хаягдлын тухай хууль (Law on Solid Waste)	2003, 2012 онд нэмэлт өөрчлөлт хийсэн
Бусад	Химийн хорт бодисоос хамгаалах тухай хууль (Law on Protection from Toxic Chemicals)	1995 он

Салбар	Хууль, дүрэм, стандартын нэр	Батлагдсан он
Стандарт	MNS 0017-0-0-06: Байгаль орчныг хамгаалах стандартын систем Environmental protection standard system.	2000 он
	MNS 0017-5-1-13: Эвдэрсэн газрын сэргээн сайжруулалт. Нэр томъёо , тодорхойлолт Rehabilitation of destroyed lands. Terminology and determination	1979 он
	MNS 0017-5-1-18: Нөхөн сэргээлт. Эвдэрсэн газрын ангилал Rehabilitation. Classification of disturbed lands	1993 он
	MNS 0017-5-1-19: Эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээхэд тавигдах ерөнхий шаардлага General requirements for rehabilitation of disturbed lands	1983 он
	MNS 3473: Байгаль хамгаалал, Газар, Газар эдэлбэр. Газар ашиглалтын нэр томъёо Environment. Land. Land use. Terminology and determination	1992 он
	MNS 4191: Байгаль орчныг хамгаалах стандартын систем. Монгол орны уур амьсгалын ерөнхий үзүүлэлт. Environmental protection standard system. Climate of Mongolia. Main parameters	1983 он
	MNS (ISO) 4226: Агаарын чанар. Ерөнхий ухагдахуун. Хэмжих нэгж Air quality. General subject and general requirements	1993 он
	MNS 4585: Агаарын чанар. Техникийн ерөнхий ухагдахуун Air quality parameters. General requirements	1998, 2005, 2007 онд нэмэлт өөрчлөлт орсон
	MNS 17-2-0-07: Агаар. Агаар бохирдуулах хаягдал. Ангилал Environmental protection. Air emissions. Classification.	1979 он
	MNS: 0017-2-3-16: Агаарын бохирдуулах бодисыг тодорхойлох аргад тавих шаардлага. Air. Rules of air quality monitoring of city and settlements	1998 он
	MNS 4586: Усны орчны чанарын үзүүлэлт. Ерөнхий шаардлага. Indicator of water environment quality. General requirements	1998 он
	MNS (ISO) 4867: Усны чанар. Дээж авах. Water quality. Sampling third part. Recommendation for storage and protection	1999 он
	MNS 3342: Байгаль орчны хамгаалал, Усан мандал, Газар доорх усыг бохирдлоос хамгаалах ерөнхий шаардлага General requirements for protection of groundwater	1982 он
	MNS0 900: Ундны ус. Эрүүл ахуйн шаардлага, чанар, аюулгүй байдлын үнэлгээ Drinking water. Hygienic requirements and quality control	1992 он 2005 онд нэмэлт өөрчлөлт орсон
	MNS 4943: Усны чанар. Бохир ус Water quality. Effluent standard.	2000 он
	MNS 3297: Хөрс. Хот суурин газрын хөрсний ариун цэврийн үнэлгээний үзүүлэлтийн норм хэмжээ Soil. Volume of hygienic parameters of soil of city and settlements	1991 он
	MNS 4917: Байгаль орчин Газар шорооны ажлын үед үржил шимт хөрсийг хуулалт. Техникийн шаардлага. Environment. Requirements for determination of the fertile soil layer standard disposal while performing earth-moving activities	2000 он
	MNS 5850: Хөрсний чанар. Хөрс бохирдуулагч бодис, элементүүдийн зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ Soil quality. Soil pollutants elements and substances	2008 он

Салбар	Хууль, дүрэм, стандартын нэр	Батлагдсан он
Стандарт	MNS 4990: Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуй, Ажлын байрны орчин. Эрүүл ахуйн шаардлага. Workplace atmospheres. Hygienic requirement.	2000 он
	MNS 5803: Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуй. Ажлын байрны агаар дахь хар тугалгын агууламж, ажлын байранд тавигдах шаардлага. Occupational safety and health. General requirements for lead content in workplace air and the workplace.	2007 он

Эх сурвалж : ЖАЙКА судалгааны баг

Монгол улсын байгаль орчныг хамгаалахад хяналт тавих гол хууль болох Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль 1995 онд батлагдаж, нийт 12 удаа нэмэлт өөрчлөлт оруулсан. Уг Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний (Environmental Impact Assessment : EIA) тухай товч заасан байдаг. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай дэлгэрэнгүйг 1998 онд баталж, 2012 онд 5 сард нэмэлт өөрчлөлт оруулсан Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын тухай хуульд (Mongolian Law on Environmental Impact Assessment, цаашид БОНБҮ хууль гэх) заасан байдаг.

2012 оны 5 сард оруулсан БОНБҮ хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр байгаль орчны стратеги үнэлгээ (Strategic Environmental Assessment:SEA), байгаль орчны төлөв байдлын үнэлгээ, хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ гэсэн ойлголтыг шинээр оруулсан. Байгаль орчны стратеги үнэлгээ хийх эрх бүхий байгууллагын боловсруулсан тайланг мэргэжлийн комисс хэлэлцсэний дараа байгаль орчны асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын байгууллага Засгийн газарт танилцуулна.

Монгол улсын байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ (БОНБЕҮ) болон байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын дэлгэрэнгүй үнэлгээ (Detailed Environment Impact Assessment : DEIA) гэсэн 2 шаттай хэрэгжүүлэхээр заасан байдаг. Хөгжлийн төслүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг дараах байдлаар хэрэгжүүлэхээр хуулинд заагдсан байдаг. Ерөнхий үнэлгээгээр тогтоосон стандартын дагуу 1) санал болгож буй техник, технологи, хэрэгжүүлэх арга, үйл ажиллагаа байгаль орчинд халтай, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгагдаагүй, төрийн бодлого ба стратеги үнэлгээний дүн, холбогдох хууль тогтоомжид нийцээгүй төслийг татгалзах эсвэл буцаах, 2) БОНБНҮ-г хийлгүйгээр тодорхой нөхцөл, болзолтойгоор төслийг хэрэгжүүлэх 3) БОНБНҮ-г хийх гэсэн гурван ангилалд үнэлгээний дүгнэлтийг гарах буюу БОНБНҮ хийх шаардлагатай тохиолдолд нарийвчилсан үнэлгээг хийнэ. БОНБНҮ хийх шаардлагатай төсөл нь “Төслийг хэрэгжүүлэхэд хүн амын эрүүл мэнд, байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл ихтэй, эсвэл нөлөөллийг урьдчилан тогтоох боломжгүй, нарийвчилсан судалгаа шаардлагатай, байгалийн баялгийг их хэмжээгээр нь ашиглах тохиолдолд” гэж заасан байгаа. Энэхүү нарийвчилсан үнэлгээг БОАЖЯ наас тогтоосон эрх бүхий байгууллага гүйцэтгэнэ. Нэмэлт өөрчлөлт оруулсан Байгаль орчны нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн товч агуулгыг дараах хүснэгтэд үзүүлэв. Оршин суугчдыг нүүлгэн шилжүүлэх, газар чөлөөлөх тухай онцлон заасан хуулийн заалт одоогоор тусгагдаагүй байна.

Хүснэгт 2.7.5 Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн агуулга

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ (4-р зүйл)	1. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ нь дараах үнэлгээнээс бүрдэнэ. Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ (SEA) Байгаль орчны төлөв байдлын үнэлгээ Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ (EIA) Хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ 2. Байгаль орчны стратеги үнэлгээ, хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ, БОНБУ хуульд заасан үнэлгээний үр дүн, тайланд дүгнэлт өгөх үүрэг бүхий мэргэжлийн зөвлөлийг БОАЖЯ ны дэргэд байгуулна. Мэргэжлийн зөвлөлийг БОАЖЯны шийдвэрээр томилно.
Байгаль орчны төлөв байдлын үнэлгээ, хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээ (6-р зүйл)	1. Төсөл хэрэгжүүлэгч нь Байгаль орчны төлөв байдлын үнэлгээг хийлгэж, болзошгүй нөлөөллийг судалсан байна. 2. Төлөв байдлын үнэлгээг төсөл хэрэгжүүлэгч нь эрх бүхий мэргэжлийн байгууллага болон судалгаа, шинжилгээний байгууллагын оролцоотойгоор хийгэх бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд БОАЖЯ-д хандан чиглэл гаргуулна. 3. БОАЖЯ нь тодорхой бүс нутаг, сав газарт иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагаас хэрэгжүүлж байгаа төсөлд эрх бүхий мэргэжлийн байгууллагын оролцоотойгоор хуримтлагдсан нөлөөллийн үнэлгээг хийнэ. 4. Шаардлагатай тохиолдолд байгаль орчны асуудал хариуцсан Засгийн газрын гишүүн үнэлгээ хийхэд мэргэжлийн баг томилж болно. 5. Хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээний ажилд шаардагдах зардлыг нөлөөллийн цар хүрээг харгалзан төсөл хэрэгжүүлэгчээс гаргуулна. 6. Эрх бүхий мэргэжлийн байгууллага нь боловсруулсан байгаль орчны төлөв байдлын үнэлгээ болон хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээний тайланг БОАЖЯ ны дэргэдэх үнэлгээний асуудал эрхэлсэн мэргэжлийн зөвлөлд хүргүүлж хянуулна.
БОНУ ний тайлангийн агуулга (7р зүйл)	1. Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ нь байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ (БОНБЕУ) болон байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээнээс ((БОНБНУ) бүрдэнэ. 2. БОНБЕУг байгалийн нөөцийг ашиглах, газрын тод болон ашигт малтмал хайх, ашиглах, аж ахуйн зориулалтаар газар эзэмших, ашиглах эрх авах болон төсөл хэрэгжүүлэхээс өмнө хийнэ. 3. Төсөл хэрэгжүүлэгч нь БОНБЕУ ний бичиг баримтыг энэ хуулийн хавсралтад заасан ангиллын дагуу БОАЖЯ болон аймаг, нийслэлд хүргүүлнэ. Төслийн товч танилцуулга, техник, эдийн засгийн үндэслэл, зураг төсөл, төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн байгаль орчны өнөөгийн төлөв байдлын тодорхойлолт, тухайн сум, дүүргийн Засаг даргын санал болон холбогдох бусад бичиг баримтыг бүрдүүлэн хүргүүлнэ. 1. БОНБЕУ үнэлгээний шинжээч ажлын 14 хоногт багтаан хийж дараах дүгнэлт гаргана. (Гэвч шаардлагатай тохиолдолд ерөнхий шинжээчийн шийдвэрээр 14 хоногийн хугацаагаар нэг удаа сунгаж болно) 2. (Техник, технологи, үйл ажиллагаа нь байгаль орчинд халтай, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгагдаагүй, стратегийн үнэлгээний дүгнэлт болон холбогдох хууль тогтоомжид нийцээгүй төслийг хэрэгжүүлэхээс татгалзах, эсвэл буцаах. 3. БОНБНУ-г хийлгүйгээр тодорхой нөхцөл, болзолтойгоор хэрэгжүүлэх боломжтой гэж үзэх 4. БОНБНУ-г хийх

БОНБНҮ (8 р зүйл)	- БОНБЕҮ-ээр нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээний ажлын зорилт, чиглэл, хамрах хүрээ, хугацааг тодорхой заана. - БОНБНҮ-г эрх авсан дотоодын аж ахуйн нэгж гүйцэтгэнэ. - Дээрх зүйлд заасан эрх бүхий аж ахуйн нэгж нь байгаль орны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээний үр дүнгээр тайлан бэлтгэж, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулна. - БОНБНҮ-ний тайланд дараах асуудлыг тусгана. - төсөл хэрэгжих орчны байгаль орчны төлөв байдал, стандарт - төслийн болзошгүй болон гол сөрөг нөлөөлөл, тэдгээрийн эрчим, тархалт, үр дагаврыг тогтоосон тооцоо, судалгааны үр дүн - төслийн болзошгүй болон гол сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах арга хэмжээний зөвлөмж - төслийн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл үүсгэж болзошгүй бохирдлыг бууруулахад орлуулах төсөл, технологи, байгаль орчины ээлтэй техник, технологийг ашиглах зөвлөмж - хүний эрүүл мэнд, байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн эрсдлийн үнэлгээ - байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөний зорилт, хамрах хүрээ, шалгуур үзүүлэлтүүд - төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн захиргаа, төслийн нөлөөлөлд өртөх нутгийн иргэдийн нийтийн хурлын санал, тэмдэглэл - төсөл хэрэгжих газрын түүх соёлын үнэт зүйлс, төслийн онцлогтой уялдсан бусад асуудал - БОНБНҮ-ний тайланд төсөл хэрэгжүүлэгчээс албан ёсоор санал авна. - БОНБНҮ-г хийлгэх зардлыг төсөл хэрэгжүүлэгч хариуцна. - БОНБНҮ-г хийсэн аж ахуйн нэгж нь мэргэжлийн судалгааны ажлын дүнг эх хувиар нь хадгална. БОНБНҮ-г дөрвөн хувь бэлтгэж, БОАЖЯ, төсөл хэрэгжүүлэгч болон төсөл хэрэгжих сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газарт тус бүр нэг хувийг өгч, нэг хувийг өөртөө үлдээнэ.
Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө (9р зүйл)	- Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө нь БОНБНҮ-ний салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг байна. - БОНБНҮ-г хийсэн байгууллага байгаль орчныг хамгаалах, зүй зохистой ашиглах нөхөн сэргээх, стратегийн үнэлгээний зөвлөмжийн хэрэгжилтийг хангах улмаар БОНБНҮ-гээр тогтоосон сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах, урьдчилан сэргийлэх, төсөл хэрэгжих орчинд бий болж болзошгүй сөрөг үр дагаврыг хянах, илрүүлэх зорилгоор байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулна. - БОАЖЯ тухайн төслийн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг баталж, хэрэгжүүлэх зөвшөөрөл олгоно. - Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө нь байгаль орны төлөвлөгөө, орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөрөөс бүрдэнэ. - Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөнд байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээгээр тогтоосон сөрөг нөлөөллийг багасгах, арилгах арга хэмжээ, дүйцүүлэн хамгаалал хийх, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх хугацаа, шаардагдах хөрөнгө зардлыг тусгасан байна. - Орчны хяналт-шинжилгээний хөтөлбөрт төслийн үйл ажиллагааны улмаас байгаль орчны төлөв байдалд үзүүлж байгаа өөрчлөлтийг хянах, шинжилгээ хийх, үр дүнг тайлагнах, түүнийг хэрэгжүүлэх арга хэлбэр, шаардагдах хөрөнгө, зардал, хугацааг тодорхойлон тусгана.

БОНБНҮний шинжилгээ (10р зүйл)	7. БОНБНҮ хийсэн эрх бүхий аж ахуйн нэгж нь ерөнхий үнэлгээнд заасан хугацаанд үнэлгээний ажлын тайланг холбогдох бусад бичиг баримтын хамт ерөнхий үнэлгээ хийсэн байгууллагад хүргүүлнэ. 8. БОНБНҮ- ний тайланг хүлээн авсан шинжээч ажлын 18 өдөрт багтаан үнэлгээний шинжилгээ хийж дүгнэлт гаргах бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын ерөнхий шинжээч уг тайланд үнэлгээний шинжилгээ хийх шинжээчдийн баг томилно. 9. Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээний тайлан, түүнд үнэлгээний шинжилгээ хийсэн шинжээчийн болон мэргэжлийн зөвлөлийн дүгнэлт, энэ хуулийн 18.4-т заасан саналыг үндэслэн төслийг хэрэгжүүлэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэнэ. 10. Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээний тайланг төсөл хэрэгжүүлэгч, үнэлгээ хийсэн мэргэжлийн байгууллага хамтран төслийн нөлөөлөлд өртөх орон нутгийн оршин суугчдад танилцуулах ажлыг зохион байгуулна.
---	---

Эх сурвалж : ЖАЙКА, Улаанбаатар хотын нийтийн тээврийн төсөл хэрэгжүүлэх судалгааны тайлан

2.7.2.2 Байгаль орчны төлөв байдал

(1) Уур амьсгал

Монгол улс нийтдээ бараг ижил уур амьсгалтай, эх газрын хүйтэн сэрүүн, эрс тэс тал нутгийн уур амьсгалтай. Хуурай бөгөөд зуны богино улиралтайгаараа онцлог (6-8 сар), хүйтэн урт өвлийн улирал (11-4 сар) , эрс тэс өөрчлөгдөх хавар, намрын улиралтай.

Жилийн дундаж агаарын хэм ойролцоогоор 0°C байдаг. Гэхдээ хамгийн өндөр агаарын хэм 35 °C, хамгийн бага агаарын хэм -34°C хэмээн хоорондын ялгаа эрс тэс. Дэлхийн цаг уурын байгууллагын мэдээллийн Монгол улсын 30 жилийн (1971-2001 он) агаарын дундаж хэмийг харахад хамгийн өндөр дундажтай нь 7 дугаар сар, түүний дараа 6 дугаар сар байна. Хамгийн бага агаарын хэмийн дундажтай нь 1 дүгээр сар, түүний дараа 12 дугаар сар байна. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд дэлхийн дулаарлын нөлөө гэж хэлж болох уур амьсгалын өөрчлөлт ажиглагдаж байна. 2014 оны мэдээллээс харахад жилийн агаарын хэм олон жилийн дундажтай харьцуулахад говийн болон хангайн нутгуудаар 1.3~3.6°C, бусад нутгаар 0.3~1.5°C хэмээр өндөр байсан байна. Жилийн туршид харахад 2 дугаар сарын олон жилийн дунджаас 2.4°C орчим агаарын хэм буурсан, нөгөөтэйгүүр 1, 3, 4, 10 дугаар саруудын агаарын хэм олон жилийн дунджаас 2.5~3.9°C орчим нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

(2) Хур тунадас

Улаанбаатар хотын хур тунадасны дундаж хэмжээ ойролцоогоор 270 мм байна. 8 дугаар сард 76.3 мм буюу хамгийн өндөр, түүний дараа 7 дугаар сар 65.7 мм байна. Үүнтэй харьцуулахад, 12, 1, 2 дугаар саруудын хур тунадасны дундаж хэмжээ 2~3 мм орчим буюу маш бага байна. Хур тунадасны ойролцоогоор 70~90% нь ууршиж, үлдсэн нь газрын гүний болон гадаргын усанд шингэдэг.³⁶

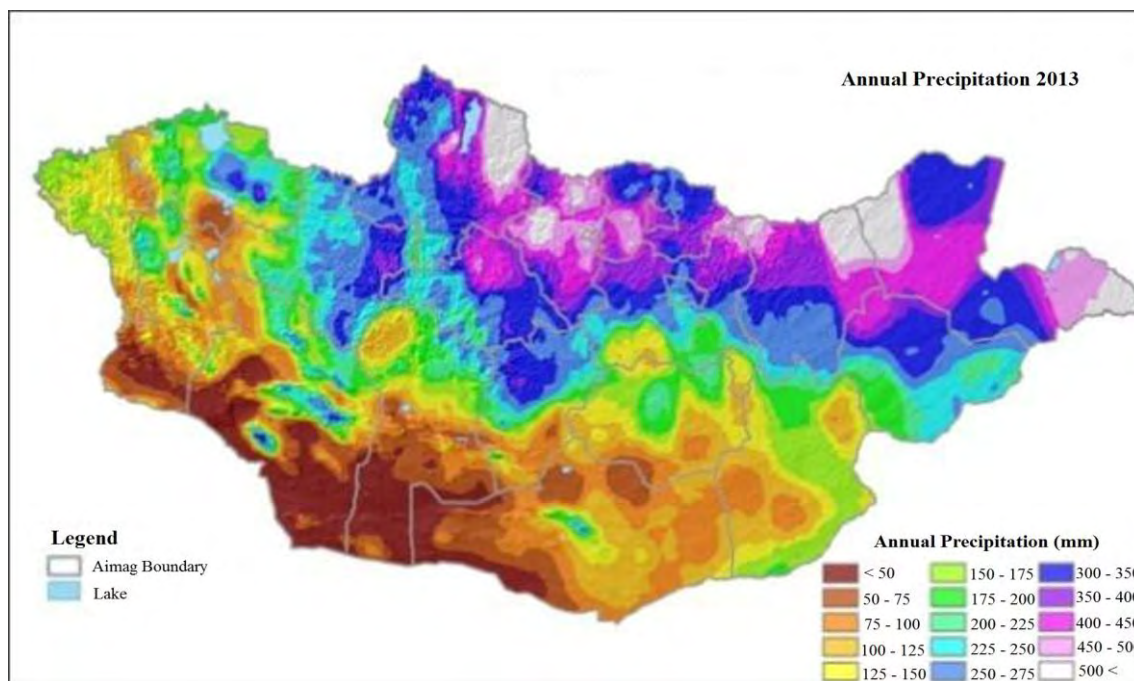
Хур тунадасны хэмжээ нь өвс ургамлын өсөлтөд шууд нөлөөлдөг буюу жил бүр энэхүү хэмжээ өөрчлөгдөж буй бөгөөд "Нүүдлийн мал аж ахуйн нөхцөл "малын тэжээлийн дарамт (grazing pressure) " гэхээс илүү хур тунадасны хэмжээнээс ихээхэн шалтгаалдаг", малчдын хувьд орон зайн хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлтөд зохицон, тухайн жилийн өвс ургамал сайн ургасан бэлчээрийг сонгох явдал туйлын чухал³⁷. Ялангуяа мөнхийн цэвдэг ихтэй нутагт өвс ургамлын өсөлтөд өмнөх жилийн намрын хур тунадасны хэмжээ ихээхэн нөлөөлдөг байна³⁸.

Өвс ургамлын ургалтад хур тунадасны хэмжээ, нарны тусгал, агаарын хэм гэсэн 3 үндсэн зүйл шаардлагатай хэдий ч Монгол улсын хувьд эдгээр 3 зүйл бүрэлдэх хугацаа богино, өвсний угах хугацаа 5 сарын дундаас 8 сарын дунд үе хүртэлх 3 сарын Иймэрхүү байгалийн нөхцөлийг харгалзсан бэлчээрийн менежмент хэрэгтэй.

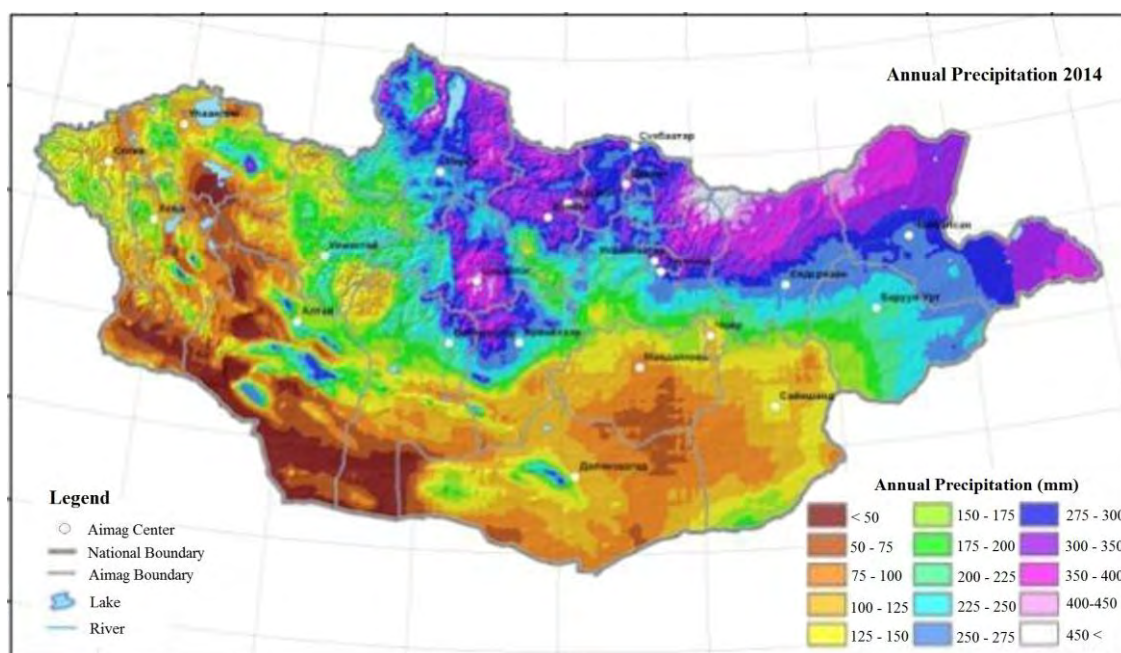
³⁶ Гомбо Даваа, Дамбадаржаа Оюунбаатар, Сүгита Мичиаки "Монгол улсын байгаль орчны гарын авлах 06"

³⁷ Камимура Акира (2004) "Социализмын дараах Монгол улсын МАА салбарын газар зохион байгуулалт — хөгжлийн онол болон нүүдлийн МАА бодит хэрэгжилт —", "Монгол улсын хууль судлал" Нагоя их сургууль

³⁸ "Монгол улсын мөнх цэвдэгт нутгийн эмзэг байдлын үнэлгээ буюу дасан зохицох арга хэмжээний зөвлөмж, судалгаа", Япон улсын байгаль орчны хүрээлэнгийн бүс нутгийн байгаль орчны судалгааны төв, 2012-2014

2013 он

2014 он

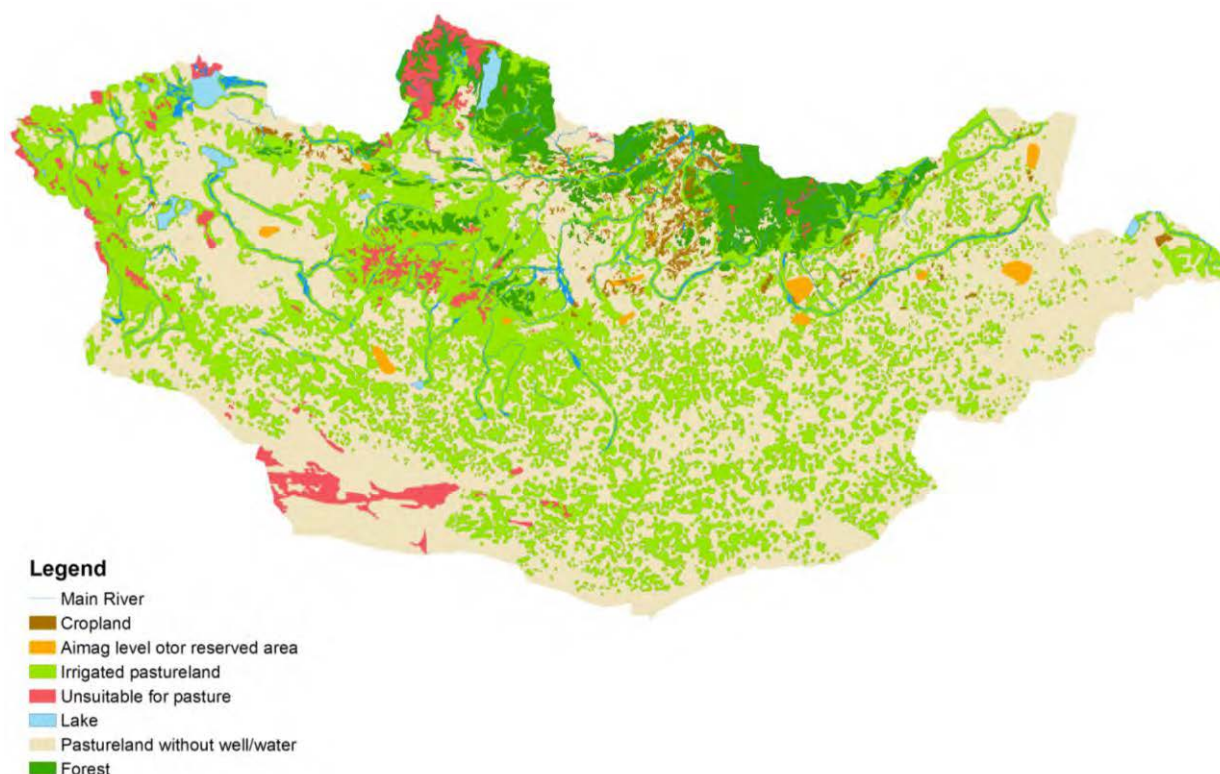
Зураг 2.7.1 Хур тунадасны хуваарилалт

Эх сурвалж : Монгол улсын байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2013-2014 (2014 он) , БОАЖЯ)

2.7.2.3 Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

(1) Газар ашиглалт

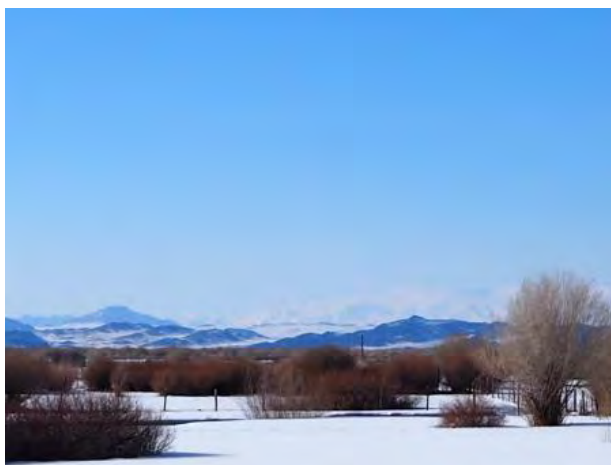
Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд хөдөө аж ахуйн газар, хот суурин, тосгоны газар, зам шугам сүлжээний газар, ойн сан, усны нөөцийн газар, тусгай хэрэгцээний газар гэсэн ангиллаар зохион байгуулагддаг. Хөдөө аж ахуйн зориулалтаар нийт 115.399.856km² (73.8%) газар төлөвлөгдсөн байна. Түүний дотор бэлчээрийн зориулалтын газар 111.032.541km² (71.0%), усжуулалттай талбай 1.712.303km² (1.1%), тариалангийн газар 1.031.099km² (0.7%) байна. Дараах зурагт хөдөө аж ахуйн зориулалтын газрыг харуулсан байна. Хөдөө аж ахуйн газар нь Сэлэнгэ, Төв, Дархан-Уул, Орхон аймгаас гадна Сэлэнгэ мөрний ай сав газар, Хэрлэн голын ай сав газарт тархсан байдалтай байна. Бэлчээрийн газарт тохиромжгүй газар нь Говийн их дархан цаазтай газар, Хангайн нуруу, Алтайн нуруу, Хөвсгөл нуурын хойд хэсгийн тусгай хамгаалалттай газар зэрэг болно. Зурагт усны нөөцтэй бэлчээрийн газрын төлөвлөгөөг мөн харуулсан байна. Нүүдлийн мал аж ахуйд усны хэрэгцээ асар их тул усны нөөцтэй бэлчээр дэх малын тоо толгой хэт их төвлөрч байгаа бөгөөд усны нөөцийн тархалт болон газар нутгийн онцлог зэрэг байгалийн нөхцөл, газар ашиглалтын тэнцвэрийг харгалзан бэлчээрийн усны асуудлыг шийдвэрлэх хэрэгтэй.

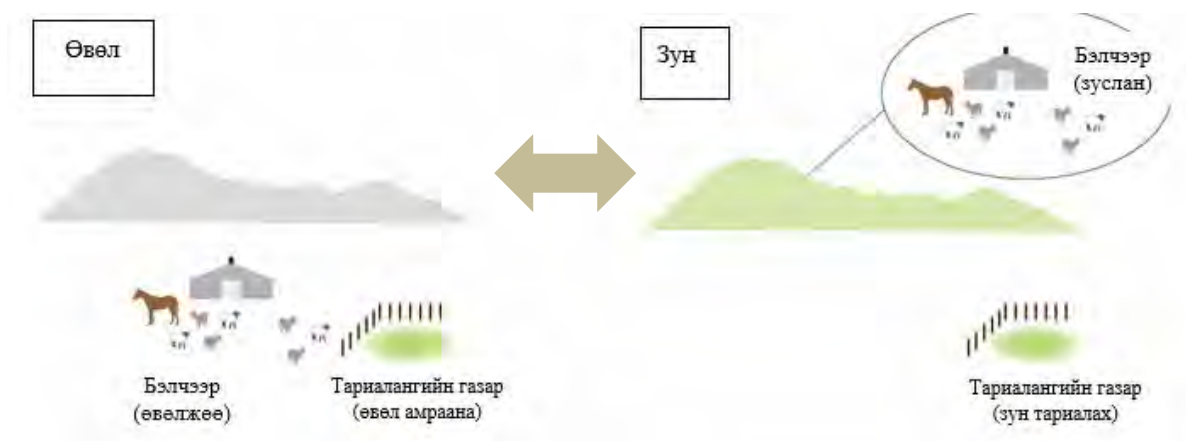
Зураг 2.7.2 Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт

Эх сурвалж : Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, ГХГЗЗГ-ын мэдээлэлд тулгуурлан судалгааны баг боловсруулав

Хөдөө аж ахуйн газрын зохион байгуулалтын хувьд тариалангийн талбай руу мал бэлчих асуудал хүндрэлтэй байдаг. Үүнд авах арга хэмжээний талаар Ховд аймгийн жишээг дурдвал, тариалангийн газар зураг 2.7.3-т харуулсанчлан модны захаар талбайн зааг тодорхойлогдож байгаа хэдий ч тодорхой заагласан хашаа байхгүй. Гэхдээ тариаланч, малчдын хооронд зөрчил үүсдэггүй. Монголд өвлийн тэсгэм хүйтэн улирал урт, газар тариалан эрхлэх хугацаа нь 5 сараас 9 сарын хооронд хязгаарлагддаг. Ховд аймгийн тариалангийн газар нь ихэнхдээ өвөлжөөний газрын ойролцоо байдаг, зуны бэлчээр тариалангийн талбайгаас алс хол зайтай (Зураг 2.7.4). Тариалан, бэлчээрийн улирлын чанарыг ашиглан хөдөө аж ахуйн газрыг оновчтой зохион байгуулсан байна.

Зураг 2.7.3 Тариалангийн газрын заагийг харуулсан бут сөөг

Зураг 2.7.4 Бэлчээр, тариалангийн талбайн хуваарилалт (Ховд аймгийн жишээ)

Эх сурвалж : ЖАЙКА судалгааны баг

Бэлчээрийн газрыг орон нутгийн засаг захиргааны (сум) хуваарилалтаар хяналт тавьж байна³⁹. Иймд нэг сум дотор өвөлжөө, зуншлага аль алинд нь тохирсон газар байхгүй байх магадлалтай, байгалийн нөхцөл хязгаарлагдмал нутагт зудын хохирол их байх хандлагатай⁴⁰. Нэг суманд бүх улирлын нөхцөл байдалд тохирох бэлчээр байхгүй тул хөрш зэргэлдээх сумд хоорондын гэрээ байгуулан, малчид улиралд зохицсон газарт малаа бэлчээх бололцоотой болдог байна. Сум хоорондоо зохицох боломжгүй тохиолдолд аймаг, сумын хооронд гэрээ байгуулах нь ч бий⁴¹. Гэхдээ, бусад аймгаас шилжин ирэгсэд олширсны улмаас бэлчээрийн даац хэтэрч, бэлчээрийн нөхцөл байдал муудах аюултай тул шилжин ирэгсэд болон нутгийн иргэдийн хооронд зөрчил үүсдэг байна⁴².

Улирлын шинж чанартай нүүдэл болон байгаль орчны асуудалд арга хэмжээ авсаар байгаа хэдий ч бүхий л улирлын нүүдэлд зохицуулсан, илүү уян хатан газар зохин байгуулалт хэрэгтэй. Түүнчлэн газрын тухай хуулиар зуншлага, намаржаанд ашиглах эрх, хашаа, саравч зэрэг байгууламжтай өвөлжөө, хаваржааны газарт ашиглах эсвэл эзэмших эрх олгохоор заагдсан байгаа. Гэхдээ энэхүү заалтыг хэрэгжүүлснээр мал аж ахуйн уламжлалт газар ашиглах эрхийг хуулиар зохицуулагдах болох ба, нүүдлийн мал маллагаа хязгаарлагдах магадлалтай⁴³. Ийнхүү нүүдэл хязгаарлагдсанаар суурин маягийн нүүдэлд шилжин, өвөлжөө хаваржаа орчмын бэлчээрийн даац нэмэгдэн, бэлчээрийн орчин доройтох шалтгаан болно⁴⁴.

(2) Тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газар нутагт дархан цаазтай газар, байгалийн цогцолборт газар, байгалийн нөөц газар, дурсгалт газар гэсэн ангилалтай, нийт 2,720,000 га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 17%-ийг эзэлдэг.

БОАЖЯ-ны мэдээллээр, тусгай хамгаалалттай газрын зурвасд аялал жуулчлалын зориулалттай амралтын бааз болон газар ашиглах зөвшөөрөлтэй иргэдийн газраас бусад тохиолдолд гаднаас тусгаарласан хашаа зэрэг тодорхой байгууламж байдаггүй. Тусгай хамгаалалтад орохоос өмнө амьдарч ирсэн нутгийн иргэдэд тусгай хамгаалалттай газар нутагт мал маллах эрх олгосон байдаг ч малын тоо толгой өсөхийн хирээр бэлчээрийн доройтлын асуудал тулгарч байна. Үүнтэй холбогдуулан тусгай хамгаалалттай газар нутагт мал аж ахуйг хязгаарлах шаардлага

³⁹ Социалист нийгмийн үед бэлчээр, нүүдэлд хязгаар тавилгүй, улирлын чанараар нутгийн онцлогт тохируулан дуртай газраа бэлчээдэг байсан.

⁴⁰ ЖАЙКА, Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны тайлан

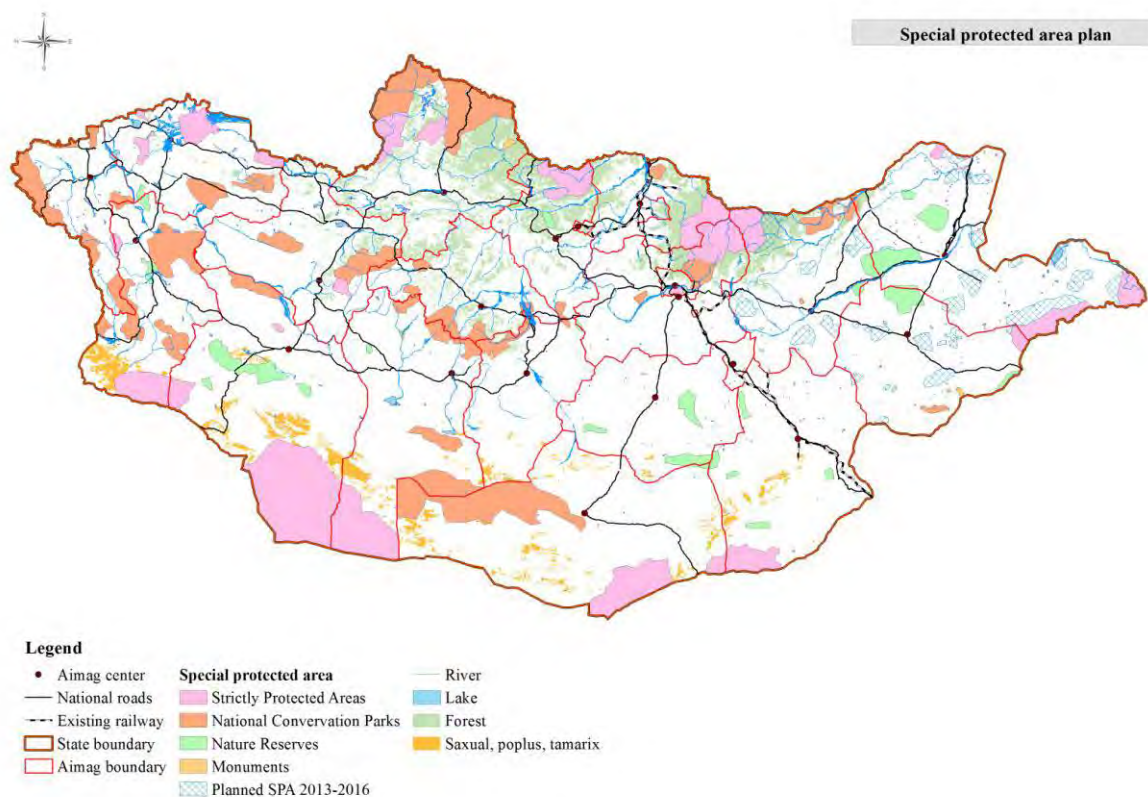
⁴¹ Ховд аймгийн ЗДТГ, Хөдөө аж ахуйн хөгжлийн газартай хийсэн уулзалтаас

⁴² “Бэлчээрийн доройтлын талаарх Монголын малчдын байгаль орны сэтгэлгээ, газар ашиглалт”, Оно Терааки, Хоккайдогийн их сургууль, байгаль орчны хүрээлэн, 2009 он

⁴³ Камимура Акира (2004) “Социализмын дараах Монгол улсын МАА салбарын газар зохион байгуулалт — хөгжлийн онол болон нүүдлийн МАА бодит хэрэгжилт —”, 2004 он

⁴⁴ 『Хөгжлийн эрх зүй судлал 2014, Монголын малчид болон газар өмчлөл』 Хаттори Норио, Ока Тайки, Сато Шинго

гарч ирж байгаа бөгөөд Тусгай хамгаалалттай газрын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт⁴⁵ оруулахаар хэлэлцэгдэж байна.

Зураг 2.7.5 Тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Эх сурвалж: Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, ГХТЗЗГ-ын мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА-ийн судалгааны баг боловсруулав.

2.7.3 Бүс нутгийн усны нөөц бололцоо

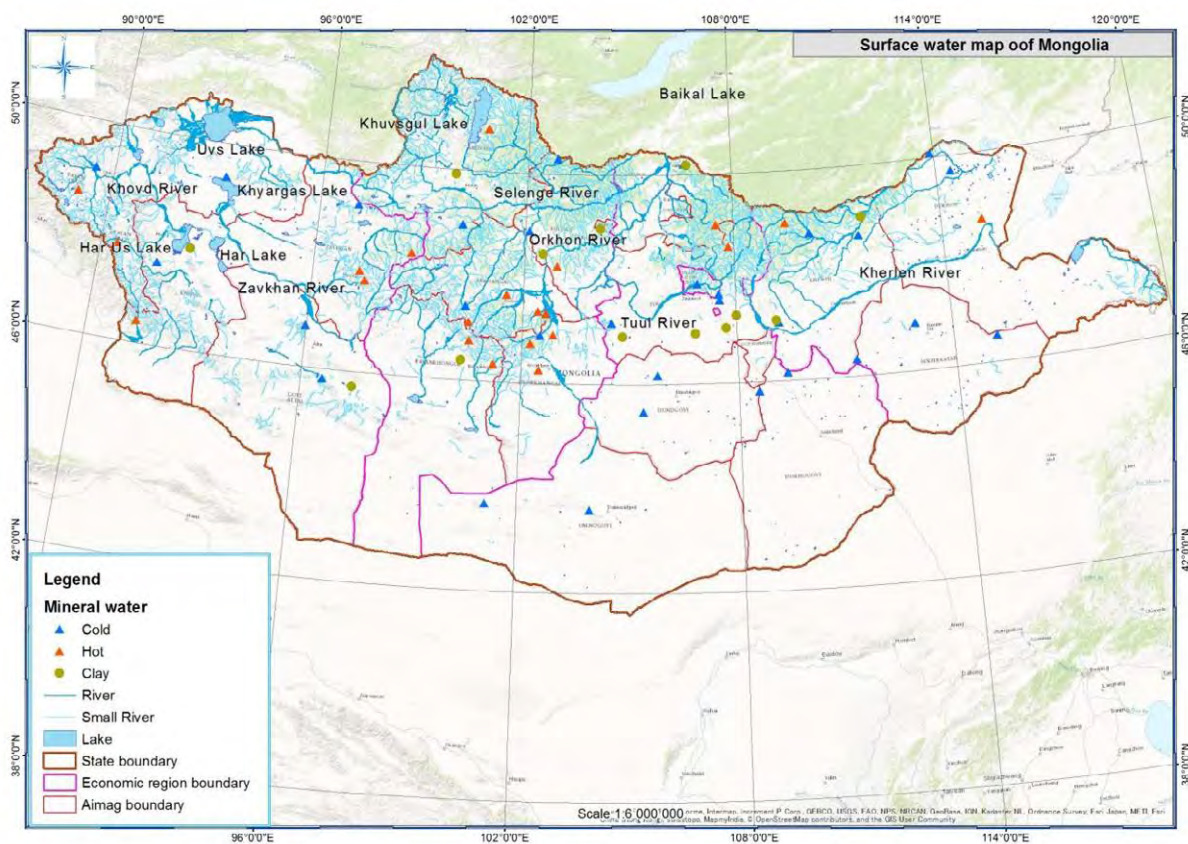
2.7.3.1 Усны нөөцийн хэмжээ болон ус хангамжийн тэнцвэрт байдал

Монгол улсын гадаргын ус дараах зурагт харуулсанчлан нутгийн хойд хэсгээр харьцангуй их төвлөрсөн байдалтай байна. Монгол улсын усны нөөцийн хэмжээ 608,000 сая шоо метр ба үүнд 34,600 сая шоо метр гол, мөрөн, 500,000 сая шоо метр нуур, 62,900 сая шоо метр мөнх цас, мөсөн гол, 10,800 сая шоо метр газрын доорх усны нөөц тус тус байна⁴⁶. Түүнчлэн Монгол улс хуурай уур амьсгалтай тул гол мөрний ус уурших, газарт шингэх зэргээр алга болдог, мөн өвлийн улиралд гол мөрөн хөлдөх тул усны түвшин тогтворгүй, жилийн хагасд нь

⁴⁵ 2016 оны 11 сарын 23нд нэмэлт өөрчлөлтийн санал оруулан, 2017 оны 4 сарын байдлаар УИХ-ын шийдвэрийг хүлээж байна.

⁴⁶ “Ус үндэсний хөтөлбөр” (2010 он)

хязгаарлагдмал урсгалтай байдаг байна⁴⁷. Иймд Монгол улсын ХАА салбарын хувьд усны нөөцийн улирлын чанартай өөрчлөлт, нөлөөллийг орхигдуулж болохгүй.

Зураг 2.7.6 Гадаргын усны тархалт

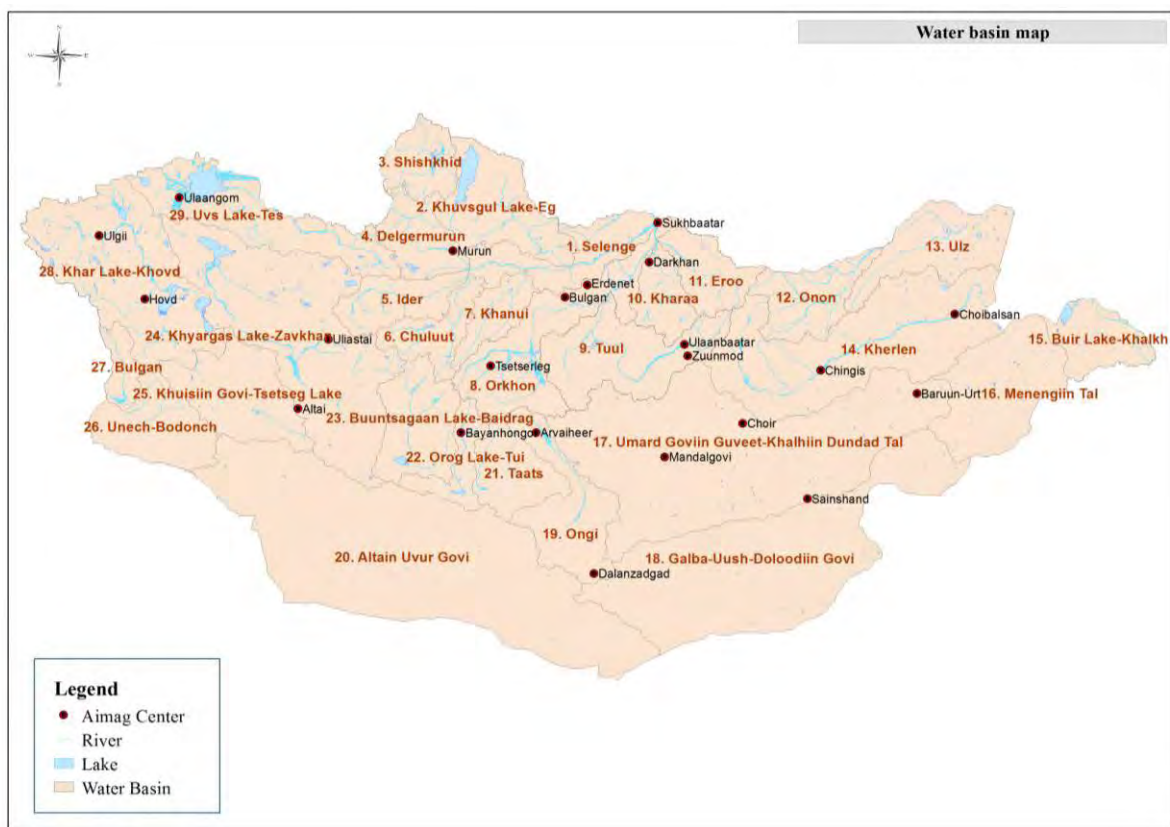
Эх сурвалж : ЖАЙКА, Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа (MONDEP)-ийн тайлан

Монгол улсын усны нөөцийн хэмжээний тухай БОАЖЯ-ны 2013 оны IWMP тайланд тодорхой нэгтгэн харуулсан байна. Энэхүү тайланд дурдсан усны хэмжээ нь хялбар судалгаан дээр үндэслэн тооцоолсон тоо бөгөөд Усны батлагдсаны дараа томоохон усны ай сав газруудад нарийн судалгаа хийн, менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж байгаа юм байна. Ялангуяа хүн ам, аж үйлдвэрийн төвлөрөл ихтэй Туул, Орхон голын сав газруудад усны нөөцийн үнэлгээ, усны орчны экологийн судалгаа хийгдсэн.

Монгол улсын усны нөөцийг нийт 29 ай сав газарт хуваан менежмент явуулж байна (Зураг 2.7.7). 29 сав газарт 21 сав газрын захиргаа ажиллан, аймаг болон сум, дүүргийн байгаль хамгаалагчдад сав газрын усны тэнцвэрт байдлыг хадгалах талаар мэдээлэл хүргэн, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөхийн зэрэгцээ орчны байгаль орчны нөхөн сэргээлт зэрэгт хяналт тавьж ажилладаг байна.

⁴⁷ 『Монгол улсын байгаль орчны гарын авлага 06』、Гомбо Даваа, Дамбадаржаа Оюунбаатар, Сүгита Томоаки

Аймгийн усны менежмент хяналтын талаар Төв аймгийн жишээг дурдая. Төв аймгийн нутаг дэвсгэрт байрлах 5 голын ай сав газрын менежментийн төлөвлөгөө боловсруулагдсан байдаг. Нийт аймгийн хэмжээнд усны нөөцийн судалгааг 5 жил тутамд хийж ирсэн, 2013 оноос жил бүр хийгдэхээр болсон. 2016 онд төсвийн хүндрэлээс шалтгаалан дорвитой судалгаа явуулж чадаагүй ч 2017 онд хийхээр төлөвлөж байна. Худаг, хиймэл нуур, булаг зэрэг бүс сумыг хамарсан судалгааг сумын байгаль орчны ажилтанууд хийж байна. Судалгааны тухайд аймгийн байгаль орчны мэргэжилтэн удирдан чиглүүлж байна. Усалгааны байгууламжийн ус ашиглалтын тухайд аймгийн байгаль орчны газарт хүсэлт гарган, байгаль орчны газраас БОАЖЯ-д хүргүүлэн, мэргэжлийн зөвлөх компани усны чанар, усны хэмжээ зэрэг шаардлагатай судалгаа явуулна. Түүнд үндэслэн сумын дарга, аймгийн захиргаа (байгаль орчны газар) хэлэлцсэний дүнд зөвшөөрөл олгох эсэхийг шийдвэрлэнэ. Бэлчээрийн газарт худаг гаргах тохиолдолд 2012 он хүртэл сумын засаг даргад хүсэлт гарган шийвэрлүүлдэг байсан бол 2010 оноос хойш аймгийн байгаль орчны газарт хүсэлт гаргах шаардлагатай болсон. Энгийн гүехэн худгийн хувьд ч урьдчилж сумын захиргаанд мэдэгдэх шаардлагатай.

Зураг 2.7.7 Сав газрын ангилал

Эх сурвалж : ГХТЗЗГ -ын мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА-ийн судалгааны баг боловсруулав.

Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөнөөс сав газар тус бүрийн гадаргын болон гүний усны хэмжээг хүснэгт 2.7.6-д, газрын зураг дээр тэмдэглэснийг Зураг 2.7.8~Зураг 2.7.10 тус тус харуулав.

Хүснэгт 2.7.6 Сав газар тус бүрийн гадаргын болон гүний усны хэмжээ

	Water Basin Name	Area (km ²)	Basin	Type	Surface water resources (million m ³ /year)			Groundwater resources (million m ³ /year)	
					Total Resources	Environmental	Possible use	Potential exploitable	Exploitable resources
1	Selenge	31,395	A	SW	2,133	1,856	277.3	697	90.3
2	Khuvsgul Lake - Eg	41,871	A	SW	2,971	2,570	401.1	432	0.2
3	Shishkhid	20,362	A	SW	519	481	39.0	206	0.2
4	Delgermurun	23,324	A	SW	1,080	999	81.0	229	2.7
5	Ider	23,061	A	SW	710	657	53.3	129	0.5
6	Chuluut	20,078	A	SW	185	171	13.9	86	0.1
7	Khanui	15,755	A	SW	231	217	13.9	96	0.2
8	Orkhon	53,455	A	SW	2,345	2,123	221.6	838.3	26.7
9	Tuul	50,074	A	SW	1,073	1,010	63.1	637.7	142.8
10	Kharaa	17,697	A	SW	432	406	25.9	182	52.6
11	Eroo	22,280	A	SW	1,121	925	196.2	239	0.6
12	Onon	28,241	P	SW	1,480	1,221	259.0	344	0.6
13	Ulz	37,961	P	SW	130	107	22.7	320	26.4
14	Kherlen	107,906	P	SW	567	507	59.5	721	43.9
15	Buir Lake – Khalkh	23,756	P	SW	1,023	920	102.3	198	1.1
16	Menengiin Tal	54,082	P	GW	0	0	0.0	168	0.1
17	Umar Goviin Guveet – Khalkhiin Dundad Tal	180,555	CA	GW	0	0	0.0	433	46.7
18	Galba – Uush – Doloodiin Govi	142,287	CA	GW	0	0	0.0	352	59.0
19	Ongi	39,724	CA	SW/GW	26	25	1.0	294	5.8
20	Altain Uvur Govi	221,156	CA	GW	0	0	0.0	337	65.5
21	Taats	25,425	CA	SW/GW	22	21	0.9	61	0.5
22	Orog Lake – Tui	15,735	CA	SW/GW	66	63	2.6	33	5.9
23	Buuntsagaan Lake – Baidrag	35,622	CA	SW/GW	303	280	22.7	174	2.9
24	Khyagas Lake – Zavkhan	122,315	CA	SW/GW	599	554	44.9	892	10.0
25	Khuisiin Govi – Tsetseg Lake	43,024	CA	SW/GW	0	0	0.0	493	8.1
26	Unech – Bodonch	34,491	CA	SW/GW	66	64	2.7	237	11.3
27	Bulgan	10,155	CA	SW	207	199	8.3	86	0.0
28	Khar Lake – Khovd	88,936	CA	SW/GW	2,317	2,201	115.8	684	12.7
29	Uvs Lake - Tes	54,223	CA	SW/GW	1,578	1,514	63.1	405	6.1
	Mongolia	1,584,946			21,184	19,092	2,092	10,004	623.4

Explanation:

Basin:

A = Arctic Basin, P = Pacific Basin, CA = Central Asian Internal Drainage Basin

Type:

SW = Surface water, GW = Groundwater

Surface water:

Total resources based on surface water which is generated in an average year within the river basin only; inflow from other upstream river basins is not included.

Environmental flow:

Davaa and Myagmarjav (1999) estimated the minimum flow requirement in Mongolian rivers. The environmental resources are based on their estimate.

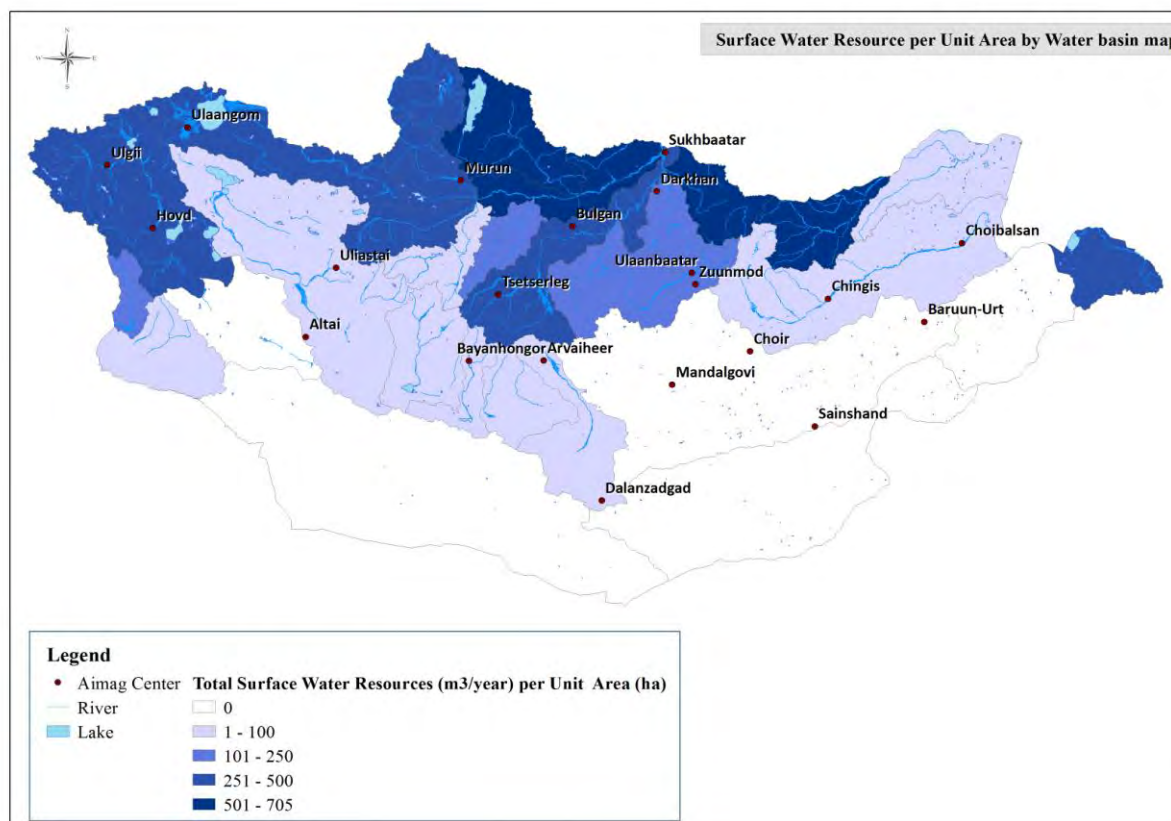
Possible use: total resources – environmental resources

Groundwater:

Potential resources based on aquifer properties and renewable resources.

Exploitable resources based on approved groundwater deposits.

Сав газар тус бүрээр харахад нэгж талбай дахь гадаргын усны хэмжээ хамгийн их нь 2. Хөвсгөл нуур-Эгийн голын сав газар (Хөвсгөл нуур ормоос Булган аймгийн хойд хэсэг) , 1. Сэлэнгэ мөрний сав газар (Хөвсгөл аймгийн зүүн хэсгээс Булган аймгийн Хутаг-Өндөр, Сэлэнгэ сум зэрэг Сэлэнгэ мөрөн дагуух нутаг), 12. Онон голын сав газар (Хэнтий аймгийн Онон гол дагуух нутаг), 11. Ерөө голын сав газар (Сэлэнгэ аймгийн хойд Ерөө гол дагуух нутаг) байна. Гадаргын ус нийтдээ Монгол улсын хойд хэсгээр элбэг, өмнөд хэсэгт 0, эсвэл усны хэмжээ бага байх хандлагатай.

Зураг 2.7.8 Сав газруудын гадаргын усны хэмжээ

Эх сурвалж : Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөний тайлангийн мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА судалгааны баг боловсруулав

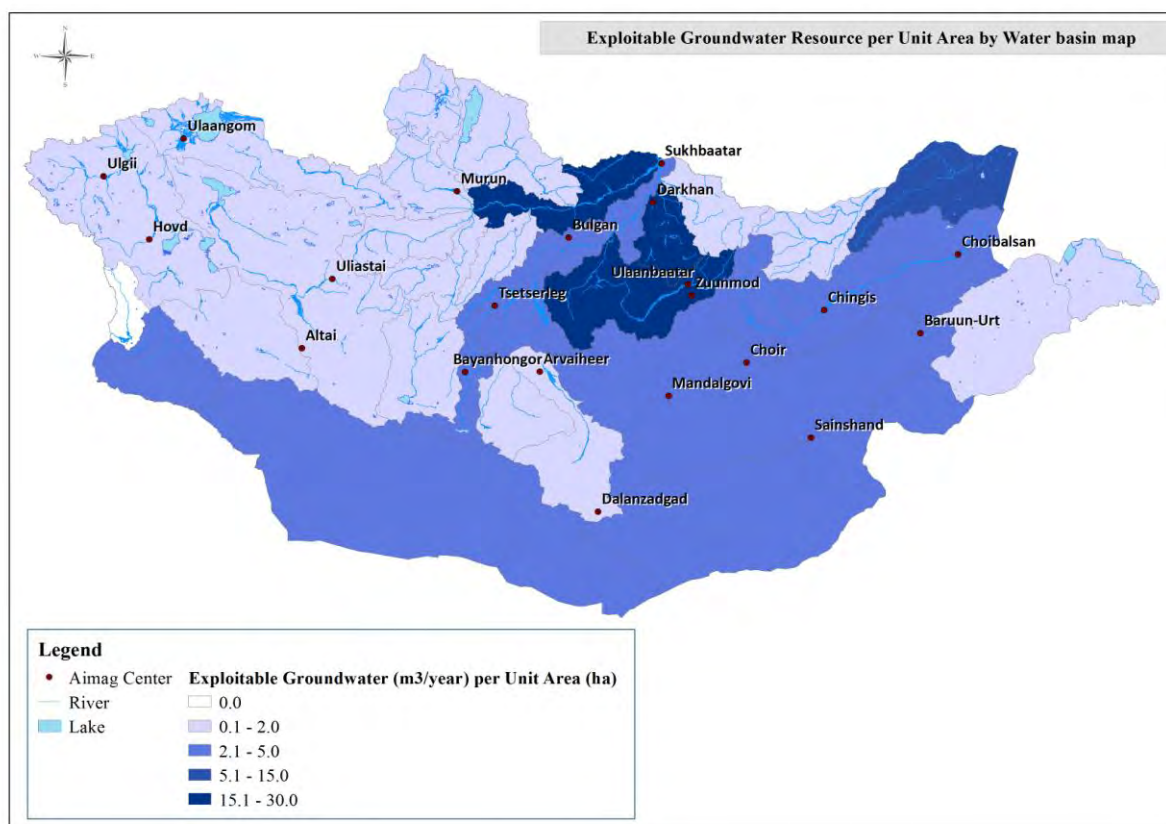
Нөгөөтэйгүүр гүний усны тухайд нэгж талбай дахь ашиглах боломжтой усны хэмжээ⁴⁸ ихтэй сав газрыг зураг 2.7.9 харуулав. Үүнд, Хараа голын сав газар (Дархан хот орчим) , Сэлэнгэ мөрний сав газар, Туул голын сав газар байна. Түүнчлэн гадаргын ус ашиглах боломж багатай говийн нутгуудаар бусад нутагтай харьцуулахад гүний ус ашиглах боломжтой байна. Мөн нэгж талбайд ногдох бүрэн ашиглах боломжтой гүний усны хэмжээ (Зураг 2.7.10) нь Сэлэнгэ мөрний сав газар, Орхон голын сав газар (Орхон гол дагуух 4 аймгийн төв: Сүхбаатар, Эрдэнэт, Булган,

⁴⁸ Одоогоор ашиглах зөвшөөрөл бүхий гүний усны хэмжээ, цаашид ашиглах боломжтой хэмжээ нэмэгдэх магадлалтай.

Цэцэрлэг хотыг хамарсан нутаг) зэрэг ихэнхи нь Монгол улсын хойд хэсгээр элбэг тархсан байна.

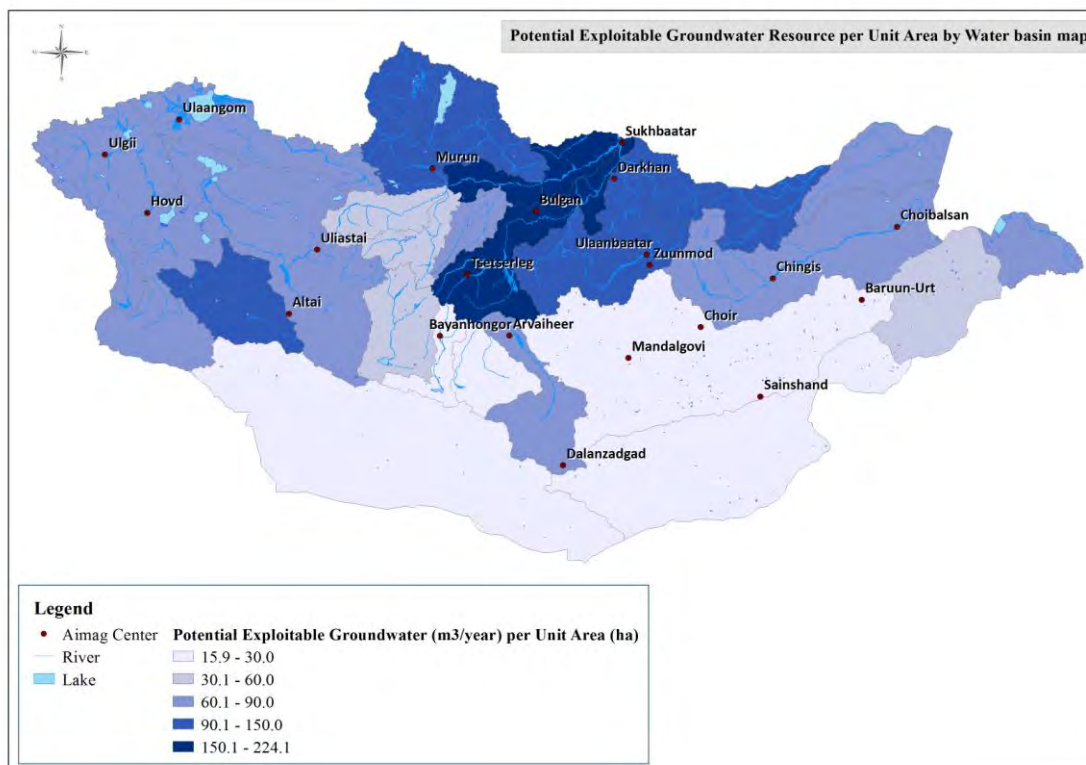
Түүнчлэн Монгол улсын шинжлэх ухааны академийн судлаачийн ярианаас Монгол улсын голлох газрын гүний ус (уст давхарга) 350,000 жилийн өмнө үүссэн, хамгийн сүүлийн үеийнх нь 150,000 жилийн өмнө үүссэн байдаг. Эдгээр газрын гүний ус хязгаартай тул уул уурхай болон хөдөө аж ахуйн чиглэлээр ашиглахдаа анхаарах шаардлагатай.

Сав газар тус бүрийн гадаргын ус буюу газрын гүний усны нийт хэмжээг зураг 2.7.11-т харуулав.

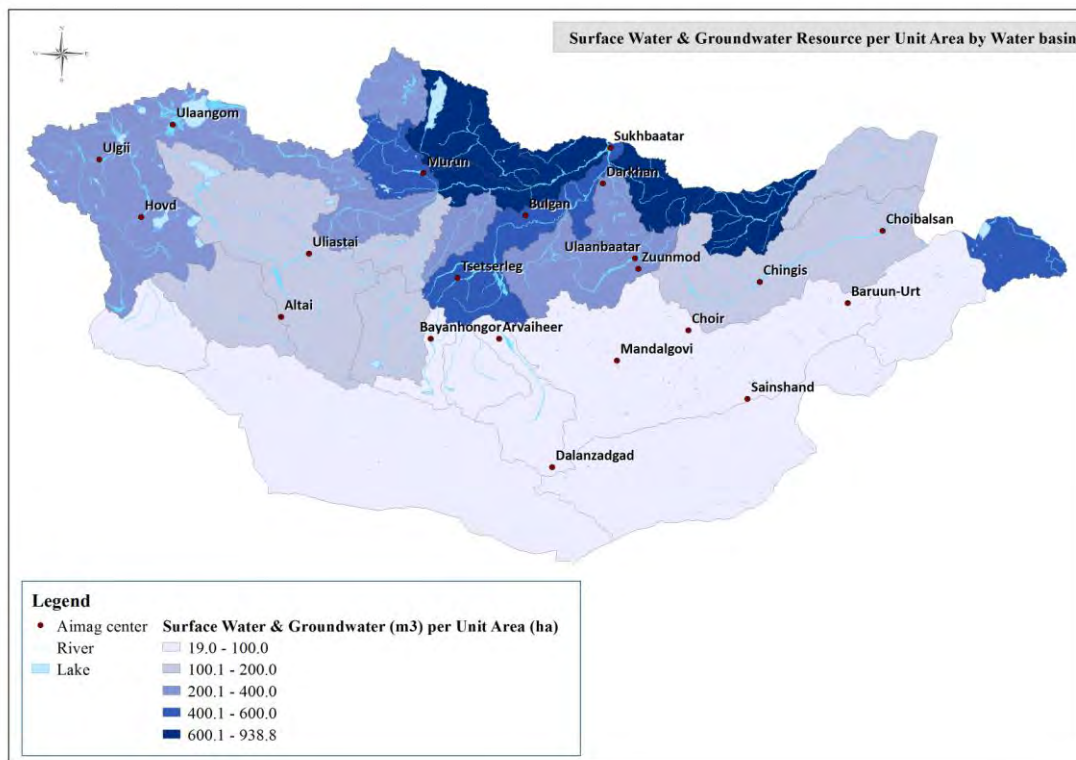
Зураг 2.7.9 Сав газруудын нэгж талбайд ногдох ашиглах боломжтой гүний усны хэмжээ

Эх сурвалж : Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөнд үндэслэн ЖАЙКА судалгааны баг боловсруулав.

Зураг 2.7.10 Сав газруудын ашиглах боломжтой гүний усны нөөц

Эх сурвалж : Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөнд үндэслэн ЖАЙКА судалгааны баг боловсруулав

Зураг 2.7.11 Сав газруудын нэгж талбайд ногдох боломжит усны нөөц (гадаргын + гүний)

Эх сурвалж : Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөнд үндэслэн ЖАЙКА судалгааны баг боловсруулав

Түүнчлэн усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөнд сав газар тус бүрийн нийт усны нөөцийн хэмжээнд эзлэх 2021 оны түвшин дэхь аж үйлдвэрийн салбаруудын усны эрэлт нийлүүлэлтийг тооцоолсон байгаа (Хүснэгт 2.7.7) түүнийг газрын зурагт буулгасан нь Зураг 2.7.12 юм. 2021 оны усны эрэлт нийлүүлэлтийн тухайд дундаж сценари ашиглан, гадаргын усны хэмжээнд 10 жилд 1 удаа тохиох гантай жилийн тоогоор тооцсон. Усны эрэлт, нийлүүлэлтийн хувь хэмжээ нь Мэнэнгийн тал сав газар (Сүхбаатар аймгийн зүүн хэсгээс Дорнод аймгийн өмнө хэсэгт байрлана) 2895%, Таацын сав газар (Өвөрхангай аймаг) 353%, Хүйсийн Говь - Цэцэг нуурын сав газар (Говь-Алтай аймгийн баруун хойд хэсгээс Ховд аймгийн зүүн хэсэг) 224% буюу 100%-аас харьцангуй дээш байна. Мэнэнгийн тал сав газар болон Таацын сав газарт одоогоор ашиглах эрх олгогдсон газрын гүний ус бараг байхгүй, 2010 оны түвшинд хэрэглээний хэмжээ усны нөөцийн хэмжээнээс өндөр байсан байна. Хүйсийн Говь - Цэцэг нуурын сав газар 2021 оны усжуулалтын системийн усны хэрэгцээ 2010 оноос 2.6 дахин өсөх хандлагатай, иймд эрэлт хэрэгцээний хэмжээ усны нөөцөөс их хэмжээгээр хэтэрсэн байдалтай байна. Эдгээр сав газраас гадна Зураг 2.7.12-д эрэлт 100%-аас дээш сав газрууд байгаа хэдий ч аль аль нь усжуулалтын системийн эрэлт эрс нэмэгдэх хандлагатай байгаа газрууд бөгөөд 2021 он гэхэд гүний усны нөөц ашиглалтыг нэмэгдүүлэх, шинээр усны нөөц бий болгох шаардлагатай тулгарч байна. 100%-аас хэтрэхгүй байгаа нь Туул голын сав газар (Улаанбаатар, Зуунмод орчмыг хамарсан Төв аймгийн хойд хэсгээс Булган аймгийн зүүн өмнөд хэсэг), Хараа голын сав газар 83.1% байгаа 2021 оны эрэлтийн хэмжээ усны нөөцийн хэмжээнд тулсан байна. Туул голын сав газар нь нийслэл Улаанбаатар хотын бүс нутгийн усны хэрэгцээг хангаж, 2021 он хүртэлх ахуйн хэрэглээний ус, цахилгаан станцын хэрэглээний их хэмжээний хэрэглээний ус нэмэгдэж байгаагаас гадна үйлдвэрийн болон ойр орчмын хөдөө аж ахуйн зориулалтын усны хэрэгцээ нэмэгдэх хандлагатай, эрэлт их хэмжээгээр нэмэгдсэн тохиолдолд усны хомсдолд орох тул шинэ усны нөөцийг илрүүлэх хэрэгтэй. Хараа голын сав газар Монгол улсын 3 дахь хот болох Дархан хот болон хөдөө аж ахуй эрчимтэй хөгжсөн бүс нутгийг усаар хангадаг, 2021 онд усжуулалтын системийн ус 2010 оноос 2.6 дахин их нэмэгдэх тооцоололтой байгаа зэргээс харахад бусад усны хэрэгцээ ихээр нэмэгдсэн тохиолдолд усны нөөц хүрэлцээгүй болох тул, шинээр гүний усны нөөц гаргах хэрэгтэй байна.

Хүснэгт 2.7.7 харуулсанчлан Монгол улсын гадаргын усны хэмжээ нь гүний усны хэмжээнээс 2.1 дахин их байгаа хэдий ч байгаль орчны тэнцвэрт байдалд шаардагдах усны хэмжээг (Environmental flow) хасаад ашиглах боломжтой усны хэмжээ нь нийт усны хэмжээний 10-ны 1 л төдий байгаа бөгөөд ялангуяа хүн ам ихтэй Туул, Хараа голын сав газрын ихэнхидээ газрын гүний уснаас хараат байдалтай байна. Цаашид эдгээр сав газруудад хир хэмжээний гүний усыг шинээр нээх боломжтой эсэх нь тодорхойгүй ч 2021 оноос хойш хүн ам, эдийн засгийн хөгжлийн хирээр усны хэрэгцээ өсөх нь дамжиггүй, дунд болон урт хугацааны туршид усны хэрэгцээ хангах боломжгүй болоод байна. Нөгөөтэйгүүр, Сэлэнгэ голын сав газар болон Монгол улсын 2 дахь хот болох Эрдэнэт хот байрлах Орхон голын сав газар ашиглах

боломжтой гадаргын ус элбэг, усны нөөц одоохондоо хүрэлцээтэй байгаа тул усжуулалтын системтэй хөдөө аж ахуйг энэ нутагт хөгжүүлэх боломжтой.

Усны нөөц болон хөдөө аж ахуйн усны тэнцвэрт байдлын талаар байгалийн нөөцийн тархалтыг харгалзан авч үзсэн малын тоо толгой зэрэг зохистой тоон үзүүлэлт одоогоор байхгүй. Гэхдээ ХХААХҮЯ-ны усны асуудал хариуцсан мэргэжилтэн иймэрхүү үнэлгээний үзүүлэлтийг тодорхой болгох хэрэгтэй гэж байсан. Мэдээлэл бага зэрэг хуучин хэдий ч Цэнгэг усны нөөц, байгаль хамгаалах төв дээр сум тус бүрийн жилд ногдох малын усны хэрэглээний (Зураг 2.7.13) мэдээлэл байгаа, эдгээрээс анализ шинжилгээ хийх хэрэгтэй байна, Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн гинжин хэлхээг хөгжүүлэх төлөвлөгөө гаргахад бүс нутаг тус бүрийн усны нөөц болон усны хэрэглээг тодорхойлж, тэнцвэртэй оновчтой төлөвлөгөө гаргах нь зайлшгүй шаардлагатай юм.

Хүснэгт 2.7.7 Сав газруудын усны тэнцвэрт байдал

	Name	Demand (medium scenario, million m³/year)									Groundwater availability		Surface water availability (million m³/year)		2021 total demand as % of total resources
		2010			2015			2021			(million m³/year)		50%	10%	
		SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total	Potential	Exploitable			
1	Selenge*	8.5	23.4	32	14.1	29.3	43.4	20.8	36.7	57.5	697	90.3	277.3	165.2	22.5
2	Khuvsgul Lake - Rg	1.5	1	2.5	2.1	1.4	3.5	2.8	2	4.8	432	0.2	401.1	276.2	1.7
3	Shishkhid	0.5	0.3	0.8	0.8	0.4	1.2	1	0.6	1.6	206	0.2	39	29.6	5.5
4	Delgermurun	1.4	1.7	3.1	1.8	2.4	4.1	2	2.9	4.9	229	2.7	81	47.6	9.8
5	Ider	1.7	0.8	2.5	2.5	1.1	3.6	3.3	1.3	4.6	129	0.5	53.3	29.7	15.2
6	Chuluut	1.3	0.9	2.2	1.9	1.3	3.2	2.4	1.7	4.1	86	0.1	13.9	6.2	65.5
7	Khanui	1.6	1	2.6	2.1	1.4	3.5	2.5	1.7	4.2	96	0.2	13.9	11.8	35
8	Orkhon*	16.9	12.1	29.1	27.6	17.4	45	40.3	21.2	61.5	838.3	26.7	221.6	99.7	48.7
9	Tuul	7.9	82.3	90.2	10.4	110.5	120.9	10.5	113.5	144	637.7	142.8	63.1	30.5	83.1
10	Kharaa	7.3	19.8	27.1	11.9	26	37.9	17.4	37	54.5	182	52.6	25.9	12.8	83.1
11	Eroo	2.3	1	3.3	3.6	2	5.6	5.3	3.2	8.6	239	0.6	196.2	112.1	7.6
12	Onon	0.8	0.8	1.6	1.1	1.1	2.2	1.3	1.5	2.9	344	0.6	259	230.8	1.2
13	Ulz	0.7	4.2	4.9	1	12	13	1.3	16	17.2	320	26.4	22.7	3.8	57
14	Kherlen	8.8	14.8	23.6	12.2	20	32.1	16.9	26.1	43	721	43.9	59.5	28.4	59.5
15	Buir Lake –Khalkh	0.6	0.3	0.9	0.6	0.9	1.5	0.9	1.2	2.2	198	1.1	102.3	54.9	3.8
16	Menengiin Tal	0	2.4	2.4	0	2.6	2.6	0	2.9	2.9	168	0.1	0	0	2895.7
17	Umar᠎ Goviin Guveet – Khalkhiin Dundad Tal	0	12	12	0	15.9	15.9	0	18.2	18.2	433	46.7	0	0	39
18	Galba – Uush – Doloodiin Govi	0	5.2	5.2	0	26.6	26.6	0	42.6	42.6	352	59	0	0	72.2
19	Ongi	1.9	3.4	5.3	2.7	4.6	7.4	3.7	6.1	9.8	294	5.8	1	0.3	161.1
20	Altan Uvur Govi	0	6.2	6.2	0	10.4	10.4	0	15.1	15.1	227	65.5	0	0	23
21	Taats	0.8	1	1.7	1	1.3	2.3	1.3	1.5	2.8	61	0.5	0.9	0.3	353.5
22	Orog Lake – Tui	2.7	1.4	4.1	4.4	2.1	6.5	6.5	2.6	9.1	33	5.9	2.6	0.9	134
23	Buuntsagaan Lake – Baidrag	3.3	1.2	4.5	5.3	1.6	6.9	8.2	1.9	10.2	174	2.9	22.7	12.9	64.3

	Name	Demand (medium scenario, million m³/year)									Groundwater availability		Surface water availability (million m³/year)		2021 total demand as % of total resources
		2010			2015			2021			(million m³/year)				
		SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total	Potential	Exploitable	50%	10%	
23	Buuntsagaan Lake – Baidrag	3.3	1.2	4.5	5.3	1.6	6.9	8.2	1.9	10.2	174	2.9	22.7	12.9	64.3
24	Khyargas Lake – Zavkhan	12.6	4	16.5	20.8	5.2	26	31.1	6.2	37.3	892	10	44.9	22.8	113.7
25	Khuisiin Govi – Tsetseg Lake **	5.9	1.7	7.6	10.2	2.2	12.4	15.6	2.5	18.1	493	8.1	0	0	224
26	Uench – Bodonch	0.6	0.6	1.1	0.9	0.7	1.6	1.3	0.8	2.2	237	11.3	2.7	1.1	17.4
27	Bulgan	1.9	0.2	2.1	3.1	0.3	3.4	4.6	0.4	5	86	0	8.3	5.7	87.9
28	Khar Lake – Khovd	12.8	3.8	16.6	20.6	5.3	25.9	30.2	6.4	36.6	684	12.7	115.8	80.8	39.1
29	Uvs Lake – Tes	13.2	2.2	15.4	22	3	25	33	3.8	36.8	405	6.1	63.1	29.8	102.5
	Mongolia Total	117.5	209.6	327.1	184.5	308.9	493.4	264.5	397.7	662.2	10,400.00	623.4	2,091.7	1,294.10	

Explanation:

Groundwater availability: Potential resources based on aquifer properties and renewable resources;

Exploitable resources based on approved groundwater deposits.

Surface water availability: Available resources after subtracting environmental flow: 50% means available in an average year, 10% means available in a dry year with probability of once in 10 years; the surface water resources include the surface water which is generated within the river basin only; inflow from other upstream river basin is not included.

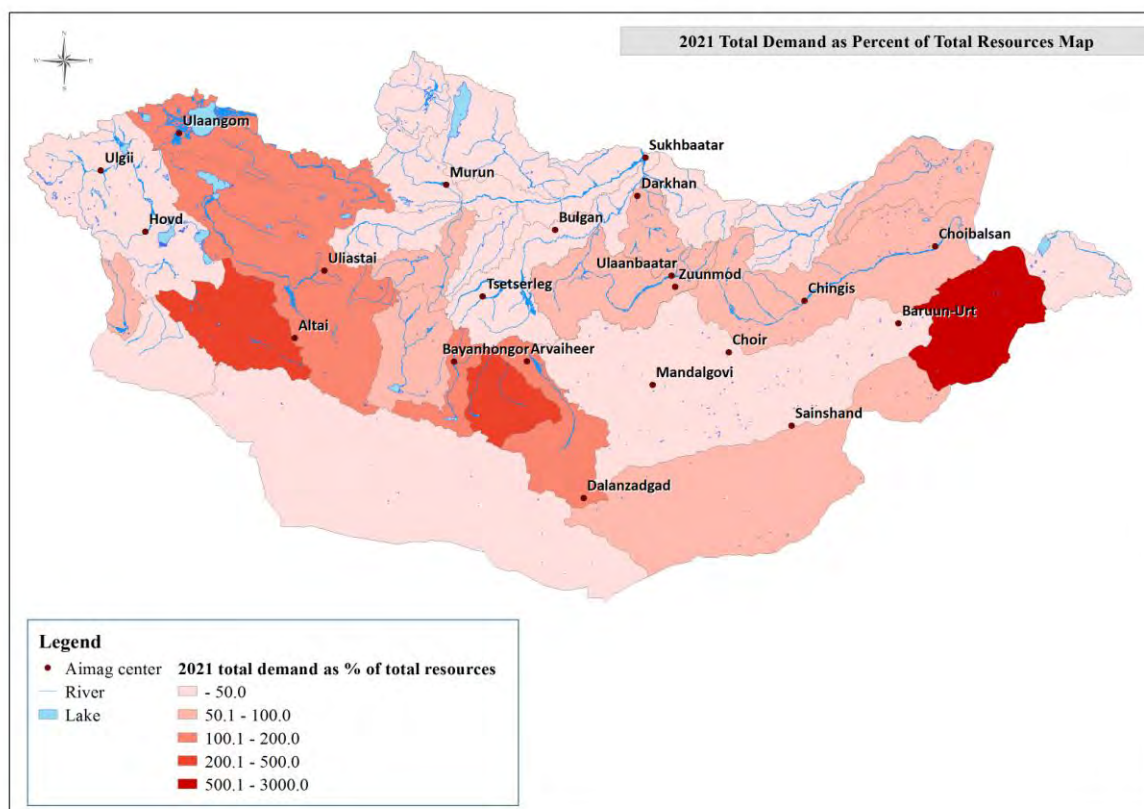
2021 total demand as % of total resources: total resources based on sum of exploitable groundwater resources and 10% surface water resources.

Remarks:

*Demand of Erdenet mine is located in Orkhon river basin but is supplied by transfer from groundwater resources in Selenge river basin and therefore is added to total water demand of the Selenge basin: 15.118 million m³/year in 2010, 15.5 million m³/year in 2015 and 16 million m³/year in 2021.

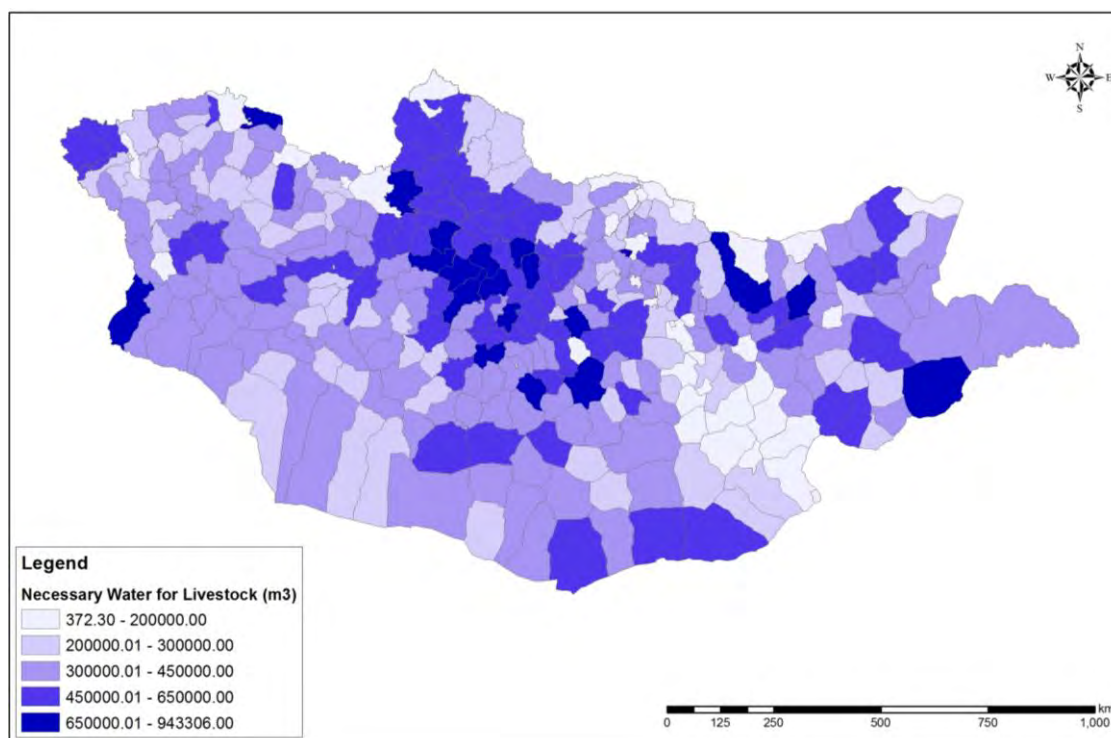
**Khuisiin Govi – Tsetseg Lake basin has demand from surface water for irrigation but surface water resource was not estimated.

Эх сурвалж : Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөө, БОАЖЯ

Зураг 2.7.12 Сав газруудын нийт усны нөөцөд эзлэх 2021 оны усны хэрэгцээ

Эх сурвалж : Усны нөөцийн менежментийн төлөвлөгөөнд

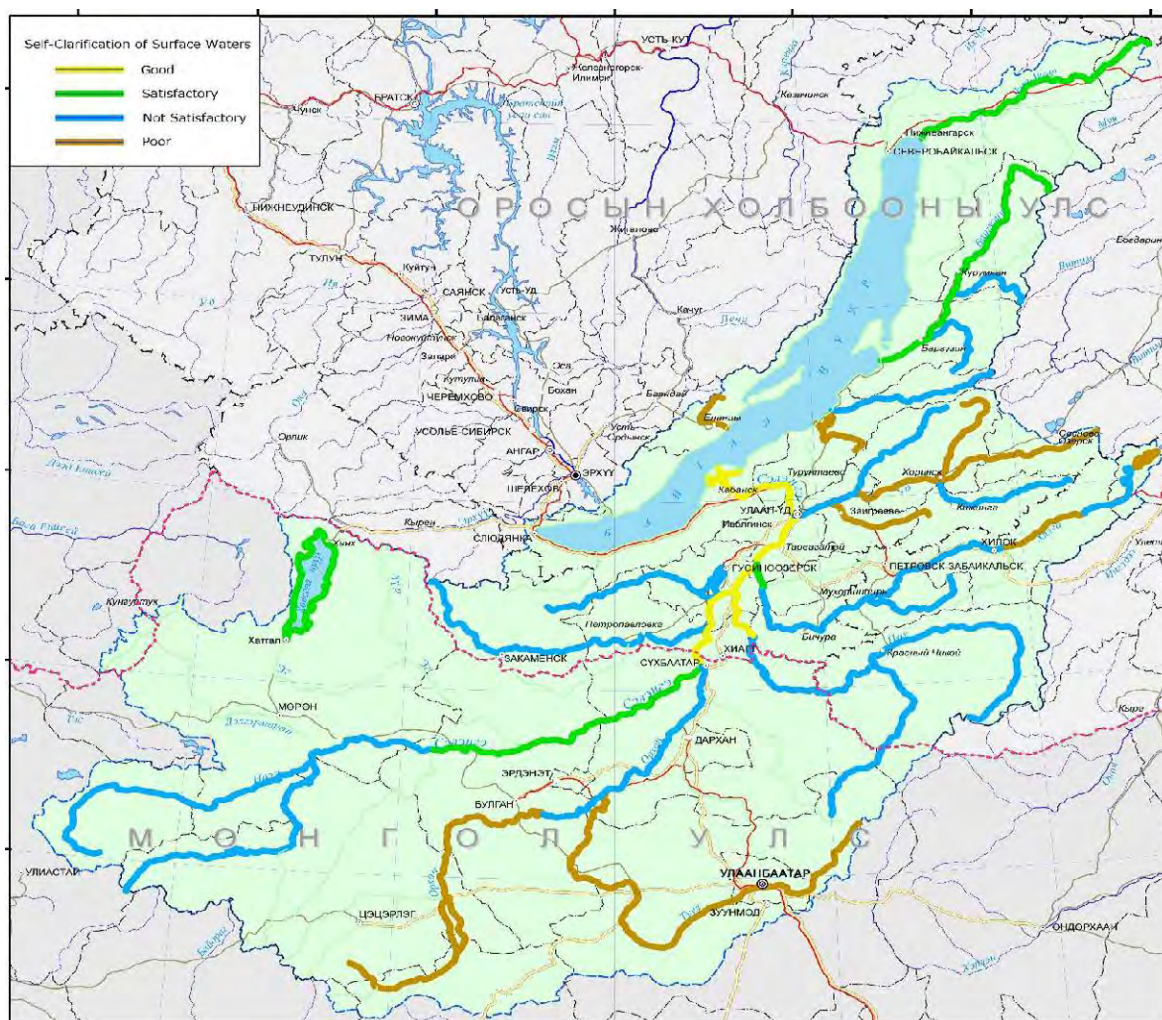

Зураг 2.7.13 Сумдын жилд ногдох малын усны хэрэглээ (2008 он)

Эх сурвалж : Цэнгэг усны нөөц, байгаль хамгаалах төвийн мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА судалгааны баг боловсруулав.

2.7.3.2 Гол мөрний байгалийн цэвэршилт

Байгаль нуурын сав газрын гадаргын усны байгалийн цэвэршилтийг Зураг 2.7.14-т харууллаа. Гол мөрний сав газарт бохирдлыг шингэрүүлэх явцын бүхий л үе шатанд усны хэмжээнд нөлөөлнө. Зураг 2.7.14 Монгол талын гол мөрөн болон сав газрын байгалийн цэвэршилтийг харахад Хөвсгөл нуур, Сэлэнгэ мөрөн хангалттай цэвэршилттэй байна. Өмнө дурдсанчлан, Сэлэнгэ мөрний усны хэмжээ хангалттай тул хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх боломж өндөртэй бүс нутаг гэж хэлж болно. Нөгөө талаас, Туул гол болон Булган, Архангай, Өвөрхангай аймгийг дайран өнгөрөх Орхон голын байгалийн цэвэрших байдал сул. Эдгээр хил даван ОХУ-ын талд цутгах гол мөрний хувьд усны бохирдол дээр илүү анхаарах шаардлагатай. Түүнчлэн хүний үйл ажиллагаанаас шалтгаалан гол мөрний байгалийн цэвэрших чадварыг алдагдуулахгүйн тулд гол мөрний ойролцоох үйл ажиллагаанд байгаль орчны үнэлгээ, мониторингийг сайтар хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

Зураг 2.7.14 Гадаргын усны байгалийн цэвэршилт

Эх сурвалж : "The Ecological Atlas of the Baikal Basin" UNOPS

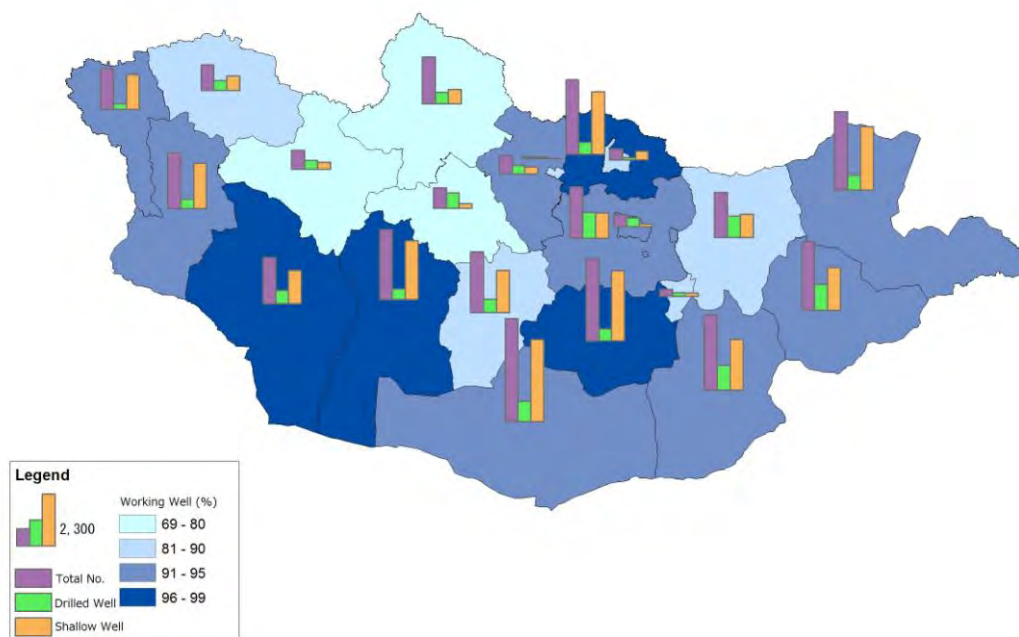
2.7.3.3 Хөдөө аж ахуйн усны ашиглалт, хяналт

Аймаг тус бүрийн худаг, уст цэгийг хүснэгт 2.7.8 болон зураг 2.7.15-т харуулав. Худаг, уст цэгийн талаар мэдээлэл жил бүр аймаг бүрээс ХХААХҮЯ-д хүргэгдэн шинэчлэгддэг. Одоогийн байдлаар улсын төсөв, аймгийн орон нутгийн хөгжлийн сангаас төсөвлөх хүндрэлтэй байгаа тул шинээр худаг барихаас илүүтэй одоо байгаа худгаа засварлах ажил нэн тэргүүнд тавигдаж байна. Одоо байгаа худаг, уст цэг нь нийт улсын хэмжээнд байгаа худаг, уст цэгийн 90% бөгөөд үлдсэн 10 % нь засварлах шаардлагатай байдалд байна. Худгийн эвдрэл мал аж ахуйтай шууд хамааралтай бөгөөд хавраас зуны турш малчид чанартай өвс тэжээлтэй нутаг луу нүүдэллэх ба тэр хооронд намаржаа, өвөлжөөний ойролцоох худгийн арчилгаа, хяналт хийгддэггүй тул амархан эвдрэх асуудал гарч байна. ХХААХҮЯ-ны зүгээс эдгээр худгийн засварыг түргэвчлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

Нөгөөтэйгүүр шинээр худаг гаргах тохиолдолд тухайн худаг байрлах харъяа аймгийн ИТХ-аар хэлэлцэн, бэлчээрийн талхидал зэрэг асуудлыг харгалзсаны эцэст худаг гаргах эсэх шийдвэр гаргана. Нүүдэллэхэд өвс тэжээл, ус хэрэгцээтэй бөгөөд ашиглах боломжтой уст цэг орчмоор бэлчээр доройтдог тул шинээр худаг барих асуудал бэлчээрийн хяналт, тэнцвэрт нөлөөлөх үр дүнтэй, нөгөөтэйгүүр зохистой байршилд уст цэг байгуулахгүй бол төдийлөн үр дүнд хүрэхгүй⁴⁹. Түүнчлэн Монгол улсын хөрс гүний усны нөөцлөлт хур тунадасны хувь хэмжээ хэдхэн хувиас хэтрэхгүй, шинээр худаг гаргах байршил хязгаарлагдмал байна⁵⁰. Малын нүүдэлд газрын нугалаа, өндөр, өвс ургамлын байдал зэрэг нөлөөлөх тул шинээр худаг гаргахад байгалийн нөхцөл байдал, нүүдлийн мал аж ахуйн онцлог зэргийг харгалзан хамгийн тохиромжтой газрыг сонгох хэрэгтэй.

⁴⁹ “Монгол улсын мөнх цэвдэгт нутгийн эмзэг байдлын үнэлгээ, дасан зохицох арга хэмжээний талаарх судалгаа”, Япон улсын Байгаль орчны хүрээлэн, Бүс нутгийн байгаль орчны судалгааны төв, 2012~2014 он

⁵⁰ “Хагас хуурай бүс нутаг дахь өргөн хүрээний газрын гүний усны тэтгэлт, Монголын тал нутагт явуулсан хэмжилтийн анализ”, Каихацү Ичиро, Яманака Цүтому, Икэбучи Шюичи, Кожири Тошихарү, 2004 он, Киотогийн их сургууль Гамшгаас сэргийлэх судалгааны хүрээлэнгийн тайлан, дугаар 47

Зураг 2.7.15 Аймгуудын уст цэгийн байршил

Эх сурвалж : ХХААХҮЯ-ны мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА судалгааны баг боловсруулав

Хүснэгт 2.7.8 Аймгуудын уст цэгийн тоо

No.	Аймаг	Нийт тоо	Үүнээс			Ашиглахад бэлэн худаг, уст цэг		Усаар хангагдсан өрх	
			Инженер хийцтэй худаг	Энгийн уурхайн худаг	Усан сан	Хэмжээ	%	Хэмжээ	%
1	Архангай	898	686	209	3	758	79.8	15,854	93.1
2	Баян Өлгий	1,816	259	1,543	14	1,725	94.7	12,810	86.0
3	Баянхонгор	3,110	485	2,622	3	3,068	98.6	11,364	98.8
4	Булган	816	383	325	125	767	90.1	8,221	92.7
5	Говь-Алтай	2,056	589	1,467		2,003	97.4	6,533	98
6	Говьсүмбэр	311	174	137	3	256	82.3	601	89.3
7	Дархан-Уул	508	111	396	1	489	88.9	2,408	96.3
8	Дорноговь	3,350	1,103	2,246	40	3,115	93.0	3,794	100
9	Дорнод	3,461	653	2,808	0	3,238	93.6	3,119	77.2
10	Дундговь	3,634	537	3,097	5	3,542	98.4	6,099	97.3
11	Завхан	839	401	308	122	575	76.4	7,201	87.2
12	Орхон	88	71	11	6	79	89.8	886	92.5
13	Өвөрхангай	2,704	594	1,887	20	2,302	85	14,751	96.2
14	Өмнөговь	4,572	913	3,659	12	4,156	90.9	4,853	89.0
15	Сүхбаатар	3,044	1,154	1,882	8	2,774	91.1	7,529	100.0
16	Сэлэнгэ	3,313	526	2,778	8	3,222	97.3	8,475	96.6
17	Төв	2,291	1,155	1,135	1	2,201	94.1	9,814	93.6
18	Увс	1,121	433	624	15	991	87.4	10,200	98.1
19	Ховд	2,480	431	2,030	33	2,421	94.8	8,194	98.4
20	Хөвсгөл	2,081	526	636	7	1,006	68.7	17,448	94.0
21	Хэнтий	1,992	958	1,034	8	1,806	89.9	6,212	87.0
22	Улаанбаатар	544	380	118	44	447	94.8	4,011	93.2
Дүн		45,029	12,522	30,952	478	40,941	89.9	170,377	93.4

Эх сурвалж : ХХААХҮЯ

Түүнчлэн худгаас гадна гадаргын ус болон борооны ус ашиглахын тулд туршилтын маягаар хиймэл хөв, цөөрөм байрих ажил хийгдэж байна. Гүний усны худаг гаргахад хүндрэлтэй болон мөнхийн цэвдэгтэй нутагт тэргүүлэн хэрэгжиж байна. 2013 онд 650,000 м³, 2014 онд 127,900м³, 2015 онд 392,000м³ багтаамжтай 8 хөв цөөрөм барин, үүний дүнд 5 сумын нийт 173 өрхийн 714 иргэн, 76,900 мал үр шимийг нь хүртэж байна.

Хүснэгт 2.7.9 Барьсан хөв

No.	Аймаг, сум	Малчны бүлгийн нэр	Үр шим хүртэж буй			Багтаа мж (м³)
			өрх	Хүн ам	мал	
2013 он н			32	122	16,796	
1	Архангай, Өгийнуур	Хөөвөр	17	65	9,794	500,000
2	Говь-Алтай, Цээл	Буур	15	57	7,002	150,000
2014 он			87	366	37,806	
3	Хөвсгөл, Цагаан-Уул		20	65	7,000	51,250
4	Говь-Алтай, Цогт	Хосын хамар	42	214	21,356	45000
5	Говь-Алтай, Алтай	Модон-Овоо	25	87	9,450	31,700
2015 он			54	226	22,380	
6	Говь-Алтай, Цогт	Алтан шар тал	23	102	10,380	16,327
7	Говь-Алтай, Цээл	Сухант/Мандалын гол	16	49	6,720	4,074
8	Говь-Алтай, Цогт	Аргалчин	15	75	5,280	18,840
Нийт		8	173	714	76,982	

Эх сурвалж : ХХААХҮЯ

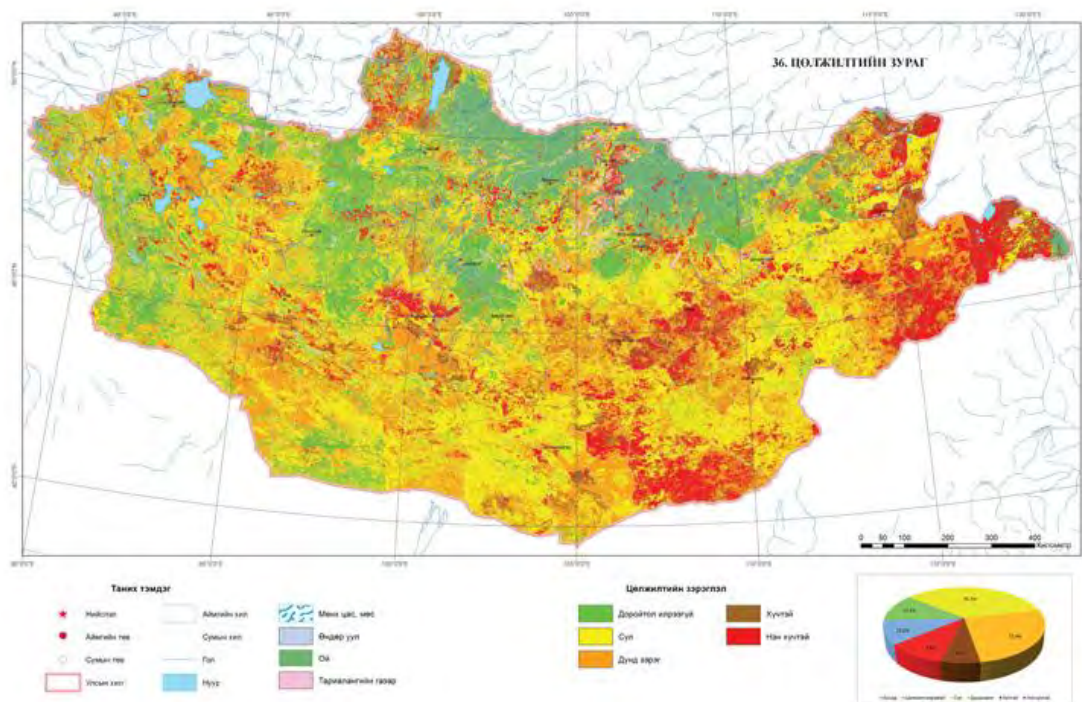
2.7.3.4 Усны нөөцийн ашиглалтын талаарх асуудал

Дээр дурдсанчлан, Монгол улсад өнөөгийн байдлаар ашиглах боломжтой усны нөөц хязгаарлагдмал байна. Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн гинжин хэлхээ бий болгох асуудалд хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, боловсруулалтын явцад хэрэгцээтэй усны хэмжээ болон тус бүрийн бүс нутгийн усны нөөцийн хэмжээний тэнцвэрийг сайтар бодолцсоны дүнд шинээр усны нөөц гаргах, бэлчээр, боловсруулах цех байгуулах зэрэг төлөвлөлт хийх шаардлагатай.

2.7.4 Мал аж ахуйг тойрсон сөрөг хүчин зүйл

2.7.4.1 Бэлчээрийн доройтол

Сүүлийн үеийн цөлжилтийн байдлыг дараах зурагт харуулав. 2015 оны байдлаар Монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 76.8 % нь тодорхой зэрэглэлээр цөлжилт, газрын доройтолд өртөөд байна. Цөлжилтийн түвшинг нэн хүчтэй илэрсэн, хүчтэй илэрсэн, дунд зэрэг илэрсэн, сул илэрсэн гэсэн 4 зэрэглэлээр үнэлдэг бөгөөд, нийт улсын ойролцоогоор 22% нь нэн хүчтэй буюу хүчтэй илэрсэн зэрэглэлд хамрагдаж байна. Түүнчлэн сүүлийн 15 жилийн судалгааны дүнтэй харьцуулахад газрын доройтол эрчимжиж, нэн хүчтэй буюу хүчтэй зэрэглэлийн эзлэх хэмжээ нэмэгдэж байна. 2015 оны дүнг 2010 оны дүнтэй харьцуулахад нийт доройтсон газрын талбай 1% -иар, нэн хүчтэй зэрэглэлд хамрагдах газар 3.8%-аар, сул илэрсэн зэрэглэлийн 11.2%-аар тус тус буурсан, дунд, хүчтэй зэрэглэлд хамрагдах газар 3.9%, 10.2%-иар нэмэгдсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, сүүлийн 5 жилд сул, дунд зэрэглэлд харьяалагдаж байсан газрын 6.4% нь хүчтэй зэрэглэлд шилжиж, аюултай байдал нэмэгдсэн байна.

Зураг 2.7.16 Цөлжилтийн байдал (2010 оны байдлаар)

Эх сурвалж : БОАЖЯ, Байгаль орчны мэдээлэл, цөлжилтийн мэдээлэл⁵¹

Хүснэгт 2.7.10 Цөлжилтийн үйл явц (2006-2015)

он	Цөлжилтийн үнэлгээ хийсэн				
	Сул илэрсэн	Дунд зэрэг илэрсэн	Хүчтэй илэрсэн	Нэн хүчтэй илэрсэн	Бүгд
2006 он	23	26	18	5	72
2010 он	35.3	25.9	6.7	9.9	77.8
2015 он	24.1	29.8	16.8	6.1	76.8

Эх сурвалж : Байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2015-2016, БОАЖЯ

Цөлжилт, газрын доройтолд нөлөөтэй хүчин зүйлсэд дүн шинжилгээ хийж үзэхэд 49% нь малын тоо толгой, хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй бөгөөд бусад доройтол нь хуурайшилт буюу уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдсэн байгалийн хүчин зүйл байна.

Тодруулбал, 1) Уур амьсгалын өөрчлөлт, 2) малын өсөлт болон бэлчээрийн доройтол, 3) ашигт малтмал, хөдөө аж ахуйн хөгжил гэсэн 3 хүчин зүйл байгаа бөгөөд ялангуяа 1) буюу 2) томоохон хүчин зүйл болоод байна.

⁵¹ Цөлжилтийн тоон мэдээлэл : http://eic.mn/DLDbase/upload/2013/tadesertcontent/jpg/20131021_8432.jpg

1) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухайд дэлхийн сулаарлаас үүдсэн мөнхийн цэвдэг хайлах, ууршилт нэмэгдсэнээс үүдэх усны нөөцийн алдагдал нь өвс ургамлын өсөлтөд нөлөө үзүүлж байгаа нь тодорхой байна⁵².

2) Малын өсөлт болон бэлчээрийн доройтол нь (i) малын тэжээл, (ii) худаг, уст цэгтэй газарт малын тоо төвлөрсөн (iii) малчид зах зээлд ойр хотын болон хот орчимд төвлөрсөн⁵³ зэрэг нөлөөлж байна. (i) тухайд, БОАЖЯ-ны цөлжилтийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэний ярианаас үзэхэд Хангайн бүсэд ямаан сүргийн тоо толгойг хязгаарлах хэрэгтэй хэдий ч говийн бүсэд өвс ургамлын үндэс гүнзгий ургадаг тул ямаа үндсээр нь иддэггүй, говийн бүс нутагт ямааг олноор өсгөх нь асуудалгүй юм байна. Нөгөөтгэйгүүр, малчдын дунд ямааны бэлчээрт учруулах сөрөг нөлөөллийн талаар сайтар ухамсарлаж ойлгоогүй хүн олон, малчдын байгаль орчны талаарх ухамсар, мэдээллийг дээшлүүлэх шаардлага мөн тавигдаж байна⁵⁴. (ii) хувьд дараах бэлчээрийн даацын зураг дээр улаанаар тэмдэглэсэн бүсүүдэд малын тоо толгой төвлөрсөн байгаа тул бэлчээрийн доройтол үүсч байна. Өнөөгийн байдлаар Монгол улсын Засгийн газар болон аймгийн захиргаа бэлчээрийн менежментийг сайжруулах арга хэмжээ авч ажиллаж байгаа бөгөөд бэлчээрийн даацын зураг дээр ногооноор тэмдэглэсэн бүсүүдэд (= худаггүй/худаг эвдэрсэн бүс) шинээр худаг гаргах (эсвэл засварлах) малын төвлөрлийг сааруулах төлөвлөлттэй байна.

Бэлчээрийн даацыг⁵⁵ нийт нутаг дэвсгэрт тооцоолсон дүнгээс (Хүснэгт 2.7.10, Зураг 2.7.17 ~ 2.7.19) харахад нийт нутгийн 60~80% ийн нутагт өвөлжөө, хаваржаа тогтвортой байгаа бөгөөд гаднаас тодорхой хэмжээний малын нүүдэл хийх боломжтой. Үлдсэн 20%~40% нутагт өөрсдийн сумын харьяалал дотроо малаа өвөлжөөх хэмжээний хангалттай бэлчээрийн даацгүй, бусад нутаг луу оторлон нүүдэллэн, өвөл, хаврын бэлтгэлээ хангах хэрэгтэй байна. Түүнчлэн дулааны улирлын бэлчээр нь 2014 оны 8 сарын 20-ны байдлаар нийт нутгийн 75% гантай буюу гандуу байдалтай байна.

Мөн дараах хүснэгтэд харуулсанчлан Монгол улсад тухайн жилийн цаг агаараас шалтгаалан байгалийн нөхцөл болон хөрсний байдал өөрчлөгдөх тул бэлчээрийн даацын үнэлгээ жил бүр өөрчлөгдөнө.

⁵² "Монгол улсын мөнх цэвдэгт нутгийн эмзэг байдлын үнэлгээ, дасан зохицох арга хэмжээний талаарх судалгаа", Япон улсын Байгаль орчны хүрээлэн, Бүс нутгийн байгаль орчны судалгааны төв, 2012~2014 он

⁵³ ЖАЙКА, Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа, 2016 он

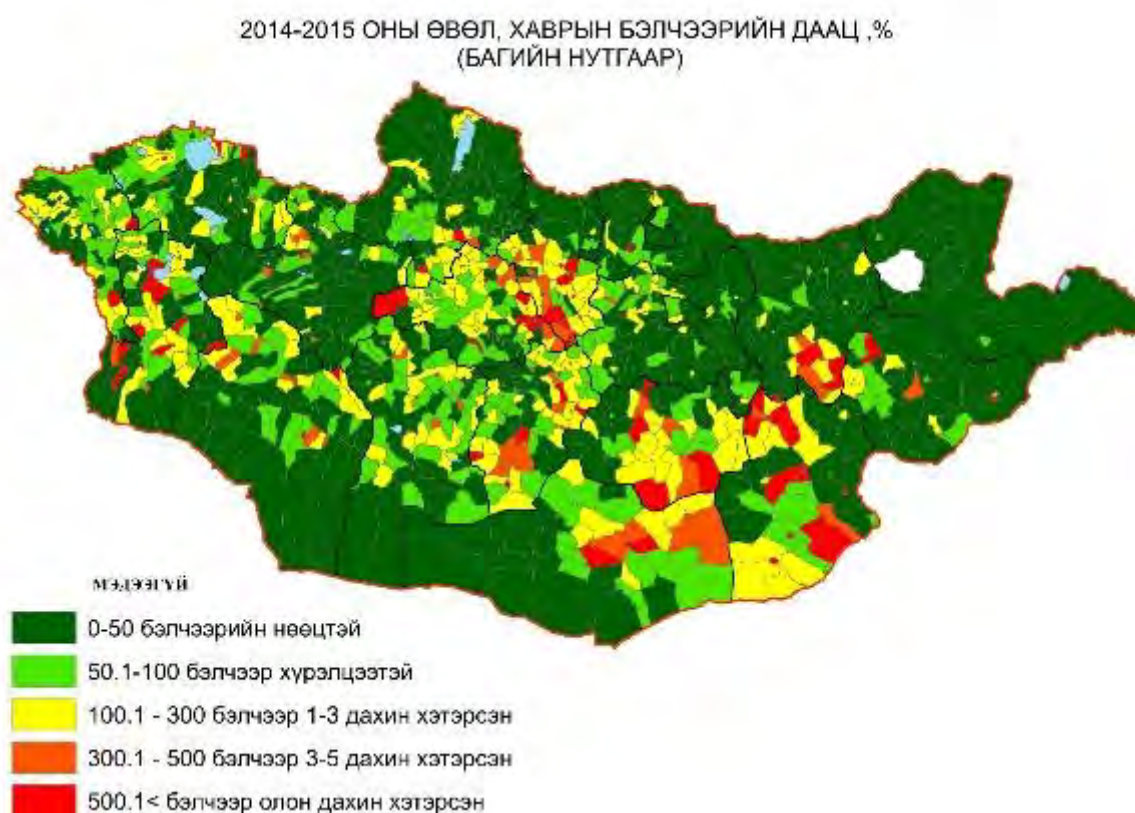
⁵⁴ "Монголын малчдын бэлчээрийн доройтолд хандах байгаль орчны ухамсар болон газар ашиглалт" Онодэра Юү, Хоккайдо их сургуулийн Байгаль орчин судлалын хүрээлэн, 2009 он

⁵⁵ Бэлчээрийн даацыг сумын түвшинд бэлчээрийн талбай, малын тоо, өвс ургамал, ашигласан хугацаа зэрэг мэдээлэлд тулгуурлан тооцоолсон. Тодорхой мэдээллийг "Монгол улсын байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2013 - 2014 он, БОАЖЯ"-наас ашигласан.

Хүснэгт 2.7.11 2014-2017 оны өвөлжөө, хаваржааны бэлчээрийн даац

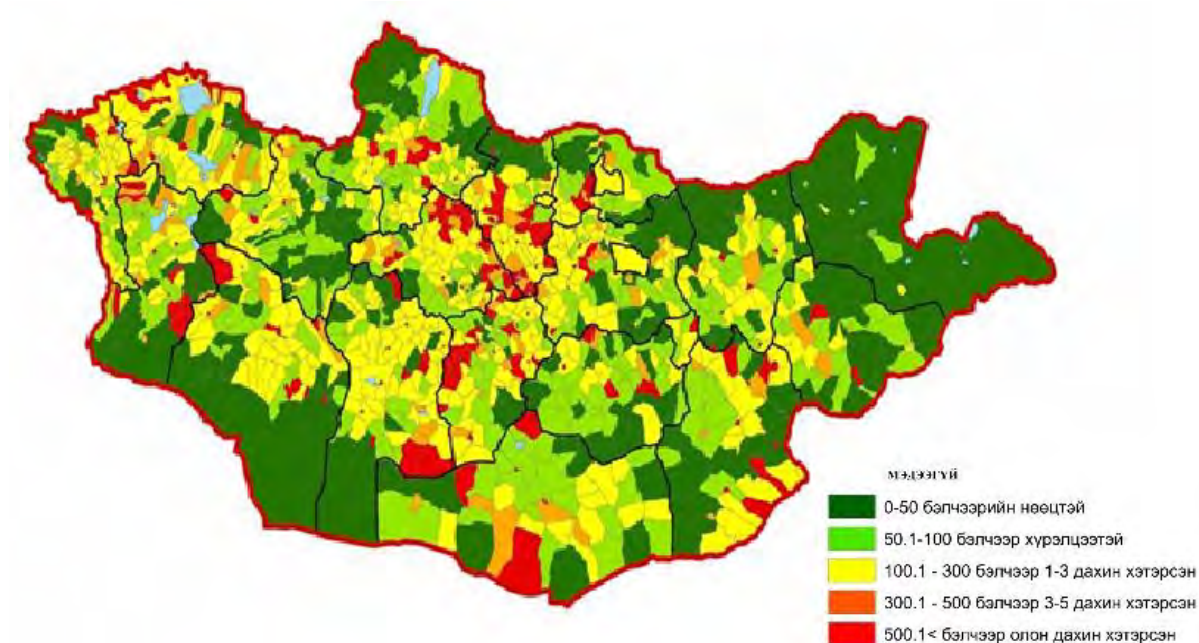
Ангилал	2014—2015	2015-2016	2016-2017
Бэлчээрийн даацын нөөцтэй	60%	40%	60%
Бэлчээрийн даацтай	15%	20%	20%
Бэлчээрийн даац 1—3 дахин хэтэрсэн	15%	30%	10%
Бэлчээрийн даац 3—5 дахин хэтэрсэн	5%	5%	5%
Бэлчээрийн даац маш их хэтэрсэн	5%	5%	5%

Эх сурвалж : "Монгол улсын байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2013-2014 он", 2015 он, БОАЖЯ

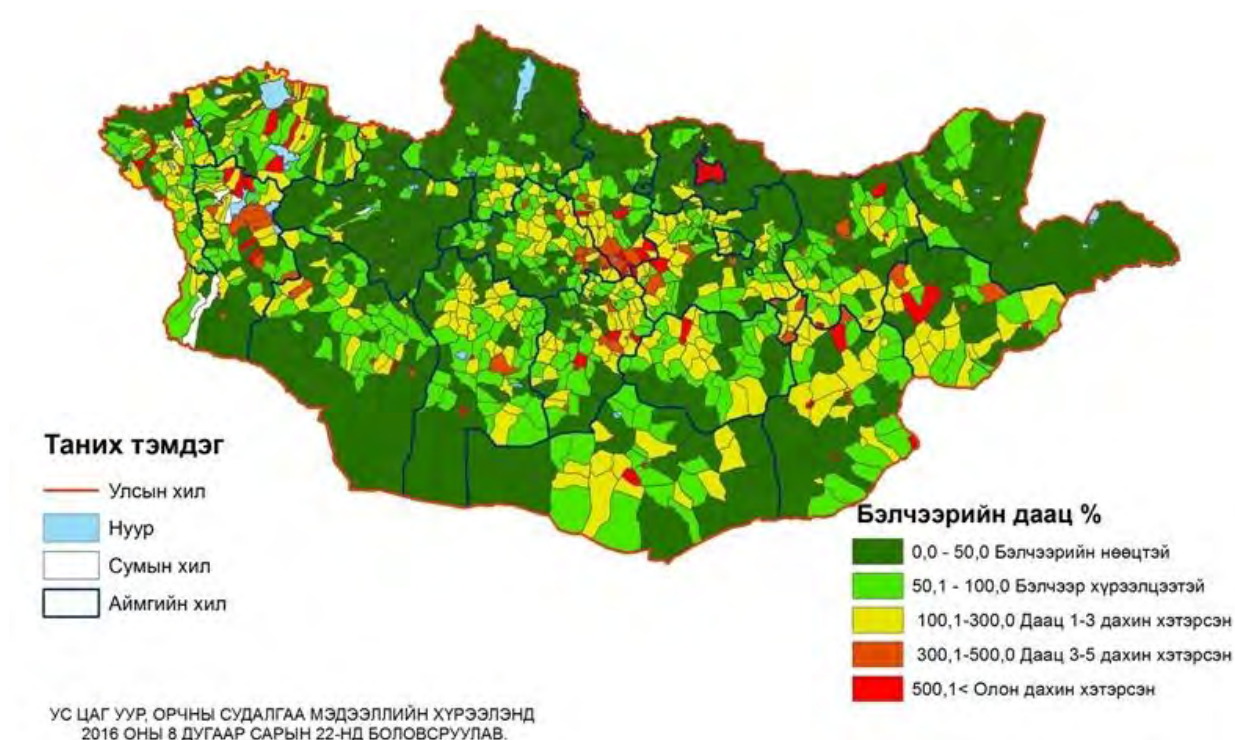
Зураг 2.7.17 2014-2015 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац

Эх сурвалж : Монгол улсын ус, цаг уур, орчны судалгааны хүрээлэн, 2014 оны 8 сарын 24

Зураг 2.7.18 2015-2016 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац

Эх сурвалж : Монгол улсын ус, цаг уур, орчны судалгааны хүрээлэн, 2016 оны 8 сарын 22

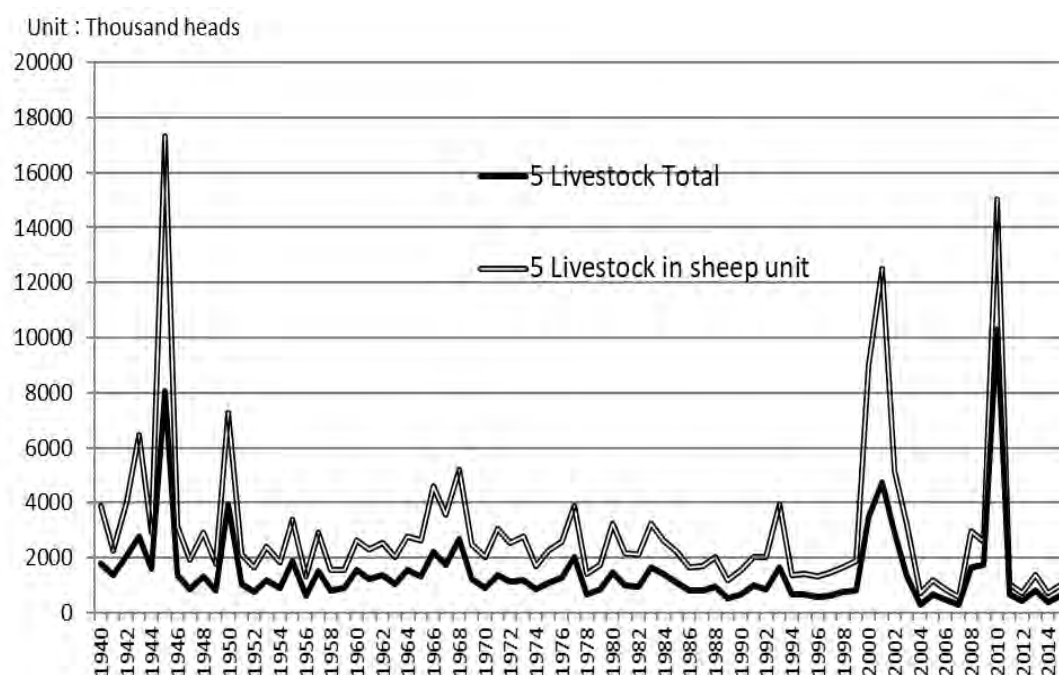
Зураг 2.7.19 2016-2017 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац

Эх сурвалж : Монгол улсын ус, цаг уур, орчны судалгааны хүрээлэн, 2016 оны 8 сарын 22

Эцэст нь бэлчээрийн доройтлыг сааруулж, тогтвортой мал аж ахуйг хөгжүүлэхийн тулд бүх бүс нутгийн байгаль орчны төлөв байдал, хөрсний даацад тохирсон мал маллагаа байх нь зүйтэй. Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн гинжин хэлхээ бий болгох талаас харахад малын хэт өсөлт, төвлөрлийн сааруулах хэрэгтэй бөгөөд тохиромжтой байршилд худаг, уст цэг байршуулах, зах зээлтэй шууд холбогдсон маршрутыг оновчтой бүрдүүлэх шаардлагатай. Эдгээрийг төлөвлөх явцад бүс нутгийн онцлог, байгалийн төлөв байдлыг сайтар анхаарч бодолцож үзэх хэрэгтэй.

2.7.4.2 Зудын гамшиг

Уламжлалт мал аж ахуй нь байгалийн олон янзын гамшигт өртөн, маш ихээр хохирол амсдаг. Мал аж ахуйн салбар нь цас, зуд, ган, түймэр, цасан шуурга зэрэг байгалийн эрс тэс цаг агаар, үер ус, халдварт өвчний нөлөөнд өртөмхий, эмзэг байдаг⁵⁶. Эдгээр цаг агаарын үзэгдэл дунд зудын аюул мал аж ахуйн салбарт асар их хор хөнөөл учруулдаг. Судалгаанаас⁵⁷ харахад, малчдын уламжлалт ойлголтоор “Зуд гэдэг нь хүйтний улиралд өвс, тэжээл болон усны хомсдолоос малын жин буурснаас үүдэн, асар их тооны мал хорогддог байгаль цаг уурын нөхцөл” хэмээн тодорхойлсон бөгөөд энэхүү байгаль, цаг уурын байдлаас үүдэх зудын гамшгаас шалтгаалан өвөл, хаврын улиралд олон тооны мал хорогддог байна.

Зураг 2.7.20 1940-2015 оны малын хорогдол (5 хошуу малын нийт дүнг хониор тооцсон)

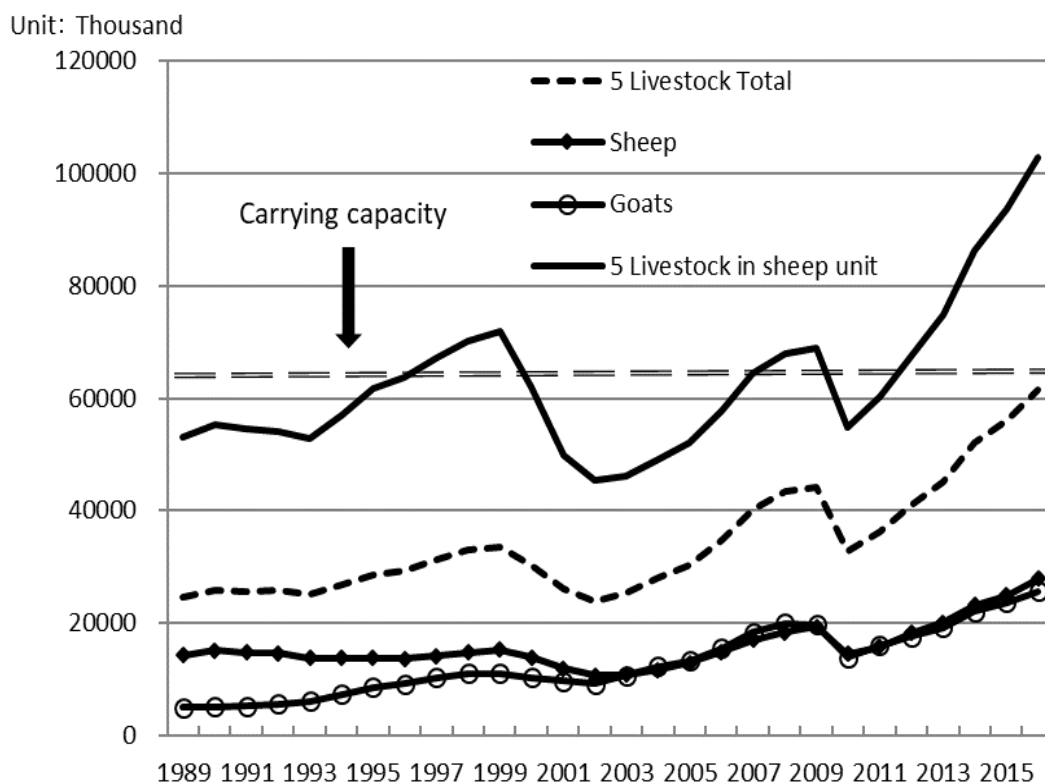
Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс бэлдэв

⁵⁶ Disaster Research Institute, National Emergency Management Agency (2016) Data Book on Natural and Human Induced Hazards in Mongolia 2014, 2015

⁵⁷ Natsagdorj, L. and Dulamsuren, L. (2001), Some aspects of assessment of the dzud phenomena, *Papers in Meteorology and Hydrology*, No.23.3, Ulaanbaatar.

1940 оноос 2015 он хүртэлх нас гүйцсэн малын хорогдлыг Зураг 2.7.20-д харуулав. 1945 онд болсон зудын гамшгаас хойш төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед томоохон зудын хохирол учраагүй. Гэхдээ 1990 оноос хойш зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнээс хойш, малыг хувьд шилжүүлсний дүнд малчдын тоо, малын тоо толгой өсөн, бэлчээрийн даац хэтэрсэн нөхцөлд байгалийн хүнд нөхцөл байдал давхцан, 2000~2002 онд, 2010 онд зудын гамшиг тохиосон. Ялангуяа 2010 онд 10 сая гаруй мал хорогдсон байна. 2010~2015 оны хугацаан дахь байгалийн гамшгийн улмаас дунджаар 89 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ний 3% орчимтой тэнцэх хэмжээний эдийн засгийн хохирол учирсан⁵⁸ бөгөөд 2010 оны зудын хохирлын хэмжээ ДНБ-ний 6%ийг давсан байна.

Өмнө дурдсанчлан зах зээлийн эдийн засагт шилжсэний дараа 2 удаа томоохон зудын хохирол учирсан дараах зурагт үзүүлсэнчлэн сүүлийн жилүүдэд дахин малын тоо толгой өсөхийн зэрэгцээ, бэлчээрийн даац хирээс хэтэрч, хэзээ ч зуд болоход гайхах зүйлгүй байна. Зудын хохирол нь малын хорогдлоос үүдсэн эдийн засгийн хохирол төдийгүй малчдын ядуурал, хот руу шилжин ирэгсдийг нэмэгдүүлэх зэрэг нийгмийн асуудлыг үүсгэдэг тул эдгээрээс зайлсхийхийн тулд малын тоо толгойд хязгаарлалт хийх арга хэмжээ зайлшгүй хэрэгтэй.

Зураг 2.7.21 1989-2016 оны малын тоо толгойн өөрчлөлт

Эх сурвалж : Монгол улсын Статистикийн хорооны мэдээллээс бэлтгэв.

⁵⁸ Disaster Research Institute, National Emergency Management Agency (2016) Data Book on Natural and Human Induced Hazards in Mongolia 2014, 2015

2.7.4.3 Малын халдварт өвчин

Японы малын халдварт өвчний дэгдэлт, өвчлөлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор батлагдсан Малын халдварт өвчнөөс сэргийлэх тухай хуульд, хуулиар тогтоогдсон халдварт өвчин буюу мэдэгдэх шаардлагатай халдварт өвчин тодорхой заагдсан байдаг. Үүнээс Монгол улсад дараах хүснэгтэд харуулсанчлан 80 гаруй төрлийн халдварт өвчин хуульд заагдсан байна. Үүнд дэгдэлтийн хурд, мөн эдийн засгийн алдагдал зэрэг хүчин зүйлээс үзэхэд хамгийн их анхаарах шаардлагатай нь “шүлхий” өвчин ⁵⁹ бөгөөд сүүлийн үед Монголд хонь, ямааны цэцэг өвчин, 2016 онд анх удаа ”PPR (бог малын мялзан өвчин)” зэрэг өмнө гарч байгаагүй халдварт өвчин дэгдсэн ба⁶⁰ энэ нь малын эрүүл мэндийн хувьд маш том хүндрэл юм. Иймд тусгайлан анхаарах шаардлагатай шүлхий, PPR, хонь, ямааны мялзан өвчний өнгөрсөн жилийн дэгдэлтийн талаар дурдав.

Хүснэгт 2.7.12 Монгол улсад хуульд заагдсан малын халдварт өвчин (хорио цээрийн жагсаалт)

	Монгол/ Англи	
1	Боом/ Anthrax	Мал
2	Шүлхий/ Foot and mouth disease	Мал
3	Хонь, ямааны цэцэг/ Sheep and goat pox	Мэдэгдэл
4	Өндөр хоруу чанартай шувууны томуу/ Highly pathogenic avian influenza	Мал
5	Дуут хавдар/ Blackleg	Мэдэгдэл
6	Үхрийн мялзан/ Rinderpest	Мал
7	Ямааны годрон / Contagious caprine pleuropneumonia	Мэдэгдэл
8	Гахайн мялзан/ Classical swine fever	Мал
9	Туулайн вируст цусан халдвар/ Rabbit haemorrhagic disease	Мэдэгдэл
10	Туулайн миксоматоз/ Rabbit myxomatosis	Мэдэгдэл
11	Шувууны Ньюкасл өвчин/ Newcastle disease	Мал
12	Үхрийн цээж/ Contagious bovine pleuropneumonia	Мал
13	Хорт салст халуурал/ Bovine catarrhal fever	Мэдэгдэл
14	Гахайн үржил амьсгалын замын хам шинж/ Porcine reproductive and respiratory syndrome	Мэдэгдэл
15	Бог малын мялзан төст өвчин/ Peste des petits ruminants	Мэдэгдэл

"Хаус": мал амьтдын халдварт өвчин (МАЛЫН ГОЦ ХАЛДВАРТ ӨВЧНӨӨС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ ЗАРИМ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТУХАЙ ХУУЛЬ), "мэдэгдэл": халдварт өвчний талаар мэдээлсэн

⁵⁹ ЖАЙКА, Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа, 2016 он

⁶⁰ Morris, R. and Purevsuren, B. (2016). Enhancement of Epidemiological Support for Animal Disease Control Programs in Mongolia. Report for Food and Agriculture Organisation of the United Nations.

Хүснэгт 2.7.13 Монгол улсад хуульд заагдсан малын халдварт өвчин

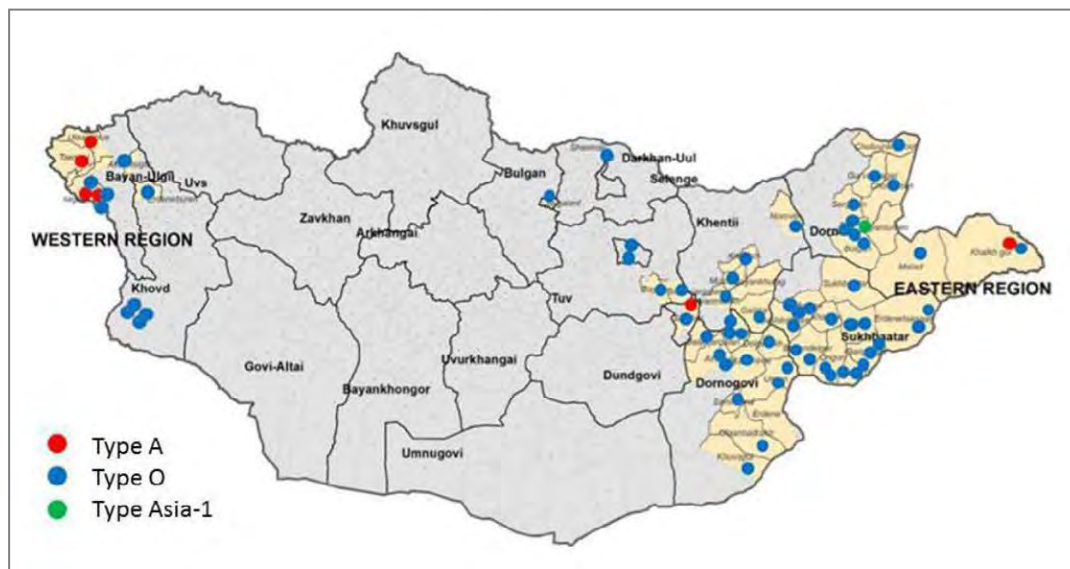
	Монгол/Англи нэршил	
1	Галзуу/ Rabies	Мал
2	Цусан халдвар/ Pasteurellosis	
3	Листериоз/ Listeriosis	
4	Адууны томуу/ Equine influenza	Мэдэгдэл
5	Адууны ям/ Glanders	Мэдэгдэл
6	Бруцеллөз/ Brucellosis	Мал
7	Энтеробактериоз/ Enterobacteriosis	
8	Шөвөг яр/ Ecthyma	Мэдэгдэл
9	Дотрын халдварт хордлого/ Enterotoxemia	
10	Сохор догол/ Contagious agalactia	Мэдэгдэл
11	Аденоматоз/ Adenomatosis	
12	Хонь, ямааны Маэди-Висна/ Ovine and caprine maedi-visna	Мэдэгдэл
13	Гахайн сальмонеллөз/ Swine salmonellosis	Мэдэгдэл
14	Шувууны гамбора/ Gumboro disease (Infectious bursal disease)	Мэдэгдэл
15	Шувууны ларинготрахеит/ Avian infectious laryngotraheitis	Мэдэгдэл
16	Адууны халдварт цус багасах/ Equine infectious anaemia	Мал
17	Үхрийн сүрьеэ/ Bovine tuberculosis	Мал
18	Үхрийн ринотрахеит/ Infectious bovine rhinotraheitis	Мэдэгдэл
19	Адууны пневмони/ Equine pneumonia	Мэдэгдэл
20	Үхрийн диарей/ Bovine viral diarrhea	Мэдэгдэл
21	Адууны иж балнад/ Equine salmonellosis	Мэдэгдэл
22	Колибактериоз/ Colibacteriosis	
23	Адуун сахуу/ Strangles	
24	Нохойн гударга/ Canine distemper	
25	Иж балнад/ Salmonellosis	Мэдэгдэл
26	Некробактериоз/ Necrobacteriosis	
27	Үхрийн лейкоз/ Bovine leukosis	Мэдэгдэл
28	Зөгийн үжил/ Foulbrood of honey bees	Мал
29	Зөгийн аскосфероз/ Chalkbrood of honey bees	Мэдэгдэл
30	Зөгийн варрооз/ Varroosis of honey bees	Мэдэгдэл
31	Хамуу/ Mange	Мэдэгдэл
32	Нийлүүлгийн өвчин/ Equine dourine	
33	Хонины энзоот зулбах/ Ovine enzootic abortion	Мэдэгдэл
34	Дэлэнгийн өмрөө/ Bovine mammalitis	
35	Сул хоруу чанартай шувууны томуу/ Low pathogenic avian influenza	
36	Хэл хөхрөх/ Bluetongue	Мэдэгдэл
37	Зогсоо/ Tetanus	Мэдэгдэл
38	Ботулизм/ Botulism	
39	Адууны вирус артерит/ Equine viral arteritis	Мэдэгдэл

	Монгол/Англи нэршил	
40	Ёлом/ Erysipelas	Мэдэгдэл
41	Туляреми/ Tularemia	Мэдэгдэл
42	Ку чичрэг/ Q fever	
43	Токсоплазмоз/ Toxoplasmosis	Мэдэгдэл
44	Лейшманиоз/ Leishmanosis	
45	Хачигт реккетсиоз/ Rickettsiosis	
46	Хачигт энцефалит/ Tick-borne encephalitis	
47	Баруун Нилийн халдвар/ West Nile fever	
48	Анаплазмоз/ Anaplasmosis	Мал
49	Бабезиоз/ Babesiosis	
50	Нохой муурны парвовирусын халдвар/ Canine and feline parvoviral infection	
51	Шувууны микоплазмоз/ Avian mycoplasmosis	Мэдэгдэл
52	Шувууны пуллороз/ Avian pullorosis	
53	Марекын өвчин/ Marek's disease	Мэдэгдэл
54	Кампилобактериоз/ Campylobacteriosis	Мэдэгдэл
55	Цахлай/ Ringworm	
56	Хулгана яр/ Epizootic lymphangitis	Мэдэгдэл
57	Адууны хачгийн халуурал/ Horse tick fever	
58	Адууны цэцэг/ Horse pox	
59	Гахайн бруцеллёз/ Swine brucellosis	Мал
60	Тэмээний амруу/ Camel contagious ecthyma	
61	Гахайн миксоплазмоз/ Swine myxoplasmosis	
62	Булчин цайх/ White muscle	
63	Яс сөнөрөх/ Osteodystrophy	
64	Йодын дутагдал/ Iodine deficiency	
65	Хар араатах өвчин/ Fluorosis	

"Мал": мал амьтдын халдварт өвчин (МАЛЫН ГОЦ ХАЛДВАРТ ӨВЧНӨӨС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ ЗАРИМ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТУХАЙ ХУУЛЬ), "Мэдэгдэл": халдварт өвчний талаар мэдээлсэн

(а) Шүлхий өвчин

Шүлхий өвчин нь амь насанд хүрэх магадлал өндөр биш хэдий ч халдварлах эрсдэл маш өндөр, үхэр, усны үхэр, хонь, ямаа, гахай, тэмээ зэрэг салаа туурайтан амьтанд халдварладаг. Халдвар нь амьсгалын замаар голчлон дамжих ба ялгарсан вирус нь усны дусал болон хог хаягдлын хамт дэгдэн тархдаг. Монгол улсын зүүн болон баруун хэсгийн хил орчмоор төвлөрөн гарсан байна.

Зураг 2.7.22 Шүлхий өвчний дэгдэлт (2000-2016 он)

Эх сурвалж: Government Implementing Agency –VABA

(b) Бог малын мялзан өвчин

Бог малын мялзан өвчин (Peste des Petits Ruminants, цаашид "PPR") нь мялзан өвчний вирусын халдвар гол халдварын зам байдаг. Хонь, ямаа, буга зэрэг бог малын халдварт өвчин юм. Тархалт хурдан, хүнд өвчин бөгөөд хавьтлын замаар тархдаг. Ховд аймаг голчлох баруун бүс нутгаар дэгдэж байсан.

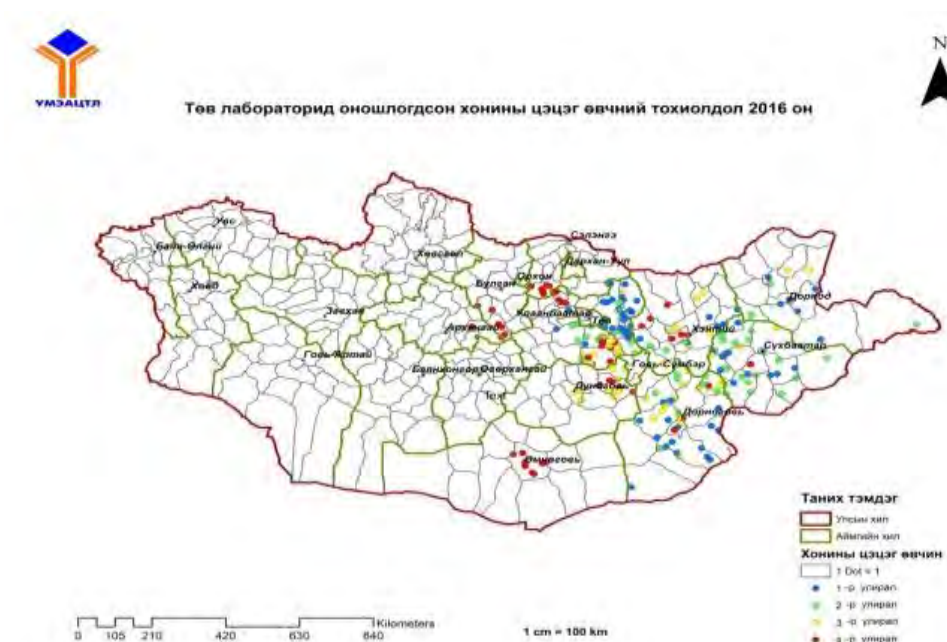

Зураг 2.7.23 PPR дэгдэлт, вакцинжуулалт (2016 он)

Эх сурвалж: Veterinary Animals Breeding Agency

(с) Хонины цэцэг өвчин

Хонины цэцэг өвчин нь тухайн өвчний вирусийн халдвар гол шалтгаан болох ба хонины нас, хүйс, үүлдэр хамааралгүй халдварладаг. Шууд буюу амьсгалын замаар халдварлахаас гадна хорхой, шавжаар дамжин шууд бус замаар халдварлах тохиолдол байдаг. 2013 онд дэгдсэнээс хойш Улаанбаатар хот орчмоос зүүн бүс нутагт дэгдэж байсан байна. Дэгдэлт хурдан тархацтай, вакцин хүрэлцээгүй байдгаас үндсээр нь устгах хүндрэлтэй.

Зураг 2.7.24 Хонины цэцэг өвчний дэгдэлт (2016 он)

Эх сурвалж: State Central Veterinary Laboratory

3 дугаар бүлэг ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний өнөөгийн байдал ба тулгарч буй асуудал

Энэ бүлэгт Монгол улсын ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний өнөөгийн байдал ба тулгарч буй асуудлын талаар ХАА-н бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалт, эрүүл ахуй, чанарын хяналт, үйлдвэрлэлийн баазын шинжилгээ, кластерийг хөгжүүлэх байр сууринаас нэмүү өртгийн сүлжээтэй холбоотой тоглогчдын судалгааг үндэслэн нэгтгэв.

3.1 Бэлтгэн нийлүүлэлт ба маркетинг

Энэ хэсэгт (1) ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний тойм, (2) ХАА-н бүтээгдэхүүний ложистикийн өнөөгийн байдал, (3) Бүтээгдэхүүний төрөл тус бүрийн бэлтгэн нийлүүлэлт, маркетинг болон нэмүү өртгийн бүтэц, (4) ХАА-н бүтээгдэхүүний маркетингийн өнөөгийн байдал, (5) Тулгарч буй асуудал гэсэн 5 чиглэлээр шинжилгээ хийн авч үзлээ.

3.1.1 ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний тойм

Энэ хэсэгт Монгол улсын ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний ерөнхий тоймыг авч үзлээ. Юуны өмнө, ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээг төрөлжүүлэн ангилж, нэмүү өртгийн сүлжээний процесс бүрийн асуудлыг гаргаж ирсний дараа нэмүү өртгийн сүлжээний тоглогчдын ерөнхий байдлыг (ажиллагчдын тоо болон бүс нутгийн тархалтаар нь) авч үзлээ.

3.1.1.1 Зах зээлийн эдийн засагт шилжсэний дараах ХАА-н бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт

Социализмын үед 1950-иад оны сүүлийн хагасаас 1990-ээд оны эхэн хүртэл “Нэгдэл” хэмээх малчдын хоршоолол орон даяар байгуулагдаж, засгийн газар нэгдлээр дамжуулан ХАА-н түүхийн эдийн бэлтгэл, тээвэрлэлт, борлуулалтыг зохион байгуулахын хамт нэгдлийн гишүүн малчдад хөдөлмөрийн хөлсийг нь олгож, амьжиргааны чухал хэрэгцээт бараа таваараар хангаж байлаа. Энэ үед төлөвлөгөөт эдийн засагтай байсан тул нэмүү өртгийн сүлжээ⁵³ гэсэн ойлголт байгаагүй. Нэгдэл тарсны дараа ХАА-н бүтээгдэхүүн цуглуулах, тээвэрлэх, борлуулах гэсэн зах зээлд бэлтгэн нийлүүлэх үйл ажиллагаа байхгүй болсон. Тэрчлэн САА-г татан буулгаж, хувьчилсан байна. Нэгдэл тарж, САА-г татан буулгаснаар малчид тариаланчид бүтээгдэхүүнээ өөрсдөө зах зээлд нийлүүлдэг болсон байна⁵⁴.

Нэгдэл нуруун дээрээ үүрч ирсэн бэлтгэн нийлүүлэлтийн системийн үүргийг нөхөхийн тулд зууч худалдаачид энэ салбарт орж, өөрийн гэсэн ханган нийлүүлэлтийн сүлжээг бий болгох болсон⁵⁵. Хотоос алслагдсан нутагт амьдрах малчид, тариаланчид зам харгуй, дэд бүтэц, унаа тэрэг байхгүй тул бүтээгдэхүүнээ зууч худалдаачдад зарж орлого олж ирсэн байна. Өөрийн

⁵³ Үйлдвэрлэл-боловсруулалт- бэлтгэн нийлүүлэлт- борлуулалтын шат бүрт нэмүү өртөг өсөөд явдаг механизм.

⁵⁴ Сумъяа Гэрэлсайхан.(2012). Монгол улсын МАА-н онцлог. “Дэлхийн хэмжээний бодлогийн судалгаа” (Такасаки Эдийн засгийн их сургуулийн Бүс нутгийн бодлогын судалгааны нийгэмлэг) 14-р боть,4 дүгээр

⁵⁵ Түүхий эд, боловсруулалт, борлуулалтын бүх үе шатыг холбосон ложистикийн функц

хүчээр зах зээлд бэлтгэн нийлүүлэх боломжгүй малчид, тариаланчид харилцаа холбооны хэрэгсэлгүйгээс зах зээлийн мэдээлэл авч чадалгүй зах зээлийн үнээс хямд үнээр бүтээгдэхүүнээ зарах тохиолдол их байсан байна.

Ингээд олон малчид фермерүүд өөрсдийн бүтээгдэхүүнээ борлуулахын тулд зах зээлд шууд гарах шаардлагын үүднээс хот суурин болон магистрал замын ойролцоо шилжин суурьшиж эхэлсэн байна⁵⁶. ХАА-н бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлтийн систем өөрчлөгдсөнөөс улбаатай малчдын шилжин суурьшилт нь тухайн газраа ноцтой бэлчээр талхлагдаж, бэлчээрийн доройтолд хүргэсэн гол шалтгаан болсон юм.

САА хувьчлагдсаны дараа бие даасан эдийн засгийн тооцоонд шилжсэн боловч үйл ажиллагаа явуулах эргэлтийн хөрөнгө байхгүйгээс эдгээр хувийн аж ахуйн олонх нь дампуурсан байна. Дампуурсан аж ахуйнуудын эдэлбэр газрын эзэмших эрхийг авах замаар олон бизнес эрхлэгчид ХАА-н салбарт орох болсон⁵⁷. Монгол улсын засгийн газар 2003 онд Хот суурин газрын хүн амыг аюулгүй хоол хүнсээр хангах хэрэгцээ шаардлагын үүднээс “Эрчимжсэн мал аж ахуй, газар тариаланг хөгжүүлэх” үндэсний хөтөлбөрийг батлан, хот суурингийн ойролцоох эрчимжсэн аж ахуйнуудад дэмжлэг үзүүлэх бодлого хэрэгжүүлсэн байна⁵⁸. Эдгээр арга хэмжээний үр дүнд малчид тариаланчид эрчимжсэн АА эрхлэхийн хамт өөр салбарт ажиллаж байсан хот суурингийн оршин суугчид болон ААН-үүд ХАА-н салбарт шинээр орж ирэх болсон байна⁵⁹. ХАА-н салбарт олон төрлийн тоглогчид орж ирсэн нь олон төрлийн ханган нийлүүлэлтийн сүлжээг бий болгох хүчин зүйл болсон байна. Ийм нөхцөлд цаашид монголын ХАА-н тогтвортой хөгжлийг хангах үүднээс социализмын үеийн хялбар ложистик биш, ханган нийлүүлэлтийн үе шат бүрт нэмүү өртөг нь өсөж, холбогдох талуудын ашгийг нэмэгдүүлдэг нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох арга хэмжээг яаралтай авах шаардлагатай болоод байна.

3.1.1.2 Нэмүү өртгийн сүлжээний төрөл

Монгол улсын ХАА-н салбарт орж ирсэн олон янзын тоглогчдыг ханган нийлүүлэлтийн сүлжээн дэх ямар процесстой (Үйлдвэрлэл, боловсруулалт, бэлтгэн нийлүүлэлт, борлуулалт) холбоотой байгаагаас хамааран хэд хэдэн төрөлд хувааж болно. Үүнийг нэмүү өртгийн сүлжээний бүх процесстой хэрхэн холбогдож буйгаар нь төрөлжүүлэн ангилсаныг Хүснэгт: 3.1.1-д харуулав.

⁵⁶ Моррис Россби (2007), Өнөөгийн Монгол. Төөрөлдөж мэдэх глобализм, Акаши Шотен

⁵⁷ Ёшими Оготани (2010), Монголын Хөдөө аж ахуйн хөгжлийн түүх, Үндэсний угсаа зүйн судлалын музейн судалгааны тайлан.(1)

⁵⁸ Г.Өсөхбаяр (2016), Монголын тэжээлийн зах зээлийн хөгжлийн үе шатан дахь тэжээлийн үйлдвэрлэлийн хөгжлийн логик: Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжил ба мал аж ахуйн интеграци, докторын диссертаци, Хоккайдо их сургууль

⁵⁹ Хироши Комияама. (2016). Монгол Улсын МАА-н сүүлийн үеийн хандлага.”Япон ба Монгол- 50-р боть,2-р хэсэг.

Хүснэгт 3.1.1 Монголын ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний төрөл

Төрөл	Процесс					
	Үйлдвэрлэл	Түүхий эдийн бэлтгэл	Боловсруулалт, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	Бэлтгэн нийлүүлэлт	Борлуулалт	
					Дотоод	Экспорт
Үйлдвэрлэлээс зах зээл хүртэл нэгдмэл	•	•	•	•	•	•
Төвлөрсөн түүхий эд бэлтгэл		•		•	•	
Тодорхой бүтээгдэхүүн		•	•		•	
Шууд борлуулалт	•		•		•	
Зууч худалдаачин		•		•		

Эх сурвалж: ЖАЙКА-ын судалгааны баг.

Нэмүү өртгийн сүлжээний төрлүүд нь дараах онцлогтой.

1) Үйлдвэрлэлээс зах зээл хүртэл нэгдмэл сүлжээ

Анхан шатны түүхий эд бэлтгэлээс эхлээд боловсруулалт, тээвэрлэлт, борлуулалт хүртэл нэгдмэл байдаг. Үйлдвэрлэлээс зах зээл хүртэл энэ бүх үе шатыг тухайн компанийн үйл ажиллагааны менежментийн хүрээнд хариуцаж байдаг. Групп компани үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэн, ХАА-н салбарт орох тохиолдолд байж болох бөгөөд санхүүгийн чадалтай ААН байгуулж болох нэмүү өртгийн сүлжээ гэж болно.

2) Түүхий эд, боловсруулсан бүтээгдэхүүний төвлөрсөн бэлтгэл

Сумын түвшинд явагддаг түүхий эд боловсруулсан бүтээгдэхүүний анхан шатны цуглуулалт, бэлтгэл, тээвэрлэлт, борлуулалт. Ихэндээ салбарын мэргэжлийн байгууллагууд, хоршоо, нөхөрлөлийн явуулдаг үйл ажиллагаа. Ийм газарт өндөр түвшний боловсруулалт хийдэггүй. Түүхий ноос, арьс шир зэрэг түүхий эдийг ААН-үүдэд нийлүүлэх байдал ажиглагддаг. Шинэ хүнсний бүтээгдэхүүн голлодог.

3) Тодорхой бүтээгдэхүүн

Түүхий эдийн бэлтгэлээс боловсруулалт, борлуулалт хүртэлх процесс. Ихэнхдээ ЖДҮ-үүд эрхлэх нь түгээмэл бөгөөд бага хэмжээний үйл ажиллагаа юм. Тодорхой үе шат ба тодорхой бүтээгдэхүүнээр хязгаарлагдана.

4) Үйлдвэрлэгч шууд борлуулах

Үйлдвэрлэгч ба бичил ААН-үүд шууд борлуулах үйл ажиллагаа. Уламжлалт хэлбэр бөгөөд эдийн засгийн хувьд бага хэмжээтэй боловч тооны хувьд ихэнхийг нь хамардаг байна.

5) Зууч худалдаачин

Үйлдвэрлэгч ба боловсруулагч ААН-ээс түүхий эд, боловсруулан бүтээгдэхүүн худалдан авч зах зээл ба ААН-д борлуулдаг этгээд. Зах зээлийн үнээс доогуур худалдан авдаг зууч

худалдаачныг ченж⁶⁰ гэх бөгөөд нэмүү өртгийн сүлжээ байгуулахад саад болж буй хүчин зүйлийн нэг гэж үздэг.

3.1.2 Нийлүүлэлтийн сүлжээний тоглогчдын ерөнхий тойм

Энд нийлүүлэлтийн сүлжээний тоглогчдыг ажиллагчдын тооны бүлгээр, бүс нутгаар, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар (Том ААН ба групп компани, салбарын мэргэжлийн байгууллага, хоршоо, ЖДҮ, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч) ангилан нарийвчлан авч үзлээ.

(1) Ажиллагчдын тооны бүлгээр

Нийлүүлэлтийн сүлжээний тоглогчдын хувьд (том компани ба групп компани, салбарын байгууллагууд, хоршоолол, ЖДҮ, хувиараа үйлдвэрлэл эрхлэгчид) ҮСХ-ын “Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2015”-д орсон мэдээллээс дүгнэлт хийлээ.

Дараах ААН-үүдийг ажиллагчдынх нь тоогоор (бүртгэлд үндэслэн) авч үзлээ. 2007 онд ЖДҮ-ийн тухай хууль хэрэгжиж эхлэхээс өмнө ажиллагчдынх нь тоо 50 хүрэхгүй ААН-ийг ЖДҮ гэж үздэг байсан. Энд ЖДҮ-ийн тодорхойлолтыг үндэслэн авч үзлээ⁶¹. Монголд 2015 онд нийт аж ахуйн нэгжид 50 хүрэхгүй ажиллагчтай (49-өөс дээшгүй) ААНБ-ийн эзлэх хувь 98.1% байснаас үзэхэд ЖДҮ дийлэнх олонхийг нь бүрдүүлж байгааг харж болно.

Хүснэгт 3.1.2 Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй ААН-ийн тоо
(Ажиллагчдын тооны бүлгээр)

Ажиллагчдын тооны бүлэг	2012	2013	2014	2015	Эзлэх хувь
1 - 9	81,382	90,270	103 791	114,463	90.4%
10 - 19	4,215	4,300	4 576	5,556	4.4%
20 - 49	3,015	3,192	3 356	4,092	3.2%
50 +	1,926	1,841	1 879	2,449	1.9%
Нийт	90,538	99,603	113,602	126,560	100.0%

Эх сурвалж: ҮСХ-ны “Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл.2015”

Нөгөө талаар, дараах хүснэгтэд үйл ажиллагаа явуулж байгаа ААН-ийн тоог харуулсан бөгөөд үүнд үйл ажиллагаа зогссон буюу бодит үйл ажиллагаа явуулдаггүй ААН-ийг оруулаагүй болно. Хүснэгт 3.1.2-т харуулсан 2015 оны бүртгэлийн нийлбэр дүн (126560) болон Хүснэгт 3.2.3-ыг (40381) харьцуулахад 32% -тай байгаагаас харахад бүртгэлтэй ААНБ-ын 3-ны 2 нь үйл ажиллагаа явуулахгүй байгааг ойлгож болно.

⁶⁰ Ченжийн талаар бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, боловсруулалттай холбоотой хэсэгт өгүүлнэ.

⁶¹ 2007 оноос хэрэгжиж эхэлсэн ЖДҮ-ийн тухай хуулийн ажиллагчдын тоог үндэслэсэн ЖДҮ-ийн тодорхойлолтыг аваад үзэхэд “Дунд ААН” гэж ①Үйлдвэрлэл эрхэлдэг (доор дурдсан 2, 3, 4-ийг оруулахгүй) ажиллагчдын тоо 199-өөс дээшгүй, ②бөөний худалдаа эрхэлдэг ажиллагчдын тоо 149-өөс дээшгүй, ③жигжиглэнгийн худалдаа эрхэлдэг ажиллагчдын тоо 199-өөс дээшгүй, ④үйлчилгээ эрхэлдэг ажиллагчдын тоо 49-өөс дээшгүй, “Жижиг ААН” гэж ⑤ үйлдвэрлэл эрхэлдэг ажиллагчдын тоо 19-өөс дээшгүй, ⑥худалдаа эрхэлдэг ажиллагчдын тоо 9-өөс дээшгүй, ⑦үйлчилгээ эрхэлдэг ажиллагчдын тоо 9-өөс дээшгүй ААН гэж заасан байгаа бөгөөд энэ нь ҮСХ-ын “Статистикийн эмхэтгэлд” заасн ангилалтай таарч байна.

Цаашлаад, 2015 оны байдлаар 50-иас дээш ажиллагчтай ААНБ-ын эзлэх хувийг харахад дараах хүснэгтэд харуулсанчлан 4% байгаагаас ЖДҮ-ийн эзлэх хувь 96% байна. Өөрөөр хэлбэл, үйл ажиллагаа явуулж буй ААНБ-ын дийлэнхийг ЖДҮ эзэлж байгааг харж болно.

**Хүснэгт 3.1.3 Идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа ААНБ-ын тоо
(ажиллагчдын тооны бүлгээр)**

Ажиллагчдын тооны бүлгээр	2012	2013	2014	2015	Эзлэх хувь
1 - 9	28,724	30,269	32,451	34,123	84.5%
10 - 19	1,887	1,897	2,017	2,631	6.5%
20 - 49	1,355	1,466	1,537	2,027	5.0%
50 +	1,177	1,145	1,119	1,600	4.0%
Хувь	33,143	34,777	37,124	40,381	100.0%

Эх сурвалж: ҮСХ-ны "Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл.2015"

Хүснэгт 3.1.4-д малчин өрх болон малчдын тоог бүс нутгаар авч үзсэн болно. Нэг малчин өрхөд дунджаар 1.9 хүн ноогдох бөгөөд⁶², өрхийн хэмжээ жижиг болохыг харж болно. Тэрчлэн малчин өрх ба малчдын 40-өөс дээш хувь нь хангайн бүсэд, 25-26% нь баруун бүсэд, 20 орчим хувь нь төвийн бүсэд ногдож байна. Малчдын тоогоор аваад үзвэл 87.6% нь дээр 3 бүс нутагт төвлөрсөн байна. Гэвч говийн бүсэд орших Говь-Алтай аймаг хангайн бүсийн Баянхонгор аймаг хоёрын хоорондох 250 км зам хучилттай болоогүй байгаа⁶³ зэрэг ложистикийн талаас аваад үзвэл хүндрэлтэй асуудал олон байна.

Хүснэгт 3.1.4 Малчин өрх ба малчдын тоо 2015 он байдлаар (Бүс нутгаар)

Бүс нутаг	Өрхийн тоо	Өрхийн эзлэх хувь	Малчдын тоо	Малчдын эзлэх хувь
Баруун бүс	38,967	25.5%	79,220	26.6%
Хангайн бүс	63,007	41.2%	123,056	41.3%
Төвийн бүс	32,054	20.9%	58,759	19.7%
Зүүн бүс	17,805	11.6%	34,483	11.6%
Улаанбаатар	1,252	0.8%	2,310	0.8%
Нийт	153,085	100.0%	297,828	100.0%

Эх сурвалж: ҮСХ-ны "Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл.2015"

⁶² Нийт малчдын тоог малчин өрхийн тоонд хувааж гаргасан тоо

⁶³ Жайка-ын судалгааны баг энэ жилийн 3 сард Ховд аймагт хийсэн асуулга судалгааг үндэслэв. Тэрчлэн дээрх замын хэсгийг 2018 оны эцэс хүртэл хучилттай болгох төлөвтэй байгаа.

(2) Бүс нутгаар

Дараах хүснэгтэд ААНБ-ын тоог бүс нутаг тус бүрээр авч үзсэн бөгөөд, нийт ААН-ийн 73% (2015) нь нийслэл Улаанбаатар хотод төвлөрсөн байна. Цаашлаад 9.2% нь төвийн бүсэд, 8.5% нь хангайн бүсэд, 6.2% нь баруун бүсэд, 3% нь зүүн бүсэд ноогдож байна. Нийт ААН-ийн 80-аас дээш хувь нь нийслэл болон төвийн бүсэд төвлөрч байгаа бөгөөд Улаанбаатарт ойрхон газар байрлахыг эрмэлзэх хандлагатай байна.

Хүснэгт 3.1.5 Бизнес регистерт бүртгэлтэй ААНБ-ын тоо (Аймгаар)

Аймаг нийслэл	2012	2013	2014	2015	Эзлэх хувь
Баруун бүс	5,709	6,478	7,403	7,867	6.2%
Баян-Өлгий	1,159	1,297	1,443	1,556	1.2%
Говь Алтай	688	760	837	902	0.7%
Завхан	1,236	1,359	1,564	1,644	1.3%
Увс	1,132	1,347	1,591	1,651	1.3%
Ховд	1,494	1,715	1,968	2,114	1.7%
Хангайн бүс	7,711	8,767	10,085	10,812	8.5%
Архангай	871	978	1,139	1,249	1.0%
Баянхонгор	877	1,046	1,181	1,297	1.0%
Булган	955	984	1,142	1,228	1.0%
Орхон	2,857	3,138	3,558	3,716	2.9%
Өвөрхангай	1,052	1,233	1,432	1,487	1.2%
Хөвсгөл	1,099	1,388	1,633	1,835	1.4%
Төвийн бүс	8,873	9,729	10,894	11,700	9.2%
Говь Сүмбэр	238	259	303	351	0.3%
Дархан Уул	2,504	2,772	3,030	3,196	2.5%
Дорноговь	905	983	1,094	1,181	0.9%
Дундговь	639	698	762	861	0.7%
Өмнөговь	1,194	1,373	1,656	1,797	1.4%
Сэлэнгэ	2,105	2,215	2,415	2,528	2.0%
Төв	1,288	1,429	1,634	1,786	1.4%
Зүүн бүс	2,658	2,975	3,472	3,815	3.0%
Дорнод	1,092	1,230	1,454	1,636	1.3%
Сүхбаатар	602	667	762	853	0.7%
Хэнтий	964	1,078	1,256	1,326	1.0%
Улаанбаатар	65,587	71,654	81,748	92,366	73.0%
Нийт	90,538	99,603	113,602	126,560	100.0%

(3) Ажил мэргэжлийн төрөл тус бүрээр

ААН-ийн тоог ажил мэргэжлийн төрөл тус бүрээр нь аваад үзэхэд ХАА-тай холбогдох “Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас, ангийн аж ахуй”-н чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ААН-ийн тоо нийт доорх хүснэгтэд харуулсанчлан ААН-ийн 5.3%-ийг эзэлж байна. Эзлэх хувь өндөр салбар гэвэл (“Бусдыг” оруулахгүйгээр) бөөний ба жижиглэн худалдаа, автомашин засвар үйлчилгээ (42.9%), үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс (10%), түүнээс бусад үйлчилгээ (8.5%), барилга (7.8%), боловсруулах үйлдвэр (7.8%) гэсэн дарааллаар эзэлж байна.

Хүснэгт 3.1.6 Бүртгэлтэй ААНБ-ын тоо (Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар)

Салбар	2012	2013	2014	2015	Эзлэх хувь
Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас, ангийн аж ахуй	2,877	3,178	3,409	3,351	5.2%
Уул уурхай, олборлох үйлдвэр	430	401	608	655	1.0%
Боловсруулах үйлдвэр	4,492	4,177	4,996	5,190	8.1%
Цахилгаан, хий, ус хангамж	242	256	297	251	0.4%
Барилга	3,135	3,541	4,770	5,390	8.4%
Бөөний болон жижиглэнгийн худалдаа, гэр ахуйн бараа, машин мотоцикл заасварлах үйлчилгээ	20,430	21,640	22,793	24,194	37.6%
Зочид буудал, зоогийн газар	1,965	1,994	2,018	1,951	3.0%
Тээвэр, холбоо, агуулахын аж ахуй	1,812	1,901	2,294	2,282	3.5%
Санхүүгийн гүйлгээ хийх үйлчилгээ	896	927	915	1,037	1.6%
Үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс бусад бизнес	5,609	5,899	6,045	6,121	9.5%
Төрийн удирдлага, бталан хамгаалах, албан журмын нийгмийн даатгал	1,387	1,390	1,433	1,434	2.2%
Боловсрол	2,528	2,553	2,659	2,973	4.6%
Эрүүл мэнд, нийгмийн халамж	2,525	2,659	2,900	3,122	4.9%
Нийгэм, бие хүнд үзүүлэх бусад үйлчилгээ	3,597	4,404	4,681	6,326	9.8%
Бусад	13	9	25	24	0.0%
Нийт	51,938	54,929	59,843	64,301	100.0%

(4) Дотоодын зах зээл дээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа их дэлгүүр, бөөний худалдааны зах, жижиглэнгийн худалдааны дэлгүүрийн тоо. (2015 он)

Монгол улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй нийт их дэлгүүр болон бөөний худалдааны захын тухай мэдээлэл олж авч чадаагүй боловч Улаанбаатар хотын захирагчийн албаны статистик мэдээллээс үзвэл, 2015 оны байдлаар тус хотод их бага янз бүрийн хэмжээний нийт 4416 жижиглэнгийн дэлгүүр байсан байна. Эдгээрийн дотор албан ёсоор бүртгүүлж зөвшөөрөл авсан нийт дэлгүүрийн 78% -ийг эзлэх 3443 дэлгүүр байсан байна.

Хүснэгт 3.1.7 Дотоодын зах зээл дээр үйл ажиллагаа явуулж буй их дэлгүүр, бөөний худалдааны зах, жижиглэнгийн дэлгүүрийн тоо (2015 он)

Дүүрэг	Баян-зүрх	Хан-Уул	Сүхбаатар	Чингэлтэй	Сонгино-хайрхан	Баянгол	Налайх	Багануур	Багахангай	Нийт
Их дэлгүүр	2	1	2	1	-	2	-	-	-	8
Хай Пай Маркет	3	1	1	-	3	1	-	-	-	9
Mall	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Худлааны төв	24	3	17	4	11	24	7	1	-	91
Супермаркет	35	28	70	2	25	21	4	1	-	186
Мини Маркет	53	53	103	64	20	95	9	15	3	415
Хүсний дэлгүүр	880	286	209	341	805	321	127	45	16	3,030
Хэрэглээнй барааны дэлгүүр	33	106	159	119	92	78	6	35	6	634
Бөөний төв	9	2	2	-	2	4	4	-	-	23
Зах	3			2	4	3	4	3	-	19
Нийт	1,042	480	564	533	962	471	161	100	25	4,416

3.1.3 ХАА-н бүтээгдэхүүний ложистикийн өнөөгийн байдал

Энэ хэсэгт эхлээд ХАА-н бүтээгдэхүүнтэй холбоотой тээвэр-ложистикийн салбарын бүтцийн талаар өгүүлнэ. Мөн уг салбарын тээвэр ложистикийн өнөөгийн байдал (ачаа ба зорчигч тээвэр) –д шинжилгээ хийж үзлээ.

3.1.3.1 Тээвэр-ложистикийн салбарын бүтэц

Монголын тээвэр, ложистикийн ААН-үүдийг ерөнхийд нь дараах хүснэгтэд харуулсанчлан 5 бүлэгт хувааж болно⁶⁴. 1-р бүлэгт DHL, TNT, FedEx зэрэг олон улсын ачааны экспресс тээврийн 5 компани багтана⁶⁵. 2-р бүлэгт Тээврийн салбарын хамгийн том Туушин компаниас гадна Ландекс (Като Уню компанийн салбар) Тоокай Уню зэрэг компани орох бөгөөд тогтмол үйл ажиллагаа явуулдаг 40-50 компани байдаг гэж үздэг. Эдгээр байгууллагуудын зарим нь Монголын Тээвэр Зуучлагчдын Нэгдсэн Холбооны (Mongolian Freight Forwarders Association) гишүүн юм⁶⁶.

3-р бүлэгт Улаанбаатар хот болон түүний ойр орчимд сонин хэвлэл болон сүү зэрэг бүтээгдэхүүн хүргэдэг ААН болон нүүлгэлтийн үйлчилгээ үзүүлдэг ААН зэрэг нийт 10-15

⁶⁴ 2017 оны 4 сарын 6-нд Жайка-ын судалгааны баг Амар Экспрессийн захирлаас авсан асуулга судалгаа.

⁶⁵ Дараах URL-ыг харна уу. <http://www.dhl.mn/en.html>(DHL), [http://www.fedex.com/mn/\(FedEx\)](http://www.fedex.com/mn/(FedEx)), [http://www.mongolairtrans.com/index.php?option=com_content&task=view&id=9\(TNT\)](http://www.mongolairtrans.com/index.php?option=com_content&task=view&id=9(TNT))

⁶⁶ 2015 оны 7 сард хийсэн Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаанаас (MONDEP) үзвэл тус холбоонд бүртгэлтэй 200 гишүүн байдаг бөгөөд түүнээс тогтмол үйл ажиллагаа явуулдаг 50 орчим ААН байдаг. Нөгөө талаар Дэлхийн банкны (2009) “Mongolia: Trade and Transport Facilitation Action Plan”-аас үзвэл 2009 оны үед тээвэр ложистикийн ААН 40, гадаадын гаалийн зуучлалын байгууллагын төлөөлөгчийн газар 15 байсан байна. Дээр өгүүлсэнчлэн тээвэр зуучлалын 200 гаруй бүртгэлтэй байгууллага байдаг гэж үздэг тул 8 жилд 5 дахин өссөн байна.

ААН-орно. Дээрх 3 бүлэгт багтах тээвэр, ложистикийн мэргэжлийн ААН-үүдээс гадна Гацуурт, АПУ Трейд, Номин Ложистикс гэх мэт олон тооны ачааны машинтай групп компанийн ложистик-хүргэлтийн салбарыг 4-рт нь нэрлэж болно. Эдгээр ААН-үүд нь зарчмын хувьд өөрийн компанийн бүтээгдэхүүн, ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнээс өөр бараа тээвэрлэдэггүй⁶⁷. 5-рт өөрийн ачааны машинтай жижиг үйлдвэрлэгч, бизнес эрхлэгчдийг дурьдаж болно.

Хүснэгт 3.1.8 Монголын тээвэр ложистикийн салбарын бүтэц

Бүлэг	Агуулга
1	Олон улсын ачааны экспресс тээврийн 5 компани(DHL, TNT, FedEx)
2	Монголын ба гадаадын хөрөнгө оруулалттай ААН (Туушин зэрэг том компанийнг оруулаад 40-50 ААН)
3	Улаанбаатар түүний ойр орчимд сонин хэвлэл болон сүү зэрэг бүтээгдэхүүн хүргэдэг ААН болон нүүлгэлтийн үйлчилгээ үзүүлдэг ААН (10-15 ААН)
4	Олон ачааны машинтай групп компанийн ложистик-хүргэлтийн салбар (АПУ Трейд зэрэг)
5	Өөрийн ачааны машинтай жижиг үйлдвэрлэгч, бизнес эрхлэгчид

Эх сурвалж: Асуулга судалгааны үр дүнг үндэслэн ЖАЙКА-ын (JICA) судалгааны баг боловсруулав⁶⁸

2017 оны 2 сарын 10-нд “Монгол тээвэр нэгдэл” ХАА-н биржтэй хамтран ажиллах санамж бичигт гарын үсэг зурсан байна⁶⁹. Ингэснээр тус компани нь ХАА-н бирж дээр арилжаалагдсан бүтээгдэхүүнийг зохих хэмжээний хадгалалт ба хяналтын доор тээвэрлэх үүрэг хүлээж байгаа юм. Энэ нь улсын хэмжээний 300 сумын малчид фермерүүд, ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн хувьд зууч худалдаачдаар дамжуулалгүй шууд бэлтгэн нийлүүлэх арга хэрэгслийг бий болгоход чиглэсэн эхний алхам болсон гэж болно.

2017 оны 4 сарын 1-нээс Монгол тээвэр нэгдлийн гишүүн 20 компани Улаанбаатар хотод ноос, ноолуурын ложистикийг хариуцаж эхлэв.

2018 оноос Хэнтий, Хөвсгөл, Баянхонгор аймгаас Улаанбаатар хот руу хийх тээврийг тус нэгдэл хариуцахаар болж байна. 2019 оноос хойш одоогоор нарийвчлан тогтоогоогүй байгаа ч үйлчилгээ үзүүлэх бүс нутгийг дэс дараатай өргөтгөөд явахаар төлөвлөж байна. Үйлчилгээний төрөл зүйл, хүрээг ч тэлэхээр төлөвлөж байгаа бөгөөд ийм цуврал арга хэмжээний үр дүнд дотоодын тээвэр-ложистикийн байдал аажмаар сайжраад явах найдвар төрж байгаа юм. Улмаар хэдэн жилийн дараа малчид болон фермерийн аж ахуйн хувьд маш их ач холбогдолтой гадаад руу чиглэсэн ложистикийн сүлжээ өргөжих төлөвтэй байна.

3.1.3.2 ХАА-н бүтээгдэхүүний тээвэр ложистикийн өнөөгийн байдал

Доорх хоёр төрлийн зурагт харуулсан (1)Ачаа тээвэрлэлт, (2)Зорчигч тээвэрлэлтийн өнөөгийн байдлыг авч үзлээ.

⁶⁷ 2017 оны 4 сарын 5-нд Номин Ложистик компаниас авсан асуулга судалгааны үеэр тус компанийнн хүргэлтийн салбар өөр компанийн ачааны тээвэр хийж эхэлсэн гэсэн мэдээлэл авсан болно.

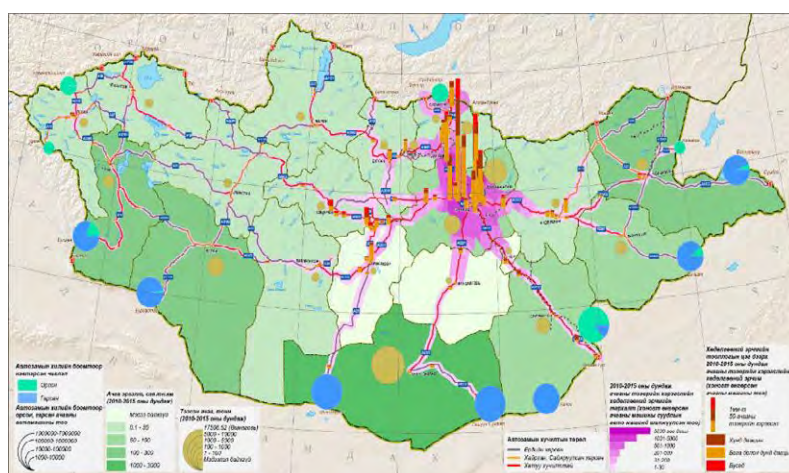
⁶⁸ 2017 оны 4 сарын 6-нд Жайка-ын (JICA) судалгааны баг Амар Экспресс компаниас асуулга судалгаа авсан.

⁶⁹ “Монгол Цуушин” (2017 оны 2 сарын 17-ны дугаар)

(1) Ачаа тээвэрлэлт(2010 оноос 2015 он)

Доорх зурагт дайран өнгөрсөн ачааны тэрэгний тоог ягаан өнгөөр сүүдэрлэн харууллаа. Ачааны тэрэгний зорчих хөдөлгөөний эрчимийн хувьд, өмнөд хилийн Замын Үүдээс хойд хилийн Алтанбулаг хүртэл Өмнөд-умард Аж үйлдвэрийн коридорын дагуу⁷⁰, ялангуяа Улаанбаатараас гадна, Төв, Сэлэнгэ, Дархан Уул аймгийг гүн ягаанаар харуулсан бөгөөд ачаа тээвэрлэлтийн хэмжээ их байгаа юм. Дараа нь Өрнөд–дорнод ногоон хөгжлийн коридорын дагуу харахад⁷¹, Улаанбаатараас зүүн зүгт Хэнтийгээр дайраад Чойбалсан хүртэл ачааны тэрэгний зорчих хөдөлгөөний эрчим харьцангуй их байна. Улаанбаатараас баруун зүгт Булган, Архангай аймаг ортол ачааны тэрэг харьцангуй олон зорчиж байгаа боловч Завхан аймгаас баруун тийш зорчих хөдөлгөөн багасаад ирж байна.

Босоо графикт нэг өдөрт өнгөрсөн ачааны тэрэгний тоог дунд оврын тэрэг (шар өнгөөр харуулсан), том оврын тэрэг (хүрэн өнгөөр харуулсан) гэх мэтчилэн ачааны тэрэгний овор хэмжээ тус бүрээр нь харуулсан бөгөөд Улаанбаатар хавиас Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг хооронд дунд ба том оврын тэрэг их явж байгааг харж болно.

Зураг 3.1.1 Ачааны тэрэгний зорчих хөдөлгөөний эрчмийг харуулсан зураг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-ын (JICA) судалганы баг

1. Road Payment Type: Ministry of Road and Transport Development
2. Annual Average Freight Turnover for 2010-2016; mil.tonnes.km, Annual Average Carried Freight for 2010-2016, mil.tonnes; Number of Inbound and Outbound Trucks, 2016: National Statistical Office of Mongolia
3. Annual Average Trucks Daily Traffic Volume for 2010-2016: Road and Transportation Development Center

⁷⁰ Умард-Өмнөдийн аж үйлдвэрийн хөгжлийн коридорыг дээр өгүүлсэн Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) хүрээнд санал болгосон. Хятад ба ОХУ-аар дамжин олон улсын зах зээлд гарах ложистикийн артери бөгөөд эдийн засгийн гол магистралыг бий болгосноор аж үйлдвэрийн нэмүү өртгийн сүлжээ бий болох хүлээлт байна.

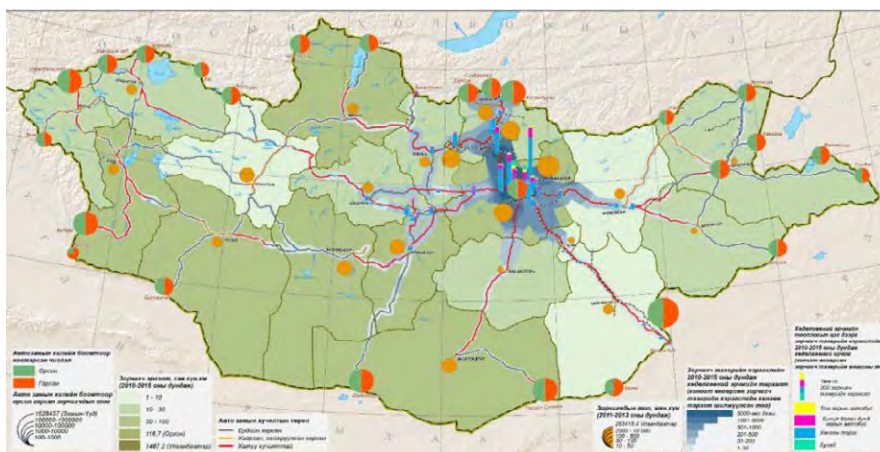
⁷¹ Өрнөд дорнодын ногоон хөгжлийн коридорыг Умард-Өмнөдийн аж үйлдвэрийн хөгжлийн коридорын нэгэн адил Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) хүрээнд санал болгосон. Баруун захын Ховд аймгийг зүүн захын Дорнод аймагтай холбосон улсын чанартай магистрал замын (АН32) дагуу байрлах аймгууд ХАА-н бүтээгдэхүүнийг төвлөрүүлэн цуглуулах баазын үүрэг гүйцэтгэх боломжтой.

(2) Зорчигч тээвэрлэлт (2010-2015 он)

Дараах зурагт дайран өнгөрсөн суудлын машин болон автобусны тоог хөх өнгөөр сүүдэрлэн харуулав. Дээрх зураг дээр харсан ачааны тэрэгний зорчих хөдөлгөөний эрчмээс ялгаатай нь өмнөд хилийн Замын Үүд ~ Улаанбаатарын хооронд зорчих суудлын машин болон автобусны тоо нэлээн бага байгаа явдал юм. Гэхдээ Улаанбаатараас хойд хилийн Алтанбулаг хүртэлх замд зорчих хөдөлгөөний эрчим нэмэгдэж, суудлын машин ба автобусны тоо олон болж ирж байгаа нь харагдаж байна.

Дараа нь Өрнө -Дорны ногоон хөгжлийн коридорын дагуу харахад Улаанбаатараас Булган аймгийн Булган, Архангай аймгийн Цэцэрлэг хот хүртэл зорчих хөдөлгөөний эрчим харьцангуй их байх боловч түүнээс баруун тийш ихээхэн багасаж байгаа нь харагдаж байна.

Босоо графикт нэг өдөрт өнгөрсөн суудлын машин ба автобусны тоог микроавтобус (шар), дунд оврын автобус (улаан), суудлын машин (хөх) гэх мэтчилэн машины овор хэмжээ тус бүрээр нь харуулсан бөгөөд Улаанбаатарын ойр орчимд суудлын машин хамгийн их, дараа нь дунд оврын автобус болон микро автобус олон байгааг харж болно.

Зураг 3.1.2 Суудлын машин ба автобусны зорчих хөдөлгөөний эрчимийг харуулсан зураг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-ын (JICA) судалганы баг

1. Road Payment Type: Ministry of Road and Transport Development
2. Annual Average Passenger Turnover for 2010-2016, mil.people.km; Annual Average Carried Passengers for 2010-2016, mil.people; Number of Inbound and Outbound Passengers, 2016: National Statistical Office of Mongolia)
3. Annual Average Passenger Transport Vehicles Daily Traffic Volume for 2010-2016: Road and Transportation Development Center

3.1.4 Бүтээгдэхүүн тус бүрийн бэлтгэн нийлүүлэлт, маркетинг болон нэмүү өртгийн сүлжээний бүтэц

Энэ хэсэгт Монгол улсын ХАА-н голлох бүтээгдэхүүн болох мах, сүү, хүнсний ногоо, чацаргана, арьс шир гэсэн бүтээгдэхүүн тус бүрээр “Ложистик” (худалдан авалтын ложиситик (inbound logistics) болон бэлтгэн нийлүүлэлтийн ложистик (outbound logistics))” Борлуулалт ба маркетинг”, үйлдвэрлэлийн үе шатны “Үйлдвэрлэл” (үйлдвэрлэлийн хүчин чадал, боловсруулалт, чанарын хяналт) ба “Үйлчилгээ” гэсэн өнцгөөс дүн шинжилгээ хийлээ. Түүнчлэн нэмүү өртгийн сүлжээний үндсэн ба дэмжих үйл ажиллагаан дах нэмүү өртгийн үзүүлэлт болох “Үнэ ба өртгийг” анхааралтай авч үзлээ.

3.1.4.1 Мах⁷²

Энэ хэсэгт Хүчит шонхор хүсний захыг авч үзэх замаар махны бэлтгэн нийлүүлэлт, маркетинг ба нэмүү өртгийн сүлжээний бүтэцэд шинжилгээ хийлээ. Энэхүү захыг жишээ болгон авч байгаа шалтгаан нь мал нядалгааны газар бэлтгэсэн махны ихэнх хэсэг нь энэ захад нийлүүлэгдэж, Улаанбаатар хотын “Махны бөөний захын” үүрэг гүйцэтгэж буйд оршино. Энэхүү захад дүн шинжилгээ хийж махны бэлтгэн нийлүүлэлтийн ерөнхий байдлыг ойлгох боломжтой.

(1) Ерөнхий тойм

Хүчит Шонхор зах нь 1981 онд нээгдсэн улсын өмчийн хүнсний зах байсан бөгөөд 1992 онд хувьчлагдсан байна. 1990-д онд Улаанбаатар хотын хүнсний захууд дээр мал нядалгааны цэгүүд байсан боловч 2003 онд Улаанбаатар хотын удирдлагын шийдвэрээр амьд мал нийслэл хот руу нэвтрүүлэхийг хориглосон тул хүнсний захуудын мал нядалгааны цэгүүд хаагдсан болно. Ингэснээр зууч худалдаачдын зардал урьдынхаас өссөн байна. Үүний шалтгаан нь нийслэлийн удирдлагын шийдвэр хэрэгжихээс өмнө амьд малыг хүнсний зах руу бага зардлаар авч ирдэг байсан бол 2003 оноос хойш наанадаж нядалгааны газраас хүнсний зах хүртэл тээвэрлэх машин унаа, шатахууны нэмэгдэл зардал шаардагдах болсон явдал юм.

Одоо Улаанаатар хотын зүүн захын Налайх дүүрэг, баруун захын Эмээлтэд мал нядалгааны газрууд төвлөрч байна. Эдгээр нядалгааны газарт бэлтгэсэн махыг үндсэндээ Хүчит Шонхор захад нийлүүлдэг тул уг зах нь “Бөөний захын” үүрэг гүйцэтгэдэг гэж болох юм.⁷³

Энэ жишээ нь, хэлбэрийн хувьд “Зууч худалдаачдаас хамаардаг нэмүү өртгийн сүлжээний” жишээ юм. Доор тодорхой өгүүлсэнчлэн махны нэмүү өртгийн сүлжээнд хувиараа аж ахуй эрхлэгч малчдаас мах худалдан авсны дараа нядалгааны газраар дамжин хүнсний зах хүрэх процесс болон зах дээр явагдах арилжаанд зууч худалдаачид голлох үүрэг гүйцэтгэдэг байна.

⁷² Монголд жилд 240000-280000 тонн мах үйлдвэрлэдэг. Үүний ихэнх хэсэгт нь шинжилгээ хийдэггүй бөгөөд анхан шатны боловсруулалт хийгээд зардаг. Мах боловсруулалтын талаар энэ бүлгийн 3.3-д өгүүлэв.

⁷³ Балжинням ба бусад (2006) “Монгол улс дахь махны бэлтгэн нийлүүлэлт ба зах зээлийн бүтцийн өөрчлөлт. Улаанбаатар хотын Хүчит Шонхор зах” ХАА-ын судалгааны ажлын эмхэтгэл. vol.62 2006 March pp89-97

(2) Голлох үйл ажиллагаа

(а) Ложистик

Мах бэлтгэн нийлүүлэлтийн (ложистикийн) үндсэн хоёр суваг байдаг. Эхнийх нь зууч худалдаачин малчдаас мал амьдаар нь худалдан авч Улаанбаатар хотын ойролцоох нядалгааны газар төлбөр төлж нядлуулсны дараа гулууз махаа Хүчит шонхор зэрэг хүнсний захуудад хүргэдэг суваг юм.⁷⁴ Үүнийг Зураг 3.1.3-ийн төвөөс дээш хэсэгт (зүүнээс баруун тийш урсгал) харуулсан байна. Дараагийнх нь мах боловсруулдаг ААН-ээр дамжих суваг бөгөөд дээрх зураг дээр төвөөс доош хэсэгт харуулсан байна. Монголын махны холбооны үзэж байгаачлан 2017 оны 3-р сарын байдлаар мал нядалгааны газар, мах бэлтгэгч ААН, дээд сургууль, хяналт шалгалтын байгууллага зэргийг оруулаад мах боловсруулах үйл ажиллагаатай холбоотой нийт 70 гаруй ААН байдаг байна. Мах боловсруулах үйл ажиллагаа явуулдаг ААН-үүдийн төлөөний этгээд нь малчдаас мал цуглуулан авч, мах боловсруулах үйлдвэрийн харьяаны нядалгааны газарт уг малыг компанидаа хүлээлгэн өгдөг байна.

Мах боловсруулах үйл ажиллагаа эрхэлдэг ААН-үүд нь боловсруулсан махан бүтээгдэхүүнээ нийслэлийн хүнсний захууд болон жижиглэн худалдааны дэлгүүрүүдэд нийлүүлдэг байна. Шүлхий зэрэг малын гоц халдварт өвчин гарахаас өмнө БНХАУ болон ОХУ-д мах экспортлодог байсан. Бэлтгэн нийлүүлүүлэлтийн суваг тус бүрээр дамжих махны хувь хэмжээгээр нь аваад үзвэл, хотын нийт хэрэгцээт махны 80-90% нь Хүчит шонхор хүнсний захаар, үлдсэн 10-20% нь мах боловсруулах ААН-үүдээр дамжиж байна. 11 орчим жилийн өмнө Хүчит шонхор хүнсний зах болон мах боловсруулах үйлдвэрүүдээр дамжих махны харьцаа тус бүр 50% байсан боловч⁷⁵ сүүлийн жилүүдэд Хүчит шонхор захаар дамжих махны хэмжээ их болсон байна. Мах нийлүүлэлтэд хоёр үндсэн сувгийн эзлэх хувь өөрчлөгдсөн нь дараах хоёр шалтгаантай болов уу⁷⁶.

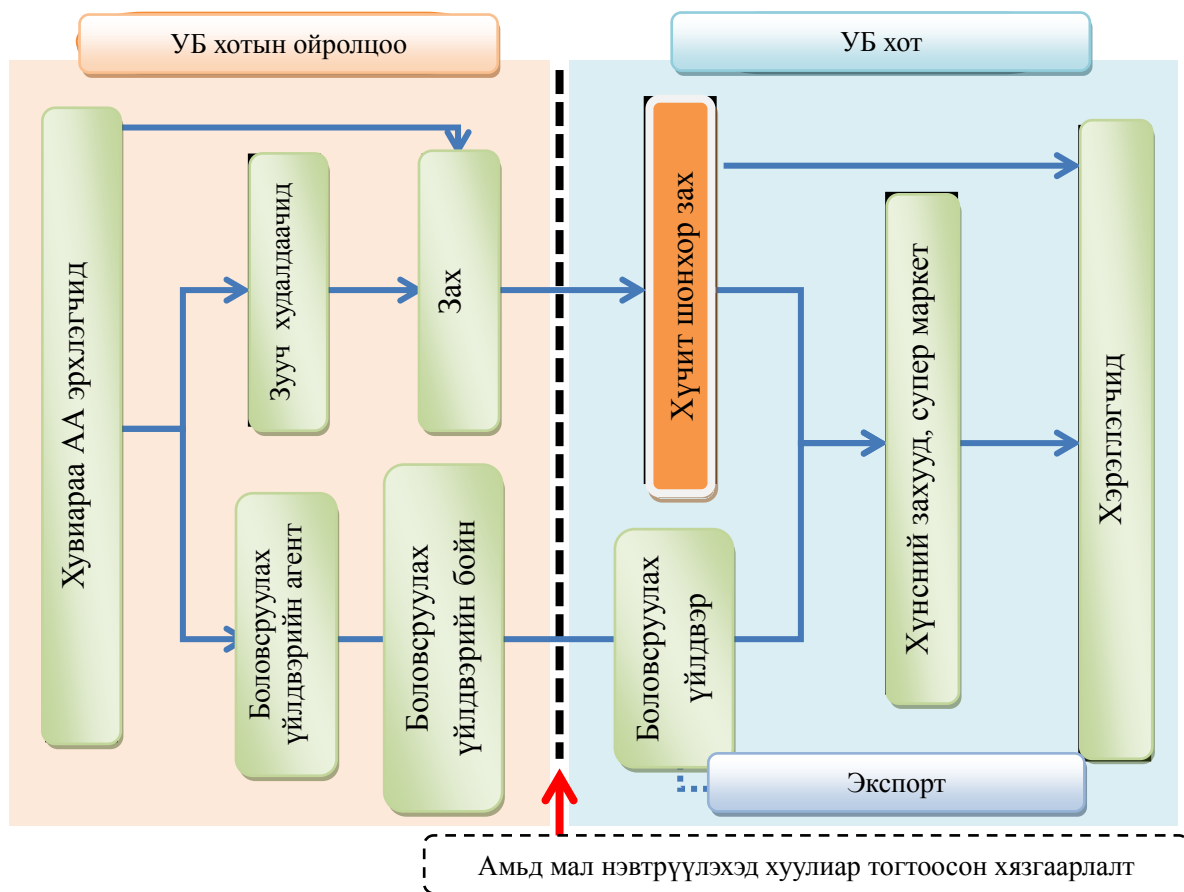
1-рт, юуны өмнө мал нядалгааны байгууламжид хууль тогтоомжийн дагуу ердөө мах тээвэрлэх зориулалтын ачааны машинтай байх болон зоорьтой байх гэсэн 2 шаардлага тавигдах болсон тул мах боловсруулах үйлдвэрийн тэргүүлэх ач холбогдол буурсан байна. Энэ нь зууч худалдаачид дотор мах боловсруулах үйлдвэрт мах нийлүүлэх сонирхолгүй хүмүүс олон байх тул дээр өгүүлсэн Налайх ба Эмээлтийн мал нядалгааны газар бэлтгэсэн махаа Хүчит шонхор хүнсний захад шууд авч ирэх тохиолдол цөөнгүй байдгаас ч болдог бололтой. 2-р шалтгаан нь монголын ихэнх хэрэглэгчид мах боловсруулах үйлдвэрт биш нядалгааны газар уламжлалт аргаар гаргасан мах авахыг сонирхох хандлага хүчтэй байдагтай холбоотой юм⁷⁷.

⁷⁴ 2017 оны 3 сарын 23-нд Ховд аймагт хийсэн асуулга судалгаанаас үзэхэд том супермаркетын бараа татаж ирсэн ачааны тэрэгнүүд орон нутгаас хот руу буцах замд тээвэрлэх ачаа байдаггүй тул ченжүүдийн зарим нь эдгээр ачааны тэргээр махаа тээвэрлэдэг байна.

⁷⁵ Дээрхтэй нэгэн адил

⁷⁶ ЖАЙКА-ын судалгааны багаас 2017 оны 3 сарын 13-нд махны холбоотой хийсэн ярилцлага болон 3 сарын 24-нд “Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа” (MONDEP) төслөөс хийсэн асуулга судалгааг үндэслэв.

⁷⁷ Уламжлалт арга гэдэг нь зураг 3.2.1 дээр харвал мах боловсруулах үйлдвэрээр дамжсан суваг (энэ зургийн доод хэсэгт зүүнээс баруун чиглэсэн урсгал) биш зууч худалдаачнаар дамжин Хүчит шонхор зах хүрдэг бэлтгэн нийлүүлэлтийн суваг (энэ зургийн дээд хэсэгт зүүнээс баруун чиглэсэн урсгал) юм.

Зураг 3.1.3 Улаанбаатар хот дахь махны бэлтгэн нийлүүлэлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-ын судалгааны баг

Доорх зурагт Хүчит шонхор зах доторх махны урсгалыг зураглан харуулсан байна. Голлох тоглогчдыг нь аваад үзвэл зууч худалдаачдын (болон малчдын) ихэнх нь төв болов зүүн бүс нутгаас ирдэг байна. Тэд малчдаас мал худалдан авч Улаанбаатар хотын ойролцоох мал нядалгааны газарт авч ирдэг⁷⁸.

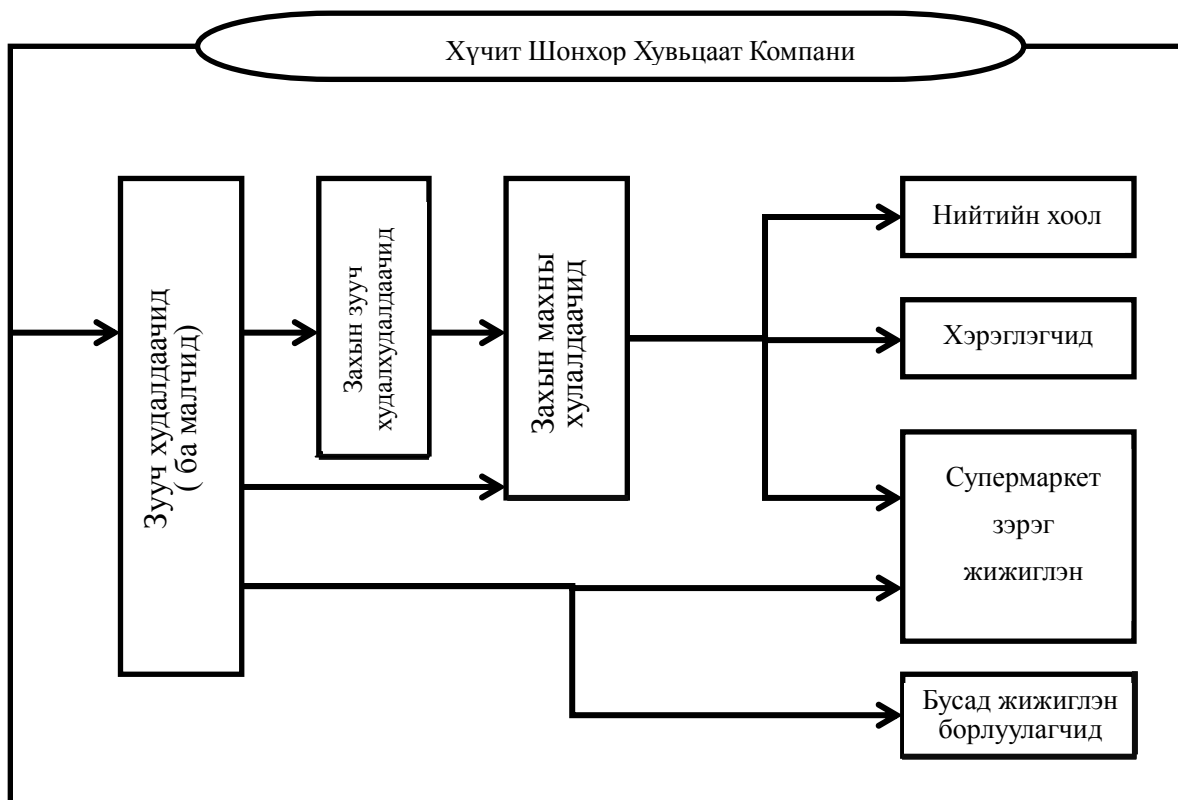
Дараа нь нядалгааны хөлсийг нь төлж бэлтгүүлсэн гулууз махаа Хүчит шонхор зах руу тээвэрлэж захын зууч худалдаачинд зардаг байна. Зууч худалдаачны нэг онцлог нь орон нутгаас малаа авч ирдэг тул захын зууч худалдаачныг бодвол харьцангуй их тээврийн зардал төлөх шаардлагатайн дээр нядалгааны зардал, эрүүл ахуйн шинжилгээ, зөвшөөрлийн зардал гэх мэтчилэн зардал их гардаг байна. Захын зууч худалдаачин нь зууч худалдаачны (болон малчны) орон нутагт худалдан авсан махыг Хүчит шонхор зах дээр зардаг.

Нөгөө талаар зах дотор мах худалдаалагчид нь бүгд хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид бөгөөд өдөрт 1 үхэр зэрэг бод мал, 5-10 толгой хонь зэрэг бог малын мах борлуулдаг байна.

⁷⁸ 1990-д онд мал нядалгааны цэг Улаанбаатар хотын хүнсний захын нэг хэсэгт байсан боловч шүлхий, РРР, шувууны томуу зэрэг амьтнаас хүнд халдварладаг халдварт өвчин дэлгэрсний улмаас 2003 онд нийслэл хотын удирдлагын шийдвэрээр хотод амьд мал нэвтрүүлэхийг хориглосноор захуудын нядалгааны цэгүүд хаагдсан болно. Одоо нядалгааны газрууд Улаанбаатар хотын зүүн захын Налайх дүүрэг болон баруун захын Эмээлтэд төвлөрөн байрлаж байна. Эдгээр нядалгааны газруудад бэлтгэсэн махны ихэнхийг тус захад нийлүүлдэг.

Доорх зураг дээрх 11 жилийн өмнөх ба одоогийн ялгааг харвал⁷⁹ зууч худалдаачин нь захын зууч худалдаачин болон махны жижиглэнгийн худалдаачны оролцоогүйгээр жижиглэнгийн худалдаа эрхэлдэг ААН-дэд махаа шууд борлуулах суваг нэмэгдсэн байгаа онцлогийг тэмдэглэж болох юм.

Балжинням (2006), захын зууч худалдаачин нь махны үнэ тогтооход голлох нөлөөтэй Price Leader буюу үнэ тогтоогчийн үүрэг гүйцэтгэдэг гэж тэмдэглэсэн байдаг боловч энэ удаагийн судалгаагаар захын зууч худалдаачин болон захын жижиглэнгийн худалдаачнаар дамжин борлуулагддаг махны хэмжээ харьцангуй багасаж байгаа юм шиг санагдлаа. Өөр нэг онцлог гэвэл, доорх зургийн зүүн өнцөгт харуулсан жижиглэнгийн худалдаачдын тоо өсөж, хэмжээ нь янз бүр болж ирж байгаа явдал юм. Энэ нь өмнөд солонгосын Имарт зэрэг гадаадын хөрөнгө оруулалттай томоохон супермаркетууд нэмэгдсэнээс гадна Номин зэрэг дотоодын их дэлгүүрүүд сүлжээгээ өргөтгөх зэргээр их дэлгүүр болон жижиглэнгийн дэлгүүрүүдийн тоо сүүлийн жилүүдэд өссөнтэй холбоотой юм⁸⁰.

Зураг 3.1.4 Хүчит Шонхор хүнсний захын гол тоглогчид ба махны урсгал

**Хүчит Шонхор зах ХК нь худалаа хийх талбай олгож, худалдаанд хяналт тавина.*

Эх сурвалж: Балжинням ба бусад (2006)-ыг үндэслэн ЖАЙКА-ын судалгааны багийн хийсэн нэмэлт өөрчлөлт

⁷⁹ Балжинням ба бусад (2006)

⁸⁰ ЖАЙКА (JICA)-ын судалгааны баг 2017 оны 3 сарын 30, 4 сарын 3, 5-нд авсан асуулга судалгааг үндэслэв. Жишээлбэл, дотоодын хөрөнгө оруулалтаар орон даяар их дэлгүүрийн сүлжээ байгуулж байгаа Номин компани 2017 оны 4 сарын байдлаар нийт 26 салбар дэлгүүр (үүнээс Улаанбаатарт 17, хөдөө 9) ажиллуулж байна.

(b) Үнэ

Дараах хүснэгтэд 1кг махны үнийг (төгрөг) харуулав. Хүчит Шонхор хүнсний захын зууч худалдаачидтай харьцуулахад зах доторх махны жижиглэнгийн худалдаачдын үнэ өндөр байдаг.

Хүснэгт 3.1.9 Үхрийн махны үнийн харьцуулалт (1кг/төгрөг)

	Хүчит шонхор хүнсний зах		Хотын хүнсний захууд ба томоохон жижиглэнгийн худалдааны дэлгүүр, супермаркет			
	Ченж	Захын махны худалдаачид	Барс зах	Номин их дэлгүүр	Имарт	Меркюри зах
Үхрийн мах	4,600-5,000	7,000	7,800	8,799	9,500	11,000
		(Ясгүй)	(Ясгүй)	(Ясгүй)	(Ясгүй)	(Ясгүй)
		6,000	8,000	7,499	7,900	10,000
		(Ястай)	(Ястай)	(Ястай)	(Ястай)	(Ястай)

Эх сурвалж: 2017оны 3сарын 12-ны өдөр Улаанбаатар хотод явуулсан асуулга судалгааг үндэслэн ЖАЙКА-ын судалдааны баг боловсруулав.

Мал нядалгааны ажлын оргил үе нь 8 сарын сүүлийн 10 хоног⁸¹ болон 10 сараас 12 сарын хооронд тохиох бөгөөд энэ үед махны хангамж нэмэгдэх тул үнэ нь буудаг байна. Зууч худалдаачид ба мах боловсруулах үйлдвэрүүдийн хувьд энэ оргил үед харьцангуй хямд үнээр үйлдвэрлэгчдээс амьд мал худалдан авч болдог. Арвин туршлагатай зууч худалдаачдын дотор мал нядалгааны оргил үед амьд мал худалдан авч бэлтгэн тодорхой хугацаанд хөлдөөгчид хадгалаад, оргил үе өнгөрч зах дээр махны үнэ хангалттай нэмэгдэх үед гаргаж зардаг хүн ч бий.

Малын биеийн хэсгүүдийн махны үнийн ялгаа

Одоо монгол улсын дотоодын зах зээл дээр зарагдаж буй үхрийн махны хувьд дээрх хүснэгтэд харуулсанчлан “ястай” ба “ясгүйгээс” хамааран үнэ нь өөр байх боловч малын биеийн тодорхой хэсгүүдийн махны хувьд ялгаа бараг байдаггүй гэж хэлж болно. ЖАЙКА-ын судалгааны баг 2017оны 3 сарын 13-ны өдөр хийсэн судалгаагаар нэг жижиглэнгийн худалдааны дэлгүүрт “Туяны мах 8990”, “Хавирга 8690”, “Цээж мах 8690”, “Нуруу 8690”, “Хэл 12500” (үнийн нэгж монгол төгрөгөөр) гэх мэтчилэн биеийн хэсгээс нь хамааран ялгавартай үнээр зарж байсан газар зөвхөн нэг л байв. Гэвч бусад газруудад дээр өгүүлсэнчлэн зөвхөн “ястай” ба “ясгүйгээр” нь ялгаатай үнэ тогтоон зарж байлаа. Тэрчлэн 3 сарын 3-нд махны холбоон дээр хийсэн асуулга судалгааны үеэр холбооны ажилтанууд “Урьд НҮБ-ын ХХААБ (FAO) –ын мэргэжилтэн малын биеийн хэсэг тус бүрийн махны үнэлгээний хүснэгт боловсруулж өгсөн. Монголд ч бас нэгэн адил малын биеийн хэсэг бүрийн маханд ялгаатай үнэ тогтоомоор байгаа ч нэг л хэвшиж өгөхгүй байна” гэж ярьж байлаа.

⁸¹ 2015 оны 3 сарын 24-нд “Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа” (MONDEP) төслөөс хийсэн асуулга судалгааны үр дүнгээс харахад монголд 9 сард хичээлийн шинэ жил эхэлдэг тул хүүхдийн сургалтын төлбөр төлөх гэсэн малчид 8 сарын сүүлээр малаа ихээр борлуулдгаас нэг хэсэг махны нийлүүлэлт нэмэгддэг.

(с) Чанарын хяналт

Хүчит шонхор хүнсний зах дээр чанарын хяналт явуулж буй хяналтын байцаагч өдөрт нэг удаа худалдаачдыг тойрч нэг толгой мал тутмаас 200 грамм махны дээж аван шинжилж, асуудал байхгүй бол эрүүл гэсэн шинжилгээний бичиг олгодог⁸².

(d) Экспорт, дотоодын зах зээл дээрх борлуулалт, маркетинг

Шүлхий зэрэг халдварт өвчний улмаас сүүлийн жилүүдэд мах экспортолж чадахгүй байгаа.

(е) Үйлчилгээ

Зууч худалдаачин голлох үүрэг гүйцэтгэж зах дээр ажилладаг зууч худалдаачин, зах дээрх махны худалдаачин, томоохон жижиглэнгийн худалдааны дэлгүүр болон бусад жижиглэнгийн худалдаачид зэрэг янз бүрийн борлуулагчдад үйлчилнэ.

(3) Дэмжих үйл ажиллагаа

(a) Ерөнхий удирдлага

Ерөнхий удирдлагын хувьд ялангуяа үнийн мэдээллийн тал дээр малчид болон зууч худалдаачдын хооронд, зууч худалдаачид болон тэдний үйлчлүүлэгчдийн (жижиглэн борлуулагчдын) хооронд үнийн тухай мэдээллийн тэгш бус байдал бий болдог.

Өөрөөр хэлбэл, эхний тохиолдолд малчид нь зууч худалдаачдаас жижиглэнгийн худалдаачдад борлуулдаг үнийг мэдэхгүй. Дараагийн тохиолдолд жижиглэнгийн худалдаачид малчдаас ченжүүд худалдан авдаг үнийг мэдэхгүй. Иймэрхүү мэдээллийн тэгш бус байдал бий болдгоос ченжүүд байнга шүүмжлэлд өртөж байдаг. Нөгөө талаар, үйлчлүүлэгчдийн хүсэл сонирхолтой холбоотой мэдээллийг холбогдох талуудын хооронд хангалттай хуваалцдаг гэж хэлэх боломжгүй. Дээр өгүүлсэнчлэн мэдээлэл хуваалцах тал дээр цаашид анхаарч сайжруулах арга хэмжээ авах шаардлагатай.

(b) Хүний нөөцийн менежмент

Махны нэмүү өртгийн сүлжээнд тэр болгон системтэй хүний нөөцийн менежмент явагдаж байдаг гэж хэлэх аргагүй. Гэвч 10-11 жилийн өмнөхтэй харьцуулахад одоо зууч худалдаачдын махаа борлуулдаг жижиглэнгийн худалдаа эрхлэгчдийн тоо өсөхийн хамт үйл ажиллагааны хүрээ хэмжээ нь олон янз болсон тул өнгөрсөн 10-11 жилийн хугацаанд зууч худалдаачид өөрсдийн цуглуулсан борлуулалтын тухай мэдээллээр дамжуулан, мөн өвөр хоорондоо мэдээлэл солилцох замаар борлуулалтын ур чадвараа аажим аажмаар дээшлүүлэн сайжруулж ирсэн гэж үзэж болох юм.

(с) Технологийн хөгжил

Мэдээллийн технологийн дэвшлээс хамааран дээр өгүүлсэнчлэн зууч худалдаачдын борлуулалтын үйл ажиллагаатай холбоотой мэдээлэл цуглуулах, хуваалцах чадвар ихээхэн

⁸²Чанарын хяналтын талаар энэ бүлгийн 3.4-т тодорхой өгүүлэв.

дээшилсэн нь маш чухал юм. Тэрчлэн Эмээлт суурингийн мал нядалгааны газрууд дотор нядалгааны шинэ тоног төхөөрөмж нэвтрүүлж буй нядалгааны газар ч байгаа болно⁸³.

(d) Худалдан авалт

Худалдан авалтын ложистик гэдэг утгаар зууч худалдаачдын ихэнх нь урт хугацаанд малчидтай сайн харилцаа тогтоон хадгалж явдаг. Нөгөө талаар, энэ жилийн 3 сард Ховд аймагт хийсэн асуулга судалгаагаар боловсруулах үйлдвэрүүдийн дотор том оврын хөлдөөгч нэвтрүүлсэн жишээ ч тааралдаж байлаа.

3.1.4.2 Сүү

Сүүний нэмүү өртгийн сүлжээний хувьд дотоодын томоохон хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэгч болох АПУ компаниас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээг жишээ болгон авч үзье⁸⁴. АПУ компани нь Сүү ХК-ний нэгэн адил монголын томоохон сүүний үйлдвэрлэгч юм. Улсын хэмжээнд нийт 246 сүү үйлдвэр байдаг (цехийг оруулаад) бөгөөд жилд нийт 690 мянган тонн түүхий сүү үйлдвэрлэдэг. Үүнээс үйлдвэр ба цехэд боловсруулдаг сүүний хэмжээ 1/7-ээс хэтэрдэггүй. Дотоодын сүүний бэлтгэн нийлүүлэлтийн хэлбэрийн хувьд том компанийн бий болгодог нэмүү өртгийн сүлжээнээс эхлээд малчдаас хувиараа сүү худалдан авч үйлдвэр ба цехээр дамжуулалгүй, ариутгал хийлгүй орон нутгийн зах дээр задгайгаар зардаг зууч худалдаачдын суваг хүртэл янз янз байдаг. Эдгээрээс АПУ-г онцлон авч үзэж байгаа шалтгаан бол тус компани нь улсын хэмжээнд 6000 цэгийг хамарсан борлуулалтын сүлжээ эзэмшдэг явдал юм. Энэ нь томоохон групп компанийн хэрэгжүүлж буй үйлдвэрлэлээс зах зээл хүртэлх нэмүү өртгийн сүлжээний хэлбэрийн жишээ юм. Энд ялангуяа дээр өгүүлсэн улсын хэмжээний 6000 цэгийг хамарсан борлуулалтын сүлжээтэй ложистикийн тал дээр нь төвлөрөн шинжилж үзлээ.

(1) Ерөнхий тойм

АПУ компани нь анх 1924 онд улсын өмчийн ААН-ийн хэлбэрээр байгуулагдаж байсан болно. Байгуулагдах үед нь зөвлөлтийн мэргэжилтнүүд ирж ажиллаж байсан. Одоо нийт 900 ажилчинтай. Цагаан архи, шар айраг, сүү, тараг, ундаа (жүүс, ус) зэрэг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг. Одоо тус компани (1) АПУ үндсэн компани (лонх, лааз зэрэг сав үйлдвэрлэдэг охин компанийн оруулаад), (2) АПУ Трөйд, (ложистик хариуцсан) (3) Автомашины худалдаа, (өмнөд солонгосын Хьюндэй компанийн диллер) (4) Хэвлэл мэдээлэл (телевиз, хэвлэн нийтлэх үйл ажиллагаа гэх мэт), (5) Барилга, (6) Хөрөнгө оруулалт зэрэг салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг компаниудаас бүрддэг групп юм. Дээр (1)-д дурдсан ундааны үйлдвэрлэлийн барилгыг барихад (5)-ыг, ложистикийн төвд ашиглагддаг ачигч болон ачааны машинуудын талаар (3)-д дурьдсан Хьюндэйгийн техник ашиглах, ундаа, сүү зэрэг бүтээгдэхүүний сурталчилгаанд (4)-ийг ашиглах зэргээр янз бүрийн уялдаа холбоотой үйл ажиллагааг группын дотор зохицуулах боломжтой байдаг байна.

⁸³ 2017 оны 5 сард явуулсан асуулга судалгааг үндэслэв.

⁸⁴ 2017 оны 3 сарын 28-нд АПУ компани дээр асуулга судалгаа явуулсан.

(2) Голлох үйл ажиллагаа

(а) Бүтээгдэхүүн, чанар, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал

2014 оноос сүү үйлдвэрлэж эхэлсэн. Үйлдвэрийн тоног төхөөрөмжийн ихэнх нь (Gear Co., Ltd гэх мэт) германы үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн бөгөөд өдөрт 70 тонн сүү үйлдвэрлэх хүчин чадалтай. SO14001 болон ISO22000 стандартуудыг нэвтрүүлсэн болно. Шинэ үйлдвэр байгуулагдсантай холбогдуулан Төв аймгийн хойд хэсэгт (Улаанбаатараас 150 км зайтай) өөрийн компанийн үнээний ферм байгуулан ажиллуулж байна. Үнээний тооны хувьд ферм байгуулсан үеийнхтэй адил хэмжээний буюу 100 үнээтэй бөгөөд одоо өөр үүлдрийн үнээ нэвтрүүлж байгаа. Тус компани цаашид фермийн үнээний тоо толгойг аажим аажмаар нэмэгдүүлж явахаар төлөвлөж байна.

Сүүгээр тогтвортой хангах үүднээс 300~350 малчин өрхтэй гэрээ байгуулж ажилладаг. Эдгээр малчин өрхүүдийг хамруулан тогтвортой, найдвартай нийлүүлэлт, чанарын хяналт, аж ахуйн менежментийн чиглэлээр сургалт явуулдаг байна.

(b) Үнэ ба зардал

Бүтээгдэхүүний үнэ нь толгой компани болох АПУ компанийн тогтоосон бөөний үнэ дээр нэгж бүтээгдэхүүн тус бүрт 100~150 төгрөг нэмсэн үнэ байдаг. Өөрөөр хэлбэл, зураг 3.2.1-д харуулсанчлан 1 литрийн цаасан савтай сүүн дээр аваад үзэхэд 2000 төгрөгийн бөөний үнэ дээр бүтээгдэхүүн бүрт 100~150 төгрөг нэмж (2100-2150 төгрөг) АПУ компани борлуулдаг. АПУ компани нь улс даяар 6000 борлуулалтын салбартай бөгөөд АПУ-ын бүтээгдэхүүнийг эдгээр салбаруудаараа түгээж борлуулдаг.

Ингэхдээ монгол улсын нутаг дэвсгэрийг Улаанбаатар хотыг багтаасан төвийн бүс, зүүн бүс, баруун бүс гэсэн 3 бүс нутагт ангилан авч үздэг бөгөөд эдгээр гурван бүсэд тээврийн зардлаас шалтгаалан үнэ нь ялгаатай байдаг. Борлуулалтын салбаруудад зарагдаж байгаа бүтээгдэхүүн нь нэг бүсэд ижил үнээр зарагдана. Гэвч эдгээр салбаруудад зарагдаж буй бүтээгдэхүүнийг өөр жижиглэнгийн дэлгүүрүүд худалдан авч борлуулах тохиолдол байх бөгөөд ингэхдээ (зардал ба зай) өөрсдийн нөхцөл байдлыг харгалзан, салбарт борлуулж буй үнээс бага зэрэг өндөр үнээр борлуулдаг байна.

(c) Борлуулалт ба маркетинг

Борлуулалтад экспортын бүтээгдэхүүн 10% эзэлдэг. Хятад (Хонконг) зэрэг 8 улсад бүтээгдэхүүн экспортолдог. Дотоодын зах зээл дээрх борлуулалтыг дэмжих үүднээс тус компани цахим хуудас болон хэрэглэгчдэд үйлчлэх төвөөр (Call Centre) дамжуулан хэрэглэгчдийн санал гомдолд хариу өгдөг. Хэрэглэгчдийн санал дуу хоолой тус компанийн бүтээгдэхүүний дизайн төлөвлөлтөд тусгагдах тохиолдолд ч байдаг.

(d) Ложистик

(Сүү цуглуулах ~бэлтгэн нийлүүлэх процесс)

(0) Сүү цуглуулах→ (1) Сүү хүлээн авах + шалгах→ (2)хадгалах→ (3)цэвэршүүлэх→ (4)жигдрүүлэх→(5) ариутгах + хөргөх→(6)хадгалах→(7)савлах→(8)шалгах→(9) Түгээх ((1)~(8)-д шаардагдах хугацаа 10 цаг орчим байна.)

Дээр дурьдсан (0)-ын сүү цуглуулах ажлын хувьд АПУ компани нь 12 сүү цуглуулах цэг байгуулсан бөгөөд сүүний машин (цистерн) малчдаар тойрч сүү цуглуулдаг “Milk Run” гэдэг схемээр бараг өдөр болгон сүү нийлүүлдэг. Тус компанид сүү цуглуулдаг 5 тонны машин 3 байдаг бөгөөд зуны улиралд өдөрт 60-70 тонн, өвлийн улиралд өдөрт 20-30 тонн сүү цуглуулдаг байна. Үндсэндээ өдөр болгон сүү цуглуулж авдаг боловч малчид өөрсдөө аваад ирэх тохиолдол ч байдаг. Сүү авдаг газрын хувьд нийлүүлэлтийг тогтвортой, олон эх үүсвэртэй байлгах үүднээс дээр дурьдсан өөрийн компанийн үнээний фермээс гадна Улаанбаатар хотын өмнөд хэсэгт орших Нүүдэлчин группын үнээний фермээс (францаас оруулж ирсэн сүүний чиглэлийн 300 толгой үнээтэй) худалдан авдаг.

Дээрх процессийн (9)-д дурьдсан түгээлтийн дараах ложистикийг АПУ Трейд компани (540 ажилчинтай) хариуцдаг. Борлуулалтын салбарын хувьд Улаанбаатарт 3000, орон нутагт (бүх аймагт тархсан) 3000, улсын хэмжээнд нийт 6000 салбарын сүлжээтэй. Ложистикийн төвд нийт 70 хүн ажилладаг. Толгой компаниас бүтээгдэхүүн хүлээн авсны дараа тус төв дээр “Бүтээгдэхүүнийг агуулахад татан авах” → “Бүтээгдэхүүнийг хуваарилах” (Төв дотор байдаг цахилгаан шаттай төстэй асар том тээврийн механизм ашигладаг) → “Ачааны машинд ачиж түгээх” гэсэн процессоор дамжин улсын хэмжээний 6000 борлуулалтын цэгт хүргэнэ. Тээвэрт (5т, 10т, 15т) Улаанбаатар хотын дотор 40~50, орон нутгийн чиглэлд 20~30 машин явдаг.

АПУ Трейд компанийн онцлон тэмдэглүүштэй нэг зүйл бол ложистикийн төв юм. Энэхүү ложистикийн төв нь 2013 онд баригдсан⁸⁵ бөгөөд уг байгууламжийн дотор дээр өгүүлсэн тээврийн механизмыг (германы Krones компани) суурилуулсан байдаг. Энэ механизм нь тавиурыг дээр нь хураасан бүтээгдэхүүнтэй нь өргөх боломжтой бөгөөд 9 давхар барилгатай тэнцэхүйц өндөрт тавиуртай ачааг гаргаж чадна. Дархан ба Эрдэнэт хотын агуулахууд багтаамж, хүчин чадал их, ачигч буулгагч механизм ашигладаг тул зөвхөн эдгээр хотууд руу тавиуртай нь ачиж тээвэрлэнэ. Эдгээр хотуудаас бусад орон нутгийн чиглэлд тавиуртай нь ачиж тээвэрлэдэггүй.

(е) Үйлчилгээ

Борлуулалтыг дэмжихтэй холбоотой асуудлаар дээр өгүүлсэнчлэн тус компани нь цахим хуудас болон хэрэглэгчдэд үйлчлэх төвөөр (Call Centre) дамжуулан хэрэглэгчдийн санал гомдолд хариу өгдөг бөгөөд хэрэглэгчдэд үзүүлэх үйлчилгээний хувьд монголын тэргүүлэгч компаниудын нэг гэж хэлж болно.

⁸⁵ АПУ Трейд компанийн ажилтны өгүүлснээр ложистикийн төвтэй дотоодын ундааны үйлдвэрлэгч гэвэл АПУ-г оруулаад ердөө хэдхэн байдаг байна.

(3) Дэмжих үйл ажиллагаа

(a) Ерөнхий удирдлага

Дээр ерөнхий тойм гэдэг хэсэгт өгүүлсэнчлэн АПУ компанид ложистик хариуцдаг компани, автомашины диллер компани, хэвлэл мэдээллийн компани байдаг бөгөөд группын хэмжээнд нэмүү өртгийн сүлжээний хяналт удирдлагыг хэрэгжүүлдэг байна.

(b) Хүний нөөцийн менежемент

АПУ компани болон АПУ Трейд компанийн хооронд ложистикийн асуудлыг сайн мэддэг боловсон хүчин бэлтгэх зорилгоор ажилтан солилцох зэргээр группын хэмжээнд боловсон хүчний сургалтын асуудалд хүчин чармайлт гаргаж ажилладаг.

(c) Технологийн хөгжил

Дээр үндсэн үйл ажиллагааны ложистик гэсэн хэсэгт өгүүлсэнчлэн тус компанийн ложистикийн төвд цахилгаан шаттай төстэй аварга механизм (9 давхар барилгатай тэнцэхүйц өндөр) ашигладаг гэх мэтчилэн монголын ААН-үүдийн дотор хамгийн дэвшилттэй гэж хэлж болохуйц тоног төхөөрөмж, механизм нэвтрүүлж байгаа.

(d) Худалдан авалт

Худалдан авалтын ложистикийн гэдэг утгаараа дээр өгүүлсэн “Milk Run” гэдэг схемийн дагуу бараг өдөр бүр сүү цуглуулах ажлыг үр дүнтэй хийж байна. Нөгөө талаар тээврийн ложистикийн хувьд улс даяар тархсан тус компанийн 6000 салбарын сүлжээг үр дүнтэй ашиглаж байна.

3.1.4.3 Хүнсний ногоо

Ногооны нэмүү өртгийн сүлжээний хувьд орон нутгийн үйлдвэрлэгч ачааны машин түрээслэн шууд зах зээлд гаргаж зарах хэлбэр болон орон нутгийн үйлдвэрлэгчээс зууч худалдаачнаар дамжуулан зах зээлд бэлтгэн нийлүүлэх хэлбэр байдаг. Энэ тохиолдолд монголын хамгийн том ААН-үүдийн нэг болох Гацуурт компани аймгууд дах тариалалтаас аваад сумын түвшинд анхан шатны цуглуулалт хийж аймгийн төвийн төвлөрүүлэн цуглуулах газраар дамжуулан өөрийн эзэмшлийн олон тооны ачааны машинаар Улаанбаатар хот руу тээвэрлэн өөрийн компанийн их дэлгүүрт борлуулах хүртэл өөрийн компанийн нэгдмэл үйл ажиллагаа менежементээр хэрэгжүүлдэг нэмүү өртгийн сүлжээний талаар доор авч үзэн шинжилгээ хийв.

(1) Ерөнхий тойм

Гацуурт компани нь монголын хамгийн том уул уурхайн компани бөгөөд үйл ажиллагаагаа төрөлжүүлэх бодлогын хүрээнд 1990-ээд оноос зөгийн аж ахуй болон хүнсний ногоо тариалах үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа. Сүүлийн жилүүдэд Улаанбаатар хотод өөрийн их дэлгүүрийн сүлжээг өргөжүүлэх замаар аюулгүй, найдвартай хүнсний бүтээгдэхүүнийг монголын хэрэглэгчдэд хүргэх асуудлыг чухалчлан ажиллаж байна.

(2) Голлох үйл ажиллагаа

(а) Боловсруулалт ба чанарын хяналт

Төмс, сонгино, байцаа, лууван, манжин, сармис зэрэг 30 орчим төрлийн ногоо тарьдаг. Бэлтгэн нийлүүлэлтийн процесст бүтээгдэхүүн гэмтэж, борлуулах боломжгүй болох тохиодол байдаг тул ногоог боловсруулах нь илүү ач холбогдолтой болохыг ойлгодог болсон. Ойрын ирээдүйд 500 төрлийн боловсруулсан ногоон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхээр төлөвлөж байгаа. Ногооноос гадна улаанбуудай, гурвалжин будаа, рапс, царгас, эрдэнэ шиш зэрэг нийт 30 орчим төрлийн бүтээгдэхүүн тариалж байна. Хүнсний ногооны үрийн хувьд дэлхийд эхний 3-д ордог сайн чанарын үрийг гадаадаас худалдан авч байгаа.

Сэлэнгэ, Хэнтий, Төв, Сүхбаатар, Дорнод зэрэг аймгуудад 50 га тариалалтын талбай эзэмшдэг бөгөөд тус компанийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь улсын хэмжээний ургацын 10-15%-тай тэнцдэг⁸⁶. Түүнчлэн компани дотроо үрийн ариутгал хийдэг байна.

ХАА-ын бүтээгдэхүүний хяналт, шалгалттай холбоотой тус компанийн өөрийн стандарт хараахан бий болоогүй байгаа.

(3) Ложистик (тээвэр), хадгалалт

Тус компани нь хурааж авсан улаан буудай болон хүсний ногоогоо 40 feet-ийн 10 ширхэг контейнерт нэг цагийн дотор ачих хүчин чадалтай тоног төхөөрөмж, механизмтай⁸⁷. Хүнсний ногоогоо бүгдийг нь өөрийн компанийн ачааны машинаар зөөдөг. Төмөр замын тухайд цаг хугацааны хувьд таардаггүй тул бараг ашигладаггүй. Тус компани нь нийт 200-аад ачааны машинтайгаас 25-30 тонны даацтай ачааны машин 30-аад ширхэг байдаг бөгөөд үлдсэн нь 3 тонн, 3 тонн, 10 тонны машинууд юм. Хурааж авсан ургацыг 9 сарын эхнээс 10 сарын эхэн хүртэл нэг сарын хугацаанд тээвэрлэх шаардлагатай байдаг боловч Улаанбаатар хотын доторх тээвэрт даацын хязгаарлалт байдаг тул 2 тонноос доош даацтай машин л явах боломжтой. Үүнээс гадна дугаарын хязгаарлалт, түгжрэл зэрэг асуудал байдаг тул тээвэрлэлтийг (ложистикийг) саадгүй зохион байгуулахын тулд олон тооны ачааны машинтай байх шаардлагатай.

(а) Хүнсний ногоог ачих хүртэлх бэлтгэн нийлүүлэлтийн процесс

Сумууд дах тариалалт → бүс нутгийн төвлөрүүлэн цуглуулах төв (сумын түвшинд) рүү тээвэрлэх → Аймгийн төвийн төвлөрүүлэн цуглуулах газар руу тээвэрлэх → Улаанбаатар хот руу тээвэрлэх+ хадгалах → ялгах → савлах → их дэлгүүр зэрэг газарт борлуулах

Улаанбуудайн хувьд 9 сумын нутаг байдаг тариалангийн талбайгаас тус компанийн орон нутгийн төвлөрүүлэн цуглуулах төвд (сумын түвшингийн) төвлөрүүлэн тэндээсээ ачааны машинаар Сэлэнгэ аймгийн төвийн төвлөрүүлэн цуглуулах газар руу тээвэрлэнэ. Аймгийн

⁸⁶ 2017 оны 4 сарын 3-нд тус компани дээр хийсэн асуулга судалгааны явцад “Тус компани бусад компаниас 20~30 жил түрүүлсэн дэвшилтэт системээр тариалалт, хадгалалт хийж байгаа” гэж ярьж байсан болно.

⁸⁷ 40 Feet-ийн 1 контейнерт ойролцоогоор 24 тонн багтдаг. (Үүнээс өөрийнх нь жин 3.3 тонн орчим) <http://www.e-trade.co.jp/news/?p=7>(2017 оны 4 сарын 7-нд холбогдсон)

төвийн төвлөрүүлэн цуглуулах газраас өөр компанийн гурилын үйлдвэрт борлуулах тохиолдол их байдаг. Бусад бүтээгдэхүүнийг дээр өгүүлсэнчлэн өөрийн компанийн ачааны машинаар Улаанбаатар хот руу тээвэрлэдэг. Ид ажлын үеэр Сэлэнгэ аймаг Улаанбаатар хотын хооронд 2 хоногт явж ирж нэг өдөрт 400 тонн ургац тээвэрлэдэг. Сэлэнгэ аймагт улаанбуудайн улсын нөөцийн агуулах байдаг бөгөөд 50000 тонныг хадгалах боломжтой. Температур ба чийгшил нь автомат удирдлагатай. Хүнсний ногооны хувьд ч температур ба чийгийг автоматаар тохируулдаг зоорь байдаг бөгөөд 20000 тонныг хадгалах боломжтой. Мөн Улаанбаатар хотод 6000 тонны багтаамжтай зоорь байдаг.

(b) Үнэ ба зардал

Борлуулалтын бүтцийг аваад үзвэл нийт борлуулалтын 95 % нь Улаанбаатар хот, 5 % нь Дархан, Эрдэнэт хотуудад ноогдож байна. Тус компанийн улаанбуудай ба хүнсний ногоо нь тогтмол үнийн системтэй юм. Тус компанийн их дэлгүүрүүд болон хойно өгүүлэх Номин их дэлгүүрт ч ижил үнэ тогтоосон байдаг.

(c) Экспорт, борлуулалт, маркетинг

Тус компанийн бүтээгдэхүүний экспортын хувьд одоогийн айдлаар багахан хэмжээний ногоо хятад улс руу гаргаж байна. Экспортлох боломжтой өөр бүтээгдэхүүн бол зөгийн бал бөгөөд экспортлох зах зээлийн нэгэнд Японы зах зээлийг оруулж байна.

Дотоод дах борлуулалтын хувьд Гацуурт компани өөрийн компанийн их дэлгүүрийн сүлжээ байгуулан борлуулж байна. Одоогоор Улаанбаатар хотод 5 их дэлгүүр нээгээд байна. Тэрчлэн Номин их дэлгүүрт (улсын хэмжээнд 26 салбартайгаас Улаанбаатар хотод 17 салбар байдаг.)⁸⁸ бас нийлүүлдэг.

(d) Үйлчилгээ

Хэрэглэгчдэд үзүүлэх үйлчилгээний хувьд алдаж онон туршлага хуримтлуулж буй шатандаа явна. Ангилан ялгах стандартын хувьд хэрэглэгчдийн дур сонирхолд нийцүүлэх шаардлагатай бөгөөд ногооны хувьд савлахаас өмнө ялгаж байгаа. Савлалгүй зарвал бусад компанийн бүтээгдэхүүнтэй холилдох тул тус компани хариуцлага хүлээх боломжгүй. Иймээс савладаг машин худалдан авсан боловч монголын хэрэглэгчид савласан бүтээгдэхүүнд хараахан дасаагүй байгаагаас сайн авахгүй байгаа. Мөн хэрэглэгчид 50~60 граммын юмыг жижиг гээд авахгүй. 100 граммын юм овортой тул хятадынх гэж андуураад авахгүй. Тус компани хэрэглэгчдийн эрэлт хэрэгцээнд тохирсон үйлчилгээ үзүүлэх нь хэцүү болохыг ойлгож байгаа боловч цаашид ч иймэрхүү хүчин чармайлтыг үргэлжлүүлэн гаргаж явах болно.

⁸⁸ 2017 оны 4 сарын 5-д зохион байгуулсан асуулга судалгааг үндэслэв.

(4) Дэмжих үйл ажиллагаа

(a) Ерөнхий удирдлага

Өмнө өгүүлсэнчлэн Гацуурт компани нь Сэлэнгэ аймаг зэрэг орон нутагт 50000 га өргөн уудам талбай эзэмшдэг бөгөөд тус аймагт улаанбуудайн улсын нөөцийн (50000 тонн хадаглах боломжтой) элеватортайгаас гадна Улаанбаатар хотод өөрийн компанийн 5 их дэлгүүр нээн ажиллуулах зэргээр группын хэмжээнд нэмүү өртгийн сүлжээний хяналт удирдлагыг хэрэгжүүлж байна.

(b) Хүний нөөцийн менежмент

Улаанбуудайн хувьд монголын бусад компаниудаас 20~30 жил түрүүлсэн тэргүүний дэвшилтэт систем нэвтрүүлэн тариалалт, хадгалалтын үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд⁸⁹ дээрх чиглэлээр өөрийн компанийн ажилчдад сургалт явуулан технологи зааж сургах замаар хүний нөөцийг хөгжүүлэх арга хэмжээ авч байна.

(c) Технологийн хөгжил

Одоогоор монголд ерөнхийдөө ногоог савласан хэлбэрээр зарахгүй байгаа боловч тус компани савлагч машин худалдан авах зэргээр хэрэглэгчдэд үзүүлэх үйлчилгээг сайжруулах үүднээс дэвшилтэт тоног төхөөрөмж, технологи нэвтрүүлэхэд идэвх санаачилга гарган ажиллаж байна.

(d) Худалдан авалт

Тухайлбал улаанбуудайн хувьд 9 сум дах тариалангийн талбайгаас орон нутгийн төвлөрүүлэн цуглуулах төвд (сумын түвшний) төвлөрүүлэн, дараа нь аймгийн төвлөрүүлэн цуглуулах газар руу тээвэрлэх зэргээр худалдан авалтын ложистик болон тээврийн ложистикийн аль алиных нь хувьд үр ашигтай хяналт удирдлагыг хэрэгжүүлж байна.

3.1.4.4 Чацаргана

Чацарганы нэмүү өртгийн сүлжээний хувьд доор ложистикийн хэсэгт өгүүлсэнчлэн үндсэн хоёр суваг байдаг. Энэ хоёр төрлийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн сувагт Монголын Жимс Жимсгэний Үндэсний Холбоо (хуучин чацарганаы холбоо) голлох үүрэг гүйцэтгэдэг. Тус холбоо голлох үүрэгтэйгээр⁹⁰ сумын түвшинд анхан шатны төвлөрүүлэн цуглуулах ажлыг зохион байгуулах бөгөөд ложистик ба борлуулалтын тал дээр ч гишүүн байгууллагууддаа дэмжлэг үзүүлнэ. Түүхий эд болон боловсруулсан бүтээгдэхүүний төвлөрсөн бэлтгэлийн хэлбэрийн жишээ юм. Доор тус холбооны үйл ажиллагаагаар дамжуулан чацарганаы нэмүү өртгийн сүлжээг бүхэлд нь авч үзэв.

(1) Холбооны үйл ажиллагааны тойм

Монголын Чацаргана Тариалагч Үйлдвэрлэгчдийн Үндэсний Холбоо (Mongolian National Association of Seabuckthorn Growers and Producers) нь 2007 онд байгуулагдсан бөгөөд 2017 оны

⁸⁹ 2017 оны 4 сарын 3-ны асуулга судалгааг үндэслэв.

⁹⁰ 2017 оны 3 сарын 28-нд явуулсан асуулга судалгааг үндэслэв.

эхээр Монголын Жимс Жимсгэний Үндэсний Холбоо (Mongolian National Association of Fruit and Berry) болж нэрээ өөрчилжээ. Энэ жилийн 3-р сарын байдлаар нийт 230 орчим гишүүн байгууллагатай (12000 хүн) байна. Үндсэн үйл ажиллагаа нь судалгаа болон төсөл хэрэгжүүлэх, гадаадын чацарганы холбоотой хамтран ажиллах явдал юм⁹¹. Гишүүддээ зориулсан сургалт хийх, мэдээлэл өгөх үйл ажиллагаа явуулдаг. 2010 оноос 2016 он хүртэл ХХААХҮЯ-тай хамтран ажиллаж (MOFALI) “Чацарганы үндэсний хөтөлбөр” хэрэгжүүлсэн байна.

(2) Голлох үйл ажиллагаа

(a) Ложистик

Чацаргана нь үндсэндээ 2 сувгаар дамжин зах зээлд хүрдэг. Үүний нэг нь, үйлдвэрлэгчдийн жижиг нөхөрлөлөөр дамжсан суваг юм. Жижиг үйлдвэрлэгчдийн нөхөрлөл (албан бус) 20 гаруй байдаг. Хоёр дах суваг нь боловсруулах үйлдвэрээр дамжсан суваг бөгөөд энэ сувгаар Номин зэрэг их дэлгүүрийн бараа хүргэсэн ачааны машин орон нутгаас Улаанбаатар буцахад чацарганы бүтээгдэхүүн (чацарганы шүүс, тос, гоо сайхны бүтээгдэхүүн, саван зэрэг) болон мах ачиж тээвэрлэх тохиолдол байдаг. Тэрчлэн зууч худалдаачаар дамжин хэрэглэгчдийн зах зээл хүрэх тохиолдол байдаг.

(b) Үйлдвэрлэл, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал

Монгол улсад 2014 онд 2000 тонн, 2016 онд 3000 тонн чацаргана хураан авсан байна. Дотоодод чацаргана боловсруулах хүчин чадал салбарын хэмжээнд 8000~9000 тонн/жил⁹² байгаагаас 30% орчмыг нь ашиглаж байна. Иймд 60% орчим боловсруулалтын нөөц хүчин чадал байна гэж болно. Улсын хэмжээнд 40 гаруй компанийн боловсруулах үйлдвэр байдаг. Улсын хэмжээнд хамгийн том хүчин чадалтай нь Хуба Хаяа компанийн жилд 5000 тонн чацаргана боловсруулах хүчин чадалтай үйлдвэр юм.

Одоо НҮБ-ийн ХХААБ ба ХХААХҮЯ хамтран “Жимс жимсгэнэ” хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна. Энэхүү төсөл нь бага хэмжээний техникийн дэмжлэгийн хөтөлбөр юм. Гол үйл ажиллагаа нь (i) Цаг, хөдөлмөр хэмнэсэн хураалтын технологийн талаар зааварчлага өгөх, (ii) алим, усан үзэм тариалах, (iii) тариалалтын талаар сургалт явуулах замаар тариаланчидын чадавхийг дээшлүүлэхэд чиглэгдэж байна.

Жимс жимсгэний үндэсний холбоо нь 2013 онд ХХААХҮЯ-ны захиалгаар Улсын хэмжээн дэх жимс жимсгэнийн тариалалт ба хэрэглээний хэмжээний судалгаа хийсэн бөгөөд судалгааны үр дүнг үндэслэн 2015 оноос “Кластер хөгжүүлэх төсөл” хэрэгжиж эхэлсэн байна. Уг төслийг Улаанбаатар хотоос гадна Өвөрхангай, Дархан Уул, Сэлэнгэ, Төв аймгуудад ХААИС, лаборатори, судалгааны байгууллага, боловсруулах үйлдвэр, Жимс жимсгэнийн үндэсний холбооны оролцоотой хэрэгжүүлж эхэлсэн болно. Гэвч 2016 оны 6 сард шинэ засгийн газар

⁹¹ 2017 онд монголд Олон улсын чацарганы үйлдвэрлэгчдийн холбооны хурал хийхээр төлөвлөж байсан боловч 2016 онд байгуулагдсан шинэ Засгийн газар төсвийн арга хэмжээнд өөрчлөлт оруулсан тул цуцлагдсан байна.

⁹² Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) материалаас үзвэл 2015 онд улсын хэмжээний үйлдвэрлэлийн хүчийн чадал 5500 тонн/жил байсан байна.

байгуулагдаж, салбарын шинэ сайд уг төслийн төсвийг ихээхэн танасан тул төслийн үйл ажиллагаа зогсонги байдалд орсон байна.

Үүний дараа уг төслийн хэрэгцээ шаардлагыг мэдэрсэн холбооны зарим гишүүд хувиасаа хөрөнгө гарган төслийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлж ирсэн боловч анх төлөвлөснөөс ахиц дэвшил багатай байгаа дүр зураг харагдаж байна.

(c) Экспорт, борлуулалт, маркетинг

Экспортын хувьд 2012 оноос “Шар Доктор Жапан” компаниар дамжуулан японы зах зээлд жүүс, тос зэргийг экспортолж буйгаас гадна оросын зах зээлд ч бага хэмжээгээр гаргаж байна. Мөн энэ оны эхээр 30 орчим килограммыг Японы ЭКСПО-ын үзэсгэлэнд зориулан явуулснаас гадна герман руу дээж явуулсан гэж байгаа⁹³ тул цаашид европын зах зээлийг хамран экспортын хэмжээ улам нэмэгдэх болов уу гэсэн найдлага төрж байна.

Нөгөө талаар, тус холбоо нь ХХААХҮЯ-ны хүсэлтээр Монголын Үндэсний Худалдаа Аж Үйлдвэрийн Танхимтай (Mongolian National Chamber of Commerce and Industry ,цаашид МҮХАҮТ гэх) хамтран Улаанбаатар хот болон Увс аймагт дотоодын зах зээлд дүн шинжилгээ хийх, боловсруулалтын чанарыг сайжруулах, үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг өргөжүүлэх, Увс аймагт кластер хөгжүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байна.

(d) Үйлчилгээ

Тус холбооны гишүүн байгууллагын ихэнх нь ЖДҮ буюу хувиараа үйлдвэрлэл эрхлэгчид юм. Холбооны ажлын алба нь чацарганы гаралтай бүтээгдэхүүний талаарх хэрэглэгчдийн дуу хоолойг анхааралтай сонсож тэдний санал хүсэлтийг бүтээгдэхүүн болон холбогдох үйлчилгээнд тусгахыг эрмэлзэж ажилладаг боловч одоогоор ажил хэрэг болж биелэлээ олоогүй байна.

(3) Дэмжих үйл ажиллагаа

(a) Ерөнхий удирдлага

Дээр дурдсан сүү болон хүнсний ногооны жишээний аль алин нь том ААН (групп) өөрөө үйлдвэрлэлээс борлуулалт хүртэл нэгдсэн хяналт удирдлагыг нь хэрэгжүүлж буй нэмүү өртгийн сүлжээ юм. Нөгөө талаар, хэдийгээр хандивлагчдын дэмжлэгийг авдаг ч гэсэн Жимс жимсгэнийн үндэсний холбоо нь санхүүгийн хувьд боломжийн гэж хэлэхэд хэцүү юм. Холбооны ажлын алба нь дэмжлэг шаардлагатай салбарт засгийн газар болон хандивлагчдын дэмжлэгийг эрэлхийлэн хөөцөлдөх зэргээр нэмүү өртгийн сүлжээний ерөнхий хяналт удирдлагыг хангаж байна.

(b) Хүний нөөцийн менежмент

Дээр өгүүлсэн “Жимс жимсгэнийн хөтөлбөрийн” хүрээнд НҮБ-ийн ХХААБ болон ХХААХҮЯ-ны дэмжлэгээр тариалалтын технологи зэрэг сургалт явуулах замаар нэмүү

⁹³ 2017 оны 3 сарын 31-д явуулсан асуулга судалгааг үндэслэв.

өртгийн сүлжээний нэг жигүүр болох үйлдвэрлэгчдийн (тариаланчдын) чадавхийг бэхжүүлэх ажилд дэмжлэг үзүүлж байна.

(с) Технологийн хөгжил

Мөн дээрх “Жимс жимсгэнэ” хөтөлбөрийн хүрээнд НҮБ-ийн ХХААБ болон ХХААХҮЯ-ны дэмжлэгээр цаг, хөдөлмөр хэмнэсэн хураалтын арга технологийг сайжруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байна.

(d) Худалдан авалт

Бэлтгэн нийлүүлэлтийн ложистикийн хувьд дээр ложистик гэдэг хэсэгт өгүүлсэнчлэн орон нутагт томоохон их дэлгүүрийн бараа хүргээд Улаанбаатар руу буцаж буй ачааны тэргийг ашиглан чацарганы бүтээгдэхүүний тээвэрлэлтийг үр ашигтай зохион байгуулах оролдлого хийж байгаа болно.

3.1.4.5 Арьс шир

Монголд таван хошуу малаас жилд 150000 гаруй тонн арьс шир үйлдвэрлэдэг⁹⁴. Монголын Арьс Ширний Үйлдвэрлэлийн Холбооны өгүүлснээр улсын хэмжээнд гишүүн ААН-үүдийн 34 үйлдвэр байдаг⁹⁵. Эдгээрийн дотор (1) бүх боловсруулалтыг хийх боломжтой бүрэн тоноглол бүхий үйлдвэртэй (борлуулалтаа хүртэл хийдэг) 16 ААН, (2) түүхий эдээ худалдан аваад хятадад боловсруулдаг 8 ААН, (3) нэг өдөрт 100 орчим арьс шир боловсруулах хүчин чадал бүхий бага оврын үйлдвэртэй ААН байдаг байна. Нөгөө талаар, энд жишээ авах ААН-ийн нэмүү өртгийн сүлжээ нь хэлбэрийн хувьд тодорхой үе шат буюу бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээний жишээ юм. Тухайлбал, нойтон цэнхэр (wet blue) гэж нэрлэгддэг хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспорттой холбоотой, түүхий эдийг цуглуулахаас аваас боловсруулах, борлуулах хүртэлх жижиг хэмжээний, нэмүү өртгийн нэгдмэл сүлжээний жишээ юм. Дээрх 34 ААН-ийн дотор (1) бүлэгт багтдаг ААН юм.

(1) Үйл ажиллагааны тойм

Монголын ХАА-н түүхий эдийн жишээ болгож, ихэвчлэн европ руу чиглэсэн экспортын үйл ажиллагаа явуулдаг ААН-ын арьс шир боловсруулах үйлдвэрийг авч үзэв. Тус компани нь хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүний (wet blue) экспорттой холбоотой, түүхий эдийг цуглуулахаас аваас боловсруулах, борлуулах хүртэлх үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээрээ дотоодод 4-5-р байр, эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээр дотоодод 2-3-р байр эзэлдэг юм байна.

⁹⁴ Арьс ширний талаар энэ бүлгийн 3.3-д өгүүлэв.

⁹⁵ Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) асуулга судалгаа.

(2) Голлох үйл ажиллагаа

(а) Бүтээгдэхүүн ба чанарын хяналт

Хонь, ямааны арьсны хувьд жилд тус бүр 1 сая ширхэг, үхрийн шир 150000 ширхэгийг боловсруулах хүчин чадалтай. Адууны ширний хувьд ташуурын ул мөр их байдаг тул авдаггүй. Бүтээгдэхүүний нөөц үүсгэлгүй аль болох захиалгаар үйлдвэрлэх зарчим баримталж байна. Хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүний 80% нь цүнх, бүс болдог. Үлдсэн 20 % нь хувцас болдог бөгөөд үүний хагас нь дотоодод борлогддог.

Тус компани нь чанарын хяналт бол нэн тэргүүний зорилт гэж ойлгодог боловч одоогоор бүтээгдэхүүний гологдол (чанаргүй бүтээгдэхүүн) нийт үйлдвэрлэлийн 5-10%-ийг эзлэж байгаа бөгөөд нөхцөл байдлыг сайжруулахад дараах 3 асуудал байна гэж үзэж байгаа болно. 1-рт нядалгаанд орж буй малын 70~80%-ийг гараар төхөөрдөг тул сэвтэх нь амархан. 2-рт хонины нэхий зөөлөн тул шимэгч хорхой амархан гэмтээдэг. 3-рт малчид залуу мал нядалгаанд оруулдаггүй. 2 настай байхад нь нядалгаанд оруулбал сайн чанарын арьс авч болохоор боловч 3-4 настай болохоос нь нааш нядалгаанд оруулдаггүй. Тэгсэн мөртлөө арьсны үнэ наснаас үл хамааран адилхан байдаг. Монголд жил бүр 25 сая төл хүлээн авах бөгөөд залуу малын арьс авахын тулд наанадаж жил бүр адил тооны мал нядлах шаардлагатай боловч энэ нь одоогийн байдлаар тийм ч амар биш байна.

Тус компани одоо монгол улсын стандартын дагуу үйл ажиллагаа явуулж байгаа. ISO-ийн хувьд гэрээлэгч талын зүгээс тусгайлан шаардлага тавьдаггүй тул одоогоор шаардлагатай гэж үзэхгүй байгаагаас уг стандартыг нэвтрүүлэх төлөвлөгөө байхгүй.

(b) Үнэ, зардал

Хонины нэхий 2000 төгрөг, ямааны арьс 2000~3000 төгрөг. (өвлийн улиралд ноостой арьс 10 дахин үнэтэй буюу 20000 ~ 30000 төгрөг) Үхрийн шир 40000 төгрөг. Хонь, ямаа, үхэр, сарлагийн арьсыг итали, турктай адил үнээр борлуулдаг. Түүхий эдийн зардлын хэлбэлзлээс хамааран тус компани нэгж үнэд өөрчлөлт оруулдаг.

Ер нь бол жилийн туршид үнэ нэг их хэлбэлздэггүй боловч 2015~2016 онд үнэ буусан байна. Монголын арьс ширний үйлдвэрлэлийн холбоо үүнийг холбогдох хууль тогтоомжид өөрчлөлт орсон болон хятадын худалдан авагчидын спекуляцийн шинж чанартай үйлдэл гэсэн 2 шалтгаанаар тайлбарлаж байгаа. Гэвч тус компани энэ талаар өөр ойлголттой байгаа. Тухайлбал, хувцасны загвар 13 жилийн мөчлөгтэй байдаг бөгөөд өнгөрсөн 2 жилд монголын үйлдвэрүүд болон бүтээгдэхүүн нь зах зээлийн хэрэгцээг ойлгоогүй тул чиг хандлагатай нь уялдуулж чадаагүйгээс болсон гэж үзэж байна.

(c) Ложистик ба түүхий эдийн худалдан авалт

Жил бүр 11 сараас 1 сар хүртэлх хугацаанд их хэмжээний түүхий эд нийлүүлэгддэг. 1 сарын сүүл хүртэл түүхий эдийн 70%-ийг худалдаж авдаг. Түүхий эдийг 5 зууч худалдаачдаас худалдан авдаг. Зууч худалдаачид түүхий эд худалдан авдаг газар нь (аймаг) янз бүр байх тул

тэр аймгаас их, тэр аймгаас бага авдаг гэж хэлэх боломжгүй байдаг. Тэд нэг ирэхдээ 250~500 орчим арьс авч ирэх боловч чанарын шаардлага хангахгүй 30 орчим % -ийг нь авахгүй байх тохиолдол олон. Иймд тэд гомдоллох нь элбэг. Нөгөө талаар хонины нэхийн хувьд ирэх болгондоо 2000~3000 нэхий авч ирэх тул чанарын шалгалтыг зөвхөн эхний 100 нэхийгээр хязгаарладаг.

Түүхий эдийн чанарын шалгалт бол маш чухал. Гэвч дээр өгүүлсэн авдаггүй хувь хэмжээнээс хэт давах юм бол зууч худалдаачид уурлаад чанар үл харгалзан авдаг хятад худалдан авагчид руу яваад өгдөг. Ингэснээр тус компанид түүхий эд авч ирэхээ больж, түүхий эд хятад руу урсах тул зууч худалдаачидтай харилцах харилцаа ярвигтай гэсэн ойлголттой байдаг байна.

Нөгөө талаар, бэлтгэн нийлүүлэлтийн хувьд ихэвчлэн 20 feet-ийн контейнерт ачаад тус компанийн үйлдвэрээс ачааны машинаар тээвэрлэдэг. Итали зэрэг европын орнууд руу нийлүүлэх тохиолдолд ачааны машин ба усан онгоц (болон төмөр зам) гэсэн 2 маршрут байдаг. Ачааны машинаар бол Улаанбаатараас Сэлэнгэ аймгийн Алтан булаг сумаар дайран Оросын нутгаар дамжин тээвэрлэх бөгөөд зорьсон газартаа 15-16 хоногт хүргэдэг. Усан тээврийн хувьд Улаанбаатараас төмөр замаар (Улаанбаатар → Замын Үүд → Бээжин → Тенжин) тээвэрлэн, Тенжинд усан онгоцонд шилжүүлэн ачна. Италийн Генуя боомтод ачааны машинд шилжүүлэн ачиж, Итали улс дах зорьсон газарт нь хүргэдэг. Нийт 45-60 орчим хоног шаардагдана.

(d) Экспорт, борлуулалт, маркетинг

Экспортын гол түншүүд нь Итали, Испани, Турк, Вьетнам (Вьетнам дах Францын хөрөнгө оруулалттай нэхмэлийн үйлвэрүүд) зэрэг орон юм. Японд хүртэл экспортолж үзсэн. Италийн хувьд, Улаанбаатарт байдаг Италийн арьс ширний компанийн төлөөлөгчөөр (италийн иргэн) дамжуулан экспортолдог. Италийн компанитай байгуулсан хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн нийлүүлэх гэрээ 10 дах жилдээ үргэлжилж байгаа бөгөөд цүнх зэрэг эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлдэг байна. Тус компани цаашдаа эцсийн бүтээгдэхүүний төрлийг нэмэгдүүлэх, аль болох олон краст (Crust)⁹⁶ бэлтгэх зорилт тавьж байна.

Итали руу экспортлохдоо тээвэрлэхийн өмнө тус компани дээр зэрэглэл тогтоодог. Зэрэглэл нь А (95%-иас дээш), В (85%), С(75%), D(50%), F(45%) гэсэн 5 шатлалтай. Хаалтан доторх тоо бол, тухайлбал А зэрэглэлийн тохиолдолд, сэв байхгүй тул, арьсны талбайн 95-аас дээш хувийг ашиглан хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн хийсэн болохыг илэрхийлж байгаа юм. Энэ зэрэглэл нь олон улсын стандарт юм. Мөн гэрээлэгч тал, тус компанийн тогтоосон зэрэглэлийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх тохиолдол бараг байдаггүй. Дээрх зэрэглэлийн дотор А~С-д багтасан бүтээгдэхүүнийг гэрээлэгч тал хүлээн авдаг байна. Гэрээ тус бүрт тавигдах шаардлагын түвшин өөр өөр байдаг. 20 feet-ийн контейнерт ачих бүтээгдэхүүний харьцаагаар (бүтцээр) аваад үзвэл жишээлбэл, А зэрэглэл 50%, В зэрэглэл 30%, С зэрэглэл 20% байна гэж заасан гэрээ байгуулдаг. Түүхий эдийн дотор А~С зэрэглэлийн эзлэх хувь ойролцоогоор үхрийн ширний тохиолдол 70%, ямааны арьсны тохиолдолд 80%, хонины нэхийний тохиолдолд А ба В

⁹⁶ Идээлж (tanning) дууссан “арьсыг” дахин боловсруулж хатсан байдалд оруулсныг краст гэж нэрлэнэ.

зэрэглэл 20%, С зэрэглэл 20% байдаг. Мөн арьсны зузааны талаар гэрээлэгч талаас тусгай заалт оруулдаг.

(е) Үйлчилгээ

Үйлчилгээний хувьд экспорт, борлуулалт, маркетинг гэсэн хэсэгт өгүүлсэнчлэн Улаанбаатарт байдаг Италийн компанийн төлөөлөгчтэй байнга холбоотой байж, Итали талын харилцагчдын хүсэл сонирхолд зохих хэмжээнд тааруулах арга хэмжээ авдаг.

(3) Дэмжих үйл ажиллагаа

(a) Ерөнхий удирдлага

Тус компанийн нэмүү өртгийн сүлжээний ерөнхий хяналт удирдлагын хувьд түүхий эд худалдан авахаас эхлээд Итали руу ачуулах (экспортлох) хүртэлх бүх процессийг тус компанийн захирал хянан удирдаж байдаг.

(b) Хүний нөөцийн менежмент

Энэ жишээний эхэнд дурдсанчлан тус компани нь анх улсын үйлдвэр байсан бөгөөд Чехословакийн тусламжаар баригдсан тул Чехословакийн тоног төхөөрөмж ашиглаж байсан болно. Хожим тоног төхөөрөмж нь элэгдсэн тул итали болон солонгосын үйлдвэрийн тоног төхөөрөмж дараа дараалан худалдан авах замаар шинэ технологи нэвтрүүлсэн байна.

(c) Технологийн хөгжил

Шинээр нэвтрүүлсэн итали болон солонгосын үйлдвэрийн тоногт төхөрөмжийг ашиглах боловсон хүчний сургалтыг зохих хэмжээнд зохион байгуулж байгаа.

(d) Худалдан авалт

Худалдан авалтын ложистикийн хувьд тус компани нь 5 зууч худалдаачнаас түүхий эд худалдан авдаг бөгөөд захирал худалдаг авах үед чанарын шалгалт хийдэг. Жишээлбэл, үхрийн ширний хувьд тогтмол 30% нь чанарын шаардлага хангадаггүй тул эдгээрийг авдаггүй. Чанарын шалгалтыг арьс авах болгондоо хянамгай хийдэг.

3.1.5 ХАА-н бүтээгдэхүүний маркетингийн өнөөгийн байдал

Доор эхлээд монголд маркетингийн талаар авч байгаа арга хэмжээний жишээг нэгтгэж, дараа нь 2016 оны 6 сард хүчин төгөлдөр болсон эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнд (зөгийн бал ба ноолуур) ямар үр нөлөө үзүүлж буйг авч үзлээ.

3.1.5.1 Маркетингтэй холбоотой арга хэмжээний жишээ

Энэ хэсэгт монголын ААН-үүдийн маркетингтэй холбоотой арга хэмжээний жишээг авч үзэв. Дотоод гадаадын зах зээл дээр борлуулалтыг нэмэгдүүлэх, импортыг орлох, гадаад зах зээлд экспортлох потенциал өндөртэй гэж үзсэн бүтээгдэхүүний мэдээлэл цуглуулах нь чухал бөгөөд одоогийн байдлаар лавлагаа болохуйц жишээг доор нэгтгэлээ.

Хүснэгт 3.1.10 Потенциал өндөртэй Монголын бүтээгдэхүүний жишээ
(Гадаад ба дотоодын зах зээлд чиглэсэн)

Нэр	Дэлгэрэнгүй	Тэмдэглэл
(1) Монголын үйлдвэрийн “MR”брендийн арьсан бүтээгдэхүүн	- Бүтээгдэхүүний төрлийг (бүрэлдэхүүнийг) аваад үзвэл цүнх 70, төрөл түрийвч 30 төрөл. Японы ба Тайваны хэрэглэгчдийн зүгээс технологийн түвшнийг нь өндөр үнэлдэг. Бүтээгдэхүүний үнэ 20~500 ам.доллар - Бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч SRB компани нь (2012 онд байгуулагдсан) Монгол Шевро ХК, Дархан Нэхий, Их Эргэлт компаниудтай хамтран ажиллах гэрээ байгуулан үхэр ба сарлагийн ширээр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна. - Дотоодын үйлдвэрийн арьсаар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх уламжлалт арга технологийг үргэлжлүүлж байгаа боловч энэхүү арга технологиор юм хийхэд материал амархан гэмтдэг тул энэ асуудлыг шийдэж, үйлдвэрлэлийн шинэ арга бий болгох нь цаашдын технологийн зорилт юм.	
(2) “Гоо” брендийн органик гоо сайхны бүтээгдэхүүн	- Монголын органик гоо сайхны бүтээгдэхүүн бөгөөд⁹⁷ үйлдвэрлэгч нь “Бурханлиг гоо сайхан” компани - Хонины сүүл, чацаргана, халгай, ганга, жамц давс зэрэг монгол түүхий эд ашиглан 35 төрлийн органик гоо сайхны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна. Сүүлийн үед хонины сүүл дээр чацаргана, гаа, лимон нэмж үйлдвэрлэсэн “Хонько” саван зэрэг бүтээгдэхүүн нь их эрэлттэй байгаа. - Цаашид шинэ бүтээгдэхүүн гаргах замаар бүтээгдэхүүнийхээ нэр төрлийг олшруулан, дотоодын зах зээл дээр борлуулалтаа өсгөх, экспортоо нэмэгдүүлэх (ялангуяа япон, солонгос) зорилт тавьж байгаа.	Хятадын Өвөр монголын өөртөө засах оронд нээсэн салбараараа дамжуулан экспортлосон туршлагатай.
(3) Базальтвүүл дулаалгын материал	- Үйлдвэрлэгч нь Мон Базальт компани бөгөөд импорт орлох барилгын материалын үйлдвэрлэл эрхэлдэг. Түүхий эд болох чулуун хөвөн нь маш сайн дулаан тусгаарлах, дулаан тэсвэрлэх шинж чанартай тул барилгаас гадна төмөр зам ба нисэх онгоцонд ашигладаг. - Үйлдвэрлэлийн зардлыг бууруулах, улмаар (импорт орлох) шинэ бүтээгдэхүүн гаргах зорилт тавьж байгаа. - Одоо “Шүршдэг базальтвүүл” гэдэг шинэ бүтээгдэхүүн гаргах шатандаа яваа. Энэ бүтээгдэхүүн байгаль орчинд ээлтэй, Базальтвүүлээс ч илүү дулаан тусгаарлах, дулаан тэсвэрлэх чадвартай.	Монгол Базальт компани урьд нь японд дулаан тусгаарлагч материал гаргаж байсан.
(4) “Эксклюзив” брендийн хувцас	- Эксклюзив компани нь 2009 онд байгуулагдсан. - Хамгийн эрэлт хэрэгцээ өндөр бүтээгдэхүүн нь “Хүннү Стайль” пальто бөгөөд дизайныг нь дурайлан хийсэн хуурамч бүтээгдэхүүн өвөр монгол моодонд орж байсан. - Цаашдаа хүрэм, жилет хийх бодолтой байгаа. - Дотоодын борлуулалтын сүлжээг өргөжүүлэхэд анхаарч энэ жил 3 аймагт салбар дэлгүүр нээн, орон даяар борлуулалтын агенттай болно.	Хятад, орос, японд бүтээгдэхүүнээ гаргахаар төлөвлөж байгаа.

⁹⁷ МҮХАҮТ-ын батламжилсан органик гоо сайхны бүтээгдэхүүн юм.

Нэр	Дэлгэрэнгүй	Тэмдэглэл
(5) Нохойн хоол: Адууны ахиласын шөрмөсөн борц	- Адууны ахиласын шөрмөсийг нам температурт сайтар хатааж хийсэн уургаар баялаг байгалийн тэжээлэг хүнс - Адууны шөрмөс нь булчингийн нягт сэмэрдэсний (шил) багцаас бүрдэх бөгөөд нохойн хувьд зажлууртай, эрэлтэй бүтээгдэхүүн юм.⁹⁸ Гэрийн тэжээвэр нохойн шүд ба буйлны эрүүл мэнд, шүдэнд чулуу үүсэхээс хамгаалах, чулуу арилгахад өндөр үр нөлөөтэй. Илчлэг нь үхрийн 1/3, гахайн 1/2, төмөрлөг нь 3 дахин их. Эфирийн тосны хүчлийн агуулга ихтэй тул насанд хүрсэн нохойн эрүүл мэндийг дэмжих хүнс болгон хэрэглэхэд ч тохиромжтой. - Японд зардаг ижил төстэй бүтээгдэхүүнд Австрали болон Канадын үйлдвэрийн морины шөрмөсийг түүхий эд болгон ашигладаг. Ойрын ирээдүйд монголын үйлдвэрийн түүхий эдээр тэдгээрийг орлох тавьж байгаа.	Японд экспортлохыг зорьж буй.
(6) Халал хүнс (Halal food), махны үйлдвэрлэл ба экспорт	- Цэвэр (Halal) бүтээгдэхүүний зах зээл нь хүнс, гоо сайхны бүтээгдэхүүн, эм нийлээд дэлхийн хэмжээнд 3.2 триллион долларт хүрдэг байна⁹⁹. - Өнгөрсөн жилийн 12 сард ХХААХҮЯ дээр “Халал (Halal) бүтээгдэхүүний стандартыг нэвтрүүлэх симпозиум” зохион байгуулах гэх мэтчилэн¹⁰⁰ исламын орнууд руу экспортлох махны хэмжээг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг засгийн газрын түвшинд авч эхэлсэн. - Казахстанд ойрхон Ховд аймагт цэвэр халал (Halal food) бүтээгдэхүүний стандартад тохирсон нядалгаа хийх боломжтой хувийн хэвшлийн байгууламж (хөргөгчтэй) байдаг.¹⁰¹	Иран, Турк, Казахстан зэрэг исламын орнууд руу экспортлох боломжтой

Эх сурвалж: Асуулга судалгааны үр дүн болон танилцсан материалыг үндэслэн ЖАЙКА-ын судалгааны баг боловсруулав.¹⁰²

Хятад ба япон улсад томилолтоор явах үед гаргаж ирсэн асуудлууд.

Энэхүү судалгааны хүрээнд монголын ХАА-н бүтээгдэхүүний маркетингийн бодлого чиглэлийг судалж үзэх зорилгоор хятад (5 сарын 17-19) ба япон (5 сарын 25-27) томилолтоор явлаа¹⁰³. Дээрх орнуудад томилолтоор явах үед томилолтын багийн монгол болон япон талын оролцогчид дараах асуудлуудыг онцлон гаргаж ирсэн болно.

- Боловсруулах технологийг сайжруулан бэхжүүлэх.
- Сав боодол баглааны технологийг сайжруулан бэхжүүлэх
- Бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээг (төрлийг) төрөлжүүлэх
- Зорилтот сегментээ тодорхойлж, маш нарийн тооцоотой хөрөнгө төвлөрүүлэх стратеги зэрэг маркетингийн стратеги боловсруулан хэрэгжүүлэх

⁹⁸ Одоо зарагдаж буй бүтээгдэхүүний талаар дараах URL-ээс лавлана уу.(2017 оны 4 сарын 8-нд холбогдсон.) http://plus-1shop.com/products/detail.php?product_id=32

⁹⁹ Дараах бүтээлийг харна уу. (2015) “Ложистикийн байр сууринаас харсан ASEAN-ны зах зээл- Зүүн өмнөд азийн эдийн засгийн хөгжил ба лижистик”, “Canary Communications”

¹⁰⁰ “Монгол цуушин” (2016 оны 12 сарын 16 –ны дугаарын) нийтлэл. Энэхүү симпозиум нь Туркийн олон улсын хамтын ажиллагааны зохицуулах агентлагийн дэмжлэгээр зохион байгуулагдсан.

¹⁰¹ Жайка-ын (JICA) судалгааны баг 3 сарын 23-нд Жаргалант Шанд компани дээр явуулсан асуулга судалгаа.

¹⁰² Хүснэгт 3.2.9-ын (1) нь “ Монгол цуушины” 2017 оны 1 сарын 20-ны дугаар, (2) нь 2017 оны 3 сарын 17-ны дугаар, (3) нь 2017 оны 1 сарын 27-ны дугаар, (4) нь 2017 оны 1 сарын 6-ны дугаарын нийтлэлийг үндэслэв. (5-7) нь 2017 оны 4 сарын 6-нд Жайка-ын (JICA) судалгааны багаас хийсэн асуулга судалгааны үр дүнг үндэслэв.

¹⁰³ Хятад ба японд албан томилолтоор явсан тухай дэлгэрэнгүй мэдээллийг хавсралт материалаас харна уу.

v) Мах зэрэг Халал зах зээлд чиглэсэн бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлэх

Дээр дурьдсан 1) болон 2)-ын хувьд гадаадын компанитай технологийн хувьд хамтран ажиллах шаардлагатай болно. Тэргүүний технологи эзэмшдэг гадаадын компанитай хамтран ажиллах, гадаадад (хамтран ажиллах улсад) сургалт зохион байгуулах, шинэ технологи нэвтрүүлэхтэй холбоотой зээл авах тал дээр засгийн газрын зүгээс дэмжлэг үзүүлэх болов уу гэж найдаж байгаа. 3) болон 4)-ын хувьд ялангуяа олон улсын зах зээл дээр өвөр монголын бүтээгдэхүүнээс ялгарах шаардлагатай тул монголын компанийн бүтээгдэхүүний өвөрмөц онцлогийг харуулах стратеги болон тодорхой сегментэд хөрөнгө төвлөрүүлэх маркетингийн стратегийг судалж үзэх нь чухал. 5)-ын хувьд монголын эрүүл ахуй чанарын хяналттай холбоотой стандарт боловсруулах ажил аажим аажмаар урагшилж байгаа тул Турк, Иран, Афганистан зэрэг исламын орнуудад мах экспортлох зэргээр монголын ААН-үүдийн Халал зах зээлд нэвтрэх оролдлогыг идэвхтэй дэмжих шаардлагатай.

3.1.5.2 Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр хүчин төгөлдөр болсны дараах үр нөлөө

2016 оны 6 сард Япон Монголын эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр хүчин төгөлдөр болсноос хойш яг нэг жил болж байна. Энэ хэсэгт эхлээд монголын экспорт, импортын ерөнхий чиг хандлагыг, дараа нь монголын ХАА-н гаралтай голлох бүтээгдэхүүнийг(ноолууран бүтээгдэхүүн ба зөгийн бал) япон руу экспортлоход ЭЗТХ-ийн үзүүлж буй үр нөлөөлөл, эцэст нь японы үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний (суудлын машин)импортын талаар авч үзэв.

(1) Монгол улсын экспорт, импортын байдал

Монгол улсын үндэсний статистикийн хорооны сарын тайланд (2016 оны 12 сар) дурдсан монголын улсын гаалийн статистикийг (урьдчилсан) аваад үзвэл доорх хүснэгтэд харуулсанчлан экспорт өмнөх жилтэй харьцуулахад 5.33% -иар өсөж 4 917300 сая ам.доллар, импорт 11.6-иар буурч 3 357900 сая ам.долларт хүрсэн байна. Гадаад худалдааны тэнцэл 3 жил дараалан ашигтай гарч байна.

Хүснэгт 3.1.11 Монголын экспорт, импортын хандлага (2014 он-2016 он)

	Экспорт		Импорт		Гадаад худалдааны тэнцэл
	Дүн (Сая ам доллар)	Өмнөх жилтэй харьцуулахад (Өмнөх жил 100)	Дүн (Сая ам доллар)	Өмнөх жилтэй харьцуулахад (Өмнөх жил 100)	
2014 он	5,774.3	135.3	5236.7	82.4	537.6
2015 он	4,669.3	80.9	3,797.5	72.5	871.8
2016 он	4,917.3	105.3	3,357.9	88.4	1,559.4

Эх сурвалж: УСХ-ны Статистикийн сарын тайлан. (2016 оны 12 сар)

(2) ХАА-н голлох бүтээгдэхүүнийг японд экспортлоход үзүүлсэн үр нөлөөлөл

Хүснэгтэд харуулсанчлан монгол улсын экспорт 2016 онд өмнөх жилтэй харьцуулахад 5.3% өссөн байна. Доор зөгийн бал ба ноолуурын жишээн дээр төвлөрөн эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээрийн үр нөлөө хэрхэн илэрч байгаа талаар өгүүлэе. Ноолуурын хувьд хувийн хэвшлийн ААН-ын яриа болон статистикийн мэдээлэл, зөгийн балны хувьд асуулга судалгааны үр дүнг үндэслэн авч үзэв.

(а) Ноолуур

Япон улс Монголд гаалийн тусгай нөхцөл олгодог тул түүхий ноолуур өнгөрсөн жилийн 6 сараас өмнө ч татваргүй орж байсан. Нөгөө талаар, үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн болох ноолууран хувцсанд урьд нь бүтээгдэхүүний төрлөөс нь хамааран 6~11%-ийн татвар ногдуулж байсан бол эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр (ЭЗТХ) хүчин төгс болсноор гаалийн татвар тэглэгдсэн байна.

Гаалийн татвараас чөлөөлөгдөхийн тулд гарал үүслийн гэрчилгээ авсан байх шаардлагатай бөгөөд өнгөрсөн жилийн 6 сард эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр хүчинтэй болсны дараа 7-р сарын байдлаар 20 гаруй ААН болон хувь хүнд 40 гаруй гарал үүслийн гэрчилгээ олгогдсон байна¹⁰⁴. Эдгээрийн дотор хонины ноосон болон ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч ААН их байгаагаас олон ААН эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээрийг ашиглахыг сонирхож байгаа нь ажигдагдаж байна.

Ноолууран бүтээгдэхүүний өөр нэгэн үйлдвэрлэгч өнгөрсөн жилийн 6 сард эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр хүчин төгөлдөр болсноос хойш японтой хийж буй худалдааны гэрээ хэлэлцээр нэмэгдэж байна гэж байлаа. Түнш япон компаниас нь японы үйлдвэрийн ээрэгч машин нийлүүлэх нөхцөл тавьж захиалга нэмэгдүүлэх тухай санал ирсэн байна¹⁰⁵.

Ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч ААН-ийн дотор “2016 оны борлуулалт эхний 8 сарын байдлаар өмнөх оны мөн үеэс 25% хувь нэмэгдсэн, цаашид захиалга авах төлөв ч байна, энэ жилийн нийлбэр дүнгээрээ өмнөх жилээс 30% өсөх найдлага төрж байна” гэх ААН ч тааралдсан бөгөөд эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр экспортын хэмжээ өсөхөд ихээхэн үр нөлөө үзүүлж байгаа нь харагдаж байна¹⁰⁶.

Дээр ЭЗТХ-ийн үр нөлөөллийг хувийн хэвшлийнхний сэтгэгдлийг үндэслэн дүгнэсэн бол одоо тоо баримтад дүн шинжилгээ хийж үзье. Экспортын хувьд статистикийн байгууллагын тоо баримтад үндэслэсэн дараах хүснэгтийг аваад үзэхэд экспортын тоо хэмжээ 2015 онд өмнөх онтой харьцуулснаар 23.6%, 2016 онд 8.5% өссөн байна. Гэвч үнийн дүнгээр нь аваад үзвэл 2015 онд 11.9%, 2016 онд 2.4% буурсан байна. Ингээд 1 тонн тутмын экспортын үнийн дүнгийн өөрчлөлтийг харахад 2014 онд 55.5 ам.доллар, 2015 онд 39.5 ам.доллар, 2016 онд 35.6

¹⁰⁴ Монгол Цуушин (2016 оны 8 сарын 5-ны дугаар)

¹⁰⁵ ЖАЙКА-ын (JICA, 2017) “Монгол улсын хөрөнгө оруулалтын орчинг сайжруулахтай холбоотой мэдээлэл цуглуулах, тодруулах судалгаа.Эцсийн тайлан.”

¹⁰⁶ Дээрх тайлан

ам доллар болж 2014 оноос хойш жилээс жилд буурч ирсэн нь харагдаж байна. Эндээс экспортын тоо хэмжээ өсөж буйгаас үл хамааран үнийн дүн буурч байгаа нь 2014 оноос хойш ноолуурын түүхий эдийн үнэ аажмаар уаснаас шалтгаалсан болов уу гэж таамаглав.

Хүснэгт 3.1.12 Монголын ноолуурын (түүхий эд) экспортын хэмжээ ба үнийн дүн (2014-2016 он)

(Нэгж: Тонн ба 1000 ам. доллар)

Он/ Түүхий эд	2014		2015		2016	
	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн
Бохир ноолуур	4,035.4	223,815.4	4,988.2	197,181.0	5,413.5	192,534.6

Эх сурвалж: ҮСХ-ын Статистикийн жилийн эмхэтгэл, 2016

Ноолуурын түүхий эд ба бүтээгдэхүүнийг Японд экспортолж буй байдлыг Сангийн яамны Гаалийн газрын материалыг үндэслэн нэлээн нарийн авч үзээд дараах хүснэгтэд нэгтгэн харуулав.

2015 он болон 2016 оны 7 сараас 12 сар хүртэлх тоон үзүүлэлтийг харьцуулж үзэв. Ноолуурын түүхий эдийн хувьд, самнасан ноолуурын ¹⁰⁷ тоо хэмжээ өмнөх жилийн мөн үетэй харьцуулснаар 91.1%, үнийн дүнгээр 98.6% өссөн байна. Ноолууран бүтээгдэхүүний хувьд дээр өгүүлсэнчлэн ЭЗТХ хүчин төгөлдөр болсноор гаалийн татвар тэглэгдсэн байна. Бүтээгдэхүүн тус бүрээр аваад үзэхэд эмэгтэйчүүдийн пальто өмнөх жилийн мөн үетэй харьцуулснаар тоо хэмжээ нь 86.9%, мөнгөн дүнгээр 83.5% өссөн байна. Даашинз, юбка, өмдний хувьд аль аль нь буурсан байгаа бол битүү захтай цамц болон задгай энгэртэй цамцны хувьд өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад тоо хэмжээ нь 107.1%. үнийн дүнгээр 150.6% өссөн байна.

Дээр өгүүлснээс харахад 2016 оны эцсийн байдлаар ноолууран бүтээгдэхүүнээс эмэгтэйчүүдийн пальто, битүү захтай цамц, задгай энгэртэй цамц зэрэг зарим бүтээгдэхүүнд ЭЗТХ-ийн үр нөлөөлөл ажиглагдаж байгаа бөгөөд цаашид илүү олон бүтээгдэхүүнд нөлөөлөх болов уу гэсэн горьдлого байгаа юм.

¹⁰⁷ Самнасан ноолуурын HS Код нь 51053110. Ноолуурын түүхий эдийн хувьд үүнээс гадна, угаагаагүй ноолуур (51021110), угаасан ноолуур (51021120) гэж байдаг.

**Хүснэгт 3.1.13 Японд экспортлож буй ноолуурын түүхий эд ба бүтээгдэхүүний
тоо хэмжээ ба үнийн дүн**

(Нэгж: Ам.доллар)

Он/Түүхий эд	2015 (7 сараас 1- сар)		2016 (7 сараас 12 сар)	
	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн
Самнасан ноолуур (кг)	6,069.7	456.3	11,596.6	906.4
Эмэгтэйчүүдийн ноолууран пальто (нэгж)	1,130.0	140.8	2,112.0	258.4
Ноолууран палааж (нэгж))	885.0	58.3	777.0	64.3
Ноолууран юбка (нэгж)	93.0	5.2	58.0	3.2
Ноолууран өмд (нэгж)	6,505.0	208.5	1,924.0	90.2
Битүү захтай ба задгай энгэртэй цамц(нэгж)	17,897.0	746.1	37,067.0	1,869.7

Анхаар: 2015 ба 2016 оны 7сараас 12 сарыг харьцуулав.

Эх сурвалж: Сангийн яамны ТЕГ (2015 он ба 2016 он)

(b) Зөгийн бал¹⁰⁸

Дараах хүснэгтэд зөгийн балны экспортын байдлыг харуулсан болно¹⁰⁹. 2014, 2015 оны экспортын хэмжээ тус бүр 259 кг, 54 кг байсан боловч 2016 онд 240000 кг болж огцом өссөн байна. Ихэвчлэн Хятад улсад гаргаж байна. Нөгөө талаар, импортын хэмжээ 2015 онд өмнөх онтой харьцуулснаар 50%-иар буурсан боловч 2016 онд 30000 кг хүртэл өссөн байна.

Хүснэгт 3.1.14 Зөгийн балны экспортын байдал (2014 он – 2016 он)

(Нэгж: кг ба 1000 ам. доллар)

Он/Түүхий эд	2014		2015		2016	
	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн
Зөгийн бал (Экспорт)	663.7	2.2	233.9	23.3	238,636.7	37.8

Эх сурвалж: Гаалийн Ерөнхий Газрын “Олон улсын худалдааны статистик”

¹⁰⁸ ЖАЙКА-ын судалгааны багийн асуулга судалгаа

¹⁰⁹ Зөгийн балны гадаад худалдааны талаар энэ бүлгийн 3.4-д өгүүлэв.

Хүснэгт 3.1.15 Зөгийн балны импортын байдал (2014 он-2016 он)

(Нэгж: кг ба 1000 ам. доллар)

Он/Түүхий эд	2014		2015		2016	
	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн	Хэмжээ	Үнийн дүн
Зөгийн бал (Импорт)	368,393.6	1,456.7	184,566.8	1,223.4	313,166.8	1,322.6

Эх сурвалж: Гаалийн Ерөнхий Газрын “Олон улсын худалдааны статистик”

Монголоос япон руу экспортолж буй хэмжээний хувьд 5-р сарын эцсийн байдлаар ганцхан тохиолдол (жингээр нь аваад үзвэл 100 кг-аас дээш) байгаа юм байна.

“Байгалийн зөгийн балны” хувьд эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр хүчин төгөлдөр болсоны дараах эхний жилд 1 тонны квот олгогдож байгаа бөгөөд дээрх тохиолдол нь эхний жишээ болж байна. Зөгийн бал 6 сарын 11-нд Японд хүрсэн бөгөөд одоо эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээрийн заалтад хамрагдах “Байгалийн зөгийн балд” тавигдах шаардлагыг хангаж буй эсэхийг шалгаж байна. Энэ удаа гэрээлсэн хэмжээ бага тул агаараар тээвэрлэсэн бөгөөд цаашид экспортын хэмжээ нэмэгдэхээр зардал бууруулах үүднээс Хятадаар (эсвэл Оросоор) дамжуулан төмөр замаар тээвэрлэх бөгөөд яваандаа усан замаар тээвэрлэнэ гэж үзэж байгаа.

Монголын талын тарифийн квотыг хэнд хуваарилах вэ гэдгийг экспортлогч улс (монгол) шийдэх бөгөөд японы тал өргөдөл ирэхийг л хүлээж байна. Дээр дурдсан зөгийн балын экспортын хувьд квотын гэрчилгээ (Quota Certificate) нь 2017 оны 5 сарын эхээр олгогдсон бөгөөд 6 сарын хугацаанд хүчинтэй юм.

Дээр өгүүлснээс үзэхэд 2017 оны 6 сарын эхний байдлаар зөгийн бал Японд экспортолсон ганцхан тохиолдол байгаа бөгөөд ЭЗТХ-ын үр нөлөөлөл хязгаарлагдмал байна.

(3) Японы үйлдвэрийн голлох бүтээгдэхүүний импортод үзүүлж буй үр нөлөөлөл.

Японоос импортолж буй бүтээгдэхүүний 60-70%-ийг автомашин эзэлдэг. 2016 оны 6 сард ЭЗТХ хүчин төгөлдөр болсноор үйлдвэрлэсэнээс хойш 3 жил хүртэлх иж бүрэн автомашины (4500сс хүртэл хөдөлгүүртэй) гаалийн татварыг (гаалийн татвар 5%) шууд тооцохгүй болсон байна. Суудлын автомашины (иж бүрэн машин) импортыг аваад үзэхэд үнийн дүнгээр өмнөх онтой харьцуулахад 4.7% өссөн байна. Нөгөө талаар, японоос импортолж буй суудлын автомашины үнийн дүн доорх хүснэгтэд харуулсанчлан 2.6% өссөн байна. Японоос импортолж буй суудлын автомашин үйлдвэрлэгдсэнээс хойш хэдэн жил болж байгаа нь тодорхой биш байдаг боловч ЭЗТХ-ийн үр нөлөөлөл өчүүхэн хэсэгт нь ч гэсэн ажиглагдаж байна гэж дүгнэлээ.

**Хүснэгт 3.1.16 Японоос импортолж буй суудлын автомашины үнийн дүнгийн өөрчлөлт
(2014 он-2016 он)**

(Нэгж: 1000 ам. доллар)

Он	2014	2015	2016	Өмнөх онтой харьцуулснаар
Суудлын автомашин	245,021.2	180,346.0	185,117.3	2.6%

Эх сурвалж.: УСХ-ын Статистикийн жилийн эмхэтгэл. 2016

3.1.5.3 ХАА-н бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, маркетингтэй холбоотой асуудлууд

Тус хэсэгт импорт орлох, экспортыг дэмжих гэдэг утгаараа өндөр потенциалтай байж болох хүснэгт 3.1.4-ийн жишээ болон энэ бүлэгт дурдсан 5 жишээн дээр тулгуурлан, монголын ХАА-ны гаралтай бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт ба маркетингад нийтлэг байдаг чухал асуудлуудыг доор авч үзье.

(1) “Market-in” ба “Product Out-ыг” зохистой хослуулах стратегт шилжих

1-р асуудал бол “Market-in”-ы байр суурь, ойлголт, өөрөөр хэлбэл “зах зээл болон худалдан авагчийн байр сууринаас санал бодол, хэрэгцээ шаардлагыг нь судлан бүтээгдэхүүн хөгжүүлэн гаргах” хандлага үйлдвэрлэгчдийн дунд сайтар нэвтрээгүй, Product Out-ын (өөрийн компанийн технологийн чадавх болон бодлого чиглэлийг үндэслэн төлөвлөлт хийж бүтээгдэхүүн хөгжүүлэн гаргах) бүтээлч үзэл санаатай ААН-үүд олон байгаа бололтой. Гэвч энэ хоёрын аль нэгийг нь гэсэн ойлголтоор хандах биш “Market-in”-ы зарчмаар зах зээл дээр байгаа хэрэгцээг тодорхойлон Product Out-ын зарчмаар далд хэрэгцээг ухаж гаргах гэх мэтээр бүтээгдэхүүн ба үйлчилгээний онцлогт тааруулан уян хатан зохицуулж, хоёулангийнх нь тэнцвэрийг хадгалсан стратеги ашиглах нь ихэнхдээ үр нөлөөтэй байдаг. Монголын нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлэхдээ ч зах зээлийн байдлыг тодохойлж энэ хоёр стратегийг зохистой ашиглаж явах шаардлагатай юм.

Монгол дах “Market-in”-ы жишээ бол мах боловсруулах салбарын ААН болох Михачи¹¹⁰ компани юм. Тус компани олон хүнсний бүтээгдэхүүний стандарт болох НАССР болон ISO-г 2011, 2014 онд авснаар гадаад зах зээлийн эрүүл ахуй, чанарын талын хэрэгцээ шаардлагыг хангаж, махны экспорт эрхэлж ирсэн байна.¹¹¹ Үүнээс гадна исламын орнуудад хонины мах экспортлох талаар амжилттай ажилласан байна. Исламын ертөнцөд хонины махны хэрэглээ их байдаг бол монголд олон тооны хонь өсгөж байдаг. Исламын ертөнцөд малыг шашины тусгай ёс заншлын дагуу нядлах (халал) шаардлагатай байдаг. Монголд казах иргэд амьдардаг бөгөөд тус компани халалд нийцсэн байдлаар нядлах үүднээс казах иргэд ажиллуулдаг байна.

¹¹⁰ 2015 оны 4 сард хийсэн Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) асуулга судалгаа.

¹¹¹ Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд шүлхий зэрэг өвчин гарсан тул экспортолж чадахгүй байгаа.

Өөр нэг нь боловсруулсан ногоо, консерв үйлдвэрлэн борлуулдаг Видан компанийн жишээ юм¹¹². Тус компани нь 20~30 ногоочин өрхтэй гэрээ байгуулан сонгино, өргөст хэмх зэрэг ногооны үр тараан тариулаад худалдан авч боловсруулан консерв хийдэг. Дэлгүүрт 500 г консервийг 2000 орчим буюу (1 доллар хүрэхгүй) маш хүртээмжтэй үнээр зардаг. Ложиستيкийн процест хадгалах хөргөх байгууламжийн хомсдолтой монголд дотоодын ногоог хадгалж улирал дууссан үед (1 сараас 7 сар) хэрэглэхийг хүсдэг хэрэглэгчдийн хэрэгцээнд таарсан бүтээгдэхүүн юм.

“Market-in”-ы жишээ гэвэл хүснэгт 3.1.4 танилцуулсан Эксклюзив брендийн хувцас, Сүү компанийн Sachet-ийн сав байна. Мөн Product-out-ын жишээ гэвэл “Базальтвүүл” брендийн дулаан тусгаарлах материал, Мах Маркет компанийн гэрийн тэжээмэл амьтны хоол зэргийг нэрлэж болно. ХАА-н салбарын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний маркетингэд одоо үед “Market-in”-д онцгой анхаарсан хүчин чармайлт гаргах шаардлагатай бөгөөд үүний тулд дээр дурдсан амжилтын жишээг голлон маркетингийн сайн жишээг үйлдвэрлэгчдийн дунд дэлгэрүүлэх нь үр дүнтэй гэж үзэж байна.

(2) Нэмүү өртгийн сүлжээн дэх ложистикийн функцийг (төвлөрүүлэн цуглуулах, хадгалах, тээвэрлэх) дээшлүүлэн сайжруулах

Хоёр дах асуудал бол автозам хучилтгүй, хадгалах байгууламж болон цуглуулах газар хүрэлцээгүй зэргээс чанар ба эрүүл ахуйн асуудал гардаг байна.

Ховд аймагт явуулсан асуулга судалгаанаас үзвэл тус аймаг нь төмсний үйлдвэрлэлийн хангалттай хүчин чадалтай бөгөөд 2015 онд Орос руу экспортолж байсан боловч үргэлжлүүлж чадалгүй зогссон байна. Энэ нь зориулалтын тоног төхөөрөмж бүхий зоорь тус аймагт хүрэлцээгүй, мөн ачааны тэрэгний тээвэрлэх хүчин чадал хангалтгүй байсан зэргээс шалтгаалсан байна¹¹³.

Түүнчлэн дээр өгүүлсэнчлэн малчид ихтэй хангайн бүс (Баянхонгор аймаг) болон баруун бүсийн Говь-Алтай аймгийн хооронд 250 км замын хэсэг хучилтгүй байгаа нь тус аймгаас зэргэлдээ Увс, Завхан зэрэг аймгуудад хангалттай борлуулалт хийж чаддаггүйн нэг шалтгаан бөгөөд төвлөрүүлэн цуглуулах, хадгалах, тээвэрлэх зэрэг нэмүү өртгийн сүлжээний функцэд сул тал байгаагаас бий болсон боломжийг алдсан байна гэж хэлмээр байна.

Нөгөө талаар, түүхий эд бэлтгэлийн тал дээр ч сайжруулах асуудал их байна. Дээр өгүүлсэн сүүний жишээ дээр цөм болсон ААН-үүдийн хувьд (АПУ) малчид болон фермерүүдээс сүү худалдан авч тойрдог “Milk run” гэдэг систем ажиллаж байдаг. Чацарганы жишээн дээр гэхэд Жимс жимсгэний холбоо гол цөм нь болж сумын түвшинд анхан шатны цуглуулт хийж, дараа нь ложистик, борлуулалтын шатанд ч гишүүддээ дэмжлэг үзүүлэх үүрэг гүйцэтгэж байна.

¹¹² 2015 оны 4 сард хийсэн Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) асуулга судалгаа.

¹¹³ Ачааны машинууд хуучирсан, хангалттай тоног төхөөрөмж байхгүйгээс гадна хөргөх төхөөрөмжтэй ачааны машин маш цөөхөн байдаг зэрэг асуудлыг дурьдаж болно.

Гэвч эдгээр жишээ шиг ложиситикийн функц нь хангалттай ажиллаж байдаг жишээ цөөн байна. Цаашид ложистиктэй холбоотой функцийн сул талыг нөхөн сайжруулж явахад дараах 3 асуудал чухал ач холбогдолтой.

1-рт, холбогдох дэд бүтцийг байгуулах, сайжруулах явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, гол замаас үйлдвэрлэлийн бүс хүртэл салаа зам тавихаас гадна одоо Төв аймгийн Борнуур суманд хэрэгжүүлж буй ЖАЙКА-ын Өвсний үндэс техникийн хамтын ажиллагааны “ХАА-н бүтээгдэхүүний хангалтыг тогтворжуулахад чиглэсэн хадгалах технологийг сайжруулах, нэвтрүүлэх төслөөр” (2014~2016) хэрэгжүүлж буй хүйтэн бүсэд тохиромжтой хадгалах байгууламжийг нэвтрүүлэх, цуглуулах газар зэрэг дэд бүтцийг бий болгох явдал юм.

Энэ мэт хадгалах байгууламжийг нэвтрүүлэх нь ХАА-н бүтээгдэхүүний үр ашигтай ложистик төдийгүй чанарын хяналтын талаасаа ч маш чухал ач холбогдолтой. Тэрчлэн энэ төслөөр ХАА-н бүтээгдэхүүний шууд борлуулалтын цэгийг нэвтрүүлж байгаа нь ХАА-н бүтээгдэхүүний борлуулалтын арга, сувгийг төрөлжүүлэх гэдэг утгаараа ч онцлог юм. Үүнтэй холбоотойгоор холбогдох байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах нь чухал ач холбогдолтой. Юуны өмнө, ХХААХҮЯ, ЗТХЯ зэрэг холбогдох яамдын хооронд мэдээлэл солилцож байх шаардлагатай. Жишээлбэл, зам болон хадгалах байгууламж байхгүй байх нь ХАА-н бүтээгдэхүүн байхгүй байхтай шууд холбогдох асуудал бөгөөд маш нягт хамтран ажиллах шаардлагатай байна. Мөн төр хувийн түншлэл чухал ач холбогдолтой. Хувийн хэвшил нь МҮХАҮТ болон салбар бүрийн мэргэжлийн байгууллагуудаар дамжуулан засгийн газартай саадгүй хамтран ажиллах шаардлагатай.

2-рт ложистикийн үйлчилгээний чанарыг сайжруулах, төрөлжүүлэх, үйлчилгээ үзүүлэх бүс нутгийн хүрээг өргөжүүлэх явдал юм. Монголын тээвэр ложистикийн төвд тээврийн үйл ажиллагаа эрхлэгч ААН-ийн тоо цөөн тул үйлчилгээний төрөл хязгаарлагдмал, үйлчилгээ үзүүлэх бүс нутаг нь тодорхой хэмжээнд хязгаарлагдмал байдаг. Гэвч ложистикийн хэсэгт өгүүлсэнчлэн Монгол тээвэр нэгдэл ХАА-н биржтэй хамтран ажиллаж, үйл ажиллагааныхаа хүрээг цаашид аажмаар өргөжүүлж явахаар төлөвлөж байгаа гэсэн гэгээлэг мэдээ байна. Тэрчлэн тээврийн хэрэгслийг баталгаажуулах, төрөлжүүлэх талд дээр орон нутагт том супермаркетийн ачаа хүргэсэн ачааны тэрэг буцахад чацарганы бүтээгдэхүүн, мах ачиж явуулдаг жишээг танилцуулсан билээ. Ялангуяа мах зэрэг шинэ бүтээгдэхүүнийг тээвэрлэхэд хөргөх төхөөрөмжтэй тээврийн хэрэгслээр хангах нь чанарын хяналт талаасаа чухал ач холбогдолтой. Том компаниудын (групп компани) дотор ийм нөхцөл байдал дундаас бизнесийн боломжийг олж харж өөр компанийн (нэг группийн бус компанийн) ачаа тээвэрлэлтийг бизнес болгохоор судалж байгаа компани байгаа гэсэн мэдээ ч бий. Мөн олон жилийн турш ложистикийн сул талыг нөхөж ирсэн тоглогч болох ченж гэж нэрлэгддэг зууч худалдаачид байдаг. Тэдгээрийг үр өгөөжтэй ашиглан цаашид ложистикийг бэхжүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг төгөлдөржүүлж явах шаардлагатай байгаа юм.

3-рт, аймгуудын худалдаа аж үйлдвэрийн танхим, чацарганы жишээн дээр дурдсан жимс жимсгэний холбоо, ХАА-н хоршоолол зэрэг салбарын байгууллагуудын функцийг бэхжүүлэх

явдал юм. Дээр өгүүлсэнчлэн эдгээр байгуулллагууд нь яам, агентлагтай харьцахад ч чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байгаасай гэж бодож байна. Ялангуяа дээр өгүүлсэнчлэн Жимс жимсгэний холбоо нь түүхий эд бүтээгдэхүүний бэлтгэл, борлуулалтын тал дээр гишүүдээ дэмжлэг үзүүлдэг бөгөөд ийм дэмжлэг нь ложистикийн функцийн сул талыг нөхөхөд ихээхэн үр нөлөөтэй байх тул бусад хоршоолол байгууллагууд ч нэгэн адил функц, үйл ажиллагаагаа сайжруулах арга хэмжээ авах болов уу гэсэн хүлээлт байна.

(3) Гадаад зах зээл дээрх брендийн хүчний сул байдал

3 дах асуудал бол, гадаадын зах зээл дээр монголын ААН ба бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний брендийн хүч нь сул өөрөөр хэлбэл name value байхгүй байгаа явдал юм. Энэ тал дээр дараах хоёр арга замаар арга хэмжээ авч болмоор санагдаж байна. 1-рт үйлвэрлэлийн аутсорсинг буюу “Түншийн брендээр үйлдвэрлэх” (Original Equipment Manufacturing, цаашид “ОЕМ”¹¹⁴ гэх) замаар бүтээгдэхүүнээ гадаадын зах зээлд нийлүүлэх явдал юм.

Энэ нь брендийн хүчийг богино хугацаанд дээшлүүлэх боломжгүй тул эхлээд брендийн үйлдвэрлэлийг аутсорсингоор хариуцах болон ОЕМ зэрэг аргаар зах зээлийн хэрэгцээг тодорхойлох чадвар ба түүнтэй холбоотой ноу хауг компанидаа нэвтрүүлснээр технологийн чадавх хуримтлуулан бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулахын хамт маркетингийн чадавхийг бэхжүүлэх хандлага юм. Гэвч Монгол гэдэг улсын брендийн хүчийг бэхжүүлэхийн тулд ААН тус бүрийн түвшинд арга хэмжээ авахын хамт, жилээлбэл Японы орон нутгийн захиргааны байгууллага орон нутгийн бүтээгдэхүүнийг бренд болгохын тулд бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх, сурталчлах зэрэг янз бүрийн үйл ажиллагаа явуулдаг шиг монголын засгийн газраас брендийн хүчийг бэхжүүлэхэд албан ёсны дэмжлэг үзүүлэх зайлшгүй шаардлагатай юм.

2-рт, чанарын хяналтыг сайжруулах замаар брендийн хүчийг бэхжүүлэх явдал юм. Брендийн хүчийг бэхжүүлэхийн тулд эрүүл ахуй, чанарын талын асуудлуудыг даван туулах арга хэмжээг үргэлжлүүлэн авах шаардлагатай бөгөөд тухайлбал энэ жилийн 5-р сард Хятадад албан томилолтоор явах үед (маркетингийн судалгаа) санал болгосончлон Өвөр монголын бүтээгдэхүүнийг бенчмарк болгож, бүтээгдэхүүний чанарыг тогтворжуулах, боловсруулах болон савлах технологийг сайжруулаад явах шаардлагатай юм. Энэхүү томилолтын үеэр Хятадын талаас “Өвөр монголын бүтээгдэхүүн эрүүл мэндэд сайн гэсэн имижтэй бөгөөд хятадын хэрэглэгчдийн сүүлийн жилүүдийн эрүүл мэндийн тухай ойлголт ухамсарт нийцэж байгаа юм. Монголын ХАА-н бүтээгдэхүүний хувьд ч иймэрхүү байдлаар брендийн хүчээ дээшлүүлэх нь дээр биш үү” гэсэн зөвлөмж өгсөн болно.

Ирээдүйд Өвөр монголын бүтээгдэхүүнээс ялгарах шаардлагатай боловч одоогийн шатанд засгийн газраас эрүүл ахуй, чанарын стандарт батлахын хамт бүх ААН-ийн түвшинд бүтээгдэхүүний чанарыг тогтворжуулах, боловсруулах болон савлах технологийг сайжруулах нь төр хувийн хэвшил нэгэн цул болон хүчин чармайлт гаргах ёстой чухал зорилт байх болов уу.

¹¹⁴ ОЕМ-ийн хувьд энэ бүлгийн 3.1.3, 3.2.2.1, 3.2.2.2-ыг бас үзнэ үү.

Нөгөө талаар, таван сарын албан томилолтын үеэр монголын талаас тухайлбал бяслаг зэрэг Өвөр монголын үйлдвэрийн сүүн бүтээгдэхүүний төрөл болон дизайны олон янз байдлыг биширсэн сэтгэгдлийг өгүүлж байсан. Үйлдвэрлэлийн шинэ тоног төхөөрөмж худалдан авах замаар боловсруулах, савлах технологийг сайжруулах, бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх ноу хау дамжуулан авах талаар цаашид хятад, өвөр монголын ААН-үүдтэй технологийн хамтын ажиллагаа хөгжүүлэх шаардлагатай болов уу. Тэрчлэн таван сарын албан томилолтын үеэр Хятадын тал “Хоёр улсын экспорт, импортын бодлого ялгаатай тул Монголоос Хятад руу ХАА-н бүтээгдэхүүн экспортлох хэцүү” хэмээн тэмдэглэж байсан болно. Энэ мэтчилэн технологийн хамтын ажиллагааг бодит ажил хэрэг болгоход бодлогын түвшинд асуудал шийдвэрлэх шаардлагатай тохиолдол байдаг. Иймд төр, хувийн хэвшлийн хамтын хүчин чармайлт дээр бодлогын дэмжлэг үзүүлэх зэрэг засгийн газрын зүгээс үзүүлэх дэмжлэг ч хүлээгдэж байна.

(4) ААН болон хэрэглэгчдийн чанарын талаарх ойлголтыг дээшлүүлэх

4 дэх асуудал бол ААН болон хэрэглэгчлийн бүтээгдэхүүний чанарын талаарх ойлголт, ухамсрыг дээшлүүлэх явдал юм. Жишээлбэл, дээр өгүүлсэн махны жишээн дээр авч үзсэнчлэн монголын ихэнх хэрэглэгчид мах боловсруулах үйлдвэрээр дамжсан махнаас зайлсхийн зууч худалдаачдаар дамжин уламжлалт сувгаар борлуулагдаж буй мах авахыг сонирхох хүчтэй хандлага байдаг. Үүний үр дүнд монголын хэрэглэгчдэд ААН-д тавигдах эрүүл ахуй, чанарын хяналтын шаардлага, процессоор дамжилгүй, зууч худалдаачдаар дамжин борлуулагдаж буй махыг хэрэглэх боломж ихсээд явчихдаг. Энэ нь “Мах боловсруулах үйлдвэрээр дамжсан мах амтгүй” гэсэн соёл-нийгмийн үнэлэмж, үнэ цэн өнөө хир нь хэрэглэгчдийн дунд үндэс бөх оршин байдгаас болдог.

Иймэрхүү нөхцөл байдлыг өөрчлөх нь амар биш бөгөөд ихээхэн цаг хугацаа шаардах боловч юуны өмнө монголын ААН-үүд (үндсэндээ ЖДҮ) бүтээгдэхүүний чанартай холбоотой эрүүл ахуйн хяналтын талаарх ойлголт, ухамсраа дээшлүүлэх шаардлагатай. Хэрэглэгчдэд шинэ бүтээгдэхүүнийг шуурхай, үр ашигтай хүргэхийн тулд бэлтгэн нийлүүлэлтийн процесс дах эрүүл ахуй, чанарын хяналтыг сайжруулах нь чухал юм. Ийм ЖДҮ-үүдийн оролцоог дэмжих үүднээс тухайлбал чанар, эрүүл ахуйн хяналтын тоног төхөөрөмжид хөрөнгө оруулсан ААН-д чиглэсэн урамшуулал, хөшүүргийн арга хэмжээг засгийн газраас авах нь үр нөлөөтэй. Тэрчлэн чанар, эрүүл ахуйн хяналтыг сайжруулсан ААН-ийн жишээг тэргүүн туршлага болгон сурталчлах нь ч үр нөлөөтэй болов уу. Нөгөө талаар, засгийн газар төдийгүй худалдаа аж үйлдвэрийн танхимаар дамжуулан ААН-үүдийг татан оролцуулах хэлбэрээр, мөн телевиз, интернет зэрэг мэдээллийн хэрэгслийг ашиглан, дунд урт хугацааны хэтийн төлвийн өнцгөөс хэрэглэгчдэд чиглэсэн чанар, эрүүл ахуйн талаарх сурталчлан таниулах үйл ажиллагаа явуулах шаардлагатай.

3.2 ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт

3.2.1 ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалтын байдал

ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний урсгал дотор боловсруулалтын салбарын эзлэх байр суурь туйлын чухал юм. ХАА-н үйлдвэрлэл эрхлэгчид бүтээгдэхүүнээ бэлтгэн нийлүүлэх үеийн үнэ болон хэрэглэгчид төлдөг жижиглэнгийн үнийн зөрөөг бий болгодог механизм нь нэмүү өртгийн сүлжээ бөгөөд боловсруулах салбар нь энэхүү механизмын суурь гэж хэлж болно.

Жишээлбэл, монголд хамгийн их өртөг нэмэгддэг гэдэг ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүн, тухайлбал ноолуур дээр хийсэн тооцоогоор¹¹⁵ хэрэглээний үнийн 60-аас дээш хувь нь угаах, ээрэх, оёх гэсэн дамжлагын боловсруулагчдын гарт байх бөгөөд 1кг ноолуурын бэлтгэн нийлүүлэлтийн үнийг суурь болгон авбал жижиглэнгийн үнээс 4-өөс 12 дахин зөрүүтэй байна гэдэг. Эцэсийн бүтээгдэхүүн гадаадын өндөр зэрэглэлийн барааны дэлгүүрт зарагдах тохиолдолд энэ зөрүү хамгийн их болдог байна. Тэрчлэн ноолуурын хувьд түүхий эдийн үйлдвэрлэгч бүс нутаг нь дэлхийн хэмжээнд маш хязгаарлагдмал¹¹⁶ байдаг бөгөөд түүхий эдийн энэхүү ховор байдал нь нэмүү өртгийг улам өсгөж байдгийг ч үгүйсгэх аргагүй юм.

Харин ХАА-н орон гэдгээрээ алдартай монголд өдөр тутмын амьдралын явцад хэрэглэдэг эсвэл ашиглагддаг ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнүүдийг аваад үзвэл ноолууртай адил үнийн налуу ажиглагдахгүй. Үхрийн мах ба үхрийн сүүний боловсруулахын өмнө ба боловсруулсны дараах үнийн өөрчлөлтийг хүснэгт 3.2.1-д жишээ болгон харуулав. Аль алиных нь хувьд үйлдвэрлэгчдэд төлдөг үнээс (бэлтгэн нийлүүлэх үнэ) 10 дахин их үнийн хэлбэлзэл хэрэглэгчдийн түвшинд үүсэхгүй байна. Гэвч боловсруулалтын өмнө ба дараа үнийн ялгаа үүсэх байдал нь тус бүртээ онцлогтой, энэ онцлог нь тухайн бүтээгдэхүүний хувийн шинж чанараас хамаарах боловч хүрээлэн буй нөхцөл байдал, өөрөөр хэлбэл, улирлын шинж чанар, орон нутгийн шинж чанар, мөн өмнөх бүлэгт өгүүлсэн бэлтгэн нийлүүлэлт болон дараагийн бүлэгт өгүүлэх чанарын хяналт зэрэгтэй ч ихээхэн холбогдож ирнэ.

Үнэн хэрэгтээ боловсруулалттай холбоотой ажил нь боловсруулалтын технологиос гадна ложистиктой ч холбоотой бөгөөд ялангуяа хөгжиж буй орнуудад магистрал зам барьж буй байдлаас эхлээд суурь дэд бүтцийн байгуулалтын явц нь үнийн хэлбэлзэлд ихээхэн нөлөө үзүүлдэг.¹¹⁷ Ялангуяа боловсруулах үйлдвэр зэрэг завсрын зууч байгууллагууд үнэ тогтоох шийдвэрт ихээхэн нөлөөлөх бөгөөд үйлдвэрлэгчдэд зүй бус шахалт үзүүлэх нь түгээмэл байдаг¹¹⁸. Ийм нөхцөл байдлаас зайлсхийхийн тулд ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний зууч

¹¹⁵ J. E. Austin Associates. (2001). Competitiveness Interventions: A Review of J. E. Austin Associates' Global Experiences. USAID.

¹¹⁶ Номура судалгааны хүрээлэн (2009 он) 2008 он .Азийн аж үйлдвэрийн бааз буурийг бэхжүүлэх төсөл (Монголын ноолууртай холбоотой итгэмжлэлийн систем ба чанарын хяналтыг хэрэгжүүлэх боломжийн судалгаа)

¹¹⁷ Minten, B. and Kyle, S. (1995). The Effect of Distance and Road Quality on Food Prices, Marketing Margins, and Traders' Wages: Evidence from Zaire. Department of Agricultural, Resource, and Managerial Economics Cornell University, Ithaca, New York 14853-7801 USA.

¹¹⁸ Dragusanu, R. et al. (2014). The Economics of Fair Trade. *Journal of Economic Perspectives* 28: 217–236.

худалдаачдын комиссын хувь хэмжээг тогтоодог жишээ¹¹⁹ байдаг боловч монголд ийм зохицуулалт байдаг гэж сонсоогүй болно.

Зууч худалдаачдын авдаг комиссын хувьд нэг хэсэг хүмүүст зүй бусаар ашиг олж байна гэсэн ойлголт байдаг¹²⁰. Гэхдээ, ямар ч байсан зураг 3.2.1-ийн “Үхрийн мах” гэсэн график дээрх үнийн хүрээнээс таамаглан үзэхэд үйлдвэрлэгч нь “Зууч худалдаачин ба боловсруулах үйлдвэрт” тэтгэлээ мөлжүүлээд байгаа дүр зураг харгдахгүй байна¹²¹.

Мөн зураг 3.2.1-д харуулсан үхрийн сүүний нэмүү өртгийн сүлжээний хувьд энэ хүснэгтэд харуулсан том үйлдвэрүүд малчдаас шууд худалдан авах нь элбэг бөгөөд үнийн хүрээ бага байдаг байна. Энэ бүлэгт монголд хийсэн судалгаа болон холбогдох материалаас авсан мэдээллийг үндэслэн боловсруулалттай шууд холбоотой асуудал дээр төвлөрөн монголын ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалтын асуудлыг авч үзлээ.

Сүүлийн жилүүдэд махнаас эхлээд монголын ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээнд зүй бусаар үнэ нэмдэг, ченж хэмээх ерөнхий нэртэй зууч худалдаачид асуудал болоод байгаа.¹²² Уг нь социалист тогтолцоо нуран унасны дараа нийслэл хотод гарч ирсэн валютын наймаачин буюу Money changer гэдгээс эхтэй бөгөөд ердийн зууч худалдаачидтай харьцуулахад том хэмжээний наймааг үйлдвэрлэгчидтэй шууд хийж, бэлтгэн нийлүүлэх үнэ ба бөөний үнийн хүрээгээ өөрсдөө тогтоодог онцлогтой. Нэгэн малчны яриагаар бол зах зээлийн үнэ 7000 төгрөг/кг байх тохиолдолд бөөний үнэ нь ойролцоогоор 5000 төгрөг/кг байх нь олонтой бөгөөд үүнээс доогуур үнээр авах гэдэг худалдаачдыг ченж гэдэг юм байна. Махны салбарт байдаг ченж нь мөлжигч үү үгүй гэдгийг дүгнэж хэлэх маш хэцүү. Яагаад гэвэл яг үнэндээ ченж гэж нэрлэгдэж байгаа ч энэ нь тус бүрдээ ялгаатай хувь хүмүүсээс бүрдэх зууч худалдаачдын бүлэг бөгөөд ченжүүдийг оруулаад зууч худалдаачдын бий болгосон нэмүү өртгийн сүлжээ нь социализм нуран унасны дараах бэлтгэн нийлүүлэлтийн системийн өөрчлөлтийн явцад аяндаа бий болсон энгийн хялбар урсгал юм¹²³.

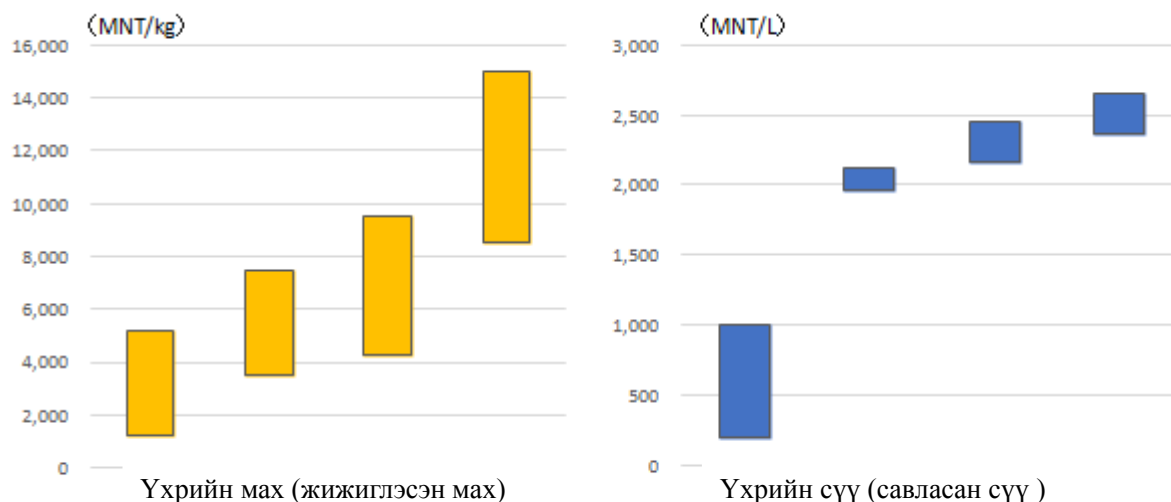
¹¹⁹ Haq, A. et al. (2013). Who is the "arhi": Understanding the commission agent's role in the agriculture supply chain., *International Growth Center*, Pakistan.

¹²⁰ Монголд холбогдох хүмүүсээс сонссон яриа.

¹²¹ Махны нэмүү өртгийн сүлжээн доторх үнийн өөрчлөлтийг харах үед авч үзэх ёстой нэг асуудал бол үйлдвэрлэгчийн бэлтгэн нийлүүлэх үнэ нь амьд малын үнэ, өөрөөр хэлбэл нядлахаас өмнөх үнэ байх бөгөөд (амьд малын үнэ) зууч худалдаачид болон боловсруулах үйлдвэр мах худалдан авсныхаа дараа гулууз мах, жижиглэсэн мах болгон боловсруулдаг явдал. Өөрөөр хэлбэл, нийт махны бараг хагас нь мах болдоггүй бөгөөд энэ шатанд боловсруулах үйлдвэр малчдын нийлүүлсэн үнээс наандаж 2 дахин өндөр борлуулах үнэ тогтоохгүй бол ашиг олдоггүй байна.

¹²² Монголд хэд хэдэн хүнээс сонссон.

¹²³ Балжинням ба бусад. (2006) “Монгол дахь махны бэлтгэн нийлүүлэлт, зах зээлийн бүтцийн өөрчлөлт ба өнөөгийн байдал: Улаанбаатар хотын Хүчит Шонхор хүнсний захын жишээ.” Хоккайдогийн их сургууль, ХАА-н ЭЗ-ийн тэнхим. Судалгааны тайлан. 62: 89-97.

Зураг 3.2.1 Боловсруулалтын шатыг дамжин өнгөрсөн голлох ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний үнийн өөрчлөлт: Үхийн мах ба үхрийн сүү

Эх сурвалж: Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) тайлан болон 2017 оны 4 сар хүртэл Монголд явуулсан асуулга судалгааны (n=20~30 хүн: малчид, зууч худалдаачид, боловсруулах үйлдвэр, жижиглэнгийн дэлгүүр, их дэлгүүр) дүнг үндэслэн бэлтгэв.

Хүснэгт 3.2.1 Малын гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалттай холбоотой үзүүлэлтүүд

	Бүтээгдхүүн	Үйлдвэрлэлийн зардал	Ховор байдал (Дэлхий)	Хангалттай эсэх	Түүхий эдийн жигд байдал	Гадаад дотоод дахь зах зээлэг байдал	Боловсруулах технологи		Хадгалалтын шинж чанар	Үр ашиг	Хөрөнгө оруулалтын хандлага
							Тансаг байдал	Хэмжээ			
МАН-н бүтээгдхүүн	Мах	—	—	++	++	+/-	—	—	++	+	—
	Түүхий сүү	±	—	Δ	++	+/-	±	—	—	Δ	±
	Бяслаг	±	—	±	++	+/-	—	Δ	++	+	+
	Ноос	—	—	++	+	+/-	—	±	++	—	—
	Ноолуур	—	++	+	++	++/+	+	±	++	++	+
	Арьс шир	—	—	++	++	+/-	±	—	++	±	—
ГТ-ын бүтээгдхүүн	Үр тариа	+	—	Δ	+	+/-	±	+	+	±	±
	Төмс	+	—	Δ	+	+/-	—	—	+	±	±
	Ногоо	+	—	Δ	+	+/-	—	±	—	±	±
	Жимс	+	—	Δ	+	+/-	—	±	—	±	±
Бусад	Чацаргана	±	+	Δ	±	+/+	±	±	±	+	+
	Зөгийн бал	±	±	±	++	±/+	±	±	++	+	+
	Эмийн ургамал	±	+	±	±	+/+	—	—	+	+	+

—: Байхгүй эсвэл бага, ±: дунд зэрэг эсвэл хэлэхэд хэцүү, +: Их ++: Нэлээн их, Δ: Улиралын чанартай өөрчлөлт маш их (Зун их өвөл бага)

Хүснэгт 3.2.1-ийн нэмэлт тайлбарыг орууллаа. Шаардлагын дагуу хэд хэдэн боловсруулах үйлдвэр болон тэдгээртэй холбоотой хүмүүсээс авсан асуулга судалгааны дүнг харууллаа.

(1) Үйлдвэрлэлийн зардал

Боловсруулах салбарын хувьд ч ХАА-н үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн үйлдвэрлэлийн зардал маш чухал юм. Түүхий эдийн үнийн огцом өсөлт нь түүхий эд худалдан авалтыг хүндрүүлж, боловсруулсан бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтөд шууд холбогддог. Эрчимжсэн мал аж ахуй, газар тариалан хөгжүүлдэг олон оронд газрын төлбөр, тэжээлийн үнэ, малаа шинэчлэх зардал, түлшний зардал гэх мэтчилэн үйлдвэрлэлийн зардал маш чухал байдаг. Энэ тал дээр монголын МАА бол үндсэндээ байгалийн бэлчээрт идээшдэг тул зөвхөн маллагаа шаардагдах бөгөөд газрын төлбөр, тэжээлийн зардал гарахгүй, үйлдвэрлэлийн зардал маш хямд байгаа нь үйлдвэрлэлийн том онцлог юм¹²⁴. Тэрчлэн японы МАА шиг импортын үр тариа зэрэг тэжээлээс бараг хамаардаггүй¹²⁵ нь монголын МАА-ны тогтвортой талын нэг гэж хэлж болно. Нөгөө талаар, ижилхэн МАА болох сүүлийн жилүүдэд хотын ойролцоо олширч байгаа үнээний ферм болон улаан буудай зэрэг үр тарианы үйлдвэрлэл, төмс, хүнсний ногоо тариалдаг АА-д үрийн зардал өндөр байхын хамт аж ахуйн хэмжээ томрох тусам машин механизмын хөрөнгө оруулалт нэмэгдэх гэх мэтчилэн үйлдвэрлэлийн зардал том асуудал болдог.

(2) Ховор байдал

Ховор байдлын хувьд ноолуураас эхлээд чацаргана, эмийн ургамлын үйлдвэрлэлийн хэмжээ их байдаг. Нөгөө талаар бусад бүтээгдэхүүний хувьд аль нь ч монголын өвөрмөц түүхий эд гэхэд хэцүү тул өнөөгийн нөхцөл байдалд ямар нэгэн байдлаар боловсруулалт хийж, ашигт байдал болон өвөрмөц байдлыг нь сайжруулах шаардлагатай.

(3) Түүхий эдийн нөөц

Монголын статистикийн¹²⁶ тоо баримтаас харахад нийт малын тоо 56 саяд хүрсэн бөгөөд мах, ноос ноолуур, арьс шир зэрэг МАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний түүхий эдийн элбэг дэлбэг байдлын зэрэглэл нь ерөнхийдөө өндөр байдаг. Мөн улаан буудай, төмс зэрэг нь цаг агаараас ихээхэн хамаарахаас гадна дан ганц бүтээгдэхүүнээр (Mono Culture) дагнаснаар хөрс доройтох зэрэг муу үр дүнд өртдөг¹²⁷ бөгөөд өөрийн хэрэгцээнээс илүү гарах жил байхад импортоор хэрэгцээгээ хангах жил ч байдаг¹²⁸. Аль ч бүтээгдэхүүний түүхий эдийн элбэг дэлбэг байдал нь цаг агаар болон улирлын чанартай¹²⁹ хүчтэй нөлөөнд өртөж байдаг.

¹²⁴ Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) тайлан.

¹²⁵ Монголд ховор боловч гахай ба тахианы аж ахуйд импортын үр тариа ашигладаг. (Хойно өгүүлнэ.)

¹²⁶ Mongolian Statistical Yearbook 2015.

¹²⁷ Сүүлийн жилүүдэд зарим ойлгосон фермерүүд жил жилээр өнжүүлэн тариалах зэргээр үргэлжлүүлэн тариалахын уршгаас сэргийлэх арга хэмжээ авах болсон боловч (MONDEP-ын тайлан) урьд өмнө нь тасралтгүй тариалж байснаас хөрсний үржил шимийн доройтол хүнд асуудал болоод байна. (Юки Конагайя. 2010он. Монголын ХАА-ын хөгжлийн түүх: Хөгжил ба онгон байдлын тэнцвэрийн эрэлд. Үндэсний түүхийн музейн судалгааны тайлан. 35: 9-138.)

¹²⁸ Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP)тайлан. Гэхдээ удаанбуудайг ч, төмсийг ч хэрэгцээ хангах аас өөр шалтгаанаар импортлодог.

¹²⁹ Мах болон нэхмэл эдлэлийн түүхий эд(ноос, ноолуур), арьс ширний элбэг дэлбэг байдлын хувьд бага зэрэг нэмэлт тайлбар шаардлагатай боловч уу. Жишээлбэл махны хувьд японтой адил жилийн ямар ч цаг үед мал нядлаад

(4) Түүхий эдийн жигд ба жигд бус байдал

Түүхий эдийн жигд байдлыг хэрхэн хэмжих вэ гэдэг асуудлын хувьд түүхий эдийн төрөл тус бүрээр жигд байдал нь ялгаатай бөгөөд ерөнхийлөн хэлэхэд хэцүү. Судалгааны явцад ярилцаж үзсэн олон тооны холбогдох хүмүүсийн ярианаас түүхий эдийн жигд байдлын талаарх үйлдвэрлэгч болон боловсруулагчдын ойлголт өөр өөр байдгийг ойлгож болно.

Товчхон өгүүлэхэд үйлдвэрлэгч тал “Бүгд л адилхан байхад энэ ч том, тэр ч жижиг байна гээд авч өгдөггүй” гэх маягийн юм ярих бөгөөд боловсруулагч талын хувьд бол боловсруулалтын тансаг байдал өндөр байвал тэр хэмжээгээр өөрөөр хэлбэл бүтээгдэхүүний чанар сайжирвал тэр хэмжээгээр түүхий эдийн сонголт нарийсаж, эцсийн дүндээ ферм (малчин)-д өгөх захиалга нэмэгдэнэ.

Иймэрхүү байдалд, ялангуяа ноолуурын түүхий эд (ширхэгийн бүдүүн нарийн, өнгө, бохирдол), арьс ширний түүхий эд (гологдол), хүнсий ногоон (том, урт) дээр илэрхий байдаг. Үүнийг нэг ёсондоо боловсруулах салбарын шаардлагын түвшин өндөрсөж ирж байгаа, өөрөөр хэлбэл боловсруулалтын технологи болон бүтээгдэхүүний чанар сайжирч байгаагийн нотолгоо гэж ч хэлж болох юм.

Харин мах, өөрөөр хэлбэл амьд малын худалдаанд боловсруулах үйлдвэр ба үйлдвэрлэгч (малчин) хоёр үндсэндээ малын тоо толгой болон үнийг голлон ярилцах бөгөөд тухайн мал бие томтой юу, багатай юу, эсвэл илэрхий өвчний шинж тэмдэг байна уу үгүй юу гэдгийг л тодруулж, түүхий эдээ ерөнхийд нь харж худалдан авах хандлага хүчтэй байдаг.

Иймээс түүхий эдийн жигд жигд бус байдал “өндөр” гэсэн дүгнэлт хийлээ. Цаашид боловсруулах салбарын технологи шинэчлэгдэхийн хирээр, үйлдвэрлэгчид ч гэсэн бусад компанийн шаардлагад нийцсэн сайжруулах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болох боловч ийм сайжруулах арга хэмжээ нь зүгээр нэг үйлдвэрлэгчийн зам дээр “даван туулахын аргагүй саад” болон хөндөлсөх биш шинэ нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох аятай далим гэж хүлээж авахуйцаар нэмүү өртгийн сүлжээний гишүүдийн хоорондын ойлголтыг сайжруулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Тэрчлэн үйлдвэрлэгч талын иймэрхүү түүхийн эдийн жигд бус байдлын асуудлыг хөнгөвчлөх үүднээс зэрэглэлийн систем нэвтрүүлэх нь чухал юм. Боловсруулах үйлдвэр нэг стандарт хэрэглэсэн тохиолдолд тухайн стандартад тохирохгүй бүтээгдэхүүн үнэ цэнэгүй болж, фермерийн АА-д ихээхэн бэрхшээл учруулна.

Одоо “Хил хязгааргүй малын эмч нар” (Agronomes Veterinaires Sans Frontieres Mongolia, цаашид “AVSF” гэх¹³⁰) ноолуурын салбарт нэвтрүүлж буй түүхий ноолуур худалдан авах үеийн

байдаггүй. Монголд 8 сараас 12 сарын хооронд нядалгаа явагддаг бөгөөд бусад үед түгээмэл биш юм. Гэвч энэ үед бэлтгэсэн махыг хөлдөөн хадгалж бүтэн жилийн хэрэгцээгээ хангадаг гэдэг утгаар нь элбэг дэлбэг байдаг гэж байгаа юм. Тэрчлэн ноос ноолуур бэлтгэх цаг үе нь хаврын эхээр тохиодог бөгөөд арьс шир бол мэдээж хэрэг мал нядалгааны дараа гарч ирдэг илүүдэл бүтээгдэхүүн юм. Хязгаарлагдмал хугацаанд бэлтгэн нийлүүлдэг боловч үүгээр бүтэн жилийнхээ хэрэгцээг хангадаг байна.

¹³⁰“Хил хязгааргүй малын эмч нарын” монголын салбар. Энэ байгууллагын санаачлагаар 2017 оны 4 сарын 6-нд (Пүрэв) Улаанбаатар хотын Кемпинский зочид буудалд “Sustainable cashmere-looking at achievements and perspectives with stakeholders” гэсэн сэдэвтэй симпозиум зохион байгуулагдсан бөгөөд энэ хэсэгт хөндсөн зэрэглэлийн системийг одоогоор Архангай, Баянхонгор аймгуудад нэвтрүүлэхээр явуулж буй үйл ажиллагааг танилцуулсан болно.

зэрэглэлийн систем нь анхаарвал зохих систем юм. Энэхүү систем нь түүхий ноолуурт агуулагдсан бохирдуулагч бодисын байдлаас гадна, малын нас, хүйс зэргийг тооцон зэрэглэл тогтоож, түүнд дүйцүүлэн тогтоосон үнийг малчинд төлдөг систем юм (Дээд зэрэглэлийн систем). Энэ системийг хэрэглэснээр үйлдвэрлэгч түүхий ноолуурын онцлог гэдэг юмыг дахин ойлгож, сайн чанарын түүхий ноолуурыг сайтар сонгох юм бол үнэтэй зарж болохыг ухаарах тул энэ нь үйлдвэрлэгчид хөшүүрэг болох үр дүнтэй гэж хэлж болно.

Зууч худалдаачин нь мах төдийгүй, арьс шир, ноолуур, ногоо, ноос, төмс гэх мэт бараг бүх ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтэд байх боловч ялангуяа дээр арьс шир болон ноолуурын жишээн дээр авч үзсэнчлэн дотоодын боловсруулах үйлдвэрүүдийн хатуу сонголтод дургүйцсэн үйлдвэрлэгчид өөрийнх нь жигд бус гарцтай түүхий эдийг бага зэрэг хямдхан ч гэсэн элдэв түвэгтэй захиалгагүйгээр бөөнд нь аваад өгдөг зууч худалдаачдыг сонгодог байна. Нөгөө талаар, өөрийн бүтээгдэхүүнийн чанарт итгэлтэй үйлдвэрлэгч нь зууч худалдаачид шиг чанараас тоо хэмжээг чухалчлах хандлагаас зайлсхийдэг гэж хэлж болно.

(5) Дотоод ба гадаад дах зах зээллэг шинж чанар

Аль ч бүтээгдэхүүний хувьд дотоод дах зах зээллэг шинж чанар нь илүү өндөр. Гэвч одоогийн байдлаар ноолуур, чацаргана, эмийн ургамал зэрэг нэг хэсэг бүтээгдэхүүний хувьд л өндөр байна. Энэ асуудлын хувьд ховор байдал гэдэг хэсэгт дурдсанчлан боловсруулалт хийснээр нэмүү өртөг шингээж чадах эсэхэд л гол нь байгаа юм. Байгалийн зөгийн балын хувьд одоогоор бараг экспотлохгүй байгаа боловч эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээрийн хүрээнд монголын хэд хэдэн ААН Японд экспортлохоор хөөцөлдөж байгааг харгалзан гадаад дах зах зээллэг шинж чанарыг нь (+) гэж үзлээ. Монгол бяслаг (ялангуяа сарлагийн) 131 болон дулаан тусгаарлах материал болох хөвөнг японд экспортлох 132 зэрэг асуудлын хувьд энэ талаар сүүлийн үед нэлээн яригдаж байгаа тул (-)биш(±)болголоо(Хүснэгт 3.2.1).

(6) Одоо хэрэглэж буй боловсруулах технологи

Боловсруулах технологийн хувьд боловсруулах үйлдвэрт ашиглагдаж байгаа тухайн технологийг аваад үзэх тохиололд ерөнхийдөө түвшин тоогуур. Олонх боловсруулах үйлдвэр үндсэндээ маш хялбар, анхан шатны технологи ашиглаж байна.

Анхан шатны боловсруулалт хийж байгаа тул хөрөнгө оруулалт шаардлагагүй хямд төсөр технологи ашиглаж байна гэсэн үг биш юм. Сүү боловсруулах томоохон үйлдвэр болон ноолуурын үйлдвэрийн ихэнх нь ISO22000, HACCP, боловсруулалтын технологи, чанарын хяналтыг нэвтрүүлэн, дэлхийн түвшинд хүрсэн гэж хэлэхэд хэтрүүлсэн болохооргүй хөрөнгө оруулалт хийж байна. Гэвч эдгээр үйлдвэрийн технологи нь гадаад орнуудад маш түгээмэл нэвтрүүлсэн байдаг, онцгойлох юмгүй технологи юм.

¹³¹ Монголын бяслаг урлаачдын холбооноос (MACU) авсан асуулга судалгаа.

¹³² Монгол Цуушин: (2017). No. 1 (дугаар 590). X 3.

Жишээлбэл, монголд технологийн шинэчлэл, инноваци хамгийн хурдацтай явагдаж байгаа ноолуурын үйлдвэрт гэхэд л тодорхой төрлийн эсгийн хувьд японд даавууг нь боловсруулсны дараа дахин монголд оруулж ирж байгаа байдалтай байна¹³³. Энэ талаар энэ салбарын томоохон компанийн захирал ийм боловсруулалт хийх тусгай тоног төхөөрөмж оруулж ирэх боломжтой боловч, бүх бүтээгдэхүүн хийхэд ийм боловсруулалт шаардагдахгүй тул нэг төрлийн хялбар хөдөлмөрийн хувиарлалт хийж байгаа юм гэж ярьж байлаа.

Гэхдээ ирээдүйд хэрэгцээ өсөхийн хирээр үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлага гарвал тухайн боловсруулалтын төхөөрөмжийг худалдан авах асуудлын судалж үзнэ гэж байв. Энэ нь хойно өгүүлэх хөрөнгө оруулалтын чиг хандлагатай нягт холбоотой асуудал бөгөөд монголын боловсруулах салбарынхны санаа бодол, мэдрэмжийг оновчтой илэрхийлж байна гэж хүлээж авлаа.

Боловсруулалтын технологийн түвшин доогуур байгаа нь монголд технологийн чадвар байхгүй гэсэн үг огт биш бөгөөд харин тийм өндөр түвшний технологи, тоног төхөөрөмж нэвтрүүлэн байж үйлдвэрлэл явуулахуйц өндөр зэрэглэлийн эрэлт хэрэгцээ зах зээлд байхгүй байна гэсэн үг юм. Гэвч тоног төхөөрөмжөө сайжруулан технологийн чадавхаа дээшлүүлэхгүй байвал технологи зэмшсэн хүн бэлтгэгдэхгүй гэсэн үг бөгөөд энэ нь өөрөө бас чөтгөрийн тойрог болон хувирч, асуудал болж тавигдсаар ирсэн юм¹³⁴. Боловсруулалтын хэмжээг цаашид нэмэгдүүлэхэд шаардлагатай тоног төхөөрөмжийн хөрөнгө оруулалтын хувьд ч дээрхтэй адил сөрөг спирал оршин байдаг.

(7) Хадгалалтын шинж чанар

Монгол орны газар нутаг нь өөрөө байгалийн хөргөгч бөгөөд хадгалалтад тохиромжтой нөхцөлтэй. Гэвч энэ нь малчдын хувийн хэрэглээний хувьд л тохиромжтой байх бөгөөд арилжааны зорилгоор байгалийн хөргөгч ашиглахын үнэ цэн өндөр биш юм. Мах, үр тариа, төмс зэрэг хадгалалтын шинж чанар өндөр бүтээгдэхүүний онцлог чанарыг үр дүнтэй ашиглахгүй байгаа тохиолдол ч байна. Тухайлбал, махны хувьд 8 сараас 12 сар хүртэл нядалгаа хийж, бэлтгэсэн махаа хөлдөөн хадгалж, зах зэлийн хэрэгцээтэй уялдуулан гаргаж борлуулдаг. Тус салбарын томоохон компанийн төлөөлөл, үхрийн махыг 1 жил хонь, ямааг хагас жил хадгалах боломжтой гэж ярьж байлаа. Гэвч тэр хадгалалтын байдал нь шаардлага хангахгүй, хөлдөлдөөс түлэгдэх, хатах нь их байдаг.

Энэ асуудлыг 2004 оны судалгааны үед ч тэмдэглэж байсан байдаг¹³⁵. Энэ талаар салбарын томоохон компанийн төлөөлөл “Одоогоор халдварт өвчин (шүлхий) гарснаас махны экспорт зогсоод, цаашидаа яах нь тодорхойгүй байгаа тул тоног төхөөрөмжийн хөрөнгө оруулалт хийх боломжгүй байдалтай байна гэж” байлаа. Монголын жимс, хүнсний ногоо боловсруулагчдын холбооны ерөнхийлөгч, ногоог урт хугацаагаар хадгалах зорилгоор боловсруулахад маш

¹³³ Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) тайлан

¹³⁴ Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны (MONDEP) тайлан

¹³⁵ ЖАЙКА (JICA, 2005 он). Монгол улсын махан бүтээгдэхүүний үйлдвэрийн технологийн суурь судалгааны тайлан. ЖАЙКА (JICA) Хөдөөний хөгжлийн хэлтэс

хэрэгтэй хурдан хөлдөөгч зоорь монголд байдаггүй бөгөөд энэ нь илүүдэл бүтээгдэхүүнийг хаягдал болгохын хамт үйлдвэрлэл өргөтгөхөд саад болж байна гэж байлаа.

Гэвч энэ нь технологийн асуудал биш бөгөөд дээр ноолуур боловсруулахтай холбогдуулан өгүүлсэнчлэн өнөөгийн зах зээлд өндөр үнэтэй хурдан хөлдөөгч зооринд хөрөнгө оруулахын давуу тал харагдахгүй байгаа нь цорын ганц том шалтгаан гэж байлаа. Нөгөө талаар, бүтээгдэхүүний чанарыг хадгалахын тулд хадгалалтын нөхцөл байдлын сайжруулах асуудал урьдын адил шийдэгдэхгүй байсаар байгаа боловч бяслаг, нэхмэл эдлэл, арьс шир, зөгийн бал, эмийн ургамал (хатаасны дараа) зэрэг бүтээгдэхүүн нь хадгалалт сайн даадаг тул энэ нь нэмүү өртгийн сүлжээ байгуулахад давуу тал болно гэж хэлж болно.

(8) Үр ашгийн байдал

Ерөнхийдөө Монгол улсын ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнээс түүхий эдийн шатанд илт ашиг өндөртэй гэж батлан хэлж болох түүхий эд бол ноолуураас өөр байхгүй. Жишээлбэл, 1кг ХАА-ын гаралтай бүтээгдэхүүний өнгөрсөн жилийн бэлтгэлийн үнийг (төгрөг) аваад үзэхэд мах (үхрийн)=±3,200, үхрийн сүү=±600¹³⁶, ноос=±850¹³⁷, улаанбуудай=±480¹³⁸ байхад ноолуур 60000-аас 90000¹³⁹ гэсэн огцом үсэрсэн үнэтэй байна. Эдгээр бүтээгдэхүүнийг кг-ийн нэгж үнээр хялбархан харьцуулаад үнэлэх боломжгүй бөгөөд үйлвэрлэгчдийн түвшинд үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь ч ялгаатай байдаг боловч¹⁴⁰ ноолуур нь үйлдвэрлэгчийн хувьд хамгийн том орлогын эх үүсвэр болдог нь маргаангүй юм. Тэрчлэн, үхрийн мах ч үнээний сүүний тухайд ч зураг 3.2.1-д харуулсанчлан үнийн хэлбэлзэл их байх бөгөөд үнээний сүүний үнэ зун ба өвөлд эрс ялгаатай байхын хамт байгалийн өвс гарц шимээс ихээхэн хүчтэй хамааралтай амьтан болох тул өвлийн ашгийн өндөр хэмжээ, зуны ашгийн бага хэмжээ нь илэрхий харагддагаас (Δ) гэж үзлээ. Энд өвс худалдан авч хэрэглэдэг сүүний фермүүдийн зарим нь үржлийн циклийг хянах замаар өвлийн улиралд сүүний үйлдвэрлэл явуулж, үнэ буудаг зуны улиралд аль болох сүү бэлтгэлийн хэмжээг бууруулдаг жишээ ажиглагдаж байна¹⁴¹. Нөгөө талаар одоогийн байдлаар монголд үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь бага байгаа ч гэсэн чацарганаа, зөгийн бал, өвсний ургамалын үнэ харьцангуй өндөр, ашиг нь их байна.

¹³⁶ Үхрийн мах ба үхрийн сүүний тухайд Зураг3.2.1-ийг үзнэ үү.

¹³⁷ Ноосны холбоо болон малчдаас авсан асуулга судалгаа.

¹³⁸ Д.Баярсайхан (2016 он) Докторын диссертаци “Монгол дахь улаан буудайн үйлдвэрлэлийн үр ашгийн тухай менежементийн судалгаа” Токиогийн ХААИС-ын Аспирантурын ХАА-н судалгааны танхим, Олон улсын биобизнес судлалын доктор.

¹³⁹ Ноос, ноолуурын холбоо болон малчдаас авсан асуулга судалгаа. Дараагийн бүлэгт өгүүлэх тэмээны ноос болон сарлагийн хөөвөр нь ноолуурт хүрэхгүй боловч ноосноос харьцангуй өндөр үнэтэй, тус бүрийнх нь нэгж үнэ нь ±6,500,±15,000 бөгөөд ашиг нь өндөр гэж хэлж болно.

¹⁴⁰ Ноос, ноолуурын холбооноос авсан асуулга судалгаанаас үзвэл 1 хониноос ±1кг ноос авдаг бол 1 ямаанаас ердөө ±250 грамм ноолуур авдаг байна.

¹⁴¹ Анх уул уурхайн том компаниудын нэг байсан одоо Төв аймагт сүүний аж ахуй эрхэлдэг ААН дээр явуулсан асуулга судалгаанаас үзвэл тухайн аж ахуй нь сүүний үнээний тугаллах цагийг намраас хойшлуулан зөрүүлж, сүүний үйлдвэрлэлийн оргил нь өвөл тохиохоор зохицуулдаг юм байна. Ийм үйл ажиллагааны үр дүнд сүүний үнэ өндөр үед (±1000 төгрөг/л) сүү бэлтгэн нийлүүлж, зуны цагт үнэ унаж (±500төгрөг/л)алдагдал хүлээхээс зайлсхийдэг байна.

(9) Хөрөнгө оруулалтын чиг хандлага

Хөрөнгө оруулалтын хувьд өнөө хүртэл авч үзсэн хэсгүүдэд янз бүрийн байдлаар дурдсан боловч ерөнхийд нь нэгтгэн дүгнээд хэлэхэд хөрөнгө оруулалтын чиг хандлага бага гэж үзэж байна. Энэ удаагийн судалгааны явцад орсон мах боловсруулах цех, ногоо боловсруулах цэхийн аль алинд нь ирээдүйн хөрөнгө оруулалтын төлвийн тухай яриа сонссонгүй. Үүний шалтгаан нь хөрөнгө оруулахын давуу тал, өөрөөр хэлбэл зах зээллэг шинж чанарыг тодохойлох боломжгүй байгаа явдал гэж байлаа. Ийм нөхцөл байдалд цорын ганц томоохон хөрөнгө оруулалтын тухай яриа сонссон газар бол ноолуурын салбарын томоохон үйлдвэрлэгч Говь компани байлаа. Оёдлын салбарын өргөтгөлийн ажлын ёслолын арга хэмжээн дээр компанийн захирал нь “Жилд 100 мянган пальто үйлдвэрлэх хүчин чадалтай болж дэлхийн хамгийн том үйлдвэрлэгч боллоо” гэж албан ёсоор мэдэгдсэн болно. Энэ үйл явдал ч гэсэн ноолуурын ашиг өндөр болохыг баталж байгаа юм. Бусад бүтээгдэхүүний хувьд өвөрмөц бүтээгдэхүүн болох чацаргана, зөгийн бал, эмийн ургамал зэргийг дурьдаж болох юм.

3.2.1.2 МАА-н бүтээгдэхүүн

(1) Мах боловсруулалт

МАА-н том орон болох Монголд махны ач холбогдол маш өндөр боловч яг хичнээн хэмжээний мал хүнсэнд явж байгааг, өөрөөр хэлбэл боловсруулагдаж байгааг бодитоор тодорхойлох амар биш. НҮБ-ын ХХХБ (FAO) –ын статистикээс олж болох сүүлийн үеийн тооноос харахад 2014 оны байдлаар нэг жилийн махны үйлдвэрлэлийн хэмжээ 245000 тонн гэж байна. Нөгөө талаар “Монголын махны холбооны” үзэж байгаагаар жил бүр 244000-280000 тонн жижиглэн боловсруулсан мах бэлтгэн нийлүүлж байна. Түүнчлэн албан ёсны нядалгааны газраар дамжуулан боловсруулсан мах үүний 10%-д ч хүрэхгүй байх магадлалтай гэж үздэг юм байна. Өөрөөр хэлбэл, монгол махны ихэнх нь албан ёсны нядалгааны шалгалтанд ордоггүй бөгөөд маш хялбар анхан шатны боловсруулалтын байдалтайгаар борлогддог гэсэн үг юм. (Зураг 3.2.2)

Цаашилбал, нядалгааны газраар дамжлаа гэхэд хувийн компанийн жижиг байгууламжид бол нядалгааны өмнөх шатны мал хашдаг хашаанд ус хангамжийн тоног төхөөрөмж байхгүйгээс гадна нядалгааны талбай нь ариун цэврийн шаардлага хангахгүй зэрэг бэрхшээлтэй юм их байдаг. (Зураг 3.2.3) Ийм нөхцөл байдалд хоолны хордлого болох эрсдэл нэмэгдэж¹⁴², мал нядалгааны өмнө стрессэд орсноос махны чанар муудах¹⁴³ зэрэг нь мах боловсруулалтын талаас аваад үзэхэд аль алин нь анхаарууштай ноцтой асуудал юм. Иймд энэхүү уламжлалт мал төхөөрөх аргыг малчин өрхийн хэрэгцээнд мал гаргах тохиолдлоор хязгаарлаж, боловсруулах үйлдвэрт мал нядлах аргыг цаашид ихээхэн шинэчлэн сайжруулах шаардлагатай болох болов уу.

¹⁴² Tungalag, C. (2006). Main microorganisms causing classical food poisoning in Mongolia. *Bulletin of the Faculty of Agriculture, Niigata University* 58: 140-141.

¹⁴³ Chulayo, A. Y. et al. (2012). Research on pre-slaughter stress and meat quality: A review of challenges faced under practical conditions. *Applied Animal Husbandry and Rural Development* 5: 1-6.

Зураг 3.2.2 Мал нядалганы газраас гадуур мал төхөөрч буй байдал (Захиалгаар төхөөрч зардаг)

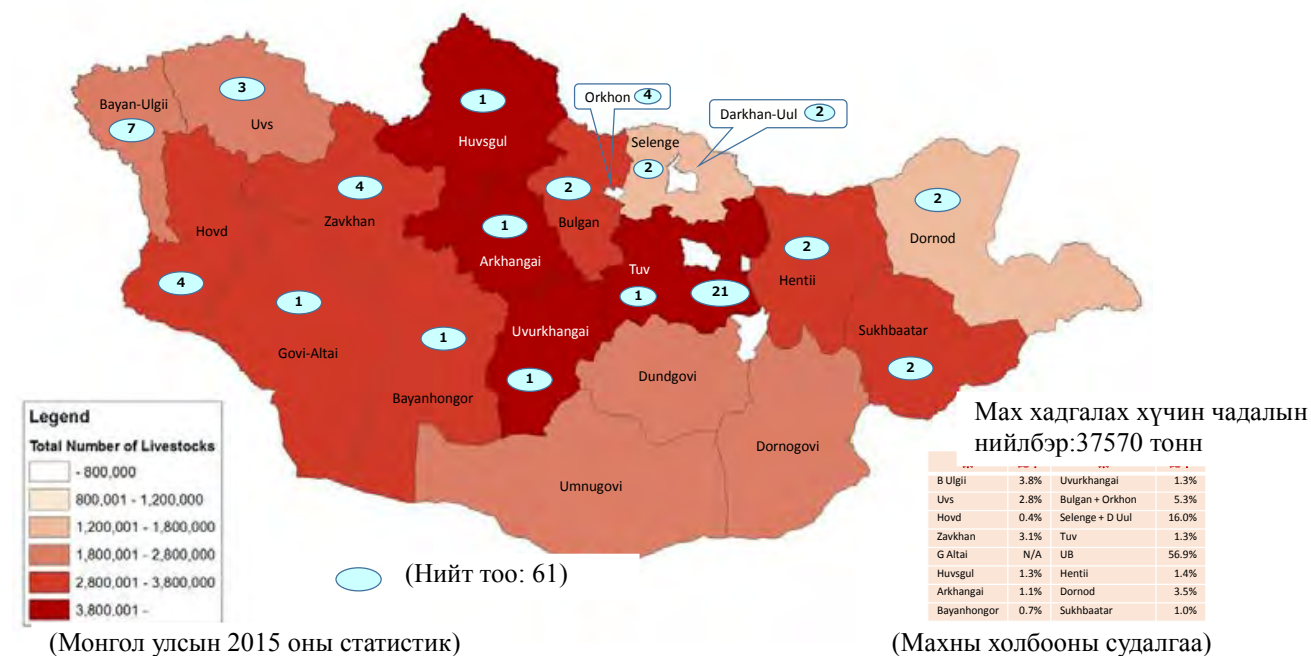

Зураг 3.2.3 Бага хэмжээний нядалгааны газар (Багана болон хана нь бохирдсон цус наалдсан байдалтай харагдаж байна.)

Нөгөөтэйгүүр, нядалгааны газар болон боловсруулах цехээр дамжин гарч байгаа махыг хэрхэн боловсруулж байгааг бүрэн дүүрэн зөв ойлгох хүндрэлтэй. Яагаад гэвэл Улаанбаатар зэрэг том хотод байдаг томоохон ААН-ийн нядалгааны газраас бусад ихэнх нядалгааны газрууд хэмжээний хувьд жижиг байх бөгөөд улирлаасаа хамааран үйл ажиллагаа явуулахгүй хаалттай байх үед нядалгааны газрын улсуудтай нь холбоо барих хүндрэлтэй байдаг байна. Махны холбооныхон одоо улсын хэмжээнд 70 гаруй мах боловсруулах үйлдвэр байдаг гэх боловч бүгд тус холбооны гишүүн биш бөгөөд огт мэдээлэл ирүүлээгүй үйлдвэрүүд олон байдаг гэж ярьж байлаа. Ийм нөхцөл байдалд энэхүү судалгааны явцад Махны холбооноос авсан мэдээллийг үндэслэн, дээр өгүүлсэн Хүчит шонхор хүсний зах дээр авсан мэдээллийг харгалзан ямар нэгэн мэдээлэл авах боломжтой 61 үйлдвэрийн ерөнхий тойм болон тархалтын байдлыг Зураг 3.2.4 болон Хүснэгт 3.2.2 –т нэгтгэн харуулав.

Үйлдвэрийн тархалтын байдлыг харуулсан Зураг 3.2.4-д монголын бүх аймгийн малын тоо толгойг өнгөөр ялган харуулсан байх бөгөөд малын тоо толгойд тохируулсан байдлаар

үйлдвэрүүдийг байршуулсан байна. Гэвч мах хадгалалтын хувь хэмжээг бүх аймгуудаар аваад үзэхээр Улаанбаатар, Төв, Сэлэнгэ, Булган, Дархан Уул, Орхон зэрэг төвийн бүсийн аймгуудад нийт махны 80% нь төвлөрсөн байдалтай байна.

Зураг 3.2.4 Махны бөөний худалдаа, боловсруулалт эрхэлдэг компаниудын үйл ажиллагааны тойм

Хүснэгт 3.2.2 Махны бөөний худалдаа, боловсруулалт эрхэлдэг компаниудын үйл ажиллагааны тойм (Дараагийн хэсэгт үргэлжилнэ)

№	Байршил	Махны холбооны гишүүн эсэх	Ажилчдын тоо	Зэрэглэлийн системтэй эсэх	Түүхий эд нийлүүлэлтэд өгөх малын төрөл			Улирлын чанартай эсэх	Боловсруулалт, бүтээгдэхүүний төрөл						Боловсруулалтын үлдэгдлийн ашиглалт	Стандартын батламжтай эсэх				Өөрийн лабораторитай эсэх	Бүтээгдэхүүний дизайны хэлтэстэй эсэх	Санал хүсэлт сонсдог систем бүрэлдсэн эсэх	Үйлдвэрлэлд ашигладаг малын тоо		Хадгалах боломжит хэмжээ		Дотоодын зах зээлд эзлэх хувь			Экспортот гаргадаг эсэх			Тээвэрлэлтийн арга хэрэглүүр	
					Бод мал	Бог мал	Импорт		Анхан шатны			Хоёр дахь шатны				ISO		HACCP	Дотоодын				Бод мал (тоо\өдөр)	Бог мал (тоо \ өдөр)	Ердийн	Удаан хадгалах хөлдөөгч	УБ (%)	Орон нутагтаа (%)	Бусад (%)	Байгаа эсэх	Хүлээн авах улс	Өөрийн ачааны тэрэг	Гадны	
									нядаглаа	хэсгэлэх	хөлдөөх, хадгалах	Хиам, зайдас гм	амталсан бүтээгдэхүүн	22000		9001																		
1	UB	О	220	В	О	О	Гахайн өвх	О	О	О	О	О	О	В, С	О	О	О	О	О	О	—	1 200	8 000	50	90	—	10	О	Хятад, Иран (Японтой хэлэлцэж буй)					
2	UB	О	370	В	О	О	Гахайн өвх	О	О	О	О	О	О	С	х*	О	х	О	О	О	240	2 000	10 000	120	н/а	н/а	н/а	Δ	Орос, Хятад Иран (одоогоор зогссон буй)					
3	UB	О	30	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	О	О	А	х	х	х	О	О	н/а	х	80	250	260	30	100	0	0	О	Орос, Иран				
4	UB	О	25	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	О	210	300	300	12	н/а	н/а	н/а	х					
5	UB	О	15	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	х	250	1 200	900	30	н/а	н/а	н/а	н/а					
6	UB	О	15	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	О	О	С	х	х	х	О	О	н/а	О	50	200	200	15	100	0	0	О	Хятад				
7	UB	О	17	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	О	х	н/а	х	х	х	О	О	н/а	О	50	250	200	15	100	0	0	О	Хятад				
8	UB	О	10	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	н/а	50	100	300	10	100	0	0	О	Хятад				
9	UB	О	10	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	х	50	300	200	5	100	0	0	х		1	О		
10	UB	О	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	О	н/а	н/а	1 000	н/а	0	0	0	О	Орос, Япон		О		
11	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	В	х	х	х	н/а	н/а	н/а	х	н/а	н/а	н/а	100	0	0	0	х					
12	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	О	х	н/а	О	О	О	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	95	н/а	5	х	Вьетнам руу гаргахаар бэлдэж буй (хиам)	6			
13	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	В	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	100	н/а	н/а	н/а					
14	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	0	0	0	О	Хятад				
15	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	х	х	х	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	100	0	0	х					
16	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	С	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а					
17	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	х	О	х	х	х	А	х	х	х	н/а	н/а	н/а	х	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а					
18	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	х	О	х	х	х	С	х	х	х	н/а	н/а	н/а	х	н/а	н/а	н/а	н/а	100	н/а	н/а	н/а					
19	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	х	х	х	О	О	Д	х	х	х	н/а	н/а	н/а	О	н/а	н/а	н/а	н/а	100	н/а	н/а	н/а					
20	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	х	х	х	О	х	С	х	х	х	н/а	н/а	н/а	О	н/а	н/а	н/а	н/а	80	н/а	20	х					
21	UB	х	н/а	н/а	О	О	н/а	О	х	О	О	О	х	В	х	х	х	н/а	н/а	н/а	О	н/а	н/а	н/а	н/а	90	н/а	10	О	Орос (консерв), Хятад, Солонгос	4			
22	Arkhangai	О	12	н/а	О	О	н/а	О	х	О	О	О	О	н/а	х	х	х	О	О	н/а	н/а	100	400	400	30	80	н/а	20	х					
23	Bayankhongor	О	н/а	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а					
24	Bayan-Ulgii	О	10	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	С	х	х	х	О	х	н/а	х	70	300	300	10	О	О	н/а	О	Хятад, Орос, Иран, Казахстан, Вьетнам		О		
25	Bayan-Ulgii	О	5	н/а	О	х	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	н/а	50	н/а	300	7	н/а	н/а	н/а	О		1			
26	Bayan-Ulgii	О	15	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	н/а	80	250	260	30	н/а	н/а	н/а	н/а					
27	Bayan-Ulgii	О	5	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	50	200	200	5	н/а	н/а	н/а	н/а		2			
28	Bayan-Ulgii	О	5	н/а	О	х	н/а	О	О	О	О	О	х	н/а	х	х	х	О	О	н/а	н/а	40	н/а	200	3	н/а	н/а	н/а	н/а					
29	Bayan-Ulgii	О	5	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	60	200	60	10	н/а	н/а	н/а	н/а					
30	Bayan-Ulgii	О	5	н/а	О	х	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	н/а	н/а	н/а	н/а	60	н/а	120	6	н/а	н/а	н/а	н/а					
31	Bulgan	О	10	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	О	н/а	н/а	80	250	300	30	н/а	н/а	н/а	н/а					
32	Bulgan	х	5	А	О	х	н/а	О	х	О	О	х	х	В	х	х	х	О	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а	н/а					
33	Darkhan	О	20	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	О	х	н/а	х	х	х	О	О	н/а	н/а	250	1 200	1 500	30	н/а	н/а	н/а	О	хариулаагүй				
34	Darkhan	О	20	н/а	О	О	н/а	О	О	О	О	х	х	н/а	х	х	х	О	н/а	н/а	н/а	240	1 300	3 300	100	н/а	н/а	н/а	н/а					

н/а : Мэдээлэл байхгүй, мэдээлэл авах боломжгүй

*1 А : Японых ишг зэрэглэл болон түүнтэй уялдсан үнийн налуу байдаг. В : А-аас өөр боловч чанарын ялгаанаас үүдэн өөрөөр явч үздэг. С : Байхгүй

*2 А : Хаягдал В : Дахин ашиглах С : Зарах

*3 Гэхдээ Монгол Цуушино (2017 оны No.15 604 дүгээр) ISO22000 авсан гэж бичсэн байсан.

*4 МХЕГ-ын (General Agency for Specialized Inspection) хяналт шалгалт ба итгэмжлэл байдаг эсэх

Эх сурвалж: Монголын махны холбоо, ХХАААҮЯ болон хүнсний захууд дээр хийсэн судалгааг үндэслэн судалгааны баг боловсруулав.

№	Байршил	Махны холбооны гишүүн эсэх	Ажилчдын тоо	Зэрэглэлийн системтэй эсэх	Түүхий эд нийлүүлэлтэд өгөх малын төрөл			Улирлын чанартай эсэх	Боловсруулалт, бүтээгдэхүүний төрөл					Боловсруулалтын үлдэгдлийн ашиглалт	Стандартын батламжтай эсэх				Өөрийн лабораторитай эсэх	Бүтээгдэхүүний дизайны хэлтэстэй эсэх	Санал хүсэлт сонслог систем бүрэлдсэн эсэх	Үйлдвэрлэлд ашигладаг малын тоо		Хадгалах боломжтой хэмжээ		Дотоодын зах зээлд эзлэх хувь			Экспортод гаргадаг эсэх			Тээвэрлэлтийн арга хэрэгслүүр	
					Бод мал	Бог мал	Импорт		Анхан шатны			Хоёр дахь шатны			22000	9001	НАССР	Дотоодын				Бод мал (тоо/өдөр)	Бог мал (тоо/өдөр)	Ердийн	Удаан хадгалах хөдөөгч	УБ (%)	Орон нутагтаа (%)	Бусад (%)	Байгаа эсэх	Хүлээн авах улс	Өөрийн ачааны тэрэг	Гадны	
									нядлаглаа	хэсгэлэх	хөлдөөх, хадгалах	Хяам, зайдагсгм	амталсан бүтээгдэхүүн																				
35	Dornod	О	15	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	240	2 400	300	90	n/a	n/a	n/a	n/a				
36	Dornod	О	n/a	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	1 000	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a				
37	Gobi-Altai	О	n/a	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a				
38	Khentii	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	80	250	280	40	n/a	n/a	n/a	О	Хариулаагүй			
39	Khentii	О	15	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	120	300	250	15	n/a	n/a	n/a	n/a				
40	Khovd	О	10	n/a	О	n/a	n/a	О	О	О	О	О	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	80	n/a	60	5	n/a	n/a	n/a	n/a				
41	Khovd	О	5	n/a	О	n/a	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	42	n/a	60	5	n/a	n/a	n/a	n/a				
42	Khovd	О	5	n/a	О	n/a	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	40	n/a	40	4	n/a	n/a	n/a	n/a				
43	Khovd	х	4	n/a	О	О	О	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	60	40	0	х		1	О	
44	Khuvsgul	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	х	250	600	500	30	0	100	0	О	Хятад, орос		О	
45	Orkhon	О	15	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	n/a	150	400	500	30	n/a	n/a	n/a	О	Хариулаагүй			
46	Orkhon	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	О	250	1 200	500	30	n/a	n/a	n/a	О	Орос	6		
47	Orkhon	О	15	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	n/a	250	1 200	500	30	n/a	n/a	n/a	О	Хариулаагүй			
48	Orkhon	О	n/a	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	n/a	х	n/a	n/a	n/a	n/a	200	n/a	n/a	n/a	n/a					
49	Selenge	О	15	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	1 200	250	900	30	n/a	n/a	n/a	n/a				
50	Selenge	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	200	800	300	20	n/a	n/a	n/a	n/a				
51	Sukhbaatar	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	80	250	260	30	n/a	n/a	n/a	n/a				
52	Sukhbaatar	О	10	n/a	n/a	n/a	n/a	О	х	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	х	50	100	100	10	100	0	0	О	Өнөөдөр, FMD-с болоод гаргахгүй байгаа			
53	Tuv	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	200	1 000	500	15	n/a	n/a	n/a	n/a				
54	Uvs	О	12	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	n/a	120	500	500	15	n/a	n/a	n/a	О	Хариулаагүй			
55	Uvs	О	15	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	О	О	С	х	х	х	О	n/a	n/a	О	100	350	300	10	10	90	0	О	Орос	4		
56	Uvs	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	n/a	80	250	260	30	n/a	n/a	n/a	n/a				
57	Uvurkhangai	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	О	n/a	n/a	80	250	500	20	n/a	n/a	n/a	n/a				
58	Zavkhan	О	20	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	А	х	х	х	О	n/a	n/a	n/a	250	1 200	500	30	60	40	0	О	Орос		О	
59	Zavkhan	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	х	70	300	100	10	n/a	n/a	n/a	О	Хятад, Орос	1		
60	Zavkhan	О	15	n/a	О	n/a	n/a	О	О	О	О	х	х	n/a	х	х	х	О	n/a	n/a	n/a	100	n/a	380	30	n/a	n/a	n/a	n/a				
61	Zavkhan	О	10	n/a	О	О	n/a	О	О	О	О	х	х	С	х	х	х	О	n/a	n/a	О	50	250	200	10	80	20	0	О	Хятад, Орос	2		
Дундаж утга		79%	18.9		60/60	52/56		All	87%	95%	93%	23%	11%	A=3	3%	5%	3%	36/36				201	628	561	24	53.1	46.6	1.55	Задаргаа	Хятад, Орос, Иран, Казахстан			
Хамгийн их утга			370											B=4							1 200	2 400	10 000	120	100	100	20			Вьетнам, Япон			
Хамгийн бага утга			4											C=9							40	100	40	3	0	0	0						

n/a : Мэдээлэл байхгүй, мэдээлэл авах боломжгүй

*1 A : Японых ишг зэрэглэл болон түүнтэй уялдсан үнийн налуу байдаг. B : А-аас өөр боловч чанарын ялгаанаас үүдэн өөрөөр явч үздэг. C : Байхгүй.

*2 A : Хаягдал B : Дахин ашиглах C : Зарах

*3 Гэхдээ Монгол Цуушинд (2017 оны No.15 604 дүгээр) ISO22000 авсан гэж бичсэн байсан.

*4 МХЕГ-ын (General Agency for Specialized Inspection) хяналт шалгалт ба итгэмжлэл байдаг эсэх

Монголын махны холбоо, ХХАААҮЯ болон хүнсний захзуд дээр хийсэн судалгааг үндэслэн судалгааны баг боловсруулав

Нөгөө талаар, боловсруулах процессийг аваад үзэхэд хيام, зайдас, нэмэлт хоол (гарнир) хийх зэрэг 2-р шатны боловсруулалт хийж байгаа үйлдвэрүүд мах ногоо тус бүрээр нийт боловсруулах салбарын 23% ба 11% -ийг эзлэх бөгөөд ихэнх үйлдвэрүүд мал нядлах, эвдэх, хэсэгчлэн боох зэрэг эхний шатны боловсруулалтаас хэтрэхгүй байдалтай байна. Түүнээс гадна, орон нутгийн үйлдвэр байсан ч “Дотоодын зах зээлд эзлэх хувь” гэсэн багананд харуулсанчлан анхан шатны боловсруулалт хийдэг бэлтгэн нийлүүлэлтийн ихэнх нь Улаанбаатарт байна. Үнэнийг хэлэхэд махны холбооныхны хэлсэнээр “Багаар бодоход 70% нь Улаанбаатар руу орж ирдэг” байна⁹². Харин Баян-Өлгий аймаг газар зүйн байршлын давуу талаа ашиглан⁹³ Хятад, Орос болон Казахстан руу экспорт хийж буй үйлдвэр олон байх тул жинхэнэ бодитойгоор хөрш орнуудтайгаа эдийн засгийн бүс үүсгэж байна уу даа гэсэн бодол төрж байна. Эцэст нь дээр дурдсанчлан монгол дах мах боловсруулалтын үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлуудыг өмнөх судалгааны үетэй харьцуулан тодруулсан тухай тэмдэглэх нь зүйтэй байх гэж үзэж байна. 2003 онд монголын мах боловсруулах үйлдвэрийн талаар суурь судалгаа хийгдсэн бөгөөд⁹⁴ тухайн үед анхааруулсан гол гол асуудлууд хэрхэн сайжирсан, ямар байдалтай байгааг дараах хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 3.2.3 Махны үйлдвэр байдал

№.	Асуудал	А үйлдвэр	В үйлдвэр
1	Мал нядлах үед хөдөлгөөнгүй (Stanning) болгодоггүй, цус юүлж байгаа байдал нь шаардлага хангахгүй.	Сайжраагүй*	Сайжраагүй*
2	Байшинд хөлдөхөөс хамгаалсан хийц байхгүй.	Сайжраагүй	Арга хэмжээ авсан
3	Хөлдөөсөн махны хадгалалтын байдал муу, исэлдэлт их	Сайжраагүй	Сайжирсан
4	Хөргөх төхөөрөмжийн ашиглалт муу, хөлдөөлтийн АҮК бага (Зураг 3.2.5)	Сайжраагүй	Сайжирсан
5	Байшин ерөнхийдөө их хуучирсан (Зураг 3.2.6)	Сайжраагүй	Сайжирсан
6	Хөлдөөгч тоног төхөөрөмжийг импортоор авдаг тул сэлбэг хэрэгслийн хангамж хүндрэлтэй.	Бага зэрэг сайжирсан	Сайжирсан
7	Шугам хоолой нь хөргөөх байгууламжид тохирохгүй байгаа.	Сайжраагүй	Бараг сайжирсан
8	Удирдлага болон ажилчид идэвх муутай	Бага зэрэг сайжирсан	Сайжирсан
9	Техникч бэлтгэх боломж муу	Бага зэрэг сайжирсан	Сайжирсан
10	Эрүүл ахуйн хяналтын талаарх ойлголт ерөнхийдөө тааруу	Бага зэрэг сайжирсан	Сайжирсан

*Ер нь мал нядалгааны газарт эхлээд малыг цахилгаан болон нүүрстөрөгчийн давхар ислээр муужруулан хөдөлгөөнгүй болгож, гүрээний артерийг нь тасалж цусыг нь юүлдаг. Гэвч Монголд шууд гүрээнийх нь артерийг тасалж нядалдаг уламжлалт гар аргаар төхөөрөхөөс гадна цус юүлж байгаа байдал нь шаардлага хангахгүй байна гэж анхааруулж байжээ. А үйлдвэр дээр үхэр ба адуу нядлахдаа цахилгаанаар муужруулж байсан байна.

⁹² Монголын махны холбооноос авсан асуулга судалгаа

⁹³ Хүн амынх нь ихэнхийг казахууд эзэлдэг монголын баруун захын аймаг.

⁹⁴ ЖАЙКА (JICA, 2005 он). Монгол улсын махан бүтээгдэхүүний үйлдвэрийн технологийн суурь судалгааны тайлан. Дээр дурдсан.

Зураг 3.2.5 Хөлдөөгчид тогтсон цана (Хөлдөөлтийн АҮК тааруу)

Зураг 3.2.6 Мал хаших газрын шал (Мал бүдрэх магадлал өндөр)

Хүснэгт 3.2.3-д дурдсан А үйлдвэр нь дээр дурьдсанчлан монголын хамгийн анхны мах боловсруулах үйлдвэр бөгөөд социализмын үед улсын өмчийн үйлдвэр байсан түүхтэй газар юм. Одоо ч гэсэн олон монголчуудын хувьд “Бренд” болсон байдаг тул их дэлгүүр болон зах дээр хүмүүсээс асуухад ам сайтай байсан бөгөөд зайдас, хиам зэрэг бүтээгдэхүүний үнэ нь бусад компанийнхаас бага зэрэг өндөр тогтоогдсон байдаг. Гэвч өмнөх хэсэгт өгүүлсэнчлэн судалгаа хийсэн цаг үе нь өмнөхтэйгээ адил цаг үед таарсанаас гадна байшин барилга ба боловсруулах байгууламж нь хуучин хэвээрээ байсан тул үндсэндээ урьдынх байдлаараа л ажиллаж байгаа юм байна гэсэн мэдрэмж төрсөн болно.

Ялангуяа Хүснэгт 3.2.3-ын “4”-г дурдсан хөргөлтийн АҮК тааруу байгаа болон хөлдөөн хадгалах технологийн түвшин доогуур байгаа зэрэг нь монголын мах боловсруулах салбарын хамгийн том сул тал юм. Монголд зоорины мах эрэлт багатай, үнэ нь ч хямд, ихэнх монголчууд

шинэ мах авахыг хүсдэг⁹⁵ тул энэ утгаараа японы сашимитэй адил гэж хэлж болох боловч, хөлдөөсөн мах учраас амт муутай байгаа биш, хөлдөөлтийн арга, улмаар хадгалалтын арга нь муу учраас эцсийн дүндээ монголчуудын дунд хөлдөөсөн махны нэр хүнд унахад хүргэдэг байх магадлалтай.

В үйлдвэр нь өмнөх судалгааны дараа шинээр баригдсан үйлдвэр юм. Үйлдвэрийн эзэн нь өмнө нь А үйлдвэрт ажиллаж байсан бөгөөд одоо шинэ компанийн эзний хувьд тухайн үед анхааруулж байсан асуудлыг бараг бүгдийг нь сайжруулан монголын махны салбарт хамгийн түрүүн ISO22000 болон HACCP итгэмжлэлийг авсан ААН болоод байна. Тус компани экспортоо өргөжүүлэхийг зорьж, Хятад болон Иранд мах гаргаж буй дээрээ нэмэн Японд хонины махаар хийсэн гэрийн тэжээмэл амьтны хоолны материал гаргахаар хэлэлцээр хийж байна. Хэлэлцээр эхлэхээс өмнө Япон талын компанитай мэдээлэл солилцон, ашгаа хэрхэн хуваалцахаа харилцан тохиролцсоны дараа аль аль талдаа гадаад худалдааны зохицуулалтыг хийж эхэлсэн нь тэмдэглүүштэй асуудал юм. Ийнхүү монголд ч гэсэн Улаанбаатар хавьд төвлөрсөн боловсруулах үйлдвэрүүдийн дотор дэлхийн түвшинд хүрсэн ААН-д өсөж гарч ирж байгаа нь бодит жишээ юм. Гэвч ийм жишээ махны салбарын хэмжээнд бага хэвээр байгаа тул нийт салбарын түвшинг ерөнхийд нь дээшлүүлэх арга хэмжээг яаралтай авах шаардлагатай байна.

(2) Түүхий сүү болон сүүн бүтээгдэхүүний боловсруулалт

Махнаас гадна түүхий сүү болон сүүн бүтээгдэхүүн нь монголчуудын хоол хүсний амьдралд маш чухал үүрэгтэй бөгөөд түүхэн урт хугацааны уламжлалтай юм. Гэвч эрүүл ахуйн шаардлага хангасан боловсруулах үйлдвэрээр дамжсан үнээний сүүний хувь хэмжээ махтай нэгэн адил бага хэвээр байна. НҮБ-ын ХХААБ-ын (FAO) 2014 оны статистикаас харахад сүү үйлвэрлэлийн нийт хэмжээ 690000 тонн/жил гэж байгаа боловч ХХААХҮЯ-ны мэдээгээр бол түүнээс 2 жилийн дараах 2016 онд улс даяр тархсан 246 үйлдвэрийн сүү боловсруулах максимум хүчин чадал нь 98000 тонн /жил гэж байна. Монголд хүнсний захын хонгил болон гудамж талбайд боловсруулаагүй түүхий сүүг задгайгаар зарах нь түгээмэл бөгөөд (Дараах зураг) ийм сүү боловсруулах үйлдвэрээр дамждаггүйг тооцвол бэлтгэн нийлүүлж буй нийт сүүний ихэнх хэсгийг боловсруулаагүй сүү эзэлдгийг төсөөлөхөл хэцүү биш юм.

⁹⁵ Byambabaatar, I. and Thrift, D. E. (2015). Who eats quality meat?: Consumers and the national meat reserves program in Mongolia. *Health Environment* 1: 1-15.

Дашрамд хэлэхэд ийм түүхий сүүний үнэ нь Зураг 3.2.1-д дурьдсан савласан сүүнийхээс ихээхэн ялгаатай бөгөөд жижиглэнгийн үнийн талтай нь тэнцэнэ. Гэвч үйлдвэрлэгчийн бэлэтгэн нийлүүлэх үнэ нь боловсруулах үйлдвэрт зарсан ч задгайгаар борлуулдаг зууч худалдаачинд зарсан ч том зөрөөгүй бөгөөд энэхүү судалгааны явцад хийсэн асуулга сдалгаанаас харахад зун 200-500 төгрөг/л өвөлд 800-1000 төгрөг/л-ийн хүрээнд байдаг юм байна. Тэрчлэн ганцхан үнээний сүүгээр хязгаарлагдахгүй таван хошуу малын бүх төрлөөс сүү үйлдвэрлэх боломжтой байдаг нь монголын онцлог юм. Ерөнхийдөө нийт хэрэглээний 60%-ийг үхрийн сүү (сарлагийг оруулаад), 31%-ийг ямааны сүү, 5%-ийг хонины сүү, 1 хүрэхгүй хувийг говийн бүс нутагт саадаг ингэний сүү эзэлж байна⁹⁶.

Зураг 3.2.7 Түүхий сүүг задгайгаар зарж байгаа нь (Бактер устгаж ариутгаагүй)

Дээр өгүүлсэн 246 үйлдвэрийн тархалтын байдлыг аваад үзвэл зураг 3.2.8-д харуулсан байдалтай байгаа бөгөөд үйлдвэрийн тоо нь үхрийн тархалтын байдалтай уялдаатай байна. Гэвч ХХААХҮЯ болон Монголын үндэсний сүүний хөгжлийн зөвлөлийн (NDDBM) үзэж байгаагаар эдгээрийн дотор Улаанбаатарт байдаг 7 компаниас бусад нь үндсэндээ сүү боловсруулах хүчин чадал нь өдөрт 1 тонн ч хүрдэггүй бага хэмжээний байгууламж бөгөөд зөвхөн зунд ажилладаг, цехийн хэмжээний юм байдаг байна. Иймд том хотуудад нийлүүлж байгаа савласан үхрийн сүү болон бусад боловсруулсан сүүн бүтээгдэхүүнийг дээрх 7 том компани болон тэдгээрийн дараах хэмжээний хэдэн компанийн (бүгд Улаанбаатарт байдаг) үйлдвэрт үйлдвэрлэдэг байна.

Хүснэгт 3.2.4-д эдгээр ААН-үүийг товч таницуулсан байна. Бүгд үйлдвэрлэлийн хэмжээнд улирлын чанартай өөрчлөлт байдаг боловч бүтэн жилийн турш үйлдвэрлэл явуулдаг байна. Үүгээрээ улирлын чанартай ажилладаг жижиг үйлдвэрээс ихээхэн ялгаатай боловч жижиг үйлдвэрүүд өвөл үйлдвэрлэлээ зогсоодог нь өвөл тэжээлээ шавхаж, хаврын төллөлтийн өмнө үнээний сүүний гарц мууддагаас болдог байна. Иймд малчид сүү бэлтгэн нийлүүлэхээ больж, боловсруулах сүүгүй болсон жижиг цехүүд үйлдвэрлэлээ зогсоох бөгөөд ийм хандлага үндсэндээ том үйлдвэрүүд дээр ч ажиглагддаг. Ийм нөхцөл байдлыг өөрчлөхийн тулд том

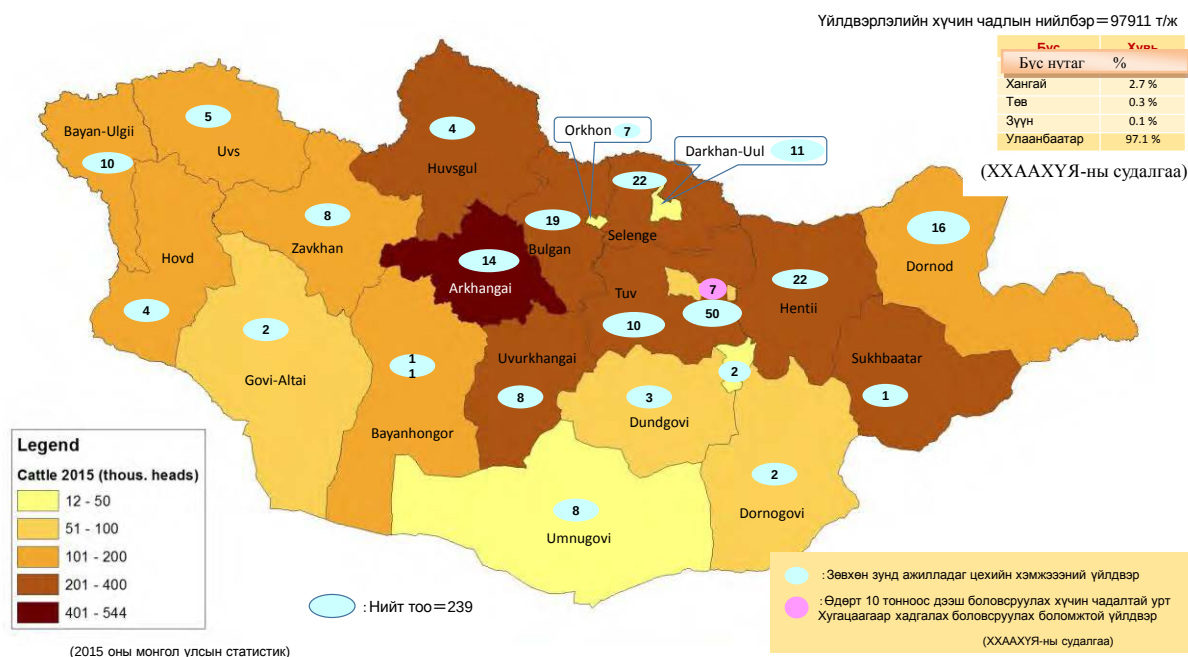
⁹⁶ Монголын үндэсний сүүний зөвлөлийн судалгаа.

үйлдвэрийнсон жижиг цехүүд үйлдвэрлэлээ зогсоох бөгөөд ийм хандлага үндсэндээ том үйлдвэрүүд дээр ч ажигл. Зураг 3.2.4-ийн “Түүхий эд худалдан авалтын бүтэц” гэсэн хэсэгт импорт (хуурай сүү) гэж бичсэн байгаа нь үүнийг илэрхийлж байгаа юм.

Энэ удаагийн судалгаагаар энэхүү хуурай сүүг хэрхэн хэрэглэж буй талаар томоохон үйлдвэрүүдээс хариулт авч чадаагүй боловч Сүүний хөгжлийн үндэсний зөвлөл (NDDBM) “Бүх томоохон үйлдвэрүүд бүгд л адилхан адилхан хэрэглэж байх ёстой” гэж байлаа. Гэвч найруулсан хуурай сүүгээ “Түүхий сүүн ундаа” болгож ашиглах уу, аль эсвэл иогурт, зайрмаг үйлдвэрлэхэд ашиглах уу гэдэг нь тухайн үйлдвэрээсээ хамааран өөр өөр байдаг. Жишээлбэл, сүүний салбарын том үйлдвэрлэгч болох АПУ хуурай сүүг зөвхөн сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд ашигладаг. Сүүний бүтээгдэхүүний боловсруулалтын бүтцийг аваад үзэхэд махны боловсруулалттай нэгэн адил анхан шатны болон хоёр дах шатны хялбар боловсруулалт зонхилдог. Өөрөөр хэлбэл, түүхий сүүний бактергүйжүүлэлт, ариутгал, тараг, бяслаг, зайрмаг бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл юм. Гэвч сүүний хувьд ердөө анхан шатны боловсруулалт гэж хэлж байгаа ч гэсэн бүх том үйлдвэрүүд сүүний хадгалах хугацааг уртасгахын тул (Long life milk) хэт өндөр температурт боловсруулалт хийх тоног төхөөрөмж ашигладаг бөгөөд ийм тоног төхөөрөмжийн боловсруулалтын түвшин, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ зэрэг нь махны салбар дах анхдагч боловсруулалтад ашигладаг тоног төхөөрөмжөөс ихээхэн ялгаатай. Өвөл сүүний хомсдолыг хуурай сүүгээр нөхөж байгааг харгалзан үзвэл үнээнийн фермүүдээс худалдан авдаг сүүний үнэ нь улирлын чанартай ихээхэн хэлбэлздэг боловч томхоохон боловсруулах үйлдвэрүүдийн бөөний үнэ жилийн турш $\pm 2,000$ -т хадгалагддагийг ч (зураг 3.2.1) ойлгож болох юм. Энэчлэн үйлдвэрт шаардагддаг технологийн боловсруулалтын түвшин дээшлэхийн хамт ISO болон HACCP-ны итгэмжлэл авсан ААН болон авахаар хөөцөлдөж буй ААН-ийн тоо ч олон болж байгаа болов уу гэж бодогдож байна.

Мөн Монголын зах зээлд боловсруулсан үхрийн сүүний 60~70%-ийг нийлүүлдэг СҮҮ ХК болон томоохон АПУ компанийн үйл ажиллагааны талаар онцлон тэмдэглүүштэй зүйл бол эдгээр компаниудад Хүснэгт 3.2.4 -ийн “ Өөрийн компанийн тогтсон бэлтгэн нийлүүлэлт, тээвэр, борлуулалтын системтэй эсэх” гэсэн хэсэгт харуулсан сүү цуглуулагч цистерний (сүүний машин) маршрут болон улсын хэмжээний борлуулалтын сүлжээний аль алин нь байгаа явдал юм. Сүү ХК нь Булган, Орхон, Төв, Сэлэнгэ, Дархан Уул, Хэнтий аймагт 250 өрхтэй, АПУ компани нь Төв аймагт 350 өрхтэй гэрээ байгуулан сүүгээ шууд худалдан авдаг байна. Ийм цогц ложиситик хэрэгжүүлж байгаа нь зам болон тээврийн зайн асуудал байнга дөнгө тушаа болж ирсэн монгол улсад туйлын шинэлэг хандлага юм. Тэрчлэн гэрээгээр сүү нийлүүлэгчдийн ихэнх нь энгийн малчид байгаа нь ч сайшаалтай юм. Яагаад гэвэл эндээс монголын орчин үеийн сүү боловсруулах салбарын хөгжил нь олон тооны уламжлалт МАА эрхлэгч малчдын оролцоо болон тэдний өдөр тутмын сааль, бэлтгэн нийлүүлэлтийн хүчин чармайлт дээр тогтож явах дүр зураг⁹⁷ харагдаж байна.

⁹⁷ Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаанаас (MONDEP) санал болгосон (дээр дурдсан) шинэ уламжлал (Neo-traditionalism). Монголын өвөрмөц МАА-н уламжлал болон тогтвортой чанарыг хадгалахын хамт тогтвортой, эрчимжсэн орчин үеийн фермерийн аж ахуйн цикл дотор орон нутгийн малчдыг аль болох олноор нь

Зураг 3.2.8 Аймаг бүрийн үхрийн тоо толгой ба сүүний үйлдвэрийн тоо

Эцэст нь, сүүн бүтээгдэхүүн боловсруулах салбартай холбоотой чиг хандлагын талаар хөндье. Эхлээд өмнөх бүлэгт дурдсан ХХААХҮЯ-наас одоо хэрэгжүүлж буй “Мах сүүний анхдугаар аяны” хувьд төлөвлөсний дагуу явбал сүүний салбарт улсын хэмжээнд 60 гаруй хуурай сүүний үйлдвэр байгуулна гэж ярьж байна. Түүхий сүүний хэрэгцээгээ ч бүрэн хангаж чадахгүй байж хуурай сүүний үйлдвэр барих шаардлагтай болж буйн дараах шалтгаантай юм. Зуны улиралд сүү цуглуулах үйлдвэрийн түвшинд хэт үйлдвэрлэл явагдаж, түүнээс үүдэн үнэ унаснаар сүү бэлтгэн нийлүүлэхээс татгалзах малчдын тоо нэмэгдэх боловч⁹⁸ жилийн дундажаар нь аваад үзвэл дутагдаж буй байдалтай байгаа. Иймд хуурай сүүний үйлдвэр байгуулан дээр дурьдсан илүүдэл сүүг хуурай сүү болгон, сүү хомсдсон үед хэрэглэхээр нөөцлөх юм. Тэгвэл тээвэр ч гэсэн хялбар болж импортын сүүнээс хамаарахгүй болно. Тэгээд ч ийм үйлдвэрүүд бүтэн жилээр ажиллаад эхлэхээр зун төдийгүй өвөл сүү бэлтгэн нийлүүлэх сонирхол малчдад төрж, саалийг өнөө хүртэл авдаггүй байсан хэмжээнд хүргэж болох найдлага төрж байгаа юм⁹⁹.

Эдгээр 60 үйлдвэрийн тоног төхөөрөмжийг импотоор оруулж ирэх бөгөөд одоо байгаа хуучин барилга байгууламж ашиглан аль болох зардлыг бууруулах арга хэмжээ авна. Үйлдвэрлэгчдэд тодорхой чиглэл өгөн, Засгийн газраас удирдан зохион байгуулж, ийм шинэ боловсруулах салбар бий болгож байгаа нь улсын эдийн засгийг эмхлэн байгуулахад чиглэсэн эхний алхам гэдэг утгаараа маш ухаалаг арга хэмжээ гэж үзэж байна.

оруюлж явах үйлдвэрлэлийн механизм. Энд өгүүлсэнчлэн СҮҮ ХК олон аймагт ийм үйл ажиллагаа явуулж байгаагаас Сүүний кластерийн хөгжил гэж нэрлэж болно.

⁹⁸ Setsgee Ser-Od, T. and Ugdill, B. 2009. Mongolia: Rebuilding the dairy industry *In* Smallholder dairy development – Lessons learned in Asia, Morgan, N. (ed.). FAO Regional office, Bangkok.

⁹⁹ ХХААҮЯ-ны МААБХЗГ-аас авсан асуулга судалгаа.

Хүснэгт 3.2.4 Томоохон сүү ба сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч ААН-ийн тойм танилцуулга

№	Байршил	Ажиллагсдын тоо	Түүхий эд нийлүүлэлтийн задаргаа				Боловсруулалт, бүтээгдэхүүний төрөл								Стандарт, чанарын баталгаажуулалтын батламжтай эсэх				Сүүний шинжилгээ хийдэг эсэх, агуулга	Өөрийн лабораторий эсэх	Хүнсний тэмдэглэгээ хийдэг эсэх, түвшин	Бүтээгдэхүүний дизайны хэлтэстэй эсэх	Санал хүсэлт сонсдог систем бүрэлдсэн эсэх	Жилийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ (тонн)	Өдөрт гаргадаг хамгийн их хэмжээ (тонн)		Дотоодын зах зээлд эзлэх хувь			Экспорт гаргадаг эсэх		Тээвэрлэлтийн арга хэрэглүүр						
			Анхны үйлдвэрлэгч	Зууч	Импорт	Жилийн турш ажилладаг байдал	Уух		Мөхөөлдөс	Тараг	Цоцгий	Масло	Бяслаг	Бусад	ISO		HACCP	Дотоодын							Зун	Өвөл	УБ (%)	Орон нутагтаа (%)	Бусад (%)	Байгаа эсэх	Хэмжээ (тонн/жил)	байгаа эсэх	ачааны тэрэг	Өөрийн нэрийн дэлгүүр	Тээвэр худалдаа гадны байгууллагаар			
							Бага температурт бактер гүйжүүлэлт	Өндөр температурт бактер гүйжүүлэх							22000	9001																						
1	UB	350	o	x	o	o	o	o	o	x	o	o	o		x	o	x	o	o	B	o	o	A	o	o	45 000	<100	<30	50	50		x		o	>100	o	o	
2	UB	35	o	x	n/a	o	o	o	x	o	x	x	x	Айраг, ундаа	n/a	n/a	x	o	o	n/a	o	o	A	n/a	n/a	250	> 10	n/a	n/a	n/a		n/a		n/a	n/a	n/a	n/a	
3	UB	900	o	x	o	o	o	o	o	o	o	o	o		o	—	o	o	o	B	o	o	A	o	o	45 000	100-150	<100	50	—	50(бүх аймаг)	o	n/a	o	<100	o	o	
4	UB	130	o	x	n/a	o	o	o	x	o	o	x	x		o	—	o	o	o	n/a	o	o	A	n/a	n/a	13 200	> 10	n/a	n/a	n/a		n/a		n/a	n/a	n/a	n/a	
5	UB	19	o	x	n/a	o	o	o	x	o	x	x	o		x	x	x	o	o	n/a	o	o	n/a	o	n/a	5 000	> 10	n/a	n/a	n/a		n/a		n/a	n/a	n/a	n/a	
6	UB	23	o	x	n/a	o	o	o	x	o	x	x	o		x	Хүсэлт тавьсан	x	o	o	n/a	o	o	n/a	o	n/a	600	> 10	n/a	n/a	n/a		n/a		n/a	n/a	n/a	n/a	
7	UB	100	o	x	o	o	o	o	x	o	x	o	o		x	o	x	o	o	A	o	o	A	o	x	5 000	30-50	5	70	30	30(Дархан)	x		o	30	x	o	
8	UB	10	o	x	n/a		o	x	x	o	x	o	o		x	x	x	o	o	A	o		B	n/a	o	400	n/a	n/a	n/a	n/a		o	интернет худалдаа	o	n/a	x	o	
9	UB	n/a	o	x	n/a	n/a	o	n/a	x	o	x	x	x		x	x	x	o	o	n/a	n/a		n/a	n/a	9500	n/a	n/a	n/a	n/a		n/a		n/a	n/a	n/a	n/a		
Дундаж утга ➡			195,875	100%	0	3/3	7/8	100%	88%	22%	100%	22%	44%	67%		25%	2/5	22%	100%	100%	A=2	8/8					13 772,2			57	40							
Хамгийн их утга ➡			900																	B=2						45 000,0			70	50								
Хамгийн бага утга ➡			10																	C=0						250,0			50	30								

n/a : Мэдээлэл байхгүй, мэдээлэл авах боломжгүй

*1 МХЕГ-ын (General Agency for Specialized Inspection) хяналт шалгалт, итгэмжлэл

*2 А : Алкохолын тест Хувийн жин В : А+Химийн бодисын үлдэгдэл С : В+Соматик эсийн тоо

*3 А : Дэлгэрэнгүйг багтаасан В : Дундад С : Үндэслэлгүй (Дэлгэрэнгүйтэй холбоотой тодорхой жишээ: ①Хүнсний ангилал (шинэ, боловсруулсан, нэмэлт), ②Материал,

③ Нэмэлт бодис, ④Шим тэжээлийн шошго, ⑤Дуусах хугацаа⑥ Харшил, ⑦ Түүхий эдийн үйлдвэрлэгч бүс нутаг ⑧ GMOбайгаа эсэх)

Эх сурвалж: ХХАХҮЯ, Монголын үндэсний сүүний хөгжлийн зөвлөл болон хүнсний зах дээр явуулсан асуулга судалгааг үндэслэн судалгааны баг боловсруулав

Энэ хэсэгт, шинэ боломжийг агуулсан боловсруулсан бүтээгдэхүүн болох гүүний айраг болон Монголын үйлдвэрийн бяслагны талаар хөндөж ярьж, Гүүний айраг бол монголын уламжлалт сүүн бүтээгдэхүүн бөгөөд гадаад орнуудад ч нэр хүндтэй байдаг болов уу. Гэвч өнөө хүртэл орон нутагт үйлдвэрлэж, орон нутагт хэрэглэдэг, тухайн газарт нь очихгүй л бол уух боломжгүй байдаг байсан. Гэтэл саяхнаас айрагны нутаг болох Булган аймгийн нэгэн ААН бүтээгдэхүүн болгох оролдлого хийж, одоо зах зээлд нийлүүлж эхлээд байна. (Зураг 3.2.9) Мөн ааруул гэж нэрлэгддэг салхинд хатаасан монголын өвөрмөц сүүн бүтээгдэхүүн нь хүчиллэг амттайгаас дасаагүй хүнд идэхэд хэцүү мэдрэмж төрдөг боловч саяхнаас идэхэд тохиромжтой ааруул зах зээлд гарч ирж байна. (Зураг 3.2.10)¹⁰⁰. Монголын Бяслаг Урлаачдын Холбоо (MACU) ч гэсэн ийм хатаасан бүтээгдэхүүн болон сарлагийн сүүний бяслаг зэрэг монголын өвөрмөц бүтээгдэхүүн, түүхий эдийг ашигласан бизнес хөгжүүлэх оролдлого хийж байна.

**Зураг 3.2.9 Бүтээгдэхүүн болгож гаргасан гүүний айраг
(500мг хуванцар лонхонд савлан зарж байгаа)**

¹⁰⁰ Энэ удаагийн судалгааны хугацаанд монголын ааруулыг авч яваад Японд импортын бяслаг нэвтрүүлэх холбоотой (Токио) уулзлаа.

Амталж үзэхийг санал болгоод японд борлуулах боломжтой эсэхийг шуудхан асуудхад “Энэ бүтэхгүй” гэсэн урамгүй хариулт өгөв. Гэвч үүний хамт “Хэдхэн жилийн дотор төлөвшдөг бизнес гэж байдаггүй. Иймэрхүү юм үгүйсгэлээс эхэлдэг. Үнэхээр үүнийг хөгжүүлбэ гэж бодвол янз бүрийн хүнтэй уулзаж, янз янзын газар туршиж, сайжруулсан дээрээ улам сайжруулах замаар жинхэнэ сайн бүтээгдэхүүн гаргахаас өөр арга байхгүй” гэж хэлсэн болно.

Зураг 3.2.10 Ааруул (Монголын өвөрмөц хатаасан сүүн бүтээгдэхүүн)

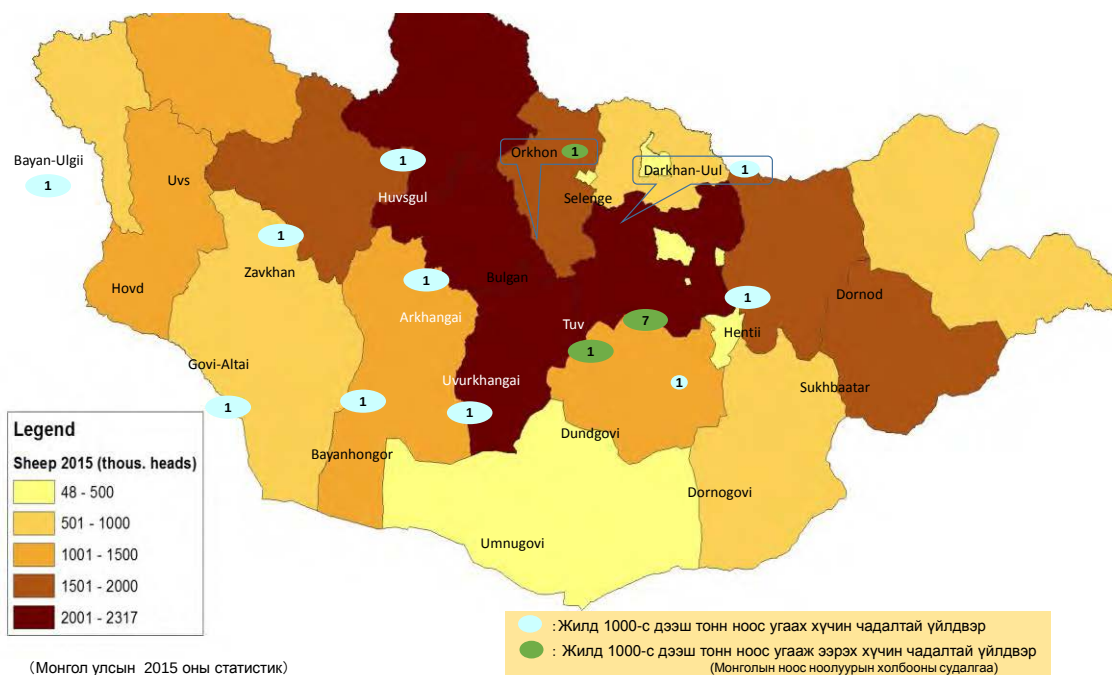
(1) Ноос

Хонины ноос нь малчдын уламжлалт сууц болох гэрийн янз бүрийн элементүүдэд ашиглагдаж ирсэн нүүдлийн мал аж ахуйн амьдралд зайлшгүй шаардлагатай түүхий эд юм. Гэвч дээр өгүүлсэнчлэн одоогоор монголд ноос ашиг муутай байна. Гэхдээ 1 ямаанаас ± 250 грамм ноолуур авдаг байхад 1 хониноос ± 1000 грамм авдаг тул энэ утгаараа давуу талтай гэж болно. Монголын ноос ноолуурын холбооныхны ярьж байгаачлан одоо монголд том бага нийлээд ± 360 ноос цуглуулан боловсруулах үйлдвэр байдаг бөгөөд үүний 158 нь Улаанбаатарын ойролцоо, бусад ± 200 үйлдвэр нь улсын хэмжээнд тархан байрласан байдаг. Гэвч эдгээр үйлдвэрүүдийн ашиглалт нь улирлын шинж чанартай бөгөөд хаврын эхээр ноос ноолуур авах цаг үе болон угаах ажил явагдах цаг үе өнгөрөхөөр ихэнх жижиг дунд үйлдвэрүүд нь зогсдог байна. Одоо жилд 1000 тонноос дээш ноос боловсруулах хүчин чадалтай томоохон үйлдвэрүүд улсын хэмжээнд 19 байдаг бөгөөд үүний 7 нь Улаанбаатарт байдаг.

Дараах зурагт аймаг бүрийн хонины тоо толгойг харуулсан зурагт ноосны үйлдвэрийн байршлыг оруулан харуулав. Хонины тоо толгой ихтэй төвийн аймгуудад түүнд тохирсон хэмжээний үйлдвэрүүд байрласан байна. Ноос ноолуурын холбооны судалгаанаас үзэхэд 2016 онд улсын хэмжээнд үйлдвэрлэсэн ноосны хэмжээ 5677 тонн байх бөгөөд аймаг тус бүрээр аваад үзэхэд үйлдвэрлэлийн хэмжээгээр тэргүүлэгч Хөвсгөл аймагт гэхэд 1518 тонн үйлдвэрлэсэн байна. Анхан шатны боловсруулалт хийдэг томоохон үйлдвэрийн тоо болон байршлын хувьд одоогийн байгаа байдал хангалттай¹⁰¹.

Нөгөө талаар боловсруулалтын хувьд үндсэндээ ээрэх, нэхмэл эдлэл, утас, эсгий, эсгий гутал, хивс хийх зэрэг төрлийн боловсруулалт хийдэг байна. Хүснэгт 3.2.5-д Улаанбаатар хотод байрладаг 158 үйлдвэрийн үйл ажилагааны тоймыг харуулав.

¹⁰¹ Монголын ноос ноолуурын холбооны ерөнхийлөгчөөс авсан асуулга судалгаа.

Зураг 3.2.11 Аймаг бүрийн хонины тоо толгой ба ноосны үйлдвэрийн тоо

Хүснэгт 3.2.5 Улаанбаатарт байдаг ноосны үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны ангилал (N=158)

Үйл ажиллагаа	Хивс	Дулаалгын материал	Нэхмэл бус даавун бүтээгдэхүүн	Техникийн ноос	Ноосон бүтээгдэхүүн	Түүхий эд боловсруулах	Эсгий гутал	Оёмол бүтээгдэхүүн	Нэхмэл бүтээгдэхүүн	Ээрэх	Угаах	Самнах	Ноосон утас	Эсгий
Тоо	1	1	1	1	2	2	3	5	6	7	9	9	54	57

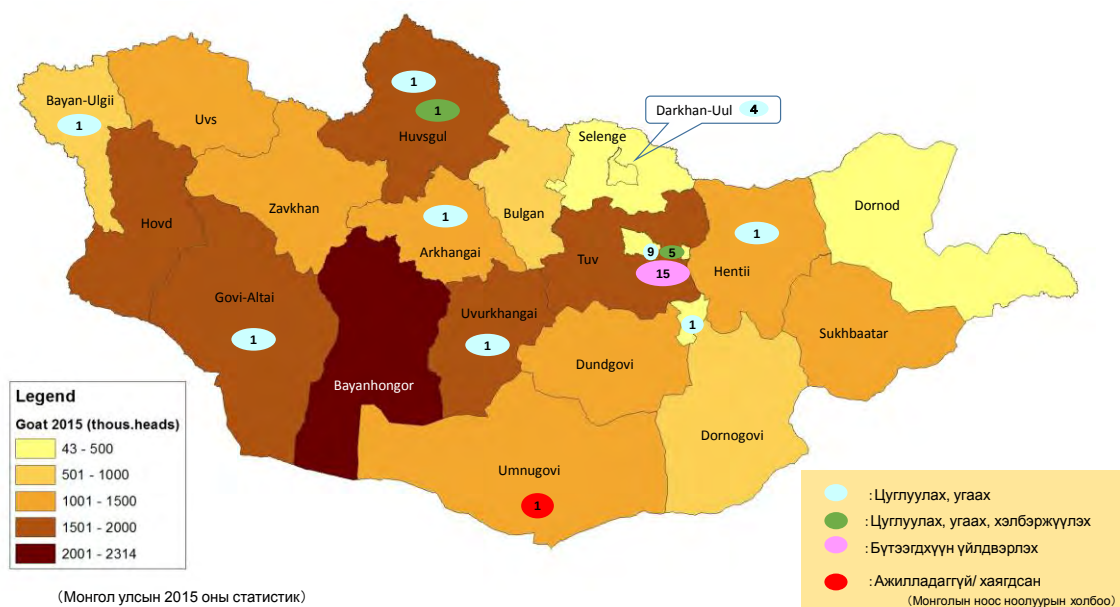
Эдгээрийн дотор онцгой анхаарах салбар бол дээр өгүүлсэн барилгын дулааны материалд ноос ашиглаж буй салбар юм¹⁰². Одоо монголын Эковуул гэдэг компани Японд ноос экспортолж эхэлсэн бөгөөд энэ нь олон жил үргэлжилсэн асуудлыг шийдсэний дараах эхлэл болж байна. Монгол ноосны чанар муу биш дулаалгын материалд ч ашиглаж болох боловч угаалгын чанарыг сайжруулах шаардлага тавигдаж байсан байна. Одоо бол шинэ угаагч машин Хятадаас импортлон нэвтрүүлсэн тул Японы стандартад нийцүүлэн боловсруулах боломжтой болсон. Японоос гадна Орос, Чех, Австри, Унгар, Румын зэрэг улсуудаас худалдан авах хүсэлт ирээд байгаа. Энэхүү эерэг өөрчлөлтийг Эковуул компанийн менежментийн ур чадварын ач гэж хэлж болох боловч үүнд дээр нэмэгдэх нэг чухал хүчин зүйл бол ноос ноолуур болон арьс шир нь

¹⁰² Монгол цуушин (2017 он) No. 1 (590 дугаар)

угааж, химийн боловсруулалт хийдэг тул махнаас ялгаатай нь шүлхий зэрэг халдварт өвчин саад болдог экспотын хорио цээрийн хүндрэл харьцангуй бага байдаг явдал юм.

(2) Ноолуур

Дээр өгүүлсэнчлэн, ноолуур нь МАА-ны гаралтай бүтээгдэхүүн дотор хамгийн ашиг өндөртэй түүхий эд тул боловсруулах технологийн түвшин болон хэмжээгээрээ монголын боловсруулах салбарт дээгүүр байр суурь эзэлдэг. Дараах зурагт аймаг тус бүрийн ямааны тоо толгой болон үйлдвэрийн тоог харуулав. Улаанбаатарын ойр хавийг эс тооцвол аймгуудад ямааны тоо толгойд тохирсон үйлдвэр байдаггүй. Ялангуяа Баянхонгор аймаг ямаа ихтэй боловч боловсруулах үйлдвэр байхгүй. Үүний шалтгаан нь ноолуур маш хөнгөн бөгөөд бусад бүтээгдэхүүнтэй адил тээвэрлэхэд хүндрэлтэй биш. Тэгээд ч бараг бүх томоохон боловсруулах үйлдвэрүүд өөрсдөө ноолуураа худалдан авч Улаанбаатарт байдаг боловсруулах үйлдвэр рүү тээвэрлэдэг тул хөдөө боловсруулах үйлдвэрээр дамжуулах шаардлага байдаггүйд оршино¹⁰³. Нэмүү өртгийн сүлжээг бүрдүүлэгч элемент гэдэг утгаар нь аваад үзсэн ч ноолуурын аж үйлдвэр нь наанадаж монголын МАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулах салбар дотор хөдөлмөрийн хуваарь хамгийн сайн хөгжсөн салбар гэгддэг бөгөөд дээр дурдсан тайланд¹⁰⁴ өгүүлсэнчлэн боловсруулах салбар нь гэхэд л угаах, хэлбэржүүлэх, ээрэх, нэхэх, оёх зэргээр олон төрөлд хуваагддаг байна.

Зураг 3.2.12 Аймаг тус бүрийн ямааны тоо толгой болон ноолуурын үйлдвэрийн тоо

¹⁰³ Монголын ноос ноолуурын холбооны ерөнхийлэгчээс авсан асуулга судалгаа.

¹⁰⁴ J. E. Austin Associates. (2001). *Op.cit.*

Дээрх Зураг 3.2.12-д харуулсан зөвхөн төвлөрүүлэн цуглуулж, угаадаг аймгуудад олон байдаг үйлдвэрүүд нь бага хэмжээний түр зуурын боловсруулалт хийснийхээ дараа арай илүү боловсруулалт хийдэг өөр жижиг дунд ААН-д бөөндөж зардаг байна. Нөгөө талаар, томоохон боловсруулах ААН-ийн ихэнх нь эдгээр боловсруулалтыг бүгдийг нь хийдэг байна. Хүснэгт 3.2.6-д томоохон 15 компанийнг тоймлон танилцууллаа. 1 компаниас бусад нь бүгд Улаанбаатарын ойролцоо үйлдвэртэй. Мөн ноолуур боловсруулах салбарын онцлог эсвэл хүчтэй тал гэвэл OEM-р ажиллаж чадах ААН байдаг явдал юм. Мөн гадаад худалдааны талаас нь аваад үзвэл OEM-ээр ажилласнаар гаалийн бүрдүүлэлтээс эхлээд бүх ложистикийг түнш талдаа хариуцуулж болдог давуу талтай.

Хүснэгт 3.2.6 Ноолуур цуглуулах, боловсруулах үйлдвэрлэлийн тойм

No	Байршил	Холбооны х арьяалал	Ажилтны тоо	Түүхий эд худалдан авах харьцаа							Материалын шинжилгээ (ялангуяа ноолуур) байгаа эсэх, задаргаа		Стандартын баталгаажуулалт авсан эсэх			Өөрийн лаборатортой эсэх	Бохир ус зайлуулагт	Загварын хэлтэстэй эсэх	Зэрэглэлийн тогтолцоотой эсэх	Боломжит боловсруулалтын хэмжээ					Дотоод/экспортын хэмжээ(%)	
				Үйлдвэрлэгч	Дилер	Бусад компани	Оёдол	Боловсруулалт, бүтээгдэхүүн		ОЕМ	байгаа эсэх	арга, давтамж	ISO	НАССР	Дотоодын					ноолуур угаах	самнасан ноолуур	ээрэх	Knitting	Weaving	дотоод	экспорт
								материал	хувцас																	
1	UB	○	1700	○	x	x	○	○	○	○	x		○	x	○	○	○	○	B	1500	600	260	770.000	270.000	60	40
2	UB	○	800	○	x	x	○	○	○	○	x	x	x	x	○	○	○	○	B	1000	599	400	n/a	450.000	65	35
3	UB	○	900	○	x	x	○	○	○	○	x		x	x	○	○	○	○	B	900	240	150	250.000	500.000	60	40
4	UB	○	500	○	x	x	○	○	○	○	x	x	x	x	○	○	○	○	B	n/a	n/a	200	n/a	250.000	65	35
5	UB	○	80	○	x	x	n/a	n/a	n/a	n/a	x	x	x	x	○	x	x	n/a	B	n/a	n/a	90	n/a	40.000	70	30
6	UB	○	150	○	x	x	n/a	n/a	n/a	n/a	x		x	x	○	x	x	n/a	B	900	200	n/a	n/a	40.000	60	40
7	UB	○	100	○	x	x	○	x	x	n/a	x		x	x	○	x	x	n/a	B	900	200	n/a	n/a	180.000	65	35
8	Эрдэнэт	○	n/a	○	x	x	○	○	○	○	x	x	x	x	○	○	x	n/a	B	900	160	90	n/a	60.000	80	20
9	UB	○	30	○	x	x	○	○	○	○	x	x	x	x	○	x	x	n/a	B	900	70	70	120.000	n/a	50	50
10	UB	○	60	x	x	○	○	○	○	○	x	x	x	x	○	x	x	n/a	B	30	75	80	n/a	15.000	70	30
11	UB	○	40	○	x	x	○	x	x	n/a	x		x	x	○	x	x	n/a	B	n/a	n/a	40	500.000	n/a	n/a	n/a
12	UB	○	20	○	x	x	n/a	n/a	n/a	n/a	x		x	x	○	x	x	n/a	B	n/a	n/a	35	n/a	n/a	n/a	n/a
13	UB	○	n/a	x	x	○	○	x	x	x	x		x	x	○	○	x	n/a	B	n/a	n/a	70	400.000	600.000	80	20
14	UB	○	n/a	x	x	○	○	x	x	n/a	x		x	x	○	x	x	n/a	B	n/a	n/a	90	n/a	60.000	50	50
15	UB	○	25	x	x	○	○	x	x	x	x		x	x	○	x	x	n/a	B	900	110	90	n/a	30.000	100	0
харьцаа ба дундаж утга		100%	367.1	73%	0%	27%	12/12	7/12	7/12	13%	0%		6%	0%	100%	40%	20%	4/4	A=0	881	250	128	408.000	207.917	67.3	32.7
Өндөр утга			1700																B=100	1500	600	400	770.000	600.000	100	50
Бага утга			20																C=0	30	70	35	120.000	15.000	50	0

n/a : Мэдээлэл байхгүй, мэдээлэл олж авч чадаагүй.

*1 МХЕГ-ын шинжилгээ ба батламж байгаа эсэх

*2 A : Үнийн дүнгээр тогтоох боломжтой зэрэглэл B : сонгох C : байхгүй

Эх сурвалж : Монголын ноолуурын холбоо болон холбогдох ААН-ийн ярилцлагыг үндэслэн судалгааны баг боловсруулав.

Өмнө дурдсан AVSF Mongolia-аас гаргасан ноолуурын түүхий эдийн, зэрэглэлийн тогтолцоог нэвтрүүлэх санаачилга нь Монголын боловсруулах үйлдвэрлэлийг сайжруулахын хамт, үйлдвэрлэгч болох малчин ардын аж амьдралыг дээшлүүлэх гэсэн үүднээс харахад туйлын чухал ойлголт бөгөөд, гэгээрүүлж соёлжуулах ажлыг нэвтрүүлэнгээ олон тооны малчин иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Яагаад гэвэл, монгол ноолуурын хувьд, иймэрхүү шинэ тогтолцоог нэвтрүүлэх нь жижиг хэмжээний нүүдэлчдийг зах зээлээс шахаж гаргах гэсэн байдалд хүргэхгүй. Жишээлбэл, боловсруулах үйлдвэрийн шаарддаг түүхий эдийн норматив нь зөвхөн хөрөнгө чинээтэй тариаланч л биелүүлж чадахаар зүйл болсон тохиолдолд жижиг дунд тариаланчдын зах зээл үндсэндээ хаагдана гэсэн үг юм.

Гэвч ноолуурын хувьд тус тусын бүс нутгийн онцлогоос хамаарч өөр хоорондоо ялгаатай гэсэн ойлголт байдаг¹⁰⁵ ч, тариалангийн аж ахуйн том жижиг хэмжээ ба ноолуурын чанар ямар ч хамаагүй байдаг. Монгол ямааны үсийг ноолуур болгож байгаа хүчин зүйл нь монголын эрс тэс уур амьсгал юм. Үүнийг ялангуяа хүйтэн ширүүн жилд, илүү чанарлаг сайн ноолуур гардагтай холбож ойлгож болно¹⁰⁶. Өөрөөр хэлбэл, малчдын хэр олон малтай, хөрөнгө чинээтэй байхаас үл хамааран, ямааны ноолуурыг самнах арга, угаах арга, мөн нас хүйсээр ялгах зэрэг хэд хэдэн ажлыг хуваарилан хийж, түүхий эдийн ялган ангиллыг залхууралгүй хийвэл одоогийнхоос илүү ашиг олж авах боломжтой бөгөөд тэр нь монгол дах ноолуурын боловсруулах үйлдвэрлэл өргөжин тэлэхэд хүргэх болно. Өмнөхөөсөө ажил нэмэгдэх авч, олон малчин айл энэ схемийн үзэл баримтлалыг бүхэлд нь сайтар ойлгоод оролцоосой хэмээн хүсч байна.

(3) Арьс шир

Арьс шир ч гэсэн Монголд маш чухал үйлдвэрлэлийн нэг юм. Жилийн хугацаанд таван хошуу малыг нийлүүлээд, 15000 тонн гаруй арьс гардаг байна. Гэвч, арьс ширний үйлдвэрийн байршлыг (3.2.14) харахад мах үйлдвэрлэлийн цэг (зураг 3.2.4) –ийн байршилтай тэр бүр таарахгүй байгаа юм. Үүний гол шалтгаан нь бохирын ус зайлуулах байгууламжийн асуудалтай холбоотой. Боловсруулах үйлдвэрт хром хэрэглэдэг тул, олон улсад хязгаар тогтоосон байдаг¹⁰⁷ ба монголд ч мөн адил хэдий ч энэ нөхцөл байдлаас болоод ажиллаж чадахгүй байгаа үйлдвэр байна. Мөн шинээр үйлдвэр барьж чадахгүй тохиолдол ч байдаг¹⁰⁸. Зураг 3.2.14-т улаан дугуйгаар заасан үйлдвэрүүдийн ажилладаггүй шалтгаан ч бас эдгээр хүчин зүйлтэй холбоотой.

Хоёрдугаарт, түүхий эд болох арьсны тухайд, сүүлийн жилүүдэд нэлээн их асуудал болж байгаа нь малын арьсанд үрждэг нэгэн төрлийн ялааны авгалдайны цооролтоос үүссэн жижиг нүхэн гэмтэл юм¹⁰⁹. Энэхүү шалтгааны талаар Монголын арьс ширний холбооны тайлбарлаж байгаагаар үүнд хөдөө орон нутаг дах мал эмнэлгийн тогтолцооны сул байдал ихээхэн нөлөөлж

¹⁰⁵ Tsedev, K and Tserenbat, S. (2000). Magnificent cashmere: a look into the luxurious fiber of Mongolia. *High Plains Publishers, Inc.* USA.

¹⁰⁶ Монголын ноос ноолуурын холбоо болон хэд хэдэн ноолуур боловсруулах үйлдвэрийн ажилтнуудтай хийсэн ярилцлагаас

¹⁰⁷ European Commission. (2003). Integrated Pollution Prevention and Control (IPPC): Reference document on best available techniques for the tanning of the hides and skins. EU.

¹⁰⁸ Монголын ноос ноолуурын холбооны ерөнхийлөгчтэй хийсэн ярилцлагаас

¹⁰⁹ Прома консалтинг, (2011 он). Монгол дахь хөдөө аж ахуй, мод, усны үйлдвэрлэл ба хөдөө аж ахуй, мод, усны бодлогын судалгаа, дүн шинжилгээ. 2010 оны Чөлөөт худалдааны хэлэлцээр зэрэг мэдээллийн судалгаа, дүн шинжилгээ.

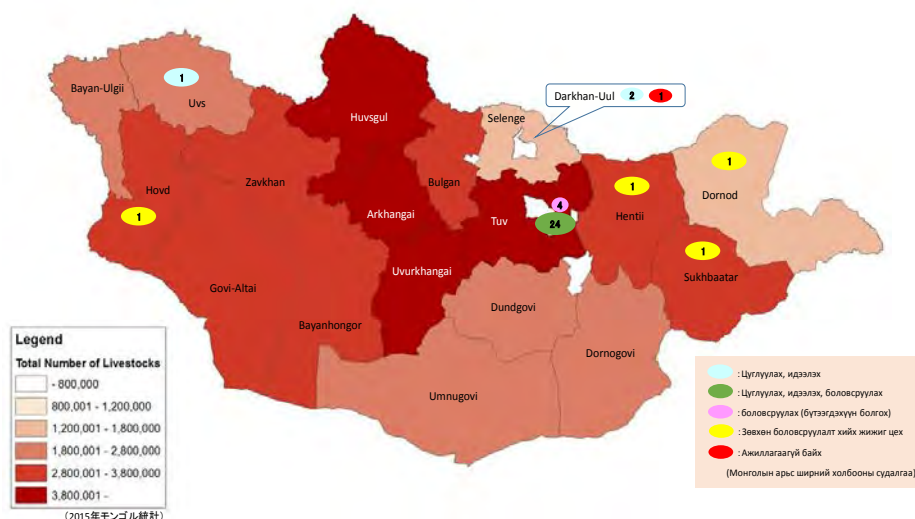
байгаа гэнэ. Урьд нь ялааны дэгдэлтийн үетэй нийлүүлээд тогтмол шавьж устгалыг хийдэг байсан тул байдлыг хяналтанд авч чаддаг байсан боловч, өнөөдөр энэ хөтөлбөр хэрэгжихгүй байдалтай байгаа бөгөөд, энэ нь арьс ширний салбар дах бас нэгэн том аюул болж байгаа юм. (Зураг 3.2.13)

Зураг 3.2.13 Авгалдайнаас үүссэн арьсны гэмтэл

(ялааны төрлийн авгалдайны цооролт нь гэмтлийн шалтгаан)

Нөгөө талаар, арьс шир боловсруулах технологийн тухайд, том боловсруулах ААН-ийн түвшин нь тодорхой хэмжээнд очсон байна гэж үзэж байна. Энэ удаагийн судалгаагаар зочилсон Шевро компани нь хагас боловсруулсан арьсны 80 орчим хувийг экспортолж байгаа бөгөөд, Итали, Испани, Турк, Вьетнам руу гаргаж байна.

Зураг 3.2.14 Аймаг тус бүрээр малын тоо ба арьс шир идээлэх, боловсруулах цехийн тоо

Арьс ширний тухайд ноосны хэсэгт өгүүлсэнчлэн, эмийн бодисны арчилгаа хийдгээс, хорио цээрийн бүрдүүлэлтийн түвшин буурахад, япон руу явуулна гэж үзээд, энэ удаад Токиогийн Сүмида дүүргийн арьс шир идээлдэг үйлдвэрээр зочилж, монголын хагас боловсруулсан арьс, түүний идээлж дууссан савхины талаар дээрх Шевро компанийн дээжийг авчирч саналыг сонссон. Түүний үр дүнг доорх хүснэгтэд үзүүлэв.

Хүснэгт 3.2.7 Японы идээлэх үйлдвэрийн үнэлгээ

Зүйл	Саналын агуулга
Нийт	Нийтэд нь үнэлбэл, хэрхэвч доогуур биш бөгөөд, үндсэндээ тодорхой стандартаас дээшх ажил хийгдсэн байна гэж үзэж байна. Гэхдээ, арьс ширэн бүтээгдэхүүн нь зөвхөн бэлэн болсон зүйлийг хараад шийдэх зүйл, тийм биш зүйл байдаг тул, ямар ч байсан түүхий эдийг хараад шийдэх нь зүйтэй болов уу. Мөн хэдийгээр боловсруулах технологи нь сайн байсан ч, түүхий эд муу бол сайжруулах боломжгүй тохиолдол ч байх бөгөөд, тодорхой хэмжээнд түүхий арьсны муу чанарыг боловсруулалтаар засч залруулах боломжтой тохиолдол ч байдаг. Түүнчлэн, түүхий арьсыг хадгалах байдал нь бүтээгдэхүүний болцод нөлөө үзүүлдэг учир, ямар байдал ¹¹⁰ тай байсныг шалгах шаардлага ч байдаг.
Дэлгэрэнгүй	Үнэр нь хурц байна. Тийм үнэр нь хром хэрэглэсэнтэй холбоотой боловч, миний холбоотой байдаг үйлдвэрлэгчүүд хооронд л гэхэд зах зээл багатай гэж хэлэх байна. Пигментийн түрхлэг нь болхи, барзгар тэгш биш байна. Тэр нь нядалгааны үед цус гаргах (цус авах)-д тааруухан ажилласантай холбоотой гэж бодож байгаа ба, түүнээс болоод бэлэн болсон ширэнд судал шиг зүйл товойж гарч ирсэн харагддаг. Мэдээж, үүнийгээ өөрийн давуу тал болгон харуулах үйлдвэрлэгч, эсвэл тэр бүтээгдэхүүнд нь дурладаг хэрэглэгч бас байдаг тул бүхэлд нь муу гэж хэлж болохгүй.
Түүнээс бусад	Жишээлбэл, Япон руу гаргах болбол боловсруулсан бүтээгдэхүүн болон бэлэн болсон бүтээгдэхүүнийг сайжруулах нь чухал боловч түүний хамт бизнесээ явуулах маркетингийн арга болон итгэлтэй хамтрагчаа олох явдал юуны өмнө туйлын чухал гэж үзэж байна. Япон болон бусад орнуудад, өнөөдөр байгаль орчны асуудал нь түүхий эдийг импортлох үеийн хамгийн эн тэргүүнд тавигдах шаардлага болсон тул, арьс ширний үйлдвэрлэлийн тухайд хромоор боловсруулах асуудал ¹¹¹ -ыг юуны түрүүнд онцгой анхаарч үзвэл зохино.

¹¹⁰ Монголд мал нядлах газрын ойролцоо түүхий арьс овоолсон байх нь олонтаа ажиглагдсан. (Зураг 3.2.15) Энэ нь нэмүү өртгийн үнэ цэнийг бууруулах шалтгаан болж байна гэж үзэж байна.

¹¹¹ Идээлэхэд хэрэглэх 3 валенттай хром болон хортой 6 валентын хромын талаарх ойлголт дутмаг гэх мэт (Tegtmeyer, D. and Kleban, M. Хром ба арьсны судалгааны шинжлэх ухаанч бодит байдал зурагт үндэслэсэн ул үндэстэй дүгнэлт. International Union of Leather Technologists and Chemists Societies.).

Зураг 3.2.15 Овоолж хураасан арьс (Нядалгааны газрын өмнө хаягдсан байдал)

(4) Түүнээс бусад мал аж ахуйн үйлдвэрлэл

Монголд дээр дурдсан таван хошуу малын аж ахуй голлох бөгөөд, түүнээс бусад малын тухайд маш бага хэдий ч, том хотын ойролцоо гахайн болон тахианы аж ахуй, түүнчлэн хээрийн цэцгийг ашигласан зөгийн аж ахуйг бас эрхлэн явуулж байгаа бөгөөд энэ талаар дор товчхон дурдах болно.

(а) Гахайн аж ахуй

Дэлхийн Хүнс Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллагын статистикаас харахад, Монголын гахайн тоо социализмын үеийн 1987 оноос 1990 он хүртэлх богино хугацаанд огцом өсч, 192,000 тоо толгойд хүрсэн нь хамгийн оргил үе бөгөөд, социалист систем нуран унасны дараа 20000-30000-ын хооронд хэлбэлзэж иржээ. Сүүлийн жилүүдэд өсөх хандлагатай байгаа хэдий ч, 2013 онд 50,000 хүрч, түүний дараа бага зэрэг буурч 30,000 болсон байна. Эдгээр гахайны ихэнхийг нь үйлдвэрлэлийн зориулалтаар тэжээж байгаа юм. Үйлдвэрлэгчээс хамгийн том нь болох А компани нь үржүүлгийн зориулалтын 7000 эм гахайтай. Үндсэндээ эдгээр үйлдвэрлэлийн зориулалтын гахайг цогц менежмент (үйлдвэрлэлээс худалдаанд гаргах хүртэлх дамжлагыг бүгдийг хариуцан хийх)-ээр махны зориулалтын гахайг Улаанбаатар хотын зах болон супермаркетуудад өгч, борлуулж байна. Үнэ нь бусад махнаас арай үнэтэй, жишээлбэл, үхрийн махнаас 10~20% үнэтэй байдаг. Тиймээс ямартай ч зах зээл байгаа боловч, үржүүлгийн гахай нь эрчимжсэн аж ахуй тул, тэжээх зардал болон, өтөг бууцны асуудал шинээр үүсэн гарч ирсэн юм.

(b) Шувууны аж ахуй

Шувууны аж ахуй нь гахайн аж ахуйтай адил монголын мал аж ахуйд гол байрыг эзэлдэггүй авч, маллагааны хяналт, бас боловсруулах түвшин нь гахайн аж ахуйтай харьцуулахад хамаагүй өндөр түвшинд хөгжиж байгаа. Түүний талаар доорх хүснэгтэд үзүүлсэн байгаа бөгөөд, аль аль нь нэлээн боловсронгуй байгууламжтай, шувууны аж ахуй нь хөгжсөн орныхоос ялгарах юмгүй болсон байна. Ялангуяа, А компанийн байгууламж маш сайн бөгөөд, цонхгүй шувууны байран дах чийг ба температурын зохицуулалт нь сайн, дээрээс нь тэжээл өгөх, ус өгөх, мөн өндөг

цуглуулах зэрэг нь бүгд автоматаар хийгдэж байгаа юм. Тиймээс, шувууны байранд үхсэн тахиаг авах гэж орохоос өөр цагт хүн орох шаардлагагүй байдаг.

Монголд цорын ганц тахианы мах үйлдвэрлэдэг Б компани нь 2012 онд байгуулагдаад удаагүй байгаа ч, тус компанийн өөрийн судалгаагаар монгол дах тахианы махын зах зээлийн 50%-ийг үйлдвэрлэж байна. Б компанийн тахианы мах нь өөрийн бренд нэрээр худалдаалагдаж байгаа бөгөөд үнийн хувьд ч импортын махтай харьцуулахад бага зэрэг үнэтэй. Харин энэ талаар Б компани “Дотоодын үйлдвэрийн мах аюулгүй гэсэн ойлголт суучихсан тул худалдан авалт нь нэмэгдэж байгаа” гэж хэлсэн юм. Одоо, бүх үйлдвэрлэлийн 80 хувь нь мах бэлтгэлд, харин 20 хувь нь боловсруулалтад ордог байна.

Эдгээр шинэ орчин үеийн шувууны аж ахуйн тус тусын маллагааны арга барил, худалдааны чиг шугамд ялгаа байдаг хэдий ч, аль аль ААН нь байнга үйлдвэрлэлийнхээ үр бүтээмжийг дээшлүүлэхийг зорьж байгаа, мөн нийгмийн чиг хандлага болон хэрэглэгчийн эрэлт хэрэгцээнд маш мэдрэмжтэй ханддаг бөгөөд эдгээр ажлаа хэрэгжүүлэх тогтолцоогоо хэдийнээ бүрдүүлсэн байдаг. Жишээлбэл, В компанид өнөөг хүртэл бараг ашигладаггүй байсан хаягдал тахиаг ашигласан бизнес юмуу шувууны ялгадсаар бордоо¹¹² хийх зэргээр дахин ашиглах төлөвлөгөөг боловсруулан хэрэгжүүлж байна. Мөн түүнчлэн, өөрийн компани дээрээ тэжээлийн тасгийг байгуулж, түүнийгээ тусад нь ААН болгон бизнесээ өргөжүүлэхээр төлөвлөж байна.

Хүснэгт 3.2.8 Шувууны аж ахуйтай том ААН-үүдийн байдал

Компанийн нэр	Байршил	Хэлбэр	Шувууны тоо	тэжээл*	Боловсруулалтын төрөл		ISO	HACCP	Feedback
А компани	УБ	өндөг авах	300,00	D + E	тахианы өндөг	Шингэн өндөг (судалгаа хийгдэж буй)	9001	хүсэлт гаргасан	○
Б компани	УБ	өндөг авах	250,000	D + E	тахианы өндөг	Селен агуулсан өндөг	хүсэлт гаргасан	—	○
В компани	УБ	мах	1,500,000	D	мах бэлтгэл	Хиам гэх мэт	9001	хүсэлт гаргасан	○

*D=өөрөө хийдэг, E=импорт

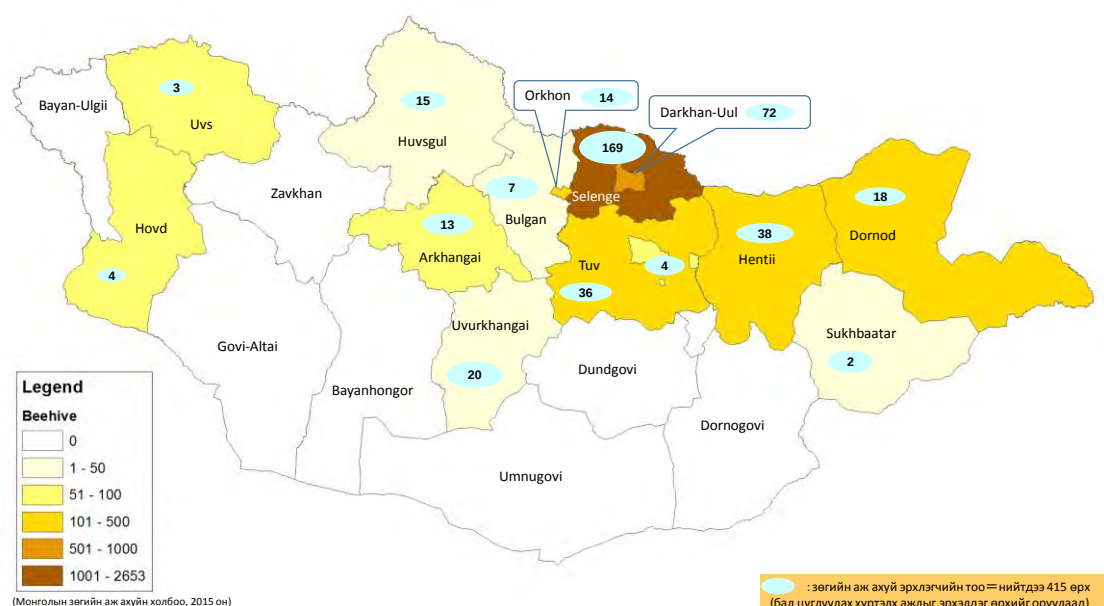
(5) Зөгийний аж ахуй

Зөгийний аж ахуй нь социализмын үеэс хөгжиж ирсэн чухал аж ахуйн нэг юм¹¹³. 2014 оны байдлаар ойролцоогоор 400-аад зөгийн аж ахуй говийн зарим аймгийг эс тооцон нийтдээ 14 аймагт 4600 зөгийн сүргээр үйлдвэрлэлээ явуулж байна (Зураг 3.2.16). Үйлдвэрлэлийн бүсээр үзвэл хамгийн том нь Сэлэнгэ аймаг бөгөөд, 169 зөгийн аж ахуй эрхлэгчид 2653 зөгийн сүргийг

¹¹² Энэ талаарх мэдээллийг 2017 оны 2 сарын 5-ны өдрийн Хоккайдогийн сонины нийтлэлээс авсан. <Бордоо бэлтгэх- Монгол руу гаргах-Шинхидеагийн үйлдвэрлэлийн хөрсийн бохирдлыг шийдвэрлэх нь “Ирээдүйд ногоо үйлдвэрлэдэг ч болж магадгүй”> дээр бас энэ тухай дурдсан байдаг.

¹¹³ Нишияма (2016 он). Монгол дахь зөгийний аж ахуйн өнөөгийн байдал болон боломж. Япон ба Монгол 50: 10-19.

маллаж байна¹¹⁴. Зураг 3.2.9 –д зөгийн аж ахуй эрхлэгч, мөн зөгий малладаг байгууллагын үйл ажиллагааны ерөнхий байдлыг харууллаа. Зураг 3.2.9-д дурдсан том ААН-ийг эс тооцвол түүнээс бусад нь бүгд гэр бүлээрээ эрхэлж байгаа аж ахуй бөгөөд энэ нь монголд нийтлэг үзэгдэл гэж хэлж болно. Үндсэндээ ихэнх нь бүх шатны ажиллагааг цогцоор нь хэрэгжүүлдэг. Зөгийн бал нь мэдээжийн хэрэг цэцэгнээс цуглуулсан бал боловч, цэцэгний олонх нь хээр талын зэрлэг цэцэгс байдаг бөгөөд, зөгийн аж ахуй ч гэсэн таван хошуу малын адил, байгалиас нягт хамааралтай үйлдвэрлэл гэж хэлж болно. Түүнчлэн зөгий нь хээрийн ургамлыг ашиглан зөгийн бал үйлдвэрлээд зогсохгүй, дийлэнх тариалангийн ургацад тоос хүртээгчийн үүргийг гүйцэтгэдэг тул, бусад хөдөө аж ахуйн салбартай хослуулан эрхлэх боломжтой, маш олон талын ашиг тустай байдаг¹¹⁵. Өмнө дурдсан хүснэгт Зураг 3.2.16-аас харахад ч тэр монгол дах зөгийн сүргийн тархалт болон дараа өгүүлэх хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний тархалт яг таарч байгаа юм. (Зураг 3.2.19~Зураг 3.2.21-ийг харна уу)

Зураг 3.2.16 Аймаг тус бүрийн зөгийн сүргийн тоо ба зөгийн аж ахуй эрхлэгчийн тоо

Төв, Сэлэнгэ, Баянхонгор зэрэг аймагт нэг жилд ойролцоогоор 1000 өрхийн бага оврын зөгийн аж ахуй эрхлэгчдэд аж ахуй эрхлэх талаар зөвлөгөө өгдөг Mongolian Women Farmers Association-ийн ярьснаар бол, хамрагдсан айлын 20% нь зөгийн аж ахуй эрхэлж байгаа. Түүн дээр нэмээд, боловсруулалт ба хадгалалтын талаас зориуд дурдах зүйл бол зөгийн бал нь хадгалалт даадаг явдал юм. Тасалгааны температурт удаан хугацаанд хадгалах боломжтой байдаг бөгөөд өндөр түвшний хадгалалтын байгууламж зэрэг шаардлагагүй байдаг тул, тус тусын жижиг хэмжээний аж ахуй ч эрхлээд явах боломжтой байдаг. Гэвч чанарын хяналтын тогтолцоо сайтар бүрдээгүй бөгөөд энэ нь зөгийн бал боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэлгэрүүлэн хөгжүүлэхэд саад болж байна. Зураг 3.2.17-д Сэлэнгэ аймгийн зам дагууд зарагдаж буй зөгийн

¹¹⁴ Нишияма (2016 он). Өмнөхтэй адил.

¹¹⁵ Нишияма (2016 он). Өмнөхтэй адил.

балыг харуулсан бөгөөд, чанар нь ижил түвшинд биш, мөн савыг дахин дахин хэрэглэсэн байгаа нь тодорхой харагдаж байна. Эдгээр нөхцөл байдлаас шалтгаалж, одоо анхан шатны түвшний хэмжээнд зөгийн аж ахуй эрхлэгчийн үйлдвэрлэлийн үндэс суурийг бэхжүүлэх дэмжлэгийг үзүүлэх зорилготой төсөл хэрэгжиж байна¹¹⁶.

Зураг 3.2.17 Зам дагууд борлогдож буй зөгийн бал
(чанарын хувьд харилцан адилгүй, бас савлагаа нь нэг ижил бус)

¹¹⁶ JICA Өвсний үндэс хөтөлбөр “Зөгийн аж ахуйг хөгжүүлэх замаар орон нутгийн орлогыг нэмэгдүүлэх төсөл”

Хүснэгт 3.2.9 Зөгийн аж ахуй эрхлэгчийн тойм

Зөгийн аж ахуй эрхэлчийн тоо (багша тоо)			±400																							
No	Байршил	Ажигчдын тоо, хэлбэр	Зөгийн аж ахуй		Боловсруулалтын задаргаа				Бүтээгдэхүүний бичигт байгаа эсэх, түвшин		Нэмэгт болсны хэмжээг байдаг эсэх	Шалгалтын үржж	Чанарын хэмжээ				Дизайны хэлтэстэй эсэх	Самал хүсэлт сонсгогч эсэх	Худалдаалах арга зам	Гаргах хэмжээ	Экспортлох гаргадаг эсэх		Өөрийн компанийн тээврийн системтэй эсэх			Маркетингд хамраалтай боловсруулах стратегийн
			Нүүдлийн цар хүрээ	Үүрний тоо (өмчийг давахад)	багцаа нугуулах	савлагаа	Шинэ бүтээгдэхүүн	шинэ зүйлж буй							Бал нугаулах үеийн саарын үзүүлэлтийн шинжилгээ	Дүжгийн шинжилгээний үржж					Жишээгдэхүүний худалдааны үед шинжилгээний бичиг өгөх	MNS	Саван эсэх	байгаа эсэх	хэмжээ (жиг)	
1	УБ	өрхийн	То в	100	өөрөө	өөрийн компани	1) балны цэнэг тус бүрээр 3 хэлхээ 2) Саарын үр орсон бай	Зэрлэг жамсний зөгийн бэлтгэл дэрс	○	A	x	B	○	○	n/a	○	хийлэгдэг	○	A	150kg/бүр	○	150kg/бүр	○	1 жигмэг ачааны машин		савыг хятадаас авдаг/Foodex-д бараа борлуулай байсан
2	УБ	n/a	n/a	n/a	бусдаар	өөрийн компани	n/a	n/a	○	A	x	A	○	n/a	n/a	○	шошгонд их ачааардаг	n/a	A	200г/жиг (одогоор 20-50)	x	судалж буй	○	Том ачааны тээвэр 200 машин	Зөгийн балны тээврийн аж ахуй нийгмэлд	Хэрэглэгчийн эрхлэгч хамрагч 3, 300, 400, 500 г-ын шингээл сааладаг
3	Сэлэнгэ	өрхийн	Сэлэнгэ	n/a	өөрөө	өрхийн	n/a	n/a	○	B	n/a	C	n/a	n/a	○	○	хийлэгдэг	n/a	A, B	n/a	n/a	n/a				
4	Сэлэнгэ	өрхийн	Сэлэнгэ	n/a	өөрөө	өрхийн	n/a	n/a	○	B	n/a	C	n/a	n/a	○	○	хийлэгдэг	n/a	A, B	n/a	x					
5	n/a	өрхийн	Сэлэнгэ	n/a	өөрөө	өрхийн	n/a	n/a	○	B	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	x		n/a			

n/a : м э д э э л э л байхгүй, мэдээлэл олдоогүй

**А : Д э л г э р э н г ү й т у с г а с а н . В : т о х и р о м ж т о й . С : т о г т с о н б у с . (Нарийвчилсан жишээ: ①Хүнсний зүйлийг ангилах (түүхий шинээрээ, боловсруулсан, нэмэлт бодис тус бүрээр), ②балны эх сурвалж, ③анхааруулах бичлэг (Настай хүүхдэд анхааруулах зүйл, тусгай эх сурвалжтай б о л Limited гэж тэмдэглэх), ④калорийн бичиглэл, ⑤хадгалах хугацаа, ⑥харшил, ⑦түүхий эд үйлдвэрлэсэн газар, ⑧GMO байгаа эсэх гэх мэт)*

*2A : Өөрийн лаборатортой, B : х э д хэдэн шинжилгээний багаж (сахар хэмжигч гм)-тай, C : г а д н ы байгууллагаар хийлгэдэг.

*3А : Бүх төрлийн дэлгүүрт өгдөг В : шууд борлуулдаг мөн өөрийн дэлгүүртэй С : бусад (интернет худалдаа гм)

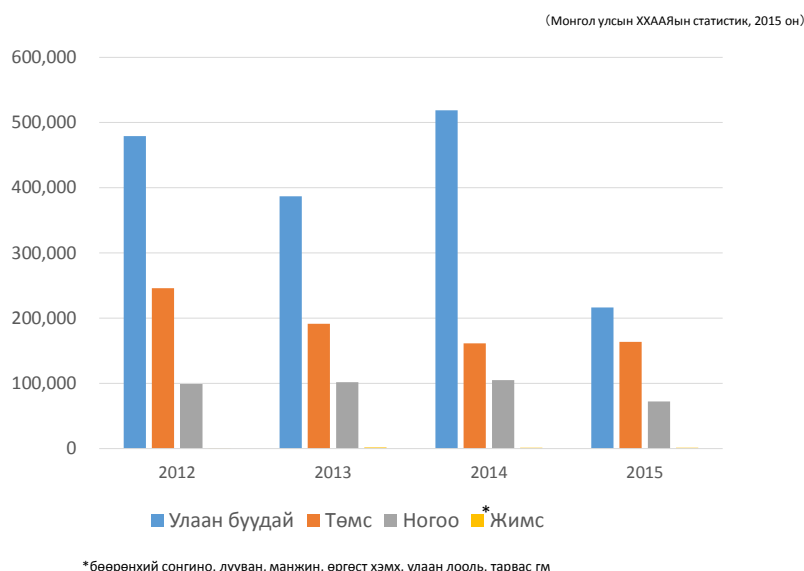
*4 #2 Компани нь улаан буудай, хүнсний ногоо, үхрийн аж ахуй зэрэг ХАА-н салбарт том ААН-д ордог бөгөөд, бусад зөгийн аж ахуй эрхлэгчээс хэмжээний хувьд ихээхэн ялгаатай.

*5Монголд зөгийн балны сав нь уламжлалт ёсоор голцуу 1000г, 700г-аар байх бөгөөд, энэ нь нэг удаад авахад хэмжээний хувьд арай их байх магадлалтай.

Э х сурвалж : ЛИСА Өвсний үндэс хөтөлбөр “Зөгийн аж ахуйг хөгжүүлэх замаар орон нутгийн орлогыг нэмэгдүүлэх төсөл”-ийн материал ба холбогдох ААН-д хийсэн ярилцлагад үндэслэн судалгааны баг боловсруулав.

3.2.1.3 Газар тариалангийн бүтээгдэхүүн

Монголын үр тарианы аж ахуй нь нийт нутгийн 0.5%-д ч хүрэхгүй газраас тариалангийн аж ахуйн ДНБ-ийн 13%-ийг үйлдвэрлэн гаргадаг салбар юм¹¹⁷. Энэ утгаараа, мал аж ахуйтай харьцуулахад тоон утгаараа маш өндөр бүтээмжтэй болох нь харагдаж байна. Түүн дотроо улаан буудай, төмс, түүнээс бусад ногоо жимс зэрэг одоогийн монгол хүний хоол хүнсний амьдралд чухал бүтээгдэхүүн ордог. Сүүлийн жилүүдийн үйлдвэрлэлийн хэмжээг зураг 3.2.18-т үзүүлээ. Улаан буудай болон төмс нь тус бүр 2009 оноос 2014 оны хооронд дотоодын хэрэгцээг хангах түвшинд хүрсэн байна¹¹⁸. Нөгөө талаар, хүнсний ногоо болон жимсний үйлдвэрлэл бага байгаа тул импортын бүтээгдэхүүнээс хамааралтай байна. Энэ хэсэгт эдгээр газар тариалангийн бүтээгдэхүүний боловсруулалтын талаар дурдах болно.

Зураг 3.2.18 Газар тариалангийн гол бүтээгдэхүүний сүүлийн жилүүдийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ (тонн)

(1) Улаан буудай

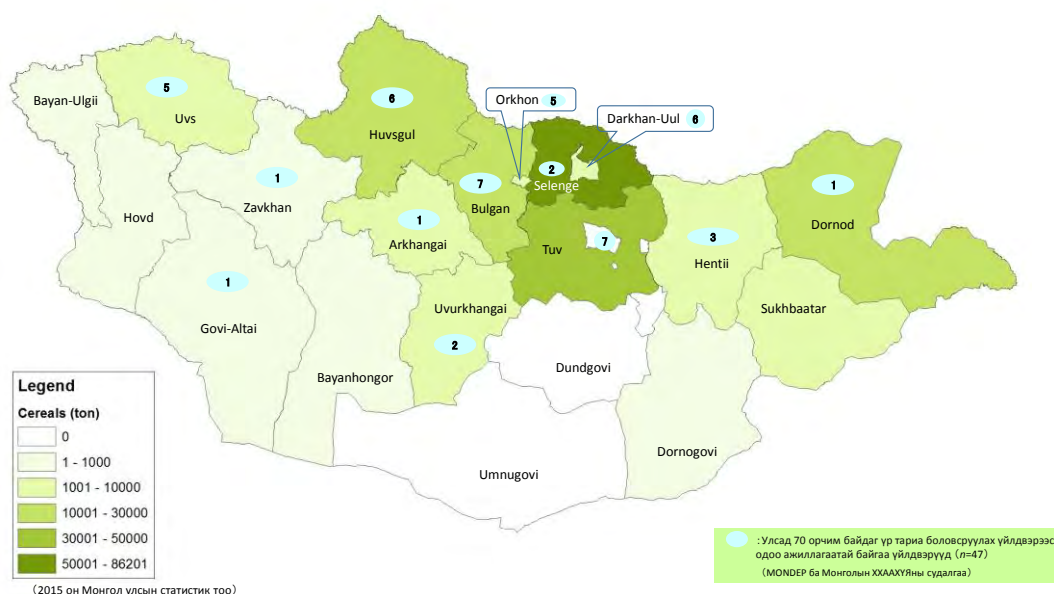
Улаан буудайн үйлдвэрлэл нь социализмын үеэс улсын хамгийн чухал асуудал байсан бөгөөд, улсын 32 Сангийн Аж Ахуй хариуцан үйлдвэрлэлийг явуулж байжээ¹¹⁹. Түүний дараа, зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, улаан буудайн үйлдвэрлэл ба боловсруулах ажил том газар тариалангийн ААН-үүдэд шилжсэн байна. Ер нь улаан буудайн үйлдвэрлэгчийн дийлэнх нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжүүд байдаг бөгөөд багадаа л 500 гектар, томдоо 1000-аас илүү гектар талбайтай, зөгийн балын хэсэг дээр нэр дурдагдсан Гацуурт компанийн тариалангийн

¹¹⁷ Mongolian Statistical Yearbook 2015.

¹¹⁸ MONDEP тайлан

¹¹⁹ Даваасүрэн, Нийнума (2008) “Зах зээлийн эдийн засгийн шилжилтээс хамаарсан Монголын хөдөө аж ахуйн удирдлага дахь өөрчлөлт” Хөдөө тосгоны судалгаа сэтгүүл 106: 96-107.

нийт талбай нь 30,000 гектарт хүрнэ¹²⁰. Энэ нь хариулж буй малын тоо нь хэдэн мянгаас давсан малчин олон гарч ирж байгаа хэдий ч, ихэнх (70%) нь 50-500 тоо толгой малтай жирийн дундаж давхаргынхан эзэлдэг мал аж ахуйн¹²¹ бүтцээс нэлээн ялгаатай юм. Одоо дотооддоо гурил үйлдвэрлэдэг байгууламж 70 байдаг гэж үзэж байгаа ч, бодитоор ажиллаж байгаа нь 47 газар байна. Зураг 3.2.19-т дотоодод үйл ажиллагаа эрхэлж буй байгууламжийн байршлыг үзүүлээ. Харин Зураг 3.2.19-т байгаа ногооноор үзүүлсэн тоо нь дотоодын үр тарианы үйлдвэрлэлийн хэмжээний өсөлт бууралтыг харуулсан бөгөөд, гол үр тарианы бүтээгдэхүүний 97-оос дээш хувийг улаан буудай эзэлж байгаа¹²² ба, ногооноор үзүүлсэн тоо нь хэрэг дээрээ улаан буудайн үйлдвэрлэлийн хэмжээг тусгасан зүйл гэж харж болохоор байна. Тариалж байгаа газар нь Сэлэнгэ болон Төв аймагт голлож байгаа бөгөөд, энэ нь дараагийн бүлэгт өгүүлэх төмс, хүнсний ногооны тариалалт дээр ч мөн адил байгаа юм. Үүнээс үзэхэд, нэг төрөл зүйлээр дагнасан тариалалтаас болж хөрс муудах, ургацын үйлдвэрлэлтэд нөлөөлөх асуудал¹²³ байгаа боловч, боловсруулах үйлдвэрийн байршил, мөн зах зээлд хэр ойр дөт байна гэдэг талаас нь харахад өнөөдрийн байдалд хүрсэн нөхцөл байдлыг ойлгож болохоор байгаа юм.

Зураг 3.2.19 Аймаг бүрээр гол үр тарианы бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ ба улаан буудайн боловсруулах үйлдвэрийн тоо

Монголын улаан буудайн боловсруулах үйлдвэрийн өмнө тавигдаж буй асуудал нь, газар тариалангийн төрийн бодлоготой холбогдож байгаа бөгөөд энэ талаар Д.Баярсайханы (2016) тайланд¹²⁴ дэлгэрэнгүй дурдсан байдаг. Монгол улсын дотоодын улаан буудайн тээвэрлэлтийн тухайд, үндсэндээ “Атрын гурав дах аян”- тариалангийн хөгжлийн үндэсний хөтөлбөр (2008)”- т дэвшүүлсэн засгийн газрын үнэ нэмэх тогтолцооны дагуу хийгдэж буй. Гэхдээ, худалдан авах

¹²⁰ Bayarsakhan, D (2016). Өмнө дурдсан, мөн Гацуурт ААН дээрх ярилцлага.

¹²¹ MONDEP Тайлан.

¹²² Mongolian Statistical Yearbook 2015.

¹²³ Конагая Ююки. 2010 он. Өмнө дурдсан ном.

¹²⁴ Bayarsakhan, D. (2016) Өмнө дурдсан ном.

үнийг Засгийн газар шийддэг бөгөөд, боловсруулах үйлдвэрийн хувьд маш чухал үзүүлэлт болох үр тарианы чийглэг байдал болон цавуулгийн хэмжээг бүдүүн баргийн тоогоор тогтоосон байдаг¹²⁵, мөн түүнээс бусад чанарыг огт тооцолгүйгээр ижил үнээр худалдан авдаг тул, түүхий эдийн хувьд нэлээн ялгаатай байдаг. Тиймээс, энэхүү боловсруулалтад шаардах тусгай чанарын хувьд хэт бага үзүүлэлттэй түүхий эдээс зайлсхийхийн тулд, зарим боловсруулах үйлдвэр нь зориуд импортын буудайг худалдан авах явдал ч гардаг байна. Энэ нь дутуугаа нөхөхөөс бусад шалтгаанаар ч бараа бүтээгдэхүүнийг импортлох явдал байдгийн жишээ юм. Энэ талаар ноолуурын хэсэг дээр ч дурдсан бөгөөд шинэ зэрэглэлийн тогтолцоог нэвтрүүлэхтэй холбоотой хэсэгт өгүүлсэнтэй нэг адил бөгөөд, цаашид монголын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн болон түүний боловсруулсан бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах үүднээс, нийт салбарын хэмжээнд ярилцаж шийдвэрлэх шаардлагатай туйлын чухал сэдэв гэж үзэж байна.

(2) Төмс

Төмс бол монгол хүний хоол хүнсэнд туйлын чухал байр суурь эзэлдэг бөгөөд социализмын үеэс төмсний өөрийн хэрэглээг хангах явдал улсын хувьд чухал асуудал байсаар ирсэн¹²⁶. Гэтэл тухайн үеэс өнөөг хүртэлх төмс тариалалтын хэмжээ өсч буурсаар, тогтвортой нийлүүлэлтэд хүрч чадахгүй байсан билээ¹²⁷. Энэ байдалд томоохон өөрчлөлт орж, 2009 онд өөрийнхөө хэрэгцээг 100% хангаж чадах болсон шалтгааны ард, Швейцарын Хамтын Ажиллагааны Байгууллага (Swiss Agency for Development Cooperation, цаашид SDC гэх)-ын Монгол төмс төсөл (Mongolian Potato Project, цаашид MPP гэх¹²⁸) ихээхэн нөлөө үзүүлсэн гэдэг нь зайлшгүй. Түүний үр дүнд, өнөөдөр дотоодын хэрэгцээнээс илүү гарах хэмжээний ургац хурааж авах жил ч байдаг болсон байна.

Илүүдсэн хэсгийг боловсруулах, эсвэл хадгалж нөөцөлбөл сайн боловч, төмсний аж ахуй эрхэлж буй компанийн хэлснээр, өнөөдөр Монголд тариалж буй төмс нь бүгд хүнсний зориулалтын сортынх бөгөөд, боловсруулалт хийхэд тохиромжгүй гэнэ. Төмс нь хүнсний зориулалтын, цардуулын зориулалтын, боловсруулалтад зориулсан зэргээр ангилагддаг¹²⁹ бөгөөд, монголын сорт нь MPP-ын зорилгод нийцүүлж, эхлээд ард түмний хоол хүнсэнд зориулсан төмс нийлүүлэгдсэн тул түүнийг өөр зорилгод нийцүүлэх нь хүндрэлтэй гэнэ. MPP-д ч цардуулын зориулалтаар болон чипс хийж туршсан гэдэг бөгөөд, аль аль нь цардуул агуулсан хэмжээ нь хэт бага¹³⁰ байсан тул үр дүн гараагүй ажээ. Нөгөө талаар, “Тэгвэл боловсруулалтад, мөн цардуулын зориулалтаар тариалбал яасан юм бэ?” гэсэн асуултад, боломжгүй зүйл биш боловч, одоо шууд арга хэмжээ авах боломжгүй гэсэн хариулт өгдөг. Энэ нь MPP-ийн хувьд ч

¹²⁵ Усны агууламж 15%-иас дотогшоо, цавуулгийн агуулга нь 18%-иас дээшээ байгаа бол түүнээс бусад чанарын талаар огт авч хэлэлдэггүй байна.

¹²⁶ Даваасүрэн, Нийнума, (2008) Өмнө дурдсан ном.

¹²⁷ FATOSTAT.

¹²⁸ Guenat, D and Tsegmid, B. (2015). Cost benefit analysis of the Mongolian Potato Project (MPP), 2004 – 2014. Swiss Agency for Development and Cooperation.

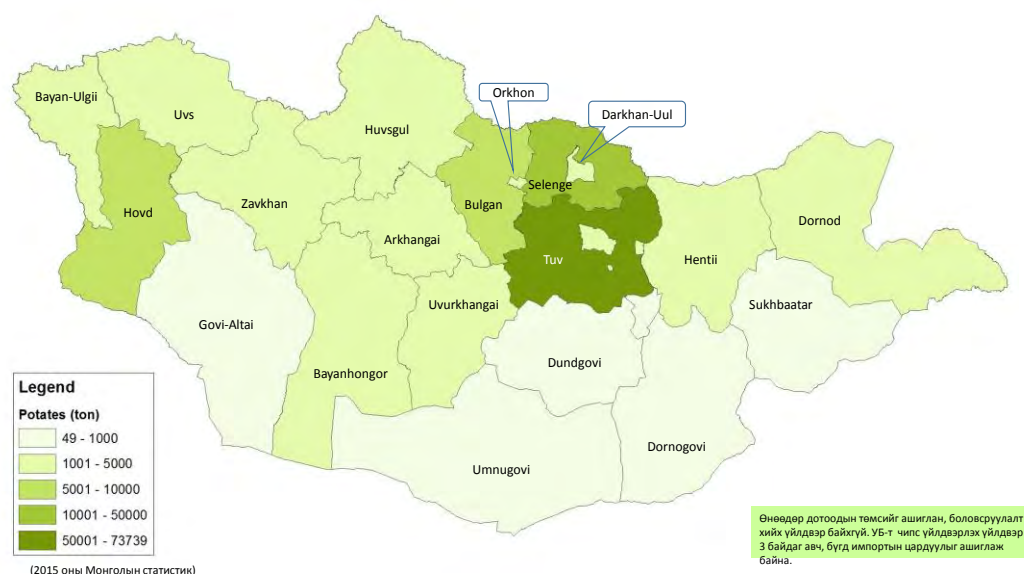
¹²⁹ Мүраками. (2011) . Барейшо сортын төмсний сүүлийн үеийн мэдээлэл. Агу репорт 93: 1-2.

¹³⁰ Цардуул болон боловсруулалтын зориулалтаар хэрэглэхэд, тус тус 17~25%, 22~35%-тай байхыг шаардаж байгаа ч, монголын хүнсний зориулалтын төмс нь 12~14%-тай байна.

гэсэн боловсруулсан бүтээгдэхүүн хийхэд ч тэр олон төрлийн сортыг ашиглан, монголын хөрс болон цаг уурт тохирох эсэхэд туршилт хийсэн ба, өнөөдөр тариалж буй 5-6 төрлийн сортын төмс (аль аль нь хоол хүнсний зориулалтын) нь тэр шалгуурыг давж гарсан сортын төмс юм. Тиймээс түүнээс бусад боловсруулалт болон цардуулын зориулалтын төмс нь монголд суурьшиж чадаагүй сорт юм. Гэвч, “Төмсний сортыг сайжруулах ажил хийгдэж байгаа бөгөөд монголын тариалалтын технологи ч сайжирч байгаа тул, хойшид заавал туршиж оролдоод үзэх хэрэгтэй гэж үзэж байна” хэмээн хуучилсан юм.

Энэ мэт зүйлээс болоод төмсний тухайд өөрийнхөө хэрэгцээг хангах чадвар 100%-иас илүү байсан ч, цардуулын зориулалтын эсхүл боловсруулалтын зориулалтын төмсийг гаднаас импортоор оруулах явдал байдаг. Нөгөө талаар, илүүдэл хувийг хадгалж нөөцлөх тухайд, дээрх компанийн ярьж байгаагаар бол, төмс нь угаасаа хадгалалт сайн даадаг тул, нөөцлөхдөө чийгшил ба температурын зохицуулалтыг сайн хийж чадвал тийм ч хэцүү зүйл биш бөгөөд, намрын ургац хураалтын дараа, нөөцөнд үлдээсэн төмсөөр ирэх жилийн хаврыг хүртэл хэрэгцээгээ хангаад байх боломжтой гэнэ. Гэхдээ ургац ихтэй жил, эдгээр нөөцийг оруулаад ч ихээр үлдэх тул, зах зээлийн үнэд ихээхэн нөлөөлөх шалтгаан болох тул эцэст нь хаяж устгал хийхээс аргагүй хүрдэг тариаланчид ч байдаг байна.¹³¹ Энэ талаар тус компани хэлэхдээ, төмс тариаланчид ч цаг агаар болон зах зээлийн нөхцөл байдлаас хэт их тариалахаас сэргийлж анхааралтай ханддаг гэсэн боловч, энэ нь тэр бүр санаснаар болдоггүй гэж байлаа. Эдгээр нөхцөл байдлаас шалтгаалж, доорх зурагт үзүүлсэнчлэн, төмсний боловсруулах үйлдвэр одоогоор байхгүй байна. Тус компанийн хэлснээр, Төв аймгийн Жаргалант суманд цардуул боловсруулах үйлдвэр байгуулах тухай яриа байсан авч, түүхий эд нийлүүлэхэд хүндрэлтэй гэсэн шалтгаанаар чимээгүй болсон гэдэг. Мөн, импортоор оруулж ирсэн цардуулыг ашиглаад чипс хийдэг төмс тариалалтаар томд ордог нэгэн том ААН ч импортын хараат байдлаа даван туулахын тулд, өөрийн компанийн цардуулын үйлдвэрийг байгуулах талаар бас бодож байсан гэдэг. Гэвч, дээр өгүүлсэнтэй адил, боловсруулалтын зориулалтын төмсийг нийлүүлэхэд бэрхшээлтэй байсан, дотоодод цардуулын эрэлт хэрэгцээ бага, мөн шинэ тоног төхөөрөмж материал худалдан авахад нэлээд өндөр зардал шаардагдсан зэрэг шалтгааны улмаас больсон байна. Харин монголд нухсан төмсний хэрэглээ их байдаг, түүний улмаас дотоодын төмс их хэрэглэгддэг боловч, арилжааны зарчмын үүднээс сорт нь сайн тохирохгүй байсан байна.

¹³¹ Үүнтэй адил зүйл, энэ удаагийн судалгааны үеэр хүнсний ногооны тариалалт хийдэг Ховд аймгийн ХАА газрын ярилцлагад бас дурдагдаж байсан.

Зураг 3.2.20 Аймаг тус бүрээр төмс тариалалтын үзүүлэлт

Эцэст нь, зуучтай холбоотой өөр нэг өнцгийн талаар өгүүлье. Өнөөдөр, төмсний үйлдвэрлэгчийн үнэ нэг кг нь ± 300 төгрөг байдаг бөгөөд, хэрэглэгчийн худалдан авах жижиглэнгийн үнэ нь 800~1000 төгрөг байдаг. Нэг үгээр хэлбэл, жижиглэнгийн үнэ нь үйлдвэрлэгчийн үнээс 3 дахин нэмэгдэж байгаа юм. Тиймээс зуучийг завшиж байна гэж үзэх үйлдвэрлэгч ч байдаг. Гэвч зөвхөн энэ тоон үзүүлэлтээс нь хараад завшиж байна гэж хэлэхэд хэцүү юм.

Жишээлбэл, Япон дах төмсний үнийг харахад, үйлдвэрлэгчийн үнэ дунджаар нэг кг нь 84 иен, харин жижиглэнгийн үнэ нь дунджаар 330 иен байдаг¹³². Тиймээс, энэ харьцаа нь 3.9 дахин их үзүүлэлт харагдаж байгаа бөгөөд, монголынхоос ч илүү байгаа юм.

Мөн зуучид булаалгаж байна гэж үзэж буй үйлдвэрлэгч нь зууч төмс худалдаж авахдаа төмсний чанарыг үл харгалзан, ижил үнээр худалдан авч байгаад ихээхэн бухимдаж байгаа юм. Ингэж үзэж буй үйлдвэрлэгч нь, “Түүхий эдийн ялгаатай байдал”-ын бүлэгт дурдсанчлан, өөр хоорондоо ялгаатай зүйл, өөрөөр хэлбэл, зардал хөрөнгө, хүч хөдөлмөрөө зориулсан бүтээгдэхүүн болон, нэн ялангуяа нэг их арчилж тордоогүй муу чанарын бүтээгдэхүүнтэй ижил харьцахад дургүйцлээ илэрхийлэх явдал байгаа бөгөөд, үйлдвэрлэх салбарыг зөв шударгаар үнэлэхийг шаардсан бизнесмэний үзэл бодол гэж хэлж болох юм.

Тус компани нь төмсийг ч үйлдвэрлэгчээс худалдан авахдаа ангилал зэрэг тогтоож, тэрхүү зэрэглэлд нь тохирсон үнийг тогтоох хэрэгтэй гэж үзэж байна. Энэ мэтчилэн өөрийн тарьж ургуулсан төмсний чанарт итгэлтэй байгаа бөгөөд, энэ байдалд нь олон үйлдвэрлэгч санал

¹³² Япон улсын Хөдөө аж ахуй, усны яамны, хүнсний үйлдвэрийн бодлогын газрын дарга. (2017). Үйлдвэрлэгч ашигтай нөхцөлөөр тогтвортой арилжаа хийж чадах, тээвэрлэлт, боловсруулалтын үйлдвэрлэлийн бүтцийг байгуулах. Хөдөө аж ахуй, усны яам.

нэгтэй байгаа бол, ноолуурын хэсэгт өгүүлсэнтэй адилхан ангилал зэрэг тогтоох тогтолцоог нэвтрүүлбэл боловсруулах салбар болон үйлдвэрлэх салбарын аль аль тал нь хүлээж авах биз ээ.

(3) Хүнсний ногоо

Үйлдвэрлэх хэмжээгээр буудайн гурил ба төмсний дараа орох ба, Зураг 3.2.18-г харуулснаар Монголд бөөрөнхий сонгино, улаан лууван, манжин, өргөст хэмх, улаан лооль, шийгуа зэрэг төрөл бүрийн хүнсний ногоог тариалж байна. Тариалж буй газрын тухайд Зураг 3.2.21-г үзүүлснээр төвийн бүсийн нутагт дийлэнх нь байгаа авч, буудайн гурил ба төмстэй харьцуулахад төвийн бүсэд төвлөрөх байдал нь арай бага байна. Үүн дотор, хэмжээний хувьд хамгийн их байгаа нь улаан лууван, манжин байгаа юм¹³³.

Мөн Ховд аймаг нь шийгуаны тариалалтаар хамгийн нэртэй, хүнсний ногоог ихээр тарьдаг. Ховд аймагт казах үндэстэн олноор суурьшсан тул казах соёлыг хадгалсан, монголдоо ховорхон уламжлалт аргаар үр будаа тариалах үйлдвэрлэлийг явуулдаг. Тиймээс, тариалалт эрхлэх хүн олон байдаг байна¹³⁴. Гэхдээ нөгөө талаар, төмсний хэсэгт дурдсанчлан, өнөөг хүртэл хүнсний ногооны боловсруулалтыг хийж байсан туршлага байхгүй, заримдаа илүүдсэн ногоогоо хаяж устгах тохиолдол ч байдаг гэнэ.

Монголын жимс хүнсний ногооны холбоо нь өөрөө жимс, хүнсний ногоо боловсруулагч ААН (Vidan) –ийг эрхэлдэг бөгөөд, өнөөгийн Монголд орчин үеийн байгууламжинд хүнсний ногоог боловсруулах үйлдвэрлэл эрхэлж буй ААН ердөө таван л газар байгаа юм. Түүнээс бусад нь жижиг цехийн байгууламжинд ургац хураах үед л ажиллаж, гэрээрээ уламжлалт аргаар бэлтгэж ирсэн хүнсний ногоог дарж¹³⁵, зам дагуу нэрийн барааны цэгүүдийг ажиллуулах юмуу, эсхүл ургацын баяраар худалдаалах түвшинд байгаа юм байна. Mongolian Women Farmers Association-ийн хэлж байгаагаар бол, тэдэнтэй харилцаж буй тариаланчдын тухайд, ихэнх хүнсний ногооны бүтээгдэхүүнээ зуучид өгч борлуулж байгаа бөгөөд, боловсруулалтад өгөх нь бага байдаг байна. Тэгээд боловсруулалт нь ч гол төлөв өргөст хэмхээр хязгаарлагдаж байна. Өнөөдөр хүнсний ногоог хатаах юмуу, вакумжуулах зэрэг хадгалалтын аргыг зааж байгаа боловч, дөнгөж эхлэл төдий байна.

Нэг талаар, дээрх таван боловсруулах үйлдвэрийн тухайд, аль аль нь МХЕГ-ын шинжилгээнд орсон байгаа ба, хагас гэрээлсэн тариаланчаас түүхий эдийг татаж, үйлдвэрлэлдээ ашиглаж байна. Тариаланч иргэд нь, өргөст хэмх ба улаан лууванг уртын хэмжээгээр, бөөрөнхий сонгиныг диаметрийн хэмжээгээр зэрэг бүдүүн баргаар тогтоосон стандартыг баримтлах шаардлагатай бөгөөд, энэ стандартаа хангаж байвал тогтмол үнээр худалдаж болдог байна¹³⁶. Түүнчлэн, стандарт бус ургацыг бага үнээр зарах юмуу, үйлдвэрлэгч нь өөр зуучид борлуулах

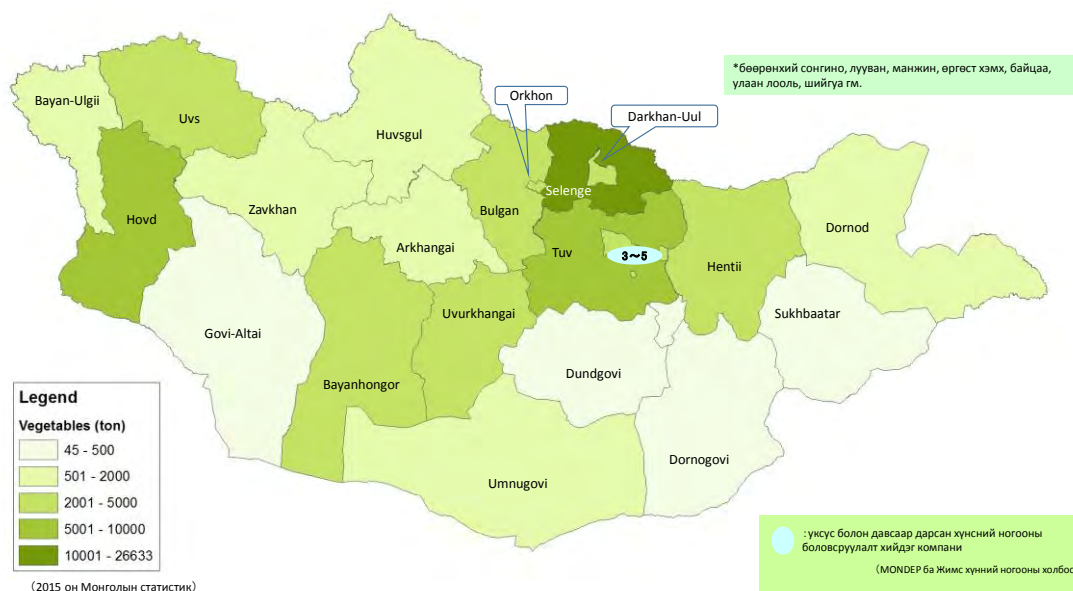
¹³³ FAOSTAT.

¹³⁴ Ховд аймгийн засаг даргын тамгын газарт хийсэн ярилцлагаас

¹³⁵ Эдгээр дарсан ногоо (өргөст хэмх)-той харьцуулахад маш бага боловч, жишээлбэл, Сэлэнгэ аймгийн Зүүнхараа сумын ХААГ-тай хийсэн ярилцлага хийж байхад, Солонгост ажиллаж байгаад ирсэн хүмүүсийн эхлүүлсэн кимүчи боловсруулах цех байдаг бөгөөд заримдаа УБ-руу борлуулдаг гэж байлаа. Меркүри зэрэг захууд дээр кимүчи худалдаалагдаж байгаа авч, үндсэндээ бол дотооддоо үйлдвэрлэсэн зүйл байдаг байна.

¹³⁶ Гэхдээ, тэрхүү “тогтмол үнэ” гэдэг нь ургац хураах цагаар, эсвэл тухайн цаг хугацаанаасаа хамаарад өөрчлөлт орох тул байнга “тогтмол үнэ”-ээрээ байж чаддаггүй.

тохиолдол ч байдаг гэнэ. Энэ тал дээр, үйлдвэрлэгч болон боловсруулагч гэсэн хоёр талын тогтоосон “Зэрэглэлийн систем”-ийг нэвтрүүлсэн байна гэж хэлж болно. Эцэст нь, Vidan компанийн боловсруулах үйлдвэрлэлийн талаар хэлэхэд, гол төлөв өргөст хэмх, улаан лууван, бөөрөнхий сонгино, манжинг боловсруулж байгаа ба, 500сс шилээр өдөрт 10,000 ширхэг, жилд 500,000 ширхэг бүтээгдэхүүнийг боловсруулан гаргаж байна.

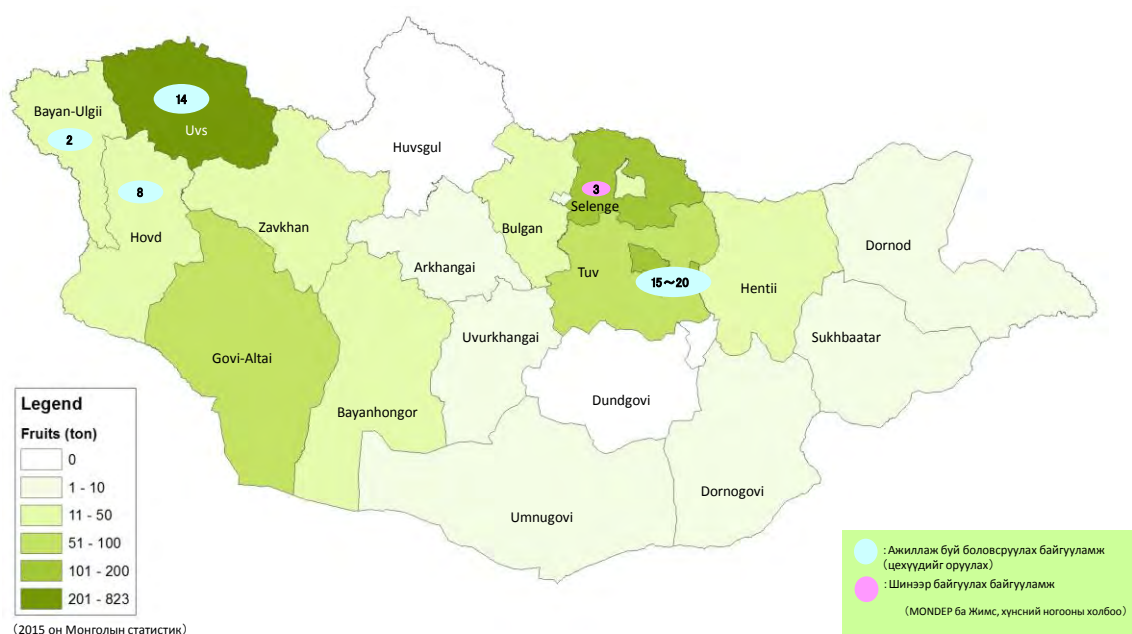
Зураг 3.2.21 Аймаг тус бүрээр хүнсний ногооны үйлдвэрлэл бол боловсруулалт эрхэлж буй аж ахуйн нэгжийн тоо

(4) Жимс, жимсгэнэ

Жимс, жимсгэний тариалалтыг зураг 3.2.18-д үзүүлсэнчлэн, бусад тариалангийн бүтээгдэхүүнтэй харьцуулахад маш бага боловч, чацаргана зэрэг жимсийг боловсруулах жижиг хэмжээний байгууламжийг оруулбал, дотоодод 40 орчим газарт боловсруулах үйлдвэрлэл явагдаж байгаа ба, жилдээ 2000 тонн жимсний боловсруулалт хийгдэж байна¹³⁷. Зураг 3.2.22-оос харахад, баруун бүсийн аймгуудад хамгийн олон байгаа ба, эдгээр үйлдвэрт чацаргана, нэрсний шүүс, чанамалыг үйлдвэрлэж байна. Гэвч, аль аль нь хэмжээний хувьд бага, нэг жилийн боловсруулах хэмжээ нь Увс аймагт гэхэд 128 тонн (14 үйлдвэр), Ховд аймагт 206 тонн (8 үйлдвэр) байна. Түүний дотор, Баян-Өлгий аймагт 2 газар байдаг авч, түүний боловсруулах хэмжээ нь жилийн 1500 тонн хэмээн нэлээн өдөр байгаа юм. Нөгөө талаар, хүнсний ногоо боловсруулалтын хэсэгт дурдсан Улаанбаатар хот орчмын 5 үйлдвэрт жимсний үйлдвэрлэлийг явуулж байгаа боловч хоёроос бусад нь боловсруулалтад хэрэглэх жимсийг гаднаас импортолдог байна. Дэлгэрэнгүй хэлбэл, ундаа юмуу жимсний чанамал хийх гэсэн маш түр зуурын хязгаарлагдмал боловсруулалтыг хийж байгаа юм. Мөн эдгээрийн хажуугаар жимсний хатаамал хийх үйлдвэрлэл байгаа бөгөөд, Монголд жимсний хатаамал нэлээн өргөн хэрэглэгддэг. Ихэнх зах дээр борлуулагдаж байгаа боловч, дотоодод боловсруулах үйлдвэрлэл

¹³⁷ MONDER тайлан

байхгүй, бүх бүтээгдэхүүн импортоор орж ирдэг байна. Энэ талаар, Монголд ямар боломж байгаа талаар, Монголын жимс, хүнсний ногооны холбооны даргаас асуухад, “Үүний тулд, шаардагдах жимсний төрөл нь ч, ургацын хэмжээ нь ч бага, бас түүнд хөрөнгө оруулалт хийх ААН ч бараг байдаггүй” гэж байлаа. Түүнчлэн, Монгол улсын хувьд, хүнсний ногоог мөн оруулаад, хөлдөөж хадгалах тухайд, хөлдүү бүтээгдэхүүнийг хадгалах боломжтой авч, шинээр хүнсний бүтээгдэхүүнийг хөлдөөхийн тулд “нэн яаралтай хөлдөөгч машин” шаардагдах ба, энэ нь өнөөгийн Монголд байдаггүй байна. Гэхдээ энэ нь технологийн асуудал бус, энэхүү өндөр үнэтэй тоног төхөөрөмжийг нэвтрүүлсэн ч монголын зах зээл дээр үр ашиггүй тул аль ч боловсруулах үйлдвэр үүнийг авч хэрэгжүүлэхгүй байгаа талаар дурдсан. Зах зээл байхгүй гэдэг зүйл ХАА-н аль ч салбарын хувьд нийтлэг ажиглагдаж байна.

Зураг 3.2.22 Аймар тус бүрийн жимсний үйлдвэрлэл ба боловсруулах үйлдвэрийн тоо

(5) Түүнээс бусад

Дээрхээс бусад ХАА-н боловсруулах үйлдвэрлэл нь, рапсын тос, тэжээлийн үйлдвэр, мөн сагагны үйлдвэрлэлийг хэлж болох юм. Рапс нь монголын газар тариалангийн үйлдвэрлэл дунд харьцангуй түгээмэл байгаа бөгөөд, бага зэргийн хэлбэлзэл байгаа хэдий ч 2011 оноос хойш, дунджаар жилд 10,000 тонн ургац¹³⁸ хураасан байна. Эдгээр рапсын дийлэнхийг Монголд цорын ганц гэж хэлж болох боловсруулах үйлдвэр худалдан авч, тос үйлдвэрлэж байна. Гэвч, хятадын худалдан авагчид зарах үйлдвэрлэгч олон байдаг тул, боловсруулах үйлдвэрийг үр ашигтай ажиллуулахын тулд хангалттай хэмжээний рапсыг хангалттай нөөцөлж чадахгүй тохиолдол ч байдаг. Мөн энд рапсын хаягдал болон буудайн үйлдвэрээс гарсан илүүдэл хивгийг ашиглан малын тэжээл болгон үйлдвэрлэдэг. Монголд малыг үндсэндээ хээр талд хариулах

¹³⁸ FAOSTAT.

аргыг хэрэглэдэг бөгөөд бэлэн тэжээлээс хамааралтай бус. Гэвч, эсрэгээр ийм байдалтай байгаа учраас л бага багаар хөгжиж ирсэн төвлөрлөөс болж, бүс нутаг болон малын төрөл¹³⁹ өөс хамааран эрэлт хэрэгцээ нь ихэссэн үр тарианы тэжээлийн үнэ цэнийг дотоодод төдийлөн ойшоож үзэхгүй байна. Тиймээс импортоос нэлээн хамааралтай болж, өнөөдөр дотоодод үйлдвэрлэсэн малын тэжээлийн асуудал яригдаж эхэлсэн байна¹⁴⁰. Энэ утгаараа, малын тэжээлийн үйлдвэрийг байгуулах нь зүгээр боловсруулах үйлдвэрлэлийн төрөл зүйлийг олшруулж, хөгжүүлээд зогсохгүй, тогтвортой мал аж ахуйн хөгжлийн төлөө туйлын чухал гэж хэлж болох юм¹⁴¹. Мөн түүнчлэн, сүүлийн жилүүдэд 2015 оноос Дорнод аймагт хувийн хэвшлийн аж ахуй 6400 га газарт сагаг тариалж эхэлсэн байна¹⁴².

Эцэст эмийн ургамлын талаар энд дурдъя. Чихэр өвс¹⁴³-өөс эхлээд, монголд 800 илүү төрлийн эмийн ургамал ургадаг бөгөөд, эрт дээр үеэс ардын эмчилгээнд хэрэглэгдэж иржээ¹⁴⁴. Тус судалгааны үеэр зочилсон жижиг ААН нь байгалийн эмийн ургамал бус таримал эмийн ургамлыг боловсруулан худалдаалж, түүний ихэнхийг гадагшаа экспортод гаргаж байна¹⁴⁵. Одоо Говь-Алтай аймгийн 100 орчим га газарт, чихэр өвс, хунчир (*Astragalus mongolicus*), зээргэнэ (*Ephedra sinica*), болон чонон хармаг буюу орос махирс (*Lycium ruthenicum*) зэрэг эмийн ургамлыг тарьж байна. Тус компанийн хэлж байгаагаар, эмийн ургамлын тариалалтад хамгийн тохиромжтой бүс нутаг бол ялангуяа Говь-Алтай, Баянхонгор, мөн Өмнөговь аймаг гэсэн өмнөд бүсийн нутаг, мөн газар тариаланд тохиромжтой хойд бүсийн аймгуудаас эсрэгээрээ байгаль цаг уурын хүнд нөхцөлтэй газар нутаг гэсэн үг юм. Энэ талаар, дээрх компанийн хэлснээр илүү хүнд ширүүн орчинд ургасан эм учраас л үйлчлэх чадвар нь өндөр байгаа бөгөөд үржил шимтэй газарт ургасан ургамлаас эмийн үйлчилгээг харж найдах боломжгүй байдаг байна. Тиймээс, бордоо зэргийг огт хэрэглэлгүй, бараг байгалийн байдлаараа ургадаг байна.

Нөгөө талаар, эдгээр эмийн ургамал нь ямар үнээр зарагдаж байгааг авч үзэхэд жишээлбэл, чонон хармагийн тухайд, хатаасан байдлаар кг нь 400~500 ам.долларт хүрдэг байна. Хатаасан чонон хармаг 1 кг-ийг гаргаж авахад, 10 кг жимс шаардагдах ба, дээр нь их хэмжээгээр үйлдвэрлэхэд хүндрэлтэй авч, ашигтай гэдэг утгаараа нэлээд өндөр гэж хэлж болох юм. Юутай ч анхаарвал зохих зүйл нь тариалан эрхлэхэд хэцүү уур амьсгалын хүнд ширүүн бүс нутагт ч шинэ нэмүү өртгийн сүлжээг гаргах боломж оргүй биш гэсэн үг юм.

¹³⁹ Сүү, сүүн аж ахуй дахь зориулалтын төрөл, гахайн болон тахиан аж ахуйг оруулах

¹⁴⁰ Ганбат, Хашизүмэ. (2012) “Монгол дахь төвлөрсөн тэжээлийн үйлдвэрлэл ба түгээлт: А Компанийн жишээ” Хоккайдо Их Сургуулийн ХАА Эдийн засгийн сэтгүүл 67: 105-112.

¹⁴¹ Комияма. (2007) “Монгол дахь суурин мал аж ахуйн чиг хандлага. Монголын ургамлын шилжилтийн бүсийн судалгааны тэмдэглэл” 2007 он 1 сар, Цүкүба Их Сургууль, : 13-14-р хуудас..

¹⁴² MONDEP тайлан

¹⁴³ Marui, A. *et al.* (2011). Cultivation Research for High-glycyrrhizin Licorice by Applying Low Temperature and Ca²⁺ Ion as Environmental Stress Based on Field Investigation. *J. Fac. Agr., Kyushu Univ.*, 56: 367–371.

¹⁴⁴ Batugal, P. *et al.*, (eds.). (2004). Medicinal plants research in Asia-Vol I: the Framework and project workplants. International plant genetic resources institute.

¹⁴⁵ Монголын хувьд, худалдаанд зориулсан эмийн ургамлыг тарьж ургуулахад Байгаль Орчны Яамны зөвшөөрөл шаардагддаг ба, Ecoplant Trade LLC компани нь, тэрхүү зөвшөөрлийг авсан цөөн хэдэн ААН-ийн нэг юм.

3.2.2 Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэглээний хэмжээ ба импортын хэмжээ

Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээний талаар, эрэлт ба нийлүүлэлтийн тэнцвэржүүлэлт гэсэн өнцгөөс бодит хэрэглээний хэмжээ болон импортын хэмжээний талаар энд дурдах болно. Мөн түүнчлэн, Хөдөө аж ахуйн салбарын холбогдох аж ахуйн борлуулалтын хэмжээний талаар СҮҮ ХХК-аас бусад ярилцлага өгсөн компани нь мэдээллээ өгөөгүй тул, цаашид Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах агентлаг шиг харьяалж хариуцах байгууллага байгуулагдвал зүгээр юм болов уу гэж бодож байна¹⁴⁶.

Монголын хоол хүнсэнд голлох байр эзэлдэг хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн (мах, сүү, гурил, төмс, хүнсний ногоо)-ий үйлдвэрлэлийн хэмжээ болон хэрэглээний хэмжээг дараах хүснэгтэд харуулав. Социализмын үеийг оруулан судалсан Төмөртоогоогийн судалгаа¹⁴⁷, мөн Статистикийн Ерөнхий Газрын тоон баримт¹⁴⁸-ыг ашиглан, үйлдвэрлэлийн хэмжээ болон хэрэглээний хэмжээний тэнцвэржүүлэлтийг харуулахыг зорилоо.

Хүснэгт 3.2.10 Голлох хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ (P) болон хэрэглээний хэмжээ (C)

Цаг үе	Мах	Сүү	Гурил	Төмс	Ногоо
Социализмын сүүлийн хагас	$P \gg C$	$P > C$	$P \gg C$	$P \geq C$	$P < C$
Социализмын нуралтын үе	$P = C$	$P = C$	$P = C$	$P < C$	$P < C$
2000 он хүртэл	$P \gg C$	$P > C$	$P < C$	$P < C$	$P < C$
2008 он хүртэл	$P \leq C$	$P \leq C$	$P < C$	$P \geq C$	$P < C$
2015 он хүртэл	$P \leq C$	$P < C$	$P \geq C$	$P \geq C$	$P < C$

Эх сурвалж: Төмөртоого болон Статистикийн газрын мэдээг үндэслэн судалгааны баг боловсруулав

Социализмын үеийн сүүлийн үеэс 2008 он хүртэл хэрэглээний хэмжээ аль ч хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хувьд, хүн амын өөрчлөлт¹⁴⁹-өөс улбаалан, жилийн 1.0~1.3%-ийн өсөлттэй аажим нэмэгдэж ирсэн нь харагдаж байна¹⁵⁰. Тиймээс, үйлдвэрлэлийн хэмжээ (P) ба хэрэглээний хэмжээ (C) нь эсрэгээрээ болох юмуу их хэмжээний өөрчлөлт гарах нь хэрэглэгчийн тал, өөрөөр хэлбэл, нэмүү өртгийн жижиглэн худалдааны эцсийн шатны нөхцөл байдлын өөрчлөлт бус, үйлдвэрлэл ба барааны урсгалтай холбоотой үйлдвэрлэлийн эхний шатнаас хамааралтай өөрчлөлт гэж үзэхэд буруудахгүй болов уу. Түүний дотроос, хамгийн гол учир шалтгаан нь нэгдэл хэмээх улсын мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, хүргэлтийн систем болон САА-г байхгүй болгосон явдал байсан гэдгийг өмнө нь хэдэнтээ дурдсан билээ¹⁵¹. Хүснэгтэд

¹⁴⁶ Сүүлийн жилүүдийн борлуулалтын хэмжээ нь 19000 тн (2012 он), 13700 тн (2013 он), 15200 тн (2014 он), 13100 тн (2015 он) гэсэн байдалтай байсан бөгөөд, аль ч үзүүлэлт нь тус компанийн өөрийн борлуулж чадах хэмжээ болох 45000 тонноос хамаагүй бага үзүүлэлт юм.

¹⁴⁷ Tumurtogoo, E. 2009. Food demand and supply of Mongolia. Mongolian State University of Agriculture.

¹⁴⁸ Mongolian Statistical Yearbook, 2015.

¹⁴⁹ 1989~2000 он = 1.5%, 2000 он~2010 он = 1.4%, 2010 он ~ 2014 он = 2.1%. [MONDEP тайлан]

¹⁵⁰ Tumurtogoo, E. 2009. *Op.cit.*

¹⁵¹ MONDEP тайлан

үзүүлснээр, хүнсний ногоог эс тооцвол, социализмын үед бүхий л хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэглээг дотоодод хангаж байсан. Харин, социализмын нуралтын дараах өөрчлөлт нь хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн тус бүр дээр ялгаатай байгааг анхаарах хэрэгтэй. Юуны өмнө, махны тухайд, социализмын нуралтын дараа ч гэсэн томоохон зуд болсныг эс тооцвол үндсэндээ дотоодын малын тоо тогтвортой байгаа тул хэрэглээг хангаж ирсэн гэж хэлнэ. Тэгээд сүүлийн жилүүдэд, онцгой хэдэн хүнсний махны хэрэглээний хэмжээ үйлдвэрлэлийн хэмжээнээс давах хандлагатай байгаа нь, дотоодын үйлдвэрлэлээр хэрэгцээгээ хангаж чадахгүй гэсэн хэрэг бус, тахианы мах зэрэг импортын махны хэрэглээ нэмэгдэж ирсэнтэй холбоотой байна¹⁵². Түүнчлэн, сүү (сүүний аж ахуй)-г оруулаад, гурил, төмс зэрэг төвлөрсөн үйлдвэрлэлийн тогтолцоонд тулгуурлаж ирсэн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн нь социалист нийгэм таран унасны дараа аль алиных нь тухайд хэрэглээний хэмжээ, үйлдвэрлэлийн хэмжээний байр солигдох үзэгдэл гарч ирж байгаа бөгөөд, тэр хүртэлх хугацаанд нэлээн зөрүү ажиглагдсан. Гурил, төмсний тариалангийн аж ахуй нь социализмын нуралттай уялдан үйлдвэрлэлийн бүтэц тогтолцоо үйлчлэхээ больсон. Харин сүүний аж ахуй нь хэсэг хугацаанд сүүний чиглэлийн үнээн сүргийг хариулдаг малчдын хүчээр тогтож, тэрхүү үнээн сүрэг нь байгаа хугацаанд тодорхой хэмжээний үйлдвэрлэлийг явуулж чадаж байсан гэж үзэж болохоор байна¹⁵³. Мөн ялангуяа Улаанбаатар хотын хувьд л гэхэд, түүхий сүүний байнгын хэрэгцээ өндөр байдаг бөгөөд импортын бараанд дулдуйдах явдал их байна. 2014 оны байдлаар, өмнө дурдсанчлан, СҮҮ ХХК зэрэг сүүний үйлдвэрлэл нь хөл дээрээ зогсож чадсантай холбоотой тэрхүү харьцаа нь 56% хүртэл буусан ба¹⁵⁴, үйлдвэрлэл буурсан 2000 оны үед импортын бүтээгдэхүүний хамаарал нь 90%-иас илүү байсан юм¹⁵⁵.

Дээрхээс үзэхэд, дотоодын үйлдвэрлэлээр хангаж чадахгүй хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний хувьд импортод найдах гэсэн тогтолцоо явагдаж байгаа бөгөөд, 2015 оны байдлаар Зураг 3.2.11-т үзүүлснээр хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг Хятад, Орос, Америк, Шинэ Зеланд, Австрали гэсэн олон орноос импортолж байна. Эдгээрийн дотор 1) сүү, сүүн бүтээгдэхүүний төлөөлөл болсон угаас дотоодын хэрэгцээг хангаж буй бүтээгдэхүүн, 2) гурил, төмс зэрэг ижил бүтээгдэхүүн байгаа хэр нь ашиглах зориулалтаар ялгагдах бүтээгдэхүүн, 3) олонх хүнсний ногоо, жимс зэрэг монгол шиг хүнд ширүүн уур амьсгалтай нөхцөлд тарьж ургуулахад хүндрэлтэй бүтээгдэхүүн гэж ангилж болно. Үүн дотроо 3)-ын тухайд, хойшид ч дотоод дах хэрэгцээ байгаа цагт, байнга үр ашигтай импортын бодлогыг явуулах нь зүйтэй юм. Харин 1) ба 2), мөн 3)-ын зарим хэсгийн тухайд ирээдүйд импортыг орлох бодлогыг авч хэрэгжүүлэх үү, эсхүл төрөл зүйл тус бүрээр сонголттой импортын бодлогыг авч хэрэгжүүлэх үү гэдэг нь цаашдын монголын хөдөө аж ахуйн салбарын бодлогыг боловсруулахад анхаарч үзэх асуудал болоод байна.

¹⁵² Odsuren, T. and Nyamaa, N. (2013). Conjoint analysis on Mongolian meat consumption. *Journal of Agricultural Science* **11**: 133-137.

¹⁵³ Даваасүрэн, Нийнума. (2008) он.[Зах зээлийн эдийн засгийн шилжилтийн үеийн Монголын ХАА дахь өөрчлөлт: Хот суурин газар дахь сүүний фермийн жишээн дээр] Хөдөө тосгоны судалгаа сэтгүүл **106**: 96-107

¹⁵⁴ Bazargagchaа, I. et al. (2015). Milk consumption and supply of Ulaanbaatar city. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development* **5**: 263-270.

¹⁵⁵ Даваасүрэн, Нийнума, (2008)Өмнө дурдсан ном.

Хүснэгт 3.2.11 Голлох импортын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний задаргаа ба хэмжээ (2015)

Импортын бүтээгдэхүүн	Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн								Газар тариалангийн бүтээгдэхүүн					
	Тахианы мах Дотор мах	Гахай Тахины өөх	Хүүхдийн хуурай сүү	Молоко	Цөцгийн тос	Бяслаг	Өндөг	Зөгийн бал	Гурил	Төмс	Сонгино, сармис	Байцай	Жимс	Алим
ХЭМЖЭЭ: ТОНН	5,826	3,189	3,137	1,483	224	924	66	184	21,070	17,058	8,623	24,487	2,077	16,521

Эх сурвалж: 2015 оны Монголын статистик

3.2.3 Түүхий эдийн нийлүүлэлт

Түүхий эдийн нийлүүлэлтийн талаар, малчин, тариаланч, эсхүл зууч гэсэн өөр өөр оролцоо байгаа ч, үндсэндээ дотооддоо зохицуулалт хийх боломжтой зүйл олон байна. Харин, газар тариалангийн бүтээгдэхүүн, ялангуяа боловсруулалтад зориулсан жимс жимсгэнийг импортоор оруулж ирэх хувь нь өндөр байна. Мөн, түүхий эд нь биш ч гэсэн, боловсруулалтад шаардагдах хиама, хиамаан бүтээгдэхүүний хальс, тараг бяслаг хийхэд шаардагдах тарилга, өтгөрүүлэгч бодис, мөн арьс идээлэхэд шаардагдах бодис (хром) зэргийн ихэнхийг дотооддоо үйлдвэрлэж чадахгүй импортоор авч байна.

Хүснэгт 3.2.12 Боловсруулалтад шаардагдах түүхий эд нийлүүлдэг газар

	Боловсруулах үйлдвэр	Түүхий эд нийлүүлэгч				
		Малчин	Тариаланч	Зууч	Бусад	Импортын бараа
МАН-н бүтээгдэхүүн	Хүнсний махны үйлдвэр	●●		●●	Нядалгаа-ны газар	Гахайн өөх тос Хальсан уут Байгууламж, машин техник
	Сүүний аж ахуй	●● (том ААН)		● (цех гм)		Нунтаг сүү Байгууламж, машин техник
	Хатаамал бүтээгдэхүүний үйлдвэр	●●		●●		өтгөрүүлэгч Тарилга
	Ноосны үйлдвэр	●●		●●	Анхан шатны боловс-руулагч	Байгууламж, машин техник
	Ноолуурын үйлдвэр	●●		●●	Анхан шатны боловс-руулагч	Байгууламж, машин техник
	Арьс ширний үйлдвэр	●		●●		хром
Газар тариалангийн бүтээгдэхүүн	Гурилын үйлдвэр		●			Үр, химийн бордоо
	Төмс	▲*	●	●		
	Ногоо	▲*	●	●		Өвлийн улирал
	Жимс		●	●		хөлдөөх ба баяжуулах
Бусад	Чацаргана		n/a		Үйлдвэрлэгч (бүх шат)	
	Зөгийн бал	n/a	●	n/a	Зөгийн аж ахуй (бүх шат)	сав (шил)
	Эмийн ургамал (чихэр өвс, чонон хармаг гм)				Зөвшөөрөлтэй үйлдвэрлэгч	

*Монголд, үндсэндээ бол малчдаас газар тарианы үйлдвэрлэл хамтад нь явуулах хэлбэр бараг байхгүй авч, хэд хэдэн донор байгууллагаас малчдын дунд хэрэгжүүлсэн амьдрал сайжруулах төслийн хүрээнд¹⁵⁶ малчид өөрсдөө ногоо тарьж, борлуулах явдал бас харагдаж байна.

¹⁵⁶ Дэлхийн банк болон НҮБ-ийн Хүнс хөдөө аж ахуйн байгууллагын явуулсан “Mongolia Livestock and Agricultural Marketing Project (2014~2017)” мөн “Integrated livestock-based livelihoods support program (2012~2016)” нь үүнд хамаарна. Харин хоёр нөхцөл нь ижил байх боломж ч бий.

Бидний хэлдгээр “борлогддог бүтээгдэхүүн”-ийг үйлдвэрлэхийн тулд 1) сайн чанарын түүхий эд, 2) өндөр хэмжээний чанарын хяналт, түүнчлэн 3) хэрэглэгчээс ирэх санал хүсэлтийг сонсох нь чухал байдаг. Амжилтанд хүрсэн боловсруулах үйлдвэрлэл эрхэлдэг ААН нь бүхий л талаар эдгээр нөхцөлүүдийг хангаж чадсан байдаг гэж хэлж болно. Гэтэл монголын боловсруулах үйлдвэрлэлийн тухайд дээрх болзлуудын аль алиныг нь хангаж чадаагүй газрууд цөөнгүй байдаг. Юуны өмнө, тус тусын төрөл зүйл дээр түүхий эдийн материал өөр хоорондоо хэт их ялгаатай, мөн боловсруулах үйлдвэр дэх чанарын хяналтыг хийхгүй байх мөн, албан ёсны боловсруулах үйлдвэрээр дамжуулалгүйгээр зах зээлд гаргах бүтээгдэхүүн олон байгаа нь илэрсэн. Ийм нөхцөл байдал дунд байгаа тул, хэрэглэгчээс ирэх санал гомдол нь цаг хугацааны асуудал гэж хэлж болох юм. Гэхдээ, өмнөх хэсгүүд дээр дурдсанчлан, монголын хот суурин газрын том ААН-үүдийн дунд түүхий эдийг нарийн нягт сонгох, ISO болон НАССР-ын баталгааг хэдийнээ авч, чанарын хяналтыг чандлан явуулж буй ААН, мөн хэрэглэгчийн хүсэлтийг өөрийн ААН-ийн цахим хуудас болон фэйсбүүк хуудсанд байршуулах зэргээр шинэ бүтээгдэхүүн гаргахад онцгойлон анхаарч байгаа ААН ч байна. Энэ нь монголын боловсруулах үйлдвэрлэлийн хөгжилд түлхэц өгч, түүнийг дагалдаад хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бүрдүүлэхэд хувь нэмрээ оруулах нь дамжиггүй юм. Харин энэ дунд, монголын хөдөө аж ахуйн тулгын чулуу болж буй жижиг дунд малчин тариачин ардын давхарга органик байдлаар хамрагдах нь туйлын цөөн байгааг онцлох хэрэгтэй. СҮҮ ХХК, АПУ ХХК зэрэг бүс нутгийн хөгжилд дэм болдог жишээ болон, хүнсний ногоо боловсруулах хэсэгт танилцуулсан гэрээгээр тариалалт хийлгэх зэрэг жишээнүүд нь уламжлалт үйлдвэрлэлийг явуулж буй үйлдвэрлэгч нь төвлөрсөн хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлд хамрагдаж буй хэлбэр юм. Гэвч, энэ мэт жишээ нь монголын хөдөө аж ахуйн салбарт цөөхөн хэвээр байна. Монголын үйлдвэрлэгчийн дийлэнх хувийг эзэлдэг малчдын оролцоогүйгээр монголын хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ тогтвортой явагдахгүй. Яагаад гэвэл, нийт улсын газар нутгийн 80% нь байгалийн өвсөөрөө байгаа, хүнд ширүүн уур амьсгалтай монголын хувьд, бэлчээрийн мал аж ахуй нь хамгийн тохирсон хөдөө аж ахуйн арга хэлбэр учраас тэр юм. Цаашилбал, малчдын эдийн засгийн тогтвортой байдал алдагдах нь улсын мал аж ахуйн салбарын нуралт, мөн улсын газар нутаг зэрлэгшихэд хүргэх учраас тэр юм¹⁵⁷.

Дээрх зүйлд үндэслэн, боловсруулах үйлдвэрт тулгарч буй асуудлыг дараах байдлаар нэгтгэн дүгнэж болох юм:

(1) Боловсруулах үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн тогтвортой нийлүүлэлт бэрхшээлтэй байна.

Боловсруулалтад зориулсан түүхий эдийг тогтвортой нийлүүлэлэхд хүндрэлтэй байгаа нь боловсруулахаас өмнөх шатны яриа боловч, боловсруулах үйлдвэрийн хувьд ч бэрхшээлтэй асуудал гэж үзэх хэрэгтэй байна. Монголд хатуу ширүүн цаг уурын өөрчлөлт байдаг нь яах аргагүй хүчин зүйл юм. Гэхдээ, энэ асуудлыг эс тооцоод ч хэмжээний хувьд тогтвортой нийлүүлэх боломжгүй, дээрээс нь үнийн хувьд маш их хэлбэлзэлтэй байдаг нь хүндрэл учруулж байна. Тиймээс, үйлдвэрлэгч сэтгэл амар бараагаа нийлүүлж чадах “тогтвортой зах

¹⁵⁷ MONDEP тайлан

зээл”-ийг байгуулж, тэрхүү тогтвортой зах зээл нь боловсруулагчтай оновчтой уялдуулж өгч байвал боловсруулалтын түүхий эдийн найдвартай нийлүүлэлтийг хангах боломжтой болно гэж үзэж байна.

Тогтвортой зах зээл гэдэг нь, мах, сүү, газар тариалангийн бүтээгдэхүүн зэрэг бүтээгдэхүүн тус бүрийн гарал үүсэл, овор хэмжээний хувьд ялгаатай хэдий ч, анхан шатны үйлдвэрлэгч ба боловсруулах шатны үйлдвэрлэгчийн аль алиных нь сэтгэлд нийцсэн болзол нөхцөл (үнэ, нийлүүлэх хугацаа, тоо хэмжээ, чанар зэрэг)-өөр бүтээгдэхүүн борлогдох тогтвортой бараа нийлүүлэлтийн механизм юм. Тэгэхдээ энэ нь, Монголын онцлог болсон бэлчээрийн малаас эхлээд, монголын тал нутгаа хамгаалан явах уламжлалаа хадгалсан үйлдвэрлэгч нь, төвлөрсөн бөгөөд орчин үеийн тогтвортой үйлдвэрлэлийн тогтолцоонд хамрагдан орох болзолтой юм (Neo-traditionalism). Энэ нь бүхий л Монголын хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг байгуулахад “Үйлдвэрлэгчийн болзол”-ын хувьд туйлын чухал зүйл юм. Дээр өгүүлсэн СҮҮ ХХК-ийн орон нутгийн хөгжлийг дэмжсэн бодлого болон хүнсний ногоо, жимс боловсруулах үйлдвэрлэл эрхэлдэг Видан компанийн систем, эсвэл Ян зэрэг (2015) хүмүүсийн дэвшүүлээд буй хүнсний махны сүлжээг байгуулах төлөвлөгөө¹⁵⁸ зэрэгт энэхүү Neo-traditionalism-ын үзэл санаа шингэсэн байдаг.

(2) Түүхий эд нийлүүлэлтийн тогтолцоо нь “чанар”-аас илүү “хэмжээ” байдаг.

Энэ нь ч гэсэн үнэндээ бол үйлдвэрлэгч талын асуудал боловч, Монгол шиг туйлын хэсэгхэн хугацааны боловсруулалт голлосон боловсруулах үйлдвэрлэлийн хувьд, түүхий эдийн чанар нь илүүтэйгээр бүтээгдэхүүний сайн муутай шууд холбогддог. Тиймээс түүхий эдийн тогтвортой нийлүүлэлттэй зэрэгцэн, түүхий эдийн чанарыг сайжруулах тал дээр яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай байна. Түүхий эдийг чанарыг сайжруул гэж байгаа нь заавал ч үгүй түүхий эдийн материалыг хамгийн өндөр түвшинд хүргэ гэсэн үг биш юм. Үнээний сүүн дээр жишээлж хэлбэл, тослогийн хэмжээ нь 3.5%-иас доош бол огт худалдаж авахгүй гэсэн зүйл биш гэсэн үг юм.

Энэ талаарх үзэл баримтлалыг Зураг 3.2.23~Зураг 3.2.25-ыг ашиглан тайлбарлая.

Өргөст хэмхний анхан шатны үйлдвэрлэгч ба боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгчийн холбоо хамаарлыг үзүүлсэн Зураг 3.2.23-г өөр хоорондоо маш их ялгаатай нэгэн жигд бус бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэрлэгч ч ялгаж ангилалгүй худалдан авч буй өнөөгийн нөхцөл байдлыг харуулсан байна. Яах аргагүй зуучаар дамжуулж бараа нийлүүлэлт, зөөвөрлөлтийг гүйцэтгэж байна. Анхан шатны үйлдвэрлэгч ч, боловсруулах үйлдвэрлэгч ч үндсэндээ түүхий эдийн чанарын талаар төдийлөн анхаарал тавихгүй ажилладаг байна. Цор ганц анхаарч байгаа зүйл нь тоо хэмжээ. Тиймээс энэ нөхцөл байдалд анхан шатны үйлдвэрлэгч ч, боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгч ч өөрсдийн бүтээгдэхүүн болон боловсруулсан бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулъя гэж нэг их сэтгэл тавихгүй юм.

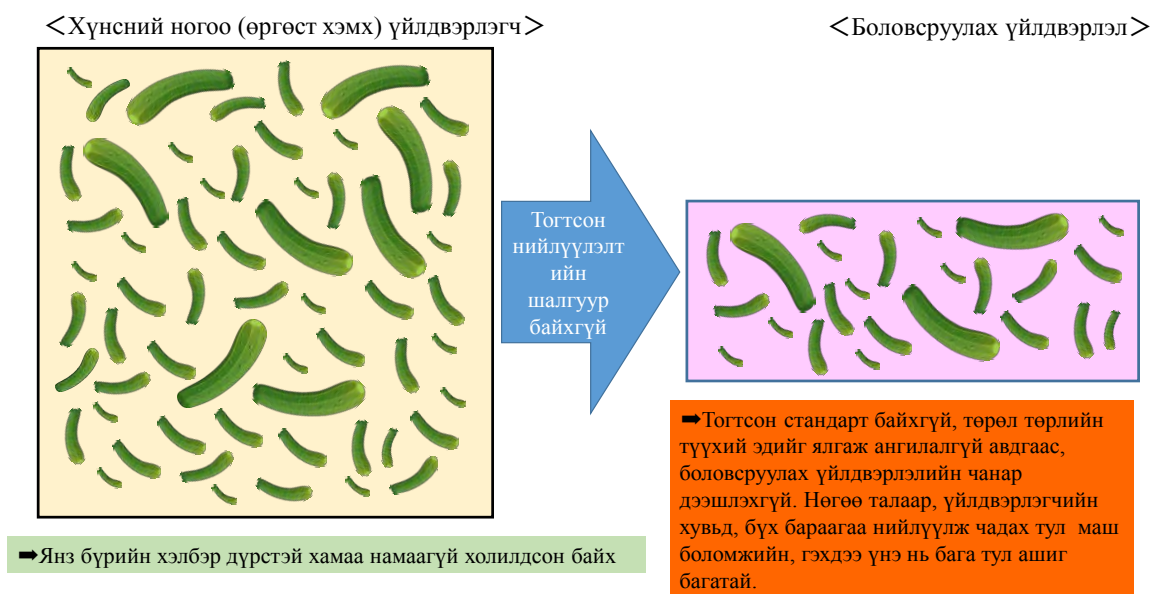
¹⁵⁸ Yan, W. *et al.* (2015). Planning an agent-based network for livestock production and meat distribution in Mongolia. *Proceedings of the Trans-disciplinary Research Conference : Building Resilience of Mongolian Rangelands*. Ulaanbaatar Mongolia. June 9-10.

Дараагийн Зураг 3.2.24 нь, дээр өгүүлсэн үнээний сүүний жишээнээс улбаалсан зүйл бөгөөд, боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгч нь стандарт бус бараа бүтээгдэхүүнийг худалдаж авахгүй гэсэн тогтолцоог харуулсан байна. Тиймээс боловсруулалт ч амар хялбар болж, бүтээгдэхүүний хувьд нэгэн жигд байх явдал бүрдэж, нэмүү өртөг нь ч гэсэн өснө. Гэвч, анхан шатны үйлдвэрлэгч нь өнөөг хүртэл худалдаж болж байсан “стандартын бус” бүтээгдэхүүнээ борлуулах боломжгүй болно. Тийнхүү борлогдохгүй бүтээгдэхүүнээ хэрхвэл зохих вэ гэдэг асуудал, эсхүл үйлдвэрлэгчээс хамаараад бүтээгдэхүүнээ нийлүүлж борлуулж чадахгүй асуудалтай тулгарах болно. Ийм тохиолдолд, энэхүү стандартын болзолд нийцсэн барааг нийлүүлж чадах цөөн тооны үйлдвэрлэгч гарч ирэхийн нөгөөтэйгүүр, олонх малчин тариаланч бараагаа нийлүүлэх боломжгүй болно. Түүний үр дүнд, ахин зуучаас хамааралтай болж, зүй бус арилжааг хийх зууч гарч ирэх магадлалтай.

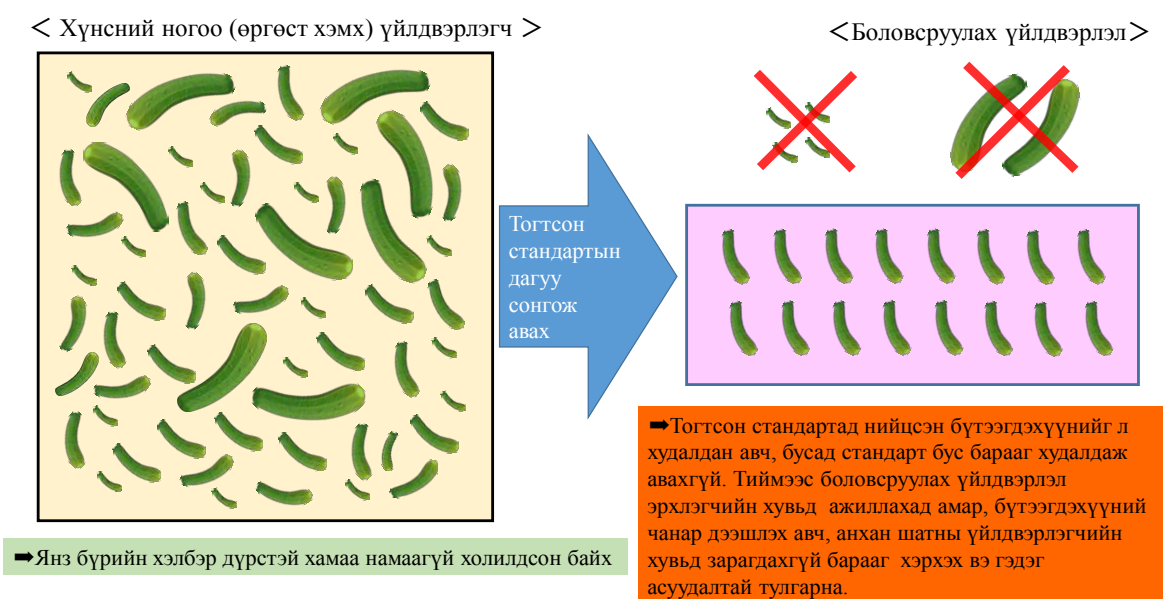
Нөгөө талаар, Зураг 3.2.25 –т үзүүлсэн зүйл нь стандарт босгыг тавьсан ч тэрхүү стандарт бус барааг огт хүлээж авахгүй гэсэн хатуу системийн тухай биш юм. Бүтээгдэхүүнийг түүний чанар (урт богино, том жижиг, өнгө зүс, толбо шарх байгаа эсэх гэх мэт) –аас хамаарч шатлан ангилж, аль болох анхан шатны үйлдвэрлэгчийн үлдэгдлийг багасгахыг зорьсон зүйл. Гэхдээ, зэрэглэл тус бүрээр ангилж нийлүүлэх тул, боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгчийн хувьд ч ажиллагаа багатай, зэрэглэл тус бүрээр боловсруулалт хийх шугамыг тавих боломжтой болох юм. Мөн, анхан шатны үйлдвэрлэгчийн хувьд, ангилан ялгах гэсэн ажиллагаа нэмэгдэх хэдий ч, түүний үр дүнд үйлдвэрлэгч үнийн шатлалтай болно. Тэрхүү нэмүү өртгөөр дамжуулж, өөрийн бүтээгдэхүүний чанарыг ялгаж таних нүд, дээрээс нь чанартай сайн бүтээгдэхүүнийг улам олныг үйлдвэрлэн нийлүүлэх сэдлийг төрүүлэх юм.

Үүнээс үндэслэн, одоогийн Монголд юуны өмнө Зураг 3.2.25-д үзүүлсэн системийг нэвтрүүлэх нь тохиромжтой. Тэр үе шатаар дамжаад, Зураг 3.2.24-ийн тогтолцоог нэвтрүүлэх нь ч, анхан шатны үйлдвэрлэгч болоод боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгчийн хувьд хангалттай боломжтой гэж үзэж байна. Мөн Зураг 3.2.24-т ч, Зураг 3.2.25-т нийтлэг чухал зүйл нь эдгээр стандартыг тогтоосноор, үнээ нээлттэй тогтоох явдал юм. Үйлдвэрлэгч мэдээллээр дутагдсанаас, зууч болоод боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгчтэй ярилцаж тохиролцоход хохироод үлдэх хандлагатай байдаг бөгөөд¹⁵⁹, өнөөдөр зууч хажуунаас нь завших боломжтой байгаа нь үүнтэй маш их холбоотой юм. AVSF Mongolia-ийн ноолууран утасны ангилал зэрэг нь энэхүү стандартын тогтолцоог бүрдүүлсний үр дүнд бий болсон зүйл гэж бодож байна.

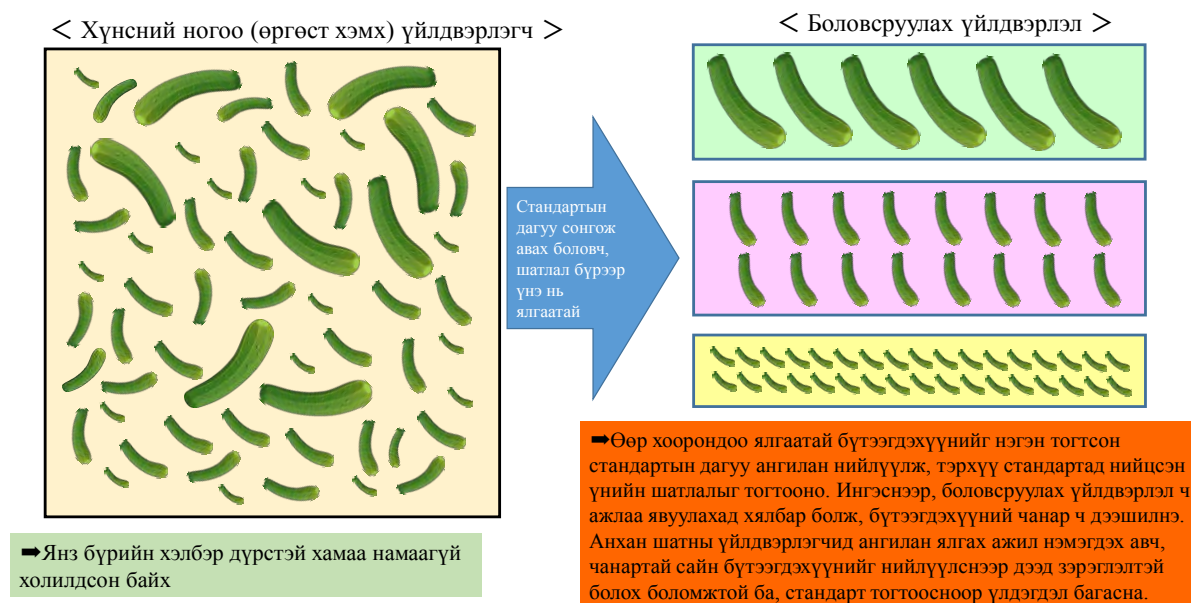
¹⁵⁹ Mitchell, T. (2011). Middlemen, Bargaining and Price Information: Is Knowledge Power?, London School of Economics and Political Science.

Зураг 3.2.23 Түүхий эд болон боловсруулалтын холбоо хамаарлын төсөөлөл зураг (өнөөгийн байдал)

Зураг 3.2.24 Түүхий эд болон боловсруулалтын холбоо хамаарлын төсөөлөл зураг

Зураг 3.2.25 Түүхий эд болон боловсруулалтын холбоо хамаарлын төсөөлөл зураг

(3) Хэрэглэгчийн эрэлт хэрэгцээ, мөн зах зээлийн хандлагыг судалж мэдээгүй байх.

Энэ нь “Product out” биш “Market in” гэсэн хандлагаар ажиллана гэсэн үг юм¹⁶⁰. Махны үйлдвэрт орж шинжилгээ хийсэн япон мэргэжилтний хэлснээр бол¹⁶¹, удирдлага нь ч, ажилчин нь ч ажлаа хийж байгаа хэдий ч, тэрхүү ажлын үр дүнд бүтээгдэхүүн болон гарах хиам болон зайдасны чанар ба амтны талаар анзаарч мэдэрч байгаа нь ажиглагдахгүй байсан. Энэхүү хандлага нь ихэнх боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгч нь, хэрэглэгчийн санаа бодлыг сонсох тогтолцоог бүрдүүлээгүйтэй холбоотой гэж үзэж байна. Харин АПУ болон СҮҮ ХХК, мөн тус судалгаагаар бидний зочилсон Шувуу үржүүлгийн компани нь хэрэглэгчээс ирэх шаардлага, гомдол саналыг хүлээн авч, чанараа сайжруулах, шинэ бүтээгдэхүүн гаргахад анхааран ажиллаж байна. Мөн СҮҮ ХХК-ийн тухайд бол, зах зээл болон хэрэглэгчээс ирсэн санал хүсэлтийг шаардлагатай бол анхан шатны үйлдвэрлэгчид танилцуулж, тэдний санаа оноог ч бас сонсож ажилладаг байна.

Өнөөдөр СҮҮ ХХК-ийн борлуулж буй гялгар уутан савлагаатай сүү нь бага температурт бактери устгадаг үнэ хямд гэдгээрээ хүмүүсийн талархлыг хүлээж байгаа авч, нэг онгойлгосны дараа хөрөгчинд тэр чигт нь тавих боломжгүй байдаг. Энэ асуудлын талаар хэрэглэгчээс ирсэн санал гомдлын дагуу, СҮҮ ХХК гялгар уутан савлагаатай сүүнд зориулсан пластик савыг нээж гаргасан¹⁶². Ийнхүү хуванцар ууттай сүүг хөрөгчинд хийсэн ч унаж асгарахгүй, гялгар уутан

¹⁶⁰ Энд хэрэглэгчийн эрэлт хэрэгцээг олж мэдэх нь туйлын чухал байдаг гэсэн үүднээс “Market in” гэсэн ойлголтыг онцлоод байгаа боловч, тухайн нөхцөл байдлаас шалтгаалж, “Product out” болсноор Market in гэсэн стратегийг ашигласан ч үр дүнтэй юм.

¹⁶¹ JICA. (2005). Монголын мах боловсруулах, хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх технологийн суурь судалгааны тайлан. Өмнө дурдагдсан.

¹⁶² Sachet хэлбэрийн гялгар уутан савлагаатай сүүг борлуулж буй улсад, их хэрэглэгддэг хуванцар сав юм. Тиймээс Монголдоо анхных боловч, дэлхийд анхных биш.

савлагааны борлуулалт ч өссөн юм. Өнөөдөр, улсдаа хамгийн том сүү сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч “Хэрэглэгчийн найдвартай түнш - хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч 2017” гэсэн шагналыг хүртэх болсон нь ч энэ мэт өдөр тутмын хүчин чармайлтын үр дүн юм¹⁶³.

(4) “Боловсруулах үйлдвэрлэлийн технологийн ур чадвар тааруу” гэсэн бодит байдлыг мэдрэхгүй байх.

Монголын дийлэнх хөдөө аж ахуйтай холбоотой тайланд “боловсруулах чадвар сул” гэсэн бичвэр байдаг. Мөн тэр нь боловсруулах үйлдвэрлэлд саад гацаа учруулж байгаа тохиолдол олон байна. Ерөнхийд нь боловсруулах ур чадвар өндөр гэж хэлж чадахгүй авч, “технологийн ур чадвар сул” гэдэг нь асуудал биш юм. Гол асуудал нь илүү өндөр чадвартай боловсруулах технологийг нэвтрүүлэхэд хүрэлцэх зах зээл дотоодод байхгүй явдал юм. Дээр дурдсан том ан ахуйн нэгжийн жишээнээс авч үзсэн ч, шаардлагатай мэдээлэл болон технологи, эсвэл тоног төхөөрөмж, түүнчлэн хүний нөөцийг гадаад орнуудаас авч оруулах, урьж ажиллуулах явдал хэрхэвч боломжгүй зүйл биш юм. Үнэндээ бол, Монголд ч гэсэн дэлхийн түвшний технологи, машин техник ашиглагдаж байгаа. Анх оруулахдаа, тухайн үйлдвэрлэгч орны инженерээс заавар зөвлөгөө авах тохиолдол ч байдаг. Хурдан хөлдөөх машин, цардуулын үйлдвэр, тос боловсруулах үйлдвэр зэргийг оруулах зах зээлийн шаардлагыг олж харахгүй байгаа учраас л ан ахуйн нэгж түүнд хөрөнгө оруулахаас татгалзаад байгаа юм.

Шаардлагатай байгаа зүйл нь, зах зээлийг бий болгох явдал юм. Түүний тулд, боловсруулах түүхий эдийн тогтвортой нийлүүлэлт болон чанарын сайжруулалтыг сайтар бодож үзэх хэрэгтэй. Эдгээр асуудал нааштай шийдэгдэж чадвал, ямар боловсруулах технологи үнэхээр хамгийн их шаардлагатай, хамгийн тэргүүн ээлжинд аль нь байвал дээр вэ гэдэг нь тодорхой болно. Тэр үе шатыг дамжаад, дараа нь бодитоор хэрэгжүүлэхэд тулгарах шинэ асуудлыг жагсаан гаргах хэрэгтэй болно.

(5) Хамгийн дээд зэрэглэлийн боловсруулсан бүтээгдэхүүний сайн талыг мэдэхгүй байх.

Монголын дийлэнх боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгч өөртөө байгаа түүхий эдийг ямар мундаг зүйл болж өөрчлөгдөх боломжтой вэ гэдгийг сайн таньж мэдээгүй байх шиг санагдсан. Арьс ширний хэсэг дээр өгүүлсэн монгол үйлдвэрийн арьс ширний дээж нь японы нэг хотын үйлдвэрийн арьс идээлэгчийн зүгээс тийм ч өндөр үнэлгээ аваагүй ч, монголын арьс шир үйлдвэрлэгчийн хувьд “Хамгийн өндөр чанар”-тай бүтээгдэхүүн байсан. Мөн ноолуурын үсийг шинжилсэн Кэкэн шинжилгээний лабораторийн хэлснээр бол, японы ээрмэлийн компанийн хашир туршлагатай инженер японы зах зээлд гаргахын тулд монголын ноолууран бүтээгдэхүүний үнэлгээг хайр найргүй хийсэн бөгөөд, үүнийг сонссон монголын үйлдвэрлэгч ихээхэн эмзэглэн хүлээж авсан гэдэг. Өөрөөр хэлбэл, япон инженерийн боловсруулах шатлалыг сайжруулах талаар хэлсэн тайлбар нь ердөө л шүүмжилж муучилсан үг шиг л сонсогдсон байна. Бүхий л боловсруулах үйлдвэрлэгч нар “гаршсан мэргэжилтэн”-ий энд хүрэх шаардлага байхгүй ч, өөрийнхөө хэрэглэдэг материал болон түүхий эд нь ямар сайхан бүтээгдэхүүн болж

¹⁶³ Монгол цүүшин (2017). No. 15 (Дугаар 604). P.3.

чадах вэ гэдгийг, сайн чанартай мундаг ажилчны гараар бүтсэн боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг хараад өөрийн таван мэдрэхүйгээ ажиллуулж ойлгож таньж мэдэх бололцоог өөртөө олгох явдал чухал гэж бодож байна.

Боловсруулах үйлдвэрлэлийн тулгарч буй асуудлыг нийтэд нь дүгнэвэл, одоогийн нөхцөл байдалд боловсруулах ур чадварын талаар ярих цаг биш гэж бодож байна. Өнөөдрийн хувьд, монголд юун түрүүнд боловсруулалтад орох түүхий эдийн чанар, тэгээд нийлүүлэлтийн систем (барааг гаргах, тээвэрлэх) –ийг сайжруулж, зах зээлийг яаж тогтвортой болгох вэ гэдэг нь тулгамдсан асуудал болж байна. Тэр үе шатыг давсан цагт, тухайлбал ямар боловсруулах технологийг дээшлүүлж, эсвэл нэвтрүүлэх вэ гэдэг нь өөрөө аяндаа тодрон гарч ирэх ёстой юм.

3.3 Эрүүл ахуй, чанарын баталгаажуулалт

Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг ашиглан хийдэг хүнсний бүтээгдэхүүн болон хувцас эдлэл зэрэгт тавих нэн тэргүүний шаардлага нь аюулгүй байдал байдаг. Аюулгүй байдлыг хангах нь наад захын үүрэг байх бөгөөд, зайлшгүй хийгдэх ёстой зүйл юм. Худалдааны хувьд ч, чанарын хувьд ч аюулгүй байдлын эрсдэл байгаа тохиолдолд, түүнээс шалтгаалаад борлуулалтад хязгаарлалт тавьж болдог. Аюулгүй байдлыг эс тоомсорловол, зах зээлээс томоохон ташуур хүртэх тохиолдол ч байдаг.

Аюулгүй байдалтай холбоотой эрсдэлийг хэр зэрэг хүлээж авч чадах нь тухайн улс орон, нийгмээс хамаараад янз янз боловч, Япон болон Европт жишээлбэл, хоолны хордлого гарах юмуу, шошгыг хуурамчаар хийх зэргээс болж, тухайн байгууллага үйл ажиллагаагаа явуулах боломжгүй болоход хүргэх зэрэг өндөр эрсдэл хүлээж байдаг. Зөвхөн хүнсний бүтээгдэхүүнээр зогсохгүй, бүтээгдэхүүний аюулгүй байдал, барааны чанарт сэтгэл хангалуун бус байгаа тохиолдолд, хамтран ажиллахаас татгалзах явдал гарахыг ч үгүйсгэхгүй юм. Бараа бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг хангахын тулд, түүхий эд ~ боловсруулалт ~ тээвэрлэлт ~ борлуулалт гэсэн нэмүү өртгийн сүлжээний бүхий л үе шатанд эрүүл ахуйн хяналт шаардагдана. Ялангуяа экспортод бүтээгдэхүүнээ гаргахаар төлөвлөж байгаа бол, хүлээн авах газар нь эрсдэлийн талаар нарийн чанга болзол тавих тохиолдол олон, дотоодын зах зээлээс илүүтэй хэд дахин өндөр түвшинд хүргэх шаардлагатай болох тул туйлын хянуур, хариуцлагатай хандах хэрэгтэй болно.

Түүнчлэн, чанарын хяналт нь, 1бэлэн бус бүтээгдэхүүнийг гаргахгүй байснаар нийгмийн амьдралыг хамгаалж, 2ижил бүтээгдэхүүн байгаа тохиолдолд, ижил чанартай байлгаснаар хэрэглэгч болон үйлчлүүлэгчид таатай сэтгэл төрүүлж, 3 нэгэн жигд чанартай түүхий эдийг нийлүүлснээр боловсруулах үйлдвэрлэгч болон түгээлт тээвэрлэлтийг хялбар болгож, 4 хяналтын стандартыг тогтоосноор бусадтай ялгарах боломж өгнө. Өөрөөр хэлбэл, чанарын хяналтыг хэрэгжүүлснээр зах зээлээс итгэл найдлага хүлээн, үйлчлүүлэгчид өөрийгөө таниулах сайхан боломжийг олж авахаас гадна, мөн боловсруулалт хийснээр нэмүү өртгийг олж, стандартчилал ба ялгарлаар дамжуулж өндөр үнээр бүтээгдэхүүнээ борлуулах боломжтой болно.

Энэ мэтчилэн, хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээнд, эрүүл ахуй, чанарын хяналт нь үнэ өртгийг бууруулахгүй байх чухал үүргийг хүлээхийн хамт, үнийн ялгааг гаргах үүрэг бас хүлээдэг. Энэ бүлэгт, эрүүл ахуйн болон чанарын удирдлага нь одоо Монголын нэмүү өртгийн сүлжээнд ямар үйлчлэл үзүүлж байгаа талаар дүн шинжилгээ хийнэ. Ямар хууль эрх зүйн дор эрүүл ахуй, чанарын хяналт хийгдэж байгааг тодруулсны дараа, эрүүл ахуй, чанарын хяналтын өнөөдрийн байдлын талаар тусад нь жишээн дээр судалж, шийдвэрлэх асуудлыг гаргаж тавих болно.

3.3.1 Эрүүл ахуй, чанарын хяналтын хууль эрх зүйн орчин

Юуны өмнө, эрүүл ахуй, чанарын хяналтын тогтолцоог тодорхойлж, өнөөг хүртэлх арга хэмжээний талаар тодруулж гаргана. Ямар хууль, төр захиргааны байгууллага энэхүү эрүүл ахуй, чанарын хяналтыг харьяалж байгаа, монголд ямар тогтолцоо бүрдсэн байгаа зэргийг ерөнхийд нь харах болно.

Эхлээд, голлох хууль эрх зүйн талаар дүн шинжилгээ хийж, түүн дээр суурилсан засаг захиргааны тогтолцоог гаргаж ирэх болно. Хуулийн тухайд, төрийн үүрэг гэдэг өнцгөөс нь эрүүл ахуйн хяналтад анхаарал хандуулж байгаа юм.

3.3.1.1 Хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдалтай холбоотой хууль дүрэм

Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн болон хүнсний зүйлтэй холбоотой хууль, УИХ-ын тогтоол, Засгийн Газрын тогтоол, сайдын тушаал зэрэг 90 орчим эрх зүйн баримт байдаг ба, түүн дотроос эрүүл ахуйн хяналтын талаар бол, Хүнсний хууль (Food law:2013 онд шинэчилсэн) болон Хүнсний аюулгүй байдлын хууль (Food law safety: 2013 онд шинэчилсэн) –иар тогтоосон байна. Мөн Хүнсний аюулгүй байдлын хуулинд зааснаар холбогдох хууль дүрэм гэдэгт дараах эрх зүйн баримт орж байна. (Хүснэгт 3.3.1)

Хүснэгт 3.3.1 Хүнсний аюулгүй байдлын хяналттай холбоотой гол хууль дүрмүүд

Хуулийн нэр	Агуулга	Баталсан / шинэчилсэн
Эрүүл ахуйн тухай хууль	Эрүүл ахуйн дүрмийг чанд баримтлах, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах, ажилчдад эрүүл ахуйн сургалтыг явуулахыг үүрэг болгох	2016 он
Мал амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль Малын генетик нөөцийн тухай хууль	Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль нь малын эрүү ахуй, сортын талаар заасан байдаг. Малын халдварт өвчний тандалт судалгаа сул тул, малын эрүүл ахуйтай холбоотой дүрэм журмыг тусад нь гаргаж шинэчилсэн Мал амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль болон Малын генетик нөөцийн тухай хуулийг хэлэлцсэн.	Шинэчлэн найруулахаар хэлэлцэж буй
Хянан шалгалтын тухай хууль	Улсын хянан шалгалт, аудитын ажил үүргийн тухай хууль эрх зүйн тогтолцоо, зорилго, арга хэмжээний талаар заасан. Иргэдийн бие сэтгэл, эрүүл мэнд, нийгэм, орчны эрүүл байдлыг хангахын тулд хянан шалгалт, гэнэтийн шалгалтыг хийх.	2010 он
Ургамал хамгааллын тухай хууль	Бэлчээр болон тариалангийн ургамлын өвчлөл, хатаж хорчийх, мэрэгчинд өртөх, хогийн ургамлыг түүх зэрэг ургамлын хорио цээрийн талаар заасан.	2007 он
Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай хууль	Импорт ба экспорт, улсын хилээр гаргах, үйлдвэрлэл, хадгалалт, борлуулалт, тээвэрлэлт, ашиглалт, устгал зэрэгтэй холбоотой хортой химийн бодис болон аюултай бодисын ашиглалтын талаар заасан.	2006 он
Амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг улсын хилээр нэвтрүүлэх үеийн хорио цээрийн хяналт, шалгалтын тухай хууль	Улсын хил дээрх амьтан ургамлын хорио цээрийн талаар заасан.	2002 он
Таримал ургамлын үр, сортын тухай хууль	Ургацын генетик нөөц, үрийн шинжилгээ, үрийн үйлдвэрлэлийн талаар заасан.	1999 он

Эх сурвалж: Food Safety Law болон GSI хүнсний аюулгүй байдлыг шинжлэх газраас авсан ярилцлага, мөн тэндээс гаргасан материал "FOOD SAFETY AND AGRICULTURE INSPECTION DEPARTMENT" -аас JICA судалгааны баг боловсруулав.

1) Хүнсний хууль

2012 оны 12 сард Хүнсний хууль батлагдсан. Энэ хуулийн зорилго нь хүн амын хүнсний хэрэгцээг чанартай, шим тэжээллэг, аюулгүй хүнсээр тогтвортой, хүртээмжтэй хангах, хүнсний чиглэлийн үйл ажиллагаа эрхлэхтэй холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулахад оршиж байна.

Хүнсний аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой хууль дүрмийг хэрэгжүүлэхийн хамт, хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчийн дотоод аудитыг тууштай хэрэгжүүлснээр чанар, эрүүл ахуйн хяналтыг явуулах ёстой юм. Мөн хэрэглэгчид хандан, үйлдвэрлэсэн газрыг баталгаажуулсан аюулгүй хүнсний бүтээгдэхүүнийг сонгох, хүнсний бүтээгдэхүүний талаарх мэдээллийг олж авахад анхаарах, хоолны хордлогоос сэргийлэхийн тулд зохистой дадлыг хэвшүүлэх явдлыг шааардсан. Төр, шаардлагатай хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжсэн татаасыг нэвтрүүлэх зэргээр хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, чанар, шим тэжээллэг байдлын судалгаа, мониторинг, хорио цээрийг тавихаар заасан.

2) Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль

Хүнсний аюулгүй байдлын хууль нь хүнсний сүлжээний бүх үе шатанд түүхий эд, бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг хангахтай холбогдсон харилцааг зохицуулах зорилготой бөгөөд, 2012 оны 12 сард батлагдсан. Энэхүү хуулиар хүнсний аюулгүй байдлыг хангах нь хүнсний чиглэлийн үйл ажиллагаа эрхлэгчийн үүрэг гэдгийг тодорхой зааж өгсөн. Мөн, хүнсний аюулгүй байдлыг хангахын тулд шинжлэх ухаанч судалгаанд тулгуурлах хэрэгтэй гэдгийг заасан.

Энэхүү хуулиар, хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчид анхан шатны үйлдвэрлэлд хөдөө аж ахуйн зохистой дадал (GAP: Good Agricultural Practices), хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн шатанд үйлдвэрлэлийн зохистой дадал (GMP :Good Manufacturing Practices), хүнсний сүлжээний бүх үе шатанд эрүүл ахуйн зохистой дадал (GHP :Good Hygiene Practices)-ыг нэвтрүүлэх явдал шаардагдахын хамт, ул мөрийг мөрдөн бүртгэлийг явуулах нь зүйтэй гэж заасан. GMP зэргийн аргачлалыг хянан шалгах байгууллага (МХЕГ) боловсруулснаар мониторинг, ослын шалтгааныг тогтоох, хурдан мэдээлэх, дахин гарахаас сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах заавар чиглэл өгөхийн хамт, хүнсний чиглэлийн үйл ажиллагаа эрхлэгчид хандсан зааварчилгааны талаар сургалт явуулах болсон байна.

Мөн хүнсний чиглэлийн үйл ажиллагаа эрхлэгч нь хянан шалгах байгууллагын шийдвэрт үндэслэн, хоолны хордлогыг гаргасан, эрүүл ахуйн стандартыг хангаагүй зүйл, шошго тэмдэглэгээний зөрчил гарсан зэрэг тохиолдолд барааг эргүүлэн татах үүрэг хүлээх талаар тодорхой заасан байна. Шошгын мэдээллийн талаарх заалт бас орсон байна. Мөн Улсын үндэсний лавлагаа лаборатори (NRL)-ийн талаар заалт бас орсон байна.

ЭРҮҮЛ АХУЙН БОЛОН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ЗОХИСТОЙ ДАДАЛ НЭВТРҮҮЛЭХ ЗӨВЛӨМЖ

1. Хүнсний үйлдвэр, үйлчилгээний барилга байгууламж
 - 1.1. Барилга төлөвлөлт
 - 1.2. Барилгын дотоод зохион байгуулалт
 - 1.3. Туслах байгууламж (Усан хангамж, Ариутгал, цэвэрлэгээний хэсэг, Хувцас солих өрөө ба бие засах газар, Хяналтын лабораториуд, Агааржуулалт, Гэрэлтүүлэг, Хадгалалтын агуулах)
2. Хүнсний зориулалтын тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл
 - 2.1. Тоног төхөөрөмж
 - 2.2. Тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл, сав суулга
 - 2.3. Хүнсний хяналт шинжилгээнд ашиглах багаж хэрэгсэл
 - 2.4. Хог хаягдал ба хүнсний бус бодисыг түр хадгалах сав
 - 2.5. Тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл, сав суулганы хадгалалт
3. Хүнсний түүхий эд, туслах материал (Ус, мөс, уур, савлагааны материал)
4. Үйлдвэрлэлийн боловсруулах технологи, шат дамжлага (Түүхий эд ба савлагааны материалд тавигдах шаардлага)
5. Боловсруулсан эцсийн бүтээгдэхүүн
6. Хүнсний савлагаа, шошгололт, температурын хяналт
 - 6.1. Савлалт
 - 6.2. Шошгололт
 - 6.3. Температурын хяналт
7. Бүртгэл, баталгаажуулалт
8. Хадгалалт, тээвэрлэлт, түгээлт
9. Хүнсийг бохирдлоос хамгаалах үйл ажиллагаа (цэвэрлэгээ, халдваргүйжүүлэлт)
 - 9.1. Цэвэрлэгээ- угаалга (Физикийн арга, химийн арга, хослуулах)
 - 9.2. Халдваргүйтгэл (Халуун усаар халдваргүйтгэл хийх, Уураар халдваргүйтгэх, Химийн халдваргүйжүүлэлт, Халдваргүйжүүлэлтийг үр дүнтэй болгоход нөлөөлөх хүчин зүйлс, Ариутгал, халдваргүйжүүлэлт, угаалга, цэвэрлэгээний үр дүнг шалгах)
 - 9.3. Шавьжгүйтгэл, мэргэггүйтгэл
 - 9.4. Үйлдвэр, үйлчилгээний газруудын хог, хаягдлыг цуглуулах, зайлуулах, халдваргүйжүүлэх
10. Ажиллагсдын хувийн ариун цэвэр, эрүүл мэндэд тавигдах шаардлага
 - 10.1. Эмнэлгийн үзлэг
 - 10.2. Халдварт өвчний талаар
 - 10.3. Өвчлөл, осол гэмтэл
 - 10.4. Хувийн ариун цэвэр
 - 10.5. Гар угаах
 - 10.6. Хувийн дадал заншил
 - 10.7. Бээлий
 - 10.8. Гадны зочид
11. Ажилтны мэдлэг, мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын тогтолцоо
12. Олон нийттэй харилцах
13. Бүтээгдэхүүнийг татан авах, дахин боловсруулах, устгах
14. Хүнсний үйлдвэр, үйлчилгээний газрын дотоод хяналтын тогтолцоо

3.3.1.2 Хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлын талаар төрийн захиргааны байгууллагын бүтэц тогтолцоо

2013 онд Хүнсний аюулгүй байдлын улсын комисс байгуулагдан, Хүнсний тухай хууль, Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах тухай хуульд үндэслэн, хүнсний бүтээгдэхүүн болон хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, мөн төвлөрсөн мал аж ахуй, газар тариалангийн аж ахуй, хүнсний бүтээгдэхүүн шинээр гаргах төлөвлөгөө, хүнсний бүтээгдэхүүн хадгалах байгууламж, зориулалтын тээвэрлэх төхөөрөмж зэргийг байршуулахад хариуцлагатай хандана гэж үзсэн. Мөн хүнсний бүтээгдэхүүнээр дамжин халдвар авах, хүнсний бүтээгдэхүүн бохирдох эрсдэлийн судалгааг хэрэгжүүлж, зааварчилгаа өгөхөөр болсон. Хоолны хордлого туссан тохиолдолд, холбогдох байгууллага хамтран арга хэмжээ авна. ХХААХҮЯ-ны Хүнсний үйлдвэрлэлийн бодлого хэрэгжилтийн газрын ярьж байгаагаар бол тус комисст хүнсний аюулгүй байдалтай холбоотой төр захиргааны байгууллага оролцож байгаа ба, төр захиргааны байгууллага хоорондын зохицуулалтыг ХХААХҮЯ хариуцах болно. Комиссын дарга нь ерөнхий сайд байх ба хурлыг хагас жилд нэг удаа зохион байгуулна. Хамгийн сүүлд 2017 оны 2 сарын 2-ны өдөр болсон ба, 2017 оны хүнсний импортын хязгаарын асуудлаар хэлэлцсэн байна¹⁶⁴.

Яам агентлагийн үүрэг нь бодлого боловсруулах, хууль дүрэм журам гаргах явдал юм. ХХААХҮЯ ба ЭМЯ-нд хүнсний аюулгүй байдлыг хариуцдаг газар хэлтэс байдаг ба, хоёр яамны төлөөллийг оруулсан ажлын хэсгийг байгуулж, асуудал хэлэлцэж, хууль дүрэм санаачилна.

Нөгөө талаар, өдөр тутмын хүнсний эрүүл ахуйн хяналтын талаар, хяналт шалгалтын байгууллага, Стандарт хэмжил зүйн газар (хойшид СХЗГ гэх), Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар (хойшид МХЕГ гэх) зэрэг нь гол үүрэг гүйцэтгэдэг. СХЗГ ба МХЕГ нь шадар сайдын удирдлага дор байдаг байгууллага юм.

СХЗГ бол стандарт норм дүрэм тогтоох асуудлыг хариуцдаг. Хүнсний зүйл зэрэг бүтээгдэхүүн, түүний шинжилгээний стандарт болон менежментийн норм стандартыг MNS гэж тэмдэглэн гаргадаг.

Хяналт шалгалтын байгууллагад, МХЕГ-ын харьяаны Үндэсний лавлагааны лаборатор болон ХХААХҮЯ харьяаны Улсын мал эмнэлгийн ариун цэврийн төв лаборатори (УМЭАЦ төв лаборатори гэх) байдаг ба, мониторинг дах шинжлэх ухаанч мэдээг гаргаж өгөх ёстой байдаг.

Чанарын удирдлага, хүнсний аюулгүй хяналтын нэгдүгээр хариуцлагыг хүнсний үйлдвэрлэл эрхлэгчид оногдох талаар журамд заасан байдаг бөгөөд, үйлдвэрлэгчийн хяналтыг МХЕГ хийх үүрэгтэй. ХАА-н бүтээгдэхүүн, хүнс болон малын эмчтэй холбоотой шалгалтын стандартын тухайд, МХЕГ хүнсний аюулгүй байдлын хянан шалгалтын хэлтэс мониторингийн үр дүнг хараад тогтоодог. Түүний дараа, МХЕГ-ын Эрсдэлийн удирдлагын стратеги төлөвлөлтийн

¹⁶⁴ Монгол цүүшин 2017-6

албан дээр хэлэлцээд, МХЕГ-ыг харьяалдаг шадар сайд дээр ярилцаад шийдвэр гаргадаг. Хяналтын стандарт (хяналт шалгалтын шалгах хуудас, эрсдэлийн үнэлгээ)-ыг 3-5 жилд сайжруулж явна. Харин шинэ хууль дүрэм гарч, шинэчлэн найруулга хийсэн тохиолдолд тухай бүрд нь өөрчлөлт хийх шаардлага гарах тул, сүүлийн жилүүдэд жил бүр өөрчлөлт хийж байгаа.

Зураг 3.3.1 Хүнсний аюулгүй байдлын хяналтын тогтолцоо

3.3.1.3 Стандарт норм ба түүний хяналт

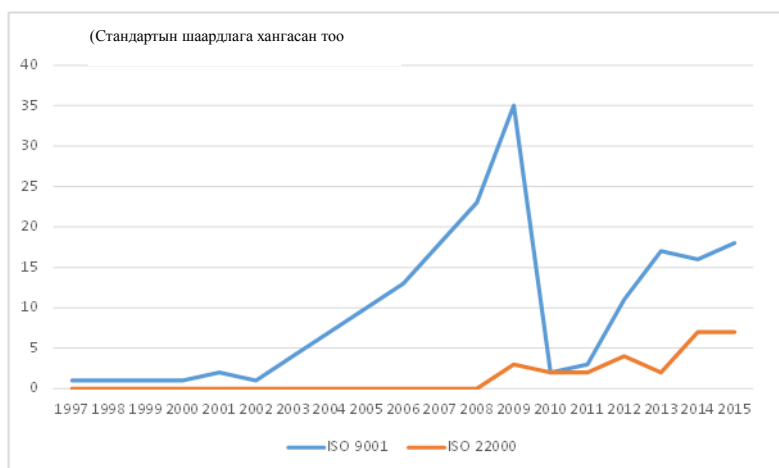
Дээрх системийн дагуу, хүнсний үйлдвэрлэл эрхлэгчийн хариуцлага дор, хүнсний эрүүл ахуйн удирдлага болон норм нормативын хяналтыг хэрэгжүүлж, МХЕГ-аас мониторинг болон хүнсний үйлдвэрлэгчдэд зориулсан сургалтыг явуулдаг.

1) Олон улсын стандарт

Дотоодын эрүүл ахуй, чанарын хяналтын тогтолцоо бүрдэж ирж байгаатай уялдан, олон улсын ISO стандартыг байгууллагууд ихэд сонирхох болсон байна. Олон улсын стандартын байгууллага болох (ISO)-ын мэдээлснээс үзвэл, Монголд чанарын хяналтын стандарт ISO9001-ыг эзэмшсэн байгууллага 2015 онд гэхэд 18 ААН/байгууллага байгаа бөгөөд¹⁶⁵, 1997 оноос хойш ISO 9001 –ыг авсан нийт тоо 184 –д хүрсэн байна. Хүнсний аюулгүй байдлын менежментийн систем болох ISO22000-г авсан байгууллага 2015 онд 7 ААН/ байгууллага байгаа ба нийтдээ 27 болсон байна.

Жич: СХЗГ-ын мэдээлснээр, СХЗГ-аас баталгаа авсан ААН/байгууллага ISO 9001-тэй 77 ААН/байгууллага байгаа ба түүний дотор 17 ААН/байгууллага нь хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнтэй холбоотой байгууллага байна. Мөн ISO22000-ыг авсан 3 ААН, НАССР нь 1 ААН байна (аль аль нь 2015 онд хүчинтэй болсон).

¹⁶⁵ Гэхдээ ХАА-н бүтээгдэхүүнээр хязгаарлагдахгүй

Зураг 3.3.2 ISO авсан ААН-ийн тоон үзүүлэлт

Эх сурвалж: ISO Survey of Certifications to Management System Standard-д үндэслэн JICA судалгааны баг боловсруулав

Сүүлийн 20 жилийн хугацаанд, ISO ба HACCP гэсэн чанарын хяналтын менежментийн батламжийг авсан ААН нэлээд гарч ирж байгаа бөгөөд, мөн батламж аваагүй ч гэсэн HACCP –ын үзэл санааг өөрийн байгууллагад нэвтрүүлж буй байгууллага ч нэмэгдэж байна.

Түүнчлэн, СХЗГ-аас гаргасан ISO17025 стандартын батламжийг авсан шалгалтын байгууллага 86 байгаа ба, Улаанбаатар хотоор зогсохгүй улсын хэмжээнд тархсан байдалтай байна. Аймаг бүрт МХЕГ-ын лаборатори ба мал эмнэлгийн лаборатори байдаг ба, магадлан шалгах байгууллагын үүргээ биелүүлж байгаа юм. Ойрын жилүүдэд, дэлхийн орнуудад олон улсын стандарт дэлгэрч, олон байгууллага, ААН-үүд батламж авахын нэг талд, батламжийн стандартын тухайд ч нэгдмэл байдлыг хангаж, батламж авсан улс нь өөр байлаа ч түүний агуулга нь ижил байлгах талаар олон улсын сүлжээг байгуулж, магадлан итгэмжлэх байгууллагын харилцан баталгаажилтыг нэвтрүүлэх болсон байна. СХЗГ нь ч тэрхүү Магадлан шалгах байгууллагын Олон улсын сүлжээнд элсэхээр ажиллаж байгаа бөгөөд, 2003 онд Ази, номхон далайн лаборатори итгэмжлэлийн хамтын ажиллагааны байгууллага APLAC (Asia and Pacific Laboratory Accreditation Cooperation)-д, 2007 онд Олон улсын лаборатори итгэмжлэлийн хамтын ажиллагааны байгууллага (International Laboratory Accreditation Cooperation: ILAC)-д элсэн орж, 2012 онд Олон талт харилцан хүлээн зөвшөөрөх хэлэлцээр (Mutual Recognition Agreement)-т нэгдсэн байна. ILAC-ийн харилцан хүлээн зөвшөөрөх лаборатори ч бас Монголд байдаг бөгөөд, жишээлбэл, УМЭАЦ-ийн төв лабораторийн баталгаажуулалтыг бас хийдэг. Мөн, Номхон далайн лаборатори итгэмжлэлийн хамтын ажиллагааны байгууллага PALC (Pacific Accreditation Laboratory Cooperation)-д ч мөн элсэхийг зорьж байгаа бөгөөд хүсэлтээ гаргаад, олон улсын шаардлагыг хангасан орчныг бүрдүүлэхээр ажиллаж байна¹⁶⁶. Олон улсын менежментийг явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх ажил бага багаар хангагдаж байна гэж хэлж болно.

¹⁶⁶ СХЗГ-ын веб хуудас. (<http://www.en.masm.gov.mn/> : 2017 оны 5 сарын 24нд хандалт хийсэн) болон СХЗГ-т хийсэн ярилцлага. Харин УМЭАЦ-ийн төв лабораторийн ILAC харилцан батламжийн талаар УМЭАЦ-ийн төв лаборатори дээр хийсэн ярилцлагаас ишлэв.

2016 онд ISO менежментийн системийн баталгааг явуулах хувийн хэвшлийн батламж олгох байгууллага ч мөн бий болж, СХЗГ-аас зөвшөөрөл авахаар хүсэлт гаргасан байна¹⁶⁷.

Угтаа бол магадлан итгэмжлэх байгууллага ба батламж олгох байгууллага нь бие даасан байгууллага байх ёстой ба, төвийг сахисан байх ёстой. Хувийн хэвшлийн батламж олгох байгууллага гарч ирж байгаа тул, ойрын ирээдүйд магадлан итгэмжлэх, батламж олгох хоёр байгууллагыг тусад нь салгаж, тус тус бие даасан байгууллага болгох нь зүйтэй юм.

2) Дотоод дах стандарт

Дотоодын стандарт болох MNS нь бүтээгдэхүүний стандартаар зогсохгүй, менежментийн стандарт, шалгалтын стандарт гээд маш олон төрөлтэй байдаг.

MNS-ын жагсаалтад байгаа бүх бүтээгдэхүүн нь MNS батламжийг авах шаардлагатай. Маш их хэмжээгээр үйлдвэрлэгдэн зах зээлд гарсан дийлэнх бүтээгдэхүүн энд хамрагдсан байдаг. Батламж авахдаа тухайн бизнес эрхлэгч нь өөрөө бичиг баримтын бүрдүүлэлтээ хийх шаардлагатай. Тэр нь дараах дарааллаар хийгдэнэ. 1 СХЗГ-ын магадлан итгэмжлэх газрын шалгалтад орж, 2 Шалгалтын үр дүнг тусгасан тодорхойлолтыг авч СХЗГ-т MNS авахаар хүсэлт өгч, 3 СХЗГ дээр боломжтой эсэхийг хэлэлцэн, 4 тодруулах зүйл гарвал ахин шалгалт хийж, 5 тэнцсэн бол MNS-ын дугаарыг хэрэглэх зөвшөөрөл гарна. Түүний дараа, бизнес эрхлэгч нь бүтээгдэхүүн дээр MNS дугаарыг тавьж борлуулна. MNS-ын бүтээгдэхүүний баталгаажуулалт нь 1~3 жилийн хугацаанд хүчинтэй байдаг бөгөөд, бизнес эрхлэгчийн өөрөө шалгалтаа хийж, стандартыг баримтлан ажиллах шаардлагатай байдаг.

Орон нутагт СХЗГ-ын үйл ажиллагаа шаардлагатай байгаа, нөгөө талаар, батламжийн түвшинг нэгдмэл болгох тал дээр анхаарах зүйл байгаа, байнга мэдээлэл хуваалцаж, хүний нөөцийн сургалтыг явуулах зэргээр тасралтгүй үйл ажиллагааг явуулах зэрэг асуудлуудыг шийдвэрлэх шаардлагатай байгаа юм.

3) Стандартыг мөрдөх, эрүүл ахуйн хяналт

Стандартад нийцэж буй эсэхэд МХЕГ мониторинг хийдэг. Зах зээлд гэнэтийн шалгалт хийх, ААН дээр стандартыг мөрдөн үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа эсэхэд шалгалт хийдэг.

Мөн түүхий эдийг оруулаад аюулаас сэргийлэх үйл ажиллагааг хангах үүднээс эрүүл ахуйн хяналтын чухал үүргийг бас гүйцэтгэдэг.

¹⁶⁷ 2017оны 3 сарын 31 Батламж өгдөг байгууллага дээр хийсэн ярилцлагаас

Хүснэгт 3.3.2 МХЕГ-ын шалгалтад хамрагдах зүйлс (ХАА-н болон хүнсний бүтээгдэхүүн)

Салбар	Гол агуулга
Мал эмнэлэг	Малын хорио цээр;Амьтны хорио цээр;Амьтны гаралтай хүнсний бүтээгдэхүүн, хүнсний бус бүтээгдэхүүний аюулгүй байдал, чанар;Мал, малын бүтээгдэхүүн, мал эмнэлгийн лабораторийн эрүүл ахуйн хяналт гм
Амьтанд зориулсан эмийн бүтээгдэхүүн	Төрөөс нийлүүлдэг мал эмнэлгийн бүтээгдэхүүний хадгалалт, тээвэрлэлт, нийлүүлэлт, хэрэглээ болон үнэ;үйлдвэрлэгчийн хяналт;амьтанд зориулсан эм, эмийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл болон импортын зөвшөөрлийн шалгалт;малын бүтээгдэхүүн доторх үлдэгдэл эмийн бүтээгдэхүүний шалгалт гм
Малын хээлтүүлэг	эр эс+ өндгөн эсийн хадгалалт, хяналт, ашиглалт, удмынсангийн шалгалт;үржлийн малын бүртгэл;малын хээлтүүлгийн үнэлгээ гм
Ургамлын хорио цээр	Ургамлын хорио цээр, бактергүйжүүлэлтийн хяналт;ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүний тээвэрлэлт, хадгалалт, чанар, аюулгүй байдлын шалгалт гм
Ургац	Үрийн үйлдвэрлэл, импортын үрийн чанарын шалгалт;удмынсангийн хадгалалт, ашиглалтын судалгаа
Хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	Технологийн үнэлгээ;стандарт, норм, тэмдэглэгээний хяналт;шинэ технологийн урьдчилсан үнэлгээ;хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл дэх GMP хэрэгжилтийн байдлын хяналт
Хүргэж өгөх үйлчилгээ	Гарч болох аюулаас сэргийлэх;түүхий эдийн аюулгүй байдал, чанарын шалгалт;боловсруулсан хоолны чанар, аюулгүй байдал, тээвэрлэлтийн шалгалт гм
Хүнсний зүйлийн худалдаа	Үе шат тус бүрийн шалгалт;Хууль дүрмийн биелэлт;тамхи, архины худалдаа хийх хуулийн зөвшөөрөлтэй газрын шалгалт гм

Эх сурвалж:МХЕГ Хүнсний аюулгүй байдал, хөдөө аж ахуйн хяналтын хэлтэс “FOOD SAFETY AND AGRICULTURE INSPECTION DEPARTMENT”

Жишээлбэл, Дорноговь аймгийн МХГ нь захиргаа аж ахуйн хэлтсээс гадна Хяналтын 1-р хэлтэс (боловсрол, эрүүл мэнд, хүнс, хорио цээр, мал эмнэлэг), Хяналтын 2-р хэлтэс (барилга, уул уурхай, байгаль орчин, хөдөлмөр) мөн лабораториос бүрддэг байна. 2016 оны 1 сарын тогтоолоор 40 хүн томилогдсон авч, одоог хүртэл нийтдээ 36 хүнтэй, үүнээс лабораторийн шинжээч 5 хүн, улсын байцаагч 23 хүн ажиллаж байна. 2016 онд, 208 удаагийн шалгалт, 102 объектод зөвлөх үйлчилгээг явуулсан байна. Мөн хоолны хордлоготой холбоотой зөрчил 10 объект дээр гарч, хяналт шалгалтыг явуулсан. Түүнээс гадна, судалгаа, урьдчилан сэргийлэх шалгалт, сургалт хийж гүйцэтгэсэн. 2017 онд төлөвлөгөөт шалгалт 193, туслан зөвлөх үйлчилгээ 98-ыг хийхээр төлөвлөсөн ба түүнээс гадна гэнэтийн шалгалт, судалгаа, зөвшөөрөл олгох үйлчилгээ, сургалт явуулах зэрэг ажлыг төлөвлөсөн байна. 2016 онд, мал эмнэлэгтэй холбоотой 51 зөрчил илэрсэн бөгөөд, 21-д нь акт тогтоосон байна. Акт тавигдсан газрууд нь

анхны үйлдвэрлэгч газрын тодорхойлолттой холбоотой 12 зөрчил, халдварт өвчинтэй холбоотой зөрчил 5, түүнээс бусад хууль дүрэм зөрчсөн 4 үйлдэл илэрсэн байна¹⁶⁸.

Сумын хяналт шалгалтын ажилтан (сумын захиргааны ажилтан хавсран) нь сумын даргын тодорхойлолтоор, төв байгууллагын хариуцсан газар (хүнс, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний тухайд хүнсний аюулгүй байдал, хөдөө аж ахуйн хэлтэс) дээр бичиг баримтыг үзэж танилцаад, тохирох хүн байна гэж үзвэл байцаагчийн эрхийг олгодог. Бичгийн болон ур чадварын шалгалт байхгүй. Сумын байцаагч нь жилийн эцэст тухайн жилийн үйл ажиллагааны тайланг заавал гаргаж өгөх шаардлагатай бөгөөд, ерөнхий газар дээр бүх тайланг нэгтгэн агуулгыг хянадаг. Байцаагчийн эрх нь 3 жилийн хүчинтэй байдаг ба, сунгалт хийж болох авч нөгөөтэйгүүр, тайлангийн агуулгаас хамаараад хүчинтэй хугацаа нь дуусаагүй байсан ч эрхийг цуцалдаг байна. Дорноговь аймгийн МХГ нь, сумын байцаагчийг ур чадвар сул гэж хэлж байсан боловч, сумын даргын тодорхойлолттой, бас тохирох хүн нь тодорхойлогдож чаддаггүй, мөн суманд хүний нөөц дутагдалтай (хүсэлт гаргах хүн байхгүй) зэрэг явдал олон байдгаас ур чадварын хувьд асуудалтай байсан ч амьдрал дээр тэр эрхийг цуцлах боломжгүй байдаг, тохиромжтой хүн олж авах хүндрэлтэй байдаг байна.

3.3.1.4 Хяналт шалгалтын байгууллага

МХЕГ-ын мониторинг болон эрүүл ахуйн хяналтын үйл ажиллагаанд шинжлэх ухааны үндэстэй хяналт шалгалтыг хийх нь чухал байдаг. Мөн бизнес эрхлэгч нь өөрөө ч гэсэн эрүүл ахуй, чанарын хяналтын төлөө бүтээгдэхүүн, түүхий эдийн шалгалтыг хийж, түүний үр дүнг нягтлах шаардлагатай юм.

Хүнсний үйлдвэрлэл эрхлэгч нь, дангаараа хүнсний бүтээгдэхүүн болон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний эрүүл ахуйн хяналтыг явуулахгүй бол болохгүй учир, зах болон ААН-үүдийн олонх нь өөрийн лабораторитой байдаг. Тэдгээр шалгалтын хариуг нягтлаад, стандартад нийцэж буй эсэхийг үзэхийн тулд, СХЗГ-ын магадлан итгэмжлэх байгууллага нь шалгалтыг хийдэг. МХЕГ-ын байцаагч нар ч оролцох явдал олон. Магадлан итгэмжлэх байгууллага нь хувийн хэвшлийн хүнсний үйлдвэрийн 29 газар, зах дээрх 4 газар, дээд сургуулийн 6 байгууллага дээр байдаг боловч, хамгийн том нь Үндэсний лавлагааны лаборатори ба Улсын мал эмнэлэг, ариун цэврийн төв лаборатори юм.

ХАА-н бүтээгдэхүүний тухайд, тариалан, малын бүтээгдэхүүн болон хүнсний бүтээгдэхүүн бүхэлдээ Үндэсний лавлагааны лаборатори дээр хийгддэг бөгөөд, малын бүтээгдэхүүний тухайд УМЭАЦ-ийн төв лаборатори дээр гэх байдлаар ангилагдан хийгдэж байна.

(1) Хүнсний аюулгүй байдлын үндэсний лавлагааны лаборатори ба МХЕГ-ын лаборатори

МХЕГ-ын шинжилгээ шалгалт хийх байгууллага нь ХАБҮЛЛ болон аймгууд дах МХГ дээрх лабораториуд юм. ХАБҮЛЛ нь МХЕГ-ын харьяа байгууллага авч, нэлээн бие даасан байдлаар

¹⁶⁸ Дорноговь аймаг МХГ(2017) : Асуулт ярилцлага (2017оны 3 сарын 17 өдөр) болон слайд материал “Dornogobi Aimag Specialized Inspection Department 2017”

үйл ажиллагаагаа явуулдаг Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийн 15-р зүйл дээр дотооддоо цорын ганц Үндэсний лавлагаа лаборатори юм. Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулиар бол ХАБҮЛЛ нь 1Хүнсний бүтээгдэхүүний аюулгүй байдлыг шинжлэн шалгаж, үр дүнг холбогдох захиргааны байгууллагад өгөхийн хамт шаардлагатай зөвлөмжийг явуулах, 2 Итгэмжлэх байгууллагаас гаргасан шинжилгээ шалгалтын хариу мэдээллийн санд оруулж, хяналт хийх, 3 Хүнсний зүйлийн аюулгүй байдлыг тодорхойлж, холбогдох байгууллагаар батлуулах 4 Эрсдэлийн үнэлгээний зааврыг батлах, 5 Шинжлэн шалгах аргыг тодорхойлж, тэрхүү шалгалтын аргыг магадлан итгэмжилж, мэргэжлийн шалгалтыг гүйцэтгэх, 6 Итгэмжлэх байгууллага хооронд зохицуулалт хийж, мэргэшлийн заавар зөвлөгөө өгөхийн хамт, сургалт явуулах, 7 Хүнсний зүйлийн эрүүл ахуйн хяналт, технологийн заавар журмын талаар санал дэвшүүлэх, 8 Хүнсний бүтээгдэхүүний шалган шинжлэх арга болон дээж авах аргын талаар заавар чиглэл өгөхийн хамт, хоолны хордлого гарах үед дээж авч шинжилгээ хийхэд туслах зэрэг ажлуудыг хийдэг. Харин, “хүнсний бүтээгдэхүүн” гэсэн нэртэй байгаа авч, ХАБҮЛЛ нь хүнсний бүтээгдэхүүнээс гадна гоо сайхан, ус, барилгын материал, эм, эмийн бүтээгдэхүүний шинжилгээ шалгалтыг ч бас хийдэг. ХАБҮЛЛ-д 80 лаборантыг оруулаад нийтээд 141 хүн ажиллаж байна.

лабораторид 3000~3500 дээжээс шинжилгээ авч байна¹⁶⁹. 2014 оны статистикаар 58% нь импортын бүтээгдэхүүнд, 42% нь ААН-үүдээс ирсэн бүтээгдэхүүнд хийсэн бөгөөд, МХЕГ-ын байцаагчийн хийсэн дотоодын шинжилгээгээр 2016 онд 20% нь импортын бараа, 70-80% нь дотоодын бүтээгдэхүүнд хийсэн байна¹⁷⁰. ААН-ийн хяналт болон МХЕГ-ын шалгалт нэлээн идэвхтэй болж байна гэж хэлж болохоор байна.

ХАБҮҮЛЛ-ийн харьяанд МХЕГ-ын орон нутгийн лабораториуд байдаг. Аймгуудын лабораторид тус тус 3-7 хүн ажилладаг бөгөөд, (1) ургамлын хорио цээр, (2) химийн, (3) эсийн гэсэн 3 хэсэгт хуваагдаж байна. Шалгалтын үр дүнг ХАБҮҮЛЛ-д илгээдэг.

Жишээлбэл, Дорноговь аймагт барилга, аялал жуулчлал, мал аж ахуй зэрэг нийтдээ 18 салбарыг хамруулан сорилт шинжилгээ хийж байна. Мал аж ахуйн салбарт, хүнсний махын үйлдвэрийн импорт, экспорт, хонины ноос, ноолуур зэргийн сорилт шинжилгээг гүйцэтгэдэг. 2016 онд бүх салбарын нийлбэрээр 2,258 объектын 4517 зүйлд 17,615,000 төгрөгийн сорилт шинжилгээг хийж, түүний 40 хувь болох 7,157,600 төгрөгтэй тэнцэх хэсгийг ААН-ийн хүсэлтээр, ослоос үүдсэн шинжилгээг хийж, захиалагч болон зохих байгууллагаас шинжилгээний төлбөрийг гаргуулсан. Үлдэгдлийг МХЕГ-ын өөрийн хийсэн шинжилгээ бөгөөд, гаднаас төлбөр авдаггүй. Харин өнгөрсөн жил хийсэн шинжилгээний 7%-д ногдох 158 зүйлд зөрчил илэрсэн байна¹⁷¹.

(2) УМЭАЦ төв лаборатори ба орон нутгийн мал эмнэлгийн лаборатори

Мал эмнэлгийн лабораторийн хувьд, УМЭАЦ-ийн төв лаборатори нь улсын төв лаборатори бөгөөд бүх аймагт салбартай байдаг. УМЭАЦ-ийн төв лаборатори нь ялангуяа малын өвчнөөс сэргийлэхийн тулд, өвчлөлийн шинжилгээг явуулах томоохон үүрэгтэй газар юм.

УМЭАЦ-ийн төв лаборатори нь 30 судлаачийг оролцуулаад нийтдээ 52 ажилтантай, лабораторийн захирлын дор, (1) Гоц халдварт өвчний оношлогоо тандалтын тасаг, (2)Халдварт, паразиттах өвчний оношлогоо тандалтын тасаг, (3) Байгаль орчноос шалтгаалах өвчний оношлогоо тандалтын тасаг, (4) Эпидемиологи, мониторинг мэдээллийн тасаг, (5) Хүнсний эрүүл ахуй, үлдэгдлийн шинжилгээний тасаг, (6) Санхүү, аж ахуй, үйлчилгээний гэсэн тасгуудаас бүрдэх ба, а) малын өвчний оношлогоо ба хорио цээрийн арга хэмжээ, б) Амьтны гаралтай түүхий эд, экспорт, импортын хүнсний бүтээгдэхүүний мал эмнэлгийн шинжилгээ, в) Орон нутгийн мал эмнэлгийн лабораторийг багтаасан хүний нөөцийн сургалт зэрэг үйл ажиллагааг явуулдаг байна.

Нийт улсын хэмжээнд мэдээллийн сүлжээг 2016 оны 7 сард УМЭАЦ-ийн төв лабораторид, мөн оны 11 сард бүх аймгийн мал эмнэлгийн лабораторид нэвтрүүлсэн. Зарчмын хувьд, малын өвчинтэй холбоотой шинжилгээг аймгуудын лабораториудад хийж, аймагт хийх боломжгүй зүйлий УМЭАЦ-ийн төв лаборатори руу явуулах авч, мэдээллийн сүлжээний системийг

¹⁶⁹ ХАБҮҮЛЛ-ийн товхимлоос

¹⁷⁰ ХАБҮҮЛЛ-д хийсэн асуулга ярилцлагаас (2017.3.14)

¹⁷¹ “Дорноговь аймаг МХГ”(2017 он 3 сар Дорноговь аймаг МХГ-ын материал)

зүйлий УМЭАЦ-ийн төв лаборатори руу явуулах авч, мэдээллийн сүлжээний системийг ашиглан, суман дах өвчлөлийн байдал, шинжилгээний хариуг хурдан шуурхай хуваалцаж мэдэх боломжтой болсон байна.

Малын өвчнөөс гадна, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний шинжилгээг бас хийдэг. Малын бүтээгдэхүүний шинжилгээг МХЕГ-ын шинжээч авчирч хийх явдал их байдаг ч, ААН-үүдээс бас ирдэг. Экспорт, импортын бүтээгдэхүүний шинжилгээ дийлэнх хувийг эзлэх боловч, ямар нэг зөрчил илэрсэн тохиолдолд, УМЭАЦ-ийн төв лаборатороос мэдээ аваад МХЕГ акт тавьдаг. Үлдэгдлийн шинжилгээг 40 төрлийн эмийн бүтээгдэхүүн дээр хийх боломжтой байдаг бөгөөд, МХЕГ-ын Хилийн хорио цээрийн албанаас хүсэлт ирэх тохиолдол олон байдаг.

Дээрх дурдсанчлан, тогтолцоо нь бүрдэж, тус тусын байгууллага өөрийн эрүүл ахуй, чанарын хяналтыг явуулж байна. MNS авсан, ХАА-н бүтээгдэхүүний тоо 500 гаруй, хүнсний бүтээгдэхүүн 600 гаруй байна. Нэг талаар, мал эмнэлэг, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний нэгжид мал эмнэлгийн лабораторид ч шинжилгээний арга тогтсон байдаг бөгөөд, МХЕГ-ын шинжээчид МХЕГ-аас Хяналтын хуудас гаргаж өгдөг. Тус тусын байгууллага нь өөр өөрийн шалгуурыг тогтоосон байдаг ба, тэр нь өөр хоорондоо зөрөхгүй байх талаар салбар бүрийн мэргэжилтнүүд хаана хэрхэн шалгаж байгаа нь тодорхой бус байна. Улс дотроо шалгуураа нэгдмэл болгох шаардлагатай болов уу гэж үзэж байна.

3.3.1.5 Экспорт, импорт

(1) Хорио цээр

Хорио цээрийн асуудлыг МХЕГ-ын Хилийн хорио цээрийн алба хариуцдаг. Монголд нийтдээ 36 газар хорио цээрийн нэгж ажилладаг бөгөөд, нийтдээ 326 шинжээч ажилладаг (2014 он). 36 газрын 16 нь гүний хяналтын талбайд харьяалах ба, улсын хилийн хорио цээрийн нэгжид 20 газар, агаарын 4 газар, автозамын 15 газар, төмөр замын 3 (үүнээс 2 нь авто зам төмөр замын аль аль нь хэрэглэдэг) газар байдаг байна. Түүний дотор гол нэгжүүд нь, Улаанбаатар хотын нисэх онгоцын буудал болох Буянт –Ухаа, Хятад Монголын хилийн Замын Үүд (авто зам, төмөр зам), Орос Монголын хилийн Алтанбулаг (автозам) болон Сүхбаатар (төмөр зам) юм¹⁷² (Зураг 3.3.4). Үүн дотроо Замын Үүд хамгийн их ачаалалтай байдаг (Хүснэгт 3.3.3).

¹⁷² ADB (2014): Modernizing Sanitary and Phytosanitary Measures to Expand Trade and Ensure Food Safety 2nd CAREC Trade Facilitation Learning Opportunity: Sharing the Baltic Experience- Proceedings: Mongolia, 6-8 October 2014

Зураг 3.3.4 Хорио цээрийн нэгж

Эх сурвалж: GASI Border Quarantine Inspection

Хүснэгт 3.3.3 Хүнсний бүтээгдэхүүн ба ХАА-н бүтээгдэхүүний экспортоор гарсан хэмжээ (2016 он)

Экспортын бараа нэр, төрөл	Шалгалтын тоо	Хилээр гарсан тоо	Хилийн хорио цээрийн нэгж дээрх шалгалтын тоо	УБ дахь шалгалтын тоо	Транзит	Экспортоор гарч байгаа орон							Хилийн шалган			
						Орос	Хятад	Герман	Польш	Япон	Солонгос	Бусад	Сүмбаатар	Замын Үүд	УБ Нисэх	Бусад
Амьтан, мал (амьд)	360	345	299	43	3	104	162	4	0	1	13	76	4	53	95	208
Малын бүтээгдэхүүн (махан бүтээгдэхүүн, тахианы мах, сүүн бүтээгдэхүүн, өндөг, зөгийн бад, амьтны үс)	2099	1970	722	1236	13	99	1672	4	9	34	36	244	29	1591	172	307
Ургамал (хээрийн өвс, таримал ургамаг, үр)	572	567	480	84	3	0	539	0	0	5	5	3	0	96	13	463
Тариалангийн бүтээгдэхүүн (ногоо, тэмс, жимс, самар, үр тариа, цай, тэжээл, модон эдлэл)	11,343	11,224	1868	1255	8101	355	10,926	1	0	24	8	23	19	9272	28	2020
Боловсруулсан бүтээгдэхүүн (шоколад, ундаа, архи, үс)	327	312	261	23	28	32	209	11	0	12	14	48	1	77	105	144
Нийт	14,701	14,418	3630	2641	8148	590	13,528	20	9	76	76	394	53	11,089	413	3142

Эх сурвалж: МХЕГ-ын материалд тулгуурлан JICA Судалгааны баг боловсруулав

Хорио цээрт 1. Өвчнийг хянахын тулд хүнсний зүйл, малын тэжээлийн хорио цээр, 2. Үлдэгдлийн шинжилгээ (ХАА-н эм бэлдмэл, амьтны эм), 3. Хүнсний бүтээгдэхүүн ба дагалдах зүйл дээрх шошгын тэмдэглэгээний хяналт, 4. Түүхий эдийн импортын судалгаа, тодорхойлолт, 5. Монгол улсын хуультай нийцэж буй байдлыг тодруулах, заавар өгөх зэрэг ажил ордог. Экспорт, импортын барааг өндөр, дунд, бага эрсдэлтэй гэж 3 ангилж, шаардлагатай үйл ажиллагааг авч хэрэгжүүлдэг. Хорио цээрийн бүсэд ирсэн бараа бүтээгдэхүүнийг бага эрсдэлтэй зүйлийг тэр чигт нь гаалийн бүрдүүлэлт хийж, бусдыг нь бичиг баримтын шалгалтаар оруулж, өндөр эрсдэлтэй гэж үзсэн зүйл болон ямар нэг ноцтой байдал илэрсэн бол лабораторийн шинжилгээнд оруулна. Лабораторийн шинжилгээнд шаардлагатай бол ХАБҮЛЛ-аас дэмжлэг авдаг. 2014 оны байдлаар, 5744 зүйлд шалгалт хийсний дотор 3550 нь бага эрсдэлтэй байсан тул шалгалт хийгдээгүй. Үлдсэн 2194 нь шалгалтаар орж, 558-ыг нь дунд эрсдэлтэй¹⁷³ гэж үзэж бичиг баримтын шалгалт, 1636-ыг нь

¹⁷³ ADB (2014)

өндөр эрсдэлтэй гэж үзсэн тул бичиг баримтын шалгалт, нүдээр харж шалгах, лабораторийн шинжилгээ хийх зэрэг арга хэмжээ авсан. Лабораторийн шинжилгээний агуулгыг доорх хүснэгт 3.3.4 –т үзүүлэв.

Хүснэгт 3.3.4 Улсын хилийн боомтын лабораторид хийдэг гол шинжилгээний агуулга

Нэр төрөл	Химийн, хорт бодисын шинжилгээ	Ургамлын хорио цээр	Эсийн шинжилгээ
Хүнс	Физик гэмтэл, pH, нитрат, антиоксидант, ниацин, тиамин, рибофлавин, Оргонофосфорт пестицид химийн бодис, Органик хлорт нэгдлийн химийн бодис (эмийн зориулалтын ургамал)	Мэдрэхүйн тест, Бактер ба вирусын гаралтай өвчлөл, Далайн гаралтай өвчлөл, дотоодод үүссэн өвчлөл	—
Жимс	Физик гэмтэл, pH, нитрат, антиоксидант, ниацин, тиамин, рибофлавин, Оргонофосфорт пестицид химийн бодис, Органик хлорт нэгдлийн химийн бодис (эмийн зориулалтын ургамал), патулин	Мэдрэхүйн тест, Бактер ба вирусын гаралтай өвчлөл, Далайн гаралтай өвчлөл, дотоодод үүссэн өвчлөл	—
Зөгийн бал	Сахароз, сахар орлуулагч, усны агууламж, хатуулаг, үнс, хүчиллэг чанар, Тетрациклин, сульфонамид, хлорамфеникол, Афлатоксин	—	—
Малын сүү ^{※1)}	тослог, хүчиллэг, өтгөн чанар, ус, шүвтэр, меламина, афлатоксин, тетрациклин, хлорамфеникол, сульфонами	—	сальмонелла, гэдэсний савханцар, Clostridium perfringens, бацилла цереус, ердийн нянгийн тоо
Мах ^{※2)}	тослог, ус, үнслэг, нитрат, нитрит, pH, Оргонофосфорт пестицид химийн бодис, Органик хлорт нэгдлийн химийн бодис, меламина, афлатоксин, тетрациклин, хлорамфеникол, сульфонами	—	сальмонелла, канпилобактериоз, листериос, гэдэсний савханцар

※1) Бичил биетний тестийн тухайд сүүн бүтээгдэхүүнийг оруулна.

※2) Бичил биетний тестийн тухайд, махан бүтээгдэхүүнийг оруулна.

Эх сурвалж: Замын Үүдийн хорио цээрийн нэгж

Зүйл төрлөөр нь хилийн шалганаар өнгөрүүлэх газрыг 2003 оны Засгийн Газрын 173-р тогтоолоор заасан байдаг. (Хүснэгт 3.3.5)

Замын үүдийн боомт¹⁷⁴

Дотоодын хамгийн том боомт болох Замын Үүд нь, 1956 онд мал эмнэлгийн станц болж байгуулагдаж, 1959 оноос хойш Улсын хилийн хорио цээрийн алба болон ажиллаж байна. Захиргааны алба болон хяналтын 2 хэлтэстэй, нийт 99 ажилтны 15 нь захиргааны албанд, бусад нь хяналтын хэлтсийн байцаагч нар юм. Байцаагчид дунд 10 лабораторийн шинжээч ажиллаж байна. Эрээн хот дах Хятадын хорио цээрийн албатай ажил төрлийн уялдаатай ажилладаг. Мөн Хангийн хорио цээрийн нэгж (Замын Үүдээс 250 км)-д 6 ажилтныг томилон ажиллуулдаг. 6 мэргэжилтнийг хариуцсан ажлаар нь ангилбал, ариутгал хариуцсан 1 хүн, байцаагч 4 хүн, дарга байна. Хангийн боомт дах шинжилгээ нь гол төлөв хонины махан дээр төвлөрч байна.

Нэг өдрийн гаалиар өнгөрөх ачааны хэмжээ нь 100~200 ачааны тэрэг, 600~800 суудлын машин, 2,500~3,000 хүн байдаг ба, хамгийн их ачаалалтай үе нь 8~9 сар юм. 9 сарын шинэ хичээлийн жил эхлэх үеэр, хүн, барааны хөдөлгөөн эрс нэмэгдэж, 7~9 сард жуулчид олноор орж гардаг байна.

Хорио цээрийн албан дээр авто машины ариутгал, ачааны шалгалтыг явуулдаг ба, машины ариутгалын тухайд, өвлийн улиралд ариутгасан дэвсгэр дээгүүр явуулаад л болдог, 3 талаас нь ариутгалын бодис цацна гэсэн олон улсын стандартад нийцдэггүй байна. Ачааны шалгалтыг өндөр эрсдэлтэй гэж үзсэн зүйл дээр л хийдэг, тэр нь нийт ачааны 38.4%-ийг эзэлдэг байна.

Лаборатори нь химийн, ургамлын хорио цээрийн, нян судлалын гэсэн тасгуудаас бүрдэнэ. Ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүн нь өндөр эрсдэлтэй зүйлд ордог, түүний 70%-д нь шалгалт хийх ба илрэх зөрчил нь 0.87%-тай байдаг. Химийн тасагт гол төлөв импортын бараан дээр шинжилгээ хийдэг бөгөөд меламин, афлатоксин, микотоксин, антибиотик зэргийн шинжилгээ шалгалтыг хийдэг. Хүнсний ногооны үлдэгдэл химийн бодисын шалгалтыг бас хийдэг бөгөөд, 25 нэр төрлийн химийн бодисны шинжилгээг хийх боломжтой авч, одоогоор үлдэгдэл бодис байгаа эсэхийг шалгах аргаар хязгаарлаж, олон тоогоор шалгалт хийж чадахгүй байна. Ямар нэг асуудал илэрвэл, УБ хот руу явуулж, шинжилгээ хийдэг авч, бараа нь хэдийнээ хилээр орж ирээд, зохих цаг хугацаанд нь шинжилгээ явуулахад хүндрэлтэй. Хүнд металын шинжилгээ шалгалтыг бас явуулж чаддаггүй. Гаалийн байранд байрладаг бөгөөд лабораторийн өөрийн гэсэн байр биш тул, нэлээн хуучирч, техник тоног төхөөрөмж дутагдалтай, одоо байгаа тоног төхөөрөмжөө шинэчлэх шаардлагатай болсон байна. Шалгалтын арга нь олон улсын стандартыг баримталж байгаа, Эрээн хоттой шинжилгээний аргын талаар санамж бичиг солилцсон.

Экспортоор гарч байгаа бараа бүтээгдэхүүн гэвэл хонины үс ноос, ноолуур, арьс шир бөгөөд өдөр бүр хэдэн мянгаараа гардаг. Махны тухайд, түүхийгээр нь гаргах боломжтой мах нь адууны мах л байх бөгөөд, хонь, үхэр, ямааг хагас боловсруулж гаргадаг. Шалгалтыг хийхдээ бичиг баримтын шалгалтыг явуулж, тодорхойлолт болон ачааны агуулга (хэмжээ, шошго) нь таарч тохирч байгаа эсэхийг нягталдаг. Хэрэв таарч байвал, том оврын рентгенд оруулж, ачааны доторхыг шалгадаг. Түүний дараа, хилийн гарах хаалган дээр дахин бичиг баримтын шалгалтыг хийж, тэнцвэл гарахыг зөвшөөрнө. Ачааны галт тэрэгний тухайд, Улаанбаатарт шалгалт хийж, галт тэргийг битүүмжилдэг. Ачааны галт тэргийг нээгээгүй бол, бичиг баримтын шалгалтыг хийгээд гаалиар гаргадаг.

¹⁷⁴ Замын Үүдийн боомт дээр хийсэн асуулга, ярилцлагаас (2017.3.16~17)

Хүснэгт 3.3.5 ХАА-н бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлэх хилийн боомтын жагсаалт

Зүйл	Боомт	
	Аймаг	Боомтын нэр
Ургамлын үр, үрслэг, суулгац	Улаанбаатар	Буянт-Ухаа
	Дорноговь	Замын-Үүд
	Сэлэнгэ	Сүхбаатар, Алтанбулаг
	Увс	Боршоо
	Дорнод	Эрээнцав, Баянхошуу
	Баян-Өлгий	Цагааннуур
	Ховд	Булган
Мал, амьтан (импорт)	Улаанбаатар	Буянт-Ухаа
	Дорноговь	Замын-Үүд
	Сэлэнгэ	Сүхбаатар, Алтанбулаг
	Увс	Боршоо
	Дорнод	Эрээнцав, Хавирга, Уйлхан
	Баян-Өлгий	Цагааннуур
	Ховд	Булган
	Хөвсгөл	Ханх
	Завхан	Арцсуурь
Мал, амьтны үр, хөврөл үр, бичил биетний өсгөвөр (экспорт)	Улаанбаатар	Буянт-Ухаа
	Дорноговь	Замын-Үүд
	Сэлэнгэ	Сүхбаатар, Алтанбулаг
Түүхий мах, дайвар бүтээгдэхүүн (экспорт)	Улаанбаатар	Буянт-Ухаа
	Дорноговь	Замын-Үүд
	Сэлэнгэ	Сүхбаатар, Алтанбулаг
	Увс	Боршоо
	Дорнод	Эрээнцав, Хавирга, Уйлхан
	Баян-Өлгий	Цагааннуур, Өлгий
	Ховд	Булган
	Хөвсгөл	Ханх
	Завхан	Арцсуурь
Түүхий мах, дайвар бүтээгдэхүүн (импорт)	Улаанбаатар	Буянт-Ухаа
	Дорноговь	Замын-Үүд
	Сэлэнгэ	Сүхбаатар, Алтанбулаг
	Дорнод	Эрээнцав, Хавирга, Уйлхан
	Баян-Өлгий	Цагааннуур, Өлгий
	Сүхбаатар	Бичигт
Ургамлын үр, үрслэг, суулгац, мал, амьтан болон үржлийн мал (экспорт)	Сүхбаатар	Бичигт
	Дорнод	Баянхошуу

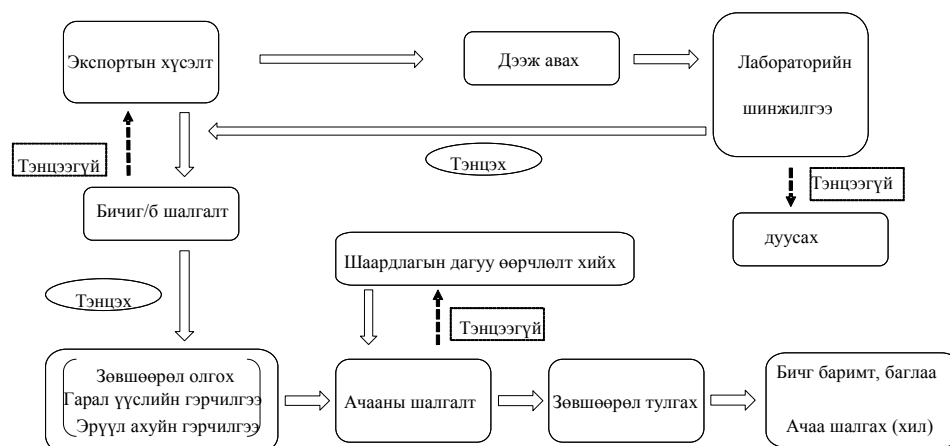
Хүснэгт 3.3.6 Замын Үүдийн хилийн боомт дээрх лабораторийн шинжилгээний үр дүн (хүнс, ХАА-н бүтээгдэхүүн)

Нэр төрөл	2012 он			2013 он			2014 он			2015 он	
	Дотоод	Импорт	Нийт	Дотоод	Импорт	Нийт	Дотоод	Импорт	Нийт	Дотоод	Импорт
Мах, махан бүтээгдэхүүн	20	3	23	20	2	22	23	4	27	2	9
Малын сүү		12	12	3	18	21	1	11	12		8
Цагаан идээ		6	6	2	13	15	6	1	7		13
Гурил			0		6	6			0		
Гурилан бүтээгдэхүүн	12	10	22	14	14	28	22	1	23	37	
Бусад буудайн бүтээгдэхүүн		78	78		81	81		81	81		61
Элсэн чихэр		17	17		16	16		2	2		2
Төмс		30	30		11	11		36	36	1	52
Хүнсний ногоо		4,591	4,591		4,800	4,800		3,653	3,653	4	2,441
Жимс		1,087	1,087		1,173	1,173		702	702		721
Өндөг			0			0			0		
Ургамлын тос		2	2		3	3		2	2		
Ус	18		18	27		27	30		30	3	
Ундаа		2	2			0	1		1		
Архи		1	1		6	6		5	5	5	
Үр		5	5		1	1	1	7	8		3
Бусад	14	297	311	11	314	325	17	192	209	9	163
Нийлбэр	64	6,141	6,205	77	6,458	6,535	101	4,697	4,798	61	3,473

Эх сурвалж : Замын Үүдийн хилийн боомтын материал

(2) Экспортын бүрдүүлэлт

Экспортын бүрдүүлэлтийн тухайд, МХЕГ, МХАҮТ, Шинжилгээний байгууллага, СХЗГ оролцдог. Гарал үүслийн гэрчилгээг МХАҮТ, чанарын гэрчилгээг СХЗГ, эрүүл ахуйн гэрчилгээг МХЕГ гаргаж өгдөг. Лаборатори дах шалгалтын тухайд, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн (түүхий эд)-ийг УМЭАЦ төв лаборатори, бусад ХАА-н болон хүнсний бүтээгдэхүүнийг ХАБҮЛЛ-д хийж байна.

Зураг3.3.5 Экспортын бүрдүүлэлт

Эх сурвалж: МХЕГ “Гаалийн шалгалт”, ADB(2014)р.28-ыг ашиглан JICA судалгааны баг боловсруулав.

Махны тухайд дараах дарааллаар хийгддэг байна¹⁷⁵.

Шинжилгээний байгууллагаар шалгуулах	УМЭАЦ төв лабораторид дээж явуулж, тэнцсэн бичиг авах (7~10 хоног)
Гарал үүслийн гэрчилгээ авах	МХАҮТ-д “Гэрээний хуулбар”, “Нэхэмжлэх, сав баглаа боодлын хуудас” “Улсын бүртгэлийн гэрчилгээ” “Чанарын лиценз” зэргийг өгч, гарал үүслийн гэрчилгээг авна.
Стандартад нийцэж байгаа гэрчилгээ авах	СХЗГ-т гэрээ, шалгалтад тэнцсэн тухай гэрчилгээ, гарал үүслийн гэрчилгээ, МХЕГ-ын эрүүл ахуйн гэрчилгээ, СХЗГ-ын чанарын гэрчилгээг өгч, нийцлийн гэрчилгээ авах
Эрүүл ахуйн гэрчилгээ авах	МХЕГ-т гарал үүслийн гэрчилгээ, МХЕГ-ын эрүүл ахуйн шинжилгээний бичиг, СХЗГ-ын баталгаажуулалт, Экспортын лиценз, Импортлогч орноос ирэх зөвшөөрлийн бичгийг өгнө.

¹⁷⁵ ADB (2014)

Харин, Михачи компани (зөгийн бал)-ын тухайд, СХЗГ-аас гаргадаг бичиг баримтыг гааль дээр шаардаагүй байна¹⁷⁶. Нэг ижил байгууллага, нэгэн ижил бүрдүүлэлт хийсэн ч, хариуцсан нэгж газраасаа шалтгаалаад заавар нь ялгаатай, шаардлагатай бичиг баримтад зөрүү гарах тохиолдол байдаг. Мөн нэг баримтыг дахин дахин гаргаж өгөх шаардлага гарах, ижил агуулгатай бичиг баримтыг гаргаж өгөх зэргийг шаардах тохиолдол гардаг. Хариуцсан газар нь хэт их нарийвчлагдан хуваагдаж, нэг нэг рүүгээ шидэх явдал ч олон байдаг. Экспортлогч ААН нь хэнээс асуухаа мэдэхгүй ийш тийш гүйх асуудал ч олонтаа үзэгддэг. Хариуцсан ажилтан нь өөр ажилд шилжвэл эхнээс нь сайн тайлбарлах шаардлагатай болж, тэр бүрийд ААН-ийн ажилтан УБ-т байгаа төр захиргааны байгууллага руу нь явах хэрэгтэй болдог. Мөн дээжийн шалгалт хийхэд 7 хоног зарцуулагдана гэх ба баримт бичгийн шалгалтад ч мөн 12~24 хоног шаардагддаг байна¹⁷⁷. Эдгээр чирэгдэл болон цаг хугацаанд тодорхой хэмжээний зардал орж байгаа тул, бүрдүүлэлтийг энгийн хялбар болгох, мэдээллийг нэг ижил түвшинд байлгах, холбогдох газруудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, баримт бичгийг цахимжуулснаар мэдээллийг хуваалцах нөхцөлийг бүрдүүлэх зэрэг асуудлуудыг шийдвэрлэх шаардлага байна.

Юутай ч, анх удаа бүрдүүлэлт хийхэд цаг хугацаа их ордог. Хэд хэдэн удаагийн шалгалтыг давж, итгэлийг олж чадвал саадгүй явдаг гэдгийг экспортын компанид хийсэн судалгааны явцад хэлж байсан. Түүнчлэн, OEM –аар хийсэн гэрээний хувьд, хүлээлгэн өгөх газар нь Улаанбаатар хот гэх мэт Монгол улс дотор хийгдэх тохиолдолд, гэрээлсэн газар (Импортлогч тал) –ын компанийн итгэл, туршлагыг харгалзах боломжтой.

3.3.2 Эрүүл ахуй, чанарын хяналтын өнөөгийн байдал ба шийдвэрлэх асуудал

Эрүүл ахуй, чанарын хяналтын хамгийн эхний хариуцлагыг хүнсний үйлдвэрлэл эрхлэгч хүлээдэг гэж өмнө дурдсан. Түүнийг хангахын тулд, төрийн байгууллага болон шинжилгээний байгууллага мониторинг хийдэг. Эрсдэлийн удирдлагатай холбоотой ажлын давхардал болон эмх замбараагүй байдал харагдаж байгаа боловч, ямартай ч Монголд тэрхүү тогтолцоо нь бүрдэж байна.

Энэ хэсэгт, нэмүү өртгийн сүлжээн дэх ХАА-н бүтээгдэхүүний эрүүл ахуй, чанарын хяналтын өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийж, түүний үндсэн дээр зөгийн балны жишээн дээр, шийдвэрлэх асуудлыг гаргаж тавина.

3.3.2.1 Нэмүү өртгийн сүлжээн дэх эрүүл ахуй, чанарын хяналтын өнөөгийн байдал

Эхлээд, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн болон газар тариалангийн бүтээгдэхүүний чанарын хяналтыг тус тусын үе шатанд хэрхэн гүйцэтгэх талаар ердийн хяналтын тухай авч үзье.

¹⁷⁶ 4 сарын 16-ны өдрийн ярилцлага

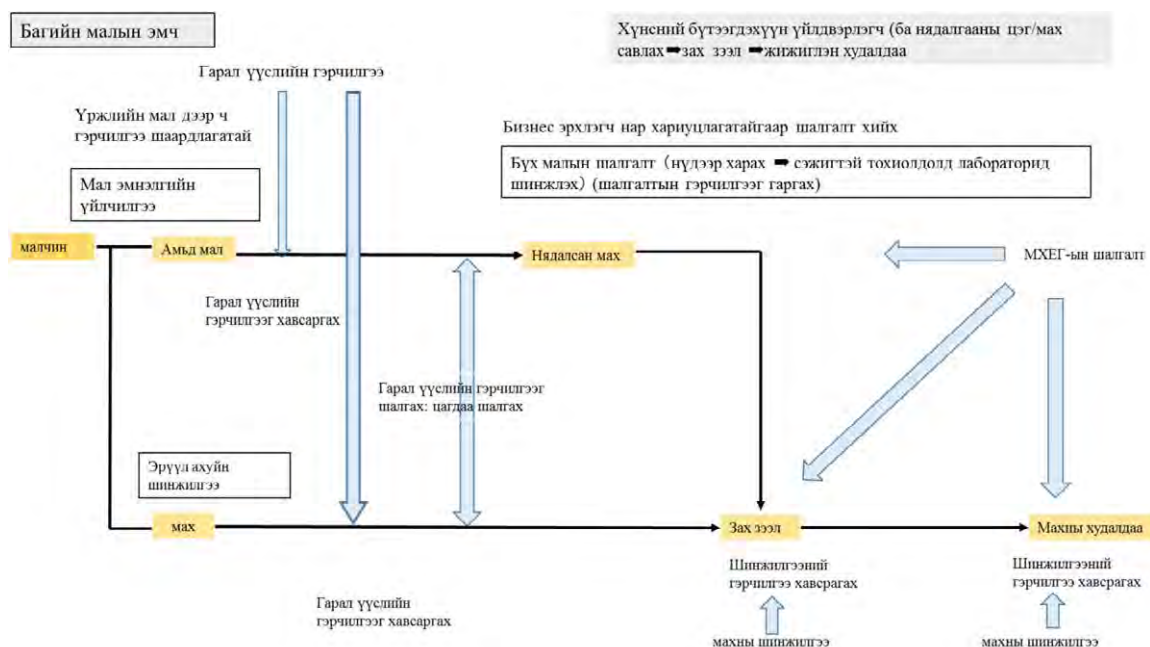
¹⁷⁷ ADB (2014)

(1) Үйлдвэрлэлийн үе шат

(a) Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн

Амьд малыг оролцуулаад бүхий л мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг сумаас гадагшаа гаргах тохиолдолд малын эмчийн гаргасан гарал үүслийн гэрчилгээ (Origin Certificate) шаардагддаг. Таван хошуу мал дээр нэмээд, гахай, шувуу, нохой, зөгий, цаа буга, мууран дээр гарал үүслийн гэрчилгээ гаргадаг. Бүтээгдэхүүний тухайд бол, мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, арьс шир, амьтны үс, өндөг зэрэг бүтээгдэхүүн хамрагддаг.

Малчид, багийн малын эмчтэй гэрээ байгуулж, малын эмчээр малын өвчний оношлогоо хийлгэж, малд зориулсан эмийн жор бичүүлж, вакцин тариулдаг. Эм, эмийн бүтээгдэхүүн нь гэрээт малын эмчээс өөр арга (аймгийн төвийн дэлгүүр гм)-аар худалдаж авах тохиолдол олон байна. Малын эмч нь, гадуур олж авсан эмийг ч мөн оруулаад, эмийн бүтээгдэхүүний хэрэглээний байдлыг тодруулж, эмийн бодисын үлдэгдлийн хугацаа дуусаж байгаа эсхийг шалгаад, гарал үүслийн гэрчилгээг гаргаж өгнө. 1 гүйлгээн дээр 1 ширхэгийг, 1 тоо толгой малд 1 ширхэгийг гаргаж өгөх тохиолдол байхад, 50 тоо толгойд 1 ширхэг гэрчилгээ гаргах тохиолдол ч байдаг байна. Дархан хотын ойролцоох малчид, Сэлэнгэ аймгийн багийн эмч, ноолуур үйлдвэрлэгч Е компани дээр хийсэн ярилцлагаас үзэхэд, гарал үүслийн гэрчилгээ нь зөвхөн хүнсний зориулалтын махан дээр л гардаг бөгөөд, түүхий сүү болон амьтны үсэн дээр гардаггүй байна. Харин, Улаанбаатар хот дах жижиглэн худалдаалах дэлгүүр дээр өндөгний гэрчилгээ тавьсан байгааг харсан юм. Мөн зөгийн балны тухайд, Сэлэнгэ аймгийн Шаамарын зөгийн бал дээр л гарал үүслийн гэрчилгээ гарч байна.

Зураг 3.3.6 Махны шинжилгээ, хяналт

Эх сурвалж: Ярилцлага, асуулгаас ЛСА судалгааны баг боловсруулав.

Гарал үүслийн гэрчилгээ нь, сумаас гарч буй малд явуулдаг баримт бөгөөд, дараагийн бэлтгэл шатны (нядалгаа) үйлдвэрлэл эрхлэгч дээр очиход, тэнд нь хураагаад, оронд нь тухайн байгууллагаас гарах хяналт шалгалтын гэрчилгээ маханд дагалддаг байна. Улаанбаатар хотоос зайдуу байдаг хоёр том мал нядалгааны цэг (Эмээлт, Налайх)-ын аль алинд нь хувийн хэвшлийн лаборатори байдаг бөгөөд, лабораторийн малын эмч нь нядалгааны компанитай гэрээ байгуулж, нядлахын өмнөх амьд мал ба нядалсны дараах махыг нүдээр харж шалгадаг байна. Нүдээр шалгаад ямар нэг сэжиг илэрвэл лабораторид нарийн шинжилгээг хийдэг. Шинжилгээ дууссаны дараа шинжилгээний бичгийг маханд хавсаргадаг байна. Түүний дараа нядалгааны газрын шинжилгээний бичиг нь бөөний болон жижиглэн худалдааны төвүүд дэх лабораторийн шинжилгээгээр хураагдаж, захын лабораторийн шинжилгээний бичиг дагалдана. Зах дээрх лабораторийн бичгийг жижиглэн худалдаа эрхлэгч болон рестораны хүсэлтээр хуулбарлаж өгдөг. Тэр үед Гарал үүслийн гэрчилгээнд цохсон дугаар нь хамгийн сүүлийн шинжилгээний бичиг хүртэл бичигдсээр байдаг.

Мал болон малын бүтээгдэхүүний тухайд, тээвэрлэлтийн явцад ялангуяа нядалгааны цэг, зах руу орох цэгүүд дээр цагдаагаас Гарал үүслийн гэрчилгээг шаардах тохиолдол байх тул, биедээ авч явахгүй байх, эсхүл Гарал үүслийн гэрчилгээн дээрх тоон хэмжээ, тээвэрлэж байгаа тоо хэмжээ хоёрын хооронд зөрүү гарвал, цаашаа оруулахгүй байх тохиолдол бас байдаг. Бидний очсон махны үйлдвэр дээр, “Манай компани заавал үнэн зөв Гарал үүслийн гэрчилгээг авч явдаг. Баримт бичиг нь зөв л байвал ямар ч түвэгтэй асуудал гарах ёсгүй” гэж хэлж байсан бөгөөд, энэ тал дээр асуудал нэлээн гардаг бололтой. Мөн Эмээлт рүү бидэнтэй хамт явсан МХЕГ-ын ажилтан, Эмээлтэд мах нядалсны дараа шалгаж шинжлэлгүй явуулчихдаг явдал байдаг талаар ярьж байсан бөгөөд, тогтолцоо нь байгаа хэдий ч бодитоор хэрэгжүүлэхэд учир дутагдалтай тал байна.

Нэг талаар, арьс шир болон амьтны үсийг зуучлагч нь малчингаас авч цуглуулахдаа Гарал үүслийн гэрчилгээг хавсаргахгүй байх тохиолдол олон байна. Мөн Ноос, ноолуурын холбоо болон ноолуурын үйлдвэрлэл эрхлэгчийн ярьснаар зууч нь худалдаж авахдаа ангилж сонголт хийдэггүй байх талтай гэлээ.

(b) Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн

Хүнсний ногооны хувьд ч, үндсэндээ мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнтэй адилхан.

Сумаас гадагшаа гарах үед, сумын газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хариуцсан газраас Гарал үүслийн гэрчилгээг гаргуулдаг. Замд цагдаагийн цэг дээр Гэрчилгээг шаардах тохиолдол байх тул, хэзээ ч үзүүлэхэд бэлэн байлгах шаардлагатай байдаг.

Мөн бизнес эрхлэгчээсээ хамаараад ногоог том жижгээр нь ангилж сонгох, гэмтэлтэй хэсгээс тусад нь салгах явдал бий. G компанид хийсэн ярилцлага дээр, ингэж ялгаснаас болж дэлгүүрт зарагдахгүй зүйл гарч ирэх тул, стандарт бус зүйлийг боловсруулалтад явуулдаг болсон гэж байлаа.

(2) Бэлтгэн түгээх шат

ХАА-н бүтээгдэхүүний чанарын хяналт нь тус тусын байгууллагуудын үүрэг байдаг. Тиймээс, ААН ба зах зэрэг ихэнх бизнесийн байгууллага өөрийн гэсэн лабораторитой болсон бөгөөд хүлээж авсныхаа дараах хяналтыг ч мөн хийдэг.

Жишээлбэл, Улаанбаатар хот дотор судалгаа хийсэн Меркури, Барс, Саруул зэрэг захуудын тухайд, тус захууд дээр үйлчилгээ эрхэлдэг дэлгүүрүүд зах дээрх лабораторид шинжилгээ хийлгэж байсан (Меркури захын хувьд Саруул захын лабораторид өгдөг). Саруул захын лаборатори нь нүдээр хараад ямар нэг согог байна уу үгүй юү, мэдрэхүйн тест (үнэр), pH-с гадна, хүнсний ногооны тухайд, үлдэгдэл нитрат, хиаман дээр үлдэгдэл нитритийг хэмждэг (Хүснэгт 3.3.7). Эдгээр шинжилгээний зүйл тус бүрээр MNS-ийн норм хэмжээг заасан байдаг. Хүнсний ногооны тухайд, Меркури, Саруул зах нь сард нэг удаа, Барс дээр агуулахаас шинэ бараа гаргаж зах зээлд нийлүүлэх бүрт шинжилгээ хийдэг байна. Меркури, Саруул зах дээр бүх махыг, цагаан идээг бараа тус бүрээр нь, өдөр бүр лабораторийн шинжилгээнд оруулдаг. Шинжилгээнд орсны дараа лабораториос шинжилгээний бичиг гарах тул бараагаа борлуулахдаа хамт байлгадаг. Жич өгүүлэхэд, Улаанбаатар хотын зах дотроос Барс, Хүчит шонхор захын лаборатори нь СХЗГ-ын итгэмжлэгдсэн лабораториуд юм.

Мөн боловсруулалт, боодол баглааны үйлдвэрлэлийн талаар ярилцлага явуулахад, хамгийн эцсийн бүтээгдэхүүний аюулгүй байдал чанарыг хамгаалахын тулд, түүхий эд худалдаж авах үе шатан дээр чанарын шаардлага хангахгүй зүйл, аюултай гэж сэжиглэгдсэн зүйлээс татгалздаг байна.

Хүснэгт 3.3.7 Саруул зах дээрх шинжилгээ

Төрөл зүйл	Агуулга
Шинжилгээнд хамрагдах бараа бүтээгдэхүүн	Мах, махан бүтээгдэхүүн, цагаан идээ, загас, хүнсний ногоо
Шинжилгээний агуулга	Хүчинтэй хугацаа, нүдээр шинжлэх, мэдрэхүйн тестээр ямар нэг согог байгаа эсэх, pH, үнэр, хэлбэрийн өөрчлөлт, нитрат, нитрит (махан боловсруулсан бүтээгдэхүүн)
Шалгалтын давтамж	+ Өдөр бүр эсвэл, бүтээгдэхүүн бүрээр (мах, махан бүтээгдэхүүн, цагаан идээ) + Сард нэг удаа (хүнсний ногоо)
Тэнцэхгүй магадлал	0-5%
Тэнцэхгүй тохиолдолд авах арга хэмжээ	+ Эмийн устгал + Тэжээлд хэрэглэх
МХЕГ-ын шалгалт	Жилд 2-3 удаа (сайжруулах тушаал, акт торгууль тавих тохиолдол ч бий)

Эх сурвалж: Саруул захад хийсэн судалгаан дээр үндэслэн JICA судалгааны баг боловсруулав

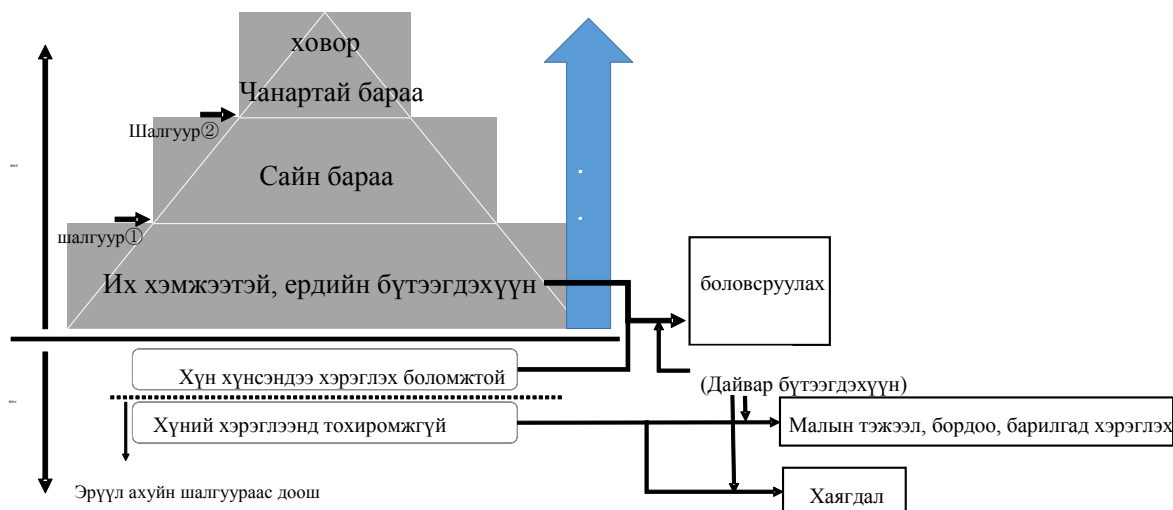
Бараа бүтээгдэхүүнд MNS-ын гэрчилгээний дугаар авдаг. Түүнийг өгөх эсэхийг СХЗГ шийдэх ба, нэг итгэмжлэл авчихвал хүнсний бизнес эрхлэгч нь өөрөө хариуцаад явах ба энэ нь Гарал үүслийн гэрчилгээтэй адилхан үйл явцтай байдаг. Тус тусын ААН-үүд менежментийн систем ба лабораторийг оруулснаар салбар, бизнесийн жижиг томоос хамаарч, удирдлага нь нэлээн их сайжирч ирсэн хэдий ч, нөгөө талаар захыг харахад стандарт бус зүйл нэлээн орж ирсэн байгаа нь харагдаж байлаа. Хүнсний аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль хэрэгжиж эхлээд 3 жил болж байгаа ч хуулиар GAP, GHP, GMP-ыг нэвтрүүлэх үүрэгтэй гэдгээ ухамсарласан хүнсний бизнес эрхлэгчид GAP-ын тухайд 46.4%, GHP нь 83.3%, GMP нь 68.8% байсан. Мөн тус тус үүнийг нэвтрүүлсэн ААН нь GAP-ийн тухайд 15.65%, GHP-ийн тухайд 82.15%, GMP-ийн тухайд 63.8% тай байлаа. Нэвтрүүлэхэд хүндрэлтэй байгаа шалтгаан нь Улаанбаатар хотод “Манай байгууллага дээр шаардагдахгүй байгаа учраас” гэсэн ААН хамгийн олон байсан (43.2%) ба, хөдөө орон нутагт бол хүний нөөц, мэдлэг дутмаг (22.7%), мэдээлэл олж авах шугам байхгүй (19.1%) гэсэн шалтгааныг дурдаж байлаа¹⁷⁸. Орон нутагт олж авах мэдээлэл болон бизнес эрхлэгчдэд хандсан үйл ажиллагааны дэмжлэг шаардагдаж байгаа нь харагдлаа. Мэдээлэл олж авах боломжтой Улаанбаатар хотын ААН-ээр зогсохгүй, нийт түвшинг дээш нь өргөхийн тулд МХЕГ-ын байцаагчийн мониторинг, төлөвлөгөөт шалгалт, сургалт семинарыг явуулах нь туйлын чухал байна.

Дараагийн хэсэгт, арай илүү дэлгэрүүлэн, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнээс мах, сүү, ноолуур, арьс шир гэсэн төрөл зүйл дээрх шийдвэрлэх асуудлын талаар дурдах болно.

3.3.3 Жишээн дээрээс харж болох эрүүл ахуй, чанарын хяналтын асуудлууд

Ер нь бол эрүүл ахуй, чанарын хяналтын талаар ярихад пирамид бүтцийн тухай яригддаг. Стандарт, нормоор нь ангилж ялгаад, үнийн зөрүү, барааны зэрэглэлд тусгадаг (Зураг 3.3.7). Энд юуны өмнө, тэр чигээрээ алдагдал болох устгалд оруулах зүйлийг бага хэмжээнд барих асуудал чухал. Үйлдвэрлэлийн технологийн дэвшлээс хамаарч, стандарт бус бүтээгдэхүүнийг багасгах, боловсруулах шатлалын технологи болон шинэ бүтээгдэхүүнийг гаргаснаар, стандарт бус барааг боловсруулах шатанд ашиглах зэргээр ажиллаж болно. Мөн өндөр үнэтэй бүтээгдэхүүнийг зах зээлд үнэлүүлэхийн тулд, түүний үндэс суурь болсон их хэмжээний жирийн бараа бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх шаардлагатай.

¹⁷⁸ IFC (2015) : Survey Report-Food Safety Law Awareness and Compliance

Зураг 3.3.7 Чанарын хяналтын талаарх үндсэн ойлголт

Энэ талаас нь зөгийн балаар жишээлж, эрүүл ахуй, чанарын хяналтын асуудлын талаар дүн шинжилгээ хийж үзье. Яагаад зөгийн бал вэ гэхээр, 1. дотоодын зах зээлд харьцангуй сүүлд орж ирсэн, бага хэмжээгээр боловч хөгжилтэй орон (Япон) –д экспортлох гэж байгаа 2. Үйлдвэрлэх хэмжээ нь бага, бэлтгэн түгээлт нь энгийн тул асуудал гарахад ойлгомжтой, 3. Уламжлалт мал аж ахуйтай нэгэн адил, гэр бүлээрээ ажилладаг үйлдвэрлэгч олон, бусад салбартай нэгэн ижил асуудалтай, 4. Зарим нэг нь үйлдвэрлэлийн аргын хяналт, үйлдвэрлэл дээрх шалгалтын системийг нэвтрүүлж, шинэ санаачилга оролдлого эхэлж байгаа зэрэг шалтгаануудыг тоочиж болно. Түүний дараа, зөгийн балын жишээн дээр, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн дотроос мах, сүү, ноолуур, арьс ширний тухай төрөл зүйл тус бүрээр нь ямар асуудал байгаа талаар дурдах болно.

3.3.3.1 Зөгийн бал

Юуны өмнө, өнөөгийн Монголд ямар хяналт хэрэгжиж байгааг ерөнхийд нь дурдаж, дараа нь үе шат бүр дээр нь асуудлын дүн шинжилгээг хийх болно.

Зөгийн балны нэмүү өртгийн сүлжээ нь, 1. Балны зөгийг үржүүлэх → 2. зөгийн бал савлах, боловсруулах → 3. жижиглэн худалдаа/Хэрэглэгч гэсэн дотоодын зах зээл болон, 1. балны зөгийг үржүүлж → 3. зөгийн балын дээжийг гаргаж → 3. Экспорт → 4. Импортлох газарт савлаж, худалдаалах гэсэн гадаад зах зээл байна (Зураг 3.3.8). Өнөөдрийн Монголд, аль ч зөгийн аж ахуйгаас шууд жижиглэнгээр худалдан авч, хэрэглэгч, импортлох газрын ААН-д шууд очих гэсэн байдалтай байгаа бөгөөд, гэр бүлээрээ эрхэлдэг зөгийн аж ахуй нь байнга хэрэглэдэг үйлчлүүлэгчээс шууд утсаар захиалга аваад худалдах, намрын ургацын баяраар худалдах зэргээр борлуулж байна. Өнөөдрийг хүртэл, эрэлтийг нийлүүлэлт нь давах байдал их байсан тул, зөгийн аж ахуй руу шинээр орох нь жилээс жилд хүрээгээ тэлж, ААН нь зөгий үржүүлгээс

эхлээд, зөгийчин айлтай гэрээлж ажиллах явдал ч гарч байна. Өнгөрсөн жил, зөгийчин айлаас зөгийн балыг авч, өөрийн үйлдвэрт савлан, худалдаалах үйлдвэрлэгч ч гарч ирж байна.

(1) Дотоодын зах зээл дээрх зөгийн балны удирдлага болон бүтэц

Өнөөдөр ЛСА нь Өвсний үндэс хөтөлбөрийн хүрээнд, “Зөгийн аж ахуйг хөгжүүлж, орлогыг нэмэгдүүлэх төсөл”-ийг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд, тус төслийг хэрэгжүүлж буй Сэлэнгэ аймгийн Шаамарт зөгийн аж ахуйн үе шатанд нь үйлдвэрлэлийн үйл явцын хяналтыг нэвтрүүлж байна. Энэхүү үйлдвэрлэлийн шатны хяналтад, а) эмийн бодисыг зааврын дагуу хэрэглэж, түүний дээр хэрэглэсний дараа зөгийн үүрнээс зөгийн балыг салгах (химийн бодис, антибиотик цацуулсан зөгийн балыг хүнсэнд хэрэглэхгүй), б) Зөгийн сүрэлд химийн бодис цацахаас зайлсхийх, в) Зөгийн үүр, хэрэгсэл, балны савыг ариутгаж, байнга эрүүл ахуйн хувьд ариун цэврийг сахихыг үүрэг болгож, зөгийчний тэмдэглэлд: 1) эмийн бодис хэрэглэсэн агуулга (хэрэглэсэн бодис, хугацаа, хэрэглэх арга) болон хэрэглэсний дараах зөгийн балыг салгах өдөр, 2) орчны бүрдүүлэлт, 3) зөгийн үүрний хайрцаг, хэрэглэл, шилний ариутгалын арга болон хэрэгжүүлэх өдрийг тэмдэглэнэ. Мөн 4) бал цуглуулах, эсхүл хадгалалтын байдалд тулгуурласан лотын агуулга, 5) Зөгийн өвчин зэргийг тэмдэглэнэ.

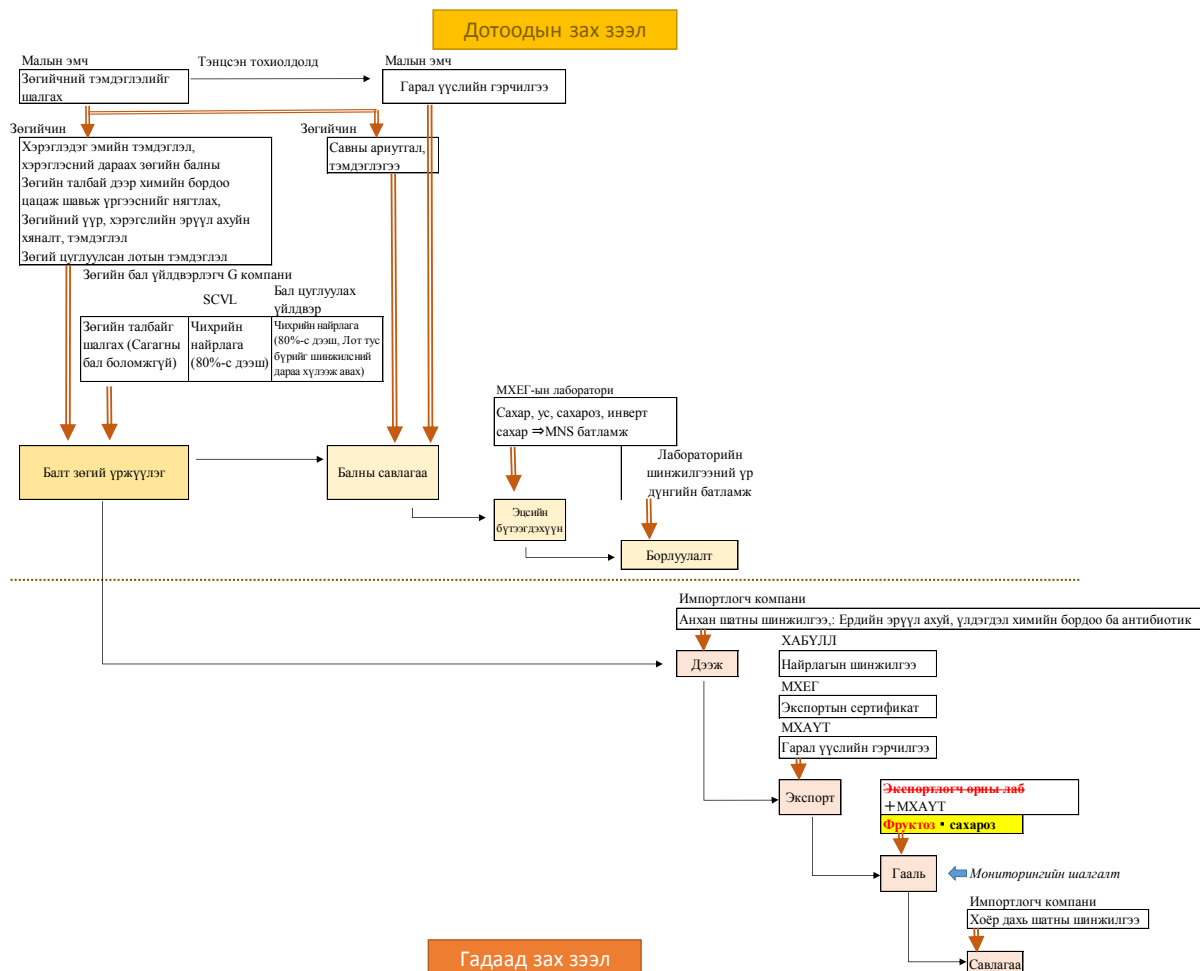
Зөгийчин өрхийн тэмдэглэсэн үйлдвэрлэлийн үйл явцыг, зөгийчин өрхтэй гэрээ байгуулах багийн малын эмч хянаад, дүрэм журмын дагуу үйлдвэрлэл явагдаж байгаа бол Гарал үүслийн гэрчилгээг гаргаж өгнө. Багийн малын эмч нь жилд 2 удаа, зөгийн үүрийг шалгаж, зөгийн аж ахуй эрхэлж буй байдал болон зөгийний өвчлөлийн байдлыг хянах үүргийг хүлээдэг. Багийн эмч Гарал үүслийн гэрчилгээг гаргасны дараа, түүн дээр үндэслээд Баталгаажуулалтын гэрчилгээ гаргаж, бүтээгдэхүүн болох зөгийн балны шилэн дээр шошгыг наан, Шаамар суманд үйлдвэрлэл, хяналт хийгдсэн зөгийн бал болохыг хэрэглэгчид таниулж ойлгуулах юм.

Нөгөө талаар, зөгийн балны борлуулалт хийхдээ, зөгийчин өрх нь зөгийн балыг СХЗГ-ын итгэмжлэх албанд өгч, MNS шалгуурт нийцэж буй эсэхийг шалгуулна. Жижиглэн худалдаа эрхэлдэг дэлгүүр нь шалгалтын байгууллагаас ирэх шинжилгээний бичгийг шаарддаг бөгөөд тус тусын чиг бодлогоос хамаараад 3сараас 1 жилийн хугацаанд 1 удаа шинжилгээний бичиг гаргаж өгдөг. Лабораторид чихэрлэг (норм: инверт сахарын нийт хувь 80%-иас дээш), ус нь (21% доош), сахароз (10% доош), ердийн бактери (1×10^4 /гр доош), хүнд метал (тугалга 1.0мг/кг доош, хүнцэл 0.5мг/кг доош, кадми 0.05мг/кг доош) –ыг шинжилдэг.

Өнгөрсөн жилээс эхэлсэн Гацуурт компанийн бараа түгээлтээр, зөгийний үүрийг компани шалгах ба, мөн зөгийчин өрх бараагаа нийлүүлэхийн өмнө УМЭАЦ төв лабораторид шинжилгээ өгүүлэхийг үүрэг болгосон. Мөн түүнчлэн, бараа нийлүүлэх үед Гацуурт компани чихэрлэгийн хэмжээнд шалгалт хийж, чихэрлэг нь 80%-д хүрэхгүй байвал авахаас татгалздаг. Гацуурт компанид барааг нийлүүлэх үед хадгалалтын сав бүрээр дээж авч, чихэрлэгийн хэмжээг шалгадаг байна.

(2) Экспортод гаргах зөгийн балны хяналтын тогтолцоо ба гааль

Экспортод гаргахад, импортлогч орны стандарт, норм болон нийгмийн байдлыг дагаж мөрдөнө. Одоогоор, Монголд үйлдвэрлэсэн зөгийн балыг япон руу гаргахаар ажиллаж байгаа бөгөөд, түүнийг жишээ болгон өгүүлье.

Зураг 3.3.8 Зөгийн бал менежментийн өнөөгийн байдал

Япон зэрэг өндөр хөгжилтэй оронд, химийн бодис, амьтны эмийн бүтээгдэхүүний талаар эерэг жагсаалт системээр явдаг бөгөөд, жагсаалтад байхгүй эмийн тухайд зарчмын хувьд 0.01ppm-с доошоо гэсэн үлдэгдлийн нормативыг хэрэглэдэг. Японы хорио цээрт, энэхүү нормыг зөрчсөн тохиолдолд, бүтээгдэхүүний нэр болон экспортлогч орны мэдээлэл нь импортлогч компанийн нэртэй хамт нийтэд мэдээлэгдэх тохиолдол байдаг. Импортлогч ААН-ийн хувьд маш хүнд зүйл учир, норм шалгуурыг зөрчихөөс зайлсхийдэг.

Зөгийн балны тухайд, японы зөгийн балын хэрэглээний 90%-ийг гадаадад үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн эзэлдэг учир, өөрийн компани дотроо маш өндөр чадварын лабораторитай үйлдвэрлэгч импортлох нь олон байдаг. Хэдэн зуун төрлийн үлдэгдэл эмийн бодисын шинжилгээг явуулах боломжтой үйлдвэрлэгч ч байдаг. Энэ удаагийн Япон талын импортлогч ААН болох J компани нь ч гэсэн, эхлээд дээжлэн авсан монголд үйлдвэрлэсэн зөгийн балыг,

эхний шатны шинжилгээ болгон өөрийн компанийн лабораторид шинжилсэн. Түүний үр дүнд, 6 лотын дотроос 1-д нь, маш бага хэмжээний боловч антибиотик илэрсэн. 0.01ppm байсан тул асуудалгүй боловч, J компаний хувьд маш өчүүхэн хэмжээтэй байсан ч зохих хэмжээнээс давсан лотын тухайд арилжаа хийхгүй гэсэн сонголт байж болно гэж байгаа юм.

Мөн гаалийн талаар, зөгийн балны гаалийн татвар нь, байгалийн зөгийн бал ба таримал зөгийн бал гэсэн хоёр төрөл байдгаас байгалийн гаралтай зөгийн бал нь 25.5%, Эдийн засгийн түншлэл, хамтын ажиллагааны хэлэлцээр ёсоор гаалийн татварын хөнгөлөлтийг ашиглавал 12.8%, таримал зөгийн балны тухайд 50% гэсэн өндөр хувьтай байна. Байгалийн зөгийн бал гэж батлуулахын тулд, бүтээгдэхүүний найрлагад ордог 1) Сахарозын агууламж нь нийт жингийн 5%-иас доош, 2) жимсний сахарын агууламж нь нийт жингийн 30%-иас дээш, дээрээс нь бүх сахарын дотор агуулагдах харьцаа нь 50%-иас дээш байна гэсэн заалт байгаа бөгөөд, сахароз болон жимсний сахарын харьцааг судалж, шинжилгээний бичгийг японы гаальд өгөх шаардлагатай. Гэвч, монгол дотооддоо жимсний сахарын хэмжээг шалгадаг байгууллага байгаагүй. Тиймээс энэ удаад японд очсоныхоо дараа японы дүн шинжилгээ хийдэг газарт шинжлүүлж, гаальд баримт бичгээ өгөх хэрэгтэй болсон.

Гаалиар гарсны дараа, японы үйлдвэрлэгчийн дор, хоёр дах шалгалтыг явуулж, шилэнд хийж баглаад борлуулах юм.

(3) Зөгийн балны чанарын хяналт дах тулгарсан асуудал

Дараа нь үе шат тус бүр дээр үүсч буй асуудлыг нарийвчлан авч үзэх болно.

(а) Зөгий үржүүлэх үе шат

Зөгийн аж ахуйд хэрэглэж болох химийн болон эмийн бодисны бүртгэл нэг ч байхгүй, хятад, оросоос хувиараа импортолж, чөлөөтэй ашиглаж байна. Эмэнд заасан хэл нь хятад юмуу орос хэл байх тул асуудал нэлээн хүнд. Сэлэнгэ аймагт худалдаалж буй оросын эмийн тухайд, найрлага нь ижилхэн ч нэршил нь өөр байх юмуу, зөгийчин өрх энэ талаар хэр их мэдлэгтэй байгаа, үүнийг зөв ашиглаж байгаа эсэх нь эргэлзээтэй юм. Япон руу экспортлоход шинжилгээгээр илэрсэн антибиотикын тухайд гэвэл, экспортлогч ААН болох Михачи компани нь тухайн антибиотикийг хэрэглэсэн юм байхгүй, хаанаас орж ирсэн гэдэг нь тодорхойгүй. Зөгийн үүрийг өнгөрсөн хавар Оросоос худалдаж авсан зүйл тул балны хайрцагнаас холилдон орсон байх магадлалтай хэдий ч, амьтан, хүнд өргөн хэрэглэгдэж байдаг антибиотик учир, ус, балны тариалангаас орсон байх боломжтой, юуны өмнө хаанаас холилдож орсон болохыг тодруулж олох шаардлагатай. Малын эмчийн үзлэг нь нэлээн хязгаарлагдмал, үлдэгдэл химийн бодис, антибиотикийн шалгалтыг өндөр хөгжсөн орнууд шиг олон төрлөөр, мөн нарийвчилсан шинжилгээг явуулах боломжгүй байгаа одоогийн нөхцөл байдалд эхлээд, үлдэгдэл эрсдэлийг чадах чинээгээрээ бууруулах явдал хамгийн үр дүнтэй арга хэмжээ болох ёстой юм.

Нийтдээ зөгийн хариулгын чадвар сул, зөгийн балны үйлдвэрлэл бага байгаа нь, тууштай хийгдэх үйлдвэрлэлийн хяналтад саад болж байна. Зөгийчин өрх нь, үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь

хязгаарлагдмал зөгийн балыг хүнснээс бусад зориулалтаар өгөх хүсэлгүй, хяналт нь сул байдаг.Үйлдвэрлэлийн явцын хяналтыг нэг хэсэг бүс нутагт нэвтрүүлсэн авч, хянагч болох малын эмч нь зөгийн аж ахуйн талаар сайн мэдлэггүй тул, зөгийн аж ахуй хяналтын сул чанар, алдаа дутагдлыг засах боломжгүй байдаг. Мөн түүнтэй нэгэн адилаар, боловсруулалтад зориулсан харьцангуй үнэ багатай зөгийн балыг хүлээн зөвшөөрөх дургүй, тэр нь өндөр нэмүү өртөгтэй зөгийн бал гарахад саад болж буй нэг хүчин зүйл нь болж байна. Зөгийн балны жижиглэнгийн үнэ нь өндөр үнэтэй, борлуулалтын зам мөрийг гаргахад хүндрэл учруулж байх магадлалтай. Энэхүү зөгийн аж ахуйн үйлдэл болон өндөр үнэ нь үйлдвэрлэлээ бага болгоход нөлөөлж байх талтай. Үйлдвэрлэлээ нэмэгдүүлж, их хэмжээгээр үйлдвэрлэх бараа нь харьцангуй хямд үнэтэй байсан ч тогтвортойгоор үйлдвэрлэлээ явуулахын нөгөөтэйгүүр, балны талбайгаас хамаарч, маш ховор үнэтэй бүтээгдэхүүнийг гаргахын тулд шинэ стандартыг нэвтрүүлэх үйлдвэрлэгчийн бүлэглэл үүсэн гарч болох юм¹⁷⁹.

Нэмж хэлэхэд, зөгий хариулгын чадварын түвшин тааруу байгаа нь, оросоос бөөнд нь зөгийн сүрэг худалдан авдагтай холбоотой авч, зөгийнний халдварт өвчин гарах, үлдэгдэл антибиотикийг оруулах магадлал өндөр. Одоо бол, хорио цээрийн цэгт бичиг баримтын шалгалт хийгээд л өнгөрч байгаа бөгөөд, үүрний хайрцгийг онгойлгож ч үздэггүй, оросын талын гаргадаг бичиг баримтыг сайн шалгадаг эсэх дээр сэжигтэй гэсэн тайлан ч зөгийн аж ахуй эрхлэгчээс гарсан. Уламжлалт таван хошуу малтай адилхан, Хятад Орос хоёртой мэдээллийг нарийн тууштай солилцож, тулгалт хийж, аль болох олон улсын хамтын ажиллагааны дор, өвчин ба эмийн хяналтыг явуулж байх шаардлагатай юм.

(b) Зөгийн бал савлах, боловсруулах үе шат

Зөгийн бал үйлдвэрлэсэн газрыг хуурамчаар үйлдэх асуудал дотоодод ч байдаг бөгөөд, оросын зөгийн балыг жишээлбэл Сэлэнгийн Шаамарынх гэж хэлээд зах зээлд гаргаад байна, мөн сахарын шингэнийг хольсон байгаа юм биш үү гэсэн цуу яриа байдаг гэж Монголын Зөгийчдийн холбоо санаа зовон хэлж байна. Эдгээр нь, үйлдвэрлэлийн шатнаас борлуулах хүртэлх бүх үе шатыг нэг дор хийх тогтолцоог нэвтрүүлж, үнэн зөв статистикийн мэдээлэл болон сахарозын дүн шинжилгээг хийснээр тодорхой хэмжээгээр гаргаж ирэх боломжтой¹⁸⁰.

Аюулгүй байдлын талаар, хадгалах сав, бүтээгдэхүүний савлагаа зэрэг нь хуванцар сав байх нь олон байгаа бөгөөд, хүнсний зориулалтын бус хуванцар сав нь хавдар үүсгэх химийн бодис хайлан гарах эрсдэл байгаа тул хэрэглэж болохгүй юм. Гацуурт компанид ирэх хавраас метал хийцийн лаазыг бараа цуглуулах, хадгалахад хэрэглэх болж байгаа бөгөөд, гэрээт зөгийн аж ахуйд заагдсан лаазыг тараахаар төлөвлөж байгаа гэнэ.

¹⁷⁹ Гацуурт компани нь гэрээд зөгийн аж ахуйдаа хандан, тариалангийн талбайгаас бал цуглуулахаас зайлсхийж, байгалийн зөгийн талбайгаас зөгийн бал цуглуулах хүсэлтийг тавьсан гэлээ. Мөн ирэх жил, зөгийн талбайгаас хамаарч, “Limited”гэсэн өндөр зэрэглэлийн бүтээгдэхүүн гаргах бодолтой байгаа бөгөөд, ховор нандин бүтээгдэхүүн ба өндөр үнийг зорьсон, шинэ үйл ажиллагаа юм.

¹⁸⁰ Японоос эхлээд олон улсын зах зээл дээр сахарын шингэнийг цэцгийн балны оронд зөгийнд өгөх юмуу, өөр төрлийн сахарыг хольж хийсэн зүйлийг зөгийн бал гэж хэлээд байна уу гэсэн сэжиг байдаг бөгөөд, түүнийг мэдэж чадах шинэ аргыг боловсруулж байгаа. Гэвч, одоогоор байгалийн зөгийн бал хэмээн итгэмжлэхэд хүрээгүй байна

Гацуурт компанид, саагнаас бусад цэцгийн балыг авч үйлдвэрлэл явуулж байна. Үүний учир нь саагны үнэр ба амт нь их онцгой, түүнд нь дургүйцэх хүмүүс олон байдагтай холбоотой. Гацууртын хувьд, түүнд голлон анхаарч, үүнийг авч гаргаснаар, өөрийн компанийн зөгийн балны чанарыг дээшлүүлэхийг зорьж байгаа юм. Гэвч, сааг бол цэцгийн тоос хүртээх гээд зөгий зэрэг шавьжнуудыг татаж байдаг, балыг үлээдэг төрөл ч байдаг. Саагны зөгийн бал авагдчихдаг ч гэлээ саагны бал нь үнслэг ихтэй байдаг тул зөгийний тэжээлийн хувьд нэг их таатай зүйл биш, энэ хэвээрээ байвал зүгээр л хаягдал болдог. Хэрэв технологи байгаад, зах зээлийг нээж чадвал ямар нэг хэлбэрээр боловсруулалтад зориулсан зөгийн балыг хэрэглэх боломж бүрдэх юм. Польшид саагны зөгийн балаар зөгийн балны дарс үйлдвэрлэж байна. Мөн ундаа болон гоо сайхны бүтээгдэхүүнд зөгийн бал хэрэглэгдэх тохиолдол олон байдаг бөгөөд, эдгээр их хэмжээгээр үйлдвэрлэгддэг боловсруулалтад зориулсан бүтээгдэхүүн нь байнга тогтсон чанартай тогтсон тоо хэмжээгээр гарах шаардлагатай юм. Үнэрийг дарах, өнгийг бууруулж нэг ижил болгох технологи ч байгаа бөгөөд Японд бол саагны балыг ариусган боловсруулж хэрэглэдэг тохиолдол олон байна.

(с) Жижиглэн худалдааны үе шат

Сүпермаркеттай харилцах тохиолдолд, үйлдвэрлэгч нь шинжилгээний бичгийг үзүүлэх шаардлагатай бөгөөд, гурван сараас нэг жилийн хугацаанд нэг удаа гаргаж өгөхөд л болно. Бага оврын үйлдвэрлэгч бол хэв нэг стандартын бус бараа нийлүүлчихдэг тал бий. Сэлэнгэ аймгийн МХГ-ын лабораторид “Шинжилгээний хариу стантартад нийцэхгүй байна гэж гарсан ч тухайн газрын байцаагчийн удирдлага зааварчилгаа хангалтгүйгээс сайжрахгүй байна”, “ижилхэн дээжийг дахиж өгөхөөр үр дүн нь адилхан л гарчихдаг, тэгэхээр ахиж шинжилгээнд өгье гэж бодохгүй болдог” гэх зэргээр харамсан хэлж байлаа. Үнэн хэрэгтээ, Сэлэнгэ аймгийн төв болон Улаанбаатар хотын сүпермаркетад их хэмжээгээр гадны биет орсон зөгийн бал, сахарын хэмжээ нь маш бага зөгийн бал, хэт иссэн зөгийн бал зэрэг илэрхий стандартын бус зөгийн бал байхыг харсан.

Мөн түүнчлэн, шинжилгээний чадварт ч бас учир байна. Алдаатай үр дүнг бичсэн шинжилгээний хариуг олж харсан¹⁸¹ боловч түүнийгээ алдаатай байна гэж авч үзэхгүй, эсвэл бичлэгийн агуулгыг сайтар шалгахгүй байна гэж үзэж байна. Тогтолцоо, дүрэм журам нь байгаад тэр нь үйлчлэхгүй байна.

Бас, шинжилгээнд шинжилгээний мөнгө шаардлагатайгаас гадна, дээж өгөхөд ч зардал шаардагддаг. Өнөөдрийн байдлаар, зөгийн балны шинжилгээг өгөхөд шинжилгээний төрөл зүйл тус бүрд 150~500 граммын дээж өгөхийг шаарддаг, шаардлагатай нэр төрөл нь хэд хэд байх тул хадгалах хэмжээгээ тооцоод 2 кг-аас дээш хэмжээний зөгийн бал шаардагддаг байна¹⁸². (Хүснэгт 3.3.8). Ийм байдалтай байхад үйлдвэрлэгч нь ч шинжилгээнд өгье гэсэн бодол тэр бүр байдаггүй.

¹⁸¹ Сахарын хэмжээ 87.6%, чийг 23.5% байсан.

¹⁸² Зөгийн балны жижиглэнгийн үнэ нь 15000~20000төг/кг байсан. 2кг гэж үзвэл үнэтэй тусна.

Хүснэгт 3.3.8 Зөгийн балны шинжилгээнд шаардлагатай дээжийн хэмжээ

Шинжилгээнд үзэх зүйл	Дээжийн хэмжээ	Шинжилгээнд үзэх зүйл	Дээжийн хэмжээ
нян	300g	хүнд метал	300g
хөгц, мөөгөнцөр	150g	цацраг	500g
Хор	250g	Хадгалагдах дээж	300g
хими	300g	нийлбэр хэмжээ	2.1kg

Эх сурвалж: Сэлэнгэ аймгийн МХТ-ын лаборатори “Эрүүл ахуйн шинжилгээнд шаардагдах дээжийн хэмжээ” –ээс ЛИСА судалгааны баг боловсруулав

Жижиглэнгийн худалдааны худалдах аргад бас асуудал байгаа юм. Жишээлбэл, сахар нэмсэн зөгийн бал, байгалийн зөгийн балыг хамтад нь байрлуулсан байна. Сайн харвал шошгон дээр нь сахар нэмсэн гэж бичсэн байгаа боловч, маш жижиг үсгээр бичсэн тул харагдац муутай, хэрэглэгчид таагүй сэтгэл төрүүлэх талтай. Зөгийн бал нь балны тариалалтаас хамаараад янз янзын өнгөтэй байдаг авч чанарын хувьд ялгаатай бүтээгдэхүүнийг ижил шошготой зарах нь хэрэглэгчийг төөрөгдүүлдэг. Түүнчлэн, Улаанбаатар хотод харьцангуй жижиг хэмжээний дизайнлаг шилтэй зөгийн бал нэмэгдэж байгаа хэдий ч, одоо ч 1 кг болон 750 грамын том шилтэй зөгийн балыг борлуулдаг үйлдвэрлэгч олон байна. Үйлдвэрлэгч ба хэрэглэгчийн хооронд мэдээлэл тасарсан байдалтай байгаа тул, хэрэглэгчийн амтны өөрчлөлтийг үйлдвэрлэгч гүйцэж чадахгүй байдалтай байна.

(d) Экспортын үе шат

Сүүлийн жилүүдэд, зөгийн балны олон улсын зах зээлд тулгарч байгаа асуудал нь гарал үүслийг хуурамчаар үйлдэх, үлдэгдэл химийн бодис болон антибиотикийн асуудал байгаа юм.

Нэн ялангуяа, гарал үүслийг хуурамчаар үйлдэх нь өөр улсад үйлдвэрлэсэн болгож экспортлох хандлага олон улсад нэлээн түгээмэл ажиглагдаж байгаа бөгөөд, зөгийн бал үйлдвэрлэгч үүн дээр нэлээн толгойгоо гашилган ажиллаж байна. Энэ удаад, монголд үйлдвэрлэсэн зөгийн балыг оруулсан японы J компаниас худалдаагаа улам өргөтгөхийн тулд, 1) үйлдвэрлэгчийн үйлдвэрлэлийн шатан дах хяналт, 2) дундын байр суурийг баримталсан гуравдагч этгээдийн хяналт ба үйлдвэрлэлээс худалдаа хүртэлх бүх шатыг гүйцэтгэх, 3) гэрчилгээ хавсаргахыг Шаамар сумаар хязгаарлалгүй нийт орон даяар нэвтрүүлэх шаардлагатай гэсэн санал гарч байна.

Мөн, үлдэгдэл химийн бодисны шинжилгээг дотоодод 40 орчим төрөл дээр л хийж болох ба, түүнийг энэ чигээр нь импортолно гэхэд импортлогчийн хувьд ихээхэн эрсдэлтэй юм¹⁸³. Япон руу дээжээ явуулаад, урьдчилан шинжилгээ хийлгэх болох ба, түүний өмнө монголдоо

¹⁸³ Одоо Японд 100 илүү төрлийн үлдэгдэл химийн бодис, Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн яамны Мониторинг төлөвлөгөөтэй нийлүүлээд 20~30 төрлийн үлдэгдэл антибиотикийг шалгаж байна. Нөгөө талаар, шинжилгээний ур чадварын тухайд, 700 гаруй төрлийн үлдэгдлийн шинжилгээг авч чадах байгууллага байдаг бөгөөд, нэлээн ач холбогдол өгдөг.

тодорхой хэмжээний шинжилгээг хийж чадвал, эрсдэлийг бууруулах боломжтой болох юм. Үлдэгдлийн шинжилгээг оруулаад шинжилгээний чадварыг дээшлүүлэх нь, экспортын босгыг бууруулах гарцыг нээж өгөх юм. Бүхий л эмийн бодисын үлдэгдлийг шинжлэх боломжгүй тул, аль эмийн бодисыг шалгах вэ гэдгээ тодорхой болгох хэрэгтэй болов уу. Импортлох оронд тухай тухай үеийн нөхцөл байдлаас шалтгаалж гол анхаарал тавьж шинжлэх шаардлагатай эмийн бодис байдаг бөгөөд, урьдаас мэдээллийг олж авч, нөгөө харилцагч талынхаа хүсэл сонирхолд нийцүүлэн шинжилгээг явуулж байх хэрэгтэй.

Япон руу экспортолоход, сахароз болон фруктозын нийт сахарын хэмжээнд эзлэх харьцааг шинжилгээгээр тодорхой болгох шаардлагатай байгаа ба, өнөөдөр монголд ХАБҮЛЛ-аас эхлээд зөвхөн фруктозыг хэмжих лаборатори байхгүй¹⁸⁴, хойшид J компани M компанийн арилжааны гол зангилаа асуудал болоод байна. M компани нь Америкт байгаа Японы Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн яамны зөвшөөрөлтэй шинжилгээний байгууллагад хандан, шинжилгээний бичигт МХАҮТ-ын тамга тэмдэг даруулаад явуулсан боловч, японы гааль үүнийг хүлээн зөвшөөрөөгүй байна. Японы гааль нь экспортлогч улсад үйлдсэн шинжилгээний бичиг юмуу, тэр нь байхгүй бол Японд үйлдсэн шинжилгээний бичгийг хавсаргахыг шаарддаг. M компани нь тодорхой хэмжээний зардал гаргаад Америк руу шинжилгээнд явуулсан авч, бүтэлгүй болсон байна. Энэ удаад Японд шинжлүүлэхээр төлөвлөж байгаа ба, хэрэв шинжилгээний хариу нь стандартад нийцэхгүй гэсэн хариу гарвал, устгал хийхээс өөр замгүй болно. Япон дах шинжилгээний зардалд 1 сорьцын 50,000 иен төлөх шаардлагатай, мөн түүн дээр Японы боомтод байрлуулах зардал бас нэмэгдэнэ. Монголд үйлдвэрлэсэн зөгийн бал хэмжээгээр бага үйлдвэрлэгдэж байгаа, бусад оронтой харьцуулбал үйлдвэрлэлийн зардал өндөр байдаг. 1 лот нь бага, шинжилгээний зардал нэлээн хүнд ачаа болдог. Тасралтгүй нийлүүлэлтийг хангахын тулд, энэ асуудлыг нэн яаралтай шийдвэрлэх шаардлагатай байгаа юм.

Мөн, олон улсын стандарт болон CODEX норм, экспортлогч орны шаардаж буй стандартад зөрүү байгаа тохиолдолд, хоёр, гурван удаа ижил шинжилгээг явуулахад хүрнэ. Жишээлбэл, зөгийн балны тухайд, сахарозны агууламжийн стандартын тухайд, монголын стандарт, CODEX болон японы стандартын хооронд зөрүү гардаг. Ямартаа ч Японд үргэлжлүүлэн арга хэмжээ авах боломжгүй байгаа тул, монголын тал экспортын стандартад нийцүүлэх талаар анхаарч ажиллах явдал чухал байна.

3.3.3.2 Мах

Монголд, мах бол хамгийн чухал бүтээгдэхүүн бөгөөд, жил бүр 240,000~280,000 тон махыг зах зээлд нийлүүлдэг авч, албан ёсны нядалгааны цэгээр дамжуулж байгаа нь 10%-д хүрэхгүй байх магадлал ч бий¹⁸⁵. Үүний олонх нь малчид өөрсдөө махаа нядалж, жижиглээд, өөрийн хэрэгцээнд хэрэглэх юмуу, сумын дэлгүүрээр мөн зуучаар дамжуулж албан ёсны дамжлагаас өөр замаар махаа борлуулж байна. Сумаас гадагшаа борлуулахад малын эмчийн хяналт

¹⁸⁴ 2017оны 3 сард Михачи компаниас авсан ярилцлага. Монголд шинжлэх боломжтой нь фруктоз ба глюкозын нийт хэмжээ болох инвертийн сахарын харьцаа хэмжээ

¹⁸⁵ FAO (2016) : *Enhancing Meat Exports for Mongolia*

тавигдах ба тэр нь амьд мал борлуулах үед л малын эмчийг байлцуулж, нядлах үед юмуу нядалсны дараах хадгалалтад хяналт байдаг эсэх нь тодорхойгүй. Мөн сум доторх борлуулалт ба шууд худалдан авалтад харагддаггүй.

Албан ёсны дамжлага нь, мал нядалгааны газар болон мах боловсруулах үйлдвэрээр дамжин бэлтгэгддэг. Махны холбооны яриагаар бол, нийт улсын хэмжээнд 70 орчим мах боловсруулах газар байдаг боловч, мэдээллийг нь авсан 61 газрын дотор, махны холбоонд байдаг 49 газрын тухай эрүүл ахуй, чанарын хяналтын талаар хүснэгт 3.3.9-д нэгтгэн харууллаа.

Хүснэгт 3.3.9 Мах боловсруулах үйлдвэрийн эрүүл ахуй, чанарын хяналт

Агуулга	ААН-ийн тоо	хувь, харьцаа
Компани дотроо лабораторитой	18	36.7%
ISO22000-ыг авсан	1	2%
ISO9001-ыг авсан	1	2%
HACCP гэрчилгээ авсан	1	2%
Дотоодын гэрчилгээ авсан	35	71.4%
Хэрэглэгчийн санал хүсэлтийг хүлээж авах тогтолцоо бүрдсэн	9	18.4%

Эх сурвалж: JICA Судалгааны багийн судалгаа

Албан ёсны дамжлагын талаар, боловсруулалтын хэсэг дээр дурдсанчлан, ялангуяа Улаанбаатарт өөрийн лабораторитой, СХЗГ-ын итгэмжлэлийг авсан ААН олон байна. ААН дэх удирдлага хяналт нь мал ирэнгүүт нядлахын өмнө 24~28 цагийн хугацаанд аргамжиж, ямар нэг согог байгаа эсэхийг малын эмч харж нягталдаг. Түүний дараа ямар нэг согог илрэхгүй бол нядалгаанд өгч, бүх малын 1) толгой, 2) гэдэс дотор, 3) махыг тус тусад нь нүдээр харж шинжлээд, ямар нэг асуудал гарвал шинжилгээнд өгч, асуудал байхгүй бол худалдаанд гаргах маягаар маш энгийн шинжилгээг явуулдаг байна.

Махны холбооны хэлснээр, нядалсны дараа 1 тоо толгой мал бүрт малын эмч зэрэглэл тогтоож байгаа бөгөөд, таргалалтын хэмжээгээр 3 ангилдаг. Харин жижиглэн худалдаалдаг газраас асуухад, үнийг тогтооход ястай мах уу? Хөлдөөсөн мах уу гэдэг нь чухал үзүүлэлт болох бөгөөд, биеийн аль хэсэг гэдгээс бага зэргийн үнийн зөрүү гардаг гэж хэлэх газар байхад ерөөсөө үнийн зөрүү байхгүй гэж хэлэх газар ч байлаа. Тус судалгаагаар ч өөрийн компани дээр махны чанараас зэрэглэл тогтоож буй газар нэг л газар байлаа.

Меркури захын махны тасаг дээр, худалддаг мах нь зөвхөн шинэ гаргасан мах (хөлдөөсөн мах биш) гэх ба энэ нь тэдний давуу тал гэж байлаа. Махны үйлдвэрийн хөлдөөсөн махыг харахад, температурын хяналт хийж байгаа ч, чийгний хяналт хийж байгаа нь харагдаагүй, мөн ямар ч баглаа боодолгүй дээр дээрээс нь овоолж хөлдөөж байгаа бөгөөд, чанар нь буурах магадлал өндөр. Хүнсний түүхий эд гэдэг утгаараа ч, “амттай байдал”-д анхаарал тавих явдал цаашид улам чухал болох тул, энэ мэт хэрэглэгчийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлсэн арга хэмжээг авч явах хэрэгтэй болов уу.

Х компанийн жишээ
Дотооддоо цөөн хэд байдаг Махны үйлдвэрлэл эрхэлдэг Х компанид өөрийн лаборатори байдаг ба, энэ лаборатори нь 2011 онд СХЗГ-ын итгэмжлэлт байгууламж болсон. Тиймээс экспортын барааг эс тооцвол, нянгийн шинжилгээ, үлдэгдэл нитритийн шинжилгээ зэрэг бүхий л шинжилгээг өөрийн лаборатори дээр хийж байна. Махны зэрэглэлийн тухайд, Японд байдаг шиг зэрэглэл биш ч гэсэн, боловсруулалтад хэрэглэх махаа дээд ба 1, 2-р зэрэглэл гэж ангилж хэрэглэж байна.
Z Компанийн жишээ
Z компанийн 5 малын эмч нь, аргамжааны цэг дээрх нядалгааны өмнөх шинжилгээ, тэгээд нядалсны дараах шинжилгээг хийж байна. Нядалсны дараах шинжилгээнд бог малын тухайд 3 малын эмч нийлээд нүдээр харж шинждэг байна. 1 эмч нь нийт удирдлагыг хариуцаж, 1 нь дотор махыг, бас 1 нь гулууз махыг шинжих зэргээр ажлаа хувааж хийдэг байна. Бод махын тухайд, НАССР-ын аюулгүйн удирдлагын цэг (ССР)-ийг 3 зүйл дээр тогтоосон байдаг. Нядалгааны өмнөх аргамжааны цэг, нядалсны дараах толгойн хэсэг, мөн дотор махны хэсэг гэсэн 3 цэг юм. Мөн арьсыг хуулахын өмнөх ба дараах шатанд хийх ба, өмнөх шатыг цэвэрлээгүй бүс, дараах шатыг цэвэрлэсэн бүс гэдэг. Харин хил зааг гэж байхгүй, хүн ба юм байнга орж гарч байдаг. Малын эмчийн лаборатори болон бүтээгдэхүүн шинжлэх лаборатори байдаг. Үйл ажиллагаа хийгдэж байх явцад МХЕГ-ын байцаагч өдөр бүр шалгалт хийдэг. Ялангуяа экспортын шугам дээр тогтмол хяналтыг хийж байдаг. Экспортолж байгаа улс (Иран, Орос)-ын малын эмч нар ч орж ирж шалгах явдал байдаг гэнэ.

Нэг талаар, экспортын тухайд, Махны холбооны судалгаагаар 61 ААН-ээс 18 нь гадаад руу мах экспортолж байсан туршлагатай (1 нь бэлтгэл ажил хийж буй). Гэвч бидний очсон компанид шүлхий өвчин гарсны улмаас, салаа туурайт малын мах гаргахыг зогсоосон байлаа. Шүлхий өвчин нэлээн тээг болдог нь өнөөг хүртэлх холбогдох хүмүүсийн ярианд их гарч байсан.

Экспортод мах гаргахын тулд, импортлогч орны шаардлагад нийцсэн боловсруулах үйлдвэрийг байгуулж, урьдаас зааварчилгаа авах шаардлагатай. Тоног төхөөрөмж, хүний нөөц, ажлын дарааллыг бүрдүүлж, импортлогч орны байцаагчийг урьж, шинжилгээ хийлгэх шаардлагатай. Жишээлбэл, Япон руу гаргах бол, дараах байдлаар хийх шаардлагатай болно.

Япон руу экспортлоход тавих гол нөхцөл шаардлага
• Японы Эрүүл ахуйн асуудал хариуцсан газраас ирэх шалгалтаар, Япон улсын хүлээн зөвшөөрсөн заагдсан стандартад таарч тохирч байна гэж батлагдсан, зөвшөөрөгдсөн дулаан боловсруулалтын байгууламжинд боловсруулалт хийх • Экспортлогч улсын Засгийн газрын байгууллагын байцаагч нь нядлахын өмнө ба нядалсны дараах шинжилгээгээр малын халдварт өвчин тусах магадлал байхгүй болохыг нягталж шалгасан байх Жич: Япон улсын Хөдөө аж ахуй, усны үйлдвэрлэлийн сайдын тогтоосон дулаан боловсруулалтын стандартад тулгуурлан хийх ажиллагаа нь: • Салаа туурайт малын амьтны тухайд, бүх ясыг салгаад, дараах аргын аль нэгээр дулаан боловсруулалт хийнэ: а) буцалгах юмуу 100 хэмээс дээш халуун уураар голын температурыг 1 эс дээш минутын хугацаанд, цельсийн 70 хэмээс дээш барих, б) Халуун уур, халуун салхиар хатаах зэрэг бусад аргаар, тухайн махны голын хэмийг 30 минутаас дээш хугацаагаар цельсийн 70 хэмээс дээш хэмд барих • Зайдас, хим болон гахайн махны тухайд, бүх ясыг салгасан махыг хөлдөөлгүйгээр 3-аас дээш өдөр хадгалсны дараа, давсалж дарах юмуу түүнтэй ижил төстэй аргаар боловсруулсны дараа, дээр дурдсан аргаар дулаан боловсруулалт хийх Мөн, байгууламжийн тогтсон стандартад дараах зүйлс багтана. • Шаардлагатай байгууламжийг бэлтгэсэн дулаан боловсруулалтын өмнөх болон дараах нэгжтэй, хоёр нэгж нь хоорондоо бүрэн тусгаарлагдсан, бие биедээ бохирдол өгөхөөс сэргийлэх. • Дулаан боловсруулалтын өмнөх шатны алба нь хадгалалт, боловсруулалт, шинжилгээ явуулах байгууламжтай байх. • Дулаан боловсруулалт хийсний дараах алба нь, гадаад ертөнцөөс бүрэн тусгаарлагдсан шинжилгээ, хөлдөөгч, хадгалалт, сав баглаа боодол хийх тоноглолтой байх. • Шал, хана, тааз нь тэгшхэн, цэвэрлэхэд хялбар, шал нь бохир нэвтрүүлэхгүй материалаар хийгдэж, тохирох налуу, ус зайлуулах байгууламжтай, мөн ариутгал хийх боломжтой байх • Бохир цэвэрлэх байгууламж болон угаах усыг хангалттай нийлүүлж чадах ус түгээх тоноглолтой байх • Дулаан боловсруулалт хийхийн өмнөх ажиллагаа, дулаан боловсруулалт болон дулаан боловсруулалт хийсний дараах цуврал ажиллагаан дээр, эрүүл ахуйн талаас аюул учрахаас сэргийлж, зүй зохистой чанарыг хадгалахын тулд ажлын дарааллыг бичиж тавьсан байх • Цуврал ажиллагааг хянах хянагч заавал байх

Шүлхийний тухайд, ОИЕ Олон улсын мал амьтны эрүүл ахуйн кодын дагуу, шүлхийний эсрэг төрийн стратеги хөтөлбөр боловсруулагдаж, 2015 оны 5 сард Засгийн газраар батлагдсан. Энэ стратегийг 2016 оны 5 сард ОИЕ ч шүлхийнээс сэргийлэх хөтөлбөр хэмээн албан ёсоор баталж, олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн байна. Мөн удахгүй шинэчлэн найруулсан Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль, Малын генетик нөөцийн тухай хууль болон Хянан шалгалтын хууль ч гэсэн батлагдах гэж байна.

Нөгөө талаар, малын махны шинжилгээг, албан ёсны нядалгааны дамжлагаар оруулж буй малын тоо цөөн байгаа тул, олон улсын стандартыг баримтлан үйл ажиллагааг явуулж байна гэж хэлэхэд хэцүү юм. Түүнчлэн, амьтанд зориулсан эм, эмийн бүтээгдэхүүний үлдэгдлийн талаар ч, Европын холбооны техникийн тусламжаар шалгалт шинжилгээний байгууллагад шинжилгээ хийгдэж байгаа боловч, шинжилгээ хийх хүрээ нь маш хязгаарлагдмал, ерөөсөө ч

хангалттай биш байгаа юм. Угаас, амьтны зориулалтын эм, эмийн бүтээгдэхүүний хэрэглээний талаар, малын эмчийн бичиггүйгээр хэрэглэх тохиолдол түгээмэл, заагдсан эмийг хэрэглэх системийг нэвтрүүлэх¹⁸⁶ зэргээр, хэрэглэх эмээсээ хамаарч, эмийн хэрэглээнд хязгаар хориг тогтоох талаар бодож үзэх шаардлагатай болж байна. Эмийн бүртгэлийг хийдэг ХХААХҮЯ, шинжилгээг хариуцдаг УМЭАЦ төв лаборатори, Хянан шалгалтын байгууллага болох МХЕГ зэрэг байгууллагууд үйл ажиллагаагаа уялдуулж, мэдээллээ хуваалцаж, заавар зөвлөгөөний тогтолцоогоо сайжруулах шаардлагатай байна.

2016 он гарсаар, Ховд аймагт PPR (мялзан, мялзан төст өвчин?) гарсан. 11 сумын 1830 тоо толгой хонь, ямаа өвчилсөн гэсэн тоо гарч¹⁸⁷, Монголд анх удаагийн тохиолдол болсон тул шинэ айдас авчирсан байна. Хэрхэн үүссэн талаарх дархлаа судлалын судалгааг мэдээжийн хэрэг, хойшид тандалт хийх тогтолцоог нэлээн эрчимжүүлж, анхааралтай ажиллах шаардлага гарч байна.

Экспортын талаар, халдварт өвчний эрсдэл байнга байгаагийн нөгөө талд, импортлогч талаас ч хэцүү хүнд нөхцөлийг тавих болно. Халдварлаагүй малыг зохих стандартад заагдсан аргаар боловсруулж, бохирдохоос сэргийлэх хэрэгтэй. Дотоодын хүргэлт түгээлтийн талаар, экспорт шиг өндөр босго шаардлагагүй бөгөөд, дотоод нийлүүлэлт экспорт хоёрыг хооронд нь ялгаж салгаж ойлгох нь бодитой арга хэмжээ авахад дэмтэй болно.

3.3.3.3 Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн

Түүхий сүүний хувьд, судалгаа явуулсан 8 ААН-ээс 7 нь өөрийн лабораторитой байсан бөгөөд, түүний дотор багадаа л 3 лаборатори нь ямар нэг шинжилгээний төрлөөр СХЗГ-ын батламжийг авсан байдаг. Мөн нэг ААН нь ISO9001, хоёр ААН нь HACCP болон ISO22000-ын гэрчилгээг авсан байна.

Үүн дотроос АРУ компанийн чанарын хяналтын явц нь, “(0)сүү цуглуулах→(1)сүү авах, шинжилгээ хийх→(2)сүү хадгалах→(3)ариутгах→(4)нэг ижил чанарт хүргэх→(5)нян устгах, хөлдөөх→(6)хадгалах→(7)дүүргэх→(8)шинжилгээ→(9)түгээх” гэсэн байдлаар явагдах ба, түүнчлэн гэрээт үйлдвэрлэгч 300~350 байгууллагад аюулгүй ажиллагаа, чанарын хяналт, фермерийн менежменттэй холбоотой сургалтыг тухай тухай үед нь хийж явдаг байна.

Мөн, СҮҮ ХХК-тай харилцаатай Дархан хотын ойролцоох үйлдвэрлэгч нь, сүүний тослог нь 2.9%-иас дээш байх, ямар нэг бохир ороогүй байх, шинэ сүү байх гэсэн болзол нөхцөлөөр СҮҮ компанитай гэрээлж ажилладаг. Түүхий эд нийлүүлэхэд, байнга шинэ сүү эсэхийг шалгаж, сааснаас хойш өдөр хоног өнгөрсөн байвал авдаггүй байна. Түүнчлэн, хэдэн өдөрт нэг удаа сүүний тослогийг шалгадаг. Тодорхой хэмжээгээр хөлдөөх шаардлагатай байдаг ба хөргөсөн сүүг л хүлээж авдаг учир, дөнгөж саасан сүүг нийлүүлэх боломжгүй байдаг. Хүлээж авахдаа, өндөр температурын алкогольтой хольж, түүнд хүрч үзээд шалгах байдлаар явдаг тийм ч өндөр

¹⁸⁶ Малыг эмчийн жороор худалдаж авч чадах эмийн бүтээгдэхүүнийг тогтоох систем. Жишээлбэл, Японд, антибиотик, гормоны бэлдмэл, вакциныг заавал эмчийн жороор авах ёстой байдаг.

¹⁸⁷ Sixth Meeting on Strengthening on Transboundary Animal Diseases and Emerging Infectious Diseases by Mongolia, China and Russian Federation

нарийвчлалтай шинжилгээ биш ч гэсэн, хийж чадах хэмжээгээрээ ямартай ч шинжилж үздэг. Энэхүү ААН-ийн үйлдэл нь үйлдвэрлэгчид нөлөөлж, халууны улиралд сүү авахаар ирэх хүртэл саасан сүүгээ худгийн усаар хөргөдөг гэж хэлж байлаа. СҮҮ компани нь сүүний танк болгонд шинжилгээ хийдэг ба, хүлээж авсны дараа өөрийн лаборатори дээр багадаа л химийн бодисын шинжилгээ (11 төрөл), болон антибиотик (13 төрөл)-ийн үлдэгдлийн шинжилгээ, мөн алкохол, хүндийн жин, сүүний тослогийг шалгадаг байна.

Сүүн бүтээгдэхүүний тухайд ч гэсэн, зөгийн балтай адилхан антибиотикийн үлдэгдэл хамгийн анхаарах асуудал байдаг. Үлдэгдэл зүйл холилдсон тохиолдолд, сүүн бүтээгдэхүүн тэр чигээрээ хаягдал болох магадлалтай тул, үйлдвэрлэгч ихэд анхаарал тавьж ажилладаг байна. Гэвч, танк руу оруулахын өмнөх шинжилгээнд бас хязгаар байдаг. Химийн бодис, антибиотикийг үлдээхгүй байх нь ч хамгийн чухал бөгөөд түүний тулд GAP болон, зөгийн аж ахуй дээр хийгддэг үйлдвэрлэлийн явцын хяналтыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй юм.

Эдгээр үйлдвэрлэгчээр дамжуулж авдаг сүүнээс гадна, хувингаар худалддаг түүхий сүү болон сүүн бүтээгдэхүүн бас байдаг. Монгол нь бруцеллөз өвчин нэлээн гардаг улс бөгөөд, хангалттай дулаан боловсруулалт хийх хэрэгтэй. Малчид гараар саагаад сүүгээ авдаг бөгөөд, хөргөх байгууламж байдаггүй. Уламжлалт боловсруулах аргаар хийдэг сүүн бүтээгдэхүүн бус, түүхий сүү болон оргиналь бяслаг зэргийг худалдан авах нь ихэсч, мөн нэлээн алслагдсан газраас ирж борлуулалт хийхэд хугацаа их зарцуулдгаас эрүүл ахуйн хяналтыг тавих боломж бага байдаг. Энэхүү түгээлт, ариутгалын арга хандлагад өөрчлөлт орсонтой холбогдуулан, нян бактерийн устгал, хадгалалтын арга сайжирна гэж найдаж байна. Үйлдвэрлэгчийн шат дамжлагаас нь эрүүл ахуйн хяналтыг тавих явдал туйлын чухал бөгөөд, захиргааны байгууллагаас сургалт семинар явуулах, мэдээлэл дамжуулах зэргээр гэгээрүүлэх ажлыг өргөн явуулж, малын эмчийн зүгээс заавар зөвлөгөө өгч, эрүүл ахуйн аюулгүй байдлыг бүхэлд нь сайжруулах явдал шаардагдаж байна.

Эрүүл ахуйн хяналтаас тусад нь, чанарын хяналтын өнцгөөс харсан шинэ арга хэмжээг авах боломж байна уу? Гэдгийг бодолцох хэрэгтэй. Монголд түүхий сүү болон сүүн бүтээгдэхүүн гэвэл, зөвхөн үнээний сүүг хэлээд зогсохгүй, хонь, ямаа, гүү, ингэ, сарлагийн сүүг ч бас авдаг бөгөөд боловсруулалтын тухай хэсэг дээр энэ талаар дурдсан буй. Айрагнаас гадна бага хэмжээтэй ч гэсэн, ингэний хоормогийг дэлгүүрт зарж байхыг харсан ба, тус тусдаа чанарын хувьд өөрийн гэсэн онцлогтой малын сүүг эрт дээр үеэс ахуйдаа хэрэглэж ирсэн байна. Үнээний сүүнээс бусад сүүний тухайд, түүний үнэр болон амт, үйлчилгээ зэргийн талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судлан шинжлэх явдал нь ирээдүйн бизнес боломжийг нээж ч магадгүй юм. Монголд, хээрийн өвс сайн байдаг тул сүүн бүтээгдэхүүний чанар өндөр гэсэн яриа байдаг хэдий ч, өвс тэжээлээс болж чанарт нөлөөлдөг талаар судалгааны байгууллага судалж, тоон үзүүлэлтээр гаргаж тавибал зах зээлд үзүүлэх нөлөөлөл улам хүчтэй байна гэж үзэж байна.

3.3.3.4 Ноолуур

Монголын ноолуурын үйлдвэрлэлд түүхий эдийн үе шатанд нь Хятад руу экспортлох хандлага их байдаг ба, Ноос ноолуурын холбооны яриагаар бол, малчдаас авах тэр шатанд ямар нэг байдлаар сонгож авдаггүй, сайн муу ноолуурыг бүгдийг зууч бөөнд нь худалдаж авдаг байна. Бүх шат дамжлагыг дотроо явуулдаг том үйлдвэрийн тухайд, түүхий эдийн чанарыг шалгаад, харьцдаг малчнаасаа худалдаж авдаг гэх боловч, нөгөө талаар зууч бүгдийг нь ялгалгүй авдгаас өнгө, үсний чанараар ялгах гэсэн ойлголт байдаггүй болов уу.

Ноолуурын экспортыг хийхэд, УМЭАЦ төв лабораторид шинжилгээ хийлгэж, харилцагч байгууллагын шаардлагаар СХЗГ-ын бүтээгдэхүүний гэрчилгээг шаардах авч, олон улсад утасны диаметр, дундаж нарийний хэмжээ, дундаж урт болон холилдсон хувь хэмжээний шинжилгээг хийх хэрэгтэй байдаг. Монголд Монгол улсын ШУТИС-ын ноос ноолуурын судлагааны хэсгийн шинжилгээний төв нь MNS стандартын шинжилгээг явуулж байна. Энэ төвд International Wool Textile Organization-ын лабораториос утасны диаметр, дундаж нарийныг хэмждэг шинжилгээний байгууллага хэмээн итгэмжлэгдсэн байдаг¹⁸⁸. Түүнээс гадна, өөрийн компани доторх лабораторидоо шинжилгээ судалгаа хийдэг газрууд ч байна. Энэ удаад, ноос ноолуурын холбооноос мэдээллийг нь авсан 16 компаниас 6 компани (37.5%) нь өөрийн лабораторитой байсан. Харин олон улстай арилжаа хийх үед, хольцын хэмжээ, дундаж уртын шинжилгээг шаарддаг тул гадаадын шинжилгээний байгууллагад хүсэлт тавьж хийлгэх шаардлагатай бөгөөд, тэр чинээгээр хөрөнгө мөнгө, цаг хугацаа зарцуулах хэрэгтэй болно.

Ноолуурын хувьд, маш өндөр үнэ өртөгтэй үс гэдэг утгаараа, бусад малын үс холилдвол шошгыг буруу үйлдсэн зөрчил үүсдэг. Урьд нь ч гэсэн Японд нэлээн том асуудал болж байсан ба, 2008 онд Японы нэхмэлийн үйлдвэрлэлийн холбоо нь “Импортын нэхмэлийн бүтээгдэхүүний чанарын зааварчилгаа”-г боловсруулан гаргасан билээ. Японд, Кэкэн шинжилгээний итгэмжлэл олгодог төв нь ноолуурын 100%-ийн гэрчилгээг олгож байгаа ба, жижиглэн худалдаа нь Японы төрийн захиргааны байгууллагаас гаргадаг ямар нэг хольцгүй цэвэр гэдгийг баталсан бичгийг гаргаж өгөх тохиолдол байх тул, үйлдвэрлэгчийн дунд, (1) хөвөн (2) будаг оруулах, (3) утас (4) үйлдвэрлэлийн шат, (5) хамгийн эцсийн бүтээгдэхүүн гарах тус тусын үе шатанд шинжилгээ хийж, ноолуур гэдгийг тогтоох явдал ч байдаг¹⁸⁹.

Хольцын талаарх үнэн зөв тэмдэглэл шаардлагатай бөгөөд, дээр дурдсан зааварчилгаанд ч гэсэн буруу тэмдэглэгээнээс сэргийлэхийн тулд, төлөвлөлтийн үе шатнаас борлуулалтын үе шат хүртэлх бүхий л дамжлага дах процесст сайтар хяналт тавьж шинжилгээ явуулахыг шаарддаг байна. Эдгээр хүсэлт шаардлагад нийцүүлэхийн тулд, үйлдвэрлэгчээс малчин хүртэлх бүх үе шатанд мөрдөх нь чухал байна.

Энэ удаад мэдээллийг нь цуглуулсан 16 ААН-ийн дотор хоёр ААН нь OEM-аас захиалга авч үйлдвэрлэл явуулж байна. OEM-ын үйлдвэрлэл нь утасны нарийн ширхэг, чанарын үнэлгээгээр

¹⁸⁸ JICA (2017) Монгол улсын хөрөнгө оруулалтын нөхцөл байдал, түүнийг өргөжүүлэхэд шаардагдах мэдээлэл, судалгаа

¹⁸⁹ Кэкэн шинжилгээ итгэмжлэлийн төвд хийсэн яриа (2017.3)

нэг их хол зөрүүгүй технологи болон чанарын хяналтыг харилцагчийн түвшинд нийцүүлэх шаардлагатай байдаг бөгөөд түүхий эдийн үе шатнаас эхлэн сүүлийн бүтээгдэхүүний чанарыг хангахын тулд тус тусын боловсруулах шатны явцыг удирдаж чадах тогтолцоо, бүхий л үе шатыг хамарч чадах чанарын хяналт хариуцсан хүнийг сургах шаардлага урган гарч байна. Хятадад түүхий эд болон зассан үсийг ангилж, тус тусын ангилалд кодын дугаар өгдөг ба¹⁹⁰, бүх шат дамжлагыг нэвтрүүлэхтэй зэрэгцүүлээд малчдаас худалдаж авах үе шатнаас чанарын мэдээллийг солилцож явах нь хойшид шаардагдах боловуу.

3.3.3.5 Арьс шир

Арьс ширний хувьд, гэмтэлтэй байгаа эсэх нь борлуулалтад хамгийн их нөлөө үзүүлэх хүчин зүйл болдог. Арьс ширний холбооны хэлснээр, намар өвөл нядалсан малын арьсанд бага байдаг боловч, хавар нэлээн ихээр харагддаг байна. Гэмтлийн гол шалтгаан нь шавьж байдаг ба, тогтмол нэвчилгээг багтаасан шавьж зайлуулах программыг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Эмээлтийн нядалгааны газрын ажилтны хэлснээр бол хавар арьс нь нимгэн байдаг тул хямд, 6~8сард зузаарч ирдэг тул үнэ нь өсдөг бөгөөд 9 сар болоход хачиг гарч ирдгээс бага зэрэг буурдаг гэж байлаа. Улирлаас хамаарч үнийн өөрчлөлт үүсэх хэдий ч нөгөө талаар тус тусын арьсны хувьд үнэлгээ байдаггүй. Мөн, жишээлбэл, хонины хувьд авч үзэхэд, хоёр настай хонины нядалсан арьс нь сайн байдаг ч, хэдэн настайд нь нядалсан ч бай үнийн хувьд зөрүү гардаггүй байна.

Түүхий арьсны чанар чухал гэдэг талаар арьс шир үйлдвэрлэгчийн хэсэг дээр дурдсан. Арьсны бүх шат дамжлагыг туушид нь (түүхий арьсыг идээлэх~хамгийн сүүлийн арьсан бүтээгдэхүүн гарах хүртэлх) явуулдаг арьс ширний компаниас асуухад, түүхий эдийг үхрийн шириийг нийлүүлдэг хэмжээ нь нэг удаад 250~500 ширхэг байдаг авч, 30% орчим нь тохирох чанарт нийцэхгүйгээс худалдаж авахгүй тохиолдол олон байдаг тул, нийлүүлэгч болох зуучаас гомдол ирэх явдал олонтаа байдаг гэлээ. Түүхий эдийн чанар эцсийн бүтээгдэхүүнд маш том нөлөө үзүүлдэг ч түүний нөгөөтэйгүүр, хэт чанга ширүүн сонголт хийвэл зууч харилцахаа больчихдог тул, харилцаагаа үргэлжлүүлэхийн тулд тодорхой хэмжээнд нүдээ аниад өнгөрөх хэрэгтэй болдог байна. Өмнөх боловсруулалтын шатны хэсэгт өгүүлсэнчлэн, хэт нарийн чанга сонголтоос дургүйцдэг эхний шатныхан, борлуулалтын үнэ нь хямд ч гэлээ, өөр өөр чанар хэмжээтэй барааг бүгдийг нь худалдаж авдаг харилцагчид дуртай байдаг. Хонины тухайд гэвэл, нэг удаагийн нийлүүлэлт нь 2000~3000 ширхэг арьс гэсэн нэлээн их тоотой байдаг учир, чанарын хяналтыг эхний зуун ширхэг дээр л хийдэг гэлээ.

Монголын арьс ширний компанийн боловсруулах шатны чанарын хяналт дараах байдлаар хийгдэж байна. (1) түүхий эд нийлүүлэх үе шат: Үхрийн арьсыг нэг бүрчлэн шалгаж, худалдан авна. Хонины арьсны тухайд, ирсэн арьсны 1/20~1/30-ыг л шалгаж авна→ (2) Идээлэх үе шат: Технологи хариуцсан мэргэжилтнээр хромын шингэцийг шалгуулах→ (3) Нойтон цэнхэр үе шат: Чанарын менежер болцыг шалгаж (ширхэг нэг бүрээр бүгдийг шалгах), ангилал тогтоох→

¹⁹⁰ Хятадад, түүхий үсийг нэхмэлийн түүхий эд болгон хэрэглэхээр хязгаарлагдаж байгаа бөгөөд (хамгийн өндөр зэрэглэл нь 58~68 хамгийн бага нь 30~40хүртэлх зургаан шатлалтай) × өнгө (цагаан, саарал, бор гэсэн гурван өнгө)-өөр үсний хольцын харьцаа 0~1.0% -ийн 4 шатлал × өнгө(Зөнгө)-өөр ялгаж ангилдаг байна.

(4) Хатаасны дараах үе шат: Чанарын менежер чанарыг шалгаж, будах явц руу шилжүүлэх эсэхийг шийднэ (нэг бүрчлэн шалгах)→ (5) Будсаны дараах үе шат: Чанарын менежер зэрэглэл тогтоох (нэг бүрчлэн шалгах)→ (6) Сүүлийн шалгалт: Нийт талбайн хэмжээг машинаар хэмжинэ (нэг бүрчлэн шалгах). Жилд 1~2 удаа МХЕГ-ын шалгалт ордог.

Зэрэглэл тогтоохдоо дараах 5 шатанд хуваана. А (95%-иас дээш), В (85%), С (75%), D (50%), E (45%-иас доош). Гэмтэл авсан арьс ширний түүхий эдийн талбай (ашиглах боломжит хэсэг)-гаар ангилсан ангилал юм. Энэ ангилал нь олон улсын стандартаар тогтоосон зүйл боловч, тус компани өөрийн гэсэн ангиллыг тогтоож ажилладаг бөгөөд энэ талаар харилцагч байгууллагаас ямар нэгэн гомдол санал байдаггүй, чанарын үнэлгээний тал дээр нэг их асуудал гардаггүй байна. Харилцагчийн хүлээж авдаг бүтээгдэхүүн нь А~С хүртэлх зэрэглэлийн бүтээгдэхүүн байх бөгөөд, борлуулт хийх бүрд шаардагдах түвшин нь өөр өөр байдаг. Нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувиар авч үзвэл А зэрэглэлээс Х%, В зэрэглэлээс Y%, С зэрэглэлээс Z% гэсэн байдлаар гэрээ байгуулдаг байна. Түүнээс гадна, арьсны зузаан дээр шаардлага тавих харилцагч ч байдаг. Түүхий эд дотроос А~С зэрэглэлд тохирох хувийг авч үзвэл, үхрийн арьс 70%, ямааны арьс 80%, хонины арьс А юмуу В зэрэглэлд 20%, С зэрэглэлд 20% гэсэн байдалтай байдаг байна. Бүтээгдэхүүний алдагдал 5~10% орчим байдаг бөгөөд, ихэнх нь түүхий арьсны арчилгаатай холбоотой гардаг байна. Түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлд, 1/ нядлагдах малын 70~80% нь хүний гараар хийгдэж байгаа тул гэмтэл авамтгай байдаг, 2/ хонины арьс зөөлөн байдаг тул, хортон шавьжинд идүүлэхдээ амархан байдаг, 3/ хонины арьсны хувьд 2 настай малынх хамгийн сайн чанартай байдаг авч, малчид 3~4 нас хүртэл нь тэжээдэг гэсэн зүйлүүдийг нэрлэдэг. Боловсруулалтын шатны бүлэг дээр дурдсанчлан, японы арьс ширний мэргэжилтнүүд цусыг нь авахдаа хайш яйш хандаж байна гэж хэлж байсан.

Нөгөө талаар, түүхий арьс болгонд үнийн зөрүү байхгүй байгаа талаар өмнө дурдсан бөгөөд, энэ байдлаараа хоёрдогч бүтээгдэхүүн болох арьс ширний төлөө малчид цаг хөдөлмөрөө зориулж чанарыг нь дээшлүүлэхэд анхаарал тавих шаардлагагүй байгаа юм. Түүхий эд нь эцсийн бүтээгдэхүүнд дангаараа нөлөөлөхгүй, боловсруулалтын технологи нь түүхий эдийн дутагдалтай талыг нөхөх боломжтой байдаг талаар Японы арьс ширний мэргэжилтнүүд хэлж байсан бөгөөд, түүхий эдийн чанаргүй байдал нь эцсийн бүтээгдэхүүний сонголтыг цөөрүүлж орхидог байна. Хөлс хүч, хөрөнгө мөнгөө зориулаад ч хамаагүй чанартай сайн бүтээгдэхүүн гаргая, эсвэл өндөр чанартай бүтээгдэхүүн гаргахгүй бол болохгүй гэсэн үзэл бодлыг малчдад төрүүлэх бодлогыг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Энэ хүртэл бодит жишээн дээр тулгуурлан, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний төрөл зүйл тус бүрээр чанарын удирдлага хяналтын өнөөгийн байдал болон тулгарч бус асуудлын талаар дүн шинжилгээ хийлээ. Эдгээрийг нэгтгэн дүгнэвэл дараах зүйлүүдийг хэлж болохоор байна.

(1) Эрүүл ахуйн шаардлага хангасан аюулгүй байх явдал, түүний үндэслэлийг тодорхой гаргаж тавих шаардлагатай

Эрүүл ахуйн хяналт болон аюулгүй байдлын талаар, түүхий эдийн үйлдвэрлэлээс хэрэглэгчид хүрэх хүртэлх бүхий л үе шатанд хяналт тавих шаардлагатай юм. Аль нэг үе шатанд ямар нэг зүй бус зүйл хийвэл түүний аюулгүй байдал хангагдахгүй.

Бэлчээрийн мал аж ахуй нь Монголын уламжлалт үйлдвэрлэл бөгөөд, мал нь байнга нүүдэллэж байдаг. Малын эрүүл ахуйн асуудал нь үргэлж чухалд тавигдаж ирсэн ба үүнгүйгээр, нэмүү өртгийн сүлжээний асуудлыг тунгаан бодох боломжгүй юм. Шүлхий, мялзан, бруцеллёз зэрэг малын өвчин болоод түүнийг эмчлэх малын эмийн бүтээгдэхүүний хэрэглээнд хайш яйш хандвал, хэрэглэгч дээр очих бүтээгдэхүүний үнэ цэнэ үлэмж хэмжээгээр буурах юмуу, түүний үнэ цэнийг байхгүй болгох эрсдэл ч байгаа учраас анхааралтай хандах хэрэгтэй юм. Дархлааг хамгаалах, өвчин гарлаа гэхэд үтэр түргэн оношилж, арга хэмжээ авах, хүнсний зүйл болон бүтээгдэхүүнд үзүүлэх нөлөөллийг аль болох бага хэмжээнд барих зэрэг арга хэмжээг авах шаардлагатай байна. Нөгөө талаар, өргөн уудам газар нутагт цөөн хүн ам оршин суудаг, тэгээд бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлдэг Монголын онцлогийг бас сайтар бодолцох хэрэгтэй. Нэмүү өртгийн сүлжээг авч үзэхдээ, хичнээн ийм тийм байх ёстой гэж яриад бодит байдлаа харгалзаж үзээгүй байх юм бол сүлжээг таслах байдалд хүргэж, эцэст нь аюултай байдалд оруулж болзошгүй юм. Монголд биелж хэрэгжих боломжтой арга хэмжээ болон хэрэгжүүлэх арга барилын талаар эрсдэлийг хүлээж авах боломжит хэмжээг тогтоож, судалж, Монголд тохирсон зүйлийг гаргаж авах шаардлагатай юм. Улсын хувьд баримтлах ёстой аюулгүй байдал болон үйлчлүүлэгчийн зүгээс шаардаж буй, эсвэл үйлчлүүлэгчид өөрсдийн зүгээс таниулж мэдрүүлэх найдвартай байдлыг ялгаж салгаж бодох хэрэгтэй гэж үзэж байна.

Үлдэгдэл химийн бодис, антибиотикийн талаар, юуны өмнө бодит нөхцөл байдлыг тодруулах шаардлага байгаа бөгөөд, зөгийн балын үлдэгдэл антибиотикийн асуудлын тухай хэсэгт дурдсанчлан, тийм бодис хаанаас холилдон орох болов гэдгийг тодорхой хэмжээгээр тогтоож чадахгүй бол зохих хяналтын арга хэмжээг авах боломжгүй болно. Эпидемиологийн судалгааг явуулах зэргээр арга хэмжээ авах шаардлагатай болно. Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний тухайд, ургац хураалтын өмнөх шатнаас ургац хураасны дараах шат хүртэл химийн бордооны зүй зохистой хэрэглээ чухлаар тавигдана.

Боловсруулалтын шат болон түгээлтийн шатанд ч гэсэн ямар нэг бохирдол оруулах, бохирдлыг ихэсгэхгүйн тулд, хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн шатанд үйлдвэрлэлийн зохистой дадал (GMP), мөн хүнсний сүлжээний бүх үе шатанд эрүүл ахуйн зохистой дадал (GHP)- лыг дэлгэрүүлэх явдал чухлаар тавигдаж байна. Гараа угааж занших, эмх цэгцтэй байх, халуун усаар ариутгал хийх зэргээс эхлэн, бага гэлтгүй хийж чадах ажил олон байна. Өдөр тутмын хяналт нь нийгмийн эрүүл ахуйн талаарх хандлагыг дээшлүүлэх боломжийг олгоно.

Түүнчлэн, аюулгүй байдлаа шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр гаргаж тавих хэрэгтэй байна. Нэн ялангуяа, экспортоор бүтээгдэхүүнээ гаргахаар зорьж байгаа бол энэ туйлын чухал асуудал юм. Бүтээгдэхүүний шинжилгээ нь найдвартай зүйл байх хэрэгтэй байна.

(2) Үйлчлүүлэгчийн хэрэгцээг стандартад тусгах шаардлагатай

Чанарын талаар ярихад хамгийн чухал зүйл нь, стандартын шаардлагыг хангасан их хэмжээний, ердийн хэрэглээний бүтээгдэхүүний тогтвортой нийлүүлэлтийг хангах явдал байдаг. Түүнтэй зэрэгцээд, ялгааг гаргах стандартыг яаж тогтоох вэ гэдгийг сайтар бодох хэрэгтэй. Чанарын удирдлагын стандартыг яавал дээр болох, ямар амт, өнгө, хэлбэр дүрс нь сайн болох, боловсруулалтын аль шатан дах гүйлгээ нь илүү дээр байна, боловсруулалтын ямар арга нь зүгээр байна, гэх зэргийн талаар газар тариалангийн бүтээгдэхүүнээ оруулаад ямар ч төрөл зүйлийн бараа бүтээгдэхүүн байсан үйлчлүүлэгч болон хэрэглэгч юуг нь харж худалдан авалт хийж байна, юу нь илүү хэрэгцээтэй байна гэсэн талаас нь стандартаа тогтоох шаардлагатай юм. Хэрэглэгч болон үйлчлүүлэгчээс ирэх санал хүсэлт туйлын чухал материал болж өгдөг. Үйлдвэрлэгчийн шаардаж буй чанарын стандартын мэдээлэл нь анхан шатны үйлдвэрлэл эрхлэгчид хүрч, тэр нь үнийн асуудал зэрэг дээр урамшуулал болдог, анхан шатны үйлдвэрлэгчээс эцсийн шатны үйлдвэрлэгч хүртэлх мэдээлэл байнга ирж очиж байхаар мэдээллийн сүлжээг сайтар тогтоох нь чанарын удирдлагад зайлшгүй шаардагдах зүйл байдаг боловч одоогийн байдлаар энэ нь нэг хэсэг том ААН-ээс бусад газарт бүрэлдэн тогтоогүй байна. Ноолуур болон арьс ширний тухайд, ялангуяа чанарын сайн муугаас үл хамааран, түүхий эдийг бөөнд нь авч, хөрш улс руу гаргах гэсэн байдалтай байгаа нь, анхан шатны үйлдвэрлэгчид урамшуулал өгөх, чанарын талаарх ойлголт өгөх боломжгүй болгож байгаа нь асуудал үүсгэж байна. Ноолуур ба арьс ширний хувьд, эцсийн үйлдвэрлэгчээс анхан шатны үйлдвэрлэгч рүү очих мэдээллийн урсгалыг хаагдмал байдалтай байгаагийн нэг шалтгаан нь зуучтай холбоотой гэж үзэж байна. Түгээлтийн бүтцэд, хэдийнээ чухал байр суурийг эзэлсэн зуучид мэдээлэл дамжуулах үүргийг хэрхэн хүлээлгэх вэ гэдгийг бас тунгааж бодох хэрэгтэй болж байна.

Мөн, бүтээгдэхүүний шинжилгээг эцсийн шатлалын хэсэг хариуцан хийх бөгөөд, стандартын шаардлага хангаагүй бүтээгдэхүүний шалтгааныг тодруулж, анхан шатны үйлдвэрлэгч үүн дээр анхаарал тавих шаардлагатай. Шинжилгээ хийх боломж нь тааруу байгаа, шалгалтаар стандарт бус барааг анзаарахгүй байгаа явдал нь анхан шатны үйлдвэрлэлд хүргэх санал хүсэлтийн боломжийг хаагдуулж байна гэж үзэхэд хүргэж байна.

(3) Зах зээлд итгэл найдвартай харилцааг тогтоох явдал чухал

Зөгийн балны хувьд, чанаргүй бараа, үйлдвэрлэсэн газрыг хуурамчаар хийсэн тэмдэглэгээний зөрчилтэй зүйл байдаг тухай яригдаж байна. Бараа бүтээгдэхүүнд итгэх итгэл байхгүй байхад, хэрэглэгч мөнгө төлөөд юм худалдаж авна гэж үү. Итгэлийг нь олж авахын тулд 1/ чанарыг тогтсон түвшинд байлгах, 2/ хэрэглэгчийн бухимдлыг авч хаяж, тогтсон чанарын түвшинд байгаа гэдгээ харуулахын тулд тодорхой стандарт, дүрэм журмыг барьж ажиллах, 3/ гуйвалзаж дайвалзалгүй түүнийгээ хамгаалах явдал туйлын чухал. Мэдээж аюулгүй байх нь тэргүүн

ээлжинд тавигдах бөгөөд, хүнсний бүтээгдэхүүн ямар ч байсан “Амттай” байх ёстой. Хувцас бол “Үзэмжтэй” байх ёстой. Зорьж буй чанарыг үйлдвэрлэгч нь үнэн зөв мэддэг байх, мөн үйлчлүүлэгчид түүнийгээ харуулдаг байх хэрэгтэй юм

Түүний дээр, топ бараа бүтээгдэхүүн болохоор зорьж байгаа бол, барааны үүх түүх, ямар ашигтай сайн тал байна гэсэн нэмэлт мэдээллийг өгч явах нь чухал байдаг.

Стандарт болон дүрэм журам нь, зүгээр л хүч хөдөлмөр, хөрөнгө мөнгө шаардсан зүйл биш, бүтээгдэхүүний үнэ цэнийг нь буухаас сэргийлсэн, эдийн засгийн үр ашгийг дээшлүүлэх зүйл болох ёстой юм.

(4) Мэдээллийг цуглуулж, борлуулах сувгийг өргөтгөх боломжийг улам нэмэгдүүлэх шаардлагатай

Үлдэгдлийн шинжилгээ зэрэг шинжилгээний цар хүрээ нь хязгаарлагдмал байгаа нь борлуулалтын сувгийг өргөтгөхөд сөргөөр нөлөөлж байна. Мөн, зөгийн балны хэсэг дээр өгүүлсэнчлэн, экспортын барааг хүлээн авах харилцагчаас шаардсан шинжилгээг өгч чадахгүй байгаа нь илүү зардал гаргахад хүрч, саадтай тулгардаг. Шинжилгээний ур чадвар болон талбар дээрх шинжээчийн ур чадварыг дээшлүүлэхийн тулд тасралтгүй сургалтыг хийх, хүний нөөцийг бэлтгэхэд анхаарах хэрэгтэй байна.

Цаашилбал, нэн ялангуяа экспортын хувьд, харилцагч орны хууль эрх зүйн тогтолцоо нь монголынхоос ялгаатай тул, сайн мэдээллийг цуглуулж танилцах явдал туйлын чухал. Жишээлбэл, Японд жил бүр, дээжийн шинжилгээгээр голлон судлах ёстой үлдэгдэл химийн бодис болон антибиотикийн жагсаалт гардаг. Урьдчилаад ийм мэдээллийг олж авснаар бага зардлаар том үр ашиг олж авах боломж байгаа юм. Шинжилгээний хувьд ч, холбогдох улс болон харилцагчийн хооронд урьдчилан ярилцаж, хэлэлцэх явдал маш чухал байдаг.

Үргэлж мэдээлэл цуглуулж, эрэмбэ тогтоож, хамгийн өндөр үр дүнд хүрэхийн тулд стратегиа боловсруулах шаардлагатай юм.

(5) Гол хаалга, эсвэл тусгай сувгийн шаардлага

Анхан шатны үйлдвэрлэлээс зах зээл хүртэл, олон төрлийн тус тусын сувгаар бэлтгэн нийлүүлэлт нь хийгддэг тул, нийт зах зээлд пирамид хэлбэрийн бүтэц бий болох боломжгүй байдалтай байна. Эрүүл ахуй, чанарын удирдлага гэдэг нь нэмүү өртгийн сүлжээн дэх “хаалга” болдог бөгөөд тэр хаалгаар гарах барааны үнэлгээ, хяналтыг хийж байдаг. Тогтолцоо нь бага багаар бүрдэж эхэлсэн бөгөөд, одоо шаардлагатай байгаа зүйл бол тэрхүү бүтэц нь практикт бодитоор хэрэгжих явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, хаалгаар хэрхэн гаргах вэ, хаалгаар гарч байгаа зүйлийг хэрхэн оновчтой шалгах вэ, гэдэг асуудал байгаа юм. Түүний тулд, хаалгаар гаргаснаар стандарт бус хэмээн сонгогдоогүй барааг хэрхвэл зохихыг зааж өгөх, сонгогдоогүй бараа байсан ч түүний үр ашгийн бууралтаас давсан үнэ цэнийн өсөлтийг үзүүлж болно гэж найдах явдал юм. Анхан шатны үйлдвэрлэгч болоод эцсийн хэрэглэгч нь тус тусын сувгийг даваад

нийтийн жишиг рүү орж чадвал, чанарын стандарт нь бүтээгдэхүүний пирамидыг бүрдүүлэх боломжтой болох юм.

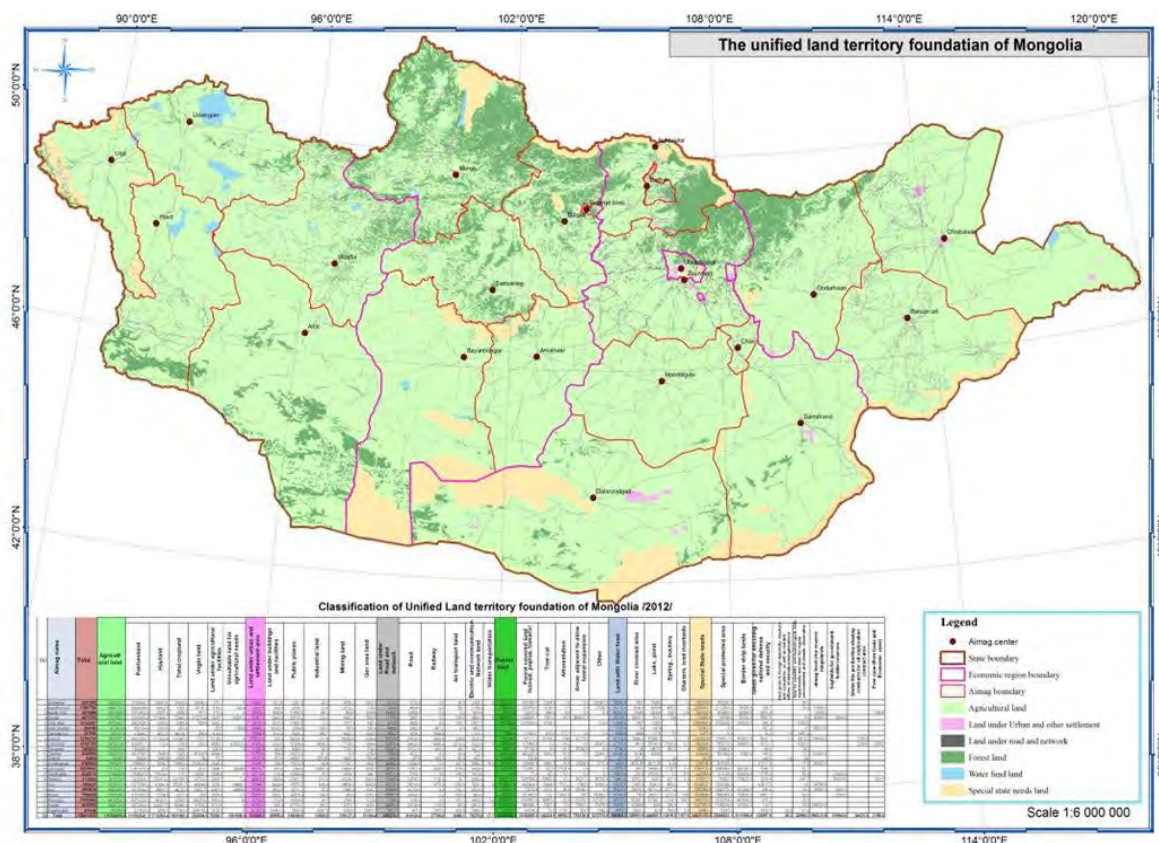
Нөгөөтэйгүүр, шаардлагатай бол тусгай сувгийг бүрдүүлэх нь чухал байдаг. Жишээлбэл, махны экспортын тухайд, үйлдвэрлэл – боловсруулалт – тээвэрлэлтийн явцад бохирдлоос сэргийлэх шаардлага байгаа бөгөөд, бүгдийг нь тэр түвшинд барих боломжгүй юм. Зах зээлийн шаардлагыг дагаж, хаалганы өргөн нарийн, том жижиг нь өөрчлөгдөх учиртай байдаг тул, үндсэн урсгалаас арай өөр давчуу замыг зарим үед судалж үзэх хэрэгтэй байдаг.

3.4 Үйлдвэрлэлийн үндсэн суурийн дүн шинжилгээ

3.4.1 Үйлдвэрлэлийн үндсэн суурийн ерөнхий тойм

Монгол улсын хэмжээнд нийт газар ашиглалт, газрын өнөөгийн бүхий л нөхцөл байдлыг Газар зохион байгуулалт геодези зураг зүйн газрын Монгол улсын газрын нэгдмэл сан (Unified Land Territory Foundation)-д нэгтгэж байдаг. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө 2003 онд батлагдан, зорилтот хугацаа нь 2004 оноос 2023 он хүртэл юм. Шинэчилсэн хувилбар 2013 онд боловсруулагдан гарсан.

Зураг 3.4.1-т Улсын газрын нэгдмэл сангийн газар ашиглалтын зорилго тус бүрээр ангилан харуулсан болно. Энэхүү зургийн хүснэгтэн дотор газар ашиглалтын ангиллыг аймаг тус бүрээр “Хөдөө аж ахуйн газар” “Agriculture land”, “Хот, тосгон бусад суурин газар” “Land under Urban settlement Area”, “Зам, шугам сүлжээний газар” “Land under Road and Network”, “Ойн сан бүхий газар” “Forest Land”, “Усны тусгай хэрэгцээний газар” “Land with Water Fund”, “Улсын сан газар” “Special State Needs” гэж ангилан харуулсан байна.

Зураг 3.4.1 Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Эх сурвалж: ГЗБГЗЗГ, Газрын нэгдмэл сан

2015 оны байдлаар нийт хөдөө аж ахуй зориулалт бүхий газрын талбай (Agricultural land) 114.982 сая га түүнээс 96.2% -ийг бэлчээрийн газар (Pastures land) эзэлж байна. Бэлчээрийн газрын талбайн хэмжээ аажим аажмаар багасаж 2011 онтой харьцуулахад тус талбайн хэмжээ 4%-аар буурсан байна.

2015 оны байдлаар тариалангийн газрын талбайн хэмжээ 1 сая 28 мянган га 2011 онтой харьцуулахад 9.7%-аар нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт 3.4.1 Хөдөө аж ахуйн газар ашиглалтын байдлын өөрчлөлт

(Нэгж:1,000га)

	2011	2012	2013	2014	2015
Хөдөө аж ахуйн газар	115,490.8	115,399.9	115,361.4	115,008.6	114,982.8
Бэлчээрийн газар	111,181.4	111,032.5	111,026.2	110,646.7	110,613.6
Хадлангийн газар	1,711.3	1,712.3	1,712.3	1,717.6	1,717.7
Хагалсан газар	964.4	1,031.1	986.8	1,012.8	1,028.2
Тариалангийн газар	67.8	70.3	71.4	76.8	74.4
Бусад	1,261.6	1,261.6	1,259.7	1,259.7	1,259.7

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн Эмхэтгэл "

3.4.1.1 Мал аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэлийн үндсэн суурь

(1) Малын тоо толгой (аймаг тус бүрээр)

Монголын бэлчээрийн газрыг тэдгээрийн онцлогоос хамааран 4 хэсэгт хувааж болно. Тухайн бүс нутаг аймгийн онцлог, газар нутгийн хэмжээ, малын тоо толгойн хэмжээг хүснэгт 3.4.2-т үзүүлэв. (2009 оны байдлаар). Малын тоо толгойн хэмжээгээр хамгийн их болох хангайн бүс тэр дундаа Өвөрхангай, Архангай, Хөвсгөл аймгуудын малын тоогоор тэргүүлдэг. Зүүн бүсийн нутаг нь бэлчээр сайтай боловч усны нөөц, малын тоо толгой хэмжээ багатай бүс нутагт байсан бол сүүлийн жилүүдэд үхэл адуу зэрэг бод малын тоо толгой өссөн байна.

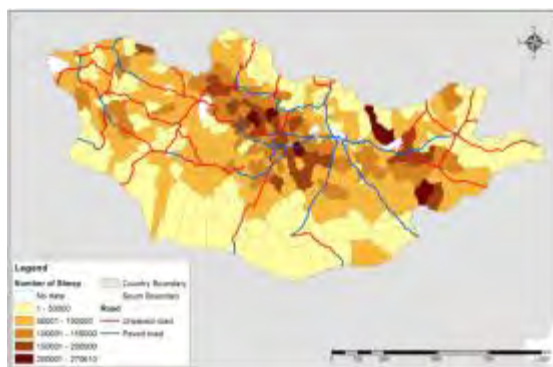
Хүснэгт 3.4.2 Бүс нутгийн малын тоо толгой ¹⁸⁹

Бүс	Аймаг	Онцлог	Газар %	Малын тоо толгой
Баруун	Баян-Өлгий, Говь-Алтай, Завхан, Увс, Ховд зэрэг багтана	Тал нутаг, говь	26.6%	24.7%
Хангай	Архангай, Баянхонгор, Булган, Орхон, Өвөрхангай, Хөвсгөл	Хадлангийн хэмжээгээр тэргүүлдэг	24.5%	38.0%
Төв	Говь-сүмбэр, Дархан-Уул, Сэлэнгэ, Төв	Бэлчээрийн өвс ургамал сайн	30.6%	23.9%
	Дорноговь, Дундговь, Өмнөговь	Говь		
Зүүн	Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий	Бэлчээр сайн, ус бага	18.3%	12.5%

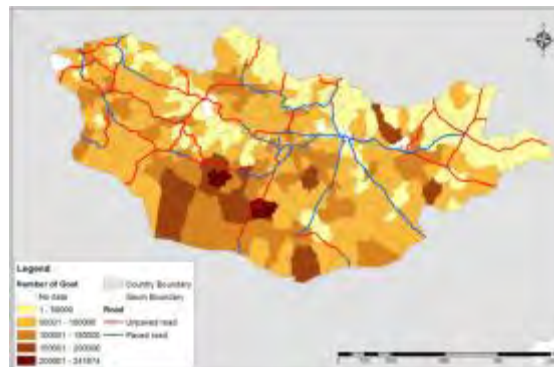
Зураг 3.4.2-т Бүс нутгийн малын тоо толгойн тархалтаас харахад Архангай, Өвөрхангай, Хөвсгөл аймгууд хонь, Баянхонгор, Өвөрхангай, Говь-Алтай аймгууд ямаа, Архангай, Хөвсгөл, Төв аймгууд үхэр, Төв, Архангай, Сүхбаатар аймгууд морь, Өмнөговь, Дорноговь, Дундговь

¹⁸⁹ С. Гэрэлсайхан "Монгол дахь мал аж ахуйн салбарын онцлог" "Бүс нутгийн бодлогын судалгаа" (Takasaki их сургуулийн Бодлогын нийгэмлэг) 14-р боть, №4 (2012) JICA судалгааны баг

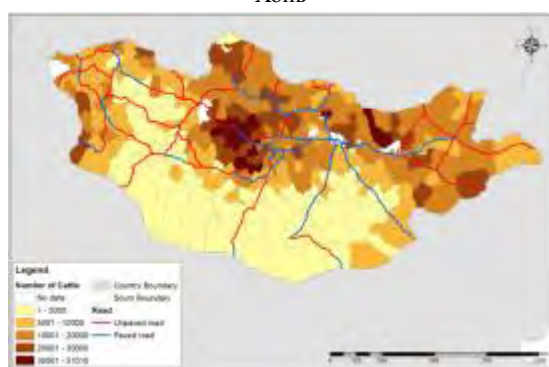
аймгуудад тэмээний тоо толгой их байна. Бүс нутгийн малын тархалтын ялгаа нь бэлчээрийн ургамал, усны нөөцийн нөлөөл зэрэг их байдаг.

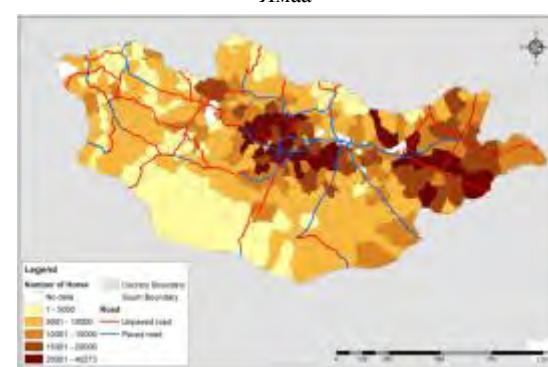
Хонь

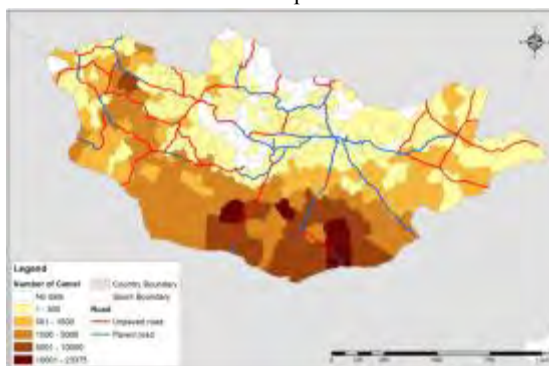
Ямаа

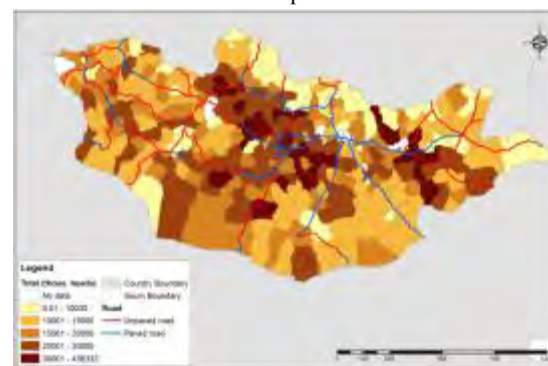
Үхэр

Морь

Тэмээ

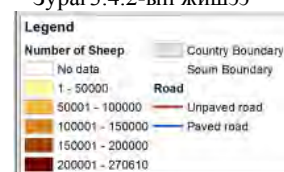
Таван хошуу мал (нийт)¹⁹⁰

Зураг 3.4.2 Малын тоо толгой тархалтыг аймаг тус бүрээр (2015 он төв зам)¹⁹¹

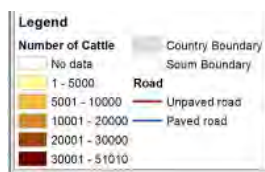
Эх сурвалж: ЖАЙКА-ийн судалгааны баг

¹⁹⁰Таван хошуу мал (хонь, ямаа, үхэр, адуу, тэмээ)-г хэлнэ.

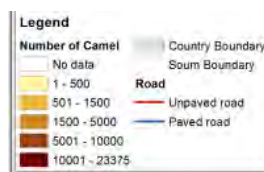
¹⁹¹ Зураг 3.4.2-ын жишээ

Хонь, Ямаа

Үхэр, Адуу

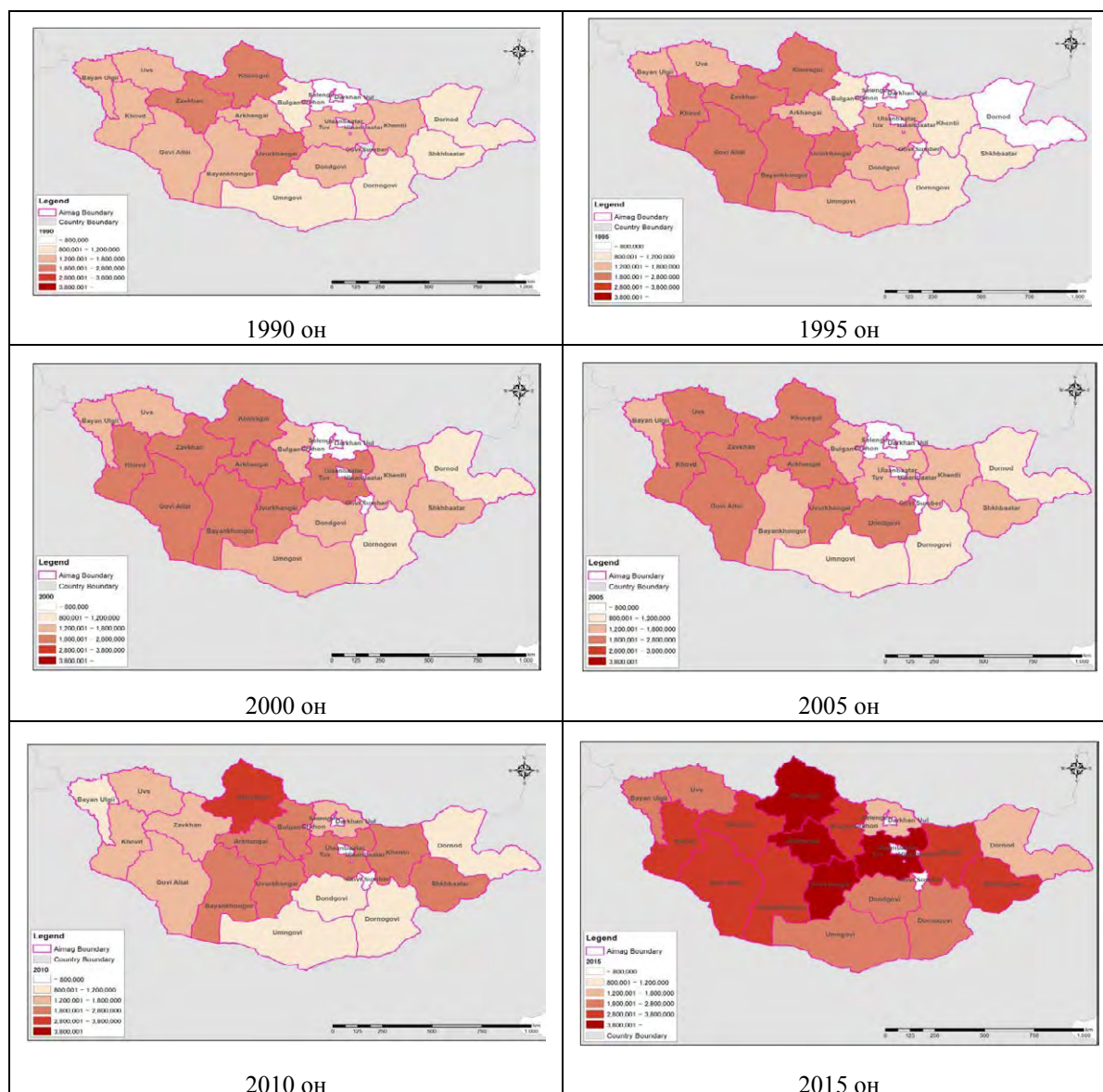
Тэмээ

Нийт таван хошуу мал

(2) Малын тоо толгойн нягтшил

Зураг 3.4.3-т малын тоо толгойн нягтралын өөрчлөлтийг аймаг тус бүрээр харуулж ба 1995-2000 оны малын тоо толгойг харьцуулан харахад баруун бүсэд илүү төвлөрч байсан бол 2000 онд зүүн бүс рүү шилжиж байгааг харж болно. 1990-1995 оны малын тоо толгой багатай байсан зүүн зүгийн Хэнтий, Дорнод аймгууд нь 2015 оны байдлаар малын нягтралын хэмжээ нэмэгдсэн байна. Төвийн бүсийн Төв, Өвөрхангай, Архангай аймгуудын малын тоо толгой нягтралын хэмжээ анхаарал татахуйц нэмэгдсэн байна. 2010 онд Хөвсгөл аймаг малын тоо толгойн нягтрал хамгийн өндөр байсан ба 5 жилийн дараа буюу 2015 онд малын тоо толгойн нягтрал улам ихэссэн байна.

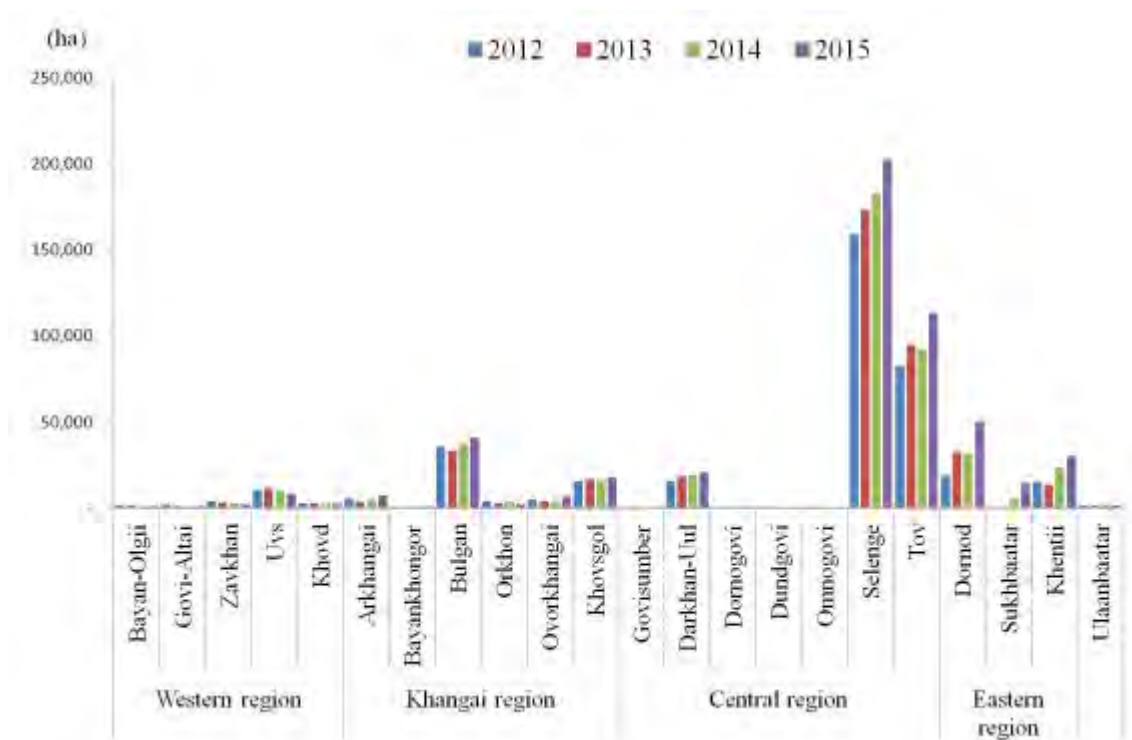

Зураг 3.4.3 Малын тоо толгойн нягтшилын өөрчлөлт (1990 оноос 5 жил тутамд аймаг тус бүрээр)¹⁹²

¹⁹²Зургын үзүүлэлт Доот талаас 3,800,001 толгой буюу түүнээс дээш, 2,800,001-3,800,000 толгой, 1,800,001-2,800,000 толгой, 1,200,001-1,800,000 толгой, 800,001-1,200,000 толгой, доод тал нь 800,000 толгой буюу түүнээс бага байна.

3.4.1.2 Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн үндсэн суурь

Тариалангийн талбайн хэмжээгээр Сэлэнгэ аймаг тэргүүлж, Төв, Булган, Дорнод аймгууд удаалж байна. Дорнод аймгийн хувьд тариалан эрхлэлт бага байсан хэдий ч 2013 оноос хойш эрчимтэй нэмэгдсэн байна. Сүлийн жилүүдэд их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийж газар тариаланг хөгжүүлсний үр дүн гэж үзэж байна. Зүүн бүсийн нутагт орших Хэнтий, Сүхбаатар аймагт ч сүүлийн жилүүдэд тариалан эрхлэлт нэмэгдэж байна.

Зураг 3.4.4 Аймаг тус бүрийн тариалан талбайн өөрчлөлт (2012-2015 он)

Эх сурвалж: Монгол улсын Статистикийн Эмхэтгэл

3.4.2 Бүс нутгийн үйлдвэрлэлийн нөөц бололцоо

3.4.2.1 Хөдөө аж ахуйн зориулалтын нөөц газар

Хөдөө аж ахуйн зорилтот нөөц газрыг бэлчээрийн газар (Pasture land), нөөц газар (Fodder supply), тариалангийн газар (Crop land), атаржсан газар (Fallow land), хадлангийн газар (Hay land), усан сан бүхий газар (Water supply) гэж ангилан аймаг тус бүрээр ялган хүснэгт 3.4.3-т харууллаа. Хөдөө аж ахуйн зорилтот нөөц газрыг (Level 1, High residential central zone) болон (Level 2, Aimag center) гэж хоёр түвшинд хуваан ангилсан байна.

Хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх тэргүүлэх бүсээр хүн ам төвлөрсөн Улаанбаатар хот, Дархан-Уул, Орхон, Сэлэнгэ, Төв аймгийн хойд хэсэгт хадлан бэлтгэх өвс ургамал, усны нөөц

сайтай бүс нутгийг тусгасан байна. (Level 1, High residential central zone). Түүнчлэн удаах хөдөө аж ахуйн салбарыг бэхжүүлэн хөгжүүлэх бүс нутгийг төлөвлөн тусгасан ба голдуу аймгийн төвүүдийг хамруулсан байна (хүснэгт 3.4.3). Энэхүү төлөвлөгөөнд түшиглэн, ХАА хөгжүүлэх бүсийг стратегийн бодлого төлөвлөгөөний дагуу бэхжүүлэх хэрэгтэй. (Level 2, Aimag center). Хөгжлийн түвшнийг ангилахдаа усны нөөц болон малын бэлчээр хадлангийн нөөц бололцоог харгалзан үзсэн болно.

Хүснэгт 3.4.3 Хөдөө аж ахуйн зориулалттай нөөц газар

Байршил		Бэлчээр	Хадлан	Тариалан талбай	Атаржсан талбай	Нөөц	Усны нөөц
Аймаг	Дүүрэг						
Түвшин 1. Нягтшил ихтэй төвийн бүс							
Төв аймаг	Хойд бүс	1,410,189.9	32,103.70	84,977.6	79,749.7	Хангалттай	Сайн
Улаанбаатар хот	Багануур Багахангай	227,633.0	5,588.00	7,003.4	3,220.5	Хангалттай	Сайн
Сэлэнгэ		1,630,485.1	123,410.0	313,705.5	28,724.5	Хангалттай	Сайн
Дархан-уул		178,442.7	9,072.50	34,819.1	5,741.9	Хангалттай	Сайн
Орхон		39,589.5	1,400.00	4,938.6	427	Хангалттай	Сайн
Түвшин 2. Аймгийн төв							
Ховд	Ховд	572,035.6	7,233.20	3,570.3	1,182.3	Хангалттай	Сайн
Хэнтий	Чингис	591,203.1	20,530.00	365.3	15,203.8	Хангалттай	Сайн
Архангай	Цэцэрлэг	423,470.8		3,077.1	5,975.8	Хангалттай	Сайн
Дорнод	Чойбалсан	497,961.5	85,623.00	3,282.0	5,874.2	Хангалттай	Дунд
Хөвсгөл	Мөрөн	465,972.0	4,227.20	392.2	1,293.3	Хангалттай	Дунд
Сүхбаатар	Баруун-Урт	611,932.4		3.8	10,383.8	Хангалттай	Муу
Булган	Булган	111,677.3	9,148.40	2,757.5	789.1	Боломжтой	Сайн
Завхан	Улиастай	536,952.7		1,000.0	1,640.6	Боломжтой	Сайн
Өвөрхангай	Арвайхээр	613,339.9	1,517.00	512.3	2,794.0	Боломжтой	Дунд
Увс	Улаангом	575,871.3		2,917.1		Боломжтой	Дунд
Баян-өлгий	Өлгий	613,859.4	1,609.50	338.7	0.5	Сайжруулах	Муу
Дорноговь	Сайншанд	644,571.2		45.5	0.5	Сайжруулах	Муу
Говь-Алтай	Алтай	671,125.4				Сайжруулах	Муу
Өмнөговь	Даланзадгад	503,054.7		29.7		Сайжруулах	Муу
Өмнөговь	Ханбогд (Гашуун сухайт)	445,302.3				Сайжруулах	Муу
Өмнөговь	Цогтцэций	402,067.7		2.4		Сайжруулах	Муу
Дундговь	Мандалговь	783,193.1		27.8		Сайжруулах	Муу
Говь-сүмбэр	Чойр	405,758.2		166.9		Сайжруулах	Муу

Эх сурвалж: УГЗБЕТ

3.4.2.2 Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжтой газар

Өмнөх засгийн газрын “Аж үйлдвэрийн яам” байх үеэс аж үйлдвэрийн хөгжүүлэхэд шаардлагатай үзүүлэлт болох уур амьсгал, нөөц баялаг, хөрсний шинж чанар, түүхий эд материал, хангамж, зах зээлийн эрэлт, дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтын нөхцөл байдал, хүн амын тоо зэрэг улс, аймаг, сумын холбогдох бүхий л мэдээллийг цуглуулан¹⁹³ дүн шинжилгээ хийж хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэх боломжийг Монгол улсын газрын зураг дээр буулган боловсруулсан. Тус газрын зурагт үйлдвэрлэлийн тохиромжтой байршлыг тогтоохдоо “Вебэрийн онол”-ын аргачлалыг голлон ашиглаж 200 гаран үнэлгээний үзүүлэлт, мэдээ мэдээллийг GIS програмд оруулж хамгийн өндөр давхцалтай байршлын өнгө бусдаас илүү тод гүн болж нөөц бололцоо ихтэй газраар сонгох шалгуур болж

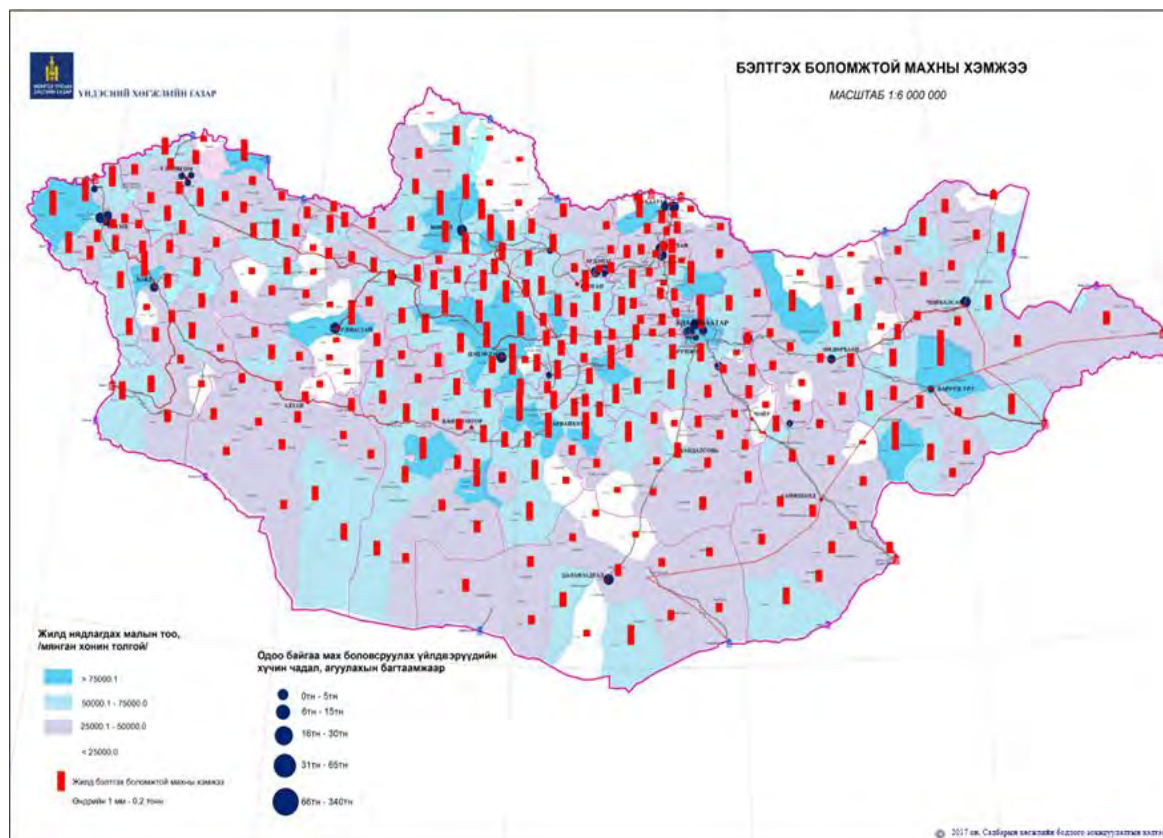
Үндэсний Хөгжлийн Газрын боловсруулсан хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн 1) мах, (2) сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, (3) ноос ноолуур, (4) арьс шир, (5) улаан буудай, (6) төмс хүнсний ногоо, тус бүр дээр үйлдвэрлэлийн боломж нөөцийг харуулсан газрын зурагт тулгуурлан орон нутгийн нутгийн нөөц бололцооны талаар авч үзэв.

(1) Мах

Мах бэлтгэн нийлүүлэх нөөц боломж Монгол Улсын нийт нутгаар байдаг. Тэр дундаас нөөц бололцоо эхтэй байршлыг зураг 3.4.3-т үзүүлсэн малын тоо толгойн хэмжээ шууд хамааралтай байна. Ялангуяа. хангайн бүсийн Өвөрхангай, Архангай, Хөвсгөл аймгууд, баруун бүсийн Ховд аймаг, зүүн бүсийн Дорнод аймгууд мах бэлтгэх нөөц боломжийн хэмжээ өндөр үзүүлэлттэй байна.

Мах боловсруулах үйлдвэрийн тоо хэмжээ нь малын тоо толгойн хэмжээтэй шууд хамааралтай (3.2 “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт”-ын харна уу). Улаанбаатар хот, Төв, Сэлэнгэ, Булган, Дархан-Уул аймаг зэрэг төвийн бүсээр мах боловсруулах үйлдвэрүүдийн 80% нь төвлөрсөн байгаа ба мах бэлтгэн нийлүүлэх нөөц бололцоо ихтэй Өвөрхангай, Архангай, Ховд, Дорнод аймгуудад мах боловсруулах үйлдвэрийн тоо бага байна. Зах зээлийн эрэлт хэрэгцээ, тээвэрлэлтийн маршрут, экспортын нөөц бололцоо зэргийг хүчин зүйлүүдийг харгалзан үзэх шаардлагатай.

¹⁹³ Өмнөх засгийн газрын Аж үйлдвэрийн яамны мэргэжилтнүүд 333 сумын мэдээллийг тухайн үеийн аймгийн төв болон сумын төвүүдэд ажиллаж байсан аж үйлдвэрийн асуудал хариуцсан мэргэжилтнүүдээс асуулга судалгаа хийж мэдээллээ цуглуулахаас гадна ахин нарийвчилсан мэдээлэл цуглуулах шаардлагатай аймаг, сумдуудад очин судалгаа хийж дараах зургийг боловсруулахад ашигласан. Түүнээс гадна Татварын Ерөнхий газар, Гаалийн Ерөнхий газар, Цаг уур, орчны шинжилгээний газар, Газар зохион байгуулалт геодези зураг зүйн газар, Шинжлэх ухааны академи, зэрэг холбогдох байгууллагуудаас шаардлагатай мэдээ мэдээллийг цуглуулан ашигласан байна.

Зураг 3.4.5 Бэлтгэх боломжтой махны хэмжээ

Эх сурвалж : Үндэсний Хөгжлийн Газар

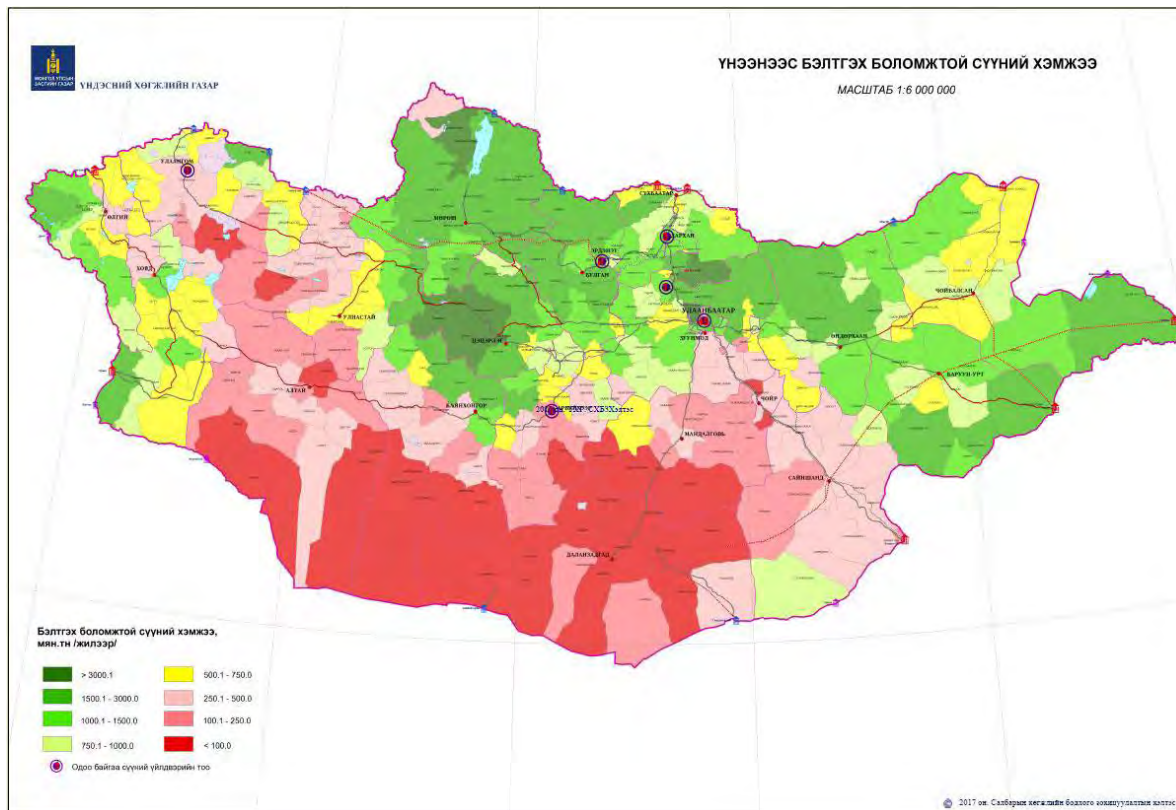
(2) Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн

Бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой сүүний хэмжээ нь үхрийн тоо толгойтой шууд хамааралтай байна (зураг 3.4.2 Малын тоо толгойн тархалтыг аймаг тус бүрээр (2015 он төв зам)). Архангай, Булган, Хөвсгөл Сэлэнгэ, Төв, Дархан-Уул, Дорнод, Хэнтий, Сүхбаатар аймгууд нь сүү бэлтгэн нийлүүлэх боломж их байна. Сүүг удаан хугацааны туршид тасалгааны температурт хадгалах боломжгүй тул автозамын бүтээн байгуулалт сайн хийгдсэн байршлыг тогтоох нь чухал юм.

Сүү боловсруулах үйлдвэр, үхрийн тоо толгойтой холбогдох асуудлын талаар (3.2 “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт”) хэсэг дурдсан. Сүү үйлдвэрлэгч томоохон аж ахуй нэгжүүд нь өөрсдийн гэсэн сүү цуглуулах (хөргүүртэй ачааны машин) маршрут, борлуулалт түгээлтийн сүлжээг улсын хэмжээнд бий болгосон байна. Сүү ХК нь Булган, Орхон, Төв, Сэлэнгэ, Дархан-уул, Хэнтий аймгуудад нийт 2500 малчин өрхөөс сүүгээ нийлүүлэн авдаг бол АПУ ХК-ны хувьд 350 гэрээт малчин өрхөөс шууд худалдан авдаг. Цаашид гэрээт сүүний фермерүүд ихтэй аймгуудад сүүний үйлдвэрлэл өснө гэж үзэж байна.

Улаанбаатар хот болон бусад хот суурин газруудаас гадна БНХАУ-тай хил залгаа аймгууд, зүүн бүсийн ОХУ, БНХАУ-тай хил залгаа аймгууд сүү бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой байгаа ч

Улаанбаатар хот болон бусад хот суурин газруудад түүхий эд нийлүүлэхэд бэлтгэн нийлүүлэх боломжтой сүүний хэмжээ нь бодитоор бэлтгэн нийлүүлж буй сүүний хэмжээтэй ялгаатай байгаа тул, энэхүү зургийг үр дүнтэй ашиглахын тулд нийлүүлэлт, нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг бодит байдалтай уялдуулан авч үзэх шаардлагатай.

Зураг 3.4.6 Үнээнээс бэлтгэх боломжтой сүүний хэмжээ

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн Газар

(3) Ноос ноолуур

Хонь ямааны тоо толгойн ихтэй орон нутгууд нь ноос ноолуур бэлтгэх боломжтой ихтэй ба шууд хамааралтай. (Зураг 3.4.2)

Хангайн бүсийн Өвөрхангай, Архангай, Хөвсгөл аймгууд болон төвийн бүсийн Төв аймагт ноос бэлтгэн нийлүүлэх нөөц боломж ихээхэн өндөр байна. Түүнчлэн хангайн бүсийн Булган аймаг, баруун бүсийн Завхан аймаг, зүүн бүсийн Хэнтий, Сүхбаатар аймгуудад ч ноос бэлтгэх боломжтой юм.

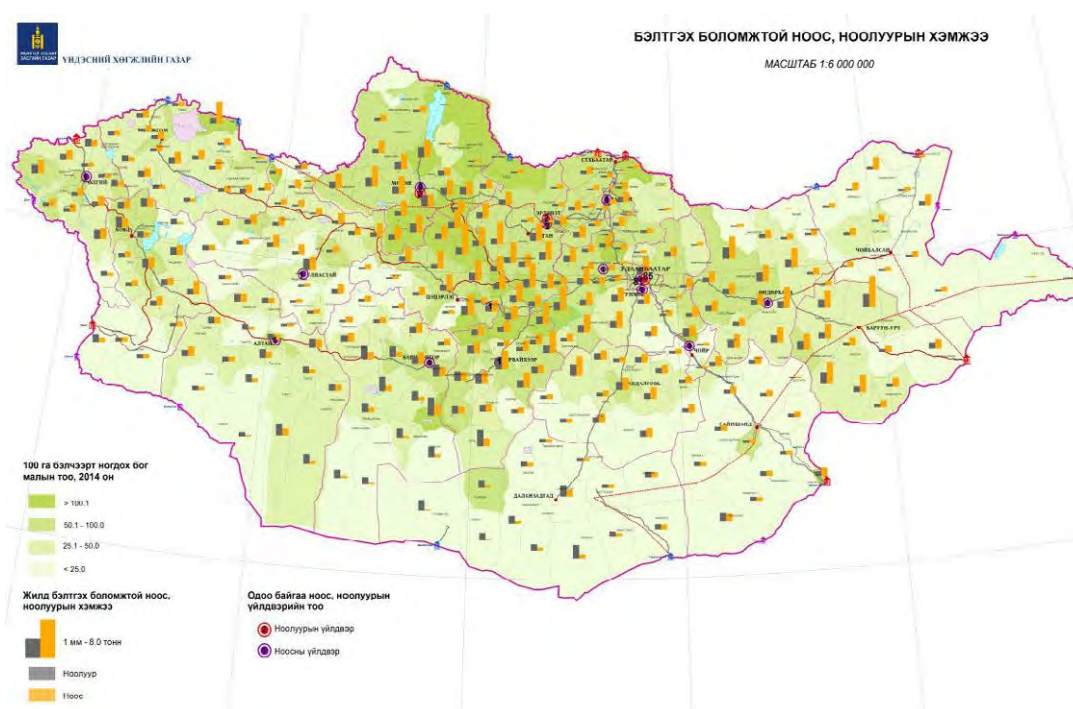
Ноос боловсруулах үйлдвэр болон хонины тоо толгойн холбогдох асуудлыг талаар талаар (3.2 “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт”) хэсэг дэлгэрэнгүй бичсэн. Монгол Улсад одоогийн байдлаар нийт том жижиг хэмжээний 360 гаран боловсруулах цех, үйлдвэрүүд

байгаагаас 158 нь Улаанбаатар хот орчим, үлдсэн 200 нь улсын хэмжээнд тархан байрладаг. Хонины тоо толгойн хэмжээгээр ихэд тооцогддог Төв аймагт боловсруулах үйлдвэр их байна.

Ноолуур бэлтгэн нийлүүлэх нөөц боломжийн хэмжээгээр хангайн бүсийн Баянхонгор аймаг тэргүүлж байгаа бол тухайн бүсийн Өвөрхангай, Хөвсгөл, баруун бүсийн Ховд, Говь-Алтай аймаг, төвийн бүсийн Төв аймгууд удаалж байна.

Ноолуур боловсруулах үйлдвэр болон ямааны тоо толгойн холбогдох асуудлыг талаар талаар (3.2 “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт”) хэсэг дэлгэрэнгүй бичсэн. Улаанбаатар хот, Баянхонгор болон бусад аймгуудад байгаа ноолуур боловсруулах үйлдвэрийн тоо нь ямаан сүргийн тоо толгойн хэмжээтэй шууд хамааралгүй юм.

Ноолуур нь малын гаралтай бүтээгдэхүүн дотроос хамгийн ашигтай, боловсруулах технологийн түвшин, цар хүрээний хувьд ч Монголын боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт тэргүүлэх эгнээнд ордог. Энэхүү боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын хувьд түүхий эдийг үр ашигтайгаар төвлөрүүлэн бэлтгэн нийлүүлэх, цуглуулах нь маш чухал боловч, бэлтгэн нийлүүлэх нөөц бололцоо ихтэй орон нутгуудад авто зам, дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт хийгдээгүй орон нутаг их байдаг тул энэхүү зургийг ашиглахын тулд авто зам, түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэх цэгүүдийг бий болгох зэрэг бүтээн байгуулалтын ажлыг уялдуулан авч хэлэлцэх хэрэгтэй.

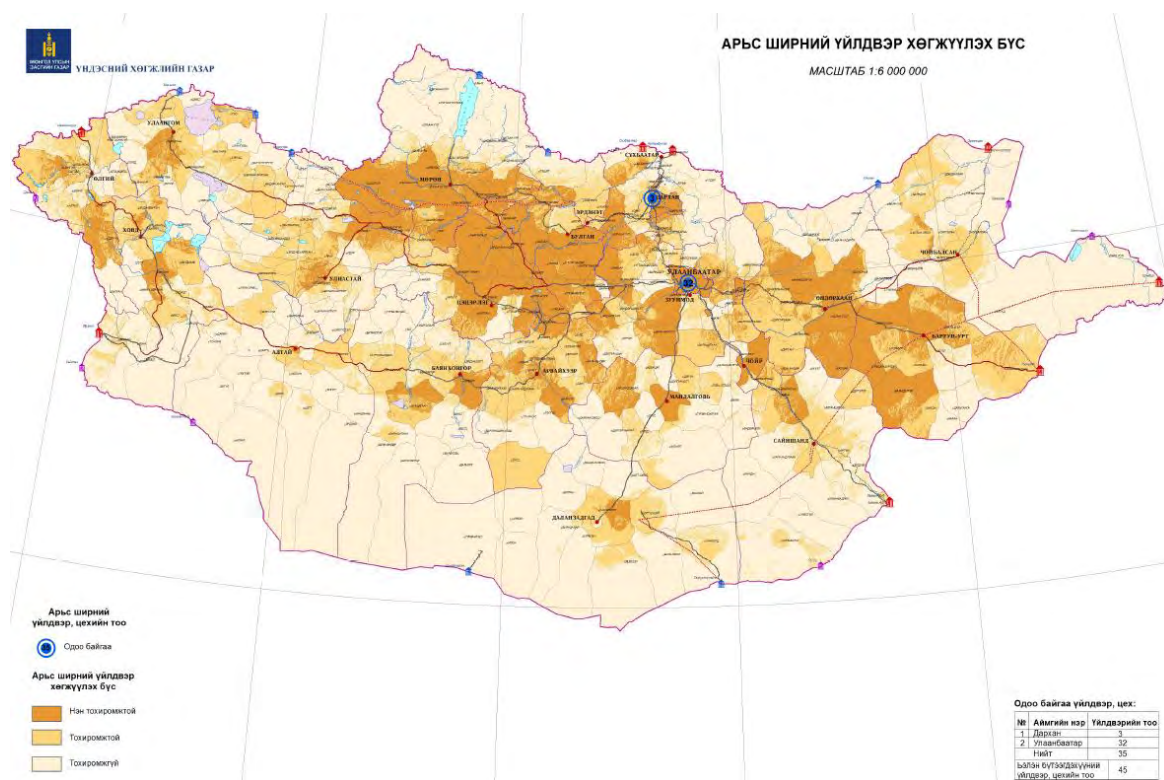
Зураг 3.4.7 Бэлтгэх боломжтой ноос ноолуурын хэмжээ

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн Газар

(4) Арьс шир

Арьс шир бэлтгэх нөөц боломжоор нь нэгдүгээрт хангайн бүсийн Өвөрхангай, Архангай, Хөвсгөл аймгууд, төвийн бүсээс Төв аймаг, хоёрт Булган, Баянхонгор, баруун бүсийн Ховд, Завхан, Говь-Алтай аймгууд зүүн бүсийн Хэнтий, Сүхбаатар аймгууд орно.

Арьс шир боловсруулах үйлдвэр болон малын тоо толгойн холбогдох асуудлыг талаар талаар (3.2 “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт”) хэсэг дэлгэрэнгүй бичсэн. Одоогийн байдлаар жилдээ 15000 ширхэг арьс шир боловсруулдаг. Арьс ширний анхан шатны боловсруулах үйлдвэрийн байршил, мах боловсруулах үйлдвэрийн байршил заавал нэг доор байна гэсэг үг биш юм. Гэсэн хэдий ч мах, арьс ширийг боловсруулахад аль аль нь мал нядлах шаардлагатай байдаг тул мах боловсруулах үйлдвэр арьс шир боловсруулах үйлдвэрийг нэг дор нэгтгэснээр илүү оновчтой үр ашигтай болно. Одоогийн арьс шир боловсруулах үйлдвэрийн барилга байгууламжуудын бохир ус цэвэрлэх байгууламж томоохон асуудал болоод байна. Арьс шир боловсруулах үйлдвэр бий болгоход үйлдвэрээс гарах их хэмжээний бохир усны асуудлыг зохицуулахын тулд дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтыг хийх шаардлагатай.

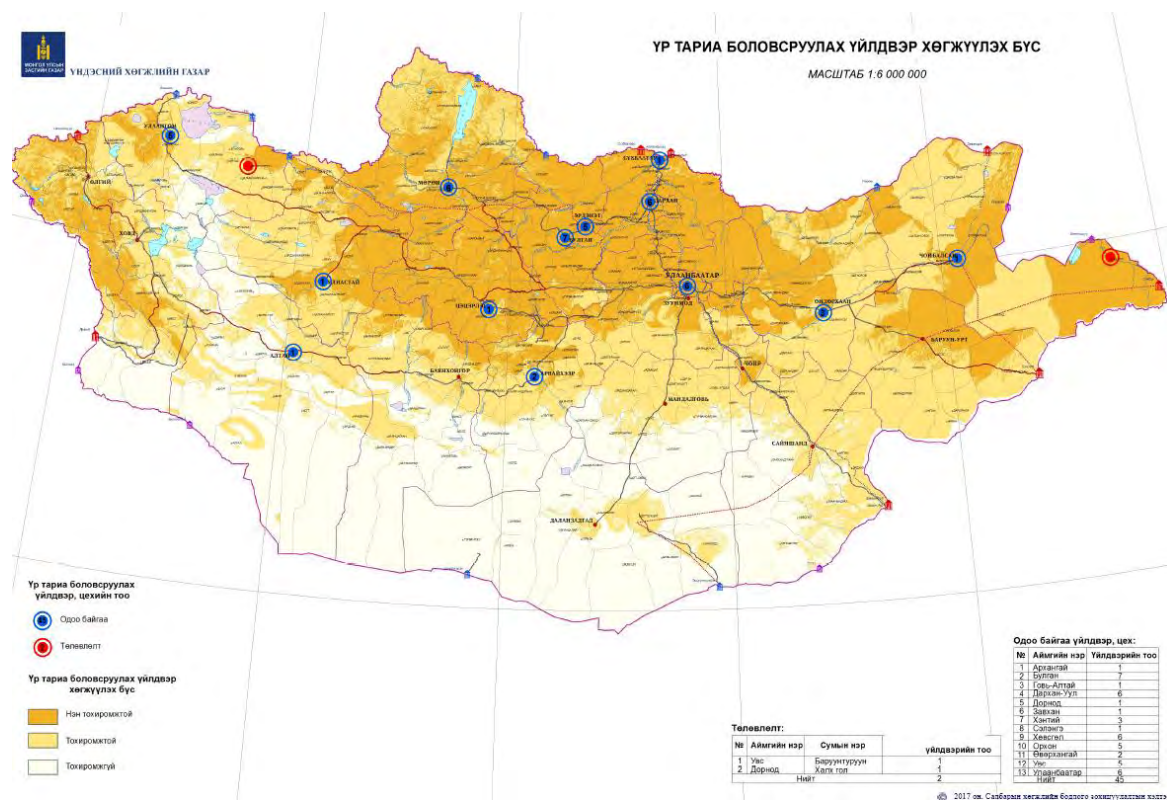

Зураг 3.4.8 Арьс ширний бэлтгэн нийлүүлэх нөөц бололцоо

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн Газар

(5) Улаан буудай

Улаан буудайн тариалалтыг ихэвчлэн аж ахуйн нэгж эрхэлдэг. Улсын хэмжээнд нийт 1100 аж ахуйн нэгж үйл ажиллагаа явуулж байна. Аж ахуйн нэгжүүдийг хүчин чадлаар нь жижиг, дунд, том гэж ангилна. Томоохон аж ахуйн нэгж 10% (6000 га-аас дээш), дунд нь 50 % (1000 га-аас 6000 га хүртэл), жижиг нь 40% (1000 га хүртэл) тус тус эзэлж байна. Аж ахуй нэгжүүдийн 80%, нь Сэлэнгэ, Төв, Булган, Хэнтий аймгуудад байдаг. Улаан буудайн үйлдвэр Сэлэнгэ, Төв аймгуудад төвлөрсөн байна.

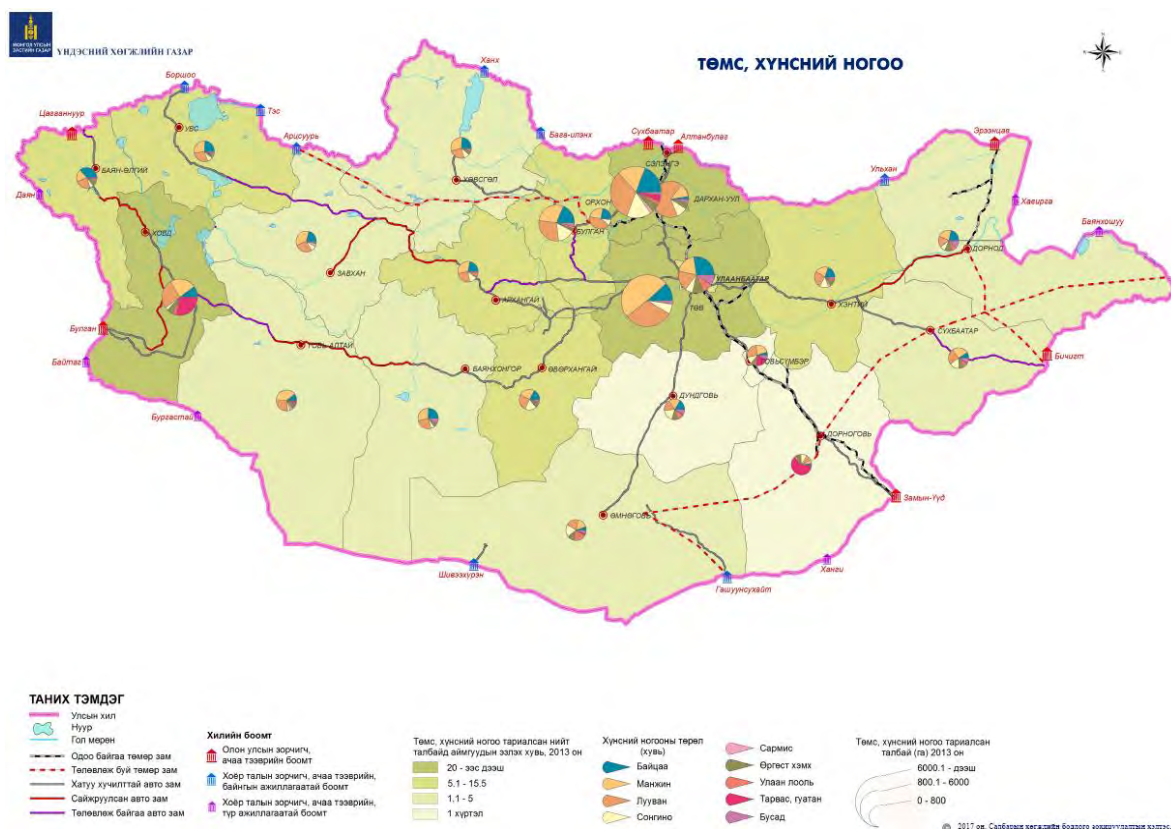
Зураг 3.4.9 Улаан буудайн үйлдвэрлэлийн нөөц бололцоо

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн Газар

(6) Төмс, хүнсний ногоо

Төмс тариалалтын хэмжээ болон нөөц бололцоогоор Төв аймаг тэргүүлж байгаа бол, төвийн бүсийн Сэлэнгэ аймаг баруун бүсийн Ховд аймаг хангайн бүсийн Булган аймаг удаалж байна. хүнсний ногооны тариалалт илүү төвлөрсөн байна. Ховд, Булган, Хэнтий аймгуудын төмс, хүнсний ногооны тариалалтын үзүүлэлттэй харагдаж байна. Швейцарын Хөгжлийн Агентлагийн дэмжлэгтэйгээр 2004 оноос эхлэн хэрэгжиж эхэлсэн “Монгол төмс” хөтөлбөрт хамрагдсан зорилтот орон нутгуудын төмсний тариалалтын хэмжээ нэмэгдсэн.

Хүнсний ногооны тариалалтын хэмжээ нөөц бололцоогоор төвийн бүсийн Сэлэнгэ аймаг тэргүүлж, Төв аймаг, Дархан-Уул аймаг, баруун бүсийн Ховд, хангайн бүсийн Булган, Өвөрхангай, Баянхонгор аймаг баруун бүсийн Увс, зүүн бүсийн Хэнтий аймгууд удаалж байна. Сэлэнгэ болон Ховд аймгуудад социализмын үеэс хүнсний ногооны тариалалт хийгддэг байсан ба тариалан эрхлэлтийн арга технологи сайтай орон нутаг юм.

Зураг 3.4.10 Төмс, хүнсний ногоо тариалалт, нөөц бололцоо

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн Газар

3.4.3 Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээн дэх үйлдвэрлэлийн суурь баазын гүйцэтгэх үүрэг

Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үндэс болсон “үйлдвэрлэлийн суурь бааз” нь дараах нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгоход хамгийн чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Нөгөөтэйгөөр Үйлдвэрийн суурь бааз дахь нэмүү өртөг өндөр гэхэд хэцүү боловч Тариалангийн үр ашгийг дээшлүүлэх (талбайн менежмент / үйлдвэрлэлийн хяналт) болон бүтээгдэхүүнийг тогтвортой нийлүүлэх зэрэг үйлдвэрлэгчд өөрсдийн хүчин чармайлтаар олон зүйлийг шийдвэрлэж болно. Нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг бий болгоход үйлдвэрлэгчдэд одоогийнхоос өндөр ашиг олох механизмыг бий болгох нь чухал ач холбогдолтой.

Одоогоор хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэгч нутаг нь тус тусын бие даасан үйлдвэрлэлийн суурь баазыг бий болгосон байдаг бөгөөд тухайн нутгийн онцлог болон бүтээгдэхүүний өвөрмөц шинж чанарын ялгаа төдийгүй, тухайн нутгийн байгаль орчин, хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэр, зах зээлтэй хир ойрхон байрладаг, тээвэрлэлтийн дэд бүтцийн (автозам, төмөр зам) хөгжил зэрэг олон төрлийн хүчин зүйлээс шалтгаалан олон төрөлд хуваагдана. Үйлдвэрлэлийн суурь баазын гүйцэтгэх үүрэг бол нутгийн онцлогт хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний тогтвортой тариалалт, маллагаа зэргийг тасралтгүй үргэлжлүүлэх үйлдвэрлэлийн суурь баазыг бий болгох зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд тохирсон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэхэд оршино. Мөн орон нутгийн бүхий л нөөц бололцоог ашиглан үйлдвэрлэлийн бүтцийг бий болгохоос илүү төвлөрсөн суурь баазыг бий болгохын зэрэгцээ тус бүрийн төвлөрсөн суурь баазыг холбох тээвэрлэлт зэрэг дэд бүтцийн хөгжилд анхаарал хандуулах хэрэгтэй.

Үйлдвэрлэлийн суурь баазын тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэхэд шаардлагатай арга хэмжээ.

➤ Үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх орон нутаг нь хот суурин газар орчим төвлөрсөн байна. Орон нутгийн нөөц бололцоог үр дүнтэй ашиглахын тулд орон нутгийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх шаардлагатай тээвэрлэлт түгээлтийн асуудлыг сайжруулснаар шийдвэрлэгдэх үү эсвэл хөрсний үржил шим, технологийг сайжруулах шаардлагатай юу зэрэг олон талаас харж авч хэлэлцэх шаардлагатай.

➤ Хот суурин газар болон улсын чанартай төв замын ойролцоо түгээлт тээвэрлэлт хийхэд тохиромжтой газруудад малчдын төвлөрөл илүү байна. Эрчимжсэн мал аж ахуй нь бэлчээрийн элэгдлийг бууруулах ач холбогдолтой. Үүнээс гадна малчдын хэт төвлөрлөөс үүссэн бэлчээрийн доройтлыг уламжлалт мал аж ахуйн арга технологийг ашиглан бэлчээрийг тараан ачааллыг багасгах зэрэг асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай.

➤ Орон нутгийн түгээлт тээвэрлэлтийг сайжруулах мал нядалгааны газар, анхан шатны боловсруулалт, бэлтгэн нийлүүлэх цэг, усан хангамжийн цэгүүдийн байршил зэрэг нь орон нутаг болон хот суурийн газрыг холбосон түгээлтийн сүлжээг бий болгохоос гадна нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний дараалал, зах зээлийн мэдээлэлд тулгуурлан үйлдвэрлэл, бэлтгэн нийлүүлэлтийн суурийг авч хэлэлцсэнээр хямд өртгөөр их хэмжээний үйлдвэрлэлийг бий болгох шаардлагатай.

3.5 Үйлдвэрлэлийн суурь баазад тулгуурлан төвлөрүүлэн хөгжүүлэх

3.5.1 Төвлөрсөн хөгжлийн ач холбогдол, хэтийн төлөв

Гуравдугаар бүлгийн хоёрдугаар хэсэгт нийлүүлэлтийн бүтцийн талаар товч дурдсанчлан өнөөгийн Монгол Улсын ХАА-н салбарын нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний менежмент нэгдсэн зохион байгуулалтгүй үйл ажиллагаанд оролцогч бүр бие даасан байдалтай байна¹⁹⁴. Тиймээс оролцогч тус бүрийн бие даасан байдал тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэхэд хүндрэл учруулж үр ашиггүй ажиллагааг бий болгож байна. Өөрөөр хэлбэл түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлт, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хадгалалт, тээвэрлэлт, борлуулалт, бүтээгдэхүүн, сав баглаа, чанарын удирдлага, хорио цээр зэрэг нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг дотор нь зөв зохистой зохион байгуулж, нэгдсэн удирдлагатай болгосноор үр ашигтай үйл ажиллагааг нэмэгдүүлэх боломжтой байх хэдий ч оролцогч тус бүрийн бие даасан байдал нь нэгдсэн стандарт мөрдөж хэвшүүлэх, зардлыг багасгахад хүндрэл учруулж маркетинг, зах зээлд гарах гарцад сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Ялангуяа үндсэн хөрөнгө, мэдээлэл муутай жижиг дунд үйлдвэрлэгчид, хувиараа бизнес эрхлэгч нарт харилцан ашигтай ажиллах боломжийг алдах, шударга үнийн арилжаа хийхэд хүндрэлтэй байгаа нь харагдаж байна.

Нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний үр ашигтай байдлыг нэмэгдүүлэх, илүү боловсронгуй болгохын тулд ХАА-н салбарын үйлдвэрлэлийн үе шатуудыг зах зээлтэй үр дүнтэй нягт уялдуулах шаардлагатай. Зах зээлийг өргөтгөхөөс гадна, үйлдвэрлэлийн талбар дахь үйл ажиллагааны ашгийн өсөлтийн нөлөөллийг нэмэгдүүлснээр ХАА-н салбарыг дэмжихэд хувь нэмрээ өгнө. Үүний тулд бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, шилдэг технологи нэвтрүүлэх, орон нутгийн болон бусад байгууллагуудын оролцоотой үйл ажиллагаа явуулах зэрэг төрөл бүрийн арга байдаг хэдий ч өнөөгийн Монгол Улсын бодит нөхцөл байдлыг харгалзан үзэхэд юуны түрүүнд бүс нутгийн онцлогт тохирсон үйлдвэрлэлийн суурь бааз болох түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалтыг хөгжүүлэх асуудал тэргүүлэх ач холбогдолтой байна. Эдгээр суурь баазыг зөвхөн нэг барилга байгууламжтай төвлөрсөн газар гэж харахаас илүүтэйгээр, нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний аль хэсэгт ямар ач холбогдолтой байхыг нь тодорхойлж, нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг боловсронгуй болгохыг тулд ямар үйл ажиллагаа шаардлагатайг авч үзэх хэрэгтэй.

Үйлдвэрлэлийн суурь баазын өнөөгийн нөхцөл байдал, тулгамдаж буй асуудалд тулгуурлан, цаашдын чиглэлийн талаар доор тоймлов.

¹⁹⁴ Аж ахуйн нэгжийн нэмүү өртгийн гинжин сүлжээ нь өөрийн гэсэн онцлогтой байдаг. Тус тайланд авч үзэж буй салбарын нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг бүхэлд нь харахад Монгол Улсад тэрхүү онцгой шинж ялангуяа гайхамшигтай шинж чанартай гэж хэлж болно.

3.5.2 Үйлдвэрлэлийн суурь баазын өнөөгийн байдал

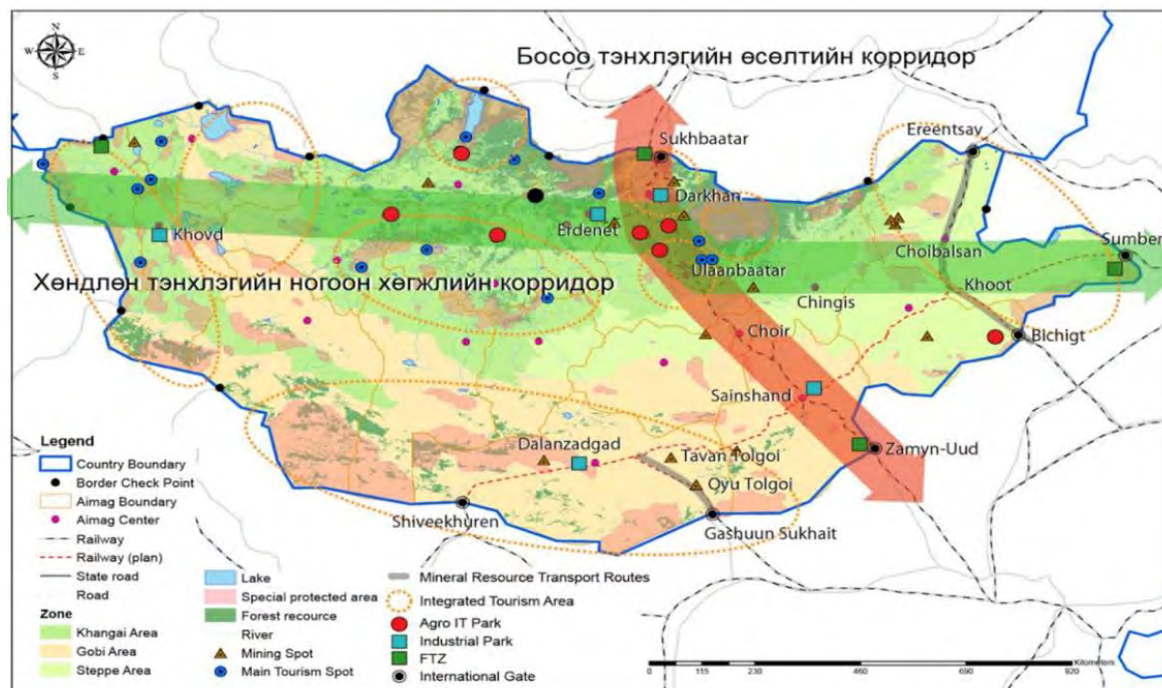
3.5.2.1 ХАА-н салбарын нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний төвлөрлийн ач холбогдол

Монгол улсад нийгэм эдийн өөрчлөлт явагдсанаар хөдөө аж ахуйн нэгдэл, сангийн аж ахуйн бүтэц задарч зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, чөлөөт өрсөлдөөний доор олон төрлийн бие даасан аж ахуй нэгжийн бүтэцтэй болж нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний нэгдмэл шинж чанар алдагдсан байна. Өнөөгийн нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний тус тусдаа бие даасан байдал нь ашигтай, сайн талууд байдаг ч хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн талаас харахад цогц үр ашигтай, нэгдмэл байдлыг нэмэгдүүлэхэд шинээр ихээхэн ажил хийх шаардлагатай гэж үзэж байна. Олон төрлийн нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний аль нэг хэсэгт бие биедээ харилцан ашигтай үйл ажиллагааг нэвтрүүлснээр тухайн хэсэгт тодорхой хэмжээний эдийн засгийн ахиц гарч нэмүү өртгийн гинжин сүлжээ бүхэлдээ үр ашигтайгаар хөгжүүлэх эхлэл болно гэж үзэж байна. Бүс нутагт үйлдвэрлэлийн “кластер” бий болгосноор тодорхой хэмжээний эдийн засгийн орчныг хөгжүүлэн ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний үйл ажиллагаанд ашигтай үр дүнг үзүүлдэг.

Үйлдвэрлэлийн суурь дахь “кластер”-ийг бий болгохдоо олон талаас нь авч хэлэлцэх шаардлагатай. Өмнөх хэсэгт хөдөө аж ахуйн гаралтай голлох түүхий эдийг бүс нутгийн онцлог байдлыг үйлдвэрлэлийн хэмжээ, нөөц зэрэг хүчин зүйлсийн давхцал зэргээс боломжит, бодит хөдөө аж ахуйн хөгжлийн цөм болохуйц бүс нутгийн (үйлдвэрлэлийн суурь бааз) талаар тоймчлон тодорхойлсон. Үндсэндээ иймэрхүү бүс нутгийн үйлдвэрлэлийн цөм нь “кластер” болох магадлал өндөр, түүнээс гадна эдийн засгийн хэмжээг өргөжүүлэх зорилготой ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг хөгжүүлэх тохиолдолд анхан шатны бүтээгдэхүүн дээр түүний боловсруулалтын тогтолцоо, хөдөө аж ахуйн холбогдох үйлдвэр, хоршоо зэрэг бүс нутгийн төвлөрлийн нөхцөл, зохион байгуулалт, өөрөөр хэлбэл, боловсруулсан бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, нийлүүлэлтийн шатны чанарын хяналт, хорио цээрийн тогтолцоо, тээвэрлэлт, цэвэр бохир усны шугам, эрчим хүчний хангалт зэрэг дэд бүтцийн нөхцөлийг ч анхаарах шаардлагатай. Түүнчлэн тогтвортой нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг хөгжүүлэхэд ажлын байр болон үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн орлого нэмэгдүүлэх зэрэг бүс нутгийн эдийн засгийн харилцааг бодолцох хэрэгтэй.

Энэхүү судалгааны өмнө хийгдсэн “Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн судалгаа”-нд үйлдвэрлэлийн суурь баазтай нягт холбогдсон “Хөндлөн тэнхлэгийн эдийн засгийн корридор” (зураг 3.6.1-т “Хөндлөн тэнхлэгийн ногоон хөгжлийн корридор”)-ыг санал дэвшүүлсэн. Бүс нутгийн онцлогт анхаарал хандуулахын зэрэгцээ ерөнхий ойлголт бүхий нэгдсэн зураглалыг¹⁹⁵, илүү тодорхой болгон нэмүү өртгийн гинжин сүлжээний ерөнхий зураглалыг боловсруулахдаа орон нутагт тус бүрийн “кластер” нь ямар байр суурьтай байх талаар тодорхойлох нь маш чухал юм.

¹⁹⁵ Жишээ нь доор үзүүлсэн зурагт хөндлөн тэнхлэг дэх үйлдвэрлэлийн нутгийн гадаад дотоодын зах зээлийн харилцаа, босоо тэнхлэгийн өсөлтийн коридортой уялдуулан оновчтой байдлыг авч хэлэлцэх.

Зураг 3.5.1 МОНДЭП-ийн Эдийн засгийн стратеги хөгжлийн корридорын төсөөлөл

Эх сурвалж: ЖАЙКА, Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа (МОНДЕП)-ны тайлан, 2016

Бүс нутгийн онцлог болон нэмүү өртгийн гинжин хэлхээн дэх байр сууриас гадна үүрэг функц тал дээр ч олон талаас нь авч хэлэлцэх шаардлагатай. Үйлдвэрлэлийн суурь баазын онцлог болон бусад хүчин зүйлсийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан энгийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн төв, анхан шатны боловсруулах төв, аль эсвэл өндөр түвшний олон талт боловсруулах төв ч байж болно. Хамгийн чухал нь эдгээр бүхий л кластерийн үүрэг функцийг (түвшин) нь нэгэн жигд байлгах бус, тус тусын “кластер” дээр тухайн орон нутгийн онцлог, үйлдвэржилтийн суурь баазын онцлог, үйлдвэржилтийн төвлөрлийн бодит байдал, нэмүү өртгийн гинжин сүлжээн дэх байр суурь зэргийг харгалзан хамгийн тохиромжтой үүрэг функцийг тодорхойлох хэрэгтэй.

Иймэрхүү маягаар ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээн дэх “кластер” нь бүс нутгийн онцлог, нэмүү өртгийн гинжин хэлхээн дэх байр суурь, түүнчлэн тухайн “кластерийн” өөрийн үүрэг функц, тус бүрийн онцлог, шаардлагад нийцсэн үр дүнтэй (тухайлбал: олноор нь бага өртгөөр үйлдвэрлэх) хэрэгжүүлэхийн тулд “кластер” хөгжлийн тодорхой чиглэлийг тодорхойлох нь нэн чухал юм.

Зураг 3.5.2 Кластер төвийн үндсэн ойлголт

Эх үүсвэр: ЖАЙКА-ийн судалгааны баг

3.5.2.2 Бодлогын хүрээн дэх кластер хөгжлийн өнөөгийн байдал, асуудал

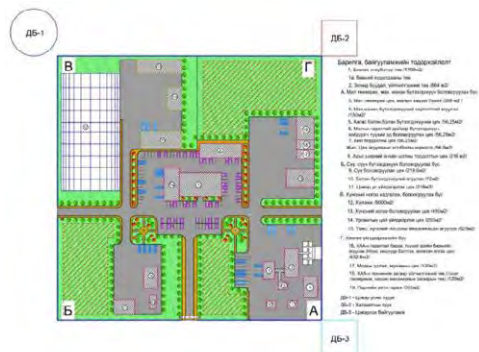
Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн гинжин сүлжээн дэх үр ашигтай кластер бий болгох ажлыг Үндэсний хөгжлийн газрын бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалтын кластер бий болгох төслийн судалгаа, ХХААХҮЯ-ны “Үйлдвэржилт 21:100” төсөл зэрэгт Засгийн газрын бодлого санаачилгыг тусган дэмжүүлэхээр ажиллаж байна. Өмнөх Засгийн газрын санаачилгаар явагдаж байсан “өмнөх Аж Үйлдвэрийн Яам”-ны боловсруулсан “Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, технологийн парк” төсөл, “өмнөх ХХААЯ”-ны боловсруулсан “Хөдөө аж ахуйн Халх гол чөлөөт бүс” төслүүд Засгийн газрын өөрчлөлттэй холбоотойгоор удааширсан юм шиг харагдах боловч шинэ Засгийн газрын удирдлагаар илүү боловсронгуй хэлбэрээр ахин боловсруулалт хийгдэж байна. Өмнөх Аж үйлдвэрийн яам, Үндэсний Хөгжлийн газар болон ХХААХҮЯ-ны боловсруулсан кластер хөгжлийн төсөөллийн өнөөгийн нөхцөл байдал, тулгамдаж буй асуудал, шинэ бүтэц зохион байгуулалтын дор дахин тодотгосон байдал зэргийг авч үзэн, цаашдын чиг хандлагыг хэлэлцсэний үндсэн дээрх үзэл бодлыг тодорхойлно.

(1) Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, технологийн парк

(а) Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, технологийн паркийн үзэл баримтлал, үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал

Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл технологийн парк төслийн төлөвлөгөөг Аж Үйлдвэрийн Яам ахлан удирдаж байсан. Үндсэн үзэл санаа нь хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн болох хүнсний ногоо, сүү сүүн бүтээгдэхүүн, мах, арьс шир, ноос ноолуур, гэсэн 4 төрлийн боловсруулах салбарыг нэг газарт төвлөрүүлснээр үйлдвэрийн бүтээмжийг дээшлүүлэх, логистик тээвэрлэлт зэргийн үр ашигтай ажиллагааг нэмэгдүүлэхээр зорилготой. Үүнээс гадна тус паркийн бүрэлдэхүүн болох боловсруулах салбарын гүйцэтгэлийн байдлаас хамаарч судалгаа, сургалтын

төвийг зэрэгцүүлэн барьснаар нэмүү өртөг шингэсэн өндөр чанарын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилтыг хангах байлаа. Засгийн газрын бүтцийн өөрчлөлтөөр хуучин Аж үйлдвэрийн яам татан буугдаж Үндэсний Хөгжлийн газар болж өөрчлөгдсөнөөр төслийн анхны үзэл баримтлалыг ахин судалж, шинэ кластер хөгжлийн төсөл хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байна.

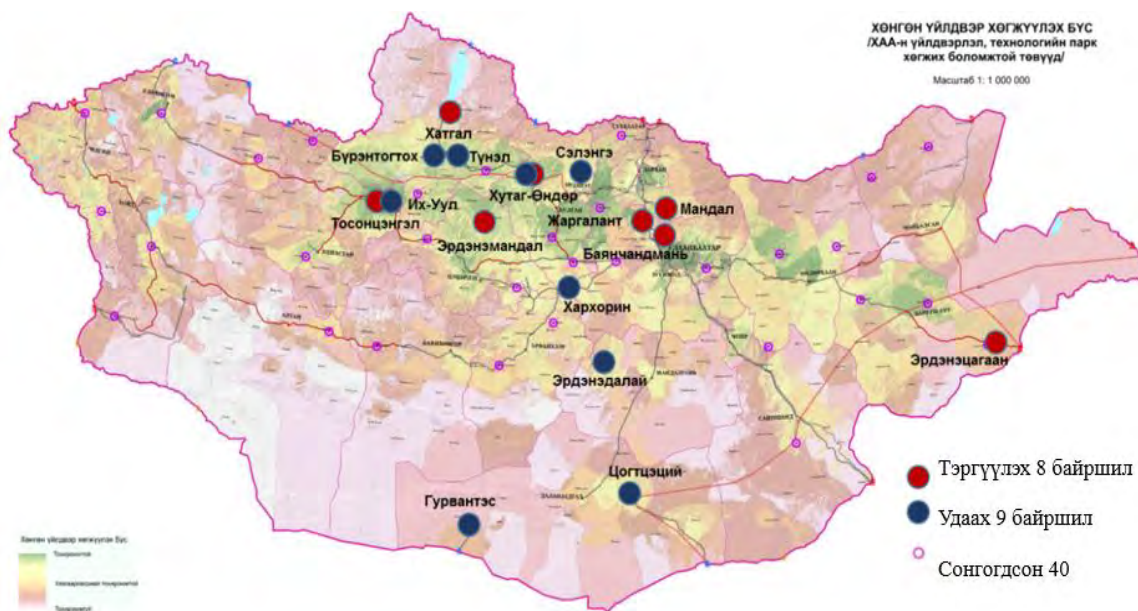
Зураг 3.5.3 ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн ерөнхий төсөөлөл

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн Газар

Анхны төлөвлөлтөөр ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн тодорхой хэсэгт улсаас дэд бүтцийг байгуулах төлөвлөгөөтэй байсан хэдий ч төсвийн хязгаарлагдмал байдлаас шалтгаалан санхүүгийн дэмжлэг хүндрэлтэй болсон. Тиймээс Засгийн газрын зүгээс Сумын хөгжил сан, Орон нутгийг хөгжүүлэх сан, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих сан зэрэг тус тусын нийт 200 тэрбум төгрөгийн сангаас сумдын ХАА-н үйлдвэрлэл технологийн паркийн үйл ажиллагаанд ашиглаж болох механизмыг бий болгох арга хэмжээг авсан. Мөн ХАА-н үйлдвэрлэл технологийн паркийн үйл ажиллагаанд оролцох аж ахуй нэгж байгууллагуудад эзэмшлийн болон ашиглалтын төлбөрөөс чөлөөлөх, дэд бүтцийн суурь, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл, эхлэлийн болон техникийн дэмжлэг, зэргийг сумын хэмжээнд ойролцоогоор 500 сая төгрөг (30 сая орчим иен)-ийг сангаас олгох боломжтой.

ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийг хөгжүүлэх тэргүүлэх 8 байршлыг өмнөх Аж үйлдвэрийн яам болон Хөрөнгө оруулалтын газраас тогтоон концессын гэрээний хэлбэрээр хөрөнгө оруулагчдыг татаж хэрэгжүүлэхээр болсон. Тэргүүлэх байршлыг сонгохдоо аж үйлдвэрийн бодлого боловсруулах үеийн орон нутаг (сумын хэмжээнд) бүрийн байршил, хүн амын тоо, малын тоо толгой, махны боловсруулах үйлдвэрийн тархалт, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн бүтээмж зэрэг статистикийн тоо мэдээнд суурилан 40 байршлын газрын зураг дээр орон зайн мэдээллийн системийг (GIS) ашиглан боловсруулсан. Тэрхүү мэдээллээс хамгийн тохиромжтой орон нутгийг тэргүүлэх байршлаар сонгон авч тухайн орон нутгийн төв (аймаг, сум) дээр хийсэн хэлэлцүүлэг, судалгаан дээр (хуучин Аж үйлдвэрийн яамны хариуцсан хэлтсээс тухайн газруудад очин судалгаа хийсэн) тулгуурлан 40 байршлыг сонгосон (дээр дурдсан 8т эргүүлэх байршил нь 40 байршлаас сонгосон болно). Цаашид орон нутгийн санаачилгыг дэмжих бодлогыг баримтлах ба орон нутгийн засаг захиргаа, эсвэл орон нутаг дахь хөгжлийн байгууллагуудаас (төрийн болон хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулагчдаас бүрдсэн

олон нийтийн байгууллага зэрэг) хүсэлт хүлээн авч судалсны дүнд удаах 9 байршил¹⁹⁶ тогтоосон. Тухайн үед өгсөн орон нутгийн санаачилга дотор хэд хэдэн паркийн санал нь концессын гэрээ хийж түрээслэх хэлбэрээр явуулах орон нутгууд ч байсан. Хутаг-Өндөр суманд жижиг хэмжээний мах боловсруулах үйлдвэрийн түрээсийн бэлтгэл ажил явагдаж байгаа. Үүнтэй зэрэгцэн парктай хамтран ажиллах эрчимжсэн мал аж ахуйг туршилтын хэлбэрээр эхлүүлсэн ба хэд хэдэн малчин өрхүүд хамтарч байгаа жишээ ч байна.

Зураг 3.5.4 ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн парк, аж үйлдвэрийн парк, чөлөөт бүсийн байршил

Эх сурвалж: Аж үйлдвэрийн яамны мэдээллээс бэлтгэв

Одоогоор өмнөх саналыг ахин хэлэлцэж, шийдвэрлэсний дараа тэргүүлэх байршилд өөрчлөлт орж, концессын жагсаалт буцаан татагдсан хэдий ч Үндэсний Хөгжлийн газар дээрх 40 байршил дахин хэлэлцүүлгийн байршил хэвээр байна. Орон нутгийн идэвхи санаачилгад тулгуурлан хүсэлт гаргасан орон нутаг (удаах байршил)-ын хувьд сонголтоос хасагдсаны дараа хүснэгт 3.5.1-т дотор “Санал”-д тусгагдсанаар одоо ч эдгээр парк (кластер) бий болгохоор төлөвлөж байгаа. Баянчандмань суманд төр, хувийн хэвшлээс бүрдсэн хөгжлийн корпорацийг байгуулж, өөрийн гэсэн хөрөнгө оруулалтаар төлөвлөгөө, зураг төслийг боловсруулан паркийн бүтээн байгуулах ажил хийгдэж байна. Сэлэнгэ сумын ТЭЗҮ боловсруулагдсан байгаа, Хутаг-Өндөр суманд хөрөнгө оруулагчдыг татах ажил хийгдэж байна.

¹⁹⁶ Хутаг-Өндөр нь анх тэргүүлэх 8-н байршлын нэг байсан. Түүнчлэн Бүрэнтогтох сумаас хүсэлт гарсан байсан хэдий ч засаг захиргааны байршлаар 1 аймгаас 2 сум байсан тул Мөрөн сум сонгогдсон.

Хүснэгт 3.5.1 ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн тэргүүлэх 8 байршил

№.	Аймаг	Сум	Санаачилга гаргагч	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	Тухайн сумын онцлог	Паркийн хэмжээ
1	Архангай	Эрдэнэмандал	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Монгол улсын хамгийн олон малтай сумын нэг. Мах ноос сайтай хонь ихтэй хивсний томоохон үйлдвэрүүд түүхий эдээ авдаг. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж муу.	Жижиг ХААҮТП Ойролцоогоор 5 га газар /40 сумын нэг/
2	Булган	Хутаг-Өндөр	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Газар тариалан хөгжсөн, гурилын үйлдвэртэй, хүнсний ногоо их тариалдаг УБ- Хөвсгөл аймгийг холбосон авто зам дайран өнгөрдөг. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж дунд зэрэг.	Жижиг ХААҮТП Ойролцоогоор 5 га газар /40 сумын нэг/
3	Завхан	Тосонцэнгэл	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Хөнгөн үйлдвэр, мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед модны үйлдвэртэй байсан. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж дунд зэрэг.	Жижиг ХААҮТП Ойролцоогоор 5 га газар /40 сумын нэг/
4	Хөвсгөл	Хатгал	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Цагаан идээ, цай, жимс жимсгэнэ, загас боловсруулах, аялал жуулчлалтай холбоотой жижиг үйлдвэрлэл	Хөвсгөл нуурыг дагасан аялал жуулчлал хөгжсөн сум. Жимс жимсгэнэ, мөөг ургамлын цай, эмийн ургамлын түүхий эд элбэгтэй, загас утах, лаазлах, цаа бугын арьсаар хийсэн гутал, цүнх зэрэг орон нутгийн брэнд бүтээгдэхүүнтэй. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж дунд зэрэг.	Жижиг ХААҮТП Ойролцоогоор 5 га газар /40 сумын нэг/
5	Төв	Баянчандмань	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Малын тэжээл бордоо, мах, сүү, хүнсний ногоо фермийн аж ахуй	УБ-т ойр нийслэл рүү хүнсний ногоо өндөг нийлүүлдэг. Замын-Үүд Алтанбулаг чиглэлийн авто замын босоо тэнхлэг дээр байрладаг. Инженер дэд бүтцийн хангамж сайн.	Том ХААҮТП Ойролцоогоор 500 га газар /40 сумын нэг/

№.	Аймаг	Сум	Санаачилга гаргагч	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	Тухайн сумын онцлог	Паркийн хэмжээ
6	Төв	Жаргалант	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Хүнсний ногоо сүүний ферм	Төмс хүнсний ногооны томоохон сангийн аж ахуйтай. Хүнсний ногоогоо УБ, Дархан, Сэлэнгэ рүү худалдаалдаг. Сүүний үйлдвэртэй. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж сайн.	Дунд зэрэг ХААҮТП Ойролцоогоор 1-200 га газар /40 сумын нэг/
7	Сэлэнгэ	Мандал	Аж үйлдвэрийн яам Хөрөнгө оруулалтын газар	Газар тариалан, гурилын үйлдвэр, хүнсний ногоо сүүний ферм	Сэлэнгийн хамгийн их газар тариалан, хүнсний ногоо тариалдаг сум. Мөн сүүний чиглэлийн үнээний фермүүдтэй. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж дунд зэрэг.	Том ХААҮТП Ойролцоогоор 500 га газар /40 сумын нэг/
8	Сүхбаатар	Эрдэнцагаан	Аж үйлдвэрийн яам, Хөрөнгө оруулалтын газар	Мах, арьсны анхан шатны тордолт, ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Үзэмчин үүлдрийн хонь ихтэй. Бэлчээр сайтай. Бичигт боомтоос мах экспортлох боломжтой. Сул тал нь шүлхий өвчин элбэг тохиолддог.. Усны чанар муу. Дэд бүтцийн хангамж муу.	Жижиг ХААҮТП Ойролцоогоор 5 га газар /40 сумын нэг/

Эх сурвалж: өмнөх Аж үйлдвэрийн яамны мэдээллээс ЖАЙКА-ийн судалгааны баг бэлтгэв

Хүснэгт 3.5.2 ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн 9 байршил

No.	Аймаг	Сум	Санаачилг а гаргагч	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	Тухайн сумын онцлог	Паркийн хэмжээ
9	Булган	Хутаг-Өндөр	“Булган Парк” ХХК	Мах, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Газар тариалан хөгжсөн, гурилын үйлдвэртэй, хүнсний ногоо их тариалдаг УБ- Хөвсгөл аймгийг холбосон авто зам дайран өнгөрдөг. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж дунд зэрэг.	Жижиг ХААҮТП /40 сумын нэг/
10	Булган	Сэлэнгэ	Орон нутгийн хоршоодын хүсэлт, Сумын дарга санал нэг	Үр тариа, гурилын үйлдвэр, мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, загас, зөгийн бал, чацаргана, жимс боловсруулах, арьс шир анхан шатны тордолт, ХАА-н түүхий эдийн агуулах	ХАА-н салбар хөгжсөн хуучны томоохон үйлдвэрүүдтэй, Мах, сүүний сайн чанарын Сэлэнгэ үйлдвэрийн (цагаан толгойт) хоньтой. Үржлийн төвтэй, Гахай, тахиа, модны цехтэй. Гурил хүнсний ногоогоо Эрдэнэтэд борлуулах боломжтой. Эгийн голын усан цахилгаан станцын барилгын ажил хийгдэж байгаа. Сумын ход хэсгээр тусгай хамгаалалттай газар нутагтай аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжтой. Зөгийн балын орон нутгийн брэндтэй. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж сайн.	Дунд зэрэг ХААҮТП /40 сумын нэг/
11	Дундговь	Эрдэнэдалай	Аймгийн дарга	Мах, сүү, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Монгол улсын хамгийн малтай сумын нэг. Бүтээгдэхүүнээ орон нутгийн уул уурхайн компаниудад нийлүүлэх боломжтой. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж муу.	Жижиг ХААҮТП /40 сумын нэг/
12	Завхан	Их-уул	Сумын дарга	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Авто замтай ойрхон. Мах, ноосны сайн чанарын хонь ихтэй. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж муу.	Жижиг ХААҮТП
13	Хөвсгөл	Бүрэнтогтох	“Мөрөн Агро” ХХК Аймгийн хүнс хөдөө аж ахуйн газар	Сүүний фермтэй, сүү сүүн бүтээгдэхүүн, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	“Мөрөн Агро” ХХК-ний үйлдвэр технологийн парк Бүрэнтогтох суманд барихаар төлөвлөж байгаа. Засаг захиргааны хувьд Мөрөн сумд хамаарагдана. Хуучин үхэр гахайны фермийн барилга ашиглаж байгаа. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж сайн.	Дунд зэрэг ХААҮТП
14	Хөвсгөл	Мөрөн				

No.	Аймаг	Сум	Санаачилг а гаргагч	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	Тухайн сумын онцлог	Паркийн хэмжээ
15	Хөвсгөл	Түнэл	Аймгийн хүнс хөдөө аж ахуйн газар	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	УБ- Хөвсгөл аймгийг холбосон авто зам дайран өнгөрдөг. Сайн чанарын “Эрчим” үйлдвэрийн ямаа ихтэй. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж дунд зэрэг.	Жижиг ХААҮТП
16	Өвөрхангай	Хар хорин	Сумын дарга	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Хуучны ХАА-н Фермтэй. Ихэвчлэн жижиг малтай. Хүн ам ихтэй. Орхоны хөндийн Соёлын Дурсгалт газартай байгаа. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж сайн.	Жижиг ХААҮТП /40 сумын нэг/
17	Өмнөговь	Гурвантэс	Иргэдийн хурал	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Говийн бүст байгаа томоохон хэмжээний уул уурхайн компаниудад бүтээгдэхүүн нийлүүлэх боломжтой. Шивээ-хүрэн боомтоор экспортлох боломжтой. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж сайн.	Жижиг ХААҮТП
18	Өмнөговь	Цогтцэций	Иргэдийн хурал	Мах, сүү, хүнсний ногоо боловсруулах, арьс ширний анхан шатны тордолт ХАА-н түүхий эдийн агуулах	Говийн бүст байгаа томоохон хэмжээний уул уурхайн компаниудад бүтээгдэхүүн нийлүүлэх боломжтой. Гашуун сухайт боомтоор экспортлох боломжтой. Ус сайтай. Инженерийн дэд бүтцийн хангамж сайн.	Жижиг ХААҮТП /40 сумын нэг/

Эх сурвалж: өмнөх Аж үйлдвэрийн яам мэдээллээс ЖАЙКА-ийн судалгааны баг бэлтгэв

Үндэсний хөгжлийн газар ХАА паркийн өмнөх саналыг илүү нарийвчлан хэлэлцэж тухайн орон нутгийн онцлог, хөгжлийн шаардлагад нийцсэн бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалтын тулгуур төвийг бий болгоход илүү анхаарч байна. Түүнчлэн нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг бүхэлдээ ямар байх, тулгуур төв тус бүр нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд ямар байр суурьтай, үүрэгтэй байх талаар тодорхой болгож төслийн саналыг шинэчилж боловсруулах ажил явагдаж байна. Үүний зэрэгцээ ХХААХҮЯ “Үйлдвэржилт 21:100” хөтөлбөртэй уялдуулан холбож улсын хэмжээний төсөл болгох талаар судлан үзэж байгаа бөгөөд төслийг тодорхой болгох ажлыг ХХААХҮЯ, ҮХГ-ын хамтарсан ажлын хэсэг эхлүүлсэн байгаа. Энд тэмдэглэн хэлэхэд дээрх ажлын хэсэг байгуулагдсан нь энэхүү судалгааны сургалтын ажлын үр дүн юм.

(b) ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн парк (цаашдын кластер төв) төслийн ТЭЗҮ

ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн тэргүүлэх 8 байршлын сонголт хийх үеийн Эрдэнэ мандал сумын ТЭЗҮ-г өмнөх Аж Үйлдвэрийн яаманд боловсруулагдсан бол дараагийн сонгогдсон байршлын хувьд тухайн орон нутгийн идэвх санаачилгаар боловсруулагдсан юм. Үндэсний хөгжлийн газарт шинэ тулгуур төвийн (парк) санал болон Булган аймгийн Сэлэнгэ сумын үйлдвэрлэл, технологийн паркийн ТЭЗҮ-г эмхэтгэсэн¹⁹⁷.

Сэлэнгэ сумын ТЭЗҮ-д ТЭЗҮ хийх аргачлалаас эхлээд орон нутгийн онцлог (эдийн засгийн орчин, аж ахуйн нэгжийн бодит байдал, дэд бүтцийн орчин)-ийг хянаж илүү нарийвчилсан ХАА-н гаралтай түүхий эдийн үйлдвэрлэлийн нөхцөл байдал, хүний нөөцийн чадавхи зэрэгт дүн шинжилгээ хийсэн байна. Түүнчлэн ТЭЗҮ-д төвлөрсөн аж үйлдвэржилтийн хамаарлаас үйлдвэрлэл, технологийн паркийн бодит хөгжлийн байр суурийг авч үзэн үйлдвэрлэл, хүний нөөц, санхүү, хөрөнгө оруулалтын үр өгөөж, шинэ барилга байгууламжийн эрэлт хэрэгцээ зэрэгт дүн шинжилгээ хийж түүнд үндэслэн хөгжлийн төлөвлөгөө, дэд бүтэц, тээвэр логистик, барилга бүтээн байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулсан байна. Зорилтот 16 нэр төрлийн хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, боловсруулсан бүтээгдэхүүн тус бүр дээр зах зээлийн судалгаанд үндэслэн үйлдвэрлэлтийн төлөвлөгөө, хүний нөөцийн хөгжлийн төлөвлөгөө зэргийг санал болгосон байна. Энэхүү ТЭЗҮ ийн агуулга, үе шат бүрийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг доор үзүүлэв. Үйлдвэрлэл технологийн паркийн ТЭЗҮ нь 300 орчим хуудастай бөгөөд ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний тайланг оруулаад 500 гаран хуудас бүхий томоохон баримт бичиг боловсруулагдсан байна.

¹⁹⁷ Нарийвчилсан дүн шинжилгээ нь Монголын Логистикийн Холбоотой хамтран ажилласан.

БУЛГАН АЙМГИЙН СЭЛЭНГЭ СУМАНД ҮЙЛДВЭРЛЭЛ ТЕХНОЛОГИЙН ПАРК БАЙГУУЛАХ ТЕХНИК ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНДЭСЛЭЛ	
1.	УТП-ийн техник эдийн засгийн үндэслэл боловсруулах судалгааны арга зүй, олон улсын туршлага
1.1.	УТП-ийн техник эдийн засгийн үндэслэл боловсруулах арга зүй
1.2.	УТП-ийн үндсэн зарчим, мөн чанар, ач холбогдол
1.3.	УТП хөгжүүлсэн гадаад улс орнуудын туршлага
1.4.	УТП-ийн хууль эрх зүйн орчны судалгаа
2.	Булган аймаг болон Сэлэнгэ сумын өнөөгийн байдал, бизнесийн орчны судалгаа
2.1.	"Булган" аймгийн нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн байдал
2.2.	"Сэлэнгэ" сумын нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн байдал
2.3.	Зэргэлдээх сумдын нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн байдал
2.4.	"Сэлэнгэ" сумын жижиг дунд үйлдвэрийн өнөөгийн байдал
2.5.	"Сэлэнгэ" сумын дэд бүтцийн өнөөгийн байдал
3.	УТП-д байрших үйлдвэрүүдийг хангах түүхий эдийн болон ажиллах хүчний нөөц боломж
3.1.	Малын гаралтай түүхий эдийн нөөцийн судалгаа
3.2.	Газар тариалангийн нөөцийн судалгаа
3.3.	Байгалийн нөөц ашиглалтын судалгаа
3.4.	Ажиллах хүчний нөөцийн судалгаа
3.5.	"Сэлэнгэ" сумын иргэдийн дундажуулсан санал асуулга
4.	Сэлэнгэ сумын УТП-д байрших үйлдвэрийн техник эдийн засгийн үндэслэл
4.1.	"Сэлэнгэ" УТП-ийн байршил, талбайн хэмжээ, байрлах үйлдвэрүүд
4.2.	"Сэлэнгэ" УТП-д байрлах үйлдвэрүүдийн үндсэн үзүүлэлтүүд
-	Үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүн, шаардагдах түүхий эд
-	Шаардлагатай хүний нөөц, цалингийн дундаж
-	Санхүүгийн үзүүлэлтүүд
-	Хөрөнгө оруулалт, үр ашгийн үзүүлэлтүүд
-	Барилга байгууламжийн хэрэгцээ
-	Дэд бүтцийн хэрэгцээ
5.	Сэлэнгэ сумын УТП-н ерөнхий төлөвлөгөө, дэд бүтцийн төлөвлөлт
5.1.	Сумын дэд бүтцийн өнөөгийн байдал
5.2.	"Сэлэнгэ" УТП-ийн ерөнхий төлөвлөгөө
5.3.	"Сэлэнгэ" УТП-ийн дэд бүтцийн төлөвлөлт
5.4.	"Сэлэнгэ" УТП-ийн тээвэр, логистикийн системийн төлөвлөлт
5.5.	Бүтээн байгуулалтын хөрөнгө оруулалт
6.	Сэлэнгэ сумын УТП-н удирдлага зохион байгуулалт, нийгэм эдийн засгийн нөлөөл
6.1.	"Сэлэнгэ" сумын УТП-ийн удирдлага зохион байгуулалт, хөгжлийн төсөөлөл
6.2.	"Сэлэнгэ" сумын УТП-ийн захиргааны техник эдийн засгийн үндэслэл
6.3.	УТП-ийг байгуулахад шаардагдах хөрөнгө оруулалтын нэгдсэн тооцоо, санхүүгийн үр ашгийн үнэлгээ
6.4.	УТП-ийн нийгэм эдийн засгийн нөлөөлөл, эрсдэлийн удирдлага
Ерөнхий дүгнэлт, санал зөвлөмж	
ХАВСРАЛТУУД. Үйлдвэрүүдийн техник эдийн засгийн үндэслэл	
Хавсралт 1 - Мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулах цогцолбор	
- Арьс ширний анхан шатны тордолтын цех	
Хавсралт 2. Сүү боловсруулах цех	
Хавсралт 3. Хүнсний үйлдвэрлэл	
Хавсралт 4. Хөнгөн үйлдвэрлэл	
Хавсралт 5 - Бөөний худалдаа, Логистикийн тээвэр	
- Засвар үйлчилгээний цех	
Хавсралт 6. Мал бордох хоршоо	

**Зураг 3.5.5 Сэлэнгэ сумын үйлдвэрлэл технологийн паркийн техник эдийн засгийн
үндэслэлийн тайлангийн гарчиг**

Тайлбар: УТП нь "ҮЙЛДВЭРЛЭЛ ТЕХНОЛОГИЙН ПАРК"-ийн товчлол болно.

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн газраас авсан мэдээлэл ЖАЙКА-ийн судалгааны баг

Хүснэгт 3.5.3 Сэлэнгэ сумын хөгжлийн үе шат тус бүрээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүд

Үе шатууд	Хэрэгжүүлэх томоохон арга хэмжээнүүд	Зохион байгуулах хэлбэрүүд	Хүрэх үр дүн
I үе шат 2017-2018	-Ашиглалтын өмнөх захиргааг байгуулж, ажиллуулах -Санхүүжилтийн эх үүсвэрийг бүрдүүлэх -Дэд бүтцийг байгуулах, барилга байгууламжуудыг барих -ҮТП-д орох цехүүдийг сонгон шалгаруулах, бизнес эрхлэгчидтэй гэрээ байгуулах -Цехүүд хөрөнгөө босгон, үйл ажиллагаагаа эхлүүлэхэд бэлтгэх -ҮТП-ийн захиргаа байгуулагдах -Шаардлагатай бодлогын бичиг баримтуудыг боловсруулах, хүний нөөцийг бэлтгэх	- Төр хувийн хэвшлийн түншлэл - ҮТП-Банк, санхүүгийн байгууллага-Бизнес эрхлэгчдийн гурвал сан гэрээ - Мэргэжлийн тусалцаа, зөвлөх үйлчилгээ - Сургалтууд	-ҮТП-ийн захиргаа байгуулагдаж, үйл ажиллагаа эхэлнэ. - ҮТП-ийн дэд бүтэц, барилга байгууламжууд баригдана. - Цехүүдийн үйл ажиллагаа эхэлнэ. - Бодлогын баримт бичгүүд боловсрогдоно. - ҮТП-д болон цехүүдэд ажиллах хүний нөөц бэлтгэгдэнэ.
II үе шат 2018-2022	- Цехүүд зах зээл дээр байр сууриа эзлэх - Цехүүд хөрөнгө оруулалтаа нөхөх - ҮТП-ийн зүгээс цехүүдийг дэмжих арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх - ҮТП-ийн үзүүлэх үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, боловсронгуй болгох - Жишиг болохуйц ҮТП болгох	- Газрын төлбөрөөс чөлөөлнө, татварын хөнгөлөлттэй - ҮТП-н зүгээс үзүүлдэг тээвэр, логикийн болон бусад нэгдсэн үйлчилгээ хөнгөлөлттэй - Сургалт, зөвлөх үйлчилгээ хөнгөлөлттэй, эсвэл төлбөргүй - Цехүүд болон малчдын хоршоодын үйл ажиллагааны хоршил	- Цехүүдийн үйл ажиллагаа жигдрэн, хөрөнгө оруулалт нөхөгдөнө. - ҮТП-ийн үйл ажиллагаа тогтворжин, үйлчилгээний нэр төрөл нэмэгдэж, боловсронгуй болно. - ҮТП-д байрлах үйлдвэр, цехүүдийн тоо нэмэгдэнэ. - Жишиг ҮТП болно.
III үе шат 2022-2025	- ҮТП-ийн захиргааны зүгээс үзүүлдэг хөнгөлөлтүүдийг цуцалж, зах зээлийн зарчимд шилжүүлэх - Шинэ цехүүдийг нэмж байгуулах - ҮТП-ийн бүтээгдэхүүний нэр төрөл, зах зээлийг тэлэх - Улсын хэмжээний сумдын ҮТП-ийн сүлжээнд нэгдэх - Хүний нөөцийн сургалт, давтан бэлтгэлүүд хийгдэх - ҮТП-ийн цаашдын хөгжлийн төлөвлөгөөг хийх	- ҮТП, цехүүд хоорондын гэрээ - Улсын хэмжээний сумдын ҮТП-үүдтэй нэгдсэн сүлжээний зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны хоршил - Мэргэжлийн тусалцаа, зөвлөх үйлчилгээ - Сургалт, давтан бэлтгэл	- Төлбөргүй болон хөнгөлөлттэй үйлчилгээнүүдийн тоо цөөрнө. - ҮТП-д байрлах үйлдвэр, цехүүдийн тоо нэмэгдэнэ. - Бүтээгдэхүүний сайжруулалтууд хийгдэнэ. - Хөгжлийн төлөвлөгөө хийгдэнэ - Улсын хэмжээнд байгуулагдсан сумдын ҮТП-ийн сүлжээ тээвэр, логикийн нэгдсэн системтэй болно.

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн газрын мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА-ийн судалгааны баг боловсруулав

Энэхүү ТЭЗҮ-д дор дурдсан үйлдвэрүүд, мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулах цехийн цогцолбор, арьс ширний анхан шатны тордолтын цех зэрэг 16 салбар, үйлчилгээний төв, инкубаторын төв зэрэг 4 салбарын барилга байгууламж төлөвлөн байрлуулсан байна. Үйлдвэр цэхүүд нь тус тусын шаардлагатай талбайгаас гадна зах зээлийн судалгаанд тулгуурласан орон нутаг дахь түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн төвийн бэлтгэл ашиглалтын хүчин чадал ажиллах хүчний чадавх зэргийг судлан тооцож 5 жилийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний саналыг нэгтгэсэн байна.

Уг төлөвлөгөөгөөр хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл технологийн парк ашиглалтад орсны дараах жилээс эхлэн 5 жилийн хугацаанд нийт 15 үйлдвэр (Уламжлалт арьс шир тордох салбарыг арьс ширний салбарт оруулан тооцсон) 121,4 тэрбум (ойролцоогоор 51 сая ам доллар) төгрөгийн борлуулалтын орлоготой ажиллан, (106,9 тэрбум төгрөгийн зардал гарч, 13.1 тэрбум төгрөгийн татварын дараах цэвэр ашигтай) ажиллана гэж тооцоолсон байгаа. Хэрэв ингэж чадвал засгийн газарт аж ахуй нэгжийн орлогын албан татварын орлого 1,4 тэрбум төгрөгийг улсын төсөвт төвлөрүүлнэ гэж тооцоолсон байна. (Мөн түүнчлэн ҮТП-ийн хэмжээнд жилд дунджаар 24,2 тэрбум төгрөгийн орлоготой, 21.4 тэрбум төгрөгийн зардалтай, 2.6 тэрбум төгрөгийн цэвэр ашигтай ажиллаж, 281.5 сая төгрөгийн орлогын албан татвар улсын төсөвт төвлөрүүлэхээр байна).

Мөн энэхүү ТЭЗҮ-ээр хөгжлийн хөтөлбөрүүдийг ихэвчлэн ТХХТ (төр хувийн хэвшлийн түншлэл) хэлбэрээр хэрэгжүүлэхийг санал болгож байгаа хэдий ч орон нутгийн засаг захиргаа, сумын хариуцах үүрэг (бие даасан санхүүгийн эх үүсвэр), зээл зэргийн санхүүгийн эх үүсвэрийн тооцооллыг ч, салбар тус бүрээр нь шийдээд явж буй бөгөөд, IRR-ийн хувьд салбар тус бүрд ч 2.6%~63% ялгаа гарч буй хэдий ч, тус тусад нь шийдэгдэж байгаа болно.

**Хүснэгт 3.5.4 Сэлэнгэ сумын ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркт байгуулах үйлдвэр,
цех, үйлчилгээний төвүүд**

No	Үйлдвэрүүд	Байршил
1	Мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулах цехүүдийн цогцолбор	
	Мал төхөөрөх шугам (малын хашаа бүхий)	Мал төхөөрөх цехийн барилгад
	Мах ангилан савлах цех	
	Дотор эрхтэн ангилан савлах цех	
	Махны хөргөлттэй агуулах	Агуулахын барилгад
	Хагас бэлэн, бэлэн хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх цех	Цехийн барилгад
	Малын гаралтай дайвар бүтээгдэхүүн, хоёрдогч түүхий эд боловсруулах цех	Цехийн барилгад
	Био бордоо үйлдвэрлэх цех	Цехийн барилгад
2	Арьс ширний анхан шатны тордолтын цех	Цехийн барилгад
3	Сүү боловсруулах цех	Цехийн барилгад
4	Цэвэр ус үйлдвэрлэх цех	Цехийн барилгад
5	Ургамлын цай үйлдвэрлэх цех	Цехийн барилгад
6	Талх нарийн боовны цех	Инкубатор төвд
7	Хүлэмжийн аж ахуй	Цехийн барилгад
8	Хүнсний ногоо боловсруулах цех	Цехийн барилгад
9	Төмс хүнсний ногооны механикжсан агуулах (зоорь)	Цехийн барилгад
10	ХАА-н гаралтай бараа, түүхий эдийн биржийн агуулах (Ноос, ноолуур бэлтгэх, ангилан ялгах цех)	Цехийн барилгад
11	Эсгийний цех	Инкубатор төвд
12	Арьс ширэн жижиг эдлэлийн цех	Инкубатор төвд
13	Сүлжмэлийн цех	Инкубатор төвд
14	Оёдлын цех	Инкубатор төвд
15	Модон эдлэл, мужааны цех	Т.Т-н засварын төвийн барилгад
16	Уламжлалт аргаар арьс шир идээлэх, боловсруулах цех	Инкубатор төвд
Үйлчилгээний төвүүд		
1	Инкубатор төв	Төвийн барилгад
2	Бөөний худалдааны төв	Инкубатор төвд
3	Зочид буудал, үйлчилгээний төв	Төвийн барилгад
4	ХАА-н техникийн засвар үйлчилгээний төв (тоног төхөөрөмж, машин механизмын засварын төв)	Төвийн барилгад

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн газрын мэдээлэлд тулгуурлан ЖАЙКА-ийн судалгааны баг боловсруулав.

**Хүснэгт 3.5.5 Сэлэнгэ сумын ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн хөрөнгө
оруулалтын үр ашгийн үзүүлэлтүүд**

№.	Үйлдвэрийн нэр	Анхны хөрөнгө оруулалт (Нэг сая төгрөгөөр)			Хөрөнгө оруулалтын үр ашгийн үзүүлэлтүүд				
		Нийт	Өөрийн нөөц	Зээл	PV	NPV	PI	IRR	PBP
1	Мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулах цехүүдийн цогцолбор	1,091	391	700	2,901	1,809	2.66	34.0%	2.86 он
2	Арьс ширний анхан шатны тордолтын цех	179	79	100	217	48	1.22	8.6%	3.6 он
3	Сүү боловсруулах цех	581	174	406	935	354	1.61	16.0%	3.24 он
4	Цэвэр ус үйлдвэрлэх цех	248	37	211	409	161	1.65	18.0%	3.14 он
5	Ургамлын цай үйлдвэрлэх цех	177	50	127	206	29	1.16	5.0%	4.2 он
6	Талх, нарийн боовны цех	6	2	4	7	2	1.18	15.0%	3.55 он
7	Хүлэмжийн аж ахуй	1,100	165	935	1,283	183	1.17	4.83%	4.23 он
8	Хүнсний ногоо боловсруулах цех	376	56	320	455	78	1.21	6.1%	4.13 он
9	Төмс, хүнсний ногооны механикжсан агуулах	388	58	330	420	31	1.08	2.6%	4.31 он
10	ХАА-н бараа, түүхий эдийн биржийн агуулах	312	12	300	579	276	1.85	24.6%	2.64 он
11	Эсгийний цех	27	2	25	34	17	1.26	23.3%	3.11 он
12	Арьс ширэн жижиг эдлэлийн цех	27	7	20	29	11	1.07	16.6%	3.4 он

13	Сүлжмэлийн цех	30	5	25	71	53	2.39	46.2%	2.42 он
14	Оёдлын цех	14	2	12	42	38	2.92	62.7%	2.43 он
15	Модон эдлэл, мужааны цех	4	1	3	15	12	3.08	63.0%	2.07 он
Нийт		4,566	1,046	3,520					

Эх сурвалж: Үндэсний Хөгжлийн газрын мэдээнээс ЖАЙКА-ийн судалгааны баг боловсруулав

(с) Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, технологийн парк төслийн тулгамдаж буй асуудал

Хуучин Аж үйлдвэрийн яамны боловсруулсан хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, технологийн паркийн төслийн хэрэгжилтэд тулгамдаж буй томоохон асуудал нь Засгийн газраас дэмжлэг үзүүлэх төсөв хязгаарлагдмал байгаа асуудал юм. Дэд бүтцийн холбогдох асуудлыг улсын төсвөөс, бусад паркийн хөгжлийг орон нутгийн засаг захиргаа болон хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулагч нарт даатгах нь хамгийн тохиромжтой хэлбэр бөгөөд ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийн анхны санаачилгын үндсэн чиглэл ч мөн үүнтэй нийцэж тусгагдсан байсан. Гэсэн хэдий ч Олон улсын валютын сангийн дэмжлэгийг авахаар болсон Монгол Улсын засгийн газрын хувьд төсөв санхүүгийн тогтвортой байдал бий болох хүртэл хангалттай төсөв суулгахад хүндрэлтэй юм. Санхүүгийн эх үүсвэрийг бий болгохын тулд хөгжлийн бодлого төлөвлөлтөд тулгуурлан хөдөө аж ахуйн салбарыг дэмжих, аж үйлдвэрийг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх зэрэг эдийн засгийн суурь бүтцийг сайжруулах шаардлагатай байтал бодит байдал дээр төсвийг тогтворжуулах шаардлагаас болж хангалттай төсөв суулгахад хүндрэлтэй байдалд байгаа юм.

Энэ тал дээр ямар нэгэн тусгай арга чарга байхгүй хэдий ч анхны санаачилга гаргах үетэй адил орон нутгийн хөгжлийн санхүүжилтийн нэгээхэн хэсгийг зарцуулах, хандивлагчдын орон нутгийн хөгжилд үзүүлэх дэмжлэгээс хуваарилах зэрэг боломжит механизмыг авч хэлэлцэх нь маш чухал. Мөн 10-20 газарт зэрэг олон тооны үйлдвэрлэлийн төвийг бий болгохоор зорих биш тэргүүлэх ач холбогдлоор нь жагсаан 1-3 газарт жижиг хэмжээтэй ч хамаагүй амжилттай хэрэгжсэн загвар үйлдвэрлэлийн тулгуур төв бий болгох тал дээр анхаарлаа хандуулах нь илүү бодитой. Үүнээс гадна орон нутгийн идэвх санаачилга өндөртэй аймгуудыг сонгох арга зам ч чухал юм. Иймэрхүү аймгуудад хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулагчдыг татах боломж их байх тул төсвийн ачааллыг бууруулах бололцоотой юм. Эдгээр орон нутгуудад засгийн газрын санхүүжилтээс гадна нэмэлт дэмжлэг үзүүлэх (жишээ нь: техникийн тусламж, сургалтын зардал гэх мэт шууд бус татварын урамшуулал, донор байгууллагын дэмжлэгийг хөнгөлөлтэй зуучлах) арга хэмжээ авах шаардлагатай.

Түүнчлэн орон нутаг дахь ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний шинж чанар, эдийн засаг, үйлдвэрлэлийн шинж чанар, мөн орон нутгийн нийгмийн суурь шиж чанар зэргийг тооцон, боломжит зорилтот орон нутгийн засаг захиргаатай зөвлөлдөн 40 байршлыг сонгосон явдлыг өндрөөр үнэлж болох хэдий ч ХАА-н нэмүү өргийн гинжин сүлжээг бүхэлд нь хөгжүүлэх чиг хандлага, түүний доторх байр суурийн тодорхойлолт хангалттай бус байсныг цаашид

сайжруулах хэрэгтэй гэж үзэж байна. Цаашилбал ТЭЗҮ нь тухайн бүс нутгийн дүн шинжилгээ хийгдсэн байгаа хэдий ч тухайн парк болон зах зээлийн харилцаа, тулгуур төв дэх нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний аль үе шатанд илүү үр ашигтай (олноор хямд төсвөөр үйлдвэрлэх гм) байх зэргийн талаар илүү авч хэлэлцэх шаардлагатай байна. Өмнө дурдсанаар тулгуур төв (кластер) нь орон нутгийн онцлог, нэмүү өртгийн гинжин хэлхээн дэх байр сууринаас хамааран хэрэгцээтэй байхаас гадна санхүүгийн хувьд ч бодитой тулгуур төвийн чиг үүргийг тодорхойлж, түүнд тохирсон хэмжээ, тоног төхөөрөмжийг төлөвлөх хэрэгтэй. Мөн нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний ерөнхий зураглалыг гаргаагүй нөхцөлд тус тусын бүс нутаг дангаар үйл ажиллагаа явуулбал, үүрэг функц, бараа бүтээгдэхүүний давхцал үүсэхээс гадна нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний нэг хэсэг газар алга болох магадлалтай бөгөөд нийтэд нь үр ашиг сайжруулах боломжгүй болох явдал гарч болзошгүй.

Эдгээр асуудлуудыг хангалттай бодолцсоны үндсэн дээр одоо хэлэлцэж буй кластер хөгжлийн хувьд нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний ерөнхий зураглал болон түүн доторх тулгуур төвийн байр суурийг тодорхой болгон, түүнд тохирсон өөрийн тус тусын онцлог бүхий тулгуур төв хөгжүүлэх ажил хүлээгдэж байна. Уг асуудал дээр ялангуяа Үндэсний Хөгжлийн Газар, ХХААХҮЯ-ны хамтын ажиллагаанд ихээхэн найдлага тавьж байна. ХХААХҮЯ-ны талд шинэ хөдөө аж ахуйг дэмжих бодлогод улсын хэмжээний нэмүү өртгийн гинжин хэлхээг боловсронгуй болгох чухал тэнхлэг болох “Үйлдвэржүүлэлт 21:100” хөтөлбөр гэх мэт тодорхой хөтөлбөр, аян өргөжүүлэхээр төлөвлөж байгаа бөгөөд Үндэсний Хөгжлийн Газартай харилцан бие биеэ нөхсөн ажил хийгдэнэ гэж бодож байна.

Үүнээс гадна кластер төвийг удирдан зохион байгуулах төрийн албан хаагч, мэргэжилтнүүдийн чадавхын асуудал, ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулах технологийг дээшлүүлэх зэрэгтэй холбогдох асуудлууд, хорио цээр, мөшгөн мөрдөх тогтолцоотой холбогдох асуудал, аж үйлдвэрлэлийн төвлөрөлтэй холбогдох асуудал зэрэг олон асуудал оршин байгаа хэдий ч дээр дурдсан асуудлыг шийдвэрлэх замаар нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд эзлэх байр суурийг тодорхой болгосон бодит кластер төвийг хөгжүүлэх төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн үе шатад тохирох арга хэмжээг авч хэлэлцэнэ хэмээн найдаж байна.

(2) Хөдөө аж ахуйн тусгай бүс (Хөдөө аж ахуйн Халх гол чөлөөт бүсийн төсөл)

(а) Хөгжлийн төслийн өнөөгийн нөхцөл байдал

Хөдөө аж ахуйн Халх гол чөлөөт бүсийн төсөл нь 2009 онд Солонгосын Олон Улсын Хамтын Ажиллагааны Байгууллага (KOICA)-аас 4 сая ам долларын буцалтгүй тусламжаар 40 мянган га газарт тариалан хөгжүүлэх төслөөр эхэлсэн бөгөөд өмнөх Засгийн газрын үед дэмжигдэж байсан. 2015 онд уг төсөл дээр суурилан 5 мянган га газрыг бүхэлд нь эдийн засгийн чөлөөт бүс болгохоор УИХ-д өргөн мэдүүлсэн боловч батлагдаагүй юм. Учир нь цар хүрээ нь хэтэрхий өргөн байсан тул тухайн үеийн Аж Үйлдвэрийн яам хамрах газрыг ахин хянан хэлэлцэхийг шаардсан. Тухайн үед ХХААЯ-нд ХАА-н үйлдвэрлэл, технологийн паркийг үйл ажиллагааны үзэл баримтлалтай ижил боловсруулах бүсийн нэг хэсгийг эдийн засгийн чөлөөт бүс болгох чиглэлээр ахин судлан хэлэлцэж байсан хэдий ч Засгийн газар солигдсоны дараа энэхүү асуудал зогссон юм. Засгийн газар солигдсоны дараа энэхүү төсөл дууссан юм.

Анхны төлөвлөгөө нь ойролцоогоор 500 мянган га газарт боловсруулалтын бүс (үйлдвэрлэл, үйлчилгээний бүс : нил ягаан өнгийн хэсэг) 26 мянган га газарт, нийт газар нутгийн 65% буюу 265 мянган га эзлэх газарт хагас эрчимжүүлсэн мал аж ахуйн бүс (ногоон хэсэг), 14% буюу (72 мянган га) газар тариалангийн газар шар хэсэг, цайвар шар хэсэг нь аль хэдийн тариалангийн үйлдвэрлэл эхэлсэн газар, тод шар хэсэг нь тариалалт хийхээр төлөвлөж буй газар), 16% буюу (49 мянган га дээр нэмэх нь 31 мянган га) газар нь өмнөд болон хойд 2 газар байршуулсан аялал жуулчлалын бүс (цэнхэр хэсэг)-д голлох бүрэлдэхүүн хэсэгтэй тусгай газар нутгийг төлөвлөж байсан. Түүнчлэн боловсруулах бүсийн хажууд хорио цээрийн ханыг барьж ойролцоогоор 1000 га хорио цээрийн бүсийг гаргаж өгсөн байсан. Хорио цээрийн бүсэд Дэлхийн мал эрүүл мэндийн байгууллагын (OIE) удирдамжийн доор бусад бүс нутгаас тусгаарлан 60 хоногийн хугацаанд төвлөрүүлэн хорио цээрийн хяналтыг явуулсны дараа дахин 48-72 цагийн хорио цээрийн үзлэгт тэнцсэн малыг мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулах, арьс шир зэрэг түхий эдийг боловсруулахаар боловсруулах бүс рүү шилжүүлэн зүүн бүсийн мах бэлтгэх газарт ачин буулгах гэсэн механизмыг нэвтрүүлэхээр төлөвлөсөн.

Зураг 3.5.6 Халх голын сав газрыг хөгжүүлэх ХАА-н тусгай бүс төслийн үндсэн төлөвлөгөө (өмнөх санал)

Эх сурвалж ХХААХҮЯ-аас авсан мэдээлэлд суурилан ЖАЙКА-ийн судалгааны баг

2016 оны 6-р сард энэхүү бүс нутгийг дахин ХАА-н гаралтай бүтээгдэхүүний экспортын тулгуур төв болгохоор Халх голын бүс нутгийг хөгжүүлэх төсөл болгон 317 мянган га газрыг хамруулахаар болсон. Төслийн талбайн хамрах хүрээ нь анхны төлөвлөгөөнөөс багассан хэдий ч үндсэн үзэл баримтлал нь дээр дурдсан төлөвлөгөөний дагуу хийгдсэн. Одоогийн байдлаар хуучин чөлөөт бүсийн үзэл баримтлалтай тухайн газарт ХАА-н үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл авсан байсан 24 аж ахуй нэгжийн зөвшөөрлийг цуцалж (87-р тогтоол) байгаль орчинд ээлтэй, тухайн орон нутагтай хамтран ажиллах болзолтойгоор ХАА-н бүс нутгийг хөгжүүлэн дахин зохион байгуулахаар цоо шинэ хөгжлийн төлөвлөгөө (ерөнхий төлөвлөгөө)-г хэлэлцэж байгаа. Энэхүү төлөвлөгөөнд улсаас дэд бүтцийг хөгжүүлэн хөрөнгө оруулагчдыг татах чиглэлийг суурь болгохоор зорьж байгаа ба өнөөг хүртэл 2017 оны улсын төсөвт суугаагүй байна. Ойрын ирээдүйд боловсруулах, хорио цээрийн бүсээс (40 мянга орчим га газар) эхлэхээр чиглэлээр төлөвлөгөө нь боловсруулагдан хянаж байгаа. “Үйлдвэржилт 21:100” хөтөлбөрийн зорилтод оруулах эсвэл хамтын ажиллагааны боломжийг хайж байна.

Өнөөгийн байдлаар газар тариалангийн бүсэд урьдаас тухайн нутагт үйл ажиллагаа эрхэлж ирсэн 14 аж ахуй нэгж (улаан буудайн үйлдвэрлэл, гурвалжин будааны үйлдвэрлэл гэх мэт) түүнээс 8 аж ахуй нэгж тариалалтын үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлж байгаа. ХХААХҮЯ-ны тус газарт хөгжлийн төлөвлөгөөнөөс хамаарч 2017 оны 8-р сарын 9 хүртэл дахин төслийн байршил дээр газрын зөвшөөрлийг авахаар хүссэн байгаа (2017 оны 3-р сарын байдлаар хүсэлт өгөх сонирхолтой байгаа аж ахуй нэгжүүд олон байсан). Улаанбаатар хотоос 1000 км орчим алслагдсан байгаа нь аж ахуй нэгжийн сонгон шалгаруулалт хийсэн ч санхүүгийн чадавх, үйл ажиллагааны чадавхыг онцгойлон анхаарч гадаадын хөрөнгө оруулалтын хувьд Монгол улсын аж ахуй нэгжтэй хамтран оролцох бодлогыг дэмжиж байна. Энэ жилдээ багтаан хөгжлийн

төлөвлөгөөнөөс гадна газар ашиглах төлөвлөгөө зэрэг ажлыг хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байгаа. Махны тухайд хорио цээрийн бүсийн үйл ажиллагаагаар дамжуулан хөрш зэргэлдээ орнуудад экспортлохоор зорж байгаа. Тус газраас ОХУ, БНХАУ-аас халдварт өвчингүйг нотолж чадах тогтсон нэг бүс нутаг байвал махны импортын талаар авч хэлэлцэх саналаа дэвшүүлээд байгаа гэсэн мэдээлэл аваад байна.

(b) Хөгжлийн төслийн техник эдийн засгийн үндэслэл

Энэ төслийн техник эдийн засгийн үндэслэлийн хувьд одоо боловсруулж буй ерөнхий төлөвлөгөөгөөр тодорхой болох хэдий ч өмнөх саналын үеийн орлого ашгийн тооцооллын зарим хэсэг түр тооцоолол нь олон нийтэд нийтлэгдсэн байгаа. Тооцооллын үндэслэл нь тодорхойгүй байгаа хэдий ч жишээ болгох зорилгоор доор үзүүлсэн болно.

(3) Эрчимжсэн мал аж ахуйн төв

Дээр дурдсан тусгай бүсийн мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн хувьд 11 үхрийн аж ахуй эрхлэгч, 3 хонь аж ахуй нэгж байхаар төлөвлөж тус тусын хөрөнгө оруулалтын дүн 2.029 тэрбум төгрөг буюу (85.2 мянган ам доллар орчим), 3.7 тэрбум төгрөг (1.6 сая ам доллар орчим) байхад мах, арьс шир, дайвар бүтээгдэхүүний жилийн хүлээгдэж буй орлогын хэмжээ 56.4 тэрбум төгрөг буюу (23.7 сая ам доллар орчим) 4.4 тэрбум төгрөг буюу (1.9 сая ам доллар орчим) гэж тооцоолсон байна. Мөн эргэн төлөлтийн хугацааг 3 жил, 5 жил гэж тус тус тооцоолсон байна.

Хүснэгт 3.5.6 Хагас эрчимжсэн аж ахуйн хөрөнгө оруулалтын эргэн төлөлт тооцоолол

	Cow Farming	Sheep Farming
Number of Farm	11	3
Primary Investment (mil. USD)	85.2	1.6
Profitability Turnaround (in years)	3	5
Expected Annual Income (mil. USD)	23.7	1.9

Эх сурвалж: ХХААХҮЯ-аас авсан мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-ийн судалгааны баг

(4) Мах боловсруулах үйлдвэр

Боловсруулах бүсийн мах боловсруулах үйлдвэрийн хөрөнгө оруулалтын хувьд БНХАУ-аас зээл авах, дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг татахаар таамаглан тооцоолсон. Анхны хөрөнгө оруулалтын дүн 6.49 сая ам доллар БНХАУ-ын талаас 85% буюу (5.53 сая ам доллар)% Монгол талаас 15% буюу (980 мянган ам доллар)-ыг хуваан гаргаар тооцсон. Задаргааг харвал тээвэрлэлтийн зардал 73%, барилгын зардал 24.4%, нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулах зардал 4% байна. Дотоод өгөөжийн хувь (ДӨТ) нь маш өндөр 68%, эргэн төлөлтийн хугацаа нь 3.2 жил буюу маш богино хугацаатай байгаа нь маш өөдрөг тооцоолол болсон байгааг үзэхэд энэхүү тооцооллын үндэслэлийг тодруулах хэрэгтэй.

(5) Газар тариалангийн бүс (үр тариа)

Үр тариа, хүнсний ногооны хувьд тариалалт тус бүр дээр нарийвчилсан тооцоолол хийгээгүй байгаа боловч өөр төрлийн үрийн тариалалтын аргыг оруулж өгсөн байна. Тариалалтын газрыг а) атаршсан газар, б) Улаан буудай, эрдэнэ шиш, в) Төмс, тосны ургамлын, арвай, улаан буудай, гурвалжин будаа гэж 3 хэсэгт хуваан жил бүр эргэлдүүлж байхаар таамагласан байна. Энэхүү газар тариалангийн бүс нь 60 мянган га газарт 12 аж ахуй нэгжид олгон сүүлийн жилүүдэд Монгол улс ихээхэн анхаарал хандуулж буй тэг элдэншүүлэх аргаар үр тариа тариалах салбарын хөрөнгө оруулалтын тооцоолол хийсэн байна. Анхны хөрөнгө оруулалтын дүн 64.6 тэрбум төгрөг (27.1 Сая ам доллар) байхад жилийн орлогын дүн 1.176 тэрбум төгрөг (49.4 Сая ам доллар) хөрөнгө оруулалтын эргэн төлөлт 3.9 жил гэж тооцсон байна. Задаргааны хувьд малын тэжээл 69%, хүнсний бүтээгдэхүүний боловсруулах үйлдвэрлэл 24%, суулгац 3%, экспорт 4% байна.

(6) Хөгжлийн төслийн тулгамдаж буй асуудал

Энэ бүс нутгийн хөгжлийн хувьд ерөнхий төлөвлөгөөг хэлэлцэх шатанд байгаа өмнөх саналын газар эзэмшлийн маргаанаас хамааран хэсэг хугацаанд тухайн орон нутгийн ард иргэдээс гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуй нэгжийн газар эзэмшлийн асуудлаар жагсаал цуглаан болж байсан ба эдгээр асуудлыг шийдвэрлэсэн бөгөөд албан ёсоор төслийг эхлүүлнэ гэж байгаа хэдий ч төсөл эхлэх хүртэл хугацаа хэрэгтэй. Ойрын ирээдүйд төсөвт суулгах боломжгүй байдлыг бодолцон үзэн одоогоор Үндэсний Хөгжлийн газрын хооронд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын төсөл болгохоор зөвлөлдөх уулзалтуудыг хийж байгаа бөгөөд санхүүгийн эх үүсвэрийг бий болгох тал дээр асуудалтай байна.

Байгаль орчны тал дээр Халх голын сав газар нь эрт дээр үеэс усны нөөц, цаг уурын хувьд таатай, үржил шим сайтай бүс нутаг юм. Сүүлийн жилүүдэд ган гачгийн хохирол ихсэж, цөлжилтийн асуудал ч тулгамдах асуудал болоод байгаа тул цаашид зохих арга хэмжээг авах шаардлагатай. 1979 онд ОХУ-ын судалгааны багийн хийсэн хөрсний судалгааны үеэр 27 мянган га газрыг хөдөө аж ахуйн зориулалтаар ашиглахад тохиромжтой гэсэн үнэлгээ, дүгнэлт гарсан боловч 2009 онд Солонгосын хамтын ажиллагааны байгууллага (KOICA)-ын хийсэн судалгаагаар 19 мянган га газар, саяхан ХХААХҮЯ-ны хийсэн судалгааны үр дүнгээр 17 мянган га газар гэж гарсан нь хөдөө аж ахуйн газрын доройтол явагдаж байгааг харуулж байна. Хөрсний хяналтын хувьд цаашид газраа өнжөөх зэрэг зохих арга хэмжээг авч үзэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

Малын халдварт өвчингүй бүсийг бий болгох тал дээр нүүдэл хийх цар хүрээ том, нян тээгч зээр зэрэг зэрлэг амьтан байдаг тул халдварт өвчнөөс урьдчилсан арга хэмжээг авахад хүндрэлтэй.

Бодит хөрөнгө оруулалтыг хэрэгжүүлэхийн тулд санхүүгийн эх үүсвэрийг баталгаажуулах, хөрөнгө оруулагчдыг татахаас гадна, тухайн газарт тохирсон оновчтой нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг хөгжүүлэх суурилсан эдийн засагт дэмжлэг болохуйц байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээ нэн чухал нөхцөлд байгаа гэж үзэж байна.

3.5.3 ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг боловсронгуй болгох тулгуур төвийн чиг хандлага

Дээр дэвшүүлсэн бие даан оршиж буй өнөөгийн ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг үр ашигтай байдлаар уялдуулах үр дүнтэй арга замын нэг болох тулгуур төв буюу кластераар хөгжүүлэх нь маш чухал. Тодорхой нэг бүтээгдэхүүн, тодорхой бүс нутаг эсвэл тодорхой технологи гэсэн зүйл дээр илүү анхаарч боловсронгуй болгох чухал хэдий ч нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг боловсронгуй болгох нь нэмүү өртгийн гинжин сүлжээтэй холбоотой бүхий л бүрэлдэхүүн хэсэг харилцан үр ашигтай явагдах нь чухал. Зөвхөн нэг тодорхой хэсэг, үе шатыг боловсронгуй болгох нь хүндрэлтэй юм.

Нөгөөтээгүүр бүхий л үе шатыг хамгийн их үр дүнтэй байлгахаар мэрийж болох хэдий ч бодит байдалд хэцүү. Тийм ч учраас ХАА-н нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг хөгжүүлэхэд үйлдвэрлэгчийг орлогын таатай орчноор ханган, боловсруулах үйлдвэр зэрэг дундын үйлдвэрлэгчдийг хөгжүүлэх, хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалсан зах зээлтэй холбогдсон зохион байгуулалт, механизмын ерөнхий зураглалыг гарган, түүн дээрээ бодит нэмүү өртгийн гинжин сүлжээтэй зөрчилдөж буй хэсэг (үе шат) рүү чиглэсэн арга хэмжээг авах нь чухал юм.

Кластер хөгжил нь ерөнхий зураглалыг гаргаж байж, түүний “зорилтот чиглэх хэсэг”-ийг тодорхойлсны дагуу түүнд тохирох арга хэмжээг авах хандлага бөгөөд нэмүү өртгийн сүлжээнд эзлэх байр сууриас хамааран тулгуур төвүүдийн хэлбэр өөр өөр байна. Жишээ нь: түүхий сүүний борлуулалтын нэмүү өртгийн сүлжээний хувьд тодорхой орон нутагт борлуулагч байгууллага алслагдан орших олон тооны үйлдвэрлэгч нарын нэг нэгээр нь тойрон шууд бэлтгэн нийлүүлэлт хийдэг тул зардал ихтэйгээс гадна бүтээгдэхүүний чанарыг хангах боломжгүй нөхцөл байдалтай байгаа тохиолдолд тухайн хэсэгт бэлтгэн нийлүүлэлтийн тулгуур төвийг бий болгосноор үр ашиг нэмэгдэн, нэмүү өртгийн сүлжээ нь боловсронгуй болох боломжтой. Түүхий сүүг бяслаг болгон боловсруулан борлуулах нэмүү өртгийн сүлжээний хувьд бэлтгэн нийлүүлэх, боловсруулах үе шатанд мөн адил тулгуур төв байвал мөн үр ашигтай байж болох юм. Түүнчлэн түүхий сүү, бяслаг аль алийг нь борлуулах тохиолдолд бэлтгэн нийлүүлэх, хөргүүртэй агуулах, боловсруулах зэрэг цогцоор төвлөрүүлсэн төв байж болох юм. Бүтээгдэхүүнээс гадна боловсруулах байгууламжийг хамтран ашиглах, тээвэрлэх гэсэн үйл явцыг анхаарч үзсэн ч адил төстэй байдлаар бодож болох юм. Эдгээрээс үзэхэд орон нутгийн онцлог, зах зээлийн гарц, чанарын хяналт зэрэг шаардлагатай үйл ажиллагаа, орон нутгийн хөгжил, үйлдвэржилтийн хөгжил зэрэг харгалзан үзсэн олон төрлийн нэмүү өртгийн гинжин сүлжээ байх боломжтой юм.

Дээрхтэй адил төстэй кластер хөгжүүлэхийн тулд ХАА-н үйлдвэрлэл технологийн паркийн тулгамдаж буй асуудлын хэсэгт дурдсанчлан ач холбогдлоор эрэмбэлэн чиглэлийг нь тодорхойлсон тулгуур төвүүдийг хөгжүүлэх, шилдэг жишиг төвийг амжилтад хүргэснээр алхам алхмаар нэмүү өртгийн гинжин сүлжээг боловсронгуй болно гэж үзэж байна (шилдэг загвар нь санхүүгийн эх үүсвэр олоход хувь нэмэр оруулна). Мөн нэмүү өртгийн сүлжээний ерөнхий зураглалыг хэрхэн боловсруулснаас шалтгаалах хэдий ч тухайлбал, нэг нэмүү өртгийн гинжин сүлжээ дотор бүтээгдэхүүний тээвэрлэлт хийхэд тохиромжтой хурдны замтай ойрхон

давуу талтай хэдий ч бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалтын тулгуур төв хөгжөөгүй орон нутаг, бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалтын тулгуур төв байгуулах боломжтой боловч авто замтай холбогдоогүй орон нутаг¹⁹⁸ аль алийг нь ирээдүйд ямар байдлаар үр ашигтай уялдуулах вэ гэсэн тулгуур төв хоорондын харилцааны талаар цаашид авч хэлэлцэх шаардлагатай.

Түүнчлэн хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ бий болгох төлөвлөгөөгүй байсан ч шинэ кластер хөгжлийн нөөц бололцооны талаар анхаарах шаардлагатай. Тухайлбал, сүүлийн үед улсын чанартай авто зам дагуух ресторан, супермаркет бүхий үйлчилгээний газар¹⁹⁹ нь явуулын зорчигч, жуулчдаас гадна ойр орчмын ХАА-н үйлдвэрлэгч, ойролцоо нүүдэллэж буй малчдын борлуулалтын цэг болж эхэлж байна. Эдгээр газруудыг нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний шинэ дүр төрх болгон хэрхэн холбох талаар (тухайлбал, ирээдүйд “зам дагуух үйлчилгээний төв” (мичино-эки) нь нэмүү өртгийн сүлжээний шинэ тулгуур төв болох магадлал гэх мэт) талаар авч хэлэлцэх нь чухал юм.

Кластер хөгжил нь Засгийн газрын бодлогод дэвшүүлсэн нэмүү өртгийн сүлжээний үр ашгийг дээшлүүлэх чиглэл болон төвлөрсөн хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэх юм. Тиймээс Засгийн газар нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний ерөнхий зураглалыг гарган, орон нутаг хувийн аж ахуй нэгжийг тэрхүү боловсронгуй сүлжээнд оролцоход удирдлагаар хангах чадавх бэхжүүлэхийн хамт холбогдох байгууллагуудыг ил тод, тодорхой хоорондын уялдаатай бодлогоор дэмжин, алхам алхмаар бодитоор хэрэгжүүлэх систем бий болгох, зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх ажил хүлээгдэж байна.

¹⁹⁸ Тухайлбал, өмнөх нь Хутаг-өндөр сум, дараагийнх нь Сэлэнгэ сум, түүнчлэн Эрдэнэмандал сум зэрэг ХАА үйлдвэрлэл, технологийн паркийн төлөвлөлтөд орсон сумуудыг дурдаж болно.

¹⁹⁹ Жишээ нь Жаргалант сумын Урьхан үйлчилгээний цэг.

3.6 Япон улсад зохион байгуулсан сургалт, БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа, Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын зөвлөлдөх уулзалт

Энэхүү хэсэгт хөдөө аж ахуйн салбарын суурь судалгааны хэрэгжилтийн хүрээнд Япон улсад зохион байгуулсан сургалт болон БНХАУ, Япон улс дахь зах зээлийн судалгаа, Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын 8 дугаар зөвлөлдөх уулзалтын үеэр хэлэлцэгдсэн асуудлуудын талаар нэгтгэв.

3.6.1 Япон улсад зохион байгуулсан сургалт

Япон улсад зохион байгуулсан сургалтад²⁰⁰ Монголын талаас ХХААХҮЯ, Үндэсний хөгжлийн газар, Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий Газар, Стандарт хэмжил зүйн газар, Монголын худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын удирдах ажилтнууд оролцож, Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарын давуу болон сул талуудыг Япон улсын тэргүүлэх технологи, тогтолцоотой харьцуулан нэгтгэв.

Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэлийн суурь нь байгалийн нөөц баялаг байдаг тул хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлд экологийн болон ховор бүтээгдэхүүний эрэлт ихэсч байгаа өнөө үед өндөр нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэн нийлүүлэх бүрэн боломжтой. Нөгөөтгээгүүр логистикийн үйлчилгээ хангалтгүй, түүхий эдийн чанарын доройтол, зах зээлийн мэдээлэл дэх дүн шинжилгээний дутмаг байдал зэргээс шалтгаалаад хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнд нэмүү өртөг шингээхэд хүндрэлтэй байна. Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын давуу талыг ашиглан, сул талыг нь сайжруулахад загвар туршлага болохуйц Япон улсын тэргүүлэх технологи, тогтолцоог дараах хүснэгтэд нэгтгэн харуулав.

²⁰⁰ 2017 оны 4-р сарын 12-21 өдөр

Хүснэгт 3.6.1 Япон улсын тэргүүлэх технологи, тогтолцоо

Тэргүүлэх технологи, тогтолцоо	Агуулга
ХАА-н хоршооны үйл ажиллагаагаар дамжуулан үйлдвэрлэл эрхлэгчдийг хамгаалах	Хоршоо нь бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, боловсруулалт, борлуулалтаар дамжин үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн борлуулалтын гарцыг бий болгоно. Мөн хоршооны санхүүгийн санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлнэ.
Үйлдвэрлэл эрхлэгч, боловсруулах үйлдвэр, борлуулалт зэргийн уялдааг хангасан төрийн бодлого	Үйлдвэрлэлээс боловсруулалт, борлуулалтыг цогцод нь хамарсан тогтолцоог бий болгоно. Хөдөө аж ахуйн олон талт үйлдвэрлэл болон хөдөө аж ахуй, худалдаа, үйлдвэрлэлийн уялдуулахад чиглэсэн дэмжлэг үзүүлж, хууль эрх зүйн орчныг сайжруулна.
Бөөний худалдаа	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зохистой худалдааны тогтолцоогоор үйлдвэрлэл эрхлэгч нь үр ашигтай үйлдвэрлэл явуулах нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Бөөний зах гэх мэт бүтээгдэхүүний үнийн тогтвортой бөгөөд тэгш байдлыг хангах аргачлалыг нэвтрүүлнэ.
Бүс нутгийн брэнд бүтээгдэхүүн бий болгох	Food valley Tokachi гэх мэт тухайн бүс нутгийн нэрийн бүтээгдэхүүн бий болгож орон нутгийн хөгжилд чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ. Үйлдвэрлэл, төр, судалгаа шинжилгээг харилцан уялдуулан орон нутгийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх бодлого, тогтолцоог бий болгоно.
Чанарын хяналт, шинжилгээний тогтолцоо	Төрийн болоод хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжүүдэд чанарын хяналт, шинжилгээний тогтолцоог бий болгоно. Аюулгүй, найдвартай хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, боловсруулсан бүтээгдэхүүнээр хэрэглэгчдийг хангана.

3.6.2 БНХАУ, Япон улсын зах зээлийн судалгаа

Монгол улсад үйлдвэрлэсэн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг гадаадын зах зээлд нийлүүлэхэд тулгамдаж буй асуудлыг тодорхой болгох зорилгоор БНХАУ болон Япон улсын зах зээлийн судалгааг хэрэгжүүлсэн²⁰¹. Монгол болон Япон талаас тус судалгаанд оролцсон мэргэжилтнүүдийн зүгээс Япон улсын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний импортод тавигдах шаардлага өндөр, тухайн улсын зах зээлд эзлэх Монголын бүтээгдэхүүний эрэлт бага, Монголд үйлдвэрлэж байгаа бүтээгдэхүүний нэр төрөл, сонголт цөөн гэсэн асуудлуудыг онцлон тэмдэглэсэн. Эдгээр асуудлуудыг шийдвэрлэхийн тулд олон улсын үзэсгэлэн яармагт оролцох, боловсруулалтын технологийг сайжруулснаар нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох, түүнчлэн зөвхөн түүхий эд нийлүүлээд зогсохгүй дотооддоо нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нь чухал юм.

3.6.3 Монгол Японы засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын зөвлөлдөх уулзалт

Судалгааны баг Улаанбаатар хотод зохион байгуулагдсан²⁰² засгийн газар, хувийн хэвшил хоорондын 8 дугаар зөвлөлдөх уулзалтын үеэр “Монгол улсын хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээ ба Япон зах зээлд нийлүүлэхэд тулгамдаж буй асуудал, боломж” гэсэн сэдвээр илтгэл тавин, бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт (бэлтгэн нийлүүлэлт, хадгалалт, тээвэрлэлт)-ийн хангалтгүй, боловсруулалтын чанар олон улсын стандартад хүрээгүй, стандартчилал, хэмжилзүйн удирдлагын ханган биелүүлэлт сул, түүхий эдийн тогтвортой нийлүүлэлтийн боломж бүрдээгүй зэрэг асуудлуудыг онцлон тэмдэглэж, улмаар “нийлүүлэлтийн тогтолцоог сайжруулах”, “чанарын хяналт, удирдлага”, “зохион байгуулалттай үйл ажиллагаа” нь асуудлын гол болж байгаа тухай санал хүргүүлсэн²⁰³.

²⁰¹ БНХАУ : 2017 он 5-р сарын 17-с 19-ны өдөр / Япон улс: 2017 оны 5-р сарын 25-с 27-ны өдөр.

²⁰² 2017 оны 7-р сарын 4 өдөр

²⁰³ МОНЦАМЭ 2017 оны 7-р сарын 27 өдөр

3.7 Тулгамдаж буй асуудал

3.7.1 Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тутамд тулгамдаж буй асуудлууд

Энэхүү тайлангийн өмнөх хэсгүүдэд хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх бодлого, хүрээлэн буй орчны нөхцөл, бодит жишээнүүдэд дүн шинжилгээ хийн нэгтгэсэн ба тэдгээр дээр үндэслэн хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний өнөөгийн байдал болон тулгамдаж буй асуудлыг дүгнэн, Монгол улсад хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийг бий болгоход тулгарч болзошгүй асуудлуудыг үе шат бүрээр нь дараах хүснэгтэд нэгтгэн харуулав.

Хүснэгт 3.7.1 Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тутамд тулгамдаж буй асуудлууд

Салбар	Асуудлууд	Авах арга хэмжээ	Үйлдвэрлэл	Үйлдвэрлэ, боловсруулалт	Нийлүүлэлт, борлуулалт	Экспорт
Нийлүүлэлт, маркетинг	Монголын аж ахуйн нэгжүүдэд market in буюу зах зээлийн эрэлт, хэрэглэгчийн шаардлагыг нэн түрүүнд тавих ойлголт бүрэн нэвтрээгүй	- Бүтээгдэхүүн болон үйлчилгээний онцлогт тохируулан хэрэглэгчийн шаардлага болон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн балансыг тохируулан ажиллах стратегийг нэвтрүүлэх шаардлагатай. - Market in-д чиглэсэн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь чухал бөгөөд туршлагыг үйлдвэрлэгчдийн дунд бий болгох нь үр дүнтэй.	✓	✓	✓✓	✓
	Нийлүүлэлтийн салбарын холбогдох хүмүүсийн хоорондын харилцаа уялдаа дутагдалтай тул нийлүүлэлт үр дүнтэй бус.	- Дэд бүтэц (дэд сүлжээ, зам, хадгалалтын зоорь, төвлөрүүлэх газар, борлуулах цэг гэх мэт)-г хөгжүүлэх, сайжруулах. - Нийлүүлэлтийн чанарыг сайжруулж төрөлжүүлэх, үйлчилгээний бүс нутгийн хамрах хүрээг тэлэх - Аймаг орон нутгийн худалдаа, аж үйлдвэрийн танхим, хоршоо зэрэг байгууллагын үйл ажиллагааг бэхжүүлэх (бэлтгэн нийлүүлэлт, борлуулалт хийхэд дэмжлэг үзүүлэх гэх мэт).	✓	✓✓	✓✓	✓

Салбар	Асуудлууд	Авах арга хэмжээ	Үйлдвэрлэл	Үйлдвэрлэ, боловсруулалт	Нийлүүлэлт, борлуулалт	Экспорт
Нийлүүлэлт, маркетинг	Гадаадын зах зээлд нэрийн брэнд бүтээгдэхүүн болж танигдаагүй	- Захиалгат үйлдвэрлэл, OEM-р дамжуулан зах зээлийн эрэлт хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн технологи, ур чадварыг хуримтлуулах, бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах, маркетингийн чадавхыг дээшлүүлэх. - Нэрийн брэнд бүтээгдэхүүн бий болгоход төрөөс дэмжлэг үзүүлэх (шинэ бүтээгдэхүүн гаргах, сурталчилгаанд дэмжлэг үзүүлэх). - Эрүүл ахуй, чанарын стандартыг бий болгоход төрөөс дэмжлэг үзүүлэхээс гадна аж ахуйн нэгжийн түвшинд бүтээгдэхүүний чанарыг тогтворжуулах, боловсруулах болон сав баглаа боодлыг сайжруулах.		✓✓	✓	✓✓
	Чанарын тухай ойлголт, ухамсар сул	Аж ахуйн нэгжүүд эрүүл ахуй, чанарын хяналтыг сайжруулан, хэрэглэгчид чиглэсэн эрүүл ахуй, чанарын тухай үйл ажиллагаа явуулах шаардлагатай.	✓	✓	✓	✓
ХАА-н бүтээгдэхүүний боловсруулалт	Түүхий эдийн тогтвортой нийлүүлэлт хангалтгүй	- Үйлдвэрлэгч өөрийн бүтээгдэхүүнийг найдвартай борлуулах боломжтой тогтвортой зах зээл (үйлдвэрлэгч болон боловсруулагчийн аль алиных нь хувьд таатай нөхцөлөөр бүтээгдэхүүн худалдаалагдаж байх борлуулалтын механизм)-г бий болгож, улмаар боловсруулгатай оновчтой байдлаар уялдуулах нь зүйтэй. - Уламжлалт мал аж ахуй эрхлэгч (үйлдвэрлэгч)-ийг эрчимжүүлэн, сүүлийн үеийн тогтвортой үйлдвэрлэлийн системд шилжүүлэх суурь асуудал юм.	✓✓	✓		

Салбар	Асуудлууд	Авах арга хэмжээ	Үйлдвэрлэл	Үйлдвэрлэ, боловсруулалт	Нийлүүлэлт, борлуулалт	Экспорт
ХАА-н бүтээгдэхүүний боловсруулалт	Түүхий эдийн чанарыг сайжруулах талаар яаралтай арга хэмжээ авах	• Бүтээгдэхүүнийг чанарын түвшингээр нь ангилан, ангилал тус бүрээр нь ялгаж борлуулах (үнийн зөрүү үүссэнээр бүтээгдэхүүний чанарыг ялгах боломжтой болж, чанартай бүтээгдэхүүнийг илүү их хэмжээгээр үйлдвэрлэх сэдэл нэмэгдэнэ).	✓✓	✓		
	Боловсруулагч нь зах зээлийн чиг хандлагын талаар бүрэн мэдээлэлгүй	• Зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн маркетинг нэвтрүүлэх (хэрэглэгчдийн санал хүсэлт, гомдлыг хүлээн авч, чанарыг сайжруулах, бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэхэд тусгах)		✓✓	✓	✓
	Боловсруулалтын технологи дутмаг бодит байдлын талаар ойлголт байхгүй	• Зах зээлийн нэгдсэн тогтолцоо бий болгох		✓✓	✓	✓
	Чанарын өндөр түвшинд боловсруулсан бүтээгдэхүүний сайн тал юу болох тухай ойлголт муу	• Түүхий эд, материалыг илүү сайнаар орлуулж болох тухай ойлгох боломжоор хангах.		✓	✓	✓
Эрүүл ахуй, чанарын хяналт	Эрүүл аюулгүй чанарын баталгаа шаардлагатай	• Түүхий эд үйлдвэрлэлтээс хэрэглэгч хүртэл нэгдсэн цогц хяналт хэрэгтэй (аль нэг шатанд зохисгүй ажиллагаа гарвал аюулгүй байдал алдагдана) • Хорио цээр болон эрсдэл гарсан тохиолдолд даруй арга хэмжээ авч, бүтээгдэхүүнд нөлөөлөх байдлыг хамгийн бага хэмжээнд байлгах механизм, удирдлага хэрэгтэй. • Хорны зохистой хэрэглээг нэвтрүүлэх • Боловсруулалт, нийлүүлэлтийн шатанд GHP, GMP нэвтрүүлэх • Аюулгүй байдлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй баталгаажуулах (баталгаат бүтээгдэхүүний шинжилгээ)	✓✓	✓✓	✓✓	✓✓

Салбар	Асуудлууд	Авах арга хэмжээ	Үйлдвэрлэл	Үйлдвэрлэ, боловсруулалт	Нийлүүлэлт, борлуулалт	Экспорт
Эрүүл ахуй, чанарын хяналт	Хэрэглэгчийн шаардлагыг стандартад тусгах	- Хэрэглэгчийн санал (Шаардлагатай чанарын стандартын тухай мэдээлэл үйлдвэрлэгчид хүрч, улмаар зах зээлийн үнээр дамжин үйлдвэрлэгчийн сэдлийг төрүүлэх гэх мэт мэдээллийн урсгал бий болгох) нь чухал. - Борлуулалтад оролцож байгаа ченжүүдийн мэдээлэл түгээх функцийг бий болгохыг хэлэлцэх шаардлагатай.	✓	✓	✓✓	✓✓
	Зах зээлд итгэлцэл дээр суурилсан харилцааг бий болгох	- Чанарыг нэг түвшинд тогтвортой барих, хэрэглэгчийн санаа зовнилыг арилгасан чанарын стандартыг тогтоосон байх, түүнийг чандлан мөрдөх. - Шилдэг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхээр зорих тохиолдолд тухайн бүтээгдэхүүний үндэслэл, түүх, үйлчилгээ гэх мэт нэмэлтүүдийг нэмэх.			✓✓	✓✓
	Олон төрлийн борлуулалтын суваг бий болж, зах зээлийн сүлжээг бүхэлд нь хамарсан пирамидын тогтолцоо бий болоход хүндрэлтэй	- Эрүүл ахуй, чанарын тогтолцоог бодитойгоор хэрэгжүүлэх. - Шаардлагатай тохиолдолд тусгай суваг бий болгох.	✓	✓	✓	✓
Үйлдвэрлэлийг суурь бааз	Үйлдвэрлэлийг нэмэгдэх төлөвтэй бүс нутаг нь хот суурин газрын захад төвлөрсөн	Бүс нутаг дахь нөөц бололцоог бүрэн ашиглахын тулд орон нутаг дахь үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх нь чухал.	✓	✓		
	Малчид тээвэрлэлт, нийлүүлэлтийн нөхцөлийг дагаад хот суурин газар болон зам дагуу төвлөрсөн	Эрчимжсэн мал ахуйг хөгжүүлснээр бэлчээрийн даацыг хөнгөвчлөх. Мөн мал маллагааны уламжлалт технологийг ашиглан даацыг хөнгөвчлөх.	✓✓		✓	

Салбар	Асуудлууд	Авах арга хэмжээ	Үйлдвэрлэл	Үйлдвэрлэ, боловсруулалт	Нийлүүлэлт, борлуулалт	Экспорт
Үйлдвэрлэлийг суурь бааз	Үйлдвэрлэлийн бааз дахь нэмүү өртөг нь өндөр гэж үзэх боломжгүй	• Орон нутаг дахь нийлүүлэлтийг сайжруулах, мал нядалгаа, боловсруулалт, төвлөрүүлэлтийн цэг, усны нөөцийн цэгийн хуваарилалт гэх мэт хот суурин газрыг хөдөө орон нутагтай холбох сүлжээг бий болгох төдий бус нэмүү өртгийн сүлжээний үзэл санаа дээр тулгуурлан бий болгох тухай хэлэлцэх.	✓	✓		
	Төвлөрсөн тулгуур төв бий болгох үүсгэх санхүүгийн эх үүсвэрийг бий болгох	• Орон нутгийн төсвийн зарим хэсгийг бүрдүүлэх, хандивлагч байгууллагуудаас орон нутгийн хөгжилд зориулсан дэмжлэгийн хуваарилалтыг авах тогтолцоог хэлэлцэх. • Жижиг байсан ч хамаагүй амжилттай хэрэгжигдэх боломжтой цэг дээр төвлөрүүлэлтийг хэрэгжүүлэх. • Засгийн газраас төсвөөс гадна дэмжлэг авах боломж. (Технологийн дэмжлэг, сургалтын зардал гэх мэт шууд бус татварын хөнгөлөлт, хандивлагчдын дэмжлэг)	✓	✓		
	Нэмүү өртгийн сүлжээг бүхэлд нь хамарсан хөгжлийн чиглэл ба түүн доторх төвлөрсөн цэг, байр суурь нь тодорхой бус	• Тулгуур төв болон зах зээл хоорондын харилцаа, төвлөрсөн цэг дээрх нэмүү өртгийн сүлжээ нь аль үе шатанд илүү үр дүнтэй байхыг (олноор хямд өртгөөр үйлдвэрлэх) тодорхой болгох шаардлагатайг хэлэлцэх • Бүс нутгийн онцлог болон нэмүү өртгийн сүлжээ дэх байр сууриас хамааран, нэн шаардлагатай бөгөөд санхүүгийн хувьд ч бодит байх төвлөрсөн цэгийн функц нь тодорхой болсны дараа түүнтэй уялдаад хэмжээ, тоног төхөөрөмжийн төлөвлөгөөг гаргах нь зүйтэй.	✓	✓	✓	✓

Салбар	Асуудлууд	Авах арга хэмжээ	Үйлдвэрлэл	Үйлдвэрлэ, боловсруулалт	Нийлүүлэлт, борлуулалт	Экспорт
Үйлдвэрлэлийг суурь бааз	Нэмүү өртгийн сүлжээний ерөнхий төлөвлөгөөгүй нөхцөлд орон нутаг тус бүрийн хөгжлийг үргэлжлүүлснээр үйл ажиллагаа, бүтээгдэхүүний давхцал, болон нэмүү өртгийн сүлжээний аль нэг хэсэг доголдол үүсэх зэрэг эрсдэлүүд үүсэж болзошгүй	- Нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлснээр үйлдвэрлэгч нарт орлогын таатай орчин бүрдүүлэн, боловсруулах үйлдвэр зэрэг аж үйлдвэрийн хөгжил, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах боломжтой зах зээлтэй уялдсан тогтолцоог бий болгоно. Бодит нэмүү өртгийн сүлжээн дэх гажуудлыг олж илрүүлэн арга хэмжээ авах нь чухал. - Засгийн газрын бодлогод дэвшүүлсэн нэмүү өртгийн сүлжээний үр ашгийг дээшлүүлэх чиглэл болон төвлөрсөн хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэх юм. Тиймээс Засгийн газар нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний ерөнхий зураглалыг гарган, орон нутаг хувийн аж ахуй нэгжийг тэрхүү боловсронгуй сүлжээнд оролцоход удирдлагаар хангах чадавх бэхжүүлэхийн хамт холбогдох байгууллагуудыг ил тод, тодорхой хоорондын уялдаатай бодлогоор дэмжин, алхам алхмаар бодитоор хэрэгжүүлэх систем бий болгох, зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх ажил хүлээгдэж байна.	✓	✓	✓	✓

3.7.2 Тулгамдаж буй асуудлыг нэгтгэх нь

Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээ дэх салбар тус бүрд тулгамдаж буй асуудлуудыг дараах хүснэгтэд нэгтгэн харуулав.

Хүснэгт 3.7.2 Нэмүү өртгийн сүлжээ дэх салбар тус бүрд тулгамдаж байгаа асуудлууд

Салбар	Авах арга хэмжээ
Нийлүүлэлт , маркетинг	【ХАА-н бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх】 • Хэрэглэгчийн хэрэгцээ шаардлагыг нэн түрүүнд тавих ойлголтыг нэвтрүүлэх • Тээвэрлэлтийн үйлчилгээг төрөлжүүлэх, холбогдох нэгжүүдийн уялдааг бий болгох • Технологи, ноу-хауг хуримтлуулах
Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт	【Үйлдвэрлэгч болон боловсруулагч хоорондын харилцан уялдах тогтолцоог бий болгох】 • Түүхий эдийн тогтвортой хангамжийг бий болгохын тулд уламжлалт аж ахуй эрхлэгчдийн оролцуулах • Бүтээгдэхүүнийг чанарын түвшингээр нь ангилах • Боловсруулалтын технологийн түвшинг гадны үнэлгээ хийлгэх
Эрүүл ахуй, чанарын хяналт	【Чанарын хяналтын нэгдсэн систем бий болгох】 • Түүхий эдийн боловсруулалтаас хэрэглэгч хүртэлх бүхий л шатанд чанарын стандартыг мөрдөх • Зах зээл дэх чанарын стандартад тавигдаж байгаа шаардлагын тухай мэдээллээр үйлдвэрлэгчийг хангах • Олон төрлийн нийлүүлэлтийн сувгийг хянах гарцыг бий болгох
Үйлдвэрлэлийн бааз	【нэмүү өртгийн сүлжээнд тулгуур төвийн функцийг тодорхой болгох】 • Орон нутаг дахь үйлдвэрлэлийн чадавхыг нэмэгдүүлснээр үйлдвэрлэлийн баазыг тараан байршуулах • Үйлдвэрлэл дэх нэмүү өртгийг нэмэгдүүлэх • Зах зээлтэй нягт уялдсан үйлдвэрлэл, боловсруулалтын тогтолцооны нэгдсэн ерөнхий зураглалыг боловсруулах

4 дүгээр бүлэг Нэгдсэн дүгнэлт ба санал

Өмнөх 2 болон 3 дугаар бүлэгт Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын бодлогын зорилт, байгаль орчин, байгалийн нөөц ашиглалтын асуудал, хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат, тулгамдаж буй асуудлын тухай нэгтгэсэн болно. Энэхүү бүлэгт эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэх, асуудлыг шийдвэрлэх арга зам болон хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний хөгжлийн стратеги буюу Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах талаарх зөвлөмжийг танилцуулна. Мөн Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах явцад туршилтын төсөл хэрэгжүүлнэ.

4.1 Хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний хөгжлийн стратеги (Ерөнхий төлөвлөгөө) боловсруулах үндэслэл

4.1.1 Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндэслэл

Энэхүү Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахдаа холбогдох “төрийн бодлоготой уялдсан орчин бүрдүүлэх”, “хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгоход тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх”, “бүс нутгийн нөөцийг үр дүнтэй ашиглах” гэсэн 3 талаас нь авч үзнэ.

4.1.2 Холбогдох төрийн бодлоготой уялдсан орчин бүрдүүлэх

Хөдөө аж ахуйн салбарын байр суурийг 2 дугаар бүлэг дэх 2.3.1 Хөдөө аж ахуйн салбарын бодлого хэсэгт дурдсанчлан, ХХААХҮЯ-аас “Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн хүрээнд хэрэгжүүлж буй “ЭРҮҮЛ ХҮНС-ЭРҮҮЛ МОНГОЛ ХҮН” үндэсний хөтөлбөр, холбогдох бусад төсөл хөтөлбөрүүд болон Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийн хүрээний дунд хугацааны хөгжлийн бодлого болох “Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого”-ын хэрэгжилтийг хангаснаар “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-д тусгагдсан хөгжлийн зорилтын нэг болох эдийн засгийг төрөлжүүлж, тогтвортой хөгжлийг бий болгоход чухал ач холбогдолтой гэж тодорхойлсон байдаг. Ялангуяа, хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг хүнс, ХАА-н салбартай нэгтгэснээр бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээс боловсруулалт, борлуулалт хүртэлх бүхий л дамжлагыг бүхэлд нь хянаж хамруулах боломжтой болсон. Гэсэн хэдий ч ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний үзэл санаа, ухагдахуун дээр үндэслэн ХАА-н салбарын бодлогыг дараах байр сууринаас хэлэлцэж үзэх нь зүйтэй.

Нэгдүгээрт, түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийг сайжруулах чиглэлийн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжиж байгаа хэдий ч түүхий эдийн нийлүүлэлтийг сайжруулахын тулд анхан шатны борлуулалтын зах зээлийн мэдээллээр хангах гэх мэт нягт уялдсан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарч байгаа бөгөөд тэдгээртэй холбогдох бусад бодлого, төлөвлөгөөг хооронд нь уялдаатайгаар боловсруулан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Мөн мал аж ахуй, газар тариалан, хүнсний аж үйлдвэр, хөнгөн үйлдвэр гэх мэт салбар тус бүрд арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ бүтээгдэхүүний төрөл бүр дээр авч хэлэлцэхээс гадна бүхий л төрлийн бүтээгдэхүүнд тулгарч буй нийтлэг асуудлуудтай уялдуулсан, нэмүү өртгийн тогтолцоог бий болгож, салбар хоорондын бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөөний уялдаа хамаарлыг нэгтгэх нь зүйтэй. ХАА-н

нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгож, хөгжүүлэхдээ тухайн төлөвлөгөө, хөтөлбөрийг хаана нэн түрүүнд хэрэгжүүлэх боломжтойг хэлэлцэх нь чухал. Иймд бүтээгдэхүүн тус бүрд тулгамдаж буй асуудлыг шийдэх, мөн тухайн орон нутгийн давуу тал, онцлогийг агуулсан стратеги төлөвлөгөө, хөтөлбөрийг нэвтрүүлэх шаардлага тулгарч байна. Үүний тулд ХХААХҮЯ-ын нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгон хөгжүүлэх тухай бодлогыг Үндэсний хөгжлийн газрын боловсруулж буй бүсчилсэн хөгжлийн бодлоготой уялдуулах нь чухал. Эдгээр дээр үндэслэн нэмүү өртгийн сүлжээг өндөр түвшинд хөгжүүлэхийн тулд холбогдох яам, тамгын газар болон төрийн бодлогыг нэгтгэн хянаж, бодлого хоорондын уялдаа, хамаарлыг хангах нэгдсэн заавар зөвлөмж хэрэгтэй бөгөөд Ерөнхий төлөвлөгөөг дээрх зааварчилгаа болгон ашиглах зорилгоор боловсруулна.

4.1.3 Нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгоход тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх

Нэмүү өртгийн сүлжээ гэдэг нь үйлдвэрлэлээс борлуулалт хүртэлх бүхий л үе шатыг хэлнэ. Хэд хэдэн төрлийн бүтээгдэхүүнүүд ижил шат дараалалтай байх тохиолдол бий ч нэмүү өртгийн сүлжээний зөвхөн нэг хэсгийг сайжруулснаар бүхэлд нь сайжруулсан гэж үзэх боломжгүй юм. Мөн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тус бүр дэх асуудлууд нь тухайн зах зээлээс хамаараад шийдвэрлэх аргачлал нь өөр өөр байна. Тухайлбал, малын халдварт өвчний эсрэг авах арга хэмжээ нь хүнсний салбарт хүнсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн хэрэгжилт, эрүүл ахуйн хяналтыг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой байдаг бол хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарт шимэгч хорхойноос үүдэлтэй арьс, нэхийний үнийн уналтаас сэргийлж улмаар үйлдвэрлэлийн чанарыг сайжруулах, нэмүү өртгийг нэмэгдүүлэхтэй холбоотой байх жишээтэй. Түүнчлэн “3.7 Тулгамдаж буй асуудлууд” хэсэгт дурдсанчлан, хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат бүрд тулгамдаж буй асуудлууд нь бусад хэсэгт ч байсаар байна.

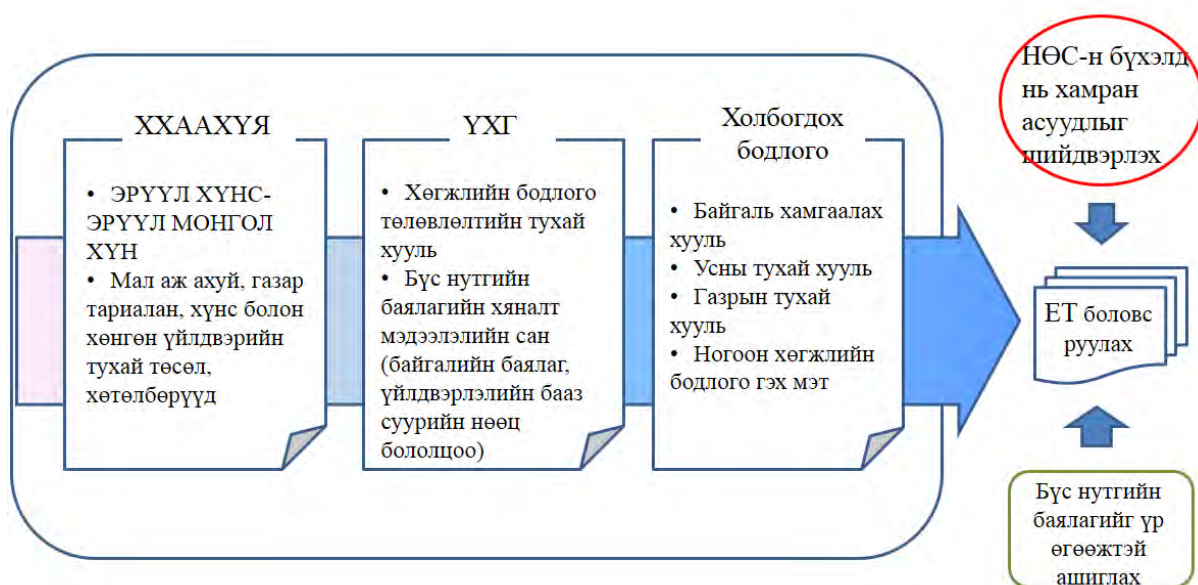
Асуудлыг шийдвэрлэхдээ гал унтраах байдлаар хэсэгчлэн авч үзэх бус сүлжээг бүхэлд нь харж шийдэх нь зүйтэй. Ерөнхий төлөвлөгөө нь тухайн асуудал нэг бүрийг шийдэхдээ хэрхэн сүлжээг бүхэлд нь авч үзэх, ямар аргачлалаар шийдвэрлэх зааварчилгаа болгон ашиглах зорилгоор боловсруулагдана.

4.1.4 Бүс нутгийн нөөц баялгийг үр дүнтэй ашиглах

Монгол улсын хөдөө аж ахуйн салбарын гол суурь нь төрөл бүрийн байгалийн баялаг ба тэдгээрийг хэрхэн ашиглах нь орон нутгийн нөхцөл байдлаас хамааран өөр өөр байдаг. Байгалийн баялаг дээр суурилсан учир хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл нь улирлаас шууд хамааралтайгаас гадна мал аж ахуй гэх мэт үйлдвэрлэлийн суурь орон даяар тархай бутархай байдалтай байна. Энэ нь түүхий эдийн хангамжийн гол түлхүүр буюу хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлээр дамжуулан орон нутгийг хөгжүүлэхэд гол асуудал болж байдаг. Хөдөө аж ахуйн салбарыг эрчимжүүлж, төвлөрүүлэх нь байгалиас шууд хамааралтай нөхцөлд тархан байрласан байгалийн баялгийг үр дүнтэй ашиглах асуудлыг шийдвэрлэх нэг гарц байж болох ч бэлчээр болон усны нөөцийн тархалтаас хамаараад хязгаарлагдсан тодорхой хэсэг орон нутагт л төвлөрүүлэх боломжтой юм. Тиймээс түүхий эдийн бэлтгэн нийлүүлэлтийн төвүүд болон

боловсруулалтын тулгуур төвүүдийг зөв байршуулж, хоорондын уялдаа холбоог хангаснаар үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх нь чухал. Хөдөө аж ахуйн салбарыг бүс нутгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах хэмжээнд хөгжүүлэхийн тулд байгалийн баялгаас гадна хүний нөөц гэх мэт орон нутгийн нөөц баялгийг үр дүнтэй ашиглах нь зүйтэй.

Бүс нутгийн нөөцийг нэмүү өртгийн сүлжээнд тулгуурлан үр дүнтэй ашиглахын тулд дэд бүтцийг сайжруулах төдийгүй үйлдвэрлэгчдийг зах зээлтэй мэдээллээр холбох, улмаар зах зээлийн шинэлэг мэдээлэл дээр тулгуурласан үйлдвэрлэл, нийлүүлэлтийг явуулах шаардлагатай. Илүү өндөр түвшинд хэрэгжүүлэхийн тулд үйлдвэрлэгчдийг төрөлжүүлэн, хоорондын сүлжээг бий болгох нь нэн чухал. Ерөнхий төлөвлөгөө нь тухайн орон нутгийн онцлог давуу талыг ашиглан үйлдвэрлэлийн суурь баазыг бий болгоход зориулагдан боловсруулагдана.

Зураг 4.1.1 Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндсэн зарчим

4.2 Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах дараалал

4.2.1 Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах суурь судалгаа болон дүн шинжилгээ

Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахын тулд суурь судалгаа, нэмүү өртгийн сүлжээний талаарх судалгаа, дүн шинжилгээ, туршилтын төслийг хэрэгжүүлнэ. Суурь судалгаанд энэ удаагийн тайлангаар нэгтгэсэн хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат бүр дэх асуудлууд, тэдгээрийг шийдвэрлэх арга хэмжээнд тулгуурлан, нэмүү өртгийн сүлжээтэй холбоотой бодлого, хууль тогтоомж, ижил төрлийн төсөл хөтөлбөр, тэдгээрийн хэрэгжилтийн байдал, зах зээлийн хөдөлгөөн, экспорт, импорттой холбоотой дүрэм журам, тогтолцоо болон чанар, шинжилгээний стандарт, орон нутгийн баялгийн нөөц бололцоо, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт, импортын хэмжээ (дотоодын, бүс нутгийн) зэргийг бодит жишээн дээр тулгуурлан дэлгэрэнгүй нарийвчилсан дүн шинжилгээ хийнэ. Дүн шинжилгээний үр дүнгийн талаар Монгол улсын Засгийн газрын холбогдох яам, тамгын газартай хэлэлцсэний үндсэн дээр ямар бүтээгдэхүүнийг сонгох, чанарын шинжилгээг сайжруулах гэх мэт нийтлэг асуудлыг тодорхойлно.

Бүтээгдэхүүний нэр төрөл тодорхой болсны дараа тухайн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээс хэрэглэгч хүртэлх нэмүү өртгийн сүлжээний судалгаа, анализыг хийж, үе шат тутам дахь асуудал, холбогдох оролцогч талуудын хоорондын уялдаа, бүтэц зохион байгуулалтыг судална. Үүний дараагаар тэдгээр бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэсэн газар, зах зээлийн судалгааг хийж туршилтын төслийг хэрэгжүүлэх ба төслийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнд мониторинг шинжилгээ хийсний үндсэн дээр ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулна.

Монгол улсын хувьд ХХААХҮЯ, Үндэсний хөгжлийн газар өнөөг хүртэл судалгаа, шинжилгээний ажил хэрэгжүүлж ирсэн бөгөөд, мэдээллийн суурь бааз хангалттай байгаагаас гадна хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэр, бүсчилсэн хөгжлийн салбарын бодлого, төлөвлөлт боловсруулах ажил хэдийнээ хийгдэж байгаа. Иймд Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад хэрэгцээтэй суурь судалгаа болон дүн шинжилгээний хувьд эдгээр мэдээлэл, судалгааны үр дүнг ашиглан, хөдөө аж ахуйн нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлэх үүднээс дахин цэгцлэн боловсруулах нь гол асуудал бөгөөд мэдээлэл цуглуулах шатнаас нь эхэлнэ гэсэн үг биш юм.

4.2.2 Туршилтын төслийн зорилго

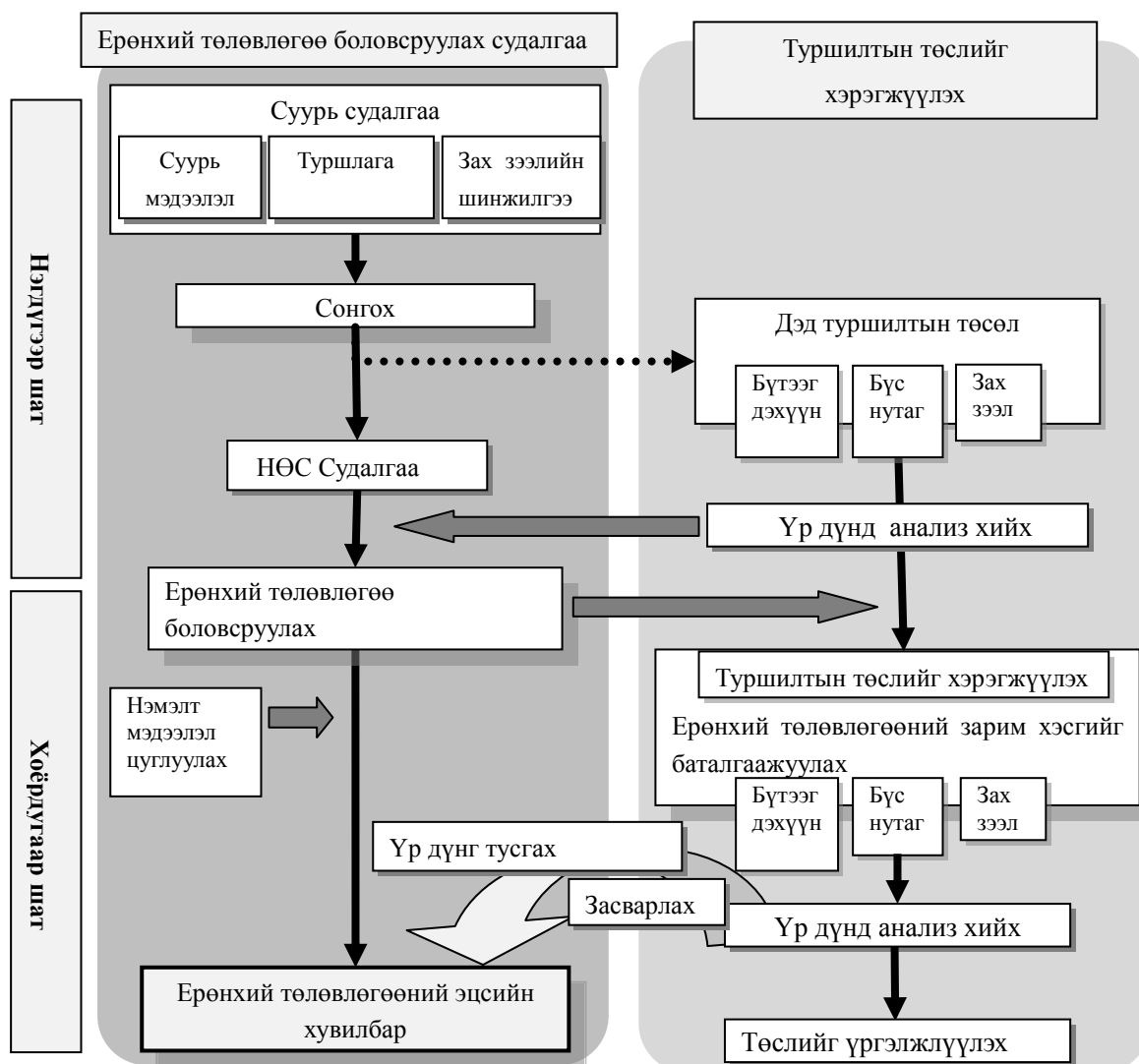
Туршилтын төслийг Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах судалгааны хугацаанд хэрэгжүүлнэ. Үүний зорилго нь Ерөнхий төлөвлөгөөнд авах арга хэмжээ болгон санал болгосон үйл ажиллагааны нэг хэсгийг туршилтын төслөөр хэрэгжүүлж, төслийн үр дүнгээс гарсан сургамж, оновчтой мэдээ мэдээллийг тусгаснаар эцсийн байдлаар илүү бодит Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах юм.

4.2.3 Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах суурь судалгаан дахь туршилтын төслийн байр суурь

Дараах зурагт үзүүлсэнчлэн, туршилтын төслийг Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын нэг хэсэг болгон хэрэгжүүлнэ. Зарим нэр төрлийн ХАА-н бүтээгдэхүүний тухайд, суурь судалгаа болон судалгааны дүн шинжилгээ хийсний дараа туршилтын төслийг шууд эхлүүлэх боломжтой бол түүнээс өмнө урьдчилсан байдлаар дэд туршилтын төслийг хэрэгжүүлэх тохиолдол байж болохыг дараах зурагт харуулав.

4.2.4 Туршилтын төслийн сэдэв ба процесс

Туршилтын төслийн сэдвийг ХАА-н нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тутам дахь асуудлуудтай уялдуулан сонгоно. Тухайлбал “3.7 Тулгамдаж буй асуудлууд” хэсэгт тэмдэглэсэн асуудлууд дээр үндэслэн туршилтын төслийн агуулга, сэдвийг тогтож, улмаар авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, арга хэмжээний тухай жагсаалт гаргасны дараа төслийг шийднэ.

Зураг 4.2.1 Ерөнхий төлөвлөгөөний судалгаа ба туршилтын төслийн уялдаа

4.2.5 Туршилтын төсөл ба Ерөнхий төлөвлөгөөний уялдаа хамаарал

Ерөнхий төлөвлөгөөнд санал дэвшүүлэх арга хэмжээнд үндэслэн туршилтын төслийн жагсаалт гарган, Монгол улсын Засгийн газар, ЖАЙКА, судалгааны баг хамтран авч хэлэлцсэний үндсэн дээр туршилтын төслийн агуулгыг сонгоно. Ингэхдээ дараах зүйлсийг анхаарна.

(1) Туршилтын төслийг сонгоход анхаарах зүйлс

- i. Ерөнхий төлөвлөгөөний судалгааг хэрэгжүүлэх хугацаанд тодорхой үр дүн гарах боломжтой байх
- ii. Одоо байгаа бүтэц, зохион байгуулалтыг ашиглах
- iii. Туршилтын төсөл нь нэг бүс нутагт төвлөрөхгүй байх
- iv. Төслийн хэрэгжилтээс үүдэн сөрөг нөлөө гарахгүй байх

(2) Туршилтын төслийн жишээ

Туршилтын төслийн хэмжээг тогтооход санаа өгөх зорилгоор ХАА-н бүтээгдэхүүний нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох туршилтын төслийн жишээ болон саналыг нэгтгэн харуулав.

Жишээ 1: 【Экспортыг нэмэгдүүлэх】 Буркина Фасо улс, Зах зээлд чиглэсэн хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө боловсруулах төсөл²²²

Түүхий манго болон хатаасан манго олон улсын зах зээлд экспортлох зорилгоор борлуулалтын сүлжээг бий болгох, сав баглаа боодлыг сайжруулах, боловсруулах үйлдвэрийн эрүүл ахуйн орчин, чанарыг сайжруулах, үйлдвэрлэлийн зардлыг багасгах, боловсруулах чадамжийг нэмэгдүүлэхийг зорилго болгоно.

Салбар	Зорилт	Туршилтын төсөл
Эрүүл ахуйн орчныг сайжруулах	Эрүүл ахуй болон чанарын хяналтыг сайжруулах	Сүүлийн үеийн боловсруулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаатай танилцаж, эрүүл ахуй, чанарын тухай ойлголтыг нэмэгдүүлнэ.
	Үйлдвэрийн технологи, эрүүл ахуй, чанарын хяналтын аргачлалыг сайжруулах	Японы зах зээлийн шаардлагад нийцсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх технологийг сайжруулна.
	Хатаах төхөөрөмжийн үйл ажиллагааг сайжруулах туршилт	Хатаах төхөөрөмжид ашиглагдах сэлбэгийн материалыг сольсноор чанарын алдагдал, ялгааг арилгана.
Ашгийг нэмэгдүүлэх	Хаягдлыг ашиглах	Сүүлийн үеийн боловсруулах үйлдвэрийн үйл ажиллагаатай танилцана.
	Хатаах төхөөрөмжийг шинэчлэх	Хатаах төхөөрөмжийн сэнс, температур хэмжигчийг шинэчлэн, бүтээмжийг нэмэгдүүлнэ.
Борлуулалтын сүлжээ бий болгох	Экспортлогчийн борлуулалтын сүлжээг бий болгох	Гадаадад зохион байгуулагдах үзэсгэлэн, яармагт оролцоход дэмжлэг үзүүлнэ.
	Экспортлогч талын шаардлагад нийцүүлэн бүтээгдэхүүнийг сайжруулах	Эрүүл ахуйн хяналтын стандартыг хангасан үйлдвэрийн технологийг дамжуулна. Температурыг хянах технологийг нэвтрүүлснээр бүтээгдэхүүний үнэрийг алдагдуулахгүйгээр хадгална.

²²² ЖАЙКА (2015), Буркина Фасо улс, Зах зээлд чиглэсэн хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах төсөл эцсийн тайлан

Жишээ 2 : [Импортыг орлох]

Монгол улс нь импортын тахианы мах болон өндгийг ихээр хэрэглэж байгаа ба импортыг орлох хэмжээнд дотоодын тахианы аж ахуйг хөгжүүлэх нэн шаардлагатай болж байна. Тахианы өндөгний импортын хэмжээ 2014 онд 87.3%, 2015 онд 66.4% байна. Энэхүү төслийг хэрэгжүүлснээр тахианы аж ахуй эрхлэгчдийн бүлэг дээр тулгуурлан тахиа тэжээх технологи, эрүүл ахуй, чанарыг сайжруулж, үйлдвэрлэлийн зардлыг бууруулан, борлуулалтыг нэмэгдүүлнэ.

Салбар	Зорилт	Төслийн үйл ажиллагаа
Үйлдвэрлэл	Тэжээх технологийг сайжруулах	Сүүлийн үеийн тахианы аж ахуйн үйл ажиллагаатай танилцах, технологийн сургалт зохион байгуулна.
	Тахианы байрны эрүүл ахуйн хяналт	Эрүүл ахуйн хяналтын стандартыг боловсруулна.
Боловсруулах технологи	Хэрэглэгчийн хэрэгцээ шаардлага	Жижиглэнгийн худалдаа эрхлэгчдээс санал асуулга авна.
	Эрүүл ахуйн хяналт	HACCP, GAP гэх мэт магадлан итгэмжлэл авахад дэмжлэг үзүүлнэ.
Борлуулалтын сүлжээ бий болгох	Дотоодын хэрэглэгчийн хэрэгцээг тодорхойлох	Зах зээлийн судалгаа
	Жижиглэнгийн худалдаа, ченж, хүнсний зах, дэлгүүрүүдийн борлуулалтын сувгийг бий болгохыг дэмжих	Үзэсгэлэн, худалдаанд оролцоно.
	Импортын тахианы мах, өндөгтэй үнэ, чанараар өрсөлдөх	Бүтээгдэхүүний найрлагыг шинжлэх, магадлан итгэмжлэл авахад дэмжлэг үзүүлнэ.
	Шувууны сангасыг борлуулах	Хэрэгцээг судална.

4.2.6 Туршилтын төслийн мониторинг хийх

Төслийг хэрэгжүүлэхийн өмнө тухайн төслөөр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг тодорхой болгон, мониторинг хийх төлөвлөгөөний дагуу баталгаажуулах ажлыг хэрэгжүүлнэ.

4.3 Ерөнхий төлөвлөгөөний бүтэц ба хэрэгжүүлэлтийн бүтэц, зохион байгуулалт

4.3.1 Ерөнхий төлөвлөгөөний байр суурь

Ерөнхий төлөвлөгөө нь өнөөг хүртэл хэрэгжүүлж ирсэн төрийн бодлого, үндэсний хөтөлбөр хоорондын уялдааг хангах үүрэгтэй байх тул хууль эрх зүйн хүрээнд бодлогын баримт бичигтэй ижил байр суурь (тухайлбал, Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлд заасан үндэсний хөтөлбөр (National Program) гэж үзэн Засгийн газраар батлуулах гэх мэт) –тай байх нь чухал юм. ХХААХҮЯ-с хэрэгжүүлж буй “ЭРҮҮЛ ХҮНС-ЭРҮҮЛ МОНГОЛ ХҮН” хөтөлбөртэй уялдуулан, улмаар нэмүү өртгийн сүлжээнд тулгуурлан төрийн бодлогын бодит хэрэгжилтийг хангана гэж төлөвлөв.

4.3.2 Ерөнхий төлөвлөгөөний агуулга

Ерөнхий төлөвлөгөөний агуулгыг дараах байдлаар нэгтгэв.

Ерөнхий төлөвлөгөөний агуулга (санал)	
1)	Ерөнхий төлөвлөгөөний зорилго
2)	Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах дараалал
2-1	Холбогдох яам, тамгын газар болон төрийн байгууллага
2-2	Төрийн бодлого дахь байр суурь
3)	Ерөнхий төлөвлөгөөний агуулга
3-1	Нэмүү өртгийн сүлжээний үе шаттай (үйлдвэрлэл-бэлтгэн нийлүүлэлт - боловсруулалт - тээвэрлэлт - борлуулалт) холбогдох төрийн бодлого
3-2	Бүтээгдэхүүн тус бүрийн нэмүү өртгийн сүлжээний гарц ба шийдвэрлэх аргачлал
3-3	Нэмүү өртгийн сүлжээний үе шат тус бүрийн нэмүү өртгийг тогтоох
3-4	Орон нутгийн онцлогийг агуулсан нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох бүс нутгийн үнэлгээг хийх
4)	Туршилтын төслийг хэрэгжүүлэх
4-1	Туршилтын төслийн зорилго ба төлөвлөгөө
4-2	Туршилтын төслийн хэрэгжилтийн байдал
4-3	Үнэлгээ
4-4	Үр дүнг тусгах
5)	Ерөнхий төлөвлөгөөний үйл ажиллагааны төлөвлөгөө
5-1	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, үйл ажиллагаа, хөгжлийн арга зам
5-2	Хэрэгжүүлэх нэгж ба бүс нутаг
5-3	Хэрэгжүүлэх хугацаа, төлөвлөгөө
5-4	Хөрөнгө оруулалт, төсөв, санхүүгийн эх үүсвэр

4.3.3 Хэрэгжүүлэх бүтэц, зохион байгуулалт

Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг ХХААХҮЯ болон Үндэсний Хөгжлийн Газар хариуцан хэрэгжүүлнэ. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлоготой холбогдох байгууллагуудтай (БОАЖЯ, БХБЯ зэрэг) харилцан мэдээлэл солилцох журмаар ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад хамтран ажиллана.

Туршилтын төслийг сонгохдоо чанарын хяналт, шинжилгээг хариуцдаг Стандарт хэмжилзүйн газар болон Мэргэжлийн хяналтын газартай тус тус хамтран ажиллахаас гадна Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимаар дамжуулан хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжүүдтэй мөн хамтарна. Төслийн үр дүнг сайжруулах, хүний нөөцийг бэлдэхийн тулд орон нутгийн засаг захиргаа, хоршоодтой хамтран ажиллана.

4.3.4 Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах судалгааг хийхэд анхаарах зүйлс

Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах судалгааг хийхэд анхаарах зүйлсийн тухай дараах байдлаар нэгтгэн харуулав.

- Төрийн бодлоготой уялдуулах :
Нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох Ерөнхий төлөвлөгөөг Монгол улсад хэрэгжиж байгаа олон төрлийн төрийн бодлоготой уялдуулах нь нэн чухал. Төлөвлөгөөг боловсруулахдаа холбогдох төрийн байгууллагуудтай тогтмол мэдээлэл солилцон харилцан нягт ажиллах шаардлагатай.
- Зах зээл :
“Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-д тусгагдсаны дагуу нэгдүгээрт, импортыг орлох бүтээгдэхүүний дотоодын зах зээлийг авч хэлэлцэнэ. Энэ нь ХХААХҮЯ-с хэрэгжүүлж буй “ҮЙЛДВЭРЖИЛТИЙН 21 : 100” хөтөлбөр, Швейцарын хөгжлийн агентлагаас хэрэгжүүлж буй “Хүнсний ногооны тогтвортой үйлдвэрлэл маркетингийн төсөл”-тэй ч холбогдох том хэмжээний зах зээл юм. Гадаадын зах зээлд гарах нь хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний борлуулалтаар дамжуулан Монгол улсын ХАА-н салбарыг хөгжүүлэх, бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Түүнчлэн импортлогч орны шаардлагад нийцүүлэн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэж, нийлүүлснээр зах зээлд өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүнийг бий болгох боломжтой болно.
- Гадаадын зах зээлтэй танилцах :
Монгол улсын дотоодын зах зээл нь хэмжээ, чанарын хувьд бага байгаа ч зарим нэр төрлийн бүтээгдэхүүнийг экспортын чиглэлээр хөгжүүлэх боломжтой. Тиймээс тухайн бүтээгдэхүүний гадаадын зах зээлийг судлах зорилгоор БНХАУ, ОХУ, Япон зэрэг гол экспортлогч орны зах зээлийг үзэж танилцах нь зүйтэй.
- Хувийн хэвшлийн салбартай хамтран ажиллах :
Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах, ялангуяа туршилтын төслийг хэрэгжүүлэхэд нэмүү өртгийн сүлжээнд хувийн хэвшилтэй хамтран ажиллах тогтолцоог бий болгох

шаардлагатай. Тэдгээр хамтран ажиллах аж ахуйн нэгжид учирч болзошгүй эрсдэлийн эсрэг төрөөс авах арга хэмжээг авч хэлэлцэх нь нэн чухал.

- Бусад хандивлагч байгууллагуудтай хамтрах :

Монгол улсад нэмүү өртгийн сүлжээг хөгжүүлэхэд НҮБ-ын Хүнс Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллага, Швейцарын хөгжлийн агентлаг зэрэг хандивлагч байгууллагууд үйл ажиллагаа явуулж байна. Тэдгээр байгууллагуудтай хамтран ажиллахад, (1) зах зээлийн мэдээлэл солилцох, (2) чанарын хяналтын стандарт тогтоох, (3) чадавхыг дээшлүүлэх тал дээр анхаарах нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл, төсөл хэрэгжүүлэгч байгууллагууд бүсчилсэн хөгжил, импортыг орлох экспортын чиглэлийн зах зээл, түүнчлэн Японы зах зээлд нэвтрэхэд тавигдах шаардлагын талаар харилцан мэдээлэл солилцож, харилцан хамтарч ажиллах нь Монгол улсад нэмүү өртгийн сүлжээг бий болгох үйл ажиллагааны чухал нэг хэсэг юм. Тухайн хандивлагч байгууллага нь аль улсын зах зээлийг хамаарч байгаагаас шалтгаалан чанарын хяналтад тавигдах шаардлага, стандарт өөр өөр байхыг анхаарах нь зүйтэй. Мөн хандивлагч байгууллагууд нь хөдөө аж ахуй эрхлэгч, тэдгээрийн хоршоо, бүлгийн чадавхыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулахдаа түүнд тавигдах зорилгын тухай харилцан мэдээлэл солилцсоны үндсэн дээр хөтөлбөр боловсруулах нь чухал юм.